

ივ. ჯავახიშვილი

ქართველი ერის ისტორია

წიგნი მესამე

XIII — XIV სს.

**დაიბეჭდა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
პრეზიდიუმის განკარგულებით**

ნა. ~~გვარამია~~

~~გვარამია იხსნა სხვა~~

~~გვარამია~~ ~~ნა~~
XIII - XIV ს.ს.

(ავტოგრაფი)

გამომცემლობისაგან

წინამდებარე წიგნი, რომელიც წარმოადგენს შემოკლებულ რედაქციას ავტორის მიერ დამზადებული ვრცელი მეცნიერული გამოკვლევისას, ავსებს დღემდე არსებულ ხარვეზს აკადემიკოს ივანე ჯავახიშვილის ცნობილ ნაშრომში „ქართველი ერის ისტორია“ (აქამდე წარმოდგენილი იყო I, II და IV წიგნებით), და იგი ერთადერთი მეცნიერული გამოკვლევაა საქართველოს ისტორიის ყველაზე რთული პერიოდის—მე-13—მე-14 საუკუნეების—შესახებ. ეს გარემოება და აგრეთვე ის ფაქტი, რომ ნაშრომის ეს შემოკლებული რედაქცია ავტორმა ჩააბარა მარის სახელობის ინსტიტუტში ცოტა ხნით ადრე თავის გარდაცვალებამდე, რის გამოც ინსტიტუტს არ ჰქონდა საშუალება დასათბობრებოდა ავტორის ნაშრომის ტექსტთან დაკავშირებული რიგი საკითხების შესახებ, გვაიძულებს დავბეჭდოთ ტექსტი უცვლელად, როგორც არა მარტო დიდად მნიშვნელოვანი მონოგრაფია, არამედ როგორც ლიტერატურული დოკუმენტიც.

გამოკვლევა დამყარებულია ავტორის მიერ ჩატარებულს დიდი ისტორიული მასალის კრიტიკულ-შედარებითს შესწავლაზე, და საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ისტორიის ინსტიტუტს განზრახული აქვს გამოაქვეყნოს, პირველი შესაძლებლობისთანავე, ამ გამოკვლევის ვრცელი რედაქცია მთელი მისი მეცნიერული აპარატით.

შ ი ნ ა ა რ ს ი

საქართველოს სახელმწიფო დიდი მემკვიდრეობისა და ფართო პოლიტიკური ამოცანებისათვის შეუფერებელ მემკვიდრე-მესვეურთა ხელში: გიორგი IV და რუსუდანი

I. გიორგი IV-ლაშა

1. გიორგი-ლაშას ბუნების თავისებურება და მისი პოლიტიკური საქმიანობა	83 1
2. მონღოლთა პირველი ხანმოკლე გამოჩენა საქართველოში და გიორგი-ლაშას ნადარევი სიკვდილი	3
3. გიორგი-ლაშას ზოგადი დახასიათება	5
4. ეკონომიური კრიზისის პირველი ნიშანი საქართველოში	7

II. რუსუდანი მეფე

1. გამეფება და მთავრობის წვრილმანი საქმიანობა პირველ წლებში	8
2. საქართველოს მთავრობის მედიდური დაუდევრობა და ჯალალედინის შემოსევა	9
3. გარნისის ბრძოლა და მარცხი, დვინისა და ტფილისის აღება ჯალალედინისაგან	10
4. საქართველოს მთავარსარდლობის დაბნეულობა და უგეგმო ბრძოლა	13
5. პოლიტიკური მდგომარეობის გაუმჯობესება და ტფილისის მტრის ხელთგან ღრობითი გამოგლეჯა	13
6. ჯალალედინის უკანასკნელი გამარჯვება და საქართველოთგან გაქცევა მონღოლთა კვლავ გამოჩენის გამო	15
7. ჯალალედინის დახასიათება, როგორც სარდლისა და პოლიტიკოსის	15
8. რუსუდანისაგან თავისი შვილის დავით IV-ის თანამოსაყდრედ დასმა	16
9. მონღოლთა კვლავ გამოჩენა მახლობელი აღმოსავლეთის დასაპყრობად	17
10. მონღოლთა მეორე შემოსევა საქართველოს დასაპყრობად და მთავარსარდლობისა და საქვეყნოდ გამრიგე ხელისუფალთა სრული დაბნეულობა და უილაჯობა	17
11. მტერთან ბრძოლის მცდარი გეგმის საბედისწერო შედეგი	19

12. ამირსპასალარისაგან შტრისათვის თვითნებურად დამორჩილების სა- შარცხენო მავალითის მიცემა და მონღოლებთან ბრძოლის ჩაშლა .	20
13. სამცხის ერისთავთ-ერისთავის იოანე-ყუარყუარა ჯაყელის შეგნებული პატიოსანი ქცევა და შტერთან განმარტოებული ბრძოლის უიმედობა	21
14. რუსუდანის ამოა ცდა მონღოლთა წინააღმდეგ დასავლეთ ევროპით- გან სამხედრო დახმარების მისაღებად	22
15. მონღოლთა განდევნის ყოველგვარი იმედის გაქარწყლება და მათთან შეთანხმება-დაზავების აუცილებლობა	23
16. ზაეის პირობები და დავით IV-ის მონღოლთა ყაანის ურდოში გამგ- ზავება. რუსუდანის სიკვდილი	24

**მონღოლნი, მათი სოციალურ-პოლიტიკური წესწყობილება, ყოფაცხოვრება და
კულტურული განვითარების დონე მე-12 ს. დამლევსა და მე-13 ს. დამლევს**

1. მონღოლთა გვარტომობა და ყოფაცხოვრება .	25
2. მონღოლთა სოციალური წესწყობილება	28
3. ჩინგიზ-ხანისაგან შექმნილი მონღოლთა ახალი ორგანიზაცია	33
4. მონღოლთა კულტურული დონე და ამაზე დამოკიდებული მათი საბრძა- ნების ბედილობა	39
5. ჩინგიზ-ხანისა და მონღოლთა გამარჯვება-ძლევამოსილების მიზეზები .	41

უმეფობის ხანა საქართველოში

1. მონღოლთაგან საქართველოში შემოღებული წყობილება და უმეფობის დროს დამყარებული მდგომარეობა	43
2. გვარსლან ბაქურციხელის მცდელობა საქართველოს მესაქეობის ხელში ჩასადგებად და მის საწინააღმდეგოდ ტახტის კანონიერი მემკვიდრის ძებნა-წამოყენება	46
3. დავით V-ის გიორგი ლაშას ძის საქართველოს ტახტის მემკვიდრედ დასახელება და გამწვავებული ბრძოლა დავით IV-ისა და დავით V-ის მომხრეთა შორის საქართველოშიც და ყაანის კარზეც	48
4. საქართველოს მესვეურთა პოლიტიკური სიბეცის შედეგი და მონ- ღოლთა ყაანის გადაწყვეტილება	50

ორთა მეფობა სრულიად საქართველოში

1. დავით V, გიორგი-ლაშას ძე, და დავით IV, რუსუდანის ძე	51
2. საქართველოს მდგომარეობა მონღოლთა გაბატონების დასაწყისს ხანაში	53
ა. მონღოლთაგან შემოღებული გადასახადები და ბეგარა .	53
ბ. საქართველოს იმდროინდელი პოლიტიკური ვითარება .	57
3. საქართველოს წესწყობილებაში მომხდარი ღრმა ცვლილება. მედროვეობა	59

ა. მესტუმრე ჯიქურის აღზეება, მოღვაწეობა და ბედუქუღმართი დასასრული	59
4. დიდი გაქირება საქართველოში	66
5. აჯანყება მონღოლთა წინააღმდეგ და მისი შედეგი	69
ა. ამბოხება საქართველოში დავით IV ნარინის მეთაურობით	69
ბ. დავით V-ის ნაგვიანევი აჯანყება და შეუთანხმებელი მოქმედებით გამოწვეული მარცხი	70
გ. დავით V ულუს აჯანყება და ბრძოლა მონღოლებთან	72
6. ორივე დავით მეფის ლიხთიმერეთში შეხიზნვა და ამით შექმნილი ვითარება საქართველოში	73
7. მეფე დავით V-ის, გიორგი-ლაშას ძის, მონღოლებთან დაზავების მიზეზი, კვლავ აღმ. საქართველოში დამკვიდრება და საქართველოს მთლიანობის დარღვევა	75
8. ოქროს ულუსა და ერანის ილხანებს შორის ატეხილი ბრძოლა და მისი ანარეკლი საქართველოში	76

საშინელი ეკონომიური კრიზისი საქართველოში და მის შესანელებლად აღმ. საქართველოს მთავრობისაგან გამოუყენებული გაბედული აგრარული ღონისძიება

მწიგნობართუხუცესის ბასილ უჯარმელ-ჟყონდიდელის მოღვაწეობა, საქართველოს ეკლესიის გამწვავებული ბრძოლა მთავრობის წინააღმდეგ და მისი შედეგები

1. მწიგნობართუხუცესი ბასილ უჯარმელ-ჟყონდიდელი	77
2. დიდი ეკონომიური კრიზისი და მიწების ღირებულების უკიდურესი გაიანჭვების შედეგი	78
3. ეკონომიური კრიზისის შესანელებლად და გალატაკებული მოსახლეობისათვის დასახმარებლად აღმ. საქართველოს მთავრობისაგან გამოყენებული ღონისძიება	79
4. ეკლესიის უკმაყოფილება და მედგარი ბრძოლა მთავრობის ღონისძიების წინააღმდეგ	80
5. მკაცრი განხეთქილება ქართული ეკლესიის მესვეურთა და აღმ. საქართველოს მთავრობას შორის. საეკლესიო კრების მუქარა	82
6. დამარცხებული ეკლესიის მესვეურთა შურისძიება და ბასილ მწიგნობართუხუცესის ტრაგიკული დასასრული	83

დავით V ულუს მალემრწმენობის შედეგი აღმ. საქართველოს მთლიანობისათვის

1. მესხეთის ულუსიანად ქცევა	85
---------------------------------------	----

ოქროს ულუსხა და ერანის ილხანებს შორის ბრძოლის განაწლება და მისი დამლუპველი შედეგი ალმ. საქართველოს მოხაზულობისათვის

1. მოარული სენის მოღება და დავით V სიკვდილი 86

დასავლეთ საქართველოს განთავისუფლება მონღოლთა დამოკიდებულებისაგან

დავით-ნარინი და მისი პოლიტიკა

1. დავით IV-ის საგარეო პოლიტიკის გეზი 88
2. თეგუდარის შეთქმულების გამოძევა აბალა ყაანის წინააღმდეგ და მისი შეფარება დას. საქართველოში 90
3. თეგუდარის მტრობის მავნე შედეგი ალმ. საქართველოსთვის და მისი ვერაგობის გამოძევა დას. საქართველოსთვის და მისი ვერაგობის გამოძევა 91
4. ერანის ყაანის მეამბოხის ლალურის დას. საქართველოში შეფარება. მისი ვერაგობა და რაქის ერისთავის კახაბერიძის შინაგამცემლობა 91
5. დავით IV ლონისძიება ტრაპიზონის საკისროში საქართველოს პოლიტიკური გავლენის აღსადგენად 93
6. საქართველოს და ბიზანტიას შორის გაცხადებული ბრძოლა ტრაპიზონის საკისროში პოლიტიკური გავლენის გამო 94

ალმ. საქართველო დემეტრე II თავდადებულის დროს

1. ალმ. საქართველო მცირეწლოვანი მეფისა და ძლიერი მედროვის ხელში 97
2. სადუნ მანკაბერდელი, მედროვე ქვეყნის მმართველი და მისი მოღვაწეობა ალმ. საქართველოში 98
3. მეტოქეობა დიდ საგვარეულოთა წარმომადგენლებს შორის ხელისუფლების გამო 103
4. ალმ. საქართველოს ჯარის ერანის ყაანთა ყველა ლაშქრობაში აუცილებელი მონაწილეობის დამლუპველი შედეგი 104
5. დიდი ქონებრივი გაჭირვება და ხალხის გაღარიბება 106
6. დიდი სტიქიური უბედურება კატასტროფული მიწისძვრის გამო 107
7. ეკონომიური კრიზისით გამოწვეული მოძრაობა და აგრარული ბრძოლა 109
8. ეკლესიის გავლენიანობის შეგრეცვა-შემცირება საქართველოში 110
9. მონღოლთა საყაანოში ატეხილს შინაურ ბრძოლაში დემეტრე II-ის ჩათრევით გამოწვეული განსაცდელი 111
10. ბულა ჩინგისანგის შეთქმულების გამოძევა და დემეტრეს მეფობის ტრაგიკული დასასრული 113
11. დემეტრე II თავდადებულის პიროვნების ზოგადი დახასიათება 117

სრულიად საქართველოს პოლიტიკური მთლიანობის აღდგენა

ვახტანგ II დავით-ნარინის ძე

1. გაერთიანების მიზანი და გარემოება 120
2. მედროვე სუტლუბულა ათაბაგის თავხედური ქცევა 122

ხრულიად საქართველოს სახელმწიფოებრივი მთლიანობის კვლავ ჩაშლა

დავით VI დემეტრე თავდადებულის ძე და კოსტანტინე დავით
ნარინის-ძე

1. დავით VI გამეფების გარემოება აღმ. საქართველოში და კოსტანტინესი დას. საქართველოში 124
2. დავით VI-ის საბრძანებლის საზღვრები და ოსთა ქართლში თარეში, როგორც ქვეყნის აშლილობის ერთი ნიშანთაგანი 125
3. ერანის საყაანოს მონღოლთა შინაურს ბრძოლაში აღმ. საქართველოს შეფის ჩათრევა 127
4. ერანში ყაზან ყაანის გამარჯვება და სახელმწიფოებრივი მოღვაწეობა 128
5. ურთიერთი უნდობლობა ყაზან ყაანსა და დავით VI-ეს შორის, დავით შეფის ურჩობა და მისი ქცევისა და პოლიტიკის საბედისწერო შედეგი ქვეყნისათვის 131

მესხეთის მდგომარეობა და მისი მმართველნი

ხარგის და მანდატურთუხუცესი ბექა ჯაყელნი

1. მესხეთის სამთავროს საზღვრები და დამოკიდებულება საქართველოს სამეფოსთან 139
2. ბექა მანდატურთუხუცესი როგორც ქვეყნის მმართველი და პოლიტიკოსი 141
3. შემოსეულ თურქთა დამარცხება და განდევნა 142
4. ბექას მზრუნველობა მესხეთის კეთილდღეობისა და მშვიდობიანი წარმატებისათვის და ტრაპიზონის საკეისროში ქართული პოლიტიკური გავლენის დასაცავად 144

ვახტანგ III

1. ვახტანგ III-ის საბრძანებელი და მონღოლთა ლაშქრობაში უნებლიეთი მონაწილეობა 146

ერანის მონღოლთა და ილხანების დაუძლეურობისა და მათი საყაანოს გაქრობის მიზეზები

1. შინაურობაში შუღლი და მონღოლ-დამპყრობელთა დაბალი კულტურული დონე 150
2. სწავლა-განათლებისადმი მონღოლთა სრული გულგრილობა და მათი წინანდებურად მომთაბარე ხალხად დარჩენა 151
3. დამპყრობელ მონღოლთა დაპყრობილ მაღალკულტურისა და ხალხთაგან განცალკევებით დაბანაკების წესი და ადგილობრივი მოსახლეობისგან განკერძოება, საოკუპაციო ჯარის მსგავსად 152

4. დაპყრობილი ქვეყნების ერებთან შედარებით მონღოლ დამპყრობელთა მცირერიცხოვნობისა და უკულტურობის გამო ეროვნული გადაგვარება და სრულიადი გაქრობა 153

აღმ. საქართველოში მომხდარი ცვლილება მონღოლთა ბატონობის თითქმის ხაუკუნოვანს ხანაში

1. ქვეყნის მდგომარეობის ზოგადი დახასიათება . . . 155
2. საქართველოს სოციალურს წყობილებაში მომხდარი ცვლილება . 157

სრულიადი საქართველოს პოლიტიკური გაერთიანება და კვლავ აღდგენა

გიორგი V ბრწყინვალე

1. გიორგი V-ის პიროვნება და გამეფების გარემოება 160
2. აღმ. საქართველოს მდგომარეობა გიორგი V-ის მეფობის ხანაში 162
3. გიორგი ბრწყინვალის პოლიტიკის ზოგადი გეზი . 166
4. გიორგი ბრწყინვალის შინაური პოლიტიკა 168
5. გიორგი ბრწყინვალის საგარეო პოლიტიკა და საქართველოს დიდი ხედვრითი წონა მახლობელ აღმოსავლეთის საერთაშორისო ცხოვრებაში 173
6. ტრაპიზონის საკეისროში საქართველოს პოლიტიკური გავლენის აღსადგენად ბრძოლის განახლება . 176
დავით VII, გიორგი ბრწყინვალის ძე 178

თემურ-ლენგის შემოსევა და საქართველოს თავგანწირული ბრძოლა მტერთან დამოუკიდებლობის შესანარჩუნებლად

ბაგრატ V

1. თემურ-ლენგის პოლიტიკურ ასპარეზზე გამოჩენა და საქართველოში მისი პირველი შემოსევის მიზეზი და გარემოება 181
2. გიორგი VI, ბაგრატ V-ის ძე და თემურ-ლენგის მეორე შემოსევა საქართველოში 191
3. თემურ-ლენგის მესამე შემოსევა საქართველოში 193
4. თემურ-ლენგის მეოთხე შემოსევა საქართველოში 194
5. მონღოლთა მზრძანებლის მეხუთე შემოსევა საქართველოში 199
6. თემურ-ლენგის უკანასკნელი შემოსევის შედეგი და საქართველოს შუაგულის მდგომარეობა 205
7. გიორგი მეფისაგან თემურ-ლენგთან დაზავების უშედეგო ცდა და მტრის შეექმნე შემოსევა მესხეთსა და არაგვის ხეობაში 208

XIII

8. თემურ-ლენგის მეშვიდე შემოსევა საქართველოში	210
9. თემურ-ლენგის მერვე შემოსევა და ბრძოლის ასპარეზად დასავლეთ საქართველოს ქცევა	212
10. თემურ-ლენგისაგან ომის შეწყვეტა საქართველოში და ზავის ჩამოგდება	215
11. ზავის პირობები, დაზავება და თემურ-ლენგის გაცლა საქართველოდან	218
12. თემურ-ლენგის ზოგადი დახასიათება	219
13. ბაგრატ V და გიორგი VI, როგორც პოლიტიკოსები	223
14. საქართველოს მდგომარეობა თემურ-ლენგთან უთანასწორო ომის შემდეგ და გიორგი VI-ის მეფობის უკანასკნელი წლები კოსტანტინე მეფე .	225 229

საძიებლები

I. გეოგრაფიული და ტომობრივი სახელების საძიებელი	233
II. პირთა საძიებელი	241

ქ ა რ თ ვ ე ლ ი ე რ ი ს ი ს ტ ო რ ი ა

XIII—XIV სს.

საქართველოს სახელმწიფო დიდი მემკვიდრეობისა და ზნაობა პოლიტიკური ამოცანებისათვის შემოქმედებელ მემკვიდრე-მისვმ- უტა ხელში: გიორგი IV და რუსუდანი

I. გიორგი IV—ლუზა

1. გიორგი-ლუზას ბუნების თავისებურება და მისი პოლიტიკური საქმიანობა

თმარის გარდაცვალების შემდეგ საქართველოს სახელმწიფოს სამეფო ტახტი მის ქაბუკ შვილს ლუზა-გიორგის ერგო. უკვე თავის სიცოცხლეშივე დე-დამ თორმეტი წლის თავისი მომავალი მეგვიდრე თანამოსაყდრედ დასვა. ოცი წლის იყო, როდესაც ბელმა ამ ქაბუკს სრულიად საქართველოს, მე-12 ს. გან-მავლობაში მახლობელს აღმოსავლეთში უკვე უძლიერეს და მოწინავედ ქცეული სახელმწიფოს, მესაქეობა არგუნა.

იმ ხანაში საქართველოს, შინაგანს გაერთიანებასა და პოლიტიკურ ზრდას-თან ერთად, ძლევამოსილი ომებითა და სამხედრო ძალით შემოერთებული ქვეყნების მოსახლეობის გულის მოგება და მომტკიცება სჭირდებოდა, ბრძნული, წინდახედული პოლიტიკისა, სრული მყუდროების დამყარებისა და კეთილმო-სურნე სოციალ-ეკონომიური და კულტურული საქმიანობის საშუალებით. ასეთი დიდი მოვალეობის განხორციელება მხოლოდ თმარისებრ შორსგამქვრეტელი საერთაშორისო პოლიტიკის გამგრძელებელს შეეძლო, რომელსაც ამასთანავე, დავით აღმაშენებელის მსგავსად, მიზანშეწონილი, გეგმიანი სახელმწიფოებრივი საქმიანობის ნიჭი და მისი ასრულებისათვის ყოველგვარი დაბრკოლების გა-დამლაზავი ნებისყოფაც აღმოაჩნდებოდა.

სამწუხაროდ, რაინდული სულისკვეთებითა და პატიოსნებით უხვად და-ჯილდოებული ლუზა-გიორგი, ვითარცა დედისერთა ვაჟიშვილს სჩვევია, განე-ბიერებული და თავისნათქვამა ქაბუკი გამოდგა. მას ზემოაღნიშნული თართო და დიდი ამოცანებისათვის არც სათანადო ძალა შესწევდა. იმ უაღრესად დიდი სახელმწიფოებრივი პრობლემის გადასაჭრელად, რომელიც საქართვე-ლოს შემდგომი წარმატებისა და ძლიერების განმტკიცებისათვის საჭირო იყო, ლუზა-გიორგი არც იყო გამოსადეგი.

რასაკვირველია, არც თვით საქართველოში და არც ყმადნაფიცსა და არც მოსაზღვრე ქვეყნებში ხალხს ახალგაზრდა მეფის ხასიათის ნაკლი არ გამო-ჰპარვია. ამიტომაც პირველად ყმადნაფიცმა სამფლობელოებმა სცადეს ლუზა-გიორგის სიქაბუკით ესარგებლათ, ზოლო ყველაზე უწინ განძის ათაბაგმა მოი-სურვა განთავისუფლება: განუდგა საქართველოს და ხარკის მოცემაზე უარი

განაცხადა. ახალგაზრდა მეფემ წარჩინებულებთან ერთად გადასწყვიტა უმალ ამ პირველი მცდელობისათვის ყურადღება მიექცია, რომ განძის მფლობელს მიმბაძველები არ აღმოსჩენოდნენ, და საქართველოს სახელმწიფოს ჯარი უმალ, მთავარსარდლის მეთაურობითა და ქაბუკი მეფის მონაწილეობით, განძის ათაბაგის სამფლობელოს მიაღდა.

განძამდის განდგომილ ათაბაგს წინააღმდეგობა არსად გაუწევია. თავის დედაქალაქის დასაცავადაც წინ დახვედრა და ქალაქს გარეთ შებრძოლებათ ვერ გაუბედია, არამედ თავის ლაშქრითურთ შიგ განძაში გამაგრდა.

საქართველოს მთავარსარდლობას, ქალაქის იერიშით ალების მაგიერ, ათაბაგისა და მისი მთელი სამხედრო ძალის იქ შემწყვედგვა უცნია უფრო მიზანშეწონილად. მართალია, ამ წესით განმდგარი ქვეყნის მმართველის დამორჩილებისათვის გაცილებით უფრო მეტი დრო იყო საჭირო, მაგრამ ალყაშემორტყმული ათაბაგი სულ ერთია იძულებული იქნებოდა ქედი მოეხარა და ასე-კი, სამაგიეროდ, არც გარემოცულ ქალაქელთა და საქართველოს ჯარის სისხლი დაიღვრებოდა ტყუილ-უბრალოდ და არც დამორჩილებული მოსახლეობის გულის საქართველოსადმი ისე გაბოროტებული იქნებოდა, როგორც იერიშითა და მკაცრი სამხედრო საშუალებით დაპყრობა-განადგურების შემდგომ. ქაბუკ ლაშა-გიორგის-კი საქმის ასეთი გაკიანურება ვერაფრად მოსწონებია: მას სწრაფი და გადამწყვეტი ბრძოლა სწყუროდა.

რაკი ლაშა-გიორგის თავისი აზრი მთავარსარდლობაში სამხედრო ბჭობის დროს, ეტყობა, ვერ გაუტანია, ამიტომ გადაუწყვეტია დამოუკიდებელი და სხვებისათვის უცნობელად თითონ დაეწყოს აქტიური საომარი მოქმედება. ამ მიზნით თავის ნაწილითგან 4000 რჩეული ჯარისკაცი წაიყვანა და ამ მცირე ძალით განძას იმ მხრითგან შემოუარა, რომელიც მტკვრისაკენ იხედებოდა.

განძის ათაბაგს მეფის ასეთი მცირერიცხოვანი ჯარით წამოსვლის ამბავი არ გამოჰპარვია და უეცრად ქალაქიდან გარშემომვლელ ამ რაზმს დიდი ძალითურთ თავს დაესხა. ატეხილს სასტიკსა და მეტად სისხლისმღვრელ ბრძოლაში, მეთაურთა და თვით ლაშა-გიორგის მაგალითითა და გამამხნეველი მამაცობის წყალობით, თუმცა დიდი მსხვერპლის განწირვის შემდგომ, ქართველმა რაზმმა მაინც განძელები დაამარცხა. მაგრამ განძელთა ლაშქრის გადარჩენილმა მცირერიცხოვანმა ნაწილმა ქ. განძის ზღუდენში უკან დახვევა მოახერხა და ამრიგად ლაშა-გიორგიმ დასახულ მიზანს მაინც ვერ მიაღწია, იმისა და მიუხედავად, რომ მის განხორციელებას ამოდენა ხალხის სიცოცხლე შეეწირა.

განძაში მომწყვდეულნი მცხოვრებნი გარემოცვისაგან გაქირებულ მდგომარეობაში ჩიცივდნენ და ამის გამო ათაბაგი ბოლოს იძულებული იყო ისევ ქედი მოეხარა: იგი საქართველოს მეფეს ხარკის წინანდებურად ძლევას შეჰპირდა და თანაც განდგომის პატიებას ევედრებოდა. ლაშა-გიორგიმ ვედრება შეისმინა; ათაბაგისაგან დიდი და ძვირფასი ძლენი მიიღო, ხარკი კვლავ განუწიანა. დატყვევებული განძელები-კი განათავისუფლა და გამარჯვებული დედაქალაქში დაბრუნდა.

საქართველოს სამხრეთისა და სამხრეთ-დასავლეთის სანაპიროს ზოგმა ყმადნაფიცთაგანმაც სცადა საქართველოს ჩამოქშორებოდა. ამის გამო 1219 წ. ლაშა-გიორგიმ იქითკენაც გაილაშქრა და ოროტნი და სხვა ციხეები ნახტევანმდე კვლავ აიღო. ამავე მიზეზის გამო ხლათის სულტნის წინააღმდეგაც აუცილებელი გახდა ამხედრება, მაგრამ ხლათის მფლობელიც დამარცხდა და ისევ საქართველოს დაჰმორჩილდა. დასასრულ, სახელმწიფოს ძლიერება უკიდურეს სამხრეთ-დასავლეთისაკენაც იქმნა განმტკიცებული: კარნუქალაქელნი საქართველოს დაუერთდნენ და კიდევაც დაემოყვრნენ.

საქართველოში ამრიგად შიგნიდან და ყმადნაფიცებთან, მეზობლებთანაც უკვე სრული მყუდროება იყო დამყარებული, რომ ლაშა-გიორგის დასავლეთ ევროპითგან რომის პაპის ჰონორიუსის ეპისტოლე მოუვიდა, რომელშიც ის საქართველოს მეფეს სთხოვდა თავისი ძღვეამოსილი ჯარითურთ მაჰმადიანთა წინააღმდეგ პალესტინის განსათავისუფლებლად კვლავ განზრახულს ჯვაროსანთა ომში მონაწილეობა მიეღო. პაპს მიზნად ჰქონდა დასახული, რომ ამით დასავლეთითგან წამოსული ჯვაროსნებისათვის ბრძოლა გაეადვილებინა. ლაშა-გიორგის რაინდული სულისკეთებისათვის ეს წინადადება იმდენად მომხიბლავი აღმოჩნდა, რომ ჯვაროსანთა ომში მხურვალე მონაწილეობის მისაღებად დაუყოვნებლივ მზადებას შეუდგა, მაგრამ სრულებით მოულოდნელად თვით საქართველოს საზღვრებს მანამდე უცნობი მტერი მოადგა და ამ გარემოებამ საქმეთა მიმდინარეობას სულ სხვა მიმართულება მისცა.

2. მონღოლთა პირველი ხანმოკლე გამოჩენა საქართველოში და გიორგი-ლაშას ნაადრევი სიკვდილი

კარზე მომდგარი უცხო მტერი მონღოლები იყვნენ, რომელთა ვინაობა, არამცთუ მარტო მაშინდელი საქართველოსთვის, არამედ მთელი დანარჩენი მახლობელი აღმოსავლეთის მცხოვრებთათვისაც-კი სრულებით უცნობი იყო. ეს გარემოება არც გასაკვირველია, რათგან მონღოლები შორეული ქვეყნითგან დაიძრნენ და მხოლოდ რამდენიმე ათეული წლები იყო, რაც ისინი საისტორიოსა და პოლიტიკურ ასპარეზზე გამოვიდნენ.

მონღოლთა მეთაურს, ჩინგიზ-ხანს, ყველა თვისტომების გაერთიანებისა და მათ უზენაეს მბრძანებლად, ყანად, ქცევის შემდეგ, ხვარაზმშაჰ მუჰამედთან და მის შვილ ჯალალედინთან შურისძიებით ნაკარანახევმა, დაუნდობელმა ბრძოლამ პირი ერანისაკენ აბრუნებინა. როდესაც ხვარაზმშაჰი მუჰამედი და მისი შვილი ჯალალედინი დამარცხდნენ და უკანასკნელი ლაზნაში გაიქცა ახალი ლაშქრის შესაგროვებლად და მონღოლების მრისხანე მბრძანებელთან კვლავ შესაბრძოლებლად, ჩინგიზ-ხანმა, თავისი მომავალი სამხედრო მოქმედების ასპარეზის უზრუნველყოფისათვის, ორი თავისი ყველაზე მარჯვე სარდალი, ჯებე და სუბუდაე, ლაზნასა, ლარჯისტანსა, ზაბულსა და ქაბულში 30000 ცხენოსანი ჯარითურთ დასაზვერავად და გზების შესაკრავად წარგზავნა. ისინი ხვარაზმშაჰს კვალდაკვალ სდევდნენ და, იმისდა მიხედვით, როგორც თანდათან ჯალალედინი უფროდაუფრო დასავლეთით, ერანისაკენ და ერანის მიწაწყალზე,

ლამობდა ფეხის მოკიდებასა და გამაგრებას, მონღოლებიც ამავე გზით მოჰყვე--
ბოდნენ და დაგეშილ მეძებარ-მწევრებივით, ნადირის მსგავსად, მოსვენებას არ
აძლევდნენ.

დასაზვერავად და გზების შესაკრავად წარვლენილი მონღოლთა სარდ-
ლები, დავალების ასრულების შემდეგ, უნდა ისევ მონღოლეთში, ყაანის ურ-
დოში, დაბრუნებულიყვნენ. ამისთვის მათ პირი უნდა უკვე ჩრდილოეთისაკენ
ებრუნათ და თავიანთ სამშობლოში დარუბანდის გზით მისულიყვნენ. ჩრდილო-
ეთს ერანში, ადარბადაგანამდე რომ მიადწიეს, მათ, საძოვრების გულისათვისაც,
თანაც, ვითარცა დარუბანდისაკენ მიმავალ გზაზე მდებარეს, რანისა და
შირვანის საძოვრებსა და მიწაწყალსაც უნდა მოსდგომოდნენ. ეს-კი, რამდე-
ნადაც ზემოაღნიშნული ქვეყანა საქართველოს სახელმწიფოს ყმადნაფიცს
სამფლობელოებს წარმოადგენდა, საქართველოს საზღვრების გადმოლახვას
უღრიდა. სწორედ ასეც მოხდა: 1220 წ. მონღოლთა 20000 მხედრისაგან შემ-
დგარს ჯარს ჯებესა და სუბუდას მეთაურობით საქართველოს სახელმწიფოს
საზღვარი გადმოულახავს. ეს ისე მოულოდნელად მომხდარა, რომ ქარველთა
მონაპირე 10000 კაცისაგან შემდგარ ჯარს წინ მომავალი უცხო მტრისათვის
მხოლოდ დადევნება-ღა შესძლებია.

შემდეგ ლაშა-გიორგის სასწრაფოდ საკმაოდ მოზრდილი ჯარისათვის
მოუყრია თავი, მაგრამ აქ მონღოლებს საქართველოს ჯარის წინააღმდეგ
თავიანთი ჩვეულებრივი სამხედრო ხერხი გამოუყენებიათ: ლაშქრის ორად
გაყოფა და ერთი ნაწილის გარკვეულ ადგილას წინასწარ ჩასათრება, მეორე
ნაწილის-კი ჯერ პირისპირ შებრძოლება, ხოლო შემდეგ განზრახ იმ ადგილამდე
უკუქცევა, სადაც მათი ლაშქრის ჩასათრებული ნაწილი იყო და იქ დადევნე-
ბული მტრის წინითგან და უკანითგან მოქცევა და ამით, თავს ზარის დაცემის
შემდგომ, მოწინააღმდეგის განადგურება. მონღოლთა ბელადს ჩინგიზ-ხანს
ამ ნაცადი სამხედრო საშუალებით ბევრგან გაუმარჯვია, და საქართველოს ჯა-
რიც ასევე დამარცხდა და საგრძნობლად დაზარალდა კიდევ. ასეთი გამარჯვების
შემდგომაც მონღოლებმა, გზების ვიწროობისა და ტყით დაბურულობის გამო,
უკან დადევნება ვერ გაბედეს და უკუ იქცნენ.

ერთი წლის შემდგომ მონღოლები კვლავ საქართველოსაკენ წამოვიდნენ,
მაგრამ, შეიტყეს თუ არა თავიანთი ჯაშუშებისაგან, რომ ქართველებს მათთან
საბრძოლველად ჯარი უკვე მზად ჰყავდათ, უკანვე გაბრუნდნენ, სასწრაფოდ
საქართველოს გაეცალნენ, დარუბანდისაკენ მიმავალი ჩრდილოეთის გზით
დალისტანზე გადაიარეს და ისევ თავიანთ სამშობლოში მივიდნენ.

დამახასიათებელია, რომ ამ მოულოდნელი და უცნობი მტრის ლაშქრის
ვინაობა, მათი წასვლის შემდეგაც, საქართველოში იმდენად ხეირიანად არ სცო-
დნიათ, რომ ლაშა-გიორგის დროინდელს მემკვიდრეს მათი სახელიც-კი მოხსე-
ნებული არა აქვს, ხოლო ამ ამბის სამი წლის შემდგომაც, თავის ძმის ლაშა-
გიორგის სიკვდილის უმაღლესად გაამეფებული რუსუდანი ისევე, როგორც იოანე
ათაბაგი მხარგრძელი 1223 წ. რომის პაპს ჰონორიუსს სწერდნენ, რომ მონ-
ღოლები ქრისტიანები გვეგონენ, მაგრამ ცუდი ქრისტიანები გამოდგნენო-

აუშცა ქრისტიანობასთან მათ რწმენას საერთო არაფერი ჰქონდა და ისინი წარმართნი იყვნენ, შამანობის მიმდევარნი.

საქართველოში მონღოლთა გამოჩენა და გაცლა შემთხვევით და უმნიშვნელო მოვლენად მიუჩნევიათ და არც მის მიზეზებს და არც მათი ძლიერების საშიშროებას, ეტყობა, მაშინდელი მმართველი წრეები არ გამოჰყილებიან. ლაშა-გიორგი დამშვიდებული თავისი დის რუსუდანის გათხოვებას შეუდგა: სხვადასხვა მთხოვნელთა შორის მას უმჯობესად შარვანშაჰი უცნია. ბავშვანში ათი დღის განმავლობაში ნიშნობის წესიც კი გადაუხდია, მაგრამ სწორედ იქ ყოფნის დროს მოულოდნელად 1222 წ. 18 იანვარს ლაშა-გიორგი გარდაცვლილა. რამ გამოიწვია ასეთი უეცარი სიკვდილი, არა ჩანს,—მის თანამედროვე მემპტიანესაც კი ამაზე არაფერი აქვს ნათქვამი. მისი ერთი გამონათქვამის მიხედვით, რომ მონღოლებთან ბრძოლის დროს „პირველი წყლულება მათგან იქმნა“-ო, შესაძლებელია გვეფიქრა მხოლოდ, რომ ეს ცნობა ლაშა-გიორგის გულისხმობს და ქაბუკი მეფეც სწორედ ამ წყლულებამ იმსხვერპლა.

3. გიორგი-ლაშას ზოგადი დახასიათება

ლაშა-გიორგი გულადი მებრძოლი, გულწრფელი და რაინდული სულისკვეთებით გამსჭვალული ქაბუკი, განათლებული, ხელოვნებისა და სახიობა-გასართობის მოყვარული ადამიანი და დამოუკიდებელი, თავისუფალი აზროვნების მიმდევარი პიროვნება იყო. დედისგან მას გულკეთილობა და ლმობიერება ჰქონდა თანდაყოლილი. ქართული სისხლის სამართლის სასჯელთა სისტემაში დიდებული თამარის მიერ განხორციელებული ცვლილება, რომლითაც მან სიკვდილად დასჯა და სხვა დამასახიჩრებელი, თუ ადამიანის ღირსების გამაწბილებელი სასჯელები აღკვეთა, გიორგი-ლაშასაც მტკიცედ ჰქონდა დაცული.

მაგრამ, ვითარცა დედისერთა ვაჟიშვილს და ნებიერად გაზრდილს უფლისწულს, ლაშა-გიორგის თანდათანობით თავისნათქვამი და თვითნება ადამიანისათვის დამახასიათებელი ნაკლი გამოაჩნდა, თავის გარშემოც თანდათანობით თავისი თანამოაზრე თანამოასაკენი შემოიკრება, დედის ნაცადი ხელისუფლები-კი ჩამოიცილა. თუმცა ლაშა-გიორგიმ იმდენი სახელმწიფოებრივი ალლო გამოიჩინა, რომ მამაპაპათა და დედის ნაანდერძევი სრულიადი საქართველოს ყოველივე მონაპოვარის შენარჩუნება შესძლო და ამ დიდი სახელმწიფოს მთლიანობის დაცვაც მოახერხა, რაც უკვე მას დიდ ღირსებად ჩათვლებოდა, მაგრამ ეტყობა ლაშა-გიორგის მაინც ნათლად წარმოდგენილი არ ჰქონდა ის დიდი პასუხისმგებლობა, რომელიც მას, ვითარცა სამეფოს უზენაეს საკეთმპყრობელსა და კეთილდღეობის მესვეურს, ეკისრებოდა და რომლის სიმძიმეც მას მკაფიოდ უნდა ჰქონოდა შეგნებული.

როგორც ცალკეული, კერძო მოქალაქე, ლაშა-გიორგი იმ დროისათვის ბევრი მხრით საინტერესო პიროვნებად უნდა იქმნეს მიჩნეული: თავისი რწმენის დასაცავად გამომჟღავნებული მისი მტკიცე ნებისყოფა, ეკლესიისადმი მისი თავისუფალი დამოკიდებულება, მისი გატაცება სახიობა-სანახაობითა და ხშირად ათვისტობამდი მიმავალი თეოსოფიური მოძღვრების მიმდევარ სუფიების

რინდთა წრესთან დაახლოებულობა¹, მას იმ ხანისათვის ისეთ არაჩვეულებრივადამიანად გვაგულისხმებინებს, რომელიც საუკუნეთა განმავლობაში განმტკიცებული ძველი რწმენისა და ზნეობის დარღვევას არ ერიდება ხოლმე. ამ მხრივ მისი ქცევისა და თავგადასავლის მოკლე მიმოხილვაც საინტერესო სურათს გადაუშლის ადამიანს.

ველისციხეში ყოფნისას ლაშა-გიორგის ერთი მომხიბლავი ლამაზი გათხოვილი ქალი უნახავს. მის გაცნობას ჰაბუკი მეფის გულში იმდენად ღრმად სიყვარულის გრძნობა ჩაუნერგავს, რომ თავი ვერ შეუკავებია, ქმრისათვის ცოლი წაურთმევია და თავისთან წაუყვანია. ამ ველისციხელი ქალისაგან მას ვაჟიშვილიც-კი შეეძინა, რომელსაც სახელად დაეითი უწოდა.

ადელი წარმოსადგენელია, თუ რა შთაბეჭდილება უნდა მოეხდინა მაშინ მეფის ამ საქციელს, რომელიც ქვეშევრდომისაგან გვირგვინნატრთხი ცოლის წაგვრას წარმოადგენდა, დანაშაულებას; რომლისთვისაც ყოველი ჩვეულებრივი მოქალაქეც-კი საქართველოში კანონის წინაშე პასუხისმგებელი იყო. ამიტომაც ვაზირები და ეკლესიის უმაღლესი წარმომადგენელნი მივიდნენ და სთხოვეს მეფეს, წამოგვრილი ცოლი, მისი სატრფო, ისევე ქმრისათვის დაენებებინა. თითონ-კი ცოლი შეერთო. ქართული სახელმწიფო სამართლით, მეფეს თავისი ქვეშევრდომის ცოლად შერთვა არ შეეძლო, არამედ თანამეცხედრედ მას უთუოდ რომელიმე სამეფო საგვარეულოს ასული უნდა მოეყვანა.

ლაშა-გიორგიმ მოსულთ თავის სატრფოს განტევებაზე გადაჭრილი უარი განუცხადა: ველისციხელ ქალს ის თავის ცოლად სთვლიდა და სამღვდელოების დარიგების მოსმენა მან თურმე არც-კი მოისურვა.

როდესაც ამ მუდარა-შთაგონების ცდის გზით ვაზირები და ეკლესიის მესვეურნი ვერას გახდნენ, მათ იმავე საშუალებას მიჰმართეს, რომელიც მე-9 ს. კლარჯეთის უდაბნოთა განთქმულმა არქიმანდრიტმა გრიგოლ ხანძთელმა აშოტ დიდი კურაპალატის წინააღმდეგ იხმარა: სასახლეში მივიდნენ, ველისციხელი მანდილოსანი გამოიყვანეს, ისევე თავის ქმარს დაუბრუნეს და ჰაბუკ მეფეს ამრიგად მისი გულის სატრფო ჩამოაშორეს.

საერო და საეკლესიო ხელისუფლების მმართველ წრეებს იმედი ჰქონდათ, რომ ლაშა-გიორგი ამის შემდეგ მაინც ცოლს შეირთავდა, მაგრამ ეს მოლოდინი არ გამართლდა: სხვა ქალის შერთვა მეფემ არ მოისურვა და სიკდილამდე უცოლო დარჩა.

ეს ამბავი ლაშა-გიორგის გატაცების გულწრფელობასაცა და სიყვარულის გრძნობის სიღრმე-სიძლიერესაც ამტკიცებდა, ისევე, როგორც კანონიერი და უკანონო ცოლობისადმი და თვით ეკლესიის მოძღვრებისადმი ამ შემთხვევაში თავისებურს დამოკიდებულებასა და თავისუფალ აზროვნებასაც მკაფიოდ ამჟღავნებდა.

ნიკიერ მწერალს შესაძლებელია ზემომოთხრობილი „ვისრამიანის“ მსგავსი მომხიბლავი, თანაც სოციალური პრობლემებით დაყურსვილი რომანისათვის გამოეყენებინა კიდევაც, ლაშა-გიორგი რომ ქვეყნის მესვეური არ ყოფილიყო, რომელსაც არ უნდა დაჰეიწყებოდა, რომ მის მოვალეობას ქვეშევრდომებისა-

¹ ამაზე 1921 წ. მქონდა მოხსენება წაკითხული და დაწვრილებით „შამთაღმწერელის“ კრიტიკულ განხილვაში მაქვს საუბარი.

თვის კანონის შეღახვის მაგალითის მიცემა არ შეადგენდა და რომ მას უფლება არ ჰქონდა, თავისი პირადი ბედნიერება უმწეო მოქალაქის უბედურებაზე აეგო. რაც კერძო პირს შესაძლებელია ეპატიოს, იმას ქვეყნის მმართველს ხალხი ვერ მიუტევებს და ამიტომაც იყო, რომ ლაშა-გიორგის საქციელს თანამედროვეთა შორისაც მითქმა-მოთქმა გამოუწვევია და მომდევნო ხანაშიც, მთელი საუკუნის განმავლობაში საქართველოს პოლიტიკური საქმეების მიმდინარეობაშიც-კი, როგორც შემდეგში თავთავის ადგილას დაერწმუნდებით, ლაშა-გიორგის ამდროინდელი ამბების ანარეკლი მკაფიოდ მოჩანს.

4. ეკონომიური კრიზისის პირველი ნიშანი საქართველოში

ზემოაღნიშნულიც რომ არ ყოფილიყო, საქართველოს სახელმწიფოს საქეთ-მპყრობელს, რომელსაც თავისი მოვალეობის პასუხისმგებლობა შეგნებული ექნებოდა, იმოდენა საზრუნავი აღმოუჩნდებოდა, რომ თავისი პირადი ინტერესები მას უნდა უნებლიედ დაჰვიწყებოდა, რათგან სიფხიზლე მარტო პოლიტიკურ ცხოვრებაში-კი არ იყო საჭირო, არამედ სოციალ-ეკონომიურ სფეროშიც. აღსანიშნავია, რომ მე-13 ს. მეორე ათეულში დაწყებული ეკონომიური კრიზისი, რომლის მიზეზი და გარემოება ჯერ კიდევ გამოსარკვევია: ფასების მატებასთან ერთად, ცხოვრებაც საგრძნობლად გაძვირებულა. ყველგან საქართველოში ერთიდაიმავე სიმძაფრით დაიწყო იგი და დაეტყო ყოფა-ცხოვრებას, თუ არა, ჯერ არ ვიცით, მაგრამ საქართველოს სახელმწიფოს სამხრეთს ნაწილში, სომხეთის ოდინდელს დედაქალაქს ანისში მისი სიდუხჭირე რომ ეკონომიურ ურთიერთობას უკვე სცვლიდა, ეს 1218 წ. ეტიფანე კათალიკოზის განჩინებითგანაც ნათლად ჩანს.

ეტყობა, ცხოვრების ამ გაძვირებასთან დაკავშირებით, ანისის „მართლმადიდებელი“, ქალკიდონიანი, მოძღვრების სამღვდელოებას საეკლესიო წესების (ჯვარისწერის, მიცვალებულის ანდერძის აგებისა და სხვ.) ასრულებისათვის დაწესებული ფულადი და სულადი მისაცემელი თავისი ქართველი და სომეხ-ქალკიდონიანი მრევლისათვის ძალზე გაუდიდებია. სახელდობრ, ხუცესთ თითოეული წესის საფასურად 100 ტფილური დრაჰმა (ე. ი. ტფილისში მოკრილი ქართული ფული) და სულადად კარგი პურისკამა (ანუ ქორწილში კარგად გამასპინძლება, მიცვალებულისათვის კარგი ქელეხი) და სხვ. მისაცემელი საწირავად (მაგ. ზრობის მთლიანი ტყავი) მოუთხოვია.

საეკლესიო წესების ასრულებისათვის ხუცესთაგან გასამრჯელოს წინათ არსებული ნიხრის მრევლისათვის ასეთ გადიდებას ქართველ-სომეხ-ქალკიდონიანი მოსახლეობა აღუშფოთებია. მას თავისი სამღვდელოების ამ უსამართლო მადიანობისათვის ერთსულოვნად გაუწევია წინააღმდეგობა და ასეთი დიდი გასამრჯელოს მიცემაზე უარი უთქვამს. მრევლის ასეთი საერთო წინააღმდეგობისა და მიუხედავად, ხუცესთაც, თავიანთი მოთხოვნის ძალდატანებით გასატანად, ამაზე ნაკლებ ფასად წესების ასრულებაზე უარი განუცხადებიათ და თავიანთი მოვალეობის ასრულება ასეთ შემთხვევებში არ უკისრიათ. ეკლესიის მსახურთა ასეთ ქცევასა და მათგან ბრძოლის ასეთი საშუალებისათვის მიმართვას მრევლის გული უფრო გაუბოროტებია და სამღვდელოებასა და სამწყსოს შორის

ისეთი მტრობა ჩამოვარდნილა, რომ მცხოვრებთაც საპასუხოდ ხუცებისათვის სხვა ჩვეულებრივი მისაცემლის ძლევაც შეუწყვეტიათ, ეკლესიებში სიარულისათვისაც კი თავი მიუწებებიათ.

ანისის სამღვდელოებასა და ქართველ-სომეხ-ქალკიდონიან მრევლს შორის ატეხილი უთანხმოება და ჩამოვარდნილი მტრობა 1218 წლისათვის იმდენად გამწვავებულა, რომ თვით საქართველოს ეკლესიის უზენაეს ორგანოსი და მმართველის, კათალიკოზ-პატრიარქის ჩარევაც-კი აუცილებელი გამხდარა. ეტიფანე კათალიკოზს უსარგებლია შემთხვევით, რომ იმ დროს ანისში ახლად აგებული ეკლესია იყო საკურთხებელი და ჩასვლისთანავე ამ საქმის გამოძიებას შესდგომა. სამღვდელოების მიერ მრევლისადმი წამოყენებული მოთხოვნა ეტიფანეს „ყოვლად უწყსოდ“ უცვნია და თვით მათი ასეთი ქცევაც საჯაროდ დაუგმია, რაც საყდრის კედელზე ამოკრიბს თავის განჩინებაშიც საყოველთაოდ საცნობელად აღუნიშნავს. ხუცესთაგან დაწესებული ნიბრიც მას უსამართლოდ და გადამეტებულად აღუარებია და, მრევლის შესაძლებლობისა და იმდროინდელი ეკონომიური ვითარების გათვალისწინებით, მღვდლების მადისათვის საზღვარი დაუდევა: ფულადი გასამრჯელო მას სამჯერ, ხოლო სულადი ამაზე კიდევ უფრო მეტადაც-კი შეუძმირებია. მას დაუწესებია, რომ უკანასკნელი მხოლოდ შეძლების კვალობაზე უნდა ყოფილიყო დამოკიდებული, „ძალი-საებრ“ მისაცემლად ქცეულიყო.

ამრიგად, ჩვენ წინ ეკონომიურ ნიადაგზე აღმოცენებული მაშინდელი ბრძოლის ერთი შემთხვევათაგანია, რომელიც მრევლის გამარჯვებით დამთავრდა. მაგრამ აქ მხოლოდ ბრძოლის დასაწყისია, რომელიც, როგორც დავრწმუნდებით, შემდეგშიც არ შენელებულა.

II. ოსმალური მხრივ

1. გამეფება და მთავრობის წვრილმანი საქმიანობა პირველ წლებში

ლაშა-გიორგის ნადრევი სიკდილის შემდეგ, უმაღლესი საქართველოს სახელმწიფო ტახტის კანონიერი მემკვიდრის საკითხი თითქმის უნდა კვლავ წამოკრილიყო, მაგრამ მაშინდელი ქართული სახელმწიფო სამართლის თანახმად, „უკანონო“ შვილი მამის სრულუფლებიანი მემკვიდრე არ იყო და ლაშა-გიორგიც უნებლიედ თავისი ვაჟიშვილის მხოლოდ სათანადო აღზრდასა და ქონებრივად უზრუნველყოფაზე უკანასკნელი განკარგულების გაცემით უნდა დაკმაყოფილებულიყო. დავითისთვის მას საუფლისწულო დაუტოვებია.

დარბაზის მიერ საქართველოს სახელმწიფო ტახტზე ლაშა-გიორგის და, ოსმალური, იყო აყვანილი. მისი მეფედ კურთხევა საეკლესიოცა და სამოქალაქოც მის სრულუფლებიან სახელმწიფოს საყოველთაოდ ცხად-ჰყოფდა.

რასაკვირველია, ყმადნაფიცმა სამფლობელოებმა და მეზობლებმა, საქართველოში ქალის გამეფების გაგებისთანავე, ისევ თავი წამოყვეს. სამწუხაროდ, ეხლა საქართველოს მესაქეობა კვლავ ქალს ჩაუვარდა ხელში, მაგრამ თამარი-

სებრ ბრძენსა და ძლიერი ნებისყოფის პატრონსა და დედის თანამესაყდრეობით გამობრძმედილს-კი არა, არამედ სახელმწიფო საქმეებში სრულებით გამოუცდელსა და პასუხსაგები მოვალეობისათვის შეუფერებელს, განებიერებულ არსებას. სახელოვანი დედისგან მას, ეტყობა, უფრო სილამაზე ჰქონდა დამკვიდრებული, ვიდრე სხვა მისი მაღალი გონებრივი და ზნეობრივი თვისებები. საქართველოს-კი ეხლა წინანდელზე უფრო ძლიერი ნებისყოფის მქონებული პიროვნება, შორსგამჰყვრეტელი და გამოცდილი პოლიტიკოსი სპირდებოდა, რომელიც შინაურობაშიცა და საგარეო პოლიტიკაშიც დინჯი წინდახედულობით იმოქმედებდა: გათამამებულსა და ერთმანეთში მოქიშე დიდგვარიან აზნაურებსაც თავიანთ ქერკში ჩააყენებდა და, უცხოეთის ამბებისათვის დროულად თვალყურისდევნებით, გარეთგან მომავალს გრიგალისებურ ქარიშხალსა და კარზე მომდგარ განსაცდელსაც სათანადოდ მომზადებული დაჰხედებოდა. საერთაშორისო და საეროვნებათაშორისო პოლიტიკაც საქართველოს მთავრობას მაშინ თამარისებრ ბრძნული და შორსგამჰყვრეტელი უნდა ჰქონოდა.

ლაშა-გიორგის მოულოდნელი სიკვდილისა და გლოვის წესის გამო, რუსუდანის ნიშნობა უნდა შემწყდარიყო და ქორწინების საკითხიც მერმისისთვის გადადებულიყო. რუსუდანის სამეფო ტახტზე დასმის შემდეგ, შირვანშაჰის მის ქმრად მოყვანაც ჩაშლილა. დარბაზის ერსა და კარზე მყოფ დიდ ხელისუფლებს გადაუწყვეტიათ, რომ რუსუდანისათვის ქმრად რუმის სულტანის. არზრუმის მფლობელის თოღრილ-შაჰის ძე მოღის-უდინი მოეყვანათ. სხვა ღირსებასთან ერთად, ის ლამაზიც იყო და მშვენიერი რუსუდანიც ისე გაგიჟებით უყვარდა თურმე, რომ საქართველოს მთავრობის მიერ დადებული პირობა, წინასწარ მაჰმადიანობა უარყო და გაქრისტიანებულიყო, უყოყმანოდ მიიღო. 1223 წ. რუსუდანი დააქორწინეს. მისგან ჯერ ქალი ეყოლა, რომელსაც დედამ თამარი უწოდა, შემდეგ-კი ვაჟი, რომელსაც სახელად დავითი დაარქვა.

ლაშა-გიორგის გარდაცვალებისა და რუსუდანის გამეფების შემდეგ, 1222 წლითგან მოყოლებული 1225 წ.-მდე საქართველო წვრილ-წვრილ ბრძოლებში იყო გართული. ჩვენი ქვეყნის იმდროინდელ მესვეურთ მაშინდელი საერთაშორისო მდგომარეობის მთელი საშიშროება სრულებით არ ესმოდათ.

2. საქართველოს მთავრობის მედიდური დაუდევრობა და ჯალალედინის შემოსევა

ჯერ კიდევ ჯალალედინის მამამ მუჰამედ ხვარაზმშაჰმა თავისი პოლიტიკური გავლენის ქვეშ ადერბეჯანის მოქცევა განიზრახა და მისი დაცვა-მფარველობა დაიწემა. მან ეს საქართველოს მთავრობასაც-კი აცნობა, მაგრამ მონღოლთაგან დევნილს სიკვდილმა მოუსწრო და წადილი განუხორციელებელი დარჩა. მონღოლთაგან აგრეთვე დამარცხებულმა და ლტოლვილმა მისმა შვილმა ჯალალედინმაც რომ ერანში ფეხის მოკიდება და გამაგრება სცადა, მაშინვე მოიწადინა თავისი თავი ყველა მაჰმადიანების მფარველად და სპარსელთა ძლევამოსილების განმანადგებლად მოეჩვენებინა: დადგა ღრო, როცა სა-

ქართველთა დარწმუნდება, რომ მის ძალმომრეობას ერანში ბოლო მოეღება და ყველა მაჰმადიანებიც ქრისტიან ქართველთა მიმძღავრებისაგან განთავისუფლდებიანო. ქართველთა დამარცხებას გარდა, მიზნად მე არაფერი მაქვს დასახული და, როდესაც ამას მივაღწევ და ერანს გავეერთიანებ, დანარჩენ მეზობლებთან მშვიდობიან მეგობრულ ურთიერთობას დავამყარებო, სწერდა იგი მახლობელი აღმოსავლეთისა და უპირველესად საქართველოს ყმადნაფიც მუსლიმან სამფლობელოების მმართველებს, რომ ამით ისინი თავისკენ გადაებირებინა და მათგან ყოველმხრივი დახმარება მიეღო. მართლაც ჯალალედინის ამ ანკეს ზოგი წამოევო და მას, ვითარცა განმათავისუფლებელს, მიემხრო.

მოახერხა თუ არა სამხრეთ აღერბეჯანში ნაწილობრივ მომაგრება, ჯალალედინმა საქართველოს მთავრობას მექარითა და ქადილით საესე მომართვა გამოუგზავნა, რომელშიც ნებაყოფლობით დამორჩილებას თხოულობდა.

საქართველოს მაშინდელ მესვეურთ, წინა წლებში დატრიალებული ამბების შემდეგაც, საერთაშორისო ვითარებაში მომხდარი ცვლილება სრულებით შეგნებული არ ჰქონდათ. საისტორიო ასპარეზზე ახლად გამოჩენილი ძალის მთელი საშიშროება მათ ვერ გაუგიათ. ეტყობა, თავიანთი თავი მათ დაცით აღმაშენებელისა და თამარის დროინდელ ხანის მსგავსად წინანდებურად მახლობელ აღმოსავლეთში პირობების მოკარნახე, უძლეველ ბატონ-პატრონად მიაჩნდათ. ამიტომაც ჯალალედინმა საქართველოს მთავრობისაგან მედიდურობით საესე, დამცინავი პასუხი მიიღო: მამა შენი შენზე ძლიერი იყო და რაც მას მონღოლებისაგან დაემართა, შენც კარგად იცი. იგივე მონღოლები ჩვენც შეგვებრძოლნენ, მაგრამ მიზანმიუღწეველი გაგვეცალნენ და გაიქცნენო. ამ პასუხიდან ჩანს, რომ საქართველოს მესვეურთ მონღოლთა მცირერიცხოვანი ნაწილი, რომელთანაც მათ ბრძოლა მოუხდათ და რომელნიც მართლაც ჩრდილოეთის გზით ისევ თავიანთ სამშობლოში დაბრუნდნენ, მონღოლთა ლაშქრის მთავარ ძალად მოსჩვენებიათ და მათი წასვლაც გაუგებრობით მონღოლების დამარცხებად და თავიანთ გამარჯვებად მიუჩნევიათ.

ამრიგად, ირკვევა, რომ საქართველოს მთავარსარდლობა იოანე მხარგრძელის მეთაურობით ჯალალედინს არაფრად აგდებდა. ასეთი დამოკიდებულების გამო, რასაკვირველია, მას პოლიტიკური სიფხიზლე და სამხედრო აიფრთხილის აუცილებლობის შეგნებაც მოდუნებული უნდა ჰქონოდა. საფიქრებელია, რომ ამავე მიზეზით საომარი სამზადისიც მათ ჯეროვანი სიძლიერითა და სისწრაფით არ უწარმოებიათ.

3. გარნისის ბრძოლა და მარცხი, დვინისა და ტფილისის აღება ჯალალედინისაგან

ჯალალედინმა სამართლიანად განსაჯა, რომ უმჯობესი იყო უმაღლ მოქმედება დაეწყო, სანამ საქართველო ბრძოლისათვის სათანადოდ მომზადებას მოასწრებდა. ამიტომ მრავალრიცხოვანი, კარგად შეიარაღებული ლაშქრით 1225 წ. შემოდგომას დაიძრა, დვინის სანახებს შეესია და მის აოხრებას მიჰყო ხელი, თუმცა-კი თვით ქ. დვინს არ შეჰპრძოლებია. საქართვე-

ლოს მთავრობა ამ ამბავს მაინც უნდა გამოეფხიზლებინა. ამის შემდგომ მზადება მართლაც უკვე დაიწყო, მაგრამ ჯალალედინი დიდი სისწრაფით მოქმედებდა: ის წინ მოიწევედა, მას ჩრდილოეთისაკენ ეშურებოდა და ამიტომაც მალლობზე მდებარე გარნისის მიდამოებს მიაღწა. თავისი დიდი ლაშქრითურთ იგი გარნისის დაბლობში დაბანაკდა, რათგან მალლობი უკვე საქართველოს ჯარისაგან დაკავებული დახვდა.

აქ ჯალალედინმა შეატყო, რომ ქართველთა მთავარსარდლობა არ ჩქარობდა და ცდილობდა საქმე გაეჭიანურებია, ალბათ, სანამ გადამწყვეტი ბრძოლისათვის საკმაო სამხედრო ძალა მოიყრიდა თავს. მაგრამ ამ შემთხვევაშიც ჯალალედინმა სამართლიანად უფრო ხელსაყრელად სცნო, დაუყოვნებლივ ბრძოლა დაეწყო, და მოწინააღმდეგეზე უმაღ იერიში მიეტანა. მისი ანგარიში მთლიანად გამართლდა: სასტიკა და უაღრესად სისხლისმღვრელ ბრძოლაში ჯალალედინმა გაიმარჯვა. იმას გარდა, რომ სამხედრო თვალსაზრისით გარნისის მტრისაგან დაპყრობა მეტად საზიანო იყო, პოლიტიკურადაც საქართველოსათვის ეს უკვე საგრძნობს მარცხს წარმოადგენდა.

გარნისი რომ აიღო, ჯალალედინმა კვლავ სამხრეთისაკენ იბრუნა პირი, რათგან იქ ქ. ღვინი ჯერ აუღებელი იყო, რაც მისთვის საფრთხეს წარმოადგენდა. მან ქ. ღვინის აღება მოახერხა და აღებისთანავე ეს მდიდარი სავაჭრო ცენტრი მთლიანად გააარცვა.

რაკი ღვინიც უკვე დაპყრობილი ჰქონდა, ჯალალედინი სწრაფად საქართველოს დედაქალაქისაკენ გამოეშურა, რომ თავრეეთთან ცნობა მოუვიდა სამხრეთ ადერბეიჯანში მის წინააღმდეგ განზრახული აჯანყების შესახებ. ამის გამო მან საქართველოს უკვე დაკავებულს მიწაწყალზე თავის ლაშქრის ერთი ნაწილი დასტოვა, რომელსაც ამ ქვეყნის რბევა დაევა, თითონ კი ლაშქრის მეორე ნაწილითურთ შეთქმულების მოსასპობად თავრეეთისაკენ გაემგზავრა.

თავრეეში ყოფნის დროსაც ჯალალედინს საქართველოსაკენ ჰქონდა გულისყური. იქვე მან გადასწყვიტა, საქართველოს წინააღმდეგ მტრული მოქმედება აღმოსავლეთის მხრითგანაც დაეწყო. ამ მიზნით მან თავისი ლაშქრის ერთი ნაწილი საქართველოს ყმადნაფიცი სამფლობელოს, ქ. განძისა და მისი სანახების, დასაპყრობად წარგზავნა. ეს დავალება ასრულებულ იქმნა კიდევაც.

როდესაც ჯალალედინმა შეთქმულების განმზრახნი მოსპო. 1225 წ. დეკემბერში თავრეეთთან ისევ ტფილისისაკენ გამოემგზავრა. რუსუდან მეფე ჯალალედინის მოახლოვებისთანავე დასავლეთს საქართველოში გაიხიზნა და ქუთაისში გადავიდა, ხოლო ტფილისის დაცვა მემნა და ბოცო ბოცოს ძეთ დაავალა. სწრაფი დაბნეულობის გამო, მთავარსარდლობის საერთო ხელმძღვანელობა მტრისთვის წინააღმდეგობის გასაწევად უკვე არ სჩანდა. ასეთ პირობებში ჯალალედინმა 1226 წ. 9 მარტს, ტფილისელ მაჰმადიანთა ერთი ნაწილის ლალატისა და შინათვამცემლობის წყალობით, როდესაც ციხისთავი მემნა ბრძოლის დაწყების წინ ვერაგულად იქმნა ერთი სპარსელისაგან მოკლული, საქართველოს დედაქალაქის აღება მოახერხა.

ხვარაზშაჰმა თავის ლაშქარს ტფილისი მთლიანად გააცარცვინა. მისივე განკარგულებით მცხოვრებნი ორ,—ქრისტიანეთა და მაჰმადიანთა,—ნაწილად იკმნენ გაყოფილნი. ქართველები და სომხები, რომელნიც გამაჰმადიანებაზე უარზე იყვნენ, უწყალოდ დახოცილ იკმნენ, ხოლო გამაჰმადიანებულნი მან ტყვეებად გამოაცხადა. ჯალალედინის ყველა მდივან-მწიგნობარნი დილითგან სალამოდის საქართველოს დედაქალაქში ხელში ჩაგდებული უამრავი სახელმწიფო სიმდიდრის აღნუსხვას აწარმოებდნენ და მაინც, ჯალალედინის კარის ისტორიკოსის სიტყვით, დავალებულ სამუშაოს ვერ ასდიოდნენ.

ტფილისში მცხოვრებ მაჰმადიან მოღალატეთა შორის, რომელნიც ჯალალედინს მიემხრნენ, თვით არზრუმის მმართველის ის უფლისწულიც-კი აღმოჩნდა, რომელმაც, დედოფლის სიყვარულით თავდავიწყებამდე გატაცებულმა, თავის დროზე მაჰმადიანობას თავი დაანება და გაქრისტიანდა, რომ ამ გზით მის კმრობას ჰღირსებოდა. საქართველოს მთავრობისა და რუსუდანის ქუთაისში გადასვლის დროს ტფილისში დარჩენილი არზრუმელი უფლისწული, ხვარაზშაჰისაგან ტფილისის ალების უმაღლეს, ჯალალედინს წარსდგომია და ისევ ისე გამაჰმადიანებულა. ხვარაზშაჰს, რასაკვირველია, მისთვის მაჰმადიანობისაგან განდგომის დანაშაულებაც უპატიებია და უხედაც დაუსაჩუქრებია.

თუ შინათგამცემლობით აღებული ტფილისი ჯალალედინის ლაშქარს ჰქონდა დაპყრობილი, საქართველოს დედაქალაქის მთავარი სიმაგრე, ისნის ციხე, კვლავ ქართველების ხელში იყო. იქ ვერაგულად მოკლული ციხისთავის მემნას ძმა ბოცო იყო შერჩენილი მეციხოვნე ჯარითურთ გამაგრებული, მაგრამ ისნის ციხეც მტრისაგან გარემოცული იყო. რაკი საქართველოს მთავარსარდლობას ისანში ჩაკეტილ მეციხოვნეთა მდგომარეობა უიმედოდ მიუჩნევია და მისი აზრით მათ წინააღმდეგობას თითქმის საქმის გამოსწორება აღარ შეეძლო, ამიტომ რუსუდანმა მისი დაცვა უმიზნო მსხვერპლის გაწირვად ჩასთვალა და ბოცო ციხისთავს აცნობა, რომ ბრძოლა შეეწყვიტა.

ისანში შემწყვდეული მეციხოვნენი ამის წინააღმდეგნი ყოფილან, მაგრამ მაინც, მთავრობის ბრძანებისამებრ, ბოცომ, ისნის ციხისთავმა, ჯალალედინს დანებების პირობების შესახებ მოსალაპარაკებლად მოციქულები გაუგზავნა. ზამთრის დიდი სიმაკრით გაქირვებაში მყოფმა ხვარაზშაჰმა ისნის ციხისთავის საზავო პირობები მიიღო და მეციხოვნეთა ზა დაანება. ამიერითგან საქართველოს სახელმწიფოს დედაქალაქი მთლიანად ჯალალედინს ჩაუვარდა ხელში.

ტფილისის დაპყრობა ჯალალედინისათვის უდიდესი გამარჯვება იყო: ამ ამბავმა მას მახლობელი აღმოსავლეთის მაჰმადიანთა შორის სახელი მოუხვეჭა მით უმეტეს, რომ აჩქარებით არაერთს ეს გარემოება ქართველთაგან ვითომც დაჩაგრულ მაჰმადიანობის ქრისტიანებაზე კვლავ გამარჯვების მომასწავებლად ეჩვენა. საქართველოსთვის ხომ ეს ისეთი მარცხი და უბედურება იყო, რომელთან შედარებით ბუღა თურქის დროინდელი შემოსევა და ტფილისის გადაწვაც-კი პატარა შემთხვევად მოჩანს: საქართველოს სახელმწიფოს უძლეელობის ხმაგანფენილობასაც ამ ამბავმა, რა თქმა უნდა, დიდი ზიანი მიაყენა.

ტფილისის ხელში ჩაგდების შემდგომ ჯალალედინი საქართველოს სხვა ნაწილების რბევას შეუდგა, მაგრამ ერაყითგან ამბავი მოუვიდა, რომ იქ მის წინააღმდეგ შეთქმულების სამზადისში იყვნენ, და ამიტომ საქართველოთგან მას სასწრაფოდ წასვლა მოუხდა. ქვეყნის დასარბევად-კი თავისი ლაშქრის ერთი ნაწილი დასტოვა.

4. საქართველოს მთავარსარდლობის დაბნეულობა და უგეგმო ბრძოლა

1226 წ. სექტემბერში რომ ჯალალედინი ერაყითგან ისევ საქართველოში დაბრუნდა, ბრძოლა კვლავ განახლდა. მის საომარს მოქმედებას ყველაზე მეტად თვით საქართველოს სამხედრო ხელისუფლების დაქსაქსულობა უწყობდა ხელს: შეერთებული ძალით შებრძოლების მაგიერ, მხედართმთავრები ცალ-ცალკე ციხექალაქებში ჩაიკეტნენ და იქ გამაგრდნენ.

იოანე ათაბაგი და მისი ხელქვეითი ზოგნი ანისში იყვნენ ჩაკეტილნი, ზოგი კარის ციხექალაქში იმყოფებოდა. ამიტომაც ჯალალედინმა ამ ორი მაგარი და მნიშვნელოვანი ციხექალაქის აღება გადასწყვიტა. ამ მიზნით მან თავისი ლაშქარი ორად გაჰყო და ერთი ნაწილით თავის მეთაურობით ანისს შემოარტყა ალყა, მეორე-კი კარის ციხის ხელში ჩასაგდებად გაეზავნა.

ორგანვე ხვარაზმშაჰის ლაშქარს მელგარი წინააღმდეგობა გაუწიეს და ჯალალედინიც იძულებული იყო მიზანმიუღწევლად ანისსა და კარს დროებით ჩამოსცლოდა და ისევ ტფილისში დაბრუნებულიყო.

მაგრამ ჯალალედინი ტფილისში განზრახ დაბრუნდა: მის ზრახვასა და იდუმალ გეგმას ქ. ხლათის აღება შეადგენდა. სწორედ ამ დასახული მიზნის განხორციელების გასაადვილებლად,—ხლათელების სიფხიზლის მოსადუნებლად და შემდეგ მათზე მოულოდნელად თავზე დასასხმელად,—ჯალალედინი ტფილისისაკენ გამოეშურა, ათი დღის შემდეგ-კი თავისი მთავარი ლაშქრითურთ სასწრაფოდ საქართველოს ყმადნაფიც ხლათისაკენ გაემგზავრა.

ასეთი სამხედრო ცბიერებისა და ზრახვის საიდუმლოდ დაცვისდა მიუხედავად ხლათელებს ჯალალედინის მოსვლამდე ორი დღით უწინარეს საქართველოთგან მოსალოდნელი საფრთხის ამბავი აცნობეს. ამ გარემოებამ მათ საშუალება მისცა მტერს საკმაოდ მომზადებულნი დახვედროდნენ.

5. პოლიტიკური მდგომარეობის გაუმჯობესება და ტფილისის მტრის ხელითგან დროებით გამოგლეჯა

ამ დროისათვის მახლობელი აღმოსავლეთის მაჰმადიანთა ჯალალედინისადმი დამოკიდებულებაც უკვე ძალზე შეცვლილი იყო: თუ პირველად გამოჩენისას მას თავისი თავი საქართველოსგან შევიწროებული მუსლიმანების მხსნელად და მაჰმადიანობის განმათავისუფლებლად მოჰქონდა,—არაერთს მათგანს გულუბრყვილოდ მაშინ ეს სჯეროდა კიდევ,—მწარე გამოცდილებამ, ხვარაზმშაჰის ლაშქრის თავაშეებულმა, ბრალიანისა და უბრალოს მხეტურმა ხოცვა-

ელეტაშა და თვით მაჰმადიანთა მოსახლეობისაც-კი შეუბრალებელმა დაბეგვრამა და ცარცვამ, ყველას აუხილა თვალეზი და ჯალალედინი ყველას მშვიდობიანი ხალხის დამწიკტებელ და ქვეყნის გამაოხრებელ, მოხეტიალე მტარავალად წარმოუდგა. მაშინ საქართველოს სახელმწიფოს ყმადნაფიცობა და მფარველობა მახლობელი აღმოსავლეთის მაჰმადიანობისათვის უკვე სანატრელი გახდა, ჯალალედინისადმი-კი ყველგან მტრული დამოკიდებულება განმტკიცდა. ხლათელებმაც კარგად იცოდნენ, რაც მოელოდნათ. თუ რომ ხვარაზმშაჰს. ხელში ჩაუვარდებოდნენ, ამიტომაც იყო, რომ ისინი ჯალალედინს თავგანწირულს წინააღმდეგობას უწყევდნენ.

ტფილისში ხვარაზმელების ერთი წლის განმავლობაში მბრძანებლობა უკვე საკმარისი აღმოჩნდა, რომ იქაურ მაჰმადიანებსაც, რომელიც ჯალალედინს პირველად აგრეთვე ალტაცებით შეეგებნენ, თავიანთი მოღალატური საქციელი სანაწურად გაჰხდომოდათ და დარწმუნებულიყვნენ, რომ მუსლიმანთა მხსნელად თავის თავის მომწვენებელი ხვარაზმშაჰი თავისი ლაშქრითურთ ნამდვილად სისხლის მღვრელი და ყველაფრის გამანადგურებელი მტარავალი გამოდგა. ამიტომაც გაქირვებაში ჩაყარნილმა ტფილისში შერჩენილმა მაჰმადიანმა მოსახლეობამ საქართველოს მთავრობას საიდუმლოდ ხვარაზმელთა იქ დატოვებული მეციხოვნე ლაშქრის სიმცირე და უილაჯობა აცნობა და ევედრებოდა. ხვარაზმელთა ხელითგან ეხსნა ისინი საჩქაროდ. ვერც ჯალალედინის მხარეზე გადასულმა არზრუმელმა ბატონიშვილმა გაუძლო ხვარაზმშაჰის თავგასულობას, გამოიპარა ტფილისითგან. მაჰმადიანობა კვლავ უარაჰყო და დედაქალაქში იმ დროს არსებული მდგომარეობის შესახებ საქართველოს მთავრობას დაწერილებითი საიდუმლო ცნობები მიუტანა.

რაკი ჯალალედინი ხლათის წინააღმდეგ ბრძოლაში ჩაიფლა და ტფილისი შორს იყო, რომ მოშველება შესძლებოდა. მისი მეციხოვნე ჯარიც საქართველოს დედაქალაქში უმწყო მდგომარეობაში აღმოჩნდა და თვით მაჰმადიანიც-კი იქ ხვარაზმელების განდევნის მონატრულნი იყვნენ, საქართველოს მთავრობამ სასწრაფოდ ტფილისისაკენ ჯარი გაგზავნა და 1226 წ. დამლევს ტფილისი მტრისაგან განათავისუფლა.

ამავე დროს აღმოსავლეთით მდებარე საქართველოს ყმადნაფიცი სამფლობელოების ხვარაზმელ დამპყრობელთა ხელითგან გამოსავლევადაც საქართველოს მთავრობამ შაქსა და კაბალაშიც წარგზავნა ჯარი. საკმარისი იყო კაბალაში ჩაყენებულს ხვარაზმშაჰის მმართველს საქართველოს ჯარის მოახლოვების ამბავი გაეგო, რომ უბრძოლველად გაქცეულიყო და ქალაქი დაენებებინა. ხლათში მდგომმა ჯალალედინმა-კი, საკმაოდ ხანგრძლივი ბრძოლისდა მიუხედავად, არამცთუ ხლათელების წინააღმდეგობის დაძლევა ვერ შესძლო, არამედ, თავის სამშობლოს დაცვით გალომებულმა ხლათელებმა მისი ლაშქრის დიდი ზარალით უუფლებაც-კი მოახერხეს. ასეთ პირობებში ხვარაზმშაჰი იძულებული იყო ხლათისათვის თავი მიენებებინა და მთელი თავისი ლაშქრითურთ ისევ საქართველოში დაბრუნებულიყო.

საქართველოს მთავრობასა და სამხედრო ხელისუფლების მეთაურთ ჯალალედინთან იმ დროს შებრძოლება რატომღაც მიზანშეწონილად არ

მიუჩნევიათ, მაგრამ ხვარაზმშაჰისათვისაც ტფილისში გამაგრების საშუალება რომ მოესპოთ, ქალაქი დაუტოლიათ და 1227 წ. დამღევს თითონვე გადაუწვიათ.

6. ჯალალედინის უკანასკნელი გამარჯვება და საქართველოთგან გაქცევა მონღოლთა კვლავ გამოჩენის გამო

ხვარაზმშაჰის თავაშეებული ნაჲარლით მობეზრებულმა რუმის, შამისა და შაჰარმენის სამფლობელოების მესვეურებმა საქართველოს მთავრობასთან მოლაპარაკება დაიწყეს შეერთებული ძალით ჯალალედინის გასანადგურებლად. ეს ამბავი ხვარაზმშაჰს არ გამოჰპარვია და ამ შემთხვევაშიც მან დასწრება და შებმა ამჯობინა, სანამ მოკავშირეები მზადებას დაამთავრებდნენ. 1227—8 წ. მიჯნაზე ჯალალედინი მთელი თავისი ლაშქრითურთ საქართველოს ჯარს ბოლნისის ჩრდილოეთით შეებრძოლა. ქართველებს ჯერ საკმაო ძალა მოკრებილი არ ჰქონდათ და მხოლოდ 40000 მეომარზე ცოტა მეტი ჰყავდათ. გაათრებულნი ბრძოლის შემდეგ, ამ შემთხვევაშიც ხვარაზმშაჰმა გაიმარჯვა. ჯალალედინმა იმდენი შესძლო, რომ 1229 წ. დამღევს ხლათის აღებაც-კი მოახერხა, მაგრამ ეს მისი უკანასკნელი გამარჯვება-ღა იყო.

მონღოლებს ხვარაზმშაჰის შურისძიების წყურვილი და მისი სრული განადგურების წადილი ოდნავადაც შენელებული არ ჰქონდათ. 1230 წ. აგვისტოს ახ. ხ. ჯალალედინს ამბავი მოუვიდა, რომ მონღოლები სპარსეთის სამხრეთ აღმოსავლეთში უახლოვდებოდნენ. ამის გაგონება და მისი აყრა ერთი იყო. ის ჯერ მარალაში მივიდა. შემდეგ კვალდაკვალ დადევნებული მონღოლთა ლაშქრისაგან თავის გადასარჩენად, ის, თავისი ჯარისა და ყველა თანამებრძოლთაგან მიტოვებული, ბასიანის მთებში გაიქცა, მაგრამ იქ 1231 წ. 17 აგვისტოს ერთი ქურთის მიერ იქმნა მოკლული.

7. ჯალალედინის დახასიათება, როგორც სარდლისა და პოლიტიკოსის

ჯალალედინი, უეჭველია. ნიჭიერი სარდალი და სამხედრო საქმის კარგი მომწყობი იყო, მაგრამ სამაგიეროდ მას ოდნავი სახელმწიფოებრივი სიბრძნე და პოლიტიკური შორსგამჭერტელობა არ მოეპოვებოდა. მას, თავისი მამაპაპეული ხვარაზმშაჰების საბრძანებლოთგან გაძევებულსა და მონღოლებისათან ძლევა-მოსილი მტრის მყოფს, იმდენი შეგნება ვერ აღმოაჩნდა, რომ, მტკიცე პოლიტიკური ნიადაგის შეუქმნელად, მას არსად ფეხის იმდენად მომაგრება არ შეეძლებოდა, რომ ახალს, უცხო ადგილას სახელმწიფოც შეექმნა და მონღოლებისათვისაც გაეწია წინააღმდეგობა. ჯალალედინს არ ესმოდა, რომ მკვიდრი, პოლიტიკური საფუძვლის დადება მარტო სამხედრო მოქმედებით, ახალ-ახალი ქვეყნების დაპყრობითა და ხალხის ჯლევით, მომხრე მოსახლეობისა-ც-კი უკიდურესი დაბეგვრითა და ყველას მომღურებით არ შეიძლებოდა. მისი მუდმივი ლაშქრობა-კი იმოდენა ქონებრივ სახსარს თხოულობდა, რომ თვით იმ მაჰმა-

დიან ქვეყნებსაც-კი, რომელნიც პირველ ხანებში მას, ვითარცა მხსნელს, მიემხრნენ. არ შეეძლოთ მისთვის მისაცემი გადასახადების ტვირთი და მისი ხარბი თანამებრძოლებისა და მოხელეების ცარცვა-გლეჯა აეტანათ.

ჯალალედინის მთელმა მოქმედებამა და ძალითა, თუ მომხრეობით დასაკუთრებული ქვეყნებისა და მოსახლეობისადმი უხეშმა და დაუზოგავმა მოპყრობამ მის თანამორწმუნებს აგრძნობინა, რომ მისი ბატონობა წინანდელზე, რომლისაგანაც განთავისუფლებით მას თავი მოჰქონდა, არამეტუ უკეთესი არ იყო. არამედ ქვეყნისა და ხალხისათვის გაცილებით უფრო საზიანო და საზარალო გამოდგა. მისი სამხედრო ძლევამოსილების შედეგი ყველგან, სადაც კი მას ფეხი შეუდგამს, ერთიდაიგივე იყო: განადგურებისა და მოსახლეობის აწოკება-გატყავებას გარდა, მის იქ ყოფნას არაფერი დაუტოვებია.

ჯალალედინი იმდენად უგუნური პოლიტიკოსი აღმოჩნდა, რომ მას ისიცი არ ესმოდა, თუ მთელი თავისი მოქმედებით როგორ უშზადებდა თვითვე საუკეთესოდ ნიადგს თავისი დაუძინებელი მტრების გამარჯვებას. განა მისი გამანადგურებელი მოღვაწეობა არ იყო, რომ მონღოლებს შეეწყო ხელი, მის შემდგომ მახლობელ აღმოსავლეთში თითქმის უბრძოლველად გაბატონებულ-იყვნენ? ერანში და მცირე აზიაში მყოფ სამფლობელოებთანა და საქართველოს სახელმწიფოს მთავრობასთან შეთანხმებისა და მონღოლების წინააღმდეგ შეერთებული ძალით უბრძოლეების მაგიერ, მან, თავის ქვეყნიდან ლტოლვილმა, როგორღაც წარმოიდგინა, რომ თითქოს ერთი დაკრით ერანსაც აღადგენდა, უზარმაზარ სახელმწიფოსაც შეჰქმნიდა და მონღოლებსაც გაანადგურებდა. ნამდვილად-კი ისე გამოვიდა, რომ მახლობელი აღმოსავლეთის განადგურებითა და თავის წინააღმდეგ ყველას ამხედრებით, მან მხოლოდ თავისი დაუძინებელი მტრების მონღოლების გამარჯვებას დაახვედრა საუცხოოდ შემზადებული ასპარეზი.

8. რუსუდანისაგან თავისი შვილის დავით IV-ის თანამოსაყდრედ დასმა

აღმოსავლეთ საქართველოში ჯალალედინის ხვარაზმელთა თარეშის დროს, დასავლეთ საქართველოში გადასულმა რუსუდან მეფემ, უეჭველია, სახელმწიფო დარბაზის დასტურით, 1230 წ. ახ. ხ. თანამოსაყდრედ თავისი 5 წლის ვაჟი-შვილი დავითი დასვა და აჭურთხებინა. მაშინდელი პოლიტიკური ვითარების გამო, დავითის თანამოსაყდრედა და მეფედ დასმა-ჭურთხევას დარბაზის ერნი და დიდებულნი აღმოსავლეთ საქართველოდან ვერ დაესწრნენ.

თუმცა ჯერ ჯალალედინის გაქცევამ, ხოლო შემდეგ მისმა მოკლამ მახლობელი აღმოსავლეთი იხსნა, მაგრამ ვერც ამის შემდგომ დამყარებული მუდროება გამოდგა ხანგრძლივი. სულ რამდენიმე წელიწადი იყო გასული, რაც საქართველოს მთავრობა რუსუდანის მეთაურობით ქუთაისიდან ისევ დედაქალაქს ტფილისში დაბრუნდა და აფორიაქებულმა ქვეყანამაც თანდათან დაწყნარება იწყო, რომ მონღოლთა ურდოები კვლავ კავკასიას ეწვივნენ, მაგრამ ეხლა-კი უფრო გარკვეული დამპყრობელობითი მიზნითა და ამიტომაც დიდი სამხედრო ძალითურთ.

9. მონღოლთა კვლავ გამოჩენა მახლობელი აღმოსავლეთის დასაპყრობად

პირველმა დაზვერვამ მონღოლთა სარდლებს უკვე საკმაო გამოცდილებაც შესძინა. იმ ქვეყნების მდგომარეობაც, რომელთა ხელში ჩაგდებაც მიზნად დაისახეს, მათ საკმაოდ კარგად ჰქონდათ გაგებული. ერანში ყველგან პოლიტიკური დაწვრილმანება და სამფლობელოების დაქუცმაცებასთან დაკავშირებული ქიშპობა დახვდათ. საქართველოს სახელმწიფოში წინანდებურად ძლიერი დიდი ნებისყოფის პატრონის, ქვეყნის მართვა-გამგეობის უცილობელი მესვეურისა და სამხედრო ძლიერებაზე და მზაობაზე დაუცხრომელად მზრუნველის მაგიერ, გამოუცდელი და ისეთი სახელმწიფოს მესაქეობისათვის. როგორც მაშინ საქართველო იყო, რუსუდანივით გამოუდევარი პიროვნება იმყოფებოდა. თავისი მოვალეობის შემგნები და პოლიტიკური შორსგამქერეტელობის მქონებული პირებიც მთავრობისა და მთავარსარდლობის გავლენიან წევრთა შორის აღარ ჩანდნენ. პირიქით, დიდგვარიან აზნაურთა და საქვეყნოდ გამრიგე მსხვილ მოხელეთა საგვარეულოებს შორის მეტოქეობა და ქიშპობაც-ი იყო შეპარული. ასეთ პირობებში, შეუთანხმებლობასა და საკუთარ კეთილდღეობა-განდიდებაზე ოცნებაში უნდა სახელმწიფოს კეთილდღეობაზე ზრუნვის მოვალეობის შეგნება გამჭრალიყო და ქვეყნის წარმატებისა და გამაგრებისათვის დაუცხრომელი საქმიანობა, რა თქმა უნდა, მოღუწებული იქნებოდა. დასასრულ, ჯალალედინის ლაშქრობამა და თარეშმა ხომ ერანის სამფლობელოები და საქართველოს სახელმწიფო ისეთ მდგომარეობაში ჩააგდო, რომ მონღოლებს თავიანთი ახალი მიზნის განსახორციელებლად უკვე დიდი წინააღმდეგობის შიში აღარ უნდა ჰქონოდათ.

10. მონღოლთა მეორე შემოსევა საქართველოს დასაპყრობად და მთავარსარდლობისა და საქვეყნოდ გამრიგე ხელისუფალთა სრული დაბნეულობა და უილაჯობა

ჩრდილოეთს ერანში, აღერბეჯანში, ფეხის მოკიდების შემდგომ მონღოლები უფრო ჩრთილოეთისაკენ წამოვიდნენ მით უმეტეს, რომ აქეთვე მათ ზამთრისა და საზაფხულო საუკეთესო საძოვარი ადგილები ეგულებოდათ. ამ ფართობის მტკიცედ ხელში ჩაგდებას, მათი მუდმივი მომთაბარეობის გამო, მონღოლებისათვის უალრესი მნიშვნელობა ჰქონდა. პირველად ისინი ქალ. ბარდავს მიაღწნენ, მისი დაპყრობის შემდგომ, 1235 წ.-კი ქ. განძის ასაღებად წამოვიდნენ.

ნებაყოფლობით დანებებაზე მოსალაპარაკებლად მისული მონღოლთა ელჩების დანახვამ განძელები ისე ააღლევა, რომ მათ მონღოლთა მოციქულები დახოცეს. ამით განარისხებულმა მონღოლებმა განძა აღებისთანავე მთლიანად გატარცეს და გაანადგურეს.

რამდენადაც განძა საქართველოს ყმადნაფიცი იყო, ზემოაღნიშნული გარემოებაც მისთვის უკვე საზიანო იყო. მაგრამ მონღოლები ამით არ დაკმაყოფილებულან და პირდაპირ თვით საქართველოში შემოიჭრნენ. ქ. შანქორი ამ

დროს საქართველოს ეკუთვნოდა და ვარამ გაგელის საგამგეოში იყო მოქცეული. ამიტომ, როდესაც შანქორელებმა საქართველოს საზღვრებისაკენ მონღოლთა გამოლაშქრების ამბავი გაიგეს, უმალ ვარამ გაგელს სთხოვეს, რომ მისულიყო და მტრის წინააღმდეგ ბრძოლისათვის ხელმძღვანელობა გაეწია. მაგრამ აღმოსავლეთის ესოდენ მნიშვნელოვანი სანაპიროს ამ გამგემ თავისი მოვალეობა დაივიწყა და არამც თუ შანქორელებს არ მიეშველა, არამედ თავის შვილსაც დაუშალა, რომ შანქორეში წასულიყო და ხელმძღვანელობა გაეწია. მონღოლებთან შებრძოლების მაგიერ თვით ვარამ გაგელი, მონღოლთა მოახლოებისთანავე, უბრძოლველად ლაჩრულად გაიქცა.

უხელმძღვანელოდ მიტოვებულმა შანქორელებმა, ნებაყოფლობით მტრისათვის დამორჩილებას, მინც წინააღმდეგობის გაწევა არჩიეს და სამზადისს შეუდგნენ. მაგრამ მონღოლებმა შაშქორის აღება მინც მოახერხეს, ხალხი გაჟლიტეს, ქალაქი ჯერ გაცარცვეს, ხოლო შემდეგ გადასწვეს.

რაკი აღმ. სანაპიროს გამგე გაქცეული იყო, მონღოლებს ადვილად შეეძლოთ ქ. გარდაბანამდე ყველაფერი ჩაეგდოთ ხელში. სხვებივით უმწეო მდგომარეობაში და უხელმძღვანელოდ მიტოვებულმა გარდაბანელებმა გადასწყვეტეს, რომ განადგურებას ისევ დამორჩილება ემჯობინებოდა და მონღოლებს ნებაყოფლობით დაემორჩილნენ.

ისევე, როგორც მონაპირე გონებადბნეული და ლაჩარი გამოდგა, საქართველოს მთავრობამაც, რუსუდანისა და ავაგ ამირსპასალართურთ, თავისი სრული უმწეობა და დაბნეულობა გამოამჟღავნა. მონღოლების მოახლოებისთანავე, რუსუდანი ტფილისითგან ისევ ქუთაისში გადავიდა. დამახასიათებელია, რომ ასეთ განსაცდელის დროს საქართველოს დედაქალაქის დაცვა მხოლოდ ტფილისის ციხისთავს დაეკისრა და მთავარსარდალი, ამირსპასალარი, ავაგ მხარგრძელი ასეთს მნიშვნელოვანს გარემოებაში მაშინდელ წყაროებში არც-კია მოხსენებული.

რუსუდანმა, უეჭველია, სამხედრო ხელისუფლების რჩევისა და გადაწყვეტილების თანახმად, ქუთაისში გადასვლის წინ, დედაქალაქის ციხისთავს, მუხასძეს, განკარგულება მისცა, რომ, თათრების, ანუ მონღოლების ქ. ღმანისამდე მოახლოებისთანავე, ტფილისი დაეცალა და დაეწეა, რომ ამ ახალ მტერსაც ხვარაზმელებივით მისი გამოყენება არ შესძლებოდა.

საქართველოს მხედართმთავრობის ასეთი სისუსტისდა მიუხედავად, მონღოლები მინც ომს ფრთხილად და წინდახედულად აწარმოებდნენ. ტფილისს ხომ აღმოსავლეთითგან მოუახლოვდნენ, ეხლა სამხრეთითგანაც დაიწყეს სამხედრო მოქმედება. ცნობილია, რომ ფამბაკის ქედის გადმოლაზვის შემდეგ, ლორეს ციხესა და ველს აღმოსავლეთ საქართველოს და მისი დედაქალაქის დასაცავად უაღრესი მნიშვნელობა ჰქონდა. ამიტომ იყო, რომ ლორეს ციხე საქართველოს ჯარის მთავარსარდლის, ამირსპასალარის, საჯდომად ითვლებოდა. ამ დროს, საქართველოს პოლიტიკური საზღვრების უკვე შორს სამხრეთისაკენ წაწევის გამო, ეს ადგილი მანდატურთუხუცესს შანშე მხარგრძელს ჰქონდა ხელთ. მაგრამ იგიც უფრო თავის გადარჩენაზე ფიქრობდა, ვიდრე მისდამი რწმუნებული სანახების დაცვაზე. შანშემ ციხე-ქალაქ ლორეს დაცვა თავის სი-

მამრს მიანდო, თითონ-კი იქაურობას გაეცალა. მისი სიმაჰრი კიდეც ციხის ბუნებრივს სიმაგრესა და ძნელად მისაწვალბაზე დაიმედებული, უფრო სმაჰამასა და ღროს გატარებას ანდომებდა ღროს, ვიდრე მტრისათვის წინააღმდეგობის გაწევაზე ზრუნვას. ამიტომ არც გასაკვირველია, რომ მონღოლებმა ამ ძლიერი ციხის ხელში ჩაგდებაც მოახერხეს.

შემდეგ ჯერი უკვე ქ. ღმანისზეც მიდგა. შანშე მანდატურთუხუცესმა იმაზე უკეთესი ვერა მოისაზრა რა, რომ აქარაში გაიქცა. ღმანისიც, რა თქმა უნდა, მონღოლებმა აიღეს.

ღმანისის შემდგომ უკანასკნელი ადგილი, სადაც მაშინ სამხრეთითგან მომავალი მტრის შეჩერება შეიძლებოდა, ბუნებითაცა და ადამიანის სააღმშენებლო ხელოვნებითაც კარგად გამაგრებული ადგილი ციხე-ქალაქი სამშვილდე-ლა იყო. მაგრამ აქაც მონღოლებს სათანადო წინააღმდეგობა არ უნახავთ. ამრიგად, ტფილისისაკენ მომავალს გზაზე უკვე ყოველივე დაბრკოლება მონღოლებს გადალახული ჰქონდათ და ტფილისიც, რასაკვირველია, უნდა კვლავ მტერს ჩაჰვარდნოდა ხელში.

11. მტერთან ბრძოლის მცდარი გეგმის საბედისწერო შედეგი

ამის შემდგომაც საქართველოს მთავრობისა და მთავარსარდლობის მოქმედება არ შეცვლილა. სახელმწიფოს მართვა-გამგეობის ორგანიზაცია მოსპობილივით იყო და დარბაზის კარსა მყოფი უდიდესი ხელისუფლები თითქოს არც-კი არსებობდნენ. საქვეყნოდ გამრიგე სანაპიროების მმართველების საქციელი ხომ უკვე ვიცით, იმდროინდელი ამბების აღწერილობა ისეთ შთაბეჭდილებას სტოვებს, რომ თვით ცენტრალური ხელისუფლების უზენაეს წარმომადგენელთ, ვაზირებსაც-კი, თავიანთი მოვალეობა დავიწყებული ჰქონდათ და მარტო თავიანთი თავის გადარჩენაზე-ლა ზრუნავდნენ. მანდატურთუხუცესი, ის პირი, რომელსაც ვაზირთა შორის სახელმწიფოს შინაგანი მყუდროებისა და წესიერების დაცვა ჰქონდა დაკისრებული, შანშე მხარგრძელი, როგორც ვიცით, მონღოლებისაგან თავის დასაღწევად აქარაში გადაიხვეწა. საქართველოს სახელმწიფოს მთელი სამხედრო ძალის მთავარსარდალიც, ავაგ ამირსპასალარი, იმავე გზას დაადგა: იმანაც ქვეყნის კეთილდღეობაზე ზრუნვა და თავისი მოვალეობის ასრულება პირად უშიშროებაზე მზრუნველობას ანაცვალა,—მტრის წინააღმდეგ ბრძოლის მოწყობისა და ხელმძღვანელობის მაგიერ, ის კაენის ციხეში შეიხიზნა და თავისი ჭკუით იქ ლამობდა მონღოლებისაგან გადარჩენას. როდესაც ვაზირები ასე იქცეოდნენ, რასაკვირველია, სხვებმაც მათს უგუნურსა და დამლუჯველ მაგალითს მიჰბადეს. ქვეყანა სრულმა დაქსაქსულობამ მოიცვა და სახელმწიფოს ორგანიზაცია განრღვეული ადამიანის სხეულს დაემსგავსა.

მონღოლებს თავიანთთვის ამაზე ხელსაყრელ საომარ პირობებზე ოცნებაც-კი არ შეეძლოთ: ყველა დიდი მხედართმთავრები და მოხელეები თავთავიანთ ციხეებში შეხიზნულები იყვნენ და ამის წყალობით, შეერთებული ძალის მაგიერ, მათ მხოლოდ ამ გაბნეული ძალის ნაწილ-ნაწილად განადგურება-ლა სჭირდებოდათ. მონღოლთა მთავარსარდლობა სწორედ ასეც მოიქცა: მან უპირვე-

ლესად კენის, ანისისა და კარის ძლიერი და უმნიშვნელოვანესი ციხეების ალებას მიაქცია ყურადღება და თითოეული მათგანისათვის ალყის შემოსართყმელად ცალცალკე სამხედრო ნაწილები დაგზავნა.

საყურადღებოა, რომ, როდესაც მონღოლები მხარგრძელთაგან უპატრონოდ მიტოვებულს ანისის ციხე-ქალაქს მიაღწენ და მცხოვრებლებს ნებაყოფლობით დამორჩილების წინადადება მისცეს, აღშფოთებულმა ხალხმა მტრის წინაშე უბრძოლველად ქედის მოხრა არ მოისურვა და არამცთუ ნებაყოფლობით თათრების მონობის უღლის დადება იუკადრისა, არამედ უპარესმა მღელვარებამ განრისხებულ მოსახლეობას იმდენად დააქარგვინა გონიერება, რომ ანელებმა მოგზავნილი ელჩებიც-კი დახოცეს. ასეთი საქციელით გაშმაგებულმა მონღოლებმა არა დაზოგეს რა, რომ ქ. ანისი აეღოთ და მცხოვრებნი ამ დანაშაულებისათვის სასტიკად დაესაჯათ. ანელ მოქალაქეთა მედგარი წინააღმდეგობისდა მიუხედავად, სათანადო სამხედრო ხელმძღვანელობას მოკლებული ქალაქი ბოლოს მაინც თათრებს ჩაუვარდათ ხელში და მათ ამ მდიდარი ქალაქის გაცარცვით, ბრალიანისა და უბრალო ხალხის განურჩევლად ამოჟლეტილ, თავიანთი ელჩების დახოცვისათვის ველური შურისძიების წყურვილი მოიკლეს.

რა თქმა უნდა, ხიერი არც თავის მოვალეობის დამეიწყებელს, კენში შეხიზნულს. საქართველოს მთელი სამხედრო ძალის მთავარსარდალს, ამირსპასალარს აევგ მხარგრძელს, დაჰყრია, რომელმაც თავისი თავის უზრუნველყოფისათვის სამხედრო თვალსაზრისით ისეთი მნიშვნელოვანი ციხე-ქალაქი, როგორიც ანისი იყო, უპატრონოდ მიატოვა და განწირა. მონღოლთა ლაშქრის სარდალმა ჩორმაღანმა კენის ციხე გარემოიკვა. ამრიგად, საქართველოს ჯარის მთავარსარდალი მონღოლებმა მოიმწყვდიეს: ეხლა კი ის ხელითგან ველარსად წაუვიდოდათ.

12. ამირსპასალარისაგან მტრისათვის თვითნებურად დამორჩილების სამარცხვინო მაგალითის მიცემა და მონღოლებთან ბრძოლის ჩაშლა

ბრძოლის მერმინდელი მიმდინარეობისათვის იმასაც ჰქონდა საბედისწერო გავლენა, რომ საქართველოს სახელმწიფოს ეაზირთა და დიდ ხელისუფლთაგან შემოსეული მტრისათვის თვითნებურად და ნებაყოფლობით დამორჩილების სამარცხვინო პირველი მაგალითი, სწორედ თავისი საქციელით ასე უგუნურად მახეში გაბმულმა ამ აევგ ამირსპასალარმავე მისცა: მონღოლთათვის დანებების შესახებ მოსალაპარაკებლადაც მან მიუგზავნა ჩორმაღან ნოინს მოციქული. ვითარცა მეფისა და მთავრობის შეუკითხავად და ნებადაურთველად გადაღმული ნაბიჯი, მისი საქციელი ქვეყნის ღალატს უდრიდა. მაგრამ მის საზრუნავს ხომ უკვე ქვეყნის კეთილდღეობა აღარ შეადგენდა: პირადად მას ისიც აკმაყოფილებდა, თუ, მისი ნებაყოფლობითი დამორჩილების შემდგომ, მონღოლები მთელ საგამგეო ქონებას შეუნარჩუნებდნენ და მის საგამგეო და საპატრონო ქვეყნის წინააღმდეგ სამხედრო მოქმედებას შესწყვეტდნენ.

ასეთ პირობებზე მონღოლთა ნოინი რატომ არ უნდა დათანხმებულიყო? ან, რისთვის უნდა ეომნა მას, თუ-კი წინააღმდეგობის გაუწეელივ დაემორჩილებოდნენ? მაგრამ ჩორმალანმა რომ აევას მისგან შეთვლილი პირობით დანებებაზე თანხმობა გამოუცხადა და ამირსპასალარი კენის ციხითგან გამოიყვანა. აევას იგი მაინც არ ენდო, არამედ სამხედრო თვალსაზრისით მნიშვნელოვანი ამ ქვეყნის ყველა ციხე-სიმაგრეებში მონღოლთა მცველი ჯარი ჩააყენა.

როდესაც ამირსპასალარი, სახელმწიფოს მთელი სამხედრო ძალაუფლების ხელში მქონებული თანამდებობის პირი, ასე მოიქცა, რა გასაკვირველია, რომ სხეებსაც ასეთი მაგალითისათვის მიეძაბათ! მტრის წინაშე მეორე ქედის-მომხრელი მანდატურთუხუცესი შანშე მხარგრძელი აღმოჩნდა, რომელმაც მონღოლებთან თავისი შეთანხმების მოსაგვარებლად შუამავლობა, ამ საქმეში უკვე გამოცდილს, ავად ამირსპასალარს მიანდო. რა თქმა უნდა, ესეც მონღოლთა მთავარსარდლობისათვის ფრიად სასიამოვნო გარემოება იყო მით უმეტეს, რომ დამორჩილების პირობები იგივე რჩებოდა, რაც აევატან იყო დადებული. შანშეს განადგურებული ანისი დაუბრუნდა.

შემდეგ ყველაზე შორს გაქცეულს ვარამ გაგელსაც შეეძლო დარწმუნებულიყო, რომ თავისი პირადი კეთილდღეობის შესანარჩუნებლად თავისი საგამგეო ქვეყნის მტრის შიშით ლაჩრულად მიტოვებასა და გალტოლვას გარდა, სხვა უფრო ადვილი საშუალებაც არსებობდა და ვარამ გაგელი თავისი შეილ აღბუღათურთ ისევე, როგორც ჰასან ჯალალ ხაინელიც, ზემოაღნიშნულივე გზითა და პირობით მონღოლთ დაჰნებდნენ და დაემორჩილნენ. უპატრონოდ მიტოვებულს თავიანთ საგამგეო ქვეყანას მათ ეხლა უკვე უშიშრად შეეძლოთ დაჰბრუნებოდნენ!

საქართველოს სახელმწიფოს სამხრეთისა და სამხრეთ-აღმოსავლეთის სანაპიროების შემდეგ, ჯერი უკვე ჰერეთ-კახეთისა, ქართლისა და ჯავახეთის მონღოლებთან თვითნებურად ამავე პირობით შეთანხმებაზეც მიდგა.

13. სამცხის ერისთავთ-ერისთავის იოანე-ყუარყუარა ჯაყელის შეგნებული პატიოსანი ქცევა და მტერთან განმარტოებული ბრძოლის უიმედობა

დიდ ხელისუფალთა სახელმწიფოებრივი და ზოგად-ეროვნული ინტერესის სრული მივიწყებისა და თავისი სამსახურებრივი მოვლეობის შეგნების ესოდენი დაკარგვის დროს, მხოლოდ სამცხის ერისთავთ-ერისთავმა იოანე-ყუარყუარა ციხისჯვარელ-ჯაყელმა შეინარჩუნა ორივე ეს თვისება: სიმტკიცე გამოიჩინა და მტრის წინაშე ქედი არ მოიხარა. ასეთი წინააღმდეგობის გამო, მონღოლების მთელი მრისხანება სამცხეს დაატყდა თავზე: საქართველოს ამ თემის რბევა-აოხრება ჩვეულებრივ მოვლენად იქცა. როგორ შეეძლო აღმოსავლეთ საქართველოს ამ ერთად-ერთ პატარა თემს მოზღვაებულ მტერს გაჰმკლავებოდა, როდესაც მის მმართველს მეშველი არსაითგან ჰყავდა? ყველა ზემოაღნიშნული სანაპიროებისა და თემების მონღოლებისათვის ნებაყოფლობით დამორჩილების შემდეგ, წინააღმდეგობის დიდხანს გაგრძელებას, სამცხის განა-

დღურებისა და ხალხის გაწყვეტის გარდა, არაფერი სხვა არ შეიძლება მოჰყოლოდა: საქმე უკვე წაგებული იყო! ამიტომ იოანე-ყოყარყარა ციხისჯვარელმა-ჯაყელმა რუსუდან მეფეს საქმის ვითარება მოახსენა და გაუთვალისწინა. ასეთ პირობებში მონღოლებთან ბრძოლის განმარტოებით გაგრძელების მიზანშეუწონელობა მოახსენა და მათთან შეთანხმებაზე მოლაპარაკების დასაწყებად ნებართვა სთხოვა. რუსუდანმა დასტური მისცა და ამის შემდგომ სამხედრო მოქმედება უკვე სამცხეშიც შესწყდა.

ამრიგად მთელი აღმოსავლეთი საქართველო ყველა სანაპიროებითა და ყმადნაფიც სამფლობელოებითურთ მონღოლებს ჩაუვარდათ ხელში. ლიხის მთის გადაღახვა და დასავლეთ საქართველოში გადასვლა-კი მათ არ უცდიათ.

14. რუსუდანის ამაო ცდა მონღოლთა წინააღმდეგ დასავლეთ ევროპითგან სამხედრო დახმარების მისაღებად

ასეთ მდგომარეობაში ჩავარდნილს რუსუდანსა და საქართველოს მთავრობას გაახსენდათ, რომ, ლაშა-გიორგის მეფობის დამლევს, რომის პაპმა სთხოვა საქართველოს, პალესტინის მაჰმადიანთაგან განსათავისუფლებლად განზრახულს ჯვაროსანთა ომში თავისი ჯარითურთ მონაწილეობა მიეღო, რომ დასავლეთელებს ბრძოლა გაადვილებოდათ. მაშინ ეს განზრახვა, გარეშე მიზეზის გამო, ჩაიშალა. ეხლა, როდესაც თვით საქართველო მონღოლებმა განსაცდელში ჩაადგეს, რატომ საქართველოს მთავრობას არ შეეძლო თავის მხრით დასავლეთ ევროპის ქრისტიანე სახელმწიფოებისათვის ასევე სამხედრო დახმარება ეთხოვა, მით უმეტეს, რომ მონღოლთა საშიშროება მათთვისაც გასაგები უნდა გამხდარიყო, ასე უმსჯელიათ მაშინდელ პოლიტიკოსებს საქართველოში.

თავისი გეგმის განსახორციელებლად რუსუდან მეფეს, ეტყობა, 1239 წ. ახ. ხ. რომის პაპთან, გრიგოლ მე-9-ესთან, ეპისტოლე გაუგზავნია, რომელშიც მონღოლთაგან საქართველოზე თავს დამტყდარი განსაცდელი იყო აწერილი და სადაც რუსუდანი დასავლეთელ ქრისტიანებს სამხედრო დახმარებას სთხოვდა მონღოლების წინააღმდეგ. რომის პაპის გულის მოსაგებად, საქართველოს მთავრობა აგრეთვე ატყობინებდა, ჩვენ აღმოსავლეთისა და დასავლეთის ეკლესიების შეერთების მონატრულნი ვართო.

მაშინდელი პოლიტიკური ვითარების გამო, ამ ეპისტოლემაც-კი რომის პაპის კარამდე დაგვიანებით მიადღია. 1240 წ. დაწერილი საპასუხო ეპისტოლითგან გამოირკვა, რომ გრიგოლ მე-9-ს საქართველოს მთავრობისთვის სასიხარულოს არაფრის შეტყობინება არ შეეძლო: არამცთუ იგი სამხედრო დახმარებაზე უარს უთვლიდა, პირიქით ის სწერდა კიდევაც, ჩვენ თითონაც ისეთ მდგომარეობაში ვართ, რომ სწორედ შეგეცოდებითო. მაგრამ მაინც გულს ნუ გაიტხზთ: ამ ჩვენ ეპისტოლესთან ერთად, მოქადაგე მონაზონ-მისიონერებს გიგზავნით ეკლესიათა შეერთების განსახორციელებლადო!..

15. მონღოლთა განდევნის ყოველგვარი იმედის გაქარწყლება და მათთან შეთანხმება-დაზავების აუცილებლობა .

დასავლეთ ევროპიტივან, სამხედრო დახმარების მაგიერ, კათოლიკე მონა-ზონ-მისიონერების გამოგზავრებისა და მოსვლის ამბავი რუსუდნსა და საქარ-თველოს მთავრობას, ცხადია, ცუდს გუნებაზე დააყენებდა. რაკი ეს უკანას-კნელი იმედიც გაცრუედა და მონღოლთაგან აღმოსავლეთ საქართველოს გან-თავისუფლების შესაძლებლობა არსაითვან-ლა ჩანდა, ამიტომ ახალ პოლიტიკურ მდგომარეობას, ნებსით, თუ უნებლიედ, ანგარიში უნდა გასწოდა. თუმცა, მართალია, დასავლეთი საქართველო მტერს არც დაპყრობილი და არც გადა-ლახული არ ჰქონდა, მისი დამოუკიდებლობაც წინანდებურად შეურყეველი იყო, მაგრამ მთელი აღმოსავლეთ საქართველო ხომ მტერს ხელში ექირა? ამ გარემოებამ ახალი ვითარება შექმნა, რომლისთვისაც მაშინდელ პოლიტიკოსებს უნდა განსაკუთრებული ყურადღება მიექციათ.

იმ დროისათვის საქართველოში დამყარებული მდგომარეობითვან ორგვა-რი გამოსავალი იყო შესაძლებელი: ან საქართველოს სახელმწიფოს მთავრობა უნდა არსებულს ვითარებას შეპრიგებოდა, ან რაიმე გზით მისი გამოსწორება ეცადნა. პირველი გამოსავალი საქართველოს ორად გაყოფისა და პოლიტიკუ-რი მთლიანობის მოსპობის მომასწავებელი იყო. ეს იმდენად დიდს ეროვნულსა და სახელმწიფოებრივს საფრთხეს წარმოადგენდა, რომ მისი დამლუქველი ყვე-ლა შედეგის გათვალისწინებაც-კი ძნელი იყო. ამიტომაც მმართველ წრეებს, თუ-კი მათ ოდნავი პოლიტიკური აღლო და შორსმეკერეტელობა აღმოაჩნდებო-დათ, მეორე შესაძლებლობის უცდელად, არსებულ ვითარებასთან შერიგების არც უფლება ჰქონდათ და არც შეეძლოთ. მეორე გამოსავალი-კი მხოლოდ მონღოლებთან მოლაპარაკებისა და შეთანხმების გზით იყო მისაღწევი.

უეჭველია, სწორედ ამით უნდა აიხსნებოდეს, რომ რუსუდნმა გადას-წყვიტა, მონღოლებთან საერთო საზავო პირობებზე მოლაპარაკება დაეწყო. ამ მიზნით მათ მთავარსარდლობასთან უკვე საკმაოდ შეჩვეულნი მხარგრძელები, ამირსპასალარი ავაგ და შანშე მანდატურთუხუცესი, ვარამ გაგელი და შოთა კუპრი მოციქულებად წარგზავნა. მაგრამ იგი მართო ამით არ დაემაყოფი-ლებულა: რუსუდნმა გადასწყვიტა უშუალოდ თვით ბათო ყაანისთვის მიემართ-ნა, რომ უფნებლობის სიმტკიცის აღთქმა პირადად მისგან მიეღო. უამისოდ ის მონღოლებისათვის მინდობას, ქუთაისითვან საქართველოს დედაქალაქში გადმოსვლასა და საზავო შეთანხმების საბოლოოდ დამთავრებას, ვერ ბედავდა. ბათო ყაანთან ჩრდილოეთში რუსუდნმა თვით საქართველოს მთავრობის თავ-მჯდომარე, ვაზირთა უპირველესი და მწიგნობართუხუცესი, არსენი, წარა-ვლინა. მხოლოდ მისგან ამ საპასუხისმგებლო დავალების ასრულებისა და მისი იქითვან დაბრუნების შემდგომ, საქართველოსა და მონღოლთა საყაანოს შო-რის ზოგადი პოლიტიკური და საზავო შეთანხმება მოხერხდა.

16. ზავის პირობები და დავით IV-ის მონღოლთა ყაანის ურდოში გამგზავრება. რუსუდანის სიკვდილი

საქართველოს მთავრობამ მონღოლთა საყაანოს უზენაესობა სცნო ზოგადად და ნებაყოფლობით, მაგრამ იმ უფლებრივი განსხვავებით, რომ ლიხთამერეთში, ვითარცა ძალით დაპყრობილში, საქართველოს ხელისუფლებას გარდა, მონღოლთა საყაანოს უმაღლესი მოხელეებიც იქნებოდნენ და ლაშქარიც დარჩებოდა, დასავლეთი საქართველო-ც, ვითარცა მონღოლთა უზენაესობის ნებაყოფლობით მცნობელი, მონღოლთაგან თავისუფალი დარჩებოდა. საქართველო ამასთანავე მონღოლთა საყაანოსთვის ყოველწლიურად 50000 ოქროს პერპერის გამოღებას კისრულობდა. მონღოლები თავიანთ მხრივ რუსუდანის ძეს დავითს სრულიადი საქართველოს სახელმწიფოს მეფედ სცნობდნენ. ამ გზით საქართველოს პოლიტიკური მთლიანობა დაურღვეველი რჩებოდა.

დადებული პირობის თანახმად, რუსუდანი თავის შვილითა და თანამოსაყდრით დავითითურთ 1242—3 წ. ისევ საქართველოს დედაქალაქს ტფილისში გადმოვიდა, სადაც ის საზეიმოდ მეფედ უნდა დაესვათ. მაგრამ მონღოლთა ადგილობრივმა ხელისუფლებამ დავითი საქართველოს მეფედ დასამტკიცებლად ჯერ ბათო ყაანთან გაგზავნა, ხოლო შემდეგ იქითგან მანგუ დიდ ყაანთანაც მოუხდა წასვლა. ამ დროითგან მოყოლებული სამეფო ტახტზე ასასვლელად მონღოლთა ყაანის ურდოში გამგზავრება და იქ დამტკიცება შემოვიდა წესად, რისთვისაც შორეულს ქვეყანაში წასვლა და საკმარის ხანგრძლივი მგზავრობა იყო ხოლმე საჭირო. ამ შემთხვევაშიც ჯერ ბათოსთან მისვლასა და ყოფნას, შემდეგ მანგუ ყაანთან გამგზავრება-მიღწევას ორი წელიწადი მოუწია. დავითის დედას რუსუდანს, რომელსაც თავის სიცოცხლის განმავლობაში ისედაც ბევრი უბედურება ჰქონდა ნანახი. შვილის ამბის უქონლობის მწუხარებაც დაერთო ზედა, ცხოვრების ბედის ტრიალის ამდენი უკუღმართობით დასწრებული იგი 1245 წ. ტფილისში გარდაიცვალა.

ამრიგად, მოულოდნელად საქართველო სრულებით ახალსა და შორეული ქვეყნებიდან მოსულს უცხო ხალხს გაეცნო. რომლის სოციალური და პოლიტიკური წესწყობილებაც, მსოფლმხედველობაცა და კულტურაც ქართველებისათვის ცნობილისაგან ძირიანად განსხვავდებოდა. ასი წლის განმავლობაში მათ ბატონობას საქართველოში შეუძლებელია თავისი ღრმა კვალი არ დაეჩნია, როგორც ქვეყნის ისევე ხალხის მდგომარეობაზე, და თვალსაჩინო ცვლილება არ გამოეწვია ჩვენი წინაპრების იმდროინდელ თაობათა ყოფაცხოვრებასა და მდგომარეობაში. ამიტომაც საქართველოს ამ ხნის პოლიტიკური და კულტურული ვითარების გასაგებად, ისევე, როგორც ჩვენი წინაპრები გაეცნენ მონღოლებს, ჩვენც, სანამ ისტორიული ამბების მიმდინარეობაზე მოთხრობის გაგრძელებას შევუდგებოდეთ, უნდა მონღოლთა მაშინდელი ვითარება ზოგადად მაინც გავითვალისწინოთ.

მონღოლნი, მათი სოციალურ-პოლიტიკური წესწყობილება, ყოფაცხოვრება და კულტურული განვითარების ღონე მე-12 ს.

დამღმვსა და მე-13 ს. დამღმვს

1. მონღოლთა გვარბორობა და ყოფაცხოვრება

მონღოლთა სამშობლო ციმბირი იყო. მათ ჰქონდათ დაკავებული მიწა-წყლის ფართობი ერთი მხრით ბაიკალის ტბასთან და მდ. ენისეის ზედა ნაწილისა და მდ. ირტიშის გაყოლებით, —იქ მონღოლთა ტყეში მობინადრე ტომები ცხოვრობდნენ, —მეორე მხრით ბარისა და მთის საძოვრების მთელი სიერცე ყულუნ-ბუირის ტბითგან მოყოლებული ალტაის მთების დასავლეთის განშტოებამდე.

მონღოლნი, თურქებთან ერთად, მონღოლურ მოდგმას ეკუთვნიან, რომლისაც კანის ფერისა და ფიზიკურ აგებულებასაც თავისი განმასხვავებელი თვისებები ჰქონდა.

მათი სხეულის კანის ფერი მოყვითალო იყო და ეს თვისება მონღოლებს დღევანდლამდე აქვთ შენარჩუნებული. თურქებს კანის ფერი, ახალ ადგილებზე გადმოსახლებისა და მრავალ საუკუნეთა განმავლობაში სხვა მოდგმის ერებთან შერევის შედეგად, საგრძნობლად გაუთეთრდათ.

მონღოლთა სხეულის გარეგნობას თავისებურება ყველაზე მკაფიოდ თავზე და პირისასეზეა შესამჩნევი. მახლობელი აღმოსავლეთისა და ევროპის იმდროინდელ ისტორიკოსებსა და მოგზაურებს სწორედ ეს გარემოება აქვთ აღნიშნული და მათთვის უჩვეულო მონღოლთა ასეთი გარეგნობა დაწვრილებით აქვთ აღწერილი. მონღოლებს შავი უხეში თმით შემოსილი სხვილი თავი ჰქონდათ, წარბ-წამწამები და წვერ-ულვაშიც ამავე ფერისა, მაგრამ ბაგეები და ნიკაბი ბალნით თხლად ჰქონდათ მოფენილი. მონღოლს, კანს გარდა, მაინც უმთავრესად წვრილი, ღრმად და ერთმანეთისაგან მოშორებით, თანაც ირიბად ჩამჯდარი თვალები და მეტად დაბალი, მაგრამ განიერ-ნესტოებიანი ცხვირი ასხვავებდა ადამიანთა დანარჩენ მოდგმისაგან. წინათ თურქებსაც თავისა და პირისახის ასეთივე თვისებები ჰქონდათ, მაგრამ, ზემოაღნიშნული მიზეზების გამოყე, ამ მხრივაც მათ დიდი ცვლილება დაეტყოთ. მონღოლურსა და თურქულს ენებს შორისაც უცილობელი ნათესაობაა.

ყოფაცხოვრებისა და წესწყობილების მიხედვით, მონღოლნი მე-12 ს. ორ მთავარ ჯგუფად იყოფებოდნენ. მათ ტომთა ერთი ჯგუფი ტყეებში ცხოვრობდა და უმთავრესად მონადირეობით ირჩენდა თავს, ტომთა მეორე ჯგუფი ველად მცხოვრები იყო და მისი არსებობის მთავარ წყაროს მესაქონლეობა შეადგენდა. მკვიდრი ბინადრობა არც ერთს ამ ჯგუფთაგანს არ მოეპოვებოდა. არამედ. მონადირეობისა და მესაქონლეობის საკიროებისდა მიხედვით, ისინი ადგილითგან ადგილზე გადადიოდნენ. მესაქონლეობა მომთაბარეობაზე იყო

დამყარებული, რათგან ზაფხულის სიცხეში მთიანეთის საძოვრებში, სივრცის-თან ერთად, საქონლისათვის საკვებიც უკეთესი მოიპოვებოდა.

ცხადია. რომ მესაქონლეობის მიმდევარ მონღოლთა ტომების შტო გან-ვითარებით მონადირეობის მიმდევრებზე უნდა მალა მდგარიყო, მაგრამ მე-საქონლე ტომებიც კულტურულად საკმაოდ დაბალ საფეხურზე იდგნენ. ისინი რქოსანი სხვილფეხა და წვრილფეხა საქონლის,—ძროხების, ხარების, ცხვრე-ბისა და თხების,—მეტადრე-კი ცხენების მოშენებას მისდევდნენ. ცხენებსა და ხარებს შესაჯდომად და შესაბმელად ხმარობდნენ, ცხვარსა და თხას-კი მთ-თვის მნიშვნელობა უმთავრესად როგორც სახორცე და მატყლ-ბალნის მომცემ საქონელსა ჰქონდა. მათი მეურნეობის მთავარ საზრუნავს ცხენთმომშენებლო-ბა შეადგენდა. რათგან ცხენი მონღოლისათვის მარტო იმით-კი არ იყო ძვირ-ფასი, რომ მიმოსვლისა და ნავარდისათვის იმაზე უკეთეს ცხოველს ვერ იშო-ვიდა, არამედ აგრეთვე ვითარცა მეწველი და სახორცე საქონელიც. მონღო-ლების საყვარელი სასმელი ხომ სწორედ ცხენის რძისაგან შემზადებული ნო-ყიერი და შუშუნა ყუმბის იყო, რომელიც წმინდა და ბოროტებისაგან გან-მკურნელ სასმელადაც-კი ჰქონდათ მიჩნეული. ცხენის ხორცი-კი მონღოლისა-თვის ყველა სხვა პირუტყვის ხორცზე უფრო სანუკვარი იყო და არაფრის ჰა-მას ის ისე გულიანად არ ეტანებოდა, როგორც ცხენის ხორცისაგან შემზადე-ბულ საკმელებს. ზემოაღნიშნული მიზეზების გამო, მეცხენეობას მონღოლთა მეურნეობაში მთავარი მნიშვნელობა ჰქონდა.

მაგრამ მონღოლები მესაქონლეობასაც-კი არ მისდევდნენ ფართოდ, არა-მედ მხოლოდ იმდენად, რამდენადაც საკუთარი მოთხოვნილებისათვის სჭირდე-ბოდათ. რაკი მათი მეურნეობის ეს მთავარი დარგიც ექსტენსიური იყო, და-ნაკლისის შესავსებად მონღოლები მონადირეობასაც გატაცებით ეტანებოდნენ, მონღოლეთში ნამყოფი მეცამეტე საუკუნის დას. ევროპის მწერლის რუბრუ-კის ის ცნობით, მონღოლების საკვების მნიშვნელოვანს ნაწილს სწორედ ნა-ნადირევი შეადგენდა.

მონღოლები საერთოდ და ყველა მათი ყაანებიც, პირველი გამაერთია-ნებლის ჩინგიზ-ხანიიდან მოყოლებული, ნადირობას განსაკუთრებულ ყურა-დღებას აქცევდნენ და ყველა თავიანთი ქვეშევრდომისათვის სავალდებულოდ სთვლიდნენ. ეს მარტო იმით კი არ აიხსნება, რომ მონადირეობას, ვითარცა მონღოლთა კვებისათვის მნიშვნელოვან წყაროს, დიდი ეკონომიური ღირებუ-ლება ჰქონდა, მონღოლთა მეთაურნი ნადირობას ისევე უყურებდნენ, როგორც სამხედროსა და ბრძოლისათვის მზადობის წინასწარ ვარჯიშობასაც: ახალგაზრ-და მონადირენი აქ ეჩვეოდნენ შვილდისრის მარჯვედ გამოყენებას, მხეცისაგან მოსალოდნელი განსაცდელის წინაშე უშიშროებასა და აზროვნებისა და მოქმე-დების სწრაფად მოხმარებას. რასაკვირველია, მონღოლები მონადირეობას ეტა-ნებოდნენ, როგორც გასართობსა და დღესასწაულსაც, ამიტომ ჩვეულებად ჰქონ-დათ, რომ, ყოველი დიდი ბრძოლისა და გამარჯვების შემდგომ, ზანგრძლივი მოღბენითა და უხვი ჰამასმითურთ ფართოდ მოწყობილი ნადირობაც უნდა გაე-შართათ ხოლმე.

მონღოლებმა ნადირობა შეილდისრითაც იცოდნენ და მიმინო-შავარდნი-
თაც. ცალცალკე ნადირობას გარდა, მათ საერთო ნადირობაც ჰქონდათ დაწე-
სებული, რომლისათვისაც დიდი ფართობი იყო ხოლმე ერთ ადგილას ჯერგის
წესით, ნადირის მრავლად მომწყვდევისა და დახოცვის მიზნით, გარშემორ-
ტყმული. სწორედ ასეთს ჯერგის ნადირობაში მონაწილეობა ითვლებოდა ყვე-
ლასთვის სავალდებულო ბეგარად.

მესაქონლეობისა და მომთაბარეობის მიმდევარ მონღოლთ, საცხოვრებე-
ლიც შესაფერისი ჰქონდათ. თუ მონადირე ტყის მონღოლებს თავიანთი მოთ-
ხოვნილების დაკმაყოფილება ფიჩხ-ფოთლითა და ნადირის ტყავებით დაფარუ-
ლი ქოხითაც შეეძლოთ, მესაქონლე მონღოლს საძოვრითგან საძოვარზე გადა-
სვლისათვის მოძრაეი ბინა სჭირდებოდა: მთელი თავისი ოჯახით ის უკვე ქე-
ჩებით გარშემოვლებულსა და დაფარულს ხარგაში ცხოვრობდა. მონღოლისა-
თვის ასეთი საცხოვრებელი იმით იყო კარგი, რომ ასე აბარგება უადვილდებოდა:
როდესაც საძოვრის გამოსაცვლელად, ან და მტრის თავდასხმის მოლოდინში.
თუ მტერზე გასალაშქრებლად, მას სწრაფი აყრა სჭირდებოდა, მას ამ ხარგის
მთელი ბარგი-ბარხანითა და ავლადიდებით ურემზე დადგმის მეტი არა უნდოდა
რა. შიგ თავისი ცოლშვილის შესხმა-კი შეეძლო და ამნაირად მას ყოველ-
თვის საშუალება ჰქონდა შეუფერხებლივ მთელი თავისი სახლობითა და ქონე-
ბით გზას გასდგომოდა.

სასოფლო მეურნეობის ისეთი დარგები, როგორიც მეშინდერეობაა, მონ-
ღოლებს არ ჰქონდათ, რათგან ამისთვის მკვიდრი ბინადრობა იყო საჭირო.
საკვებადაც ისინი პურეულს არ ეტანებოდნენ. მთელი მათი მეურნეობა-მრე-
წველობა მომთაბარეობითს მესაქონლეობასა და ლაშქარ-ნადირობასთან იყო
უმკიდროესად დაკავშირებული. ხისაგან ურმებს, ხარგებისათვის ჩაჩჩოს ნაწი-
ლებს, უნაგირებს, შეილდისრებს, შუბის ბუნებსა და სხვასაც ამის მსგავსსავე ამ-
ზადებდნენ. ნადირისა და საქონლის ტყავეულობისაგან ქალამნები, ღვედები,
თასმები, ცხენის შესაკმაზად და ურმებში საქონლის შესაბმელად მოწყობილო-
ბა-მოსართავეები კეთდებოდა. რაკი იარაღად მონღოლებს უმთავრესად შეილდ-
ისარი, შუბი და ხმალი ჰქონდათ, ამ დარგის ხელოსნობაც მხოლოდ ამ მცირე
მოთხოვნილების დასაკმაყოფილებლად იყო განკუთვნილი.

ბუნებრივია, რომ მონღოლების საქმიანობის ასეთი მცირე ნაყოფიერების
გამო, მათ იარაღი და ქსოვილებიც ჰკლებოდათ, ამიტომვე მათი შეძენაც სჭირ-
დებოდათ. ამის გამოვე ისინი უმთავრესად ტყავეულობით იმოსებოდნენ, მეტად-
რე იმ ხანაში, სანამ ჩინგიზ-ხანი მონღოლებს უზარმაზარ საბრძანებელს შეუქმნი-
და და სხვა დაპყრობილი ხალხების შრომით შექმნილს მრავალნაირს მდიდარ
ნაწარმოებებს ხელთ ჩაუდგდებდა.

რასაკვირველია, ფართო დამპყრობელობითს პოლიტიკურ ასპარეზზე გა-
მრყევანამ მონღოლთა მარტივი სამეურნეო მოთხოვნილება ძალზე შესცვალა:
მათ იარაღიც, საკვებიცა და სამოსიც დიდი რაოდენობით დასჭირდათ. ახალ-
ახალი ქვეყნების ნახეამა და იქაური მაღალი კულტურული ყოფაცხოვრების
გაცნობამ, უკეთესი პირობების შექმნის სურვილი მათაც ნაწილობრივ აღუძრა:
მათ ფულის, ძვირფასი ქსოვილების, ტანსაცმელ-სამკაულების შეძენის ხარბი

წადილი გაუჩნდათ. ასეთ პირობებში, რა თქმა უნდა, სხვადასხვა ხელისნეცა და ვაჭრებიც საჭირონი გახდნენ.

2. მონღოლთა სოციალური წესწყობილება

მონღოლთა სოციალური წყობილების საფუძველს გვარი (ძველად ოზალ-ად, შემდეგ ოზოდ, ანუ აბახ-ად წოდებული) შეადგენდა, რომლის მოყვანილი მონღოლური სახელი იგივეა, რაც თურქული ამავე ცნების გამომხატველნი ომახ, ომაყ და ოზა. საგვარეულოს თითოეულმა მონღოლმა წევრმა თავისი გვარის პირველი წინაპრის სახელი და შთამომავლობითი შტო ზედმიწევნით იცოდა, რათგან ამას ბავშვობიდანვე უფროსი წევრები, დედ-მამა უპირველესად, უმცროსებს ასწავლიდნენ. ამის წყალობით გვაროვნული მიკუთვნილობის გრძნობა მონღოლებს ღრმად ჰქონდათ გულში ჩანერგილი, რასაც მონღოლთა თავგადასავლისათვის უაღრესი მნიშვნელობა ჰქონდა.

გვარების შთამომავლობის გამრავლების გამო, მათი დანაწილება ბუნებრივი გზითაც სწარმოებდა და შეყრბობის საშუალებითაც მათი შემადგენლობა იცვლებოდა.

გვარების კავშირი უკვე ირგენ-ს. ე. ი. ტომსა და თემს შეადგენდა, ხოლო ტომებისა და თემების გაერთიანებას ულუს-ი ეწოდებოდა, რომელიც მნიშვნელობით უკვე დაახლოვებით სახელმწიფოს უდრიდა. ისევე, როგორც ცალკეული ოჯახისა და გვარის სადგომს ჭურტ-ი ერქვა, ყაანისა და ბატონიშვილების სადგომსაც თავისი სახელი, ორდუ, ჰქონდა, რომელიც ქართულში ხმონათა ადგილმონაცვლებით ურდო-დ არის ქცეული.

მონღოლები თავიანთ გვაროვნულ შთამომავლობას დიდ ყურადღებას აქცევდნენ და თანამოგვარებს, რომელთაც ურუხ-ს უწოდებდნენ, სხვა გვარის შვილებისაგან, რომელნიც მათთვის უცხონი იყვნენ და რომელთაც ისინი ჯადებს ეძახდნენ, მკაცრად არჩევდნენ ხოლმე. საფიქრებელია, რომ მონღოლთა ხანაში უნდა იყოს ქართლშიც ტერმინი ურუხი შემოსული, რომელიც, თუმცა ქართულშიც აგრეთვე გვარის ცნებასთან დაკავშირებულს სიტყვას წარმოადგენს, მაგრამ მონღოლურისაგან განსხვავებით, უკვე მხოლოდ ცხოველთა შთამომავლობის აღსანიშნავად იხმარება, და როგორც საბა ორბელიანს განმარტებული აქვს „ურუხი ზვასტავთ გვარის“, ე. ი. შინაურ საქონლის ჯიშის გამომხატველ ტერმინად არის ქცეული.

მონღოლს უფლება არ ჰქონდა ცოლად თავის საგვარეულოს რომელიმე ქალიშვილი შეერთო, არამედ უეჭველად სხვა გვარის შვილი უნდა მოეყვანა. ამის გამო საცოლოს მოსაყვანად ზოგჯერ დიდ მანძილზე უხდებოდათ წასვლა, ხოლო თანხმობის მისაღებად ურვადის მიცემაც იყო საჭირო.

მონღოლები მრავალცოლიანობის წესს მისდიდნენ და თითოეულ მათგანს იმდენი ცოლის მოყვანა შეეძლო, რამდენის შენახვასაც მისი ქონებრივი სახსარი საშუალებას მისცემდა. მრავალ ცოლებს შორის მხოლოდ პირველი ითვლებოდა უფროსად. მრავალცოლიანობის გამო, მონღოლებს შვილებიც ბევრი ჰყავდათ, ისე რომ მონღოლთა ზოგიერთი ბატონიშვილის ოჯახის წევრთა რიცხვი

ასობით ითვლებოდა კიდეცაც. რასაკვირველია, ასეთი ვითარება შეუძლებელია შინაური შურისა და შულის ბუდედ არ ქცეულიყო.

მონღოლებს წესად ჰქონდათ, რომ გარდაცვლილი ძმის ცოლი უნდა მომღვწეო ძმას ეცოლნა: მეტის თქმაც შეიძლება: მონღოლური ჩვეულების თანახმად, შვილები თავიანთი გარდაცვლილი მამის დაქვრივებულ ცოლებსაც-კი ირთავდნენ, მათ მხოლოდ თავიანთი დედის ცოლად შერთვა ჰქონდათ აკრძალული.

რაკი თავის ზნეჩვეულებით მონღოლს საცოლო უნდა შეეძეოდა სხვა საგვარეულოთგან ეთხოვა და მოეყვანა, ამიტომ ყოველი ასეთი საგვარეულო მისთვის მანამდე უცხო, ე. ი. ჯად-ი იყო, მაგრამ, მასთან დამოყვრების შემდეგ, ამ გვარის წევრები უკვე მისი ცოლის ნათესაები ტოვდნენ-ხდნენ, ე. ი. მისი თვისნი (ხუდა) იყვნენ. ამრიგად, უცხო გვაროვნობათა შორის ნათესაობა და კავშირი მყარდებოდა.

გვაროვნული წესწყობილების ძლიერებისდა მიუხედავად, გვარი ამ ხანაშიც განუყოფელ ერთეულს არ წარმოადგენდა. არამედ უკვე ოჯახებად იყო გაყოფილი. თუმცა საგვარეულო საძოვრები საერთო იყო, მაგრამ თითოეულ ოჯახს თავისი მეურნეობა ჰქონდა და, როდესაც მამა გარდაიცვლებოდა, დარჩენილ ქონებას შვილები ინაწილებდნენ. უფროს შვილს უმცროსი ძმები განსაკუთრებული პატივისცემით უნდა მოჰყრობოდნენ. საგვარეულოს უფროს შვილს ეწოდებოდა ხოლმე ბეკი, რომელსაც უფლება ჰქონდა თეთრი ტანისამოსიც ჩაეცვა და ყოველთვის თეთრ ცხენზე მჯდარიყო. ამასთანავე ყრილობის დროს მას უმაღლესი ადგილი უნდა დასთმობოდა. მაგრამ მემკვიდრეობის მონღოლური წესით მამის ბინა და იქ დაცული უმთავრესი ქონება უფროს შვილს-კი არ ეკუთვნოდა, როგორც ჩვეულებრივ სხვაგან იყო ხოლმე, არამედ უმცროსს, რომელიც ამრიგად მამის ბინის კერის მცველად ხდებოდა და რომელსაც ამის გამო ოდჩიგინი, ანუ ოდჯიგინი ეწოდებოდა, რაც კერის თავადს ნიშნავდა, — ან და მას ქუჯენს ეძახდნენ, ე. ი. უფალს, მფლობელს. მონღოლური სამართლის გავლენით ქართულ სამოქალაქო სამართლის კანონმდებლობაშიც მე-14-ე საუკუნიდან მოყოლებული ძველი საუფროსოს გვერდით ხაუშ-ცროსოც ჩნდება.

ქალი მონღოლთა სოციალური წესწყობილებითა და ყოფაცხოვრებაშიც მრავალცოლიანობის უქვეყლი უარყოფითი გავლენისდა მიუხედავად, მაინც გაცილებით უფრო უკეთეს მდგომარეობაში იყო, ვიდრე მაჰმადიანთა ქვეყნებში. მართალია, მას მონღოლური მეურნეობის ტვირთის უმეტესი ნაწილის ზიდვა უხდებოდა, იმას გარდა, რომ იგი შინაურ საქონელის მომვლელი, მწველელი და შემღვრებელი იყო, მას ტყაეებიც უნდა დაეზადებინა და გამოეყვანა, მისგან ტანისამოსი და ფეხსაცმელიც შეეკრა. ურემიც გაემართა, საძოვრითგან აყრის დროს, ხარგა ზედ დაედგა, დაბინაუებისას ურმითგან ჩამოეღო და ახალი საძოვრის ადგილზე მოეწყო. მაგრამ, სწორედ მისი მოვალეობის ასეთი ფართო საქმიანობის წყალობით, ქალი მონღოლთა შორის არ შეიძლება, რომ, მაჰმადიანი ქალის მსგავსად, ჰარამხანაში ჩამწყვდეული და გარეშე საზოგადოებას მთლიანად მოწყვეტილი ყოფილიყო. მას შეუდარებელი უფრო მეტი უფ-

ლებაცა და უფრო მეტი თავისუფლებაცა ჰქონდა მოპოვებული: იგი ყიდულობდა და ჰყიდა ყველაფერს, რაც-კი მეურნეობისათვის საჭირო იყო.

ამას გარდა მკვიდრი ბინადრობის უქონლობის წესმა მონღოლი ქალები თავიანთი ქმრებისა და ძმების თანამგზავრად აქცია, მათი სიხარულისა და გაქირავების მონაწილედ გახადა. ასეთ პირობებში გასაქირაველი არაფერია, რომ თვით ყაანები და ბატონიშვილები-კი თავიანთი უფროსი ცოლების აზრსა და რჩევას ანგარიშს უწევდნენ. დაქვრივებული ცოლი და დედა ხომ თავისი შვილების მთელი ქონების ერთად-ერთი, განუსაზღვრელი უფლების მქონებელი, განგე იყო მათ სრულწლოვანობამდე. რამდენადაც თავიანთი გარდაცვლილი ქმრების საუფლისწულოები და ლაშქრის მართვაგამგეობა, დაობლებული შვილების წამოზრდამდე, მათ ხელში იყო, მათ საშუალება ჰქონდათ თვით პოლიტიკურ ცხოვრებაში-კი მონაწილეობა მიეღოთ. მონღოლთა ყაანების ქვრივებს არა-ერთხელ თავიანთი განსვენებული ქმრების საბრძანებლის მესაქეობა-კი ხელში ჰქონიათ.

თანამოგვარენი და ნათესაები განსაცდელისა და გაქირავების დროს უნდა ერთმანეთს დაჰხმარებოდნენ და ჩვეულებრივ ასეც ხდებოდა ხოლმე, თუ-კი საგვარეულოებს შორის მტრობა და შუღლი არ იყო ჩამოვარდნილი, რაც მონღოლთა ცხოვრებაში იშვიათი მოვლენა არ ყოფილა. ასეთ სამწუხარო შემთხვევებში ერთი და იმავე ურუხის წევრები, არამცთუ თავიანთ მოვალეობას იგიწყებდნენ, არამედ მათ შორის დაუნდობელი მტრობა და ბრძოლა სწარმოებდა, თავდასხმაც ცარცვა-გლეჯითა და ძალმომრეობითურთ. ასეთ პირობებში ურუხ-თანამოგვარეების მდგომარეობა, თუ ჯად-უცხოებისაზედ უარესი არა, უკეთესი მაინც არ იყო ხოლმე.

ვაი იმას, ვინც ასეთი შურისძიებით აღგზნებულს ბრძოლაში დამარცხებული აღმოჩნდებოდა: ვინც თავდასხმასა და განადგურებას გადაურჩებოდა, ის, კაცი იყო, თუ ქალი, დიდი, თუ პატარა, ან თავის დამონავეების ბედს უნდა დაჰმორჩილებოდა, ან და სიკვდილის მეტი მას არა მოელოდა რა. ასეთ შემთხვევებში გამარჯვებულს არც მათი ნათესაობა და არც თანამოგვარეობა, ურუხიანობა, არაფრად აწუხებდა: თავისიანი და უცხო, ურუხი და ჯადი მისთვის სულ ერთი იყო.

უკვე მოხსენებულს თვისებას გარდა, საგვარეულოთა და ტომთა შორის მონღოლეთში არსებულს განკრძოებას ძველად ასე თუ ისე მძაღნაფიცობა ჰმეულობდა, როდესაც ორი სხვადასხვა გვარის შვილი მეგობრობისა და ურთიერთი დახმარების აღთქმას სდებდნენ და ანდა, მძაღნაფიცნი ხდებოდნენ. მონღოლური შეხედულებით მძაღნაფიცნი ვალდებული იყვნენ ერთიერთმანეთის სიცოცხლე ყოველი განსაცდელისაგან დაეცვათ და გასაქირაში ჩავარდნილ მოძმეს დაჰხმარებოდნენ. ამ ორ პირს, ძმობის ფიცისა და ურთიერთისათვის საჩუქრების გადაცემის შემდეგ, თითქოს საერთო სიცოცხლე უნდა ჰქონოდა. მაგრამ შემდეგ, როდესაც საგვარეულოების რღვევის პროცესი გაძლიერდა, საკმარისი იყო ძლიერი უთანხმოება და შუღლი ჩამოვარდნილიყო, რომ წინანდელი მძაღნაფიცნი უკვე ერთმანეთის დაუძინებელ და დაუნდობელ მტრებად ქცეულიყვნენ.

მონღოლთა სოციალური შემადგენლობა ერთნაირი არ იყო, არამედ უთანასწორობა მათს ამ წესწყობილებაშიც უკვე კარგად იყო საგრძნობი. თავისუფალ საგვარეულოებს გარდა, დამოკიდებული და მამასადამე უფლება-შეზღუდვებიც არსებობდნენ, რომელთაც უნაღან ბოლოლ-ს უწოდებდნენ. ისინი ცალკეულ პირს-კი არ ემორჩილებოდნენ და ემსახურებოდნენ, არამედ მთელს მეპატრონე საგვარეულოს: ჩვეულებრივ ისინი დამორჩილებული გვაროვნობის წარმომადგენელი იყვნენ და შთამომავლობას წარმოადგენდნენ. მათ მოვალეობას სამსახური შეადგენდა: იმათ მეპატრონე საგვარეულოსთან ერთად მემთაბარეობა და ლაშქარ-ნადირობა უნდა ეწარმოებინათ და ყველა ამისთვის საჭირო მომსახურეობაც გაეწიათ. ზოგჯერ დამოკიდებულება მეპატრონე და ყმადქცეულ საგვარეულოებს შორის თანდათან იმდენად უმჯობესდებოდა ხოლმე, რომ, თუ-კი დამოკიდებული გვარი მონათესავე შთამომავლობისა არ იყო. მეპატრონე გვარის შვილებს მათგან თავიანთი საცოლოების მოყვანაც-კი შეეძლოთ. ამ მხრით ის პატრონყმური დამოკიდებულება, რომელიც მონღოლთა უნაღან-ბოლოლ-ებსა და მეპატრონე საგვარეულოს შორის არსებობდა, ძალზე განსხვავდებოდა ქართულ და დას. ევროპის პატრონყმობის წესებისაგან.

მაგრამ გაცილებით უარეს მდგომარეობაში იყვნენ მონღოლთა ის ყმები, რომელნიც ნასყიდობით იყვნენ შეძენილნი და მით უმეტეს დატყვევებულთაგან ყმად ქცეულნი. ამ უკანასკნელთა მდგომარეობა, რასაკვირველია, სხვებზე უფრო მძიმე იყო.

მონღოლებს მონებიც ჰყავდათ, რომელთაც ოტოლენ-ბოლოლ-ს ეძახდნენ და რომელნიც შინაურ მოთხოვნილებათა მომსახურებისათვის იყვნენ განკუთვნილნი.

ყმები, რასაკვირველია, ყველას არ ჰყავდა, არამედ ყიანსა და მისი საგვარეულოს წევრებს, ბატონიშვილებსა და დიდ ხელისუფლებს, ნოჰან-ებს, ანუ, როგორც ქართველები უწოდებდნენ, ნოინებს.

ყმობისაგან თავისუფალნი, ან და განთავისუფლებულნიც იყვნენ მონღოლთა შორის. მონღოლურად მათ დარხანი ეწოდებოდა, სახელი და ტერმინი, რომელიც თითქმის ამავე მნიშვნელობით, უფრო-კი გადასახადებისაგან შეუვალისა და განთავისუფლებულის გამოსახატავად, თარხანის სახით, მონღოლთა ბატონობის ხანითგან მოყოლებული ქართულმაც შეითვისა.

პატრონყმობის არსებობამ მონღოლთა მმართველი მომთაბარე გვარები დიდ ერთეულებად აქცია, რომელთა შედგენილობაც, ვითარცა მეპატრონე საგვარეულოსა და სხვადასხვა გზით დამორჩილებულ ყმათა გვარებისა და შინამსახურთაგან წარმომდგარი, კრელი იყო სოციალურად და მრავალრიცხოვანი და რთული რიცხობრივად.

მონღოლური საპატრონყმოს თავისებურებას მონღოლური ყოფაცხოვრებისა და მეურნეობის საერთო თვისება, — სამოსახლო მკვიდრობის უქონლობა და მომთაბარეობითი მესაქონლეობა, — შეადგენდა. ყველა სხვა ქვეყნების პატრონყმობისაგან, ფეოდალიზმისაგან, იგი თავისი უმკვიდრობით განსხვავდებოდა; ამ უზარმაზარ საპატრონყმოს მთელი თავისი რთული შედგენილობითა

და ავლადიდება მეურნეობით წელიწადში ორჯერ მაინც თავისი ბინადრობის ადგილი აუცილებლად უნდა მოენაცვლებინა.

მონღოლთა ორგანიზაცია ორი ერთეულის, გვარისა და ოჯახის, წესებზე იყო დაყარებული, მაგრამ ამის გვერდით გაჩნდა სხვა ძალაც, რომელმაც შემდეგში ზემოდასახელებულს ორ ძირითად ერთეულზე მეტი მნიშვნელობა მოიპოვა და მონღოლთა ფართო ასპარეზზე გამოსვლისათვის უფრო მარჯვე აღმოჩნდა. სახელდობრ, საგვარეულო წევრთაგან სხვებზე გამბედავნი და სხვა ტომის გვართაზე თავდასხმისა და ცარცვა-გლეჯის დროს მეკობრობაში მარჯვენი და ბელადნი, ამიტომაც უფრო შეძლებულნი და მდიდარნი, გვარიშვილთა საერთო წრეს გამოეყვნენ და დაწინაურდნენ. მეკობრობა-მოლაშქრობაში გამორჩენის იმედით, ასეთ პირებს სხვებიც ადვილად ემხრობოდნენ და თავიანთ მხრითაც მათ ძალას ჰმატებდნენ. ამრიგად, ისინი საგვარეულოთა წიაღითგან გამოეყვნენ და სხვათა მეთაურებად იქცნენ. მათ, რასაკვირველია, განსაკუთრებული სახელებიც ჰქონდათ, რომელთაგან თითოეული მათი ერთერთი თვისებისათაგანის გამომხატველი იყო. ვითარცა გულად მემომრებს, მათ ბაადურ-ი ეწოდებოდათ, სახელი, რომელიც მონღოლებისაგან ქართულმაც შეითვისა და მამაკაცისათვის საქართველოში საკმაოდ გავრცელებულ სახელადაც აქცია, რუსულში ხომ, ბაგატირ-ის სახით, ეგვევ მონღოლური ტერმინი გმირის გამომხატველ სინონიმად იქცა. ვითარცა მეთაურებს, მათ ნოჰან-ი, ანუ ქართული იმდროინდელი გამოთქმით ნოჰან-ები ეწოდებოდათ. მათ ზოგჯერ ბეკ-საც ეძახდნენ.

ასეთ ბედმარჯვესა და გამდიდრებულ მეთაურებს, რა თქმა უნდა, თავიანთი მრავალრიცხოვანი ყმებიც ჰყავდათ და სხვადასხვა საგვარეულოთაგან წამოსული პირადი მსახურნიც, რომელთაც ნოჰან-ები ეწოდებოდათ და რომელნიც მეთაურისათვის მეკობრობა-ლაშქრობაში ყველაზე უფრო გამოსადეგნი და ერთგულნი, ამიტომაც უფრო მისანდონიც, ერთსა და იმავე დროს თან მეკობრებიც და მთავარი მეკობრის მეგობრებიც იყვნენ¹.

თუმცა ყოფაცხოვრების წესმა მონღოლნი ერთმანეთისაგან შორიშორს ყოფნას მიაჩვია და მათთვის შეეჯგუფებული, სოფლურ-ქალაქური ცხოვრება აუტანელი იყო, მაინც, ამისდა მიუხედავად, მონღოლები ძველადაც მთლად დაქსაქსულები არ იყვნენ, არამედ სხვადასხვა საგვარეულოებსა და ტომებს შორის კავშირი არსებობდა.

გვარების კავშირს. თემს, თავისი მთლიანობისა და საერთო აზრის გამომხატველად სათემო სათათბირო შეკრებილობა ჰქონდა, რომელსაც მონღოლურად **ბურულტაჰ**, ანუ ყურულტაჰ ეწოდებოდა. იქ საგვარეულოების უფროსებიც, წარჩინებული პირებიცა და სხვა გავლენიანი მოკმენიცი-კი იყრიდნენ ხოლმე თავს. ამნაირ თათბირზე სხვათა შორის თემის ლაშქარ-ნადირობის მეთაურსა და მომწყობსაც ირჩევდნენ ხოლმე, რომელსაც ბაანი ეწოდებოდა. ასეთ თათბირის გადაწყვეტილებას ყოველთვის სავალდებულო ძალა არ ჰქონ-

¹ ნოჰან-ის სახით, მონღოლთაგან სპარსულში შეთვისებული ეს სიტყვა, მე-17—18 ს. საქართველოშიც ჩნდება, ჯერ, ვითარცა ვრანის სამხედრო ძალის გარკვეული ნაწილის სახელი, შემდეგში, ვითარცა სავაჭრო დაწესებულების უფროსის, ვაჰრისა და მელუქნის, თანაშემწის გამომხატველი ტერმინი.

და, მაგრამ, როცა დადგენილება თანხმობრივი იყო, მისი განხორციელებაც აღვილდებოდა, მაგრამ, თუ მოწინააღმდეგენი აღმოჩნდებოდნენ, მაშინ საქმეს მხოლოდ იძულება და სამხედრო ძალა სწყვეტდა. ასე იყო თავითგანვე და ასევე იყო შემდეგშიც, ჩინგიზ-ხანისაგან თავისი დიდი საბრძანებლის შექმნის მერმეც. მაგრამ, თუმცა ამ ხანაშიც ახალი ყაანის ასაყენად ყურუღტაჰს ყოველთვის მართავდნენ ხოლმე, მხოლოდ გასაყენებლად განკუთვნილის ბედი ყურუღტაჰს მონაწილეთა სურვილებზე-კი არა, არამედ მთლიანად ძლიერ მომხრეთა ჯგუფზე იყო უკვე დამოკიდებული, ამასთანავე საკითხი ყურუღტაჰმდე სწყდებოდა, ყურუღტაჰს-კი უფრო გარეგნული, საზეიმო მნიშვნელობა-ღა რჩებოდა, როდესაც შეკრებილთ უნდა უკვე მოგყარებული „არჩევნი“-სათვის ვითომც-და დასტური მიეცათ. ისინი მხოლოდ ხალხიზე დასმული ახალი ყაანის სხვებთან ერთად რამდენჯერმე ჰაერში აწევა-მილოცვით-ღა უნდა დაკმაყოფილებულიყვნენ.

3. ჩინგიზ-ხანისაგან შემდგენილი მონღოლთა ახალი ორგანიზაცია

მართალია, როგორც უკვე აღნიშნული იყო, ძველად ზაან-ებს, ე. ი. თემის ლაშქარ-ნადირობის წინამძღოლებსა და მეთაურებს, ყურუღტაჰ ირჩევდა, მაგრამ მათი ძალა იმდენად ამ არჩევანზე არ იყო დამყარებული, რამდენადაც მათ პირად გამჭირახობასა და ხერხზე. ასევე პირადი პოლიტიკური მართვლობის ნიჭითა და ორგანიზაციის უნარით მრახერხა ჩინგიზ-ხანმაც თავისი ხელისუფლების განმტკიცება და უზარმაზარი საბრძანებლის შექმნაც.

რასაკვირველია, მეკობრობა-ნაყარდს მიჩვეული და მუდმივი მომთაბარეობითი მესაქონლეობის მეურნეობით კმაყოფილნი მონღოლთა ტომები ყოველთვის იმ პირის მომხრე აღმოჩნდებოდნენ, ვინც მეკობრობასა და ლაშქარ-ნადირობაში უფრო მარჯვე გამოდგებოდა, და რომელიც თავისი გამარჯვებით მათ მრავალრიცხოვანს ტყვესა და ნადავლს ჩაუვლებდა ხელში. ამ შემთხვევაში ზაანხა და ყაანხა მომხრე ნოქრებსა და მათ მბრძანებელ-წინამძღოლს ერთი-დაიგივე მიზნები ჰქონდათ, ერთიდაიგივე სანატრელი და იდეალები. ამიტომაც ნოქრები ისევე ცდილობდნენ მეთაურის გამარჯვებისათვის ყოველნაირად შეეწყობთ ხელი, როგორც ის თითონ იყო მოწადინებული. საუკეთესო ნადავლსა და ტყვესაც ისინი, რასაკვირველია, წინამძღოლს მიართმევდნენ, რათგან კარგად იცოდნენ, რომ იგივე მეთაური მათაც უხვად დაასაჩუქრებდა და ამ ნატყვენაგ-ნადავლითგან თითონაც ბევრი რამე კარგი ერგებოდათ. მონღოლური სალაშქრო ზნეჩვეულებით ხომ სამხედრო მოქმედების დროს მოწინააღმდეგის ხელში ჩაგდებული მთელი ქონება და ტყვეები, წინამძღოლისათვის განკუთვნილი ხვედრის გამოყოფის შემდეგ, მონაწილე მოლაშქრეთა შორის თანასწორად უნდა ყოფილიყო გაყოფილი.

მე-13 ს. მონღოლური ეპიკური ისტორიის ცნობით, თვით ჩინგიზ-ხანსაც თავისი მოვალეობა მონღოლ თანამემამულე და თანამებრძოლთა წინაშე ახევედგებოდა: მე ვეთქვარბდიო, ამბობს იგი, რომ რაკი მეფე ვარ და მრავალ ქვეყ-

ნებისათვის ლაშქრის წინამძღოლად ვიქეცი, მომხრეებისადმი მოვალეობაც მქონდა და ცხენის ჯოგი, ცხერის ფარები, ურმებიც ბევრი ჩამვარდნია ხელში, ცოლები და ბიჭები, ხალხიც ტყვედ მრგებია, ყველა ეს თქვენთვისვე მომიცია. გამართულ ჯერგისა და ნადირობის დროსაც ნადირი თქვენსკენ გამომიდევნია დასახოცადლო.

დაპურობილი ქვეყნებისა და მოსახლეობისადმი ჩინგიზ-ხანის დამოკიდებულების გახათვალისწინებლად ყურადღების ღირსია ის, რაც მან თავის მახლობელ თანამებრძოლებს, ბოორჩისა და მუხალის, მონღოლური მატინანეს ცნობით, განძეულობით უხვად დასაჩუქრების შემდეგ უთხრა: მე ჯერ გინის ხალხი (ჩრდილო ჩინეთში მობინადრე იყო) თქვენთვის არ გამინაწილებია, ეხლა-კი თქვენ ორმა გინის მფლობელის გვაროვნობის შთამომავლობა ერთმანეთში თანასწორად გაიყავით: მისი კარგი კაბუტები მემიმინოებად დაიყენეთ, მათი ლამაზი ქალწულები კი თქვენი ცოლების მოახლეებად გახადეთო.

რასაკვირველია, ასეთი გამორჩენის მოიმედეთ ჩინგიზ-ხანის მომხრეებსაც მისთვის შეეძლოთ გულწრფელად ეთქვათ ის, რაც იმავე მონღოლურს ეპიკურ ისტორიას მათგან ჩინგიზ-ხანის გაყაანების წინ წარმოთქმულ ფიცად აქვს მოყვანილი: „ჩვენ შენი გაყაანება გვინდა. როდესაც შენ ყაანი იქნები, მრავალრიცხოვან მტრებთან ბრძოლის დროს მოწინავეობას ვიკისრებთ, ხოლო თუ მტრის მშვენიერ ქალწულებსა და ცოლებს, საუკეთესო ცხენებსაც ხელში ჩავიგდებთ, შენ დაგითმობთ“-ო.

მეტად დამახასიათებელია თვით ჩინგიზ-ხანის ხორჩისათვის შემდეგი ნათქვამიც იმ დროს, როდესაც მას ნოინის თანამდებობას აძლევდა: „ჩემს კაბუტებაში შენ წინასწარმეტყველური სიტყვა სთქვი ჩემს შესახებ, ჩემი მოღვაწეობის მონაწილე და ამხანაგი იყავი. ამიტომაც უფლებას გაძლევ დამორჩილებულ ხალხთა შორის 30 მშვენიერი ცოლი და ქალწული აირჩიო“-ო.

ყველა ზემომოყვანილითგანაც ნათლად ჩანს, თუ რა შედეგებდა მონღოლთა ოცნებასა და იდეალს: ველური მეკობრე ადამიანისა და ტომის აზროვნება, ყაჩაღური სულისკეთებისა და მარტივი ცხოველური მოთხოვნილების დაკმაყოფილება. გამარჯვებული მონღოლის მსჯელობით დამარცხებული მოწინააღმდეგე მთელი თავისი ნათესაობითა და ქონებით, საგნის მსგავსად, მისი განუსაზღვრელი საკუთრება იყო: მტრის ლამაზი ქალიშვილები და ცოლები, თუ მოსურსებდა მისი პირუტყული ეინის მსხვერპლად უნდა გამხდარიყვნენ, მთელი მისი ქონებაც მას უნდა ჰრგებოდა. სხვა მიზანი მას არ ჰქონდა და ამიტომაცაა, რომ მონღოლთა მეთაურისათვის საქებურად ითვლებოდა, როცა ამბობდნენ: ცოლები, მსახურნი, ჯოგები და ფარები მას უთვალავი ჰყავსო.

ცხადია, რომ, როგორც მეთაური მსჯელობდა, ისეთივე უნდა ყოფილიყვნენ მისი უაზლოები თანამებრძოლნი და სარდლებიც. ცნობილია, რომ ჩინგიზ-ხანს ოთხი გამოჩენილი მხედართ-მთავარი ჰყავდა: ჯებე, ყუბილაე, ჯელმე და სუბედაე, ანუ სუბუდაე (ასე ეძახდნენ ქართველები). მონღოლურ ეპიკურ ისტორიაში მოთხრობილია, რომ, როდესაც ჩინგიზ-ხანის მომხრეს ჯამუხას ამ ოთხი სარდლის შესახებ შეეკითხნენ, ვინ არიანო, მან ასე უპასუხაო: ესენი ჩემი,

ტემუჩენის (ე. ი. ჩინგიზ-ხანის) ადამიანის ხორციტ გამოკვეთილი ოთხი ქოფაკია, მან ისინი რკინის ჯაჭვით დააბა. ამ ქოფაკებს სპილენძის შუბლი, ბასრი (გამოკვეთილი) კბილები, სადგისებრი ენა და რკინის გული აქვთ. მათრახის მაგიერ, მოხრილი ხმლები უჭირავთ, დილის ნამსა სევამენ და ქარს მიჰყვებიან. ბრძოლაში ადამიანის ხორცის შთანთქმას არიან მიჩვეულნი. ეხლა ისინი უკვე აშვებულები არიან და სიხარულისაგან ნერწყვი სდით. ეს ოთხი წაგაზი ჯგები, ყუბილაჲ, ჯელმე და სუბულაჲ არიანო.

ასეთი შედარება მარტო იმ ჯამუხას-კი არ მოსვლია აზრად, არამედ, იმავე წყაროს ცნობით, თვით ჩინგიზ-ხანსაც თავის ამ ოთხი სარდლისათვის ამაზე უკეთესი, საპატიო და უფრო შესაფერისი, შედარება ვერ მოუძებნია. ერთხელ ჩინგიზმა ყუბილაჲს უთხრაო: შენ ქედფიცხელნი და ურჩნი დაგიმორჩილებია. შენ, ჯელმე, ჯგები და სუბულაჲ ოთხი მრისხანე ქოფაკებივით მყავხართო. სადაც-კი არ გამიგზავნიხართ, მაგარი ქვეები დაგიმსხვრევიათ, კლდეები დაგიორგუნავთ, წყლის მიმდინარეობა შეგიჩერებიათ. ამიტომაც ნაბრძანები მქონდა ბრძოლის დროს ყოველთვის მოწინავედ ყოფილიყავითო.

მონღოლთა არამცთუ საშუალო დონის ადამიანის, არამედ თვით მათი უდიდესი მეთაურის და ორგანიზატორის კულტურულ იდეალების გასათვალისწინებლად ასევე ფრიად დამახასიათებელია „ბილიკ“-ში დაცული და ჩინგიზ-ხანისავე ნათქვამად მიჩნეული დებულება: „ჩვენ სანადიროდ მივემგზავრებით და მთის ირმებს ბლომად ეხოცავთ, ჩვენ სალაშქროდ მივდივართ და მტრებს ბლომად ეხოცავთ“.

კარგი სმა-ჰამა, ლხინი, მომთაბარეობის სიამოვნება და ომში ადამიანის სისხლის ღერის წყურვილი, სანადირო გასართობის მსგავსად! ეს იყო მთელი ის ავლადიდება, რომლითაც ჩინგიზ-ხანი და მისი თანამებრძოლი მონღოლები მოეველინენ მაშინდელ კულტურულ ქვეყნებს!

ჩინგიზ-ხანმა, როგორც სარდალმა და ორგანიზატორმა, არაჩვეულებრივი ნიჭი გამოიჩინა. მან კარგად შეიგნო მონღოლთა ასეთი სულისკეთება და მარჯვედ გამოიყენა იგი. მან ჯარის ორგანიზაციის ახალი წესი შემოიღო და, გვაროვნობათა მიხედვით დანაწილების წინანდელ ჩვეულებას, აღრიცხვაზე დამყარებული წესი დაუპირისპირა. მთელი მოსახლეობა ათეულებად, ასეულებად, ათასეულებად და ათიათასეულებად დაჰყო. ასეთი დანაწილება იმაზე იყო დამყარებული, რომ თითოეული ამ ერთეულთაგანი ვალდებული იყო მოთხოვნისამებრ 10, 100, 1000, 10000 მოლაშქრე გამოეყვანა. ყოველ ამ ერთეულს თავისი უფროსი ჰყავდა: ათისთავი, ასისთავი, ათასისთავი და ათიათასისთავი. ათისთავს გარდა, ყველა დანარჩენ ამ თანამდებობის პირთა ხელისუფლება მემკვიდრეობითი იყო და მათ საერთო სახელად შემოღებულ იქნა ნოჲონ-ი, ან იგივე ნოინი, ტერმინი, რომელიც თუმცა ჩინური იყო, მაგრამ უკვე დიდი ხანია მონღოლებს შეთვისებული ჰქონდათ.

ასეულებად, ათასეულებად და ბევრეულებად, ანუ ათიათასეულებად (დუმჷნ-ებად) გაყოფის დროს, ზოგჯერ ამისთვის მიუთენებულ საგვარეულოთა რიცხვი ამდენი მოლაშქრის გამოსაყვანად საკმარისი არ აღმოჩნდა, რამდენიც დაწესებული იყო, ამიტომ ჩინგიზ-ხანმა დანაკლისის შესაესებად მათ სხვადასხვა

საგვარეულოთა ნაწილები მიუმატა. ამ საშუალებას, შეუძლებელია, რომ მონ-
ლოლთა ისედაც შერყეული საგვარეულო წესწყობილებისათვის საფუძვლის
ქვაუთხედი არ გამოეცალა და მისი რღვევა არ დაეჩქარებინა. ეს ჩინგიზ-
ხანისათვისაცა და მისგან შექმნილი საბრძანებლისათვისაც ფრიად ხელსაყრელი
იყო, რათგან, ძველი გვაროვნული წესწყობილების მაგიერ, უკვე სამხედრო
ორგანიზაცია შეიქმნა, რომელიც მთლიანად მისგან იყო დამოკიდებული და
მისი ხელში შემყურე უნდა გამხდარიყო.

ამას გარდა, ჩინგიზ-ხანმა შექმნა თავისთვის დღისა და ღამის მცველ-
ების ცალკე რაზმი. თავდაპირველად დღის მცველთა რიცხვი 70-ს არ აღემა-
ტებოდა, ღამის მცველნიც 80 იყო მხოლოდ, მაგრამ შემდგომში, როდესაც მან
საყაანო დააარსა, ღამის მცველთა რიცხვი 10.000-მდე გაადიდა. ამ მცველებს
მონღოლურად ქეშიკ-ები ეწოდებოდათ. ქეშიკებად მოწინავე წრითგან ირ-
ჩვედნენ მხოლოდ თვალადს, ტანადსა, მარჯვე მოლაშქრეს და, რასაკვირველია,
უაღრესად სანდოსა და ერთგულს. მათ იმდენად დიდი უფლება ჰქონდათ
მინიჭებული, რომ შეეძლოთ განუსჯელად მოეკლათ ყველა, ვისაც-კი ღამით
თავის მბრძანებელის სადგომის მახლობლად შეამჩნევდნენ.

რაკი მეთაურს, მონღოლური ძველი წესის თანახმად, თავის მსახურ-
ნოქრები, თავშესაფარს გარდა, უნდა ჰქონდა-სმით, შესამოსითა და იარაღითაც
უზრუნველყო, ამიტომ მეთაურს მათთვის, ან ყველაფერი თითონ უნდა მიეცა,
ან და რაიმე გზით საშუალება გამოენახა, რომ თავიანთი თავიცი დაეკმაყოფი-
ლებინათ და პატრონის სამსახურისათვისაც შესაფერისად გამოწყობილ-შეიარა-
ლებულნი ყოფილიყვნენ. ხოლო, რაკი ველად თავისუფალ ცხოვრებას მიჩვეული
მონღოლი, თუ გაქირავება არ დაატანდა ძალას, მსახურად ნებაყოფლობით არ
წავიდოდა, ამიტომ ეს მსახური, ნოქრები, მადიანი ხალხი იყო და ყოველი ნაგარდი
მათთვის გამორჩენის თვალსაზრისით სასურველსა და კარგ საქმეს წარმოადგენ-
და. ამრიგად, მეთაურიცა და მისი თანამოლაშქრენიც მეკობრეთა ოცნებით
იყვნენ გამსჭვალულნი, რათგან მათთვის უხვი საშოვრის მოპოვება ამ გზით
იყო უფრო ადვილი.

უეჭველია, ზემოაღნიშნულით ისინი შესაძლებელია მხოლოდ პირველ ხა-
ნებში დაკმაყოფილებულიყვნენ, მერმე-კი, როდესაც მონღოლებს უკვე მრავალი
ქვეყანა ჩაუვარდათ ხელში და ახალ-ახალი ლაშქრობის მოწყობა ისეთ ადვილ
საქმედ აღარ იქცა, როგორც წინათ იყო, მონღოლ დამპყრობელთა მადიანო-
ბის დაცხრომისათვისაც სხვა წყარო უნდა ყოფილიყო აღმოჩენილი. შემო-
სავლის ასეთ წყაროდ დაპყრობილი ქვეყნების საპატრონოდ და საქმელად
გაცემა გამოდგა.

ჩინგიზ-ხანი დაპყრობილ-დამორჩილებული ტომებისა და ქვეყნების მმარ-
თველად თავის ისეთ ერთგულ თანამებრძოლებს ნიშნავდა, რომელთა მამა-
ცობა და ნიჭი მას უკვე კარგად ჰქონდა გამოცდილი და რომელნიც მისი გულ-
წრფელი მიმდევარი იყვნენ. ჩინგიზ-ხანის ბრძნულ გამონათქვამთა კრებულში
სხვათა შორის მისი შემდეგი დებულებაა მოყვანილი: ღუშანის (ე. ი. 10000),
ათასეულისა და ასეულის ბეგებს, რომელნიც წლის დამდგესა და დამღვეს
ჩვენი აზრის მოსასმენად მოდიან ხოლმე, ჯარის უფროსობა შეუძლიანთ, ხოლო

ვინც თავის ხარგაში ზის და ჩვენ აზრს ყურს არ უგდებს, ასეთ პირებს უფროსობა არ შეჰყენითო.

ამრიგად, ხელისუფლების მღვდლისათვის ყაანის უცილობელი მიმდევრობა იყო საჭირო. ერთ-ერთ პირის ათიათასის უფროსად დანიშვნის დროს, ჩინგიზ-ხანისაგან ნათქვამის მსგავსად, მას უნდა თავისი მბრძანებლის საკეთილდღეოდ ლამით გამწარებული მგლის თვისება გამოეჩინა, დღისით შავი ყორანივით ყოფილიყო. ამნაირად, დაპყრობილი ქვეყნებისა და ხალხის მართვა-გამგეობა ყაანის ნათესაობას, ბატონიშვილებსა და მის ერთგულ თანამებრძოლებს ჩაუფარდათ ხელში.

ტომებისა და ქვეყნის მმართველად დანიშნულს უფლისწულებსა და უდიდეს ნოინებს თავიანთს საგამგეოში განუსაზღვრელი უფლება ჰქონდათ მინიჭებული: ბრალდებულის ბედილბალი და დამნაშავედ მიჩნეულის სიკვდილ-სიცოცხლე მთლიანად მათ ხელში იყო.

ჯუჯეინის ცნობით, ყველა დიდი და მცირე ნოინი, ისევე როგორც დანარჩენი მონღოლებიც, გარკვეულ ულუსებთანა და მათ ხელისუფლებთან იყვნენ მიმაგრებულნი. არც ერთს მათგანს უფლება არ ჰქონდა თითონ, ნებადაურთველად, სხვა ნოინთან გადასულიყო და მას დაჰკავშირებოდა. ასეთი თვითნებური გადასვლა იმდენად მძიმე დანაშაულად ითვლებოდა, რომ ასეთ პირებს სიკვდილადაც-კი სჯიდნენ.

ჩინგიზ-ხანმა კარგად იცოდა თავისი უახლოესი თანამშრომლების შრიხხანე და თავშეუქავებელი სახიათო და ამიტომ ის თავის შვილებს ურჩევდა მცირე ნოინებისა და ბეკებისადმი დასჯის დროს სიფრთხილე და აუჩქარებლობა გამოეჩინათ. ის უფლისწულებს, თავისავე შვილებს, არიგებდა: ეს ბეგები თქვენთვის მომიცია, მაგრამ, შვილნო ჩემნო, თქვენ ჯეგელები ხართ, მათ კი ცხოვრების უკვე დიდი გზა აქვთ განვლილი. თუ რომელიმე მათგანი რამეს დააშავებს, მხოლოდ თქვენ სურვილს ნუ აპყებთ და ნუ მოჰქლავთ, არამედ ჯერ შემეკითხეთ, შემდეგ ერთმანეთშიც მოითათბირეთ და მაშინ, ვისაც სასჯელის ღირსად სცნობთ, დასაჯეთო. ჩინგიზ-ხანი უფროს-უმცროს მოხელეებისადმი ლმობიერების მსგავსი გონიერების გამოჩენასაც-კი ურჩევდა: რაჟი უფროსი ბეგები გულთ მსახურებენ, ამიტომ, თუ რამეს დააშავებენ, მათი ბრალი საჯაროდ გამოარკვეეთ, რომ ამ საქმის გამო მათ გულში ჯავრი არ ჩაჰყვით და ამასთანავე დარწმუნდნენ კიდევ, რომ, რაც მათ გადახდებათ, მრისხანებისა და უგუნურების გამო-კი არ დაემართებათ, არამედ მხოლოდ მათივე დანაშაულების შედეგად. მაგრამ მონღოლთა ყაანის უფლისწულებისა და დიდი ხელისუფლების მოქმედება რომ ასეთი გონიერების მაგიერ ხშირად სწორედ მრისხანებითა და თავშეუქავებლობით არ ყოფილიყო ნაკარნახევი, ცხადია, ჩინგიზ-ხანს თავისი შვილების ამნაირად დარიგება არ დასჭირდებოდა.

თვით მონღოლთა უზარმაზარი საბრძანებლის დამმარსებელსაც მრისხანების არა-ერთი მაგალითი მიუცია სხვებისათვის. თვით მისივე მსჯელობით, ერთი აღამიანის დანაშაულებისათვის ყველა მის მახლობლებსაც უნდა ეგოთ პასუხი. ჩინგიზ-ხანის ბრძნულს გამონათქვამებში სწორედ ასეც არის აღნიშნული: ყოველ ბეგს, ე. ი. ხელისუფალს, რომელიც თავისი საგამგეოს საქმეებს

ვერ გაუძღვება, თავის ცოლშვილითურთ პასუხისმგებლად ეთვლით და მის მაგიერ ვისმე სხვას ამოვიჩივითო. ამრიგად დანაშაულები სათვით, პირადი პასუხისმგებლობის მაგიერ, აქ ოჯახობრივი პასუხისმგებლობაა წესად მიღებული, ე. ი. ისეთი იურიდიული აზროვნება, რომელიც გვაროვნულ პასუხისმგებლობის წესისაგან მხოლოდ ოდნავ განსხვავდება. შურისძიებისა და შიშის ზარის ჩანერგვის მეტი აქ არაფერია მოკარნახედ საგულისხმებელი. ესეც კია, რომ უამისოდ ველურ თავისუფლებას მიჩვეული მონღოლების თვითნებობის ალაგმვა და მოვალეობის წესიერი ასრულების აუცილებლობის შეგნების ჩანერგვა ალბათ სხვა საშუალებით ვერც მოხერხდებოდა.

რაკი მონღოლები შემდეგშიც მომთაბარეობითი მესაქონლეობის მიმდევარნი დარჩნენ, ამიტომ მათი არსებობის საკითხს, დიდი საბრძანებლის შექმნის შემდეგაც, საქონლისათვის საჭირო საძოვრებში წარმოადგენდა. თავდაპირველად გარკვეული ფართობის საძოვარი მთლიანად გვარს ეკუთვნოდა, შემდეგ მეთაურისა და სულ ბოლოს ყაანის, უფლისწულებისა და დიდი ხელისუფალი ნოინების განკარგულებაში გადავიდა: ისინი ანაწილებდნენ საძოვრებს და საზღვრავდნენ მათ ფართობსა. მათ ნებადაურთველად არავის უფლება არ ჰქონდა ადგილი მოენაცვლებინა და სხვაგან სადმე წასულიყო. მათზევე იყო დამოკიდებული, თუ საგამგეოს რომელ მოხელეს სად უნდა ჰქონოდა სადგომი.

საძოვრებად განკუთვნილ ფართობს გარეშე, მონღოლთა ყაანსა და მის დიდ ხელისუფლებას ცალკე ნაკვეთებიც ჰქონდათ ნაქრძალად, ყორღულად, გამოყოფილი, სახელდობრ სხვადასხვა სიდიდის ფართობი საჯერგო ნადირობისათვის და ხანის საგვარეულოს სასაფლაოდ.

თუმცა საქონელი მონღოლთა ყოველი საგვარეულოსა და ოჯახის საკუთრებას წარმოადგენდა, მაგრამ მას შემდგომ, რაც საძოვრების განაწილების უფლება ჯერ მეთაურებმა, ხოლო მერმე ყაანმა და მისმა მოხელეებმა ჩაიგდეს ხელში და პატრონყმობაც დამყარდა, მონღოლებს მოვალეობაცა და გადასახადებიც გაუჩნდათ, მათი გამოღებაც მოუხდათ. ცხადია, რომ სხვადასხვა ახლად გაჩენილი ეს მოვალეობა უნდა მონღოლთა ყოფაცხოვრებასა და მეურნეობასთან ყოფილიყო დაკავშირებული. ხოლო, რაკი მათი ყოფაცხოვრება და მეურნეობა მესაქონლეობასა და ლაშქრობა-ნადირობაზე იყო დამყარებული, ამიტომაც მათი გამოხალგებელიც მესაქონლეობას უნდა დასწოლოდა ტვირთად, ბეგარად-კი ჯერგის ნადირობისა და ლაშქრობისათვის საჭირო რაოდენობით შეიარაღებული ხალხის გამოყვანა იქცა.

მესაქონლეობაზე გამოხალგებლად დასაქალავი საქონლის გამოყვანა და საწველად გაცემა დაწესდა. ჩინგიზ-ხანის დროსვე უკვე საქმოდ ბევრი გადასახადები ჩანს, მაგრამ ჯ უ ე ე ი ნ ის მათი მხოლოდ სახელები მოგპოვება, რაობა და სიდიდე-კი განსაზღვრული არ არის. მე-13 ს. მონღოლური მატიაანითა და ჩინური ცნობით, ჩინგიზის მემკვიდრის ო გ ე დ ე-ხ ა ნ ის დროს საგადასახადო ხისტემის მოწესრიგება დაიწყო და გადაწყდა, რომ რქოსან სხვილფეხა ნადირისა და წვრილფეხა ფარის 100 სულ საქონელზე თითო საქონელი უნდა მოეცათ, ხოლო ცხენის ჯოგის 100 ცხენზე ერთი ფაშატი. ნამდვილად-კი ამაზე.

გაცილებით უფრო მეტი გადასახადები არსებობდა, რის შესახებაც შემდეგ გვექნება საგანგებოდ საუბარი.

საერთოდ უნდა გათვალისწინებული იყოს, რომ დაწესებული გადასახადების მოკრების დროს მოხელეთა ისეთი თვითნებობა და ძალმოშრომა სუფევდა, რომ, დას. ეეროპითგან მონღოლეთში მე-13 ს. ნამყოფი დამკვირვებლების ცნობით, მონღოლთა ყაანს და მის დიდ ხელისუფლებს ყველაფრის წაღება და წართმევა შეეძლოთ, რაც-კი მოეწონებოდათ და რამდენიც კი მოჰსურდებოდათ. მდგომარეობის ასეთი დახასიათების სისწორე იმ გარემოებითაც მტკიცდება, რომ მონღოლთა ხანის სპარსელი ისტორიკოსების ჯუჯენისა და რაშიდ-დინის თხზულებებშიც გადასახადების აკრების დროს ბატონიშვილებისა და მოხელეებისაგან ჩანადენს ასეთ უწესობაზე ბევრგან არის ჩივილი.

4. მონღოლთა კულტურული დონე და ამაყი დამოკიდებული მათი საბრძანებლის ბედობა

ჩინგიზ-ხანისაგან შექმნილი მონღოლთა საბრძანებლის საბოლოო ბედობის გასაგებად ერთი საყურადღებო გარემოებაც აღსანიშნავი: იმისდა მიუხედავად, რომ ჩინგიზ-ხანმა უშველებელი საყაანო დააარსა, რომელსაც საგვარეულოსთან, რა თქმა უნდა, შეუძლებელია რაიმე საერთო ჰქონოდა და თითონ მანაც პირადად თავის თანამემამულეების გვაროვნული წესწყობილების რღვევას თავისი ზემოაღნიშნული მოქმედებით ხელი შეუწყო, მაინც გვაროვნული მსოფლმხედველობა მასაც, ეტყობა, იმდენად ჰქონდა ძვალრილში გამჯდარი, რომ ახლად დაარსებული თავისი საბრძანებელი თავის შვილებს კრძო საგვარეულო საკუთრების მსგავსად გაუყო და თავის მახლობელ თანამებრძოლთაც უწყალობა. საყაანო ამრიგად მას ყაანის საგვარეულო საკუთრებად ჰქონდა მიჩნეული და ისე გამოდიოდა, თითქოს მის საგვარეულოს ყოველ წევრს, ბატონიშვილს, ამ სამფლობელოს რომელიმე ნაწილის თავისთვის საუფლისწულოდ მიღების უფლება ჰქონოდა. მართალია, ასეთი საუფლისწულოების მკვიდრი მოსახლეობა თავდაპირველად ყაანს ექვემდებარებოდა და ამ მოსახლეობისათვის მას საგანგებოდ მიჩენილი მოხელეები, დარუღანი, ჰყავდა, უფლისწულებს-კი მხოლოდ მათგან აღებული გადასახადები ერგებოდათ (ამ გადასახადების აკრების უფლება თითონ მაინც არ ჰქონდათ), მაგრამ ასეთი ვითარებაც მხოლოდ პირველ ხანებში იყო, შემდეგ-კი თანდათანობით საუფლისწულოს მთელი მოსახლეობა გამგე უფლისწულთა ხელში გადავიდა და მათი დამოკიდებულებაც ყაანისაგან ფორმალური გახდა.

მონღოლთაგან დაპყრობილი კულტურული სახელმწიფოების სხვადასხვა ნაწილების ყაანებისაგან საუფლისწულოდ და საპატრონულოდ გაცემა რომ დაიწყო, ამ სახელმწიფოების მოსახლეობას მარტო ესა თუ ის უფლისწული, ან და ნოინი-კი არ დააწვა კისერზე, არამედ მთელი მისი ურდო ან და ტომი და საგვარეულოც, რომელნიც მას თან სდევდნენ და რომელთაც ისინი, ვითარცა დამპყრობელ ძალას, ეყრდნობოდნენ. ხოლო, რაკი მონღოლებიც,

რეზოგორც უკვე ვიცით, თავიანთი ცოლშვილებითა და მთელი ჯგუფ-ნახირ-ფარებითურთ მიდიოდნენ ყველგან, ამიტომ მათი სადმე დაბინავება ახალი ხალხის გადასახლებასა და ჩასახლებას უდრიდა. ამ მონღოლებს ზამთარ-ზაფხულისათვის სადგომ-საძოვრებიც ხომ სჭირდებოდათ, ამიტომ, ცხადია, რომ სადაც ისინი თავიანთთვის ფართობს აირჩევდნენ, ადგილობრივ მკვიდრ მოსახლეობას იქ ალარც ედგომებოდა და იმ ადგილებს იგი ვერც საძოვრად-ღა გამოიყენებდა. ამრიგად, დაპყრობილი ქვეყნების მკვიდრ მცხოვრებთ დამპყრობელთა მარტო მოხელეებისა-კი არა, არამედ მონღოლთა მთელი ტომების დედაბუდიანად და საქონლიანად შენახვის ტვირთიც აწევებოდათ.

ჩინგიზ-ხანს კარგად ჰქონდა შეგნებული ვაჭრობა-მრეწველობის დიდი მნიშვნელობა. ამიტომ პირადად ისიცა და მისი მომდევნო მონღოლთა ყაანებიც ცდილობდნენ ვაჭრებისა და ხელოსნებისათვის თითქოს ხელშემწყობი პირობები შეექმნათ. მათ ჰსურდათ, რომ ვაჭრობასა და ხელოსნობას თვით მონღოლთა შორისაც ფეხი მოეკიდა და მისი ცოდნა გავრცელებულიყო.

რაკი მონღოლთ, მათი განვითარების დაბალი კულტურული დონის გამო, ვაჭრები სრულებით არ ჰყავდათ, ხოლო ხელოსნები ცოტანი და მხოლოდ ვიწროდ შემოფარგლული სამეურნეო საჭიროების დასაკმაყოფილებლად გამო-სადგენი მოეპოვებოდათ, დიდი კულტურული ერების ყოფაცხოვრების დანახვამ-კი მათ ხელოსნობის მთელი მნიშვნელობა მწვავედ აგრძნობინა, ამიტომ. ამისათვის შესაფერისი საკუთარი პირების ნაკლებობისა და უქონლობის შეესება, მათ ისევე სცადეს, როგორც არაერთხელ წინათ და სხვა ქვეყნების დამპყრობელთ უცდიათ: კულტურულად დაწინაურებული და კარგად განსწავლული ხელოსნების მყოფი დაპყრობილი ქვეყნებიდან მონღოლებმა ხელოსნები აპყარეს და თავიანთ სურვილისამებრ არჩეულს ადგილებზე დაასახლეს. მათ ეგონათ, რომ ამნაირად იქ მონღოლებს შორისაც ხელოსნობის ეს დარგები და მაღალხარისხოვანი ცოდნა გაჩნდებოდა. გამართლდა, თუ არა, მონღოლთა ეს ოცნება, ამაზე შემდეგ, თავის ადგილას, გვექნება საუბარი, ამჟამად-კი ჩვენთვის უფრო ის გავლენაა საყურადღებო, რომელიც მონღოლთაგან დაპყრობილი კულტურული ქვეყნების წარმატებაზე მათი ყაანების ზემოაღნიშნულს პოლიტიკას უნდა მოეხდინა. ცხადია, რომ ასეთ საშუალებას ადგილობრივი წარმოება-ხელოსნობისათვის დიდი ზიანი უნდა მიეყენებინა და, უეჭველია, მათ დაქვეითებისათვის ხელი უნდა შეეწყო.

დამწერლობა მონღოლებს მხოლოდ ფართო დამპყრობელობითს პოლიტიკურ ასპარეზზე გამოსვლის ხანაში გაუჩნდათ. მონღოლური ანბანი უილურთაგან არის შეთვისებული და უილურნივე იყვნენ მათი მასწავლებელნი და პირველი მდივან-წიგნობარები. თვით ჩინგიზ-ხანი წერაკითხვის უცოდინარი იყო, მაგრამ მისი მნიშვნელობა კარგად ესმოდა და ყოველნაირად ცდილობდა, რომ თავის უფლისწულებისა და თანამეტომეთათვის წერაკითხვა და განათლება შეესწავლებინებინა. მისი ყოველივე ცდა მხოლოდ ამაო გამოდგა: მონღოლთაგან არც ბატონი-შვილებსა და არც სხვას ვისმე ამისთვის გულმოდგინეობა და მოთმინება არ გამოუჩენია—განათლება მაღალ წრეებშიცა და ხალხშიც ნელი ნაბიჯითა და სუსტად ვრცელდებოდა. თუმცა მონღოლებმა მეზობელთაგან ზოგი რამე შეითვისეს, მეტად-

რე უილურებისა და ჩინელებისაგან, რომელთაც ძველ დროითგანვე უკვე მაღალი კულტურა ჰქონდათ, მაგრამ მონღოლები თავიანთი ყოფაცხოვრების წესებით იმდენად განსხვავდებოდნენ ჩინელებისაგან, რომ მათგან მხოლოდ ზოგიერთი რამის შეთვისება შეეძლოთ გარეგნულად.

ვითარცა უბინადრო მომთაბარე მესაქონლე ხალხის შეილთ შეეფერება, მონღოლები სამოქალაქო მართვაგამგეობასა და სამოხელეო საქმიანობაშიც გამოუცდელნი იყვნენ, ამიტომ მონღოლთა ხელისუფლებს მათდამი დაკისრებული თანამდებობის ასასრულებლად მცოდნე პირები სჭირდებოდათ თანაშემწეებად. ასეთი მოხელეების მოძებნა-შერჩევა-კი მათ უილურთა, ნესტორიან ასურელებსა და ხვარაზმ-ერან-არაბეთის მაჰმადიან იმ სოფდაგრებსა და მოხელეთა შორის შეეძლოთ, რომელთაც, ვითარცა მონღოლეთში ნამყოფებმა, მონღოლური იცოდნენ და თავიანთ ახალ ბატონებისათვის ამ მხრივაც გამოსადეგნი იყვნენ. მონღოლთ თავიანთ შორის დაპყრობილი ქვეყნების მოსახლეობის ენების მცოდნენი არ გააჩნდათ, ამიტომ მათ მოეწე შუამავლებიც, თარჯიმანიც სჭირდებოდათ. ამ თარჯიმანებს დიდი ძალა ჩაუვარდათ ხელში და მათზე მაშინდელ დროში ბევრი რამე იყო დამოკიდებული. რაკი მონღოლთა მაღალი თანამდებობის პირნი არც სამოქალაქო მართვაგამგეობაში იყვნენ გამოცდილნი და არც ენები იცოდნენ, რომ მათ ქვეშე მყოფი ხალხის კირვარამი და მიყენებული უსამართლობის უშუალოდ გაგება შესძლებოდათ, ამიტომ მათი მოქმედება თითქმის მთლიანად ამ მოეწე მოხელეების პატონსება-სინი-დისიერებაზე იყო დამოკიდებული, რაც ამ ხანაში იშვიათი თვისება იყო.

შემდეგ უნდა ითქვას, რომ მონღოლთა საერთო ნაკლს მაგარი ხასშელეობისადმი თავშეუთქავებელი მიდრეკილება შეადგენდა. მათ შორის ლოთობა ძალზე იყო გავრცელებული. ამ სენმა, მრავალცოლიანობასა და სქესობრივ თავაშეებულებასთან ერთად, მათ მმართველ წრეს დიდი ზიანი მიაყენა და მათ ფიზიკურსა და სულიერ გადაგვარებას შეუწყო ხელი.

ყველა ზემონათქვამიდან ცხადი გახდებოდა, თუ რამდენად დიდი განსხვავება არსებობდა ძლევაშოსილ მონღოლებსა და მაშინდელი მახლობელი აღმოსავლეთის დაპყრობილ ხალხებს შორის, როგორც სოციალური და სახელმწიფო წესწყობილების, ისევე კულტურის განვითარების დონის მხრით. უკანასკნელნი ყველაფრით მონღოლებზე უფრო მაღლა იდგნენ.

5. ჩინგიზ-ხანისა და მონღოლთა გამარჯვება-ქმევამოსილების მიწეუბი

ბუნებრივად იბადება საკითხი, მაშ როგორ მოხდა, რომ ასეთი უპირატესობისდა მიუხედავად, მონღოლებმა გაიმარჯვეს და ჩინგიზ-ხანმა ისეთი ვრცელი და გასაოცრად მრავალეროვნეიანი საბრძანებლის შექმნა შესძლო, რომლის მსგავსი არც მანამდე და აღარც შემდეგში ოდესმე ყოფილა?

ცხადია, არაეის ფიქრად არ მოუვა, რომ მონღოლების ლაშქრობას ჩინგიზ-ხანის მეთაურობით მახლობელი აღმოსავლეთის კულტურის ისტორიაში ოდნავად მაინც ალექსანდრე მაკედონელის ლაშქრობის რაიმე მსგავსი მნიშვნე-

ლობა მიაკუთნოს, თუმცა-კი მათი ბატონობის კულტურული მნიშვნელობის აღ-
მსარებელი მეცნიერი არა ერთი გამოჩენილა. ამგვარადვე მონღოლთა გამო-
ჩენა საისტორიო ასპარეზზე არაბთა მსგავსი მოვლენისაგანაც ძირიანად გან-
სხვავდება. ახლად გამაჰმადიანებულსა და გაერთიანებულ არაბებს ყველგან.
სადაც ისინი შედიოდნენ, თან ახალი სარწმუნოებრივი მოძღვრება მიჰქონდათ.
რომლის გასავრცელებლად მათ ხშირად ქადაგებით დაჯერებაზე უფრო მეტად
პირველ ხანებში ძალმომრეობა და ცეცხლი და მახვილი გამოუყენებიათ, ხოლო
შემდეგში არა-პირდაპირი, პოლიტიკური და ფინანსიური საშუალებანი. მონ-
ღოლები კრპთაყვანისმცემენი, შამანები, იყვნენ და თავიანთი სარწმუნოე-
ბის სხვაგან გასავრცელებლად ოდნავაც თავი არ შეუწყუხებიათ. არც ერთი
ცნობა არ მოგვეპოვება, რომ ასეთი აზრი მათ ოდესმე მოსვლოდეთ. პირიქით,
ისინი ყველა სხვა სარწმუნოებას შიშით, კრძალვითა და პატივისცემით ეპყრო-
ბოდნენ და არავინ მათი ბატონობის დროს ისეთ ხელსაყრელ პირობებში არ
ყოფილა, როგორშიც ყველა აღსარების მღვდელმსახური იყვნენ. მონღოლთა
ლაშქრობა უფრო ჰუნებისა და ვანდალების შემოსევის მიაგავდა: სამხედრო და
სამეკობრო-დამპყრობელობითი მიზნების გარდა, არც ჩინგიზ-ხანს და არც მის
შემკვიდრე ყაანებს არაფერი იდეურის ამოცანა გარეგნულად-ც-კი არ დაუსა-
ხავთ.

მონღოლებს ისტორიის ფართო სარბიელზე ახლად გამოსული ხალხის მსგავ-
სად ხიცოცხლითა და ენერგიით სავსე ჰაბუტური ძალა ჰქონდათ. ეს ახალგაზ-
რდული ენერგია და ლაშქრობა-ნადირობის დაუშრეტელი ხალისი ჩინგიზ-ხანმა
მარჯვედ გამოიყენა და თავის შექმნილი იმ სამხედრო ორგანიზაციით, რომლის
შესახებაც უკვე გვქონდა საუბარი, მთელი მონღოლეთი ნამდვილ სამხედრო ბა-
ნაკად აქცია. ამან მას საშუალება მისცა მთელი ხალხის ძალონე ყოველ წუთს
საქიროებისამებრ დაუბრკოლებლივ გამოეყენებინა.

ასეთ პირობებში მონღოლთა მკვიდრი ბინადრობის უქონლობა-ც-კი
ფრიალ ხელსაყრელი გამოდგა, რათგან ცხადია, რომ მთელი შემადგენლობითა
და ხარხო-საბადებლით ხწრაფი გადასვლ-გადმოსვლის ასეთი შესაძლებლობა
მონღოლებს სხვებთან ბრძოლის დროს დიდ უპირატესობას ანიჭებდა: სამხედრო
მოქმედების გამო მოყვებულნი ზარალის შეესებას ახალ-ახალი მოლაშქრეების
გამოყვანით ისინი ადვილად ახერხებდნენ. მათ მკვიდრ ბინადრობის წესის
მიმდევარ მოწინააღმდეგეს-კი ამისთვის ბრძოლის ველზე ახალი ძალის გასაწვე-
ვად დროც გაცილებით მეტი სჭირდებოდა და სახსრებიც.

ამის საწინააღმდეგოდ მახლობელ აღმოსავლეთში, მეტადრე ერანში, სრუ-
ლი დაქაჩასულობა სუფევდა: ათაბაგების ქიშპობა-მტრობა და უმწყობა იყო. არაბ-
თა სახალიფოს ხომ დიდი, ხანია უკვე ძალა გამოლუღული ჰქონდა და თვით ხალი-
ფაც სხვა მოდგმის მოლაშქრეთა მეთაურების სათამაშო ბურთად იყო ქცეული.
ხაქართველთა სახელმწიფოებრივი სიმტკიცე ლაშა-გიორგისა და რუსუდანის
მეთაუბის დროს შეირყა ცალკე ამ ორი პირის ასეთი პასუხსაგები თანამდე-
ბობისათვის შეუფერებლობით, უფრო მეტად-კი დიდგვარიან აზნაურ მეპა-
ტრონეთა თვითნებობა-ქიშპობის აულაგმელობით. ძლიერი ნებისყოფის პა-
ტრონი მესაქის უყოლობამ ამ დიდ ხელისუფლებს თავიანთი მოვალეობა დაა-

ვიწყა და პირად კეთილდღეობაზე ზრუნვამ სახელმწიფო ინტერესები ანაცვლებინა. დასასრულ, როგორც უკვე აღნიშნული გვექონდა, ხეარაზმშაჰ ჯალალ-ედინშაჰ თავისი უფუნური პოლიტიკით მისდა უნებურად მონღოლებს გზა გაუყავა და მათ გამარჯვებას უკვე მთლიანად შემზადებული ნიადაგი დაახედრდა.

ამასთანავე უტილობელია ჩინგიზ-ხანის დიდი სამხედრო ნიჭიც: მან ფართოდ გამოიყენა ერთი სამხედრო ხერხი, რომელმაც მონღოლებს ხშირად მოუპოვა გამარჯვება მათზე გაცილებით უფრო მრავალრიცხოვან მოწინააღმდეგესთან ბრძოლის დროსაც,—ლაშქრის ორ ნაწილად გაყოფა, ერთი ნაწილის გარკვეულ ადგილას უკან ჩასაფრება, მეორე ნაწილით-კი პირისპირ შებრძოლება, რომელთაგან ამ უკანასკნელს წინასწარ ნაბრძანები ჰქონდა ბრძოლის დროს განზრახ უკან დაეხია და ეითომცდა გაქცეულიყო ჩასაფრებულთა ადგილამდე. როდესაც მოწინააღმდეგის შესატყუებლად გაქცეული მონღოლთა რაზმი ჩასაფრებულთა ადგილს ვასცილდებოდა, მაშინ უკვე ისინი უნდა შემდგარიყვნენ და, საფრითგან ამოცვივრულ მონღოლთა რაზმთან ერთად, შეცდენილი მტერი შუაში მოექციათ. მონღოლთა ასეთს მოულოდნელ ორმხრივს შეტევას, რასაკვირველია, ვერავინ გაუძლებდა და მოწინააღმდეგე ჯარი იღუპებოდა.

მას შემდგომაც, როდესაც ომი უკვე დამთავრებული ჰქონდათ, ქვეყანა და ხალხიც დამორჩილებული ჰყავდათ, არასდროს მონღოლები ადგილობრივ მოსახლეობაში ქალაქებსა და სოფლებში არ დაბინავებულან. მათ და მათ ოჯახობას, ისევე როგორც ჯოგ-ფარებს, დიდი ფართობის საძოვარ-სადგომები სჭირდებოდათ და მათი ბინაც იქვე იყო ხოლმე. ამგვარად, ამ დროსაც ისინი კლავ ადგილობრივ მკვიდრთაგან განცალკევებულს სამხედრო ბანაკს წარმოადგენდნენ, რომელიც, თანამედროვე საოკუპაციო ჯარის მსგავსად, ყოველ ქაშს საბრძოლველად გამზადებული იყო. ასეთი წესი მათ საშუალებას აძლევდა აჯანყების ყოველივე ცდისათვის სწრაფად წინააღმდეგობა გაეწიათ და ადვილად ჩაეჭროთ.

უმეფოების ხანა საქართველოში

1. მონღოლთაგან საქართველოში შემოღებული წყობილება და უმეფოების დროს დამუშავებული მდგომარეობა

დავით რუსუდანის ძის მონღოლთა ყაანის ურდოში წასვლაზე და იქ ხანგრძლივ ჩარჩენამ, ისევე როგორც რუსუდანის სიკვდილმა, საქართველო უმეფო ქვეყნად და უპატრონო სახელმწიფოდ აქცია, რათგან ლიხთამერეთში გაბატონებული მონღოლთა სამხედრო ხელისუფლება მხოლოდ დამპყრობელი ძალა იყო.

საქართველოსა და მონღოლთა სახელმწიფო წესწყობილებათა შორისაცა და კულტურულ მდგომარეობისა და უფლებრივი შეგნების დონის მხრივაც, როგორც უკვე დავრწმუნდით, ფრიად დიდი განსხვავება იყო. რა თქმა უნდა, შეუძლებელია, რომ ამის გამო საქართველოს სახელმწიფოებრივობასა და კულ-

ტერულ მდგომარეობას მონღოლთა პოლიტიკური ბატონობის კვალი არ დასტუბოდა. მონღოლთა საყაანო სამხედრო საპატრონჲმო წესწყობილებასა, მოპთაბარე, ექსტენსიურს მეურნეობაზე და ომიანობით მონაპოვარს სახსრებზე დაჲყარებულს საბრძანებელს წარმოადგენდა. ამისდა გჲკარად იჲ მთაჲარი მნიშვნელობა სამხედრო ძალასა და ხელისუფლებას ჰქონდა: ქვეყნისა და ხალხის ბედილობალი მათ ხელში იყო. საქართველოს სახელმწიფო წესწყობილება-კი სამოქალაქო ხელისუფლების უპირატესობაზე იყო დაჲყარებული და სამხედრო ხელისუფლებაც მას ექვემდებარებოდა: უკვე მარტო ის გარემოებაც, რომ მწიგნობართუხუცესი, ქართული სახელმწიფო სამართლის თანახმად, ვაზირთა ყოველთა. მათ შორის სამხედრო მინისტრის, ამირსპასალარისაც, უპირველესი და სავაზიროს თავმჯდომარე იყო, საქართველოში სამოქალაქო ხელისუფლების სამხედროზე უპირატესობის უცილობელად გამოჲქვადანებელია. მონღოლთა საყაანოში-კი მართვაგამგეობის საჲე მთლიანად სამხედრო ერთეულების უფროსთა ხელში იყო. ქვეყანა 10000 მოლაშქრის უფროსებს, ღუმანის ნოინებსა და 1000-ის თავებს ემორჩილებოდა, ხოლო სამოქალაქო ხელისუფლების, უმეტესად არა-მონღოლთაგან გამოსულ-შერჩეული, თანამდებობის პირნი ზემოაღნიშნულ მონღოლთა მხედართმთაჲრებს ექვემდებარებოდნენ.

დაჲყრობილ ქვეყნებში მონღოლებს იმაზე მეტი სახელმწიფოებრივი სიბრძნის მიტანა, რაც თითონ გააჩნდათ, რასაკვირველია, არ შეეძლოთ და საქართველოც მათ ამის გამო ასევე ღუმნებად დაჲყვეს და ღუმნების, ანუ 10000 მოლაშქრის უფროსები დანიშნეს, რომელთაც მონღოლური სახელმწიფო წესწყობილებისამებრ ყოველგვარი სათანადო უპირატესობა უნდა მიეღოთ.

ქართველი ეამთაღმწერელის ცნობით, მთელი საქართველო მონღოლებს სულ 8 ღუმანად გაუყვიათ: აღმოსავლეთითგან რომ დაჲვიწყით, პირველ ღუმანად შამახის მთებითგან მოყოლებული ტფილისამდე გადაჲქმული მტკვრის ჩრდილოეთით მდებარე მთელი ფართობის,—ჰერეთის, კახეთისა და კამბეჩიანის თემების სჲა გამოუყვიათ. ამ ღუმნის უფროსად მათ ეგარსლან ზაკურაციხელი დანიშნეს.

მეორე ღუმანის სათავეში მანდატურთუხუცესი შანშე მხარგრძელი ჩააყენეს და მას მისივე და ავაგ მხარგრძელის საგამგეოს, ე. ი. უმთავრესად სომხეთის თემების, სჲა დაექვემდებარა.

მესამე ღუმანს საქართველოს სახელმწიფოს მტკვრის სამხრეთით მდებარე აღმოსავლეთის სანაპიროს ლაშქარი შეადგენდა. ეს ღუმანი მთელი ამ ქვეყნის მმართველს, ეარამ გაგელს, ჰქონდა დაქვემდებარებული.

მეოთხე ღუმანად ქართლის ჯარი იყო გამოყოფილი. რომელიც მთლად ქართლისავე ერისთავთ-ერისთავს გრიგოლს ურამელს მისცეს.

მეხუთე ღუმანს ჯავახეთის სამხედრო ძალა შეადგენდა, რომელიც გამრეკელ-თორელს ჩაჲბარდა.

მეექვსე ღუმანი სამცხისა და მესხეთის დანარჩენი, კარნუ-ქალაქამდე გადაჲქმული, თემების მოლაშქრეთაგან შესდგებოდა, რომლის მეთაურობაც ციხის ჯვარელს ჯაყელს მიენდო.

მეშვიდე და მერვე ღუმანებად დას. საქართველოს თემების ჯარი ყოფილა გამოყოფილი, რომლის სათავეშიც ცოტნე დადიანი და რაქის ერისთავი იქნენ ჩაყენებულნი. თუმცა ისტორიკოსს აღნიშნული არა აქვს, თუ რომელი თემი რომელ მათგანს ექვემდებარებოდა, მაგრამ საფიქრებელია, რომ ცოტნე დადიანს ეგრისი და გურია, რაქის ერისთავს-კი ლიხთიმერეთის დანარჩენი აღმ. თემები ექნებოდა ხელთ.

მაგრამ ამასთანავე ის გარემოებაც უნდა გვექონდეს გათვალისწინებული, რომ, რამდენადაც დას. საქართველო მონღოლებს დაპყრობილი არ ჰქონდათ და იქ მონღოლთა ყაანის უზენაესობა მხოლოდ ნებაყოფლობითი შეთანხმების ძალით იყო ცნობილი, ლიხთიმერეთის ორი ღუმანიდან ჯარი შესაძლებელია მხოლოდ მანამდე გამოსულიყო, ვიდრე დავით რუსუდანის ძე მონღოლებს არ აუჯანყდებოდა და არ გადაუდგებოდა. ამის შემდეგ-კი, ცხადია, მონღოლური ღუმნები შესაძლებელია მარტო აღმ. საქართველოში ყოფილიყო.

საყურადღებო გარემოებაა, რომ მონღოლთა ეს საგამგეო-სამხედრო სისტემა საქართველოში მაინც ვერ განმტკიცდა და მოსალოდნელი კვალი ქართულ სახელმწიფოებრივობაშიც ვერ დასტოვა: ღუმან-ნოინის წოდებულება და თვით ტერმინი ღუმანი-ც-კი იმდროინდელს ქართულ საბუთებში ჯერ არსადა ჩანს. მართალია, ნაწილობრივ ეს იმიტაც უნდა აიხსნებოდეს, რომ ამგვარი ორგანიზაცია მონღოლური სახელმწიფოებრივობის კუთვნილებას შეადგენდა და მონღოლთა პოლიტიკური ბატონობის განსამტკიცებლად შექმნილი წყობილება იყო. მაგრამ რამდენადაც ქართველებს ამ ბატონობის არც შენარჩუნებისა და მით უმეტეს არც განმტკიცების არავითარი სურვილი არ ჰქონდათ და ეს გარემოება ყველა მაშინდელი დამკვირვებელისათვისაც ცხადად შესამჩნევი ყოფილა, რასაკვირველია, მონღოლთა ადგილობრივმა ხელისუფლებამაც კარგად იცოდა, ამიტომ საეჭვოა, რომ მათ თავითგანვე საქართველოს ღუმნების ქართველ და სომეხ მთავრებისადმი სრული ნდობა ჰქონოდათ და რომ იმათთვის სათანადო ხელისუფლებითა და სამხედრო ძალით აღჭურვილი მონღოლთა მეთვალყურეებიც არ მიეჩინათ. ხოლო მონღოლთა წინააღმდეგ საქართველოში არაერთგზის ამტყდარი აჯანყება მალევე დაარწმუნებდა, რომ ასეთი ძალაუფლების მქონებული საქართველოს დიდებულების არსებობა მათთვის არამც თუ ხელსაყრელი არ იყო, არამედ ხიფათსაც კი წარმოადგენდა. ამით უნდა აიხსნებოდეს, რომ მე-13 ს. შუა წლებითგან მოყოლებული ქართველი ჟამთააღმწერელის თხზულებაშიც-კი ცნობები საქართველოს ღუმნის მთავრობის შესახებ ქრება, მონღოლთა ბატონობის ამბების მომთხრობელ სპარსულ საისტორიო წყაროებში ხომ ამაზე სრულებით არაფერია ნათქვამი. ამ წყობილების არსებობა საქართველოში, ეტყობა, მეტად ხანმოკლე ყოფილა.

თუ ღუმნებად დანაწილებისა და მართვაგამგეობის მონღოლური წესი საქართველოში ვერ განმტკიცდა, სამაგიეროდ სამხედრო წრეების უზენაესობის პრინციპმა საქართველოს სახელმწიფო წესწყობილებაზე მაინც ძლიერი გავლენა მოახდინა და კვალიც დასტოვა. უეჭველია, მონღოლთა წესწყობილების წყალობით სამხედრო ხელისუფლების უმაღლესი წარმომადგენელი აღმ.

საქართველოშიც უნდა სწრაფად გაძლიერებულიყვნენ და ამავე მიზეზის გამო, სამოქალაქო ხელისუფლების წინანდელი მნიშვნელობა და გავლენიანობა თანდათან დაჩრდილულიყო, ხოლო შემდეგში მისი ოდინდელი უპირატესობაც მთლიანად მოსპობილიყო.

საქართველოს სახელმწიფო წესწყობილებაში მონღოლთა ბატონობის ხანაში მომხდარი ცვლილება გარეგნულად სხვაზე უწინარეს და უფრო მკაფიოდ იმაში მოჩანს, რომ მე-13 ს., ისტორიულ ამბებში მეფის შემდგომ ქვეყნის პირველი საკეთმპყრობელის, მწიგნობართუხუცესისა და ვაზირთა უპირველესის, ხსენება იშვიათად-და გვხვდება და სამაგიეროდ თითქმის ყველგან ათაბაგი და ამირსპასალარი, ან და ათაბაგ-ამირსპასალარი ჩანან და მეფის საქართველოთგან გამგზავრების დროს მესაქეობა მესტუმრის ხელშიც-კი გადადის.

მონღოლთა ბატონობის ხანაში ადამიანის დაწინაურება და აღზევებაც ბევრნაირად მონღოლთა მფარველობასა და სურვილზე იყო დამოკიდებული. რა თქმა უნდა, ასეთ შემთხვევებში პირად ნიქსა და გამჭირაობასაც ჰქონდა მნიშვნელობა, მაგრამ ამაზე უფრო მეტად, რასაკვირველია, შემგუებლობის უნარსა და თავისი პირადი კეთილდღეობის მისაღწევად საშუალებათა განურჩევლად და მარჯვედ გამოყენებისადმი მიდრეკილებასაც. როდესაც დაწინაურება თუნდაც კეუსას, ნიქსა და ცოდნაზე იყო დამყარებული, ადამიანის აღზევება შესაძლებელია ისევე სწრაფად ბედუქლმართად დამთავრებულიყო, თუ რომ კეუსას და გულის ნადებს თან შორსგამჭვრეტელობაც არ ახლდა და განდიდებისა და გამდიდრების წადილის სულსწრაფობა გონიერებით ნაკარნახევი წინდახედულობითა და გულცივი ანგარიშით არ იყო შეკავებული.

2. ეგარსლან ბაკურციხელის მცდელობა საძარტველო მახაზმოვის ხელში ჩახაზდებად და მის საწინააღმდეგოდ ბახტის კანონიერი მმართველის ემბან-ყამოყმენება

მონღოლთა ბატონობის დროს წლების განმავლობაში დამყარებულს უმეფობის ხანაში სხვებზე მეტად დიდებულთა შორის საქართველოში ეგარსლან ბაკურციხელი დაწინაურებულა და აღზევებულა. დიდი კეუა და იშვიათი მკვერმეტყველების ნიჭი მას თურმე ისეთ უპირატესობას აძლევდა, რომ მის აზრს ყველა უნებლიეთ იზიარებდა. ამ გარემოებამ ის მაშინდელი საქართველოს უცილობელ ხელმძღვანელად აქცია: მის რჩევას ყველანი, მათ შორის უმაღლესი ძალაუფლებით აღკუთრული ხელისუფლებიც, როგორც ბრძანებას ისე ემორჩილებოდნენ. ეგარსლან ბაკურციხელის, საკვეყნოდ გამრიგე და სამხედრო ხელისუფლის, ესოდენი აღზევება და მართვაგამგეობის სათავეში მოქცევა, უეცველია, მხოლოდ მონღოლთა წესწყობილების წყალობით იყო შესაძლებელი, ქართული სახელმწიფო სამართლით მას თავისი სფერო ექნებოდა.

ესოდენი აღზევებაც კი ეგარსლან ბაკურციხელს ეტყობა უკვე აღარ აკმაყოფილებდა: სწრაფმა დაწინაურებამ მას გონიერება დააკარგვინა და პატრივმოყვარეობამ წასძლია და საქართველოში მან უკვე სრული დამთავრებაც-კი მოიწადინა. იმ გარემოებამ, რომ ეგარსლან ბაკურციხელის ასეთს მისწრაფებას

დიდებულთა წრის ერთ ჯგუფში მომხრენი აღმოუჩნდა, იმდენად წაიტყუა, რომ მას მალე თავისი ოცნების განხორციელების იმედიც-ი მიეცა, მაგრამ საქმეთა მიმდინარეობამ ეგარსლან ბაქურციხელი მალე დაარწმუნა, თუ რამდენად უნიადაგო იყო მისი ასეთი წადილი.

თუ მანამდის საქართველოს მაღალი წრეები, დიდებულები, ეგარსლან ბაქურციხელის მეთაურობას უცილობლად სცნობდნენ, მოთმინებით უცდიდნენ მონღოლთა ყაანის ურდოში წასული დავით რუსუდანის ძის ამბავსა და საქართველოს საქმეებს მისი საერთო ხელმძღვანელობით განაგებდნენ, საქმარისი იყო ამ პატივმოყვარე ადამიანის უკანასკნელი გულისნადები გამომჟღავნებულიყო, რომ საქმეთა მიმდინარეობას სულ სხვა მიმართულება მიეღო და მის წინააღმდეგ დიდებულთა ფრიად გავლენიანი და მძლავრი უმრავლესობა დარაზმულიყო.

ეგარსლან ბაქურციხელის მრავალრიცხოვან მოწინააღმდეგეთა ჯგუფში უკვე ისეთი დიდი მოხელეები და ერმრავალი საგვარეულოების წარმომადგენლები აღმოჩნდნენ, როგორც ყურყურე ჯაყელი, გამრეკელი-თორელი, სარგის თმოგველი, გრიგოლ სურამელი, შანშე მხარგრძელი; ვარამ გაველი, ორბელი და სხვა ერისთავნი იყვნენ. არც ერთს მათგანს არავითარი სურვილი არ ჰქონდა თავის ბატონად და უზენაეს მბრძანებელად ეგარსლან ბაქურციხელი გაეხადნა, რომელიც მათ არც შთამომავლობითა და არც სამოხელეო ღირსებით თავიანთ თავზე უმაღლესად და უპირატესად არ მიაჩნდათ.

ამრიგად, საქართველო უნდა ორ მოწინააღმდეგე ბანაკად გაყოფილიყო, რასაც თავისთავად უთანხმოება და შინაგანი ბრძოლის გაჩაღება მოჰყოლოდა შედეგად. ამის თავითგან აცილება შესაძლებელი იყო მხოლოდ საქართველოს სახელმწიფოს ტახტის კანონიერი მემკვიდრის წამოყენებით და სწორედ ამ მიზეზის გამო და ამნაირად ეს საკითხი კვლავ გადაუდებელ საჭირობოროტო ამოცანად იქცა.

რაკი დავით რუსუდანის ძე დიდი ყაანის ურდოში ჩარჩა და დანამდვილებით ჯერ არავინ იცოდა, თუ როგორ დატრიალდებოდა მისი ბედი, ამიტომ ასეთ პირობებში საქართველოს იმ მესვეურებმა, რომელთაც ეგარსლან ბაქურციხელის თავის თავზე დასკუება არავითარ შემთხვევაში არ ჰსურდათ, სახელმწიფო ტახტისათვის სხვა მემკვიდრის მოძებნა აუცილებლად საჭიროდ მიიჩნიეს და გადაუდებელ მიზნად დაისახეს.

საქართველოს სამეფო საგვარეულოს ერთად-ერთი შთამომავალი ლაშა-გიორგის „უკანონო“ შვილი დავით ი-ლა იყო გადარჩენილი და სხვა აღარავინ მოიპოვებოდა. ამიტომაც ეგარსლან ბაქურციხელის მოწინააღმდეგე დიდებულთა ჯგუფმა მონღოლთა ადგილობრივი ხელისუფლების წინაშე დავით ლაშა-გიორგის ძის რუმის სასულტნოთგან, სადაც ის იმყოფებოდა, ჩამოყვანისა და საქართველოს სამეფო ტახტზე აყვანის შესახებ შეამდგომლობა დიიწყო და. სათანადო თანხმობის მიღებისთანავე, 1245—6 წ. თავისი განზრახვა განახორციელა კიდეც.

ეგარსლან ბაქურციხელი მაინც უკვე იმდენად გამედიდურებული იყო, რომ, ამით ნაწყენი, იმ დროს, როდესაც ყველანი დავით ლაშა-გიორგის ძის

საქართველოში ჩამოსვლისას ტახტის მემკვიდრედ განზრახულს ბატონიშვილს გაეგებნენ, მან დახვედრაც კი არ მოისურვა.

3. ღვაწით V-ის გიორგი-ლავას ძის საძაბრთველმოს ტახტის მემკვიდრედ დასახელდება და გამაფრთხილებელი ბრძოლა ღვაწით IV-ისა და ღვაწით V-ის მოგზავნა შორის საძაბრთველშიც და ჟაანის კარზეც

ცხადია, რომ ვერც ეგარსლან ბაქურციხელი და ვერც მისი მომხრე ჯგუფი საქართველოს სახელმწიფოს საკედმპყრობელად ახლად წამოყენებულს კანდიდატს უკამათოდ და უბრძოლველად ვერ შეიწყნარებდნენ.

რა თქმა უნდა, ბრძოლის დროს ყველაზე უფრო ადვილი იყო მისი კანონიერების საკითხის საკამათოდ ქცევა, და ამ ჯგუფსაც მიზანშეწონილად უცენია, რომ თავისი შეტევა სწორედ ამ მხრით დაეწყო: ღვაწით უფლისწული ლაშა-გიორგის კანონიერი შვილი ხომ არ არის, მაშასადამე, მას საქართველოს სახელმწიფოს დამკვიდრების უფლება არა აქვს. საკითხის ასე დაყენება მით უფრო იყო ხელსაყრელი, რომ ამ თვალსაზრისს ბევრი ისეთნიც აღიარებდნენ სრულ კემშარიტებად და მთლიანადაც გაიზიარებდნენ, რომელნიც ეგარსლან ბაქურციხელის გაბატონების მომხრენი ოდნავადაც არ იყვნენ.

ერთად-ერთი, რის თქმაც ღვაწით ლაშა-გიორგის ძის მომხრე დიდებულთა ჯგუფს თავის წინადადებისა და ნაბიჯის გასამართლებლად შეეძლო, ის იყო, რომ სამეფო ტახტის კანონიერი მემკვიდრე უკვე აღარ ჩანდა და მაშინდელ მდგომარეობაში სხვა კანდიდატი არ შეიძლება ყოფილიყო.

რაკი ქართული სახელმწიფო სამართლის ძალით ღვაწით ლაშა-გიორგის ძის გამეფების კანონიერება მეტად ძნელი დასაცავი იქმნებოდა, ამიტომ ეს საკამათო საკითხი უნდა მონღოლთა დიდ ყაანს გადაეწევიტა, მით უმეტეს, რომ მონღოლთა ადგილობრივ მოხელეობას ასეთი უფლება არც-კი ჰქონდა. ამრიგად და ამიტომ ღვაწით ლაშა-გიორგის ძეც მონღოლთა დიდი ყაანის ურდოში იქმნა გაგზავნილი. გასამეფებლად ამორჩეულს უფლისწულს გამგზავრებისას თან მისი მომხრე ჯგუფის ზოგიერთი წარმომადგენელი გაჰყვნენ, როგორც მაგ. ამირსპასალარი ზაქარია შანშას ძე, აღბულა ვარამ გაგელის ძე, სარგის თმოგველი და სხვანი.

მონღოლთა დიდი ყაანის ურდოში ღვაწით ლაშა-გიორგის ძეს და მის ამაღლას მოულოდნელად ღვაწით რუსუდანის ძე დახვდა. ამ გარემოებამ მდგომარეობა წინანდელზე უფრო გაართულა, რათგან, ერთის მაგიერ, საქართველოს სახელმწიფო ტახტის უკვე ორი მაძიებელი აღმოჩნდა. ქართული სამართლის მიხედვით ამ საკითხის გადაწყვეტა ძნელი არ იყო და საქართველოს მესვეურნიც უკვე ორ მოწინააღმდეგე ჯგუფად რომ არ ყოფილიყვნენ დარაზმულნი, ქვეყნის მთლიანობისათვის ეს უალრესად მნიშვნელოვანი საკითხი უცხო დამპყრობელი ძალის წინაშე საკამათოდ არ უნდა ექციათ, მაგრამ სახელმწიფოებრივი და ეროვნული მოვალეობის შეგნებას კერძო ჯგუფურმა თვალსაზრისმა სძლია. არც ერთს მზარეს დათმობა არ ჰსურდა და მონღოლთა ყაანის კარზე ორივე თავისი კანდიდატის სასარგებლოდ ირჯებოდა.

ქართულ ისტორიკოსს თუ დაუჯერებთ, მამიდაშვილ-ბიძაშვილი, ორივე დავითი, ვითომც პირადად მოწინააღმდეგე ჯგუფების ბრძოლაში იმდენად გარეული არ იყვნენ, რამდენადაც მათი მომხრენი ცდილობდნენ, რომ უქველად თავიანთი წადილი გაეყვანათ.

საგულისხმოა, რომ, როგორც დავით რუსუდანის ძის მიმხრობნი, ისევე დავით ლაშა-გიორგის ძისანი, საქართველოს მთლიანობის თვალსაზრისზე იდგნენ და მეფედ მხოლოდ ერთი ამ ორთაგანის დასმა სწადდათ. ასეთ პირობებში ბრძოლა უნდა ამ ორი კანდიდატის უფლებრივი უპირატესობის მიხედვით გადაწყვეტილიყო და ამ გარემოების გამო მთელი თავისი სიმწვავეთ წამოიჭრა საკითხი, თუ რომელს ამ ორ დავითთაგანს, რუსუდანის ძეს, თუ ლაშა-გიორგის ძეს, ჰქონდა მეტი უფლება საქართველოს სახელმწიფოს ტახტის კანონიერ მემკვიდრედ ყოფილიყო ცნობილი.

დავით რუსუდანის ძის მომხრე ჯგუფს თავის სასარგებლოდ სამი მოსაზრება და დებულება ჰქონდა: ჯერ ერთი ის, რომ, როდესაც საქართველოში მონღოლები ჯერ შემოქრილნი და ლიხთ-ამერეთში მოკალათებულნი არ იყვნენ, დავით რუსუდანის ძე უკვე იყო საქართველოს სამეფო ტახტზე დედის თანამოსაყდრედ დასმული. მეორეც ის, რომ, მას შემდგომაც, როდესაც აღმ. საქართველო მტერმა ხელში ჩაიგდო და მონღოლთა ხელისუფლებასთან დაზავება მოხერხდა, საქართველოს სახელმწიფოს ერთადერთ კანონიერ მესაქედ იგივე დავით რუსუდანის ძე იყო ცნობილი და მაშინ ამის მოწინააღმდეგე არაყენ აღმოჩენილა და იმ დროს დავით ლაშა-გიორგის ძე არც კი დაუსახელებია ვისმე. მესამე, უფლებრივი თვალსაზრისითაც დავით ლაშა-გიორგის ძეს ქართული სახელმწიფო სამართლის ძალით, ვითარცა „უკანონო“ შვილს, მამის სამეფო ტახტი არ ეკუთვნოდა.

დავით ლაშა-გიორგის ძესა და მის მომხრე ჯგუფს არც ერთი ზემოაღნიშნული დებულების წინააღმდეგ არაფრის თქმა არ შეეძლო. ამიტომ მათ საკამათოდ მხოლოდ ის საკითხი გახადეს, ჰქონდა, თუ არა, მდელრობითი სქესის შთამომავლობას უფლება სამეფო ტახტის კანონიერი მემკვიდრე გამხდარიყო იმ შემთხვევაში, როდესაც მამრობითი სქესის შთამომავლობა არსებობდა. ამას ისინი უარყოფდნენ იმისდა მიუხედავად, რომ დავით ლაშა-გიორგის ძე „უკანონო“ შვილი იყო: მათი აზრით ასეთ შემთხვევაში უპირატესობა მაინც მამრობითი სქესის შთამომავლობას უნდა მიჰნივებოდა.

ამრიგად, ბოლოსდაბოლოს ქალის უფლება დავით ლაშა-გიორგის ძის მომხრე ჯგუფმა კვლავ საკამათოდ აქცია. ყველაზე მეტად აქ გულმოდგინებას თურმე სარგის თმოგველი იჩენდა, რომელიც ქალის შთამომავლობის მემკვიდრეობითი უფლების ძლიერი მოწინააღმდეგე ყოფილა.

რაკი მოწინააღმდეგეთა შორის შეთანხმება ვერ მოხდა და დათმობა არც ერთს მათგანს არ ჰსურდა, საცილობელად ქცეული საკითხი მონღოლთა დიდს ყანას უნდა გადაეწყვიტა.

კანონიერი და უკანონო შვილის საკითხი მხოლოდ ერთცოლქმრობის წესწყობილებაში შეიძლება იყოს, მონღოლებს-კი მრავალცოლიანობა ჰქონდათ და თითოეულს მათგანს, როგორც უკვე აღნიშნული იყო, იმდენი ცოლი ჰყავ-

და, რამდენის შენახვა შეეძლო და მოესურვებოდა. ამიტომაც კანონიერი და უკანონო შეილები ცნება მონღოლებისათვის სრულებით გაუგებარი იყო. შეილებსაც ისინი მხოლოდ წლოვანობით, უფროს-უმცროსობით არჩევდნენ.

რაკი ქართული სახელმწიფო სამართლის ძალით დავით ლაშა-გიორგის ძესა და მის მომხრე ჯგუფს საქმის მოგება არ შეეძლო, მან, ყაანის კარზე იმ დროს ნამყოფი, დას. ევროპიდან მოსული ღესპანის მოწმობით, თურმე მონღოლთა უზენაეს მბრძანებელს თხოვნა მიართვა, რომ საცილობელი სა-კითხი, თუ ვის ეკუთვნოდა საქართველოს სახელმწიფო ტახტი, ქართული სამართლის მიხედვით-კი არ ყოფილიყო განხილული და გადაწყვეტილი, არამედ მონღოლთა სამართლის ძალით. რა თქმა უნდა, ეს საქციელი არც საკადრისი იყო და არც გონიერი, რამდენადაც დამპყრობელისათვის საქართველოს სახელმწიფო წესწყობილებისა და სამართლის შელახვის წაქეზებას წარმოადგენდა, მაგრამ მოწინააღმდეგე პოლიტიკური ჯგუფების ენებათაღელვა და თავისი სურვილის ყოველგვარი საშუალებით მიღწევის წადილი იმდენად დიდი იყო, რომ სახელმწიფოს და ეროვნული ინტერესები თითქმის სრულებით დავიწყებული იყო.

თუ თვით ქართველ ღიდებულთა ჯგუფი თავისი კანდიდატიურთ ქართული სამართლის დაცვას არ თხოულობდა, რა საფუძველი ექნებოდა მონღოლებს, რომ მისთვის თავი გამოედოთ? განა მონღოლთა ყაანისა და მის მრჩეველთათვის უფრო სასიამოვნოა და გასაგებიც არ იქნებოდა, რომ კამათი მონღოლური სამართლის თანახმად გადაწყვეტილიყო?

საქმის ასე მოტრიალება დავით ლაშა-გიორგის ძისა და მის მომხრე ჯგუფისათვის, რასაკვირველია, მეტად ხელსაყრელი იყო, რათა მან საქმის მთლიანად მოგებას უქადდა. მაგრამ მათ იმედი ჰქონდათ, რომ მეფობა მაინც მხოლოდდამხოლოდ დავით ლაშა-გიორგის ძეს დარჩებოდა. ეს მათი მოლოდინი-კი არ გამართლდა: ისევე, როგორც კანონიერსა და უკანონო შეილს შორის მათთვის განჩევა არ იყო, მონღოლთა აზრით, როგორც უკვე ვიცით, სახელმწიფოში რამდენიმე ყაანის არსებობაც მთლიანობას არ ეწინააღმდეგებოდა,—თვით ჩინგიზ-ხანმაც-კი ახლად შექმნილი უზარმაზარი საბრძანებელი გაუყო თავისი შეილებს,—უფროსს მათგანს მხოლოდ უზენაესობა ჰქონდა მიწიერებული, დანარჩენი ყაანები-კი თანასწორნი იყვნენ.

4. ხაძატოშელის მხვამურთა პოლიტიკური სიზავის შედეგი და მონღოლთა ყაანის გადაწყვეტილება

რაკი თვით საქართველოს წარმომადგენელთავე სურვილით საკამათო საკითხი უნდა მონღოლური სამართლის მიხედვით გადაწყვეტილიყო, მონღოლთა ღიდმა ყაანმა გუფქმაც ასე ამჯობინა და 1247 წელს ქართველთა ამ გაქიანურებულ დავას ამრიგად მოულო ბოლო: საქართველოს სახელმწიფო ტახტის ორივე მემიებელი მეფეებად დაამტკიცა, მაგრამ, რაკი დავით ლაშა-გიორგის ძე წლოვანობით უფრო ხნირი იყო, ამიტომაც ის უფროს მეფედ დანიშნა, დავით რუსუდანის ძე-კი, ვითარცა თავის ბიძაშვილზე ჯეელი, უმცროს

მეფედ სცნო. ამნაირად, დავით რუსუდანის ძემ წაავო და დავით ლაშა-გიორგის ძემ არსებითად მოიგო, მაგრამ ამ უკანასკნელისა და მის მომხრეთა პოლიტიკური ჯგუფის სიბეცით, ნამდვილად და უფრო მეტად-კი ქართული სახელმწიფო სამართალი იყო შელახული და მონღოლურმა გაიმარჯვა, საქართველოს სახელმწიფოებრივ მთლიანობას შეექმნა საფრთხე და მონღოლთა ბატონობისათვის უფრო ხელსაყრელი პირობები დაჰყარა!

გუჟუქ დიდი ყაანის ზემოაღნიშნული გადაწყვეტილების თანახმად, სრულიადი საქართველოს სახელმწიფო შესაძლებელი იყო და ბოლოსდაბოლოს უნდა ორ სამეფოდ გაყოფილიყო, მხოლოდ უფროსი მეფის უზენაესობის შენარჩუნებით. მაგრამ საბედნიეროდ უკანასკნელს ეპს ამ ორ მოცილე ბიძაშვილ-მამიდაშვილსა და მათ მომხრე დიდებულებს მაინც იმდენი გონიერება აღმოაჩნდათ, რომ ეს შესაძლებლობა უმაღლეს სინამდვილედ არ ექციათ და საქართველოს მთლიანობა მაშინვე არ დაერღვიათ: ორივე დავითი რომ საქართველოში მეფეებად დაბრუნდნენ, მათ მონღოლური წესით სახელმწიფო არ გაუყვიათ, არამედ ერთიცა და მეორეც საქართველოს დედაქალაქში დარჩა და ქვეყნის მართვაგამგეობაც ორივეს სახელით წარმოებდა. მაგრამ, მომავალი განხეთქილების ღვარძლის თესლი, რა თქმა უნდა, მაინც ჩაბნეული იყო და მხოლოდ შესაფერისი ამინდი სჭირდებოდა, რომ ღვარძლი ნიადაგიდან ამოსულიყო და თავისი გესლიანი ნაყოფი მოეტანა.

მხოლოდ მონღოლთა სამართლის გამოყენების თხოვნამ მოუპოვა-კი დავით ლაშა-გიორგის ძეს ის გამარჯვება. რომელსაც სხვა გზით ვერ ელირსებოდა? თუ იმ გარემოებას გაეითვალისწინებთ, რომ მას პირველი თანამეცხედრე, ანუ ცოლი, ჯიგდა-ხათუნი მონღოლთა ყაანის ურდოში 1247-8 წ. შეურთავს. შესაძლებელია უნებლიეთ ექვი დაიბადოს, რომ იქნებ ეს ქორწინებაც უფრო პოლიტიკური მოსაზრებით ნაკარნახევი გადაწყვეტილება იყო, ვიდრე მხურვალე ტრფობით გამოწყვეული ნაბიჯი.

ორთა მეფობა სრულიად საქართველოში

1. დავით V, გიორგი-ლაშას ძე, და დავით IV, რუსუდანის ძე

საქართველოს სახელმწიფოს მესვეურ დიდებულთა ორ ბანაკად დაჯგუფებულობისა და უგუნური ბრძოლის წყალობით, როგორც დაკრწმუნდით, მოულოდნელად და ჩრულებით უნებურად საქართველოს სახელმწიფო თუმცა წინანდებურად მთლიან სახელმწიფოდ და სრულიად საქართველოდ დარჩა, მაგრამ ერთი მეფის მაგიერ ტახტზე ორი მეფე აღმოჩნდა, რომელთაგან ერთი უფროსად, მეორე უმცროსად ითვლებოდა.

თითქოს განზრახ ამ ორსავე მეფეს სახელიც ერთიდაიგივე, დავითი, ერქვა, ისე რომ მათი გარჩევა-კი შეუძლებელი იყო, თუ რომ თითოეულს მათგანს რაიმე განმასხვავებელი ნართაული სახელიც არ მიეკუთნებოდა. მათი თანამედროვენი სწორედ ასე მოიქცნენ და ერთს, სახელდობრ უფროსს, დავით გიორგი-ლაშას ძეს, ულუ ეწოდა მეტსახელად, უმცროსს, დავით რუსუდანის ძეს-კი ნ ა რ ი ნ ი. ქართ. ე ა მ თ ა ლ მ წ ე რ ე ლ ი ს განმარტებით ულუ ნიშნავ-

და დიდს, უფროსს, ხოლო ნარინ მონღოლურად თხელს, ე. ი., ამ შემთხვევაში; უმცროსს გამოჰხატავდა. ამრიგად ორივეს ნართაულ სახელად თითოეულის უფროს-უმცროსობის გამოხატველი მონღოლური სიტყვა მიჰკუთვნება.

ნათესაობასა და სეხნაობას გარდა, ამ ორ დავითს საერთო ბევრი არა ჰქონდათ რა: დავით-ულუ ტანადი იყო, მაგრამ ენამძიმე და მალემრწმენი. საუბარი ეძნელებოდა და გულუბრყვილობასთან ერთად არა ერთხელ ფიცხი ადამიანის თვისებაც გამოუჩენია. საკმარისი იყო რამე უსიამოვნო ამბავი გაეგო, რომ ადვილად დაეჯერებინა და აჩქარებით თავისი მრისხანება გამოემჟღავნებინა. ამ მალემრწმენობაზე და აჩქარებამ არაერთხელ მას ისეთი შეცდომა ჩაადგინა, რომელმაც საქართველოს დიდი ზიანი მიაყენა.

დავით-ულუს, როგორც აღნიშნული გვქონდა, პირველ ცოლად მონღოლი ჯიგდა-ხათუნი ჰყავდა, რომელიც მას ჯერ კიდევ ყაანის ურდოში ყოფნის დროს შეურთავს. რაკი ჯიგდა-ხათუნი უნაყოფო გამოდგა, ამიტომ, შეილიერების მიზნით, 1249—1250 წ. მოუყვანია ოსი ქალიშვილი, ალთუნი. რომლისგანაც ვაჟიშვილი გიორგი და ასული თამარი შეეძინა. ამ შვილების შეძენის შემდეგ, დავით-ულუს, დადებული პირობის თანახმად, ალთუნი გაუშვია.

ჯიგდა-ხათუნის სიკვდილის შემდეგ, ულუ-დავითმა 1251 წ. თანამეცხედრედ რაჰის ერისთავის, კახაბერიძის, ასული გვანცა მოიყვანა, რომელიც წინათ ავაგ ათაბაგზე იყო გათხოვილი და 1249—50 წ. დაქვრივდა. გვანცა დედოფლისაგან ულუ-დავითს 1259 წ. ვაჟიშვილი დემეტრე შეეძინა, შემდეგში თავდადებულად წოდებული.

მონღოლებმა რომ გვანცა დედოფალი, მისი ქმრის, მეფე დავითის, აჯანყების გამო, შეიპყრეს და 1262 წ. მოაკლევინეს, დავით-ულუმ ერთი წლის შემდეგ, 1263 წ., ისევე მონღოლი უფლისწული, კორმალონ და სირმონ ნოინების და, ეს უქნი, შეირთო ცოლად.

დავით რუსუდანის ძე, ანუ, როგორც მაშინ უწოდებდნენ, დავით-ნარინი, ზომიერი სიმაღლის, ტანწვრილი და ლამაზი ჰაბუჯი იყო, ამასთანავე ენატყილი და მკვერმეტყველი მოუბარი. დინჯი, სამართლის მომქმედი და გულუბრი ადამიანის სახელიც ჰქონდა მოხვეჭილი. ლაშქრობაში გამგონედ და კარგ, ხელმარჯვე მონადირედ ითვლებოდა.

დავით-ნარინს თანამეცხედრედ, ანუ ცოლად, ამაწელის ძეთა ასული თამარი მოუყვანია, რომლისგანაც სამი ვაჟი შესძენია: ვახტანგი, მამაზე უწინარეს გარდაცვლილი, კონსტანტინე და მიქაელ.

პირველი ცოლის სიკვდილის შემდეგ, თანამეცხედრედ 1267 წ. მან მიხეილ მე-8 პალაფალოლოსის ასული შეირთო, რომლისგანაც ძე ალექსანდრე ეყოლა.

თუმცა უკვე მე-13 ს. დამლევსა და მე-14 ს. პირველ ნახევარში ამ ორი დავითის ერთად მეფობა საცილობელი გამხდარა და ჯერ კიდევ იმავე საუკუნის დასასრულს ზოგიერთი ისტორიკოსები ამტკიცებდნენ, ვითომც მონღოლთა ყაანის ურდოთგან დაბრუნებისთანავე უკმაყოფილო დავით რუსუდა-

ზის ძე უმაღლ დას. საქართველოში და აფხაზეთშიც-კი დამკვიდრებულიყოს, მაგრამ ეს სრულებით მცდარი აზრია.

ამ ორი დავითის ერთდროულად და ერთად მეფობას, ქართ. ქაშ-თააღმწერელის მიერ დამოწმებულს მათ საერთო სიგელებს გარდა, აბელის ეკლესიის 1250 წ. ახ. ხ. კედლის წარწერაც ამტკიცებს, რომელშიც ამ ორსავე დავითს მათი თანამედროვე მანგლელი ეპისკოპოზი არსენ შეიდაძს ძე ერთად მეფეებად ასახელებს.

მაგრამ იმ ხანაშიც, როდესაც დავით-ნარინი ჯერ კიდევ დიდი ყაანის ურდოთგან დაბრუნებული არ იყო და მას მონღოლთაგან ჯერ მეფობაც დამტკიცებული არ ჰქონდა, საქართველოს მთავრობამ მისი სახელით 1245 წ. ქ. დმანისში ქართული და სპარსული ზედწერილიანი ფული მოსჭრა. ამ ფულზე დავით მეფის ყაანის ყმობა უკვე აღნიშნულია, მაგრამ თვით ყაანის ვინაობის, მისი სახელის, მოუხსენებელი. ამით უცილობლად მტკიცდება, რომ თავდაპირველად საქართველოში მეფედ მხოლოდ დავით რუსუდანის ძესა სთვლიდნენ და მისი სახელით ფულის მოჭრა აუცილებლად საჭიროდ უცნიათ იმისა და მიუხედავად, რომ საქართველოს დედაქალაქში, ტფილისში, მონღოლთა ხელისუფლების დამკვიდრების გამო, მაშინ ამ ფულის იქ მოჭრა შეუძლებელი ყოფილა და ზარაფხანის ქ. დმანისში გატანა მოჰხდომიათ.

შემდეგ, როდესაც საქართველოში ცნობა მოსვლიათ, რომ ყაანმა მეფობა ორსავე დავითს მისცა, მაგრამ დავით-ულუს უფროსობა მიანიჭა, დავით-ნარინის სახელის შემცველი ფული მხოლოდ ერთხელ-ღა, 1252 წ., მოუჭრიათ, ისიც მარტო სპილენძის, 1247 წლითგან მოყოლებული-კი ვერცხლის ფული, ხოლო 1252 წლის შემდეგ უკვე სპილენძის ფულიც მარტო დავით გიორგი-ლაშას ძის, ვითარცა უფროსი მეფის, სახელით-ღა იჭრებოდა.

2. საქართველოს მდგომარეობა მონღოლთა გაბატონების დასაწყისს ხანაში

1256 წლამდე, როდესაც მანგუ. ანუ მუნქე ყაანმა ერანში ბატონიშვილი ჰულაგუ დანიშნა ყაანად, ანუ ილხანად, საქართველო ჩრდილოეთის ულუსის ყაანს ექვემდებარებოდა, შემდეგ-კი ერანში გაყაანებულს ჰულაგუსა და მის შთამომავლობას. ამიტომ იმისდა მიხედვით დავით მეფეებს ჯერ ბათო ყაანთან უხდებოდათ გამგზავრება, 1256 წ. და შემდეგ უკვე ერანში.

ა. მონღოლთაგან შემოღებული გადასახადები და ბეგარა

თავის ადგილას უკვე აღნიშნული გვქონდა, რომ მონღოლთა თვით უფლისწულთა შორისაც-კი წერაკითხვა იშვიათად თუ ვინმემ იცოდა, ჩვეულებრივი მოხელეები ხომ მოსახსენებელნი არც კი არიან. ასევე ვიცით უკვე, რომ სამოქალაქო საქმეების მკოდნე პირების მონღოლთა შორის უქონლობის გამოც, მონღოლთა ყაანებსა და დიდ ნოინებს უიღური, ასურელი და ხვარაზმელი, ან სპარსელი ვაქრების გამოუყენებელივ არაფრის გაკეთება არ შეეძლოთ.

დიდი ყაანისგან განსაკუთრებული ხელისუფლებით აღჭურვილმა არლუნ ნოინმაკ თავის უშუალო თანაშემწედ, ულუგ ბიტეჰი-დ, ანუ დიდ მდივანად, რომელსაც ფინანსები ებარა, ხვარაზმელი შერეფედდინი დანიშნა. მიზნად მას დასახული ჰქონდა საყაანო ბაზინისათვის რაც შეიძლება მეტი შემოსავალი აეკრებინებინა. ამის მისაღწევად მონღოლთაგან ხელში ჩაგდებული მთელი საბჭადნებელი მან ორ მთავარ ნაწილად გაყო: ერთ ნაწილად ის იმ ადგილებს სთვლიდა, რომელნიც მონღოლებს ნებაყოფლობით დაემორჩილნენ, მეორე ნაწილად კი ძალით დაპყრობილებს. ამისდა მიხედვით გადასახდელი ხარკის სიმძიმეც საგრძნობლად განსხვავდებოდა. შერეფედდინმა მთელი თავისი საფინანსო გეგმა ამაზე ააგო: დაპყრობილი ქვეყნების მოსახლეობას მან ყოველგვარი გადასახადები დაადო და ისეთი სიმკაცრით ახდევინებდა, რომ არავის არ ინდობდა და არაფერს ერიდებოდა, ოღონდ ხარკი მთლიანად ჩაეგდო ხელში, ქვრივ-ობლებსა და შეუძლებელთაც კი ყველაფერს ართმევდნენ შეუბრალებლივ. ხარკის გადაუხდელობისათვის სახლების გაცარცვა და მშობლებისაგან შვილების, ხოლო მიწისმოქმედთათვის საქონლის წართმევა და გაყიდვა ჩვეულებრივი მოვლენა იყო. რა გასაკვირველია, რომ ასეთ პირობებში სოფლისა და ქალაქის მოსახლეობა და მეურნეობა გასაქირში ჩავარდნილიყო. მხოლოდ 1244 წ. შერეფედდინის სიკდილმა იხსნა ყველა ამ ქვეყნების მცხოვრებნი წურბელასავით გამოიმწოველი ამ მოხელის საშინელებისაგან.

1246 წ. რომ გუჯუქი გაყაანდა, არლუნ ნოინმა სცადა მონღოლთა ბატონიშვილების მოქარბებული მადიანობა და გადასახადების აკრებისას გავრცელებული მოხელეთა თავაშეხებული ბოროტმოქმედება აელაგმა, მაგრამ 1248 წ. გუჯუქი გარდაიცვალა და, მუნქე გაყაანდა თუ არა, არეულობა და აჯანყება დაიწყო და ეს განზრახვა ჩაიშალა. 1251 წ. მუნქემ მოწინააღმდეგეებს სძლია და ყაანობას უკვე ნამდვილად შეუდგა. გადასახადებისა და მოლაშქრეთა შესაძლებელი რაოდენობის გამოსარკვევად მთელ საყაანოში ხალხისა და ქონების აღწერის მოხდენა გადაწყდა. ამ დიდი დართული საქმის განხორციელება არლუნს მიენდო, მაგრამ, ცხადია, რომ, ადგილობრივი პირობების მცოდნე პირების დაუხმარებლივ, მას ასეთი დავალების შესრულება არ შეეძლო. კერძოდ საქართველოს, ერანისა და ადერბეჯანის აღწერის ზოგადი მეთვალყურეობა ხოჯა ნეჯმედდინს მიანდო.

არლუნს რომ, როგორც უმდიდრესი დამწერლობა-მწიგნობრობის მცოდნეს, საყაანოს მოსახლეობისა და მიწაწყლის აღთვალვა-აღწერა დაეკისრა, ეს დავალება მან 1254 წ. შეასრულა კიდევ. მონღოლთა სხვა სამფლობელოებს შორის საქართველოშიც, ვითარცა ყმადნაფიცს სამეფოში, ხალხისა და ქონების აღწერა მოახდინეს.

ამ აღწერის დროს მონღოლთა მთავრობამ ორი მიზანი დაისახა: მას ჯერ ერთი მოზრდილ მამაკაცთა რაოდენობის შესახებ სპირდებოდა ცნობები, რომ ამისდა მიხედვით გამოერკვია, თუ რამდენი „მხედარი და მეომარი ლაშქრად განმავალი“, შეეძლო თითოეული ქვეყნიდან გამოეყვანა და ამისდა მიხედვით ყოველწლივ გასაწვევ მოლაშქრეთა რიცხვი განესაზღვრა. მეორე მხრით მას,

უნდოდა გაეგო, რამდენი შემოსავალი უნდა ჰქონოდა ყოველნაირი წყაროთგან სხვადასხვა მისი ხელქვეშეთი ქვეყნებითგან.

რამდენად ფართო საგადასახადო დაბეგვრის გეგმა ჰქონდა მონღოლთა საყაანოს განზრახული, თუნდაც იქითგანაც ჩანს, რომ, როდესაც საქართველოში ზემოდასახლებული მიზნის განხორციელებას შეუდგნენ, „იწყეს აღწერად კაცი თ პირუტყვთამდე, ყანი თ ვენახთამდე, წალკოტი თ ბოსტნამდე“. ამრიგად, ხალხის აღთვალვასთან დაკავშირებულს ამოცანას გარდა, მოსახლეობის მთელი მოძრავ-უძრავი საკუთრებისა და ქონების აღწერაც მოუხდენიათ.

რაკი ხალხის აღთვალვა მონღოლებს მხოლოდ ლაშქრად წასაყვანად გამოსადეგი პირების რაოდენობის გამოსარკვევად სჭირდებოდათ, ამიტომაც ხალხის აღწერაში მთელი მამრობითი სქესის მოსახლეობა-კი არ უნდა ყოფილიყო შეტანილი, არამედ მხოლოდ ისეთები, რომელთაც იარაღის ხმარება და ბრძოლაში მონაწილეობის მიღება შეეძლოთ. ამისდა მიხედვით ხალხის აღწერის წიგნებში ყველა მამაკაცის შესახებ-კი არ შეჰქონდათ ცნობები, არამედ მხოლოდ 15 წლის პასაკითგან მოყოლებული 60 წლის მოხუცებულამდე. აღწერის წიგნს დავთარი ეწოდებოდა და თითოეულ თავს, რომელიც დავთარში იყო შეტანილი, 60 თეთრს ახდევინებდნენ (მაღაქიას ცნობით), ანუ (ჯუჯეინის სიტყვით) 7 დრაჰკანს. ამასთანავე, ამავე ავტორის ცნობით, ხალხის აღწერის დავთარში ყოველ შეტანილს პირს ამდენი ფული მარტო პირველი აღწერის შედგენის დროს-კი არ უნდა გამოეღო, არამედ შემდეგშიც, ყოველწლიურად უნდა ეძლია.

რასაკვირველია, ზემოაღნიშნული ცნობები მონღოლთა საყაანოს მხოლოდ ისეთი შემთხვევისათვის დასჭირდებოდა, როდესაც მთელი მოსახლეობის, ანუ, როგორც საქართველოში ძველად ამბობდნენ ხოლმე, ქულზე კაცის გაწვევა მოუხდებოდა.

ყოველწლიური სამხედრო ბეგრის მომხდელთა რაოდენობა სხვაგვარ მოსაზრებასა და დებულებაზე იყო დამყარებული, საქართველოში მაინც. ქართველი ჟამთააღმწერელის სიტყვით. მონღოლები „ცხრასა გლეხსა სრულსა მიწის (ე. ი. ფუძისა) მქონებელსა ერთი ლაშქარს წარმავალი კაცი შეაჯდოიან“. ამნაირად, სამხედრო დაბეგვრა კომლობრივ-ქონებრივ საფუძველზე იყო აგებული, რათგან „სრული მიწა“, ანუ ფუძე საკომლო საკუთრებას წარმოადგენდა.

აღთვალვა საქართველოში ძველად გავრცელებულს ცხრა-ცხრაობით აღრიცხვის წესით უწარმოებიათ. თითოეული მოლაშქრის გამოძევანელ ერთეულად ცხრა სრულფუძიანი კომლია მიჩნეული და ყოველს ასეთ ერთეულს მონღოლებთან ლაშქარს წარმავალი ერთი კაცი უნდა გამოეყვანა.

ხალხის აღთვალვა შესაძლებელია მხოლოდ სამხედრო ბეგარის მოსაწესრიგებლად გამომდგარიყო და მას მარტო საყაანოსთვის შეეძლო მოეტანა სარგებლობა, თორემ, როგორც მონღოლთა საბრძანებლის ყველა ქვეყნებისათვის, ისევე საქართველოს სამეფოს მოსახლეობისათვისაც მისი შედეგი უფრო საზიანო გამოდგა, ვიდრე სახიერო. გამოირკვა, რომ ლაშქრად წარმავალთა

რაოდენობის განსაზღვრის იმ წესის თანახმად, რომელიც მონღოლთა მთავრობამ დააქანონა. საქართველოს უნდა გამოეყენა „ცხრა დუშანი კაცი მხედართა თათართა თანა წარმავალი, რომელ არს ცხრა ბევრი“, ე. ი. 90000 გოლშქრე.

რაკი საქართველოს სახელმწიფოთგან გამოსაყვანი 90000 მეომარი შემდგარა. მაშასადამე, მთელს სამეფოში მაშინ თითოეულ მხედარზე სრული ფუძის მქონებული ცხრა კომლი უნაგარიშნიათ, ე. ი. სულ 810000 სრულფედიანი მოსახლე ყოფილა. კომლზე რომ 5 სული ვივარაუდოთ 4050000 სული გამოვა. ამ 90000-ში. როგორც ვიცით, მამრობითი სქესის მოსახლეობა 15 წლამდე და 60 წელზე უფროსი აღწერაში შეტანილი არ იყო. თუ მათაც ვივარაუდებთ და მივათვლით. მაშინდელი საქართველოს სახელმწიფოს მთელი მოსახლეობა შესაძლებელია დაახლოვებით $4\frac{1}{2}$ —5 მილიონამდე მაინც ვიანგარიშოთ. რასაკვირველია, ამ რიცხვში, საკუთრივ საქართველოს გარდა, საქართველოს ფარგლებში მყოფი სომხური და სხვა ეროვნების მოსახლეობაც უნდა ვიგულისხმოთ. მაინც ზემომოყვანილი სტატისტიკური ცნობა ცხად-ჰყოფს, თუ რამდენად მკიდრო მოსახლეობა ყოფილა მაშინ საქართველოს სახელმწიფოში.

ადვილი წარმოსადგენელია, თუ რამდენად სამძიმო უნდა ყოფილიყო ქვეყნისა და ხალხისათვის ყოველწლივ 90000 მხედრის მონღოლთა ლაშქრობაში გაყვანა. ეს ხომ ამოდენა ჯანსაღი ვაჟაკის ყოველწლიურად თავის კერისა და საქმიანობისაგან მოწყვეტას ნიშნავდა. თავის სამშობლოში მშვიდობიანი ნაყოფიერი მუშაობის მაგიერ, მათ უნდა უცხო ქვეყნებში მონღოლთა გაუჰმდარი მადის დაკმაყოფილებისათვის ებრძოლათ და, რა თქმა უნდა, ხშირად თავი შეეკლათ კიდევ.

საქპარისია შემდეგ ადამიანმა ზემოაღნიშნულ ცნობას მონღოლთაგან მოწყობილი აღწერის შესახებ გადაეღოს თვალი, რომ დარწმუნდეს. თუ რამდენად მრავალმხრივს დაბეგვრაზე იყო მათგან განზრახული საგადასახადო სისტემა. პირუტყვის, ყანების, ვენახების, წალკოტებისა და ბოსტნების ფართობი მონღოლთა საყაანოს, რასაკვირველია. სასოფლო მეურნეობის ყველა დარგებითგან მოსალოდნელი საგადასახადო შემოსავლის ზოგადი რაოდენობის გამოსაანგარიშებლად სჭირდებოდა. ირკვევა, მაშასადამე, რომ მონღოლებს დაუბეგვრავი არა დაუტოვებიათ რა: არც მიწისმოქმედება, არც მებოსტნეობა, მეხილეობა და მევენახობა და არც მესაქონლეობა.

სასოფლო მეურნეობაზე დადებულ საყაანო გადასახადს მალი ეწოდებოდა. მალს გარდა, არსებობდა ყაფჩერი, ანუ ყუბჩური, რომელიც ქართულ საბალახეს უდრიდა; 100 საქონელზე პატრონს 1 სული უნდა გამოეყვანა და მიეცა მონღოლებისათვის. შემდეგ ეს საბალახე ფულად გადასახადად აქციეს და ისე იყო განსაზღვრული, რომ უნდა შეძლების კვალობაზე გამოერთმიათ 10 დინარიოთგან მოყოლებული 1 დინარამდე.

მონღოლებს სავაქრო გადასახადიც ჰქონდათ შემოღებული, რომელსაც ტამლა ეწოდებოდა: ყოველ 100 თეთრის ნასყიდობაზე 3 თეთრი, ანუ 3% უნდა საყაანოდ ყოფილიყო გადახდილი.

ამას გარდა, ულუფად წოდებული სამოხელეო გამოსაღებელიც იყო დაწესებული: მონღოლთა ათასეულის ნოინისა, ანუ უფროსისაოვის ყოველ სოფელს 1 კრაი და 1 დრაჰკანი უნდა მიეცა. ხოლო ათიათასის უფროსისა, ანუ ღუმენ-ნოინისათვის 1 ცხელი და 2 დრაჰკანი.

დასასრულ, ორი ზეგარის მოხდაც იყო საეკლესიო: ერთს მათგანს მონღოლურად ყალანი ეწოდებოდა, ქართულად-კი სალაშქრო. რომელიც თავდაპირველად სამხედრო ზეგარას წარმოადგენდა. შემდეგ კი ყალანიც ფულად გადასახადად იქცა.

მეორე ზეგარას საიამე ერქვა. მონღოლებმა მთავარ ვზეზზე გარკვეულ მანძილზე ერთიმეორისაგან დაშორებით იამად წოდებული სადგურები ააგეს. სადაც მოსახლეობას ყანის ელჩებისა, მოციქულებისა და მოხელეებისათვის, თავისთავად ცხადია, ბატონიშვილებისათვისაც, ცხენები და კება უნდა დაეხედრებინათ, თავშესაფარიც მიეცათ. ყველა ამის შესანახად სახსრების გამოღება და ცხენების შენახვა სოფლებითგან გამოყვანილ მეკომურებს ჰქონდათ მოვალეობად დაკისრებული.

როგორც ზემონათქვამიდან ჩანს, მონღოლთა ლაშქრობაში გამუდმებულ მონაწილეობაზე, თუ მეტად არა, იმაზე ნაკლებ შემაწუხებელი არც მათგან დადებული ზაკიც იყო. მონღოლთა ყანებისა და მათი საგვარეულოების მრავალრიცხოვანი მუქთახორა წევრებისა და ამაღების, ისევე როგორც დიდი და მცირე ნოინებისა და მათი მადიანი ოჯახების „შენახვას“ დიდძალი ჭონება სჭირდებოდა და, რაკი თვით მონღოლებს, ვითარცა მომთაბარე მესაქონლეობის, მონადირეობისა და მეკობრობა-ლაშქრობის მიმდევარ ხალხს, თვალგადაუწყვდენელ სახელმწიფოსათვის მხოლოდ მცირე შემოსავლის მოცემა შეეძლო, ამიტომაც საყაანოს შემოსავლის ტვირთის უდიდესი ნაწილი ყმადნაფიცსა და დაპყრობილ ქვეყნებს ეღვათ კისერზე.

მოსახლეობისათვის მთავარ უბედურებას მაინც ის გარემოება შეადგენდა, რომ კანონით განსაზღვრულსა და დაწესებულს არც გადასახადებსა და არც ზეგარას არაფერ სჯერდებოდა: ხარაჯის ამკრები მოხელეებიცა და თვით მონღოლთა თანამდებობის პირნიც ყოველთვის მეტს თხოულობდნენ და, საცა ნებაყოფლობით ამის მიღება არ შეეძლოთ, ძალით მიჰქონდათ. ეროვნებისა და სადაურობის განურჩევლად იმდროინდელი ყველა ისტორიკოს-მოგზაურების ცნობებით მონღოლთაგან გადასახადების აკრება ნამდვილად ყაჩაღთა ბრბოს თარეშს უფრო მიაგავდა.

ბ. საქართველოს იმდროინდელი პოლიტიკური ვითარება

როგორც უკვე ნათქვამი გვექონდა, 1256 წლითგან მოყოლებული საქართველოს პოლიტიკური დამოკიდებულების მთავარი მესვეური გამოიცვალა და, ჩრდილოეთის ულუსის მაგიერ, ამ დროითგან მოყოლებული საქართველოს მთავრობა უკვე ერანის მონღოლთა მფლობელს ექვემდებარებოდა.

ერანში ჰულაგუს, ანუ როგორც ქართ. ე. ი. მ. წყნელი უწოდებს, ულუს-გაყაანების შემდგომ, ე. ი. 1256 წ., დავით გიორგი-ლაშას ძე

-წარვიდა ყაანს ულოს წინაშე ნიქითა დიდითა“. რასაცირ-
ველია. დავით-ნარინიც ამნაირადვე გაემგზავრებოდა. სათიქრებელია, რომ
ორივე იქ მისალაცად უნდა ყოფილიყვნენ მისული. ქართველი ისტორიკოსის
ცნობით ჰულაგუს მეფე კარგად მიუღია, „პატივითა შეიწყნარა“-ო
და განკარგულება გაუტია, რომ მეფეს დავით-ულუს დარბაზობის დროს ნო-
ინებთან ერთად დგომისა და ჯდომის უფლება ჰქონოდა და ამასთანავე „გამ-
კითხველად და ბქედ“, ანუ მონღოლურად იარღუჩად, ე. ი. მოსა-
მართლელად დაუნისწავს.

უკვე იმ დროითგან მოყოლებული, როდესაც გაყაანებული მენქუს წინააღ-
მდეგ უქედესა და ჯალატაჰს ულუსებისაგან მოწყობილი აჯანყება ჩაქრობილ
იქნა და 1251 წ. მონღოლთა საბრძანებელში მენქუმ თავისი ხელისუფლების
განზღუქება და მშვიდობიანობის დამყარება შესძლო, შინაური ბრძოლის გამო
შენელებული მონღოლთა მოლაშქრეობა კვლავ განახლდა და მახლობელ აღმო-
სავლეთშიც ისევ ომი გაჩაღდა. თავიანთი სამხედრო მიზნების მისაღწევად მონ-
ღოლები მარტო თითონ ალარ იბრძოდნენ, არამედ ყოველ ლაშქრობაში ყმად-
ნაწიცი სამეფოებისა და დაპყრობილი ქვეყნებიდან გამოყვანილი ჯარიც
მიჰყავდათ ხოლმე.

მონღოლთა უღელში შებმული და მათი მძიმე ტვირთის მზიდველი ხალ-
ხების მდგომარეობა ყველა ზემოაღნიშნულის გამო საშინელი იყო. სანამ შეე-
ძლოთ და გადაულახავი დაბრკოლება არ გადაეღობათ, მონღოლთა მთავარ
ოცნებას საზღვრების გაფართოება და ახალ-ახალი ქვეყნების დაპყრობა-გაცარ-
ცვით გამდიდრება შეადგენდა.

როდესაც სხვა მათი ყმადნაწიცი ერები მათი ხშირი ლაშქრობის უნებ-
ლიეთი მონაწილენი გახდნენ, ისინიც ასეთ გამუდმებულს სამხედრო მოქმედე-
ბას უნდა შესჩვეოდნენ. მწარე გამოცდილებამ ისინი დაარწმუნა, რომ მათ
ხელში მყოფი ადამიანისათვის შეთხლებული საკუთარი სახსრების შესავსებად
და გამდიდრებისათვის ბოლოსდაბოლოს ერთადერთ წყაროდ ომში მოპოვე-
ბული და ხელში ჩაგდებული დავლა-ლა რჩებოდა. მართალია, ეს წყარო სა-
ხიფათო იყო, რათგან იგი სისხლის ღვრასა და სიცოცხლის განსაცდელთან
იყო დაკავშირებული, და არც ერთმა ომში წარმატლმა არ იცოდა, ბედი რას
უქადდა მას. — მოახერხებდა ძვირფას დავლა-ნაცარცვით დაბრუნებას, თუ პირი-
ქით თითონ მოუხდებოდა თავის განწირვა და სულის განტყვევა. ამიტომაც ამ
გზით შეძენილ ქონებას მაშინდელ საქართველოში ნასისხლი ეწოდა. მაგრამ,
ვინც განსაცდელს თავს დააღწევდა, მონღოლთა ძლევაშისილი ლაშქრობითგან
ხელცარიელი არავითარ შემთხვევაში არ დაბრუნდებოდა. ქართ. ჟამთააღმ-
წერელს ეს გარემოება არა ერთხელ აქვს აღნიშნული, მაგ., მისი სიტყვით,
ერზინკისა და რუმის სულტნის დამარცხების შემდგომ „აღივსნეს ქარ-
ველნი და თათარნი ყოვლითა სიმდიდრითა, ოქროთა და
ვერცხლითა, უცხოთა ღარითა და სამოსელითა“, ხოლო
„ცხენისა და აქლემისა არა იყო რიცხვი“-ო. იგივე ისტორიკოსი
გვითხრობს, რომ ამაზე უფრო გვიან 1258 წ. არაბთა სახალიფოს დედაქალაქის
ბაღდადის აღების შემდეგ ერანიდან მოსული მონღოლთა და საქარ-

თველოთგან გამოყვანილი თანამონაწილე მელაშქრენი ისე გავსებულან ნადავლით, რომ ძვირფას განძეულობას გარდა თურმე უკვე აღარაფერს ეკარებოდნენ და „არავეინ აღიღებდა თჯნიერ ოქროსა და ვერცხლისა, თვალისა და მარგალიტისა და შესამოსელთაგან კიდე“.

გამდიდრების ასეთმა გზამა და საშუალებამ მაშინ ბევრი გაიტაცა და ლაშქრობით მოპოვებული განძეულობის შესახებ იმდროინდელ საბუთებში მკითხველი არაერთხელ შეხვდება ასეთ ცნობებს. არაერთს ამნაირად თავისი ქონებრივი მდგომარეობა გამოუსწორებია და იაფად შეძენილი ნადავლის შემდეგ უფრო ძვირად გაყიდვით ზოგს ბევრი მოუგია კიდევაც. მაგრამ, რასაკვირველია, ეს მარტო მაღალი წრის წარმომადგენლებსა და დიდ სამხედრო პირებზე ითქმის. საერთოდ-კი თითოეულ ასეთ ლაშქრობას ადამიანთა საგრძნობი, ხშირად უდიდესი, რიცხვის სიცოცხლე ეწირებოდა და ყველა ხომ თავის სამშობლოში ნაყოფიერ მუშაობას სცილდებოდა.

თუ გავიხსენებთ, რომ მონღოლთა ყაანებს წესად ჰქონდათ და დიდ ომებში მამაკაც მოსახლეობის 20% გაჰყავდათ ხოლმე და რომ ამოდენა ხალხი მათ ლაშქრობაში უნებლიეთ იყო ჩაბმული, ცხადი გახდება, რომ მათი თითქმის გამუდმებული ომიანობის გამო, ეს სამხედრო, ბევრად მეტად მძიმე და სახალხო მეურნეობის გამანადგურებელ ტვირთად უნდა ქცეულიყო. ამის გასათვალისწინებლად საკმარისია მხოლოდ დიდი ომები დაეცახელოთ, უფრო წერილს ომებსაც რომ თავი დაეანებოთ. მოჰლიდების წინააღმდეგ ერანში და მათი სამფლობელოს გასანადგურებლად რამდენიმე წლის განმავლობაში მთიანს მძიმე პირობებში წარმოებულ ბრძოლას, რომელიც 1256 წ. ნოემბრის დამლევს მოჰლიდების დედაციხის აღამუტის აღებით დამთავრდა, მალევე ბაღდადის სახალიფოს დასაპყრობად დაწყებული ომი მოჰყვა, რომელიც 1258 წ. 10 თებერვალს ქ. ბაღდადის აღებითა და ხალიფას სიკვდილად დასჯით დამთავრდა. ხოლო 1259 წ. ერანის მონღოლმა ილხანმა უკვე ეგვიპტის სულტნის სამფლობელოს ხელში ჩასაგდებადაც დაიწყო ბრძოლა.

3. საძარტველოვან ფაქტოზილიზაში მომხდარი ღრმა ცვლილება.

მოდროვეობა

მესტუმრე ჯიქურის აღწევება, მოღვაწეობა და ბედუქულმართი დასასრული

მონღოლთა უღელქვეშ ყოფნამ მარტო ზემოგადაშლილი სამხედრო და ეკონომიური ზიანი არ გამოიწვია საქართველოში. მისი გავლენა წესწყობილებისა და ყოფაცხოვრების სხვა სფეროებსაც ძლიერად დაეტყო და აქაც დიდი კვალი დააჩნია. სახელმწიფო წესწყობილების წიაღში ამ დროს მომხდარს ცვლილებაზე უკვე გვქონდა საუბარი, მაგრამ მონღოლთა ბატონობამ საქართველოს უფრო ღრმა კვალიც დააჩნია. იმ ხანაში სახელმწიფო ასპარეზზე დაწინაურებისათვის უკვე ყოველთვის წესიერი გზა აღარ იყო საჭირო: პირად.

დამოკიდებულებას მაშინ წინანდელზე უფრო მეტი მნიშვნელობა მიენიჭა. დაბალი თანამდებობის პირი, — თუ ქვეყნის მმართველი მის ჩალაპარაკებასა და ჩურჩულს ყურს უვდებდა და მის რჩევას ანგარიშს უწევდა, — შესაძლებელია ისე გააღვირებუდიყო, რომ ყველა თავის ზემდგომ მოხელეებზე უფრო მეტი გავლენა მოეპოვა და სახელმწიფოს ნამდვილ მესაქედ ქვეუდიყო. ასეთ მედროვეთა გაჩენასა და დაწინაურებას მონღოლური წესი უწყობდა ხელს, რათგან ყმადნაფიცი სამფლობელოების სამხედრო ძალა უნდა თვით მეფის, ან და ქვეყნის სათანადო უზენაესი ხელისუფლის მეთაურობით გამოსულიყო. ისედაც მონღოლთა ყაანისაგან დამოკიდებულს ყმადნაფიცი ქვეყნების მმართველებს მის ურდოში ხშირად უხდებოდათ ყოფნა, რაკი ყაანთან და მის გავლენიან მრჩეველებთან შეუთანხმებლივ არცერთი მნიშვნელოვანი სახელმწიფო საქმის მოგვარება არ შეიძლებოდა.

მონღოლთა ხშირი ომიანობისა და უკანასკნელად დასახლებული მიზეზის გამო, საქართველოს მეფეებიც იძულებული იყვნენ ხოლმე თავიანთი სახელმწიფოს მართვა-გამგეობისათვის თავი დაენებებინათ და ან მონღოლთა ლაშქრობაში მიეღოთ მონაწილეობა, ან და ყაანის კარზე გაეტარებინათ დრო. ამის გამოისობით ისინი თავიანთ სამეფოს ხანგრძლივ შორდებოდნენ და ქვეყანაც უმეფოდ რჩებოდა ხოლმე. რაკი ეს მაშინდელ საქართველოში თითქმის ჩვეულებრივ მოვლენად იქცა, ამიტომ მათ უნდა იმაზედაც ეზრუნათ და ისიც გადაეწყვიტათ. თუ თავიანთი მაგიერობა სახელდობრ ვისთვის მიენდოთ.

ქართული სახელმწიფო სამართალი და წესწყობილება რომ უკვე შერყეული არ ყოფილიყო, ამის გადაწყვეტა ძალიან ადვილი იყო, რათგან. მეფის სახელმწიფოში ყოფნის დროსაც-კი, მეფის თანაგამზრახი და ნამდვილი კანონიერი მოადგილე საქართველოში მწიგნობართუხუცესი და ვაზირთა ყოველთა უპირველესი იყო და, მის გარდა, სხვას არავის ჰქონდა უფლება, რომ ასეთი მოვალეობა ეკისრა. მაგრამ მწიგნობართუხუცესის უპირატესობა ჩვენი ქვეყნის მართვა-გამგეობაში, როგორც აღნიშნული გვქონდა, მონღოლთა წესწყობილების გავლენით ამ ხანაში უკვე დაირდილული იყო და სახელმწიფო ცხოვრებაში უპირატესობის მოსაპოვებლად უფრო პირად დამოკიდებულებასა და ნდობას მიენიჭა მნიშვნელობა, ვიდრე კანონს.

ქართ. ეამთაალმწერელი სიტყვით დავით-ულუ ჩრდილოეთის ულუ-სის ყაანმა ბათომ დაიბარა და მეფეც დიდი საჩუქრებით დატვირთული მასთან გაემგზავრა. საქართველოთგან წასვლის წინ. ქვეყანა ორ პირს ჩააბარა, სახელდობრ: „დაუტევა გამგებლად სახლისა სამეფოსა დედოფალი ჯიგდახათუნ და მესტუმრე ჯიქურ“.

მესტუმრე ჯიქურს დავით გიორგი-ლაშას ძემ სამეფოს ზოგადი მმართველობა დააქისრა და მას დარბაზის კარს მყოფი დაწესებულებანი რომ დაუქვემდებარა, საქვეყნოდ გამრიგეთა შესახებაც დასტოვა განკარგულება: „თუითოეული სა თემისა [განგება] თუითოეული სა კაცისა შეჰყედროს“—ო, ეამთაალმწერელი ამბობს. სამწუხაროდ აქ განმარტებული არ არის, დავალება აქაც მეფის პირად არჩეიანზე იყო დამყარებული, თუ დავით-ულუმ ამ შემთხვევაში პასუხისმგებლობა თემის უმაღლეს მოხელეებს დააქისრა.

მაგრამ აქ სხვა გარემოებაა საყურადღებო. მონღოლთა ურდოში გამგზავრების წინ, მეფეს სხვა საქვეყნოდ გამრიგეთა შორის ამავე წესით კახეთიც ერთი პირისათვის, სახელდობრ, თორღუა პანკელისათვის ჩაუბარებია: „კახეთიცა პანკელსა თორღუას შეჰყედრა და ამცნო, რათა ბრძანებასა დედოფლისასა ემორჩილებოდეს“-ო. ცხადია, რომ თორღუას პანკისის ერისთავსაც ამ შემთხვევაში ნამდვილად მესტუმრე ჯიქურის ბრძანებათა ასრულება და ხელქვეშეთობა მოუხდებოდა. უეჭველია, ასეთივე განკარგულება ექნებოდა დავით-ულუს გაცემული საქართველოს დანარჩენი თემების უმაღლეს საქვეყნოდ გამრიგებ მოხელეების შესახებაც.

ქალი რომ მეფედ დამჯდარიყო, ეს საქართველოსთვის ახალი რამ არ იქნებოდა, მაგრამ მეფის მაგიერ რომ მის თანამეცხედრეს, დედოფალს, ჰქონდა ხელში ქვეყნის მართვა-გამგეობა, ეს საქართველოს ისტორიაში პირველი შემთხვევა იყო. სამაგიეროდ ასეთი წესი, როგორც დავრწმუნდით, მონღოლებს ჰქონდათ. თუ ამასთანავე გავიხსენებთ, რომ დავით-ულუს ცოლი ჯიგდა-ხათუნი მონღოლთა ბატონიშვილი იყო, მაშინ ცხადი გახდება, რომ აქ უცილობლად ცოლის ძლიერი გავლენის ანარეკლი უნდა ჩანდეს.

ისევე, როგორც არაჩვეულებრივი ამბავი იყო, რომ საქართველოს მართვა-გამგეობა, მეფის უცხოეთში გამგზავრების დროს, დედოფალს გარდასცემოდა, ისევე და ამაზე გაცილებით უფრო განმაცვიფრებელი შთაბეჭდილება უნდა მოეხდინა ყველაზე მაშინდელს საქართველოში იმ გარემოებასაც, რომ დავით-ულუმ სამეფოს მმართველობის თანამონაწილედ მესტუმრე დანიშნა. მანდატურთუხუცესის სავაზიროს უწყების მეოთხე-ხარისხოვანი მოხელე. ეს საქართველოს სახელმწიფო წესწყობილებისა და სამოხელეო უფროს-უმცროსობის განრიგების უბეში დარღვევა იყო და ამას, რასაკვირველია, შეუძლებელია ვაზირთა და დიდ ხელისუფალთა წრეში სამართლიანი უკმაყოფილება არ გამოეწვია.

ზემოაღნიშნულ გარემოებას ისიც ერთოდა ზედ, რომ, ისტორიკოსის მოწმობით, ასე მოულოდნელად განდიდებული ეს ჯიქური თითქოს „სხუად არა რანიჰთა მქონებელი“ იყო, იმას გარდა, რომ „იყო ეს ჯიქური ერთგული მეფეთა უმეტეს ყოველთა კაცთა“. ის თურმე სწორედ მხოლოდ ამიტომ „განდიდნა მეფისა დავითის მიერ დიდად ერთგულობისათვის“.

ვითარცა საქართველოს სახელმწიფო საქმეებში გამოუცდელს, დედოფალ ჯიგდა-ხათუნს მართოს ქვეყნის გამგეობა, რასაკვირველია, არ შეეძლო და ნამდვილად ყველაფერი უმთავრესად მესტუმრე ჯიქურზე უნდა ყოფილიყო საქართველოში დამოკიდებული. აქი ამ გარემოებას ისტორიკოსიც ადასტურებს: მეფემ ჯიქურს „ქელთუდვა სამეფოსა და სახლის თვისისა განგება და დაუტევა ტფილისს დედოფალსა წინაშე“-ო.

ეამთაღმწერელის ზემოთყვანილი უარყოფითი დახასიათებისდა მიუხედავად, ჯიქური მაინც მხნე და ქვეყნის მშვიდობიანობისათვის მზრუნველი მმართველი გამოდგა. მას ასეთს აშლილობის ხანაშიც-ი საქართველოში ისეთი მყუდროების დამყარება მოუხერხებია, რომ მის დროს „სრულად სამეფოსა შინა მპარავი და ავაზაკი არ იპოებოდა“, ხოლო,

..თუ სადა გაჩნდის. ძელსა ჩამოჰკიდიანო. ასეთი მკაცრი საშუალებით ჯიქტურს წესიერებისა და უშიშროების დამყარება მოუხერხებია და უკვე ესეც მას მაგარი ხასიათის პიროვნებად გვისურათებს.

მართალია. საქართველოში სიკვდილად დასჯა და დამასახიჩრებელი სასჯელები დიდი თავიანთი დროს იქმნა უკვე მოსპობილი. მაგრამ ეს იმიტომ იყო იმ ხანაში შესაძლებელი. რომ მაშინდელი საქართველო კულტურულად ფრიად მაღალ დონეზე იდგა. მას ზემდგომ-კი, მე-13 ს. პირველ ნახევარში. უკვე აღწერილი ამბების გამო, ცხოვრების პირობებიც ძალზე გადუხჭირდა. ხალხიც კულტურულად დაქვეითდა და ასეთ პირობებში ბოროტი ადამიანების მხეცურმა პუნებაამაც იმდენად იზინა თავი, რომ. უღმობელი სიმკაცრის გარდა, სხვას არაფერს შეძლო მისი შეკლება.

გეტუმრე ჯიქტურმა ცალკეულ თემთა ურჩობასაც სძლია და ცენტრს დაუწირილა: ისტორიკოსი ამბობს, რომ მან „ფხოველნი მოხარკე და მეგუარე ყუნა კაცნი იგი მჭეცი საბუნებისანი“-ო. ე. ი. სახელმწიფო გადასახადების გამოღება დააკისრებინა და წარმართობის მაგიერ ქრისტიანობა მიადებინაო. უკანასკნელი საშუალება ჯიქტურს ალბათ მათ დიდ განათლებად მიაჩნდა.

ჯიქტური მშენებლობაზეც ზრუნავდა: მან, ეამთაღმწერელის მოწმობით, „აღაშენა ისანთა პალატი განგებითა დიდითა“, ე. ი. მშენებრივად ნაგები და მოწყობილი სასახლე დაუდგამს, რაც იმ გაქირვების ხანაში ადვილი არ იყო და, უეკველია, სახელმწიფო საღაროსა და ხალხს მძიმე ტვირთადაც უნდა დასწოროდა.

როცა საქართველოს სახელმწიფო წესწყობილების რღვევის მაგალითს თვით ზეგუფე აძლევდა და სამეფოში მოხელეთა ურთიერთობაში ისეთ პირობებს ამყარებდა, როდესაც წინდაწინვე შეიძლებოდა ეთქვა ადამიანს, რომ მათ შორის ნტრობა და ურჩობა აუცილებლად უნდა ჩამოგარდნილიყო, რა გასაკვირველი იყო, რომ ასეთი მოლოდინი ასრულებულიყო კიდევ. ეამთაღმწერელს საქვეყნოდ გამრიგეთა შორის მოწმადარი ერთი ასეთი შემთხვევის ამბავი დაცული აქვს თავის საისტორიო თხზულებაში. მისი სიტყვით, დაეთა-ულუმ რომ ბათო ყანთან გამგზავრებისას კახეთის. მართვა-გამგეობა თორღვა პანკელს ჩააბარა და ჯიქტურს დაუმორჩილა, თორღვამ, როცა დაინახა, რომ მეფეს საქართველოში დაბრუნება მოლოდინზე მეტად შემოუფვიანდა, „პკონა თორღუამან არღარა მოსულა მეფისა, უკუდგა პანკისსა ციხესა, თუისად დაიჭირა კახეთი და არღარა ემორჩილებოდა დედოფალსა და მესტუმრესა ჯიქტურსა“-ო.

მაგრამ თორღვა პანკელის იმედი არ გამართლდა: დაეთა-ულუმ ბათო ყანისაგან არამტუთ სრულებით უვნებელი, არამედ დიდად პატივცემულიც-კი დაბრუნდა. საქართველოში არსებული წესისამებრ, მეფე ჰერეთს მოუხლოვდა თუ არა, „მიეგებნეს ყოველნი წარჩინებულნი სამეფოსა მისისანი“, თვითნება პანკელს გარდა. „თორღუა შეშინებულნი უკუდგა პანკისსა“ და იქ გამაგრებასა და თავის დაცვას ლაშობდა.

დავით-ულუ რომ ტფილისში მოვიდა და საქმის მთელი გარემოება შეიტყო, „თორღუას მოუწოდა მეფემან“, მაგრამ ის მაინც „არა მოვიდა კარვად მეფისა, შიშისათჳს“. იმისდა მიუხედავად, რომ დავით-ულუმ „მრავალჯერ უწოდა“, მაინც მოსვლა ვერ გაბედა და ვერ ენდო. მაშინ ამ საქმის მოგვარებას უკვე თვით მესტუმრე ჯიქური შეუდგა.

თორღუა პანკელის ციხითგან გამოსაყვანად ჯიქურმა ასეთ ხერხს მიჰმართა: „განზრახვითა ჯიქურისათა“-ო, ჟამთააღმწერელი გვიამბობს, „წარვი და ხორნაბუჯელი, მივიდა თორღუას სახლსა“ და სთხოვა, რომ მას მიჰნდობოდა და მეფესთან წაჰყოლოდა. თორღუა ამ მოგზავნილ პატივცემულ პირს მხოლოდ მაშინ ენდო და წამოჰყვა, როდესაც ხორნაბუჯელმა, ძველი ქართული წესის თანახმად, ალავერდის წა გიორგის ძლიერად მიჩნეული ხატის სამოსელზე გამობმულს თორღუა პანკელს ჯერ უენებლობის აღთქმის დარღვევისათვის მთელი თავისი სახლობით ამოწყვეტის პასუხისმგებლობის ფიცი მისცა. ხოლო შემდეგ იგი გამოხსნა.

ასეთი საშინელი ფიციტ გულდამშვიდებული თორღუა ხორნაბუჯელმა მეფესა და ჯიქურს მიჰგვარა ტაბახმელას. მაგრამ „შეურაცხყო აღთქმა და ფიცი და შეიპყრა ჯიქურმან, განზრახვითა დედოფლისათა“, და მეფისათვის შეუტყობინებლივ და დაუკითხავად ეს მონღოლილი მმართველი „წარიყუანეს კლდეკართა და გარდამოაგდეს“-ო, დასძენს ჟამთააღმწერელი.

ქართველი ისტორიკოსის ზემომოყვანილი მოთხრობა ისეა აგებული, თითქოს ხორნაბუჯელის თორღუასთვის მიგზავნის დროს ჯიქურს ვერაგული განზრახვა არ ჰქონოდა და მხოლოდ შემდეგ, ჯიგდა-ხათუნ დედოფლის ჩაგონებით, გაეტეხოს მას ეს აღთქმა და ფიცი. როგორადაც არ უნდა ყოფილიყო, ის მაინც ცხადია, რომ ქვეყნის მართვა-გამგეობის ხელისუფლება დედოფალს ჯიგდა-ხათუნსა და მესტუმრე ჯიქურს მეფის საქართველოში დაბრუნების შემდეგაც, ხელითგან არ გაუშვიათ. მათი თვითნებობა იმდენად დიდი ყოფილა, რომ, ქართული სახელმწიფო და სისხლის სამართლის წინააღმდეგ, მეფის დაუკითხავად სიკვდილად დასჯაც-კი გაუბედნიათ.

როგორც მოულოდნელად და სწრაფად აღზევდა მესტუმრე ჯიქური, მისი დიდებაც ასევე მოულოდნელად და უეცრად გაქარწყლდა და ეწია აღსასრული. სანამ მისი მფარველი დედოფალი ჯიგდა-ხათუნ ცოცხალი იყო, ჯიქურს არა დაჰკლებია რა, მაგრამ, როდესაც დავით გიორგი-ლას ძემ ჯიგდას სიკვდილის შემდგომ გვანცა შეირთო, მისმა ბედმა უკვე უკულმა დაიწყო ტრიალი. მათ შორის მტრული განწყობილება ჩამოვარდნილა. ამიტომაც გვანცას მეფის თანამეცხედრად ქცევა ყოვლად შემძლე მესტუმრეს ვერაფრად მოსწონებია. ჟამთააღმწერელი აცხადებს: „გვანცას დედოფლობა მძიმედ უჩნდა მესტუმრესა ჯიქურს, რამეთუ მტერ იყვნეს“-ო. წარსული ძლევამოსილობით განებივრებულს, მას, როგორც ჩანს, თავისი თავი წინანდებურად ქვეყნის სრულ ბატონ-პატრონად მიაჩნდა და ეგონა, რომ დედოფლისადმი მის განწყობილებას დიდი მნიშვნელობა უნდა ჰქონოდა.

რა ნიადაგზე იყო აღმოცენებული გვანცას მტრული დამოკიდებულება მესტუმრე ჯიქურისადმი, ქართველ ჟამთააღმწერელს, სამწუხაროდ, განმარტებული არა აქვს, მაგრამ. თუ გავიხსენებთ, რომ დედოფალი რაჰის ერისთავთა საგვარეულოს, კახაბერიძეთა, ასული და ავაგ ათაბაგის ქვრივი იყო. შესაძლებელია ვიფიქროთ, რომ ჯიქური გვანცას თუნდაც იმიტომ უნდა სძულებოდა, რომ იგი, როგორც მედროვე, ქვეყნის სათავეში და ყველა მისიანების თავზე იყო დასკუებული.

ჯიქურის აღზევებით უკმაყოფილო საქართველოს დიდებულებს ეხლა უკვე მეტად მარჯვე და ხელსაყრელი დრო დაუდგათ, რომ ასეთი შემთხვევით არ ესარგებლათ და ყოვლად-შემძლე მესტუმრის საზღუდამოდ თავითგან მოშორება არ ეცადათ. თავიანთი წადილის ასრულების სრული იმედი შესაძლებელია მათ თუნდაც იმიტომ ჰქონოდათ, რომ თითონ „დავით მეფე უმანკო იყო“ და მალემრწმენი ისევე, როგორც ჩვეულებრივ გულით „უმანკოსა ყოველნი რწამან“, რასაც-კი მისგან იმ დროს სანდოდ მიჩნეული პირი ეტყვის ხოლმე.

დასაღუპავად განწირულს მესტუმრე ჯიქურზე იერიში ასეთ საქმეებში კარგად გამობრძნედილს სუშმათ ორბელს მიუტანია, შესაძლებელია თავისთვის გზის გასაკაფავადაც. ჯიქურის მოსასპობად მას ლალატის შეწამება აურჩევია და ოდესღაც განდგომილთა მომსპობი ეს მესტუმრე „განზრახვითა სუშმათ ორბელისათა შესმენილ იქმნა, ვითარმედ ჯიქურ წარაელენს კაცთა არღუნს წინაშე, რათა აუწყოს ყაანს ულოს სიმდიდრე დავით მეფისა და ეგულების განდგომა“-ო.

ლიტონი დასმენა მალემრწმენი მეფისათვის სრულებით საკმარისი აღმოჩნდა, რომ ასეთი მძიმე ბრალდება გამოუძიებლივ დაეჯერებინა და უღმობელი მსჯავრიც-კი დაედო: „წარაელინა მსწრაფლ წინაშემდგომელნი და ბრძანა მოყუანებად მისი და სახლისა მისისა იავარყოფად“, რაც უმაღლესრულებულ იქმნა.

უკვე შეღამებული ყოფილა, როდესაც ეს ამბავი მომხდარა და წარგზავნილმა წინაშემდგომელებმა ბრძანების თანახმად „წარადგინეს ჯიქური წინაშე მეფისა ღამით“. ამ დროს განრისხებული „მეფე ჯდა ისანთა მხედველი მტკერისა“ და ამ ოდესღაც ყველაზე მისანდო და ძლიერ ადამიანს არც კი მიჰხედა „და არარა სიტყვა ყო მისთანა, არამედ განუკითხავად ბრძანა შთაგდებად მტკერისა“.

ეს ბრძანებაც ისევე სიტყვის შეუბრუნებლივ და სწრაფად იქმნა ასრულებული, როგორც პირველი. მხოლოდ დილით, როდესაც უკვე „განთენდა“, ტფილისელებმა „იხილეს ჯიქური რიყესა ზედა განგდებული წყლისაგან“ და, რა თქმა უნდა, „განკვირდეს ყოველნი მხილველნი ანასდათისა სიკედლილისათვის“ ჯერ კიდევ გუშინ ამ მთელ საქართველოში ყოვლად-შემძლე და მეფისაგან განუსაზღვრელი ნდობით აღჭურვილი ადამიანისა.

როცა ყოვლად-შემძლე მედროვესა და მბრძანებელს სვებედი უკუღმა დაუწყებეს ტრიალს და მისი სიტყვა-ბრძანების უცილობლობაც გაქარწყლდება,

მაშინ ასეთ ადამიანს ყველა სწრაფად შემოეცლება ხოლმე, ხშირად მათ შორის მისი მეგობრები და სხვებზე მისანდოდ მიჩნეულნი პირინტი-კი: უკვე ყოველად უძლურად ქცეული, ის ხომ აღარავისთვის გამოსადეგი არ არის და ვისლა რისთვის დასჭირდება!.. ასევე დაემართა მესტუმრე ჯიქურსაც.

თუმცა, როდესაც საქართველოს დედაქალაქის მოსახლეობამ მეორე დღეს დილით ამ ძლიერი კარისკაცის ასეთი უეცარი სიკვდილისა და მოულოდნელი აღსასრულის ამბავი გაიგო, ყველა გაოცებული იყო, მაგრამ მტკვრის რიყეზე გარიყულს მის გვამს მაინც არავინ მიჰკარებია: ის მის მახლობლებისა და მეგობარ-დაველებულ პირთა გულითგანაც ასევე ამორეცხილი და გარიყული აღმოჩენილა. ეამთაღმწერელი მოკლედ სკრის სიტყვას: „არავინ იპოვა დამფლელი მისი, რამეთუ არა ესვა შვილი“-ო. შვილი არ ჰყავდა, სხვა კი აღარავინ მიჰკარებია. ვისი რა საქმე იყო, ასე მსჯელობდნენ, ეტყობა, მისი ყოფილი მეგობრები.

მაგრამ მაინც მაშინდელს საქართველოში ყველა ასე გულცივი და უმაღური არ აღმოჩენილა და სწორედ ეს ცნობა ისტორიისათვის საგულისხმო და საყურადღებო. იგივე ისტორიკოსი მოგვითხრობს: „შეკრბეს ყოველნი გლახაკნი და ობოლ-ქვრივნი და ევედრნეს მეფესა, რათა მიაღიჭოს გვამი ჯიქურისა, ამაღ რომე მრავალი კეთილი იქმნა მათ ზედა“-ო.

რა იგრძნო აჩქარებულმა და მღვმრწმენმა მეფემ, როდესაც ასეთი არაჩვეულებრივი შემადგენლობის მთხოვნელ-მევედრებელნი წარუდგნენ იმ ადამიანის შესახებ, რომელიც აქამომდე მისი სრული ნდობით იყო აღჭურვილი და თავის ყველაზე ერთგულ და თავგამოდებულ მოხელედ მიაჩნდა, ეხლა-კი ამ წუთისოფელს ასე უღმობელად და განუხჯელად გამოსასლმა, ამაზე ეამთაღმწერელი არას ამბობს. მაგრამ მეფის მოქმედება ამჟღავნებს, რომ მის გულში სინანულის გრძნობას მაინც გაუღვიძია.

ისტორიკოსს ამ არაჩვეულებრივი ამბის დასასრული ასე აქვს აღწერილი: „ისმინა დავით და მისცა გვამი მისი და მრავლითა გოდებითა წარიღეს ეკლესიასა წმიდასა ქალწულისა ქრისტიანისასა, რომელი, ხვარაზმელთაგან დარღვეული, ახლად აღშენებულ იყო, და მუნ დაფლეს დიდითა პატივითა, რაც ოდენ გლახაკთა ძალეღდა“-ო.

განა დასაჯერებელია, რომ დავით-ულუს ასეთი პატივისცემითა და საჯაროდ დატირებით ჯიქურის დასაფლავების უფლება მიეცა ვისთვისმე, მას რომ სრული რწმენა ჰქონოდა, რომ მისი ყოფილი ყოვლად-შემძლე კარისკაცი მართლაც მოღალატე იყო? თუ მან მაინც დედაქალაქის ღარიბსა და ქვრივობლებისაგან შემდგარი მოსახლეობის ნაწილს ასეთი ნება დართო, რომელიც მისი საქციელის ცხადს გმობას წარმოადგენდა, ეს უფლებას გვაძლევს ვიფიქროთ, რომ, უეჭველია, ჯიქურის დასმენა და ბრალდება მეორე დღეს, როდესაც საქმის გამოსწორება, მართალია, უკვე აღარ შეიძლებოდა, მასაც საეჭვოდ მიუჩნევია და თავისი აჩქარებული მსჯავრი სანაშურად გაჰხდომია. ასეც რომ არ ყოფილიყო, საქართველოს დედაქალაქის უღარიბესი და უბედური

მოსახლეობის ფენისაგან ჯიქურისადმი გამომჟღავნებული უღრმესი სიყვარული და მისი ასე საშინლად სიკვდილად დასჯის შემდგომაც ასეთი გაბედული ერთგულება ყოველგვარ გამამართლებელ სიტყვასა და დაცვაზე უშეკერმეტყველესია. მათი მოქმედება ცხად-ჰყოფს, რომ თავისი ძლიერების დროსაც მისი გული ღარიბ-ღატაკისა და ცხოვრებისაგან დაბეჩავებული ადამიანისადმი თანაგრძნობისა და მზრუნველობისათვის დახშული არ ყოფილა და მათი გაჭირვებული მდგომარეობის შეძლებისამებრ შემსუბუქება თავის მოვალეობად მიუჩნევია.

ამრიგად, მესტუმრე ჯიქური არც ურიგო და უქკუო მმართველი და არც უგულო ადამიანი ყოფილა, მაგრამ მისი თავგადასავლისა და ბედის უკუღმართად დატრიალება ერთი მხრით ღვით გიორგი-ლაშას ძის წინდაუხედავი პოლიტიკისა და აჩქარებული ხასიათის, მეტადრეკი მალემრწმენობის შედეგი იყო, მეორე მხრით და უფრო-კი დიდგვარიან ხელისუფალთა და დიდებულ მოხელეთა შეღახული პატივმოყვარეობისა და უფროს-უმცროსობის წესის დარღვევის მსხვერპლი შექმნილა.

4. დიდი ბაბირჰება საძარტველოში

ჯერ კიდევ ხეარაზმშაჰ ჯალალედინის აღმ. საქართველოში შეიდი წლის განმავლობაში ბრძოლისა და თარეშის დროს, ქვეყანა ძალზე აოხრდა და დაზარალდა. რაკი ამის შედეგად საქართველოში სასოფლო მეურნეობის წესიერად წარმოება და მიწის დამუშავება შეუძლებელი იყო, პური ძალზე გაძვირდა და ისედაც ვაწვალბულ ხალხს დიდი შიმშილობაც დაატყდა თავს. ხეარაზმელთა შემდგომ ხომ ჩვენს სამშობლოს მონღოლები შემოესივნენ და საქართველო, რასაკვირველია, კვლავ დაზარალდა. მაგრამ სამხედრო მოქმედებით მოყვებული ზიანიც რომ არ ყოფილიყო, ქვეყნის კვლავ აოხრებისათვის და გასანადგურებლად მარტო მათი ცხენები და აქლემებიც კმაროდა: საუკეთესო საძოვრები მათი საქონლისათვის უნდა ყოფილიყო გამაყოფილი, ხოლო ამაზე მეტად სახნავეები იყო ამ საქონლის ფეხით გათელილ-გავერანებული.

ერანის ილხანის ჰულაგუ ყანის დროს, კირაკოზ განძაკელი ცხოვრობით, სხვა გადასახადებს გარდა, შემოღებულ იქმნა აგრეთვე თაღარად წოდებულიც. ის სულ ცოტა შეიდი სხვადასხვა გამოსალბებისაგან შესდგებოდა. თაღარი კაცის თავზე დაწესებულ გადასახადს წარმოადგენდა. თითოეულ პირს ყანის ხაზინისათვის უნდა მიეცა: 100 ლიტრა პური, 50 ლიტრა ღვინო, 2 ლიტრა ბრინჯი, 3 თოფრაკი, 2 საბელი, 1 ისარი, 1 ნალი და 1 თეთრი. ამას გარდა 20 პირუტყვზე უნდა 1 პირუტყვი, ე. ი. 50% და 20 თეთრი გადაეხადა.

თავის ალაგას უკვე გვქონდა აღნიშნული, რომ ძალზე შემცირებული შემოსავლისა და არსებობის სახსრის შევსების ერთადერთ წყაროდ მონღოლთა ბატონობის ხანაში ძლევაშოსილი ომიანობითგან მოტანილი ნადავლ-ნაცარკვი შეადგენდა. მაგრამ ესეც შესაძლებელია სამხედრო წრის უფრო მაღალი ფენის ხვედრი ყოფილიყო: ჩვეულებრივი მოლაშქრე გლეხი ისეთს რას ჩაივლებდა ხელში, რომ გამდიდრებულიყო? ამავე დროს მთელი საგადასახადო და საბეგრო ტვირთის ზიდვა ბოლოსდაბოლოს გლეხობას უხდებოდა, რათგან საპატრონჲო და სა-

ზელმწიფო გადასახადებიცა და მონღოლთაგან დაღებული ხარკიც სწორედ მათ უნდა გამოეღოთ. ყველა ამგვარივე ბეგარაც მათვე უნდა მოეხადათ. ამრიგად მღაბიო ხალხის ეკონომიური მდგომარეობა ამ ხანაში ძალზე გაუარესდა.

საყურადღებო გარემოებაა, რომ მონღოლთა შემოსვლის დროს დამპყრობელებს, როგორც დავრწმუნდით, დიდებული ხელისუფლები უფრო ადვილად შეურიგდნენ და შეუთანხმდნენ, ვიდრე ხალხი, რომელსაც წინააღმდეგობის გაუწევლად მორჩილება არ განუტხადებია. ხალხი თითქოს ალლოთი გრძნობდა, რომ მათი შენახვა ბოლოს მაინც სწორედ მას უნდა დასწოლოდა.

მონღოლებთან დაზავების შემდგომ, კი რაკოზ განძაკელის ცნობით, საქვეყნოდ გამრიგე დიდი ხელისუფლები, მთავრები, მონღოლებს გულმოდგინედ შეელოდნენ ხარკის აკრებას და წართმევაშიც კი ეხმარებოდნენ თურმე, რათაგან იქითგან მათ თითონაც გამორჩენა ჰქონდათო. ამავე ისტორიკოსის სიტყვით, დიდკატურსა და მდიდრულ ცხოვრებასა და ჩაცმას-დახურვას მიჩვეულნი ეს მოხელეები თავიანთი შემცირებული შემოსავლის გადიდებას ღარიბების ყველფით ცდილობდნენ. ამის მისაღწევად უკვე ამ ხანაში დაუწყიათ საზომების გადიდება, როდესაც გადასახადი თითონ უნდა მიეღოთ; და განზრახ ნაკლულს საზომებს ხმარობდნენ, როდესაც თითონ მათ ჰქონდათ ხოლმე მისაცემი.

საზომ-საწყაოებით ასე თვითნებურად სარგებლობისათვის მარტო ერისკაცთა წრეში-კი არ მიუყვიათ ხელი, არამედ, როგორც რკონის 1259 წ. კახას მექურქლეთუხუცესის შეწირულების წიგნიდან ჩანს, ამას თურმე მონასტრებშიც-კი არ ერიდებოდნენ. სამონასტრო ყმების მდგომარეობა იმდენად გაუარესებულა და მძიმე ყოფილა, რომ იგივე მექურქლეთუხუცესი კახა გამრეკელი-თორელი თავის ზემოდასახელებულ შეწირულების წიგნში მონასტრის ძმობას ემუდარებოდა: ჩემგან შემოწირული სოფელ ხოვლის გლეხთათვის კარგნი იყავით, კარგად მოეპყარით, ნუ შეაწუხებთო.

გიორგი-ლაშას მეფობაში აღწერილი გვქონდა ის უთანხმოება და მტრული დამოკიდებულება, რომელიც ქ. ანისის „მართლმადიდებელ“ ქართველთა და სომეხთა მრევლსა და სამღვდელოებას შორის ჩამოეყარა იმის გამო, რომ უკანასკნელს, ცხოვრების გაძვირების გამო; საეკლესიო წესების, — მაგ., გვირგვინთა კურთხევისათვის ქორწინებაში, მიცვალებულისათვის ანდერძის აგებისა და სხვათა ასრულებისათვის, — წინათ და მანამდე არსებული მისაცემელი გასამრჯელო ძალზე გაუდიდებიათ. ეს, როგორც დავრწმუნდით, საქართველოს იმდროინდელმა კათალიკოზმა მკაცრად დაჰგმო და გააუქმა.

ეხლა, როდესაც მას შემდგომ საქართველოზე თავდამტყდარმა პოლიტიკური ბედის უტუმარობამ, ქვეყნის აოხრებამა და მონღოლთა ბატონობის უდელმა ქვეყანა გაცილებით უფრო უარეს მდგომარეობაში ჩააგდო, ცხოვრებაც საშინლად გაძვირდა, საერო სამღვდელეოებას თავისი ქონებრივი მდგომარეობის გამოსწორება ისევ საეკლესიო წესებისათვის განკუთვნილი გამოსაღებლის საშუალებით დაუწყია, ე. ი. დაახლოებით იმის მსგავსმა მოვლენამ, როგორც წინათ ქ. ანისში იყო, ეხლა შუაგულ საქართველოშიც იჩინა თავი, მე-

ტადრე დავით-ულუს მეფობაში. მაგრამ ამ შემთხვევაში უკანონო საწესო გამო-საღებლები უკვე სხვა მიზნით იყო გამოყენებული.

დმანისის ეპისკოპოზს იქაური საყდრის კარიბჭის წარწერაში აღნიშნული აქვს, რომ. როდესაც ის ამ თავის სამწყსოში მისულა, დმანისის ეკლესიებში ისეთი მდგომარეობა დახვედრია, რომ „უმეყვისოთა, უბრალთა ქალ-ყრმათა, მამა-დედათა არ მოუშვებდეს, ვიდრე ოქროსა არ აიღებდეს“-ო, ე. ი. უდანაშაულო და ისეთ საცოლქმროებს, რომელთა შო-რის არავითარი ნათესაობა არ იყო და რომელთაც, მაშასადამე, დაუბრკოლებ-ლივ დაქორწინების უფლება ჰქონდათ, დმანისის ეკლესიების მღვდელმსახურ-ნი მაინც ჯვარს არ სწერდნენ, სანამ ისინი მღვდლებს საგანგებოდ ფულს არ გადაუხდიდნენ. ცხადია, რომ ამ წარწერაში დმანისის ეპისკოპოზი თვით ქო-რწინების, გვირგვინთა კურთხევისათვის გამოსაღებ გასამრჯელოს-კი არ გულის-ხმობდა, არამედ სხვადასხვა დამაბრკოლებელ გარემოების განზრახ გამოყენე-ბით რომ ჯვარისწერის ნებართვის მისაღებად სთხოვდნენ ისინი. აქ, მაშასა-დამე. თითქოს უფრო ისეთი ამბავი ჩანს, როგორიც 1263 წ. დავით-ულუსისა-თვის მირთმეულს საეკლესიო დადგენილება-მოსხენებაშია მოთხრობილი, რო-დესაც ეკლესიისათვის შეწირული მიწების შთამომავალთაგან კვლავ დასაკუთ-რების შესაჩერებლად სამღვდლოებას ამნაირივე გზით დაუწყია მოქმედება. ამიტომ საფიქრებელია. რომ დმანისშიც „უმეყვისო და უბრალო ქალ-ყრმათა“ ქორწინების განზრახ შეფერხება, ან ეკლესიისათვის წარმეული მიწებისათვის სამაგიერო საშუალება უნდა ყოფილიყო, ან და მონღოლთა ბატონობის ხანაში. საერთო გაქირვების გამო საეკლესიო შემოსავლის შემცირების უკანონო გზითა და საშუალებით შევსების მცდელობა. ეს უსამართლობა დმანისის მამამთავარს, მისივე განცხადებით, თავის მრევლში გაუუქმებია.

ზოგადად შესაძლებელია ითქვას, რომ, რასაკვირველია, საქართველოს სახელმწიფოს მოსახლეობის ყველა ფენა და წოდება დიდად შეწუხებული და ქონებრივად შევიწროებული იყო, ვაქრებს გარდა, რომელთაც მონღოლები მფარველობდნენ. ამის წყალობით სოფდაგრებს ამ საერთო გაქირვების დროს დიდი მოგება ჰქონდათ, მეტადრე დიდ ვაქრებს და ურტაღ-ად წოდე-ბულს საკრედიტო, გამსესხებელ-დამგირავებელ ამხანაგობათა წევრებს. ამიტომ მონღოლთა ბატონობა და მათ გადასახადებ-მოვალეობათა ტვირთი მაშინ თი-თქმის ყველას განუტრეხელად ღვთის რისხვად ეჩვენებოდა. მეჭურჭლეთუხუ-ცესს კახა გამრეკელ-თორელს თავის 1259 წ. რკინის შეწირულობის წიგნში ნათქვამი აქვს: „ღმერთმან შეიბრალოს ქრისტიანობაი და აღარ იყოს ხარაჯობაი აწინდელის დებისაი“-ო. მაგრამ მაინც სხვებზე შეღავათიანი პირობები მონღოლთა ბატონობის ხანაში, ვაქრებს შემ-დგომ, ეკლესიას ჰქონდა, მეტადრე განთქმულ სალოცავებსა და დიდ მონა-სტრებს: გადასახადებისა და სამხედრო ბეგარისაგან შეუვალობა ეკლესიას საშუალებას აძლევდა უცხო დამპყრობელთა წესწყობილებისა და ხარაჯობის სუსხის სიმკაცრე ნაკლებ ეგრძნო. მხოლოდ ცხადია, რომ ქვეყნის საერთო გაქირვებას შეუძლებელია მაინც მათზეც გავლენა არ მოეხდინა და მათი ქონებ-რივი მდგომარეობაც არ გაუარესებულყო.

რამდენად შერყეული იყო საქართველოს ეკონომიური კეთილდღეობა და რაოდენს გაჰირვებაში ჩაეარდა მოსახლეობა უკვე მე-13 ს. შუა წლებისათვის, თუნდაც მანგლელ მთავარეპისკოპოზის არსენი მშვიდადსდის სიტყვებითგანაც ჩანს. აბელის ეკლესიის კედლის წარწერაში აბელის ნაგებობის გარემოებაზე მას ნათქვამი აქვს: „გარწმუნოს ღმერთმან, ვინცა ჰნახოთ ქირით და რუდუნებით ნამუშაქეთ ჩუენი“. ამ ეკლესიას „მას უამსა ჯელ ვყავით შენებად, ოდეს თათართა დაეპყრა ესე სამეფო და ყოველი ქუეყანაჲ ძლით და შრომით შეემართებოდა, ჩემებრ გლახაკისა და არარაჲს მქონებლისაგან, გარნა პატრონთა წყალობით ჯელ-ვყავ და სხვების შესაწევრითაც მოვახერხე ამის აგება“-ო.

თუ მთავარეპისკოპოზი ამ დროს უკვე ისე იყო გაღატაკებული, რომ თავის თავს „გლახაკად და არაჲს მქონებლად“ სთვლიდა და ასეთი მაღალი თანამდებობის ეკლესიის მსახურს პატარა (7X3 მეტრ.) შენობის აგება თავისი სახსრით აღარ შესძლებია, სხვებს რაღა უნდა ეთქვათ და რა მდგომარეობაში უნდა ყოფილიყვნენ, ადვილი წარმოსადგენელია.

თვით მეფეებისათვისაც კი ძნელი იყო მონღოლთაგან შემოღებული წესებისა და გადასახად-ბეგარის ატანა. ქართ. უამთაღმწერელს აქვს აღნიშნული, რომ მონღოლთა გადასახადების ამკრებ მოხელეთა ხელმძღვანელი საქართველოში ისე გაკადნიერდა თურმე და „ესოდენ უწესოებად მიიწია, რომელ, თუ სამზარეულოსა მეფისასა ცხვარი, გინაკრავი ისყიდებოდის, მას ზედანცა ხარაჯა წაუღიან, რომელსა იგინი ტამლად უწოდდეს“-ო.

5. აჯანყება მონღოლთა წინააღმდეგ და მისი შედეგი

ა. ამბოხება საქართველოში დავით IV ნარინის მეთაურობით

მონღოლთა ხშირმა მოლაშქრობამ და მრავალნაირი გადასახად-ბეგარის ტვირთის ესოდენმა სიმძიმემ ქართველი ხალხი მოთმინებითგან გამოიყვანა და ამის გამო აჯანყება დაიწყო. მონღოლთა წინააღმდეგ აჯანყების მეთაურობა დავით-ნარინმა იღო თავის თავზე, დავით-ულუ-კი ამაში არ გარეულა. როგორც მონღოლთა წყალობით გამარჯვებულს, ბუნებრივია, რომ უფრო მეტი სიფრთხილე გამოეჩინა და მონღოლთა ერთგული დარჩენილიყო. რა თქმა უნდა, მას აღმ. საქართველოს მოსახლეობაშიც ეყოლებოდნენ მომხრენი და უკვე ეს გარემოება ქართველ მებრძოლთა ძალის დაქსაქსვის მომასწავებელი იყო. ასეთ პირობებში აჯანყების მოწყობის მიზანშეწონილობაც უნდა სათუო შექმნილიყო, მაგრამ მდგომარეობა ხალხისათვის იმდენად აუტანელი გამხდარა, რომ აჯანყებას უკვე სტიქიური ხასიათი ჰქონია.

ნარინ-დავითის მეთაურობით საქართველოში ამტყდარი აჯანყების ამბის გაგებისთანავე, ჰულაგუ ყანმა მონღოლთა და მაჰმადიანთაგან შემდგარი დიდი ლაშქარი წარმოგზავნა არღუნ ნოინის, ანუ ამირის სარდლობით. რასაკვირველია, მონღოლთა ერთგულად დარჩენილ დავით-ულუს მომხრე ქართველებსაც მოუხდებოდათ უნებლიედ თავიანთ თანამომხრეების წინააღმდეგ მონღოლთა და მაჰმადიანთა ლაშქრობაში მონაწილეობის მიღება.

ნარინ-დავითის მეთაურობით თავმოყრილს აღმ. საქართველოს აჯანყებულთა ჯარსა და არლუნის მეთაურობით მოსულს მონღოლთა შეერთებულს ლაშქარს შორის ბრძოლა 1259 წ. მოხდა. ორთავე მხრით გააფთრებით იბრძოდნენ და მას დიდი მსხვერპლიც შეეწირა, მაგრამ მაინც არლუნმა გამარჯვება ვერ შესძლო და აჯანყება ვერ ჩააქრო. ეს გარემოება ცხად-ჰყოფს, რომ აჯანყებაში ბევრი იღებდა მონაწილეობას. მხოლოდ ვერც დავით-ნარინმა მოახერხა მონღოლთა განადგურება.

არლუნი იძულებული გახდა ისევ ჰულაგუ ყაანთან გამგზავრებულიყო დამატებითი ჯარის სათხოვნელად. ყაანმაც ბრძანება გასცა, რომ საქართველოში გადარჩენილს მონღოლთა შეერთებულ ძალას ერაყის ღუშმანის ლაშქარი მიჰშველებოდა. ამის გაგების შემდეგ, დავით-ნარინმა ბრძოლის გაგრძელება უიმედო საქმედ მიიჩნია და შეწყვეტა ამჯობინა, თითონ-კი ლიხთიმერეთში გადავიდა და მონღოლთაგან მოსალოდნელი მრისხანე შურისძიებისაგან დასაცავად იქ შეათარა თავი.

ბ. დავით V-ის ნაგვიანვეი აჯანყება და შეუთანხმებელი მოკმედებით გამოწვეული მარცხი

ამასობაში დავით-ულუს ჰულაგუ ყაანისაგან მოწერილობა მოუვიდა, რომ აღმ. საქართველოს ჯარითურთ ერანის ილხანების ლაშქრობაში ეგვიპტის სულტნის წინააღმდეგ მიეღო მონაწილეობა. ტფილისითგან გამგზავრების წინ, დავით მეფემ გვანცა დედოფალი მცირეწლოვანი ვაჟიშვილ დიმიტრიითურთ ბიჯნისში გაისტუმრა, თითონ-კი ყაანის მოწერილობის ასასრულებლად საქართველოს ჯარითურთ ჯავახეთში გაეგზავრა, რომ იქითგან სამხრეთისაკენ ებრუნა პირი.

ჯავახეთში მისვლისთანავე, დავით-ულუმ მოულოდნელად საქართველოს ჯარის მეთაურთა და წარჩინებულთა სამხედრო-პოლიტიკური თათბირი მოიწვია, რომელზედაც თავისი გადაწყვეტილება გამოაცხადა, რომ მას მონღოლებთან ერთად ლაშქრობაში მონაწილეობის მიღება არ ჰსურს და ეგვიპტეში გამგზავრება არ უნდა. თუმცა მეფე დამსწრეთა აზრს შეეკითხა, მაგრამ ამასთანავე განუცხადა, რომ ყველა წარჩინებულთ ნებას აძლევს, თავიანთი რწმენის მიხედვით მოიქცნენ. ცხადია, რომ ასეთ ნებართვას შეუძლებელია დავით-ულუს განზრახვა არამცთუ სრულებით უიმედო საქმედ არ ექცია, არამედ მთლად უგუნურ მოკმედებად არ წარმოედგინა: ეგვიპტის კერძო ადამიანისათვის ასეთი პასუხსაგები ამოცანის გადაწყვეტისათვის ნებაყოფლობის მინიჭების აზრი პატიოსან საქციელად-ც-კი ყოფილიყო მიჩნეული, მაგრამ მეფეს, რომელსაც ქვეყნის კეთილდღეობაზე და ხალხის უვნებლად დაცვაზე მზრუნველობა ედვა ვალად, როგორ შეეძლო ისეთი აჯანყების დაწყების თაოსნობა ეკისრა, რომლის თავითგანვე ჩაშლას თითონ უწყობდა ხელს? ასეთი განზრახვისათვის თათბირს მხოლოდ იმ შემთხვევაში ექმნებოდა მნიშვნელობა, თუ მისი გადაწყვეტილება ყველასთვის სავალდებულო გახდებოდა.

თათბირის მონაწილენი ორ ბანაკად გაიყვნენ: დიდი უმრავლესობა აჯანყების წინააღმდეგი აღმოჩნდა. მოწინააღმდეგეთა ჯგუფში ისეთი დიდი ხელისუფლები იყვნენ, როგორიც ივანე შანშას ძე მხარგრძელი, ქართლის ერისთავთ-ერისთავი გრიგოლ სურამელი, მექურქლეთუხუცესი კახა გამრეკელი-თორელი, „უმრავლესნი ჰერ-კახნი და ახალქალაქის თავნი და პირნი ქუეყანისანი“.

აჯანყების მომხრეთა ჯგუფი ძალზე მცირერიცხოვანი იყო და უმთავრესად სარგის ჯაყელ-ციხისჯვარელი და შავშეთ-კლარჯეთის წარმომადგენელნი ეკუთვნოდნენ მას.

ქართველ ისტორიკოსს აღნიშნული არა აქვს, თუ რა მოსაზრებით უშლიდნენ აჯანყების მოწინააღმდეგენი მეფეს თავის განზრახვის განხორციელებას, მაგრამ მაინც ამის მიხედვრა ძნელი არ არის. მართლაც-და, თუ აჯანყების დაწყება იყო, განა არ სჯობდა, რომ დავით-ულუ ამ აზრს მაშინ მიჰმხრობოდა, როდესაც დავით-ნარინის მეთაურობით აღმ. საქართველოს უმეტესი ნაწილი მონღოლებს აუჯანყდა? იმ დროს მის მიმხრობას დიდი მნიშვნელობა ექმნებოდა და მონღოლებს მაშინ უკვე მთელი საქართველოს ძალასთან მოუხდებოდათ შებრძოლება. თუ არღუნის მეთაურობით მომქმედმა შეერთებულმა ლაშქრობამ დავით-ულუს განზე გადგომით შემცირებულს აჯანყებულ ქართველთა ჯარს ვერ სძლია, მით უმეტეს მას ცუდი დღე დაადგებოდა, დავით გიორგი-ლაშას ძეს თავის მომხრეებითურთ რომ დავით ნარინთანა და აჯანყებულ ქართველობასთან ერთად ებრძოლა. მას შემდგომ, რაც მისივე მიზეზით, ამ აჯანყებისათვის დიდი მსხვერპლის განწირვისდა მიუხედავად, მონღოლთა ლაშქრის სრული განადგურება ვერ მოხერხდა და დაწყებული საქმე ჩაიშალა, ახალი აჯანყების კვლავ დაწყებას რაღა აზრი ჰქონდა? განა შესაძლებელი იყო, რომ ამ შემთხვევაში გამარჯვების რაიმე მოლოდინი ყოფილიყო, როდესაც არღუნი მონღოლთა ყაანთან ახალი მეშველი ლაშქრის სათხოვნელად იყო წასული და ბრძოლა წინანდელზე უფრო მკაცრი და დაუნდობელი იქმნებოდა. ასეთ პირობებში აჯანყების დაწყება უიმედო საქმე იყო და მიზანშეწონილს ნაბიჯს არ წარმოადგენდა.

თათბირის მონაწილეთა უმრავლესობისაგან უარყოფითი პასუხის მიღების შემდეგაც, დავით-ულუმ მაინც მონღოლთა ლაშქრობაში მონაწილეობის მიღებაზე უარი განაცხადა, რაც მონღოლთა თვალსაზრისით აჯანყებას უდრიდა.

წინდაუხედავად დაწყებული საქმე ისევე უაზროდ დამთავრდა: მეფისაგან მიღებული ნებართვის თანახმად, საქართველოს ჯარის უმრავლესობა მონღოლებთან ერთად ეგვიპტის სულტნის წინააღმდეგ განზრახულს ლაშქრობაში მონაწილეობის მისაღებად გაემგზავრა, საქართველოს მეფე დავით-ულუ და მისი მცირერიცხოვანი მომხრენი-კი სამცხეში დარჩნენ სარგის ჯაყელთან. ამრიგად, უკვე ამ გარემოებითგან ცხადი ხდებოდა, რომ აღმ. საქართველოს უდიდესი ნაწილი, თვით პოლიტიკურად მისი ისეთი მნიშვნელოვანი ადგილიც-კი, როგორიც შუაგული ქართლია, მინებებული იყო და უბრძოლველად მონღოლთ ხელში რჩებოდათ. ცხადია, რომ ასეთ პირობებში, თუნდაც დავით გიორგი-

ლაშას ძეს სამცხე-შავშეთ-კლარჯეთში გამაგრება შესძლებოდა, ამას შედეგად შესაძლებელია მხოლოდ საქართველოს მთლიანობის დარღვევა მოჰყოლოდა და ამ გზით გამარჯვების მოპოვება, რა თქმა უნდა, ყოველად შეუძლებელი იყო.

გ. დავით V ულუს აჯანყება და ბრძოლა მონღოლებთან

როდესაც არლუნი ერაყის ღუმნის 20000 მოლაშქრის მეშველი ჯარით საქართველოში დაბრუნდა, აქ მას პოლიტიკური ვითარება უკვე სრულებით შეცვლილი დახვდა. მართალია, დავით-ნარინი ლიხთიმერეთში გადახიზნული აღმოჩნდა და, მაშასადამე, აჯანყება თავისდა-თავად თითქმის ჩამქრალი ჩანდა, მაგრამ სამაგიეროდ არლუნმა დავით-ულუს აჯანყების ამბავი გაიგო, სწორედ იმ პირის, რომელიც მონღოლთა უერთგულესად იყო მიჩნეული.

დავით გიორგი-ლაშას ძის აჯანყების ამბის გაგებისთანავე მონღოლებმა გეანცა დედოფალი თავისი მცირეწლოვანი შვილითურთ დაიქირეს და ურდოში ტყვედ წაიყვანეს, ხოლო აღმ. საქართველო და ტფილისი ვიღაც შადინ სომეხს ჩააბარეს. თითონ არლუნი-კი საქართველოში მყოფი და ერაყითგან მოყვანილი 20000 მეშველი მონღოლთა მოლაშქრეებითურთ, ადგილობრივი ქართული ჯარის ნაწილის მონაწილეობით, დავით-ულუს წინააღმდეგ გაემგზავრა.

დავით გიორგი-ლაშას ძეს და სარგის ჯაყელს სამცხისა და შავშეთ-კლარჯეთითგან მხოლოდ 8000 კაცი მებრძოლი შეუფარგდა. ძალთა ასეთ უთანასწორობაში ერთადერთ მიზანშეწონილ მოქმედებად შესაძლებელია ტაშის-კარის იწროებში გამაგრება და მტრის იქ შეტყუებით გაწყვეტა ყოფილიყო. მიჩნეული. სარგის ჯაყელმა-კი რატომღაც მონღოლთა მრავალრიცხოვან ლაშქარზე იერიშის მიტანა გადასწყვიტა და მტერთან შესაბრძოლებლად და მოწინააღმდეგის დასახვედრად. ისეთი მარჯვე ადგილის მაგიერ, როგორც ზემოდასახელებული იწროებია, ქართლის გაშლილი ველი აირჩია. ეს დიდი შეცდომა იყო. ბრძოლა გორის შინდარასა და ახალდაბასთან დეკემბერში მოხდა და სარგის ჯაყელი თავისივე ამ მცდარი სამხედრო გეგმის გამო, აჯანყებულთა ჯარითურთ, რა თქმა უნდა, დამარცხდა.

ახალდაბის ბრძოლაში გამარჯვების შემდეგაც, არლუნს მონღოლთა ძალითურთ მესხეთში შესვლა მაინც არ უცდია. ნაწილობრივ ეს, შესაძლებელია, მისი სიფრთხილით აიხსნებოდეს, რათგან კარგად იცოდა, თუ რამდენად ძნელი იქნებოდა იქ სამხედრო მოქმედების გაგრძელება. მაგრამ ეგების ეს გაუბედობა იმითაც იყო ნაკარნახევი, რომ ახალდაბის ბრძოლაში მონღოლთა ლაშქარიც საგრძნობლად იყო დაზარალებული. ასეა, თუ ისე, არლუნი კვლავ ყანთან დაბრუნდა, თუმცა გამარჯვებული, მაგრამ ისე-კი, რომ მთავარი დავალება და ამოცანა, აჯანყებული დავით-ულუს ხელთგდება, მაინც მიუღწეველი დარჩა.

ჰულაგუ ყანმა 1261 წ. მაისში არლუნი მონღოლთა და ქართველთა შეერთებული ლაშქრითურთ კვლავ სამცხეს მიუსია. ამ დროისათვის თვით სამ-

ცხის მოსახლეობაშიც განხეთქილებამ იჩინა თავი: ბრძოლის გაგრძელება და წინააღმდეგობის გაწევა ტუილ-უბრალოდ სისხლის ღვრად მიაჩნდათ, ხოლო ზოგნი, შებრძოლების მაგიერ, მონღოლებს მიეგებნენ კიდევაც. თუმცა მონღოლთა ლაშქარი სამცხეს 20 დღის განმავლობაში აოხრებდა, მაგრამ ასეთი განხეთქილების პირობებშიც არღუნმა ჯაყელთა მთავარი საჯდომისა და ბურჯის, ციხისჯვარის, ალება მაინც ვერ შესძლო.

მონღოლთა თარეშის დროს სამცხე, მართალია, საშინლად დაზარალდა, მაგრამ დასახული მთავარი მიზნის ამ შემთხვევაშიც მიუღწევლობის გამო, არღუნმა 1261 წ. ივნისში ისევ უკან დაიხია და სამცხიდან წამოვიდა.

რაკი დავით-ულუ ვერასგზით ხელში ვერ ჩაიგდეს, მონღოლებმა ჯავრი მის ცოლზე, დედოფალ გვანცაზე, იყარეს: გვანცა 1261-2 წ. სიკვდილად დასაჯეს. საქართველოს დიდ ხელისუფლებსაც ცუდი დღე დააყენეს: ამირსპასალარი ზაქარია შანშას ძეც სიკვდილად დასაჯეს, რათგან მას თავის სიმამრ სარგის ჯაყელთანა და მამასთან შეხიზნულ თავის ცოლთან საიდუმლო კავშირი დასწამეს. მონღოლებს საშუალება ჰქონდათ დარწმუნებულიყვნენ, რომ ისინიც ვინც აჯანყებას არ მიემხრნენ, გულში მაინც აჯანყებულებს თანაუგრძნობდნენ. ჰასანჯალალ ხაჩინელს იგივე ბედი ეწია, მაგრამ უკვე სხვა მიზეზით: უზარმაზარი შეწერილი ხარკის გადაუხდელობის გამო.

ცალკე სამცხის აოხრებაში და იქაურ მოსახლეობაში შეპარულმა განხეთქილებამ, ცალკე იმ მსხვერპლმა, რომელიც მონღოლთა შურისძიებას ეწირებოდა, დავით გიორგი-ლაშას ძე აიძულა თათბირი მოეწვია იმის გადასაწყვეტად, ღირდა, თუ არა, ბრძოლის კვლავ გაგრძელება. მსჯელობის დროს სარგის ჯაყელმაც-კი მეფეს აუხსნა, რომ სამცხეს, საქართველოს პატარა თემს, არ შეეძლო მონღოლებსაც გაჰმაგრებოდა და აღმ. საქართველოდან შეხიზნული ქართველობაც შეენახა, რომ ამიტომ ბრძოლის გაგრძელებას, ამ თემის განადგურების გარდა, შედეგად შეუძლებელია რამე მოჰყოლოდა. სარგის ჯაყელმა ამის გამო დავით-ულუს ურჩია, დასაღწეო საქართველოში გადასულიყო და თავი იქ შეეფარებინა. მეფე ეხლა თითონაც უკვე კარგად ხედავდა და გრძნობდა, რომ სამცხეში აღარ ედგომებოდა და იქ ყოფნა მისთვის საშიში შეიქმნა, იმიტომაც, სარგის ჯაყელის რჩევისამებრ, ლიხთიმერეთში გადავიდა.

6. ოკრივე დავით მეფის ლიხთიმერეთში შემხიზნა და ამით შემძინილი ვითარება საქართველოში

მონღოლთა წინააღმდეგ ცალკალკეულად და ძალთა წინასწარ დაქსაქსულობით დაწყებული და მცდარი სამხედრო გეგმით წარმოებული აჯანყება, როგორც მოსალოდნელიც იყო, ჩაიშალა. დიდი მსხვერპლის განწირვისდა მიუხედავად, ეს საქმე ვერც გამარჯვებით დამთავრდა და ვერც სახიერო გამოდგა საქართველოსთვის. უკვე წინათ ლიხთიმერეთში გადასულს დავით რუსუდანის ძეს ეხლა დავით გიორგი-ლაშას ძეც მიემატა. აღმოსავლეთი საქართველო კვლავ უმეფოდ დარჩა და მთლიანად მონღოლთა ხელში იმყოფებოდა. ეს გარემოება საქართველოსთვის რასაკვირველია პოლიტიკურ საფრთხეს წარმოადგენდა.

დავით-ნარინმა თავისი დედის ძმისწული და მასთან ერთად გადასული დიდებულები სიხარულით მიიღო, მაგრამ მათ შორის თანხმობა და მშვიდობიანი ურთიერთობა ხანგრძლივი არ გამოდგა. ერთი წლის შემდეგ კვლავ ძველი საკითხი წამოიჭრა. ეხლა წინანდელზე უფრო ცხადი შეიქმნა, რომ ორი მეფე ზედმეტი იყო, მეტადრე მას შემდგომ, როდესაც ორივე ლიხთიმერეთში მოექცა. ისევ დაიბადა აზრი, რომ საქართველოს მხოლოდ ერთი მეფე ჰყოლოდა. ატყდა კამათი და ბრძოლა იმის გამო, თუ რომელს ამ ორ დავითთაგანს უფრო მეტი უფლება ჰქონდა, საქართველოს სახელმწიფოს ერთადერთ მესაქედ ყოფილიყო ცნობილი. ამ ბრძოლაშიც, იმ ხანის ქართველი ისტორიკოსის სიტყვით, მამიდაშვილ-დედისძმისშვილი, თითქოს ოდნავაც-კი გარეულნი არ იყვნენ და მშვიდობიან წყალს ვითომც მხოლოდ დიდებულები ამღვრევდნენ. ბრძოლა იმდენად გამწვავდა, რომ შეთქმულების მოწყობაც კი განიზრახეს დავით-ნარინის ტახტიდან ჩამოსაგდებად და დავით-ულუს საქართველოს ერთადერთ მეფედ გამოსაცხადებლად.

შეთქმულების თაოსნობა დავით გიორგი-ლაშას ძის ამაღლას უნდა ჰკეთებოდა, მაგრამ ამის თანამგრძნობნი ლიხთიმერეთის ზოგი დიდებულთაგანნიც იყვნენ, როგორც, მაგ., რაქის ერისთავი კახაბერ კახაბერისძე, ქუაბულისძენი და ფარაჯანიანნი. მაგრამ დას. საქართველოს ყველაზე გავლენიანი დიდებულები, მათ შორის ისეთი სახელმძღვანელო პირი, როგორიც ბედიანი ჯოანშერის ძე იყო, დავით-ნარინს იცავდნენ.

ატყდა ბრძოლა მოპირდაპირეთა შორის და დასავ. საქართველოც შფოთისა და შუღლის ასპარეზად უნდა ქცეულიყო. თუმცა, რასაკვირველია, სჯობდა, რომ საქართველოში წინანდებურად ერთმთავრობას გაემარჯვა, მაგრამ ისეთ მდგომარეობაში, რომელშიც მაშინ ქვეყანა იმყოფებოდა, განხეთქილების იქაც-კი ჩამოგდება, სადაც მხოლოდ-ღა ჰქონდა საშუალება შერიგნილი ქართველ ხალხს მონღოლთა მძლავრებისა და აუტანელი მოხარკეობისაგან დაეცვა თავი, სრულს პოლიტიკურ სიბეცესა და უგუნურ საქციელს წარმოადგენდა: გარეშე მტრის ძალმომრეობასთან საბრძოლველად ყველაზე მეტად შინაურებაში თანხმობა იყო საჭირო, რათგან განხეთქილება მხოლოდ მოწინააღმდეგეს გაუადვილებდა საქმეს.

დას. საქართველოს გავლენიანი დიდებულების მომხრეობამ დავით-ნარინის მდგომარეობა განამტკიცა და შეთქმულება სამეფო ტახტიდან მის ჩამოსაგდებად ჩაიშალა. ამრიგად. დავით-ულუს მომხრეებს იმედი გაუცრუვდათ. ამავე დროს აღმ. საქართველოდან, სადაც მონღოლები ბატონობდნენ, ძალზე დამაფიქრებელი ამბავი მოდიოდა. ცხადად საგრძნობი გახდა, რომ შესაძლებელი იყო მონღოლებს საქართველოს სამეფოს მოსასპობად ლიხთიმერეთში ზადინი დაესვათ მმართველად. ასეთი საშიშროების შესაძლებლობამ დავით-ულუ და მისი მომხრე მმართველი წრეები აიძულა მონღოლებთან შეთანხმებასა და შერიგებაზე დაეწყათ ზრუნვა. რაკი მონღოლებმაც თავიანთ დასახულ მიზანს, რომ აჯანყებული მეფე დავით გიორგი-ლაშას ძე შეეპყრათ, ან და ბრძოლაში მაინც მოეკლათ, ვერ მიაღწიეს, ამ საქმის უბრძოლველად. მოგვარების სურვილი მათაც უნდა ჰქონოდათ.

მეფე დავით V-ის, გიორგი-ლაშას ძის, მონღოლებთან დაჯანყების მიზეზი, კვლავ აღმ. საქართველოში დამკვიდრება და საქარ- თველღს მთლიანობის დარღვევა

დავით რუსუდანის ძეს არც თვითონ ჰქონდა სურვილი მონღოლებს მიჰნდობოდა და არც მათგან ჩანს, რომ დიდი წადილი ჰქონოდათ აჯანყების მეთაურობა დაევიწყათ. ერთხელ ლიხთიმერეთში გადასული, ის სამუდამოდ დარჩა იქ და დამკვიდრდა. სამეფო უფლებრივად გაყოფილი არ იყო, მაგრამ პოლიტიკურად სინამდვილემ საქართველო ორ ცალკეულ ერთეულად აქცია.

წინასწარი საიდუმლო მოლაპარაკების შემდგომ, დავით-ულუ და სარგის ჯაყელი-კი ილხანების ყაანის ურდოში გაემგზავრნენ და მონღოლთა მბრძანებელს წარუდგნენ. ჰულაგუ-ყაანისაგან დაკითხვისა და აჯანყების როგორც მიზეზის, ისევე გარემოების გამოძიების დროს, მეფის სრული უმწეობა გამოიჩინა. სარგის ჯაყელს რომ ბრალი მთლიანად თავის თავზე არ მიელო, დავით-ულუ პირადად უკიდურეს განსაცდელში ჩაყარდებოდა. აჯანყების მიზეზად მონღოლთაგან საქართველოში ხარკისა და გადასახადების ამკრეფ-მოხელეთა უზენაეს ხელისუფლად დანიშნული ხოჯა-აზიზის ბოროტმოქმედება და ქვეყნის ყვლეფა იყო დასახელებული, რომელთან ბრძოლაც სრულებით შეუძლებელი იყო. რათგან, მის მომხრე მონღოლ კარისკაცთა წყალობით, ყაანთან ჩივილისათვის ქართველებს გზა შეკრული და კარი დახშული ჰქონდათ. ასეთ პირობებში, აჯანყებას გარდა, სხვა აღარავითარი საშუალება აღარ არსებობდა, რომ ხოჯა-აზიზის ბოროტმოქმედებისა და მტარვალობის ამბავს ყაანის ყურამდის მიეღწია.

ჯაყელისაგან თავის ასე მართლებისდა მიუხედავად, არავინ იცოდა, თუ ჰულაგუ-ყაანი ამ საქმეს როგორ გადასწყვეტდა. ამიტომ დავით-ულუს თანამყოლ ქართველებს მეფისა და სარგის ჯაყელის მდგომარეობა საბედისწეროდ მიაჩნდათ. მაგრამ ერთმა გარემოებამ დავით გიორგი-ლაშას ძისა და სარგის ჯაყელის საქმეს სრულებით სხვა მიმართულება მისცა: 1262 წ., იმ დროს, როდესაც ზემოაღნიშნული ბრალდება ჯერ კიდევ ირჩეოდა, ჰულაგუ-ყაანს ჩრდილოეთითგან მოსულმა შიკრიკმა ე. წ. ოქროს ულუსის მბრძანებელის, ბერქა-ყაანის, დიდძალი ლაშქრითურთ დაძვრისა და დარუბანდისაკენ სასწრაფოდ გამომგზავრების ამბავი მოუტანა. ცხადია, ერანის ილხანი ჰულაგუ-ყაანიც მთელი თავისი ძალითურთ მტრის დასახვედრად უნდა ამხედრებულიყო. მოსალოდნელი საფრთხის წინაშე, დავით-ულუსა და სარგის ჯაყელის უკვე კარგა ხანია ჩამქრალი აჯანყების გარჩევის მნიშვნელობა დაეკარგა.

ზემოაღნიშნულზე მეტის თქმაც შეიძლება: ბერქას გამოლაშქრებამა და ჩრდილოეთითგან შემოჭრამ ერანის ილხანებისათვის აღმ. საქართველოსთან მშვიდობიანი დამოკიდებულების დამყარება და მისი მომადლიერება გადაუდებელ პირველხარისხოვან ამოცანად აქცია. ამაზე იყო ხომ. სწორედ დამოკიდებული იმ დიდი საშიშროების თავითგან აცილება, რომელიც მოსალოდნელი იყო, ქართველებს რომ ოქროს ულუსისა და ილხანების მონღოლთა გაათურე-

ბული ბრძოლის დროს უკანასკნელთა ლაშქრისათვის ზურგიდან შეტევა დაეწყო. ამიტომ ყოველი ღონისძიება უნდა ყოფილიყო ნახმარი, რომ საქართველო მტერს არ მიჰმხრობოდა და მის ჯარს ბერქა-ყაანის საწინააღმდეგო ომში მონაწილეობა მიეღო. ასეთ პირობებში დავით გიორგი-ლაშას ძის წარსული დანაშაული, რასაკვირველია, ჰულაგუ-ყაანისთვის უკვე წერილმან საქმედ უნდა ქცეულიყო, ოღონდ საქართველოს მისთვის ზურგი გაემავრებინა. ამრიგად, არამცთუ დავით მეფე და სარგის ჯაყელი განსაცდელს გადაურჩნენ, არამედ შეეძლოთ თავისუფლად დაბრუნებულიყვნენ საქართველოში, რომ სასწრაფოდ სამხედრო მზადებას შესდგომოდნენ.

ოქროს ულუსხა და მადანის ილხანებს შორის აბთხილი ბრძოლა და მისი ანარქიული ხაბართველობა

უკვე 1262 წ. 14 მაისს ჰულაგუ-ყაანმა თავისი მრავალრიცხოვანი მხედრობა ალატალითგან დასძრა, ხოლო 1262 წ. ოქტომბერში ბერქა-ყაანის ლაშქრის მოწინავე ნაწილს კავკასიონის ქედი გადმოლახული ჰქონდა და შირვანშიც კი იყო შემოჭრილი. ჰულაგუ-ყაანის ლაშქრის მოწინავენი შირამუნ ნოინის მეთაურობით შამახის წინ იყვნენ დაბანაკებულნი. ქალაქ შაბურანთან ბერქას ჯარის სარდალი დამარცხებულ და უუქცეულ იქმნა ისე, რომ ამავე 1262 წ. 21 ნოემბერს თითონ ჰულაგუ-ყაანიც დარუბანდისაკენ გაემართა.

ჯერ კიდევ შაბურანში ყოფნის დროს გამომჟღავნდა, რომ ხოჯა-აზიზს, საქართველოს გადასახადების ამკრფთა მეთაურს, დიდ ვაზირს სეიფედდინსა და ხოჯა მეჯდედდინ თავრეეფს ბერქა-ყაანთან საიდუმლო კავშირი ჰქონდათ. სამივეს ლალატი დაჰბრალდათ. ამიტომ სამივე იქვე სიკვდილად იქმნენ დასჯილნი.

ერანის ილხანის ჰულაგუ-ყაანის საქმე ჯერ კარგად მიდიოდა, რათგან მისმა ლაშქარმა დარუბანდიც აიღო, ბერქას ლაშქარიც იმდენად დაამარცხა, რომ კავკასიონის ქედს იქითაც-კი უუქაქია და ამასთანავე მისმა მოლაშქრეებმა საშინელი ველური შურისძიებით იყარეს ჯაყრი თავიანთ თანამომხმეებზე, მათი სქესისდა განურჩევლად. ამის შემდეგ ჰულაგუმ დამარცხებული მტრის დასადევნებლადაც-კი წარგზავნა ჯარი თავისი შვილის აბალას მეთაურობით, მაგრამ გამარჯვებით გათამამებული და მაგარი სასმელებით გაღებოლი ეს მოთარეშე ლაშქარი 1263 წ. 13 იანვარს ბერქასაგან ისე სასტიკად დამარცხდა, რომ კვლავ თერგს აქეთ იქმნა გადმოღვენილი, სადაც დაიღუპა კიდევ.

ჰულაგუს გადარჩენილსა და უუქცეულს ლაშქარს ეხლა უკვე ბერქას ლაშქარი დაედევნა კვალდაკვალ და დარუბანდიც-კი ხელში ჩაიგდო. ერანის მონღოლთა თავზარდაცემულს ლაშქარს იმდენად ჰქონდა უკვე ბრძოლის უნარი დაკარგული, რომ ჰულაგუ-ყაანმა მტერთან შებმა ველარ გაბედა და 1263 წ. 23 აპრილს უბრძოლველად თავრეეში დაბრუნდა.

თავის საბრძანებლის ამ დედაქალაქში დაბრუნების შემდგომ, მონღოლთა ხანებისა და ყაანების ჩვეულებრივი წესით, ერანის ილხანმა გაჯავრებულ გულზე უდანაშაულო ხალხს დააყენა შავი დღე: ჩრდილოეთის ე. წ. ოქროს

ულუსის ვაჟრებს ერანში დიდი აღებმიცემობა ჰქონდათ, საქონელიც მათ მრავლად ეწყოთ იქაურ ქარვასლებში, ფულადაც დიდძალი სიმდიდრე ექირათ ხელში. ბერქა-ყაანს რომ ვერა დააკლო რა, აიღო და ჰულაგუ-ყაანმა განკარგულება გასცა, რომ ჩრდილოეთის ულუსის ყველა ვაჟრები და სოვდაგრები შეეპყრათ და დაეხოცათ, მთელი მათი ქონება-კი განძად, თუ ფულად, სათავენოდ, ჩამოერთვათ. რა თქმა უნდა, ეს ბრძანება უმაღლეს დიდებას იქმნა. მაგრამ ამის სამაგიეროდ ბერქა-ყაანმაც მის ქვეყანაში მყოფი ერანის ილხანის ქვეშევრდომი ყველა ვაჟარ-სოვდაგრებიც ასეთივე ველური წესით დაახოცინა და ისიც მათს მთელ სარჩო-საბადებელს დაეპატრონა.

ჰულაგუ-ყაანს ცნობა მოუვიდა, რომ ბერქა ყაანი მის წინააღმდეგ კვლავ აპირებდა გამოლაშქრებას. ამ ამბის გაგებისთანავე ერანის ილხანი თავის საბრძანებლის ჩრდილოეთის საზღვრის გამაგრებას შეუდგა. ამ მიზნით ჰულაგუმ 1263 წ. შემოდგომას შირვანში თეთრი წყლის, მონღოლურად ჩალან-უსუნად წოდებულის, პირას ჯებირისა და სიბას აგებას შეუდგა, ამ სიბაში, როგორც საფარში, ლაშქრის ჩასაყენებლად. ამ დროითგან მოყოლებული 1264 წელს გაზაფხულამდე ჰულაგუს საბრძანებლის სამხედრო ძალა, მათ შორის საქართველოს ჯარიც, მტრის მოლოდინში იქ იყო დაბანაკებული. შემდეგშიც ერანის ილხანს ბერქას შემოსევის შიშით ყოველწლივ სიბაზე სამხედრო ძალა ეყენა. ამის გამო აღმოს. საქართველოსაც მონღოლთა ამ სანაპირო სანგრების დაცვაში მონაწილეობის მისაღებად დიდძალი ხალხის მოცდენა უხდებოდა. ყველა მხედართ-მთაგრებსა და თვით მეფე ულუ-დავითსაც კი უნდა ეარნა სიბაზე და ყოველწლივ გარკვეულ ვადამდე ჯართან ერთად მდგარიყო.

საზინელი ეკონომიური კრიზისი საქართველოში და მის შესანელებლად აღმ. საქართველოს მთავრობისაგან გამოს. ყენებული გაბედული აზრარული ღონისძიება

**მწიგნობართუხუცესის ბასილ უჯარმელ-ჰუმონდიდელის მოღვაწეობა,
საქართველოს იმლენიის გამგავამებული ბრძოლა მთავრობის წინააღმდეგ და
ისი შედეგი**

1. მწიგნობართუხუცესი ბასილი უჯარმელ-ჰუმონდიდელი

როგორც დავრწმუნდით, პოლიტიკური მიზეზით, მეტადრე-კი მონღოლთა სამხედრო მოქმედებით გამოწვეული პირობების გამო, თითქმის გამუდმებით ლაშქრობაში და საქართველოს გარეშე მყოფს დავით გიორგი-ლაშას ძეს არც მათთან შერიგებისა და აღმოს. საქართველოში დამკვიდრების შემდეგ შეძლო თავისი სამეფოს სახელმწიფო საქმეებისა და მართვა-გამგეობისათვის მოეცალა. ამიტომ ქვეყანა ისევ რომელიმე მოადგილისთვის უნდა ჩაებარებინა. მესტუმრე ჯიქურის შემდგომ, მეფის საქართველოში არ-ყოფნის დროს, საქართველოს მართვა-გამგეობა უკვე მისი კანონიერი მოადგილის, მწიგნობართუხუცესისა და

ვაზირთა უპირველესის, ხელში გადასულა. მაშინ ეს მაღალი თანამდებობა ბასილ უჯარმელ-ჟყონდიდელს ეპირა. რა დროითგან მიიღო მან პირველად ეს ხელისუფლება, ჯერ ზედმიწევნით ვერ ირკვევა; მაგრამ მისი უდიდესი ძლიერების ხანა ის დრო იყო, როდესაც მეფე დავით ლაშა-გიორგის ძესა და ქართულ მხედრობას ყოველ წლივ სიბაზე სიარული და ღვომა მოუხდათ, ე. ი. ბერქა ყანის პირველი გამოლაშქრების უმაღ.

ქართ. ეამთაღ მწერელის მოთხრობითგან ჩანს, რომ მისი მოღვაწეობის წინა ხანა ჯერ კიდევ იმ დროს მიეკუთნებოდა, როდესაც დავით-ულუ მონღოლებს აუჯანყდა და იძულებული იყო ლიხთიმერეთში გადასულიყო, ე. ი. 1260 წ. მას ქვეყნის მესაკეობა უკვე ხელში ჰქონია. ისტორიკოსის მოწმობით სწორედ იმ ხანაში „მეფისა იმერით ყოფასა შინა დიადი ეწყინა სეფეთა ქვეყანათა“, რომელთაც „ეთარცა თჳსთა ხედვიდა“-ო. მაშასადამე, 1260 წ.-ითგან ხომ უცილობლად, მაგრამ, როგორც ეტყობა, მანამდეც, ეგების მესტუმრე ჯიქურის დაღუპვის შემდეგვე, ბასილს უკვე დიდი მოხელეობა ჰქონდა. რაკი დავით-ულუს დას. საქართველოში ყოფნის დროს სეფე-ქვეყანა, ანუ მეფის საკუთარი მამული, მას ექვემდებარებოდა, საფიქრებელია. რომ მაშინაც, თუ მწიგნობართუხუცესობა არა, მანდატურთუხუცესობა მაინც უნდა ჰქონოდა. ეს ის დრო იყო, როდესაც გამდგარ-გახიზნული მეფის მაგიერ მონღოლებმა აღმ. საქართველოს გამგედ ვინმე შადნი დანიშნეს და ამიტომაც ბასილ უჯარმელს მასთან ერთად და შეთანხმებით უნდა ემოქმედნა.

ბასილი უჯარმელისაგან მეფის პირადი მამულის ზიანით მართვა-მოვლისა და თითქმის თავის საკუთრებასავით მოხმარების ზემომოყვანილი ბრალდება, რომელიც ეამთაღ მწერელს აქვს თავის თხზულებაში დაცული, მართალი რომ არ არის და მხოლოდ განზრახ შეთხზულს ქმედმდგროინდელ კორს წარმოადგენს, ეს თუნდაც იქითგანაც ჩანს, რომ დავით გიორგი-ლაშას ძეს, დას. საქართველოთგან ისევ ამერეთში დაბრუნებისა და ტფილისში კვლავ დამკვიდრების შემდგომ, ბასილი უჯარმელ-ჟყონდიდელისათვის არამც თუ არაფერი სასაყვედურო არ ჰქონია; არამედ მას იგი წინანდელზე უფრო განუდიდებია და მეტი ნდობითაც აღუქურავს.

2. დიდი ეკონომიური კრიზისი და მიწების ღირებულების უკიდურესი გაიაფების შედეგი

ბედმა ბასილ უჯარმელს საქართველოს მწიგნობართუხუცესობა და ვაზირთა ყოველთა უპირველესობა მეტად მძიმე ხანასა და პირობებში არგუნა. ჩვენი ქვეყნის მაშინდელზე უფრო უწინარესი ხანის ეკონომიური მდგომარეობის ზოგადი დახასიათების დროს, უკვე აღნიშნული გვქონდა, რომ, მონღოლთა უაღრესად მკაცრი სისტემისა და დიდი მოხარკეობის გამო, მოსახლეობაცა და უძრავ-მოძრავი ქონებაც იმდენად იყო მრავალნაირი გადასახადებითა და ბეგარით დატვირთული, რომ არც მიწის დამუშავებელისა და არც მემამულისათვის უძრავი ქონების პატრონობა თითქმის უკვე ხელსაყრელი აღარ იყო: გადასახადებს ძლიერ-ლა ისტუმრებდა იგი. ამის გამო მიწას ფასი დაეკარგა:

ბევრს ეჩვენებოდა, რომ უკეთესი იყო უძრავი ქონება როგორც თავით-
გან მოეშორებინა, ოღონდ გადასახადების შეტანის ვაივაგლახისათვის დაეღწია
თავი. მაგრამ მამაპაპეული უძრავი საკუთრების დაკარგვა საერთოდ მაშინ-
დელი ქართველისათვის ადვილი არ იყო, ამიტომ, მდგომარეობის გამოს-
წორების იმედით, შემოსავლის დანაკლისის დროებით შესუსტებად და გადა-
სახადების დასაფარავად ჯერ ურტალებთან მამულების დაგირავება დაიწყეს.
ვალის გადახდის ბეზმანი რომ დგებოდა, აღებული ფულის დაბრუნებას იმა-
ვე ეკონომიური პირობების გამო ბევრი ვეღარ ახერხებდა და დაგირავე-
ბული უძრავი ქონება ან ეყიდებოდათ, ან და სხვა გზით ხელითგან ეცლ-
ებოდათ. ამან ბევრი მიწის მესაკუთრე და მიწის დამმუშავებელი, დასტოვა
უმიწაწყლოდ და საშინელ გაჭირვებაში ჩააგდო. თანდათან ხალხს ცხოვრებისა
და არსებობის მთავარი წყარო ესპობოდა, სახელმწიფოს კეთილდღეობასაც
ამით, რა თქმა უნდა, ნიადავი ეცლებოდა.

მწარე გამოცდილებამ ხალხი დაარწმუნა, რომ, მთლიანად უმიწაწყლოდ
დარჩენას, მიანიც ისევ უკიდურესი გაჭირვების ატანა სჯობდა, რათგან, თუ მი-
წა დაუმუშავებელი დარჩებოდა, ხალხს სიმშოლობა გასწყვეტდა. უძრავი ქონე-
ბის ამოძრავებამა და მოსახლეობისაგან მამაპაპეულის დიდი ნაწილის დაკარ-
გვამ საქართველოს სახელმწიფო საჭურჭლე და სალაროც, შემოსავლის უალრ-
სად შემცირების გამო, დიდ განსაცდელში ჩააგდო. საქართველოში მყოფი ფუ-
ლის უდიდესი ნაწილი მონღოლთა საყაანოში მიდიოდა გადასახადებისათვის.
ფულის მარაგის ძალზე შემცირებამ მისი ღირებულება ძალზე გაადიდა და ამ
გარემოებამ მიწას ფასი უფრო მეტად დაუჟარგა.

რა თქმა უნდა, არც მოსახლეობასა და არც ერთს გონიერსა და შორს-
გამკვრეტელ მოღვაწეს არ შეეძლო ასეთი უკიდურესი განსაცდელისათვის
გულხელდაკრებილი ექცირა და მდგომარეობის გამოსწორების შესაძლებლობის
სხვადასხვა საშუალებაზე არ ეფიქრა და არ ემსჯელა. ამიტომ ხალხიცა და
მთავრობაც მაშინდელ საქართველოში ცდილობდა, თავსდამტყდარი საშინელი
გაჭირვების შესამსუბუქებლად რაიმე გამოეძებნა.

**3. ეკონომიური კრიზისის შესანელებლად და გაღატაკებული მონსა-
ხლეობისათვის დასახმარებლად აღმ. საქართველოს მთავრობისაგან
გამოყენებული ღონისძიება**

ასეთი საშუალების ძიების დროს უმამულოდ დარჩენილებისა და მთავ-
რობის მესვეურის ყურადღება უნებლიეთ ეკლესიის შედარებით უკეთეს ეკონო-
მიურ მდგომარეობას უნდა მიექცრო, რათგან, მონღოლური წესის წყალობით,
ყველა სარწმუნოებისა და საკულტო დაწესებულებებს, აღსარებისა და მსოფლ-
მხედველობის განურჩევლად, შეუვალობა და ყოველგვარი შეღავათი ჰქონდათ
მინიჭებული. ამასთანავე ეკლესია და მისი ყმები მონღოლთა ბატონობის ხანა-
ში ყველაზე მძიმე მოვალეობის, ყალანის, მოხდისაგანაც იყვნენ განთავისუფლე-
ბულნი. ხოლო, თუ ამასთანავე გაეიხსენებთ, რომ საქართველოს მთავრობისა-
განაც საქართველოს ეკლესიას შეუვალობა და სხვა უპირატესობა ჰქონდა მიღე-

ბული, ცხადი გახდება, რომ ეკლესია მაშინ ყველაზე შეღავათიანს პირობებში იყო. რასაკვირველია, ქვეყანაზე თავდამტყდარს გაპირებებსა და ფულის უაღრეს-გაძვირებას შეუძლებელია საეკლესიო დაწესებულებებსა და მათ ქონებრივს მდგომარეობაზე არ მოეხდინა გავლენა, მაგრამ მათი ყოფაცხოვრების ვითარე-ბა მაინც დანარჩენ მოსახლეობას სანატრელად ეჩვენებოდა.

გაპირებული ხალხი შურით შეჰყურებდა ეკლესიის ამ შედარებითს კეთილდღეობას და ბუნებრივად ებადებოდა აზრი მდგომარეობის ასეთი უთანა-სწორობის უსამართლობის შესახებ მით უმეტეს, რომ ეკლესიის ასეთი კეთილ-დღეობის საფუძველს ნაწილობრივ მათივე წინაპრებისაგან შეწირული უძრავი ქონება შეადგენდა, რომელიც მაშინ შემწირველთათვის ზედმეტი იყო, ეხლა-კი მათ გაღატაკებულ შთამომავალთ არსებობის მთავარი სახსარი მოსპობილი ჰქონდათ და თითქმის ლუკმა პურიც-კი სანატრელი გაჰხდომოდათ.

ბუნებრივია, რომ გაპირებაში ჩავარდნილს მოსახლეობას უპირველესად მთავრობისა და მეფისათვის მიემართა დახმარება-შველისათვის და ის სწორედ ასეც მოიქცა: გაღატაკებულნი და უმამულოდ დარჩენილნი სთხოვდნენ მეფეს, მათთვის მიწა ეწყალობებინა. ცხადია, რომ ასეთ რთულ სახელმწიფო და ეკო-ნომიური ამოცანისათვის შესაფერისი ღონისძიების გამონახვა თითონ დავით-ულუს არ შეეძლო და მისი გადაწყვეტისათვის ზრუნვა, რასაკვირველია, მწი-გნობართუხუცესს უნდა მოჰხდომოდა.

ბასილ უჯარმელ-ჰყონდიდელმაც გადასწყვიტა, რომ გაპირებულთათვის მიწების დასარიგებლად საქართველოს მთავრობას შეეძლო უპირველესად ის უძრავი ქონება გამოეყენებინა, რომელიც ეკლესიას საუკუნეთა განმავლობაში წინანდელ მეფეთაგან მრავლად ჰქონდა შეწირულების სახით მიღებული. ქარ-თული სამართლის ძალით-კი შეწირული ქონების მფლობელს უნდა შეეძლებოდა ეზრუნა, რომ შეწირულება შთამომავლობის ყოველ ახალ თაობისაგანაც ყო-ფილიყო დამტკიცებული, რათგან წინააღმდეგ შემთხვევაში შეწირულება გაკუ-დებულად ითვლებოდა და მემკვიდრეებს უფლება ჰქონდათ შენაწირვეი უკან დაებრუნებინათ. ბასილ უჯარმელ-ჰყონდიდელს სწორედ სამართლის ამ დებუ-ლებით უსარგებლია და დავით მეფისათვის ურჩევია გალარიბებულ მთხოვნი-ლებისათვის სწორედ ასეთი მიწები დაერიგებინა. იმ დროისათვის ეს მეტად გაბედული და საშიშრად მისაჩნევი გეგმა და საშუალება იყო, რათგან, ეკლე-სიისათვის შეწირულების უკან წაღება, მორწმუნე ხალხის აზრით, დიდი ცოდვა იყო, მაგრად დავით გიორგი-ლავას ძეს მწიგნობართუხუცესისა და ვაზირთა უპირველესის ეს რჩევა მოსწონებია და მის განხორციელებას შესდგომია კი-დევატ.

4. ეკლესიის უკმაყოფილება და მედგარი ბრძოლა მთავრობის ღონისძიების წინააღმდეგ

რასაკვირველია, პირველსავე ასეთ შემთხვევას,— შეწირული მიწების ზემო-აღნიშნული მიზნით ეკლესიისათვის მთავრობისაგან ჩამორთმევასა და გალარი-ბებულთათვის წყალობას, ამით დაზარალებულ უწყების უაღრესი აღშფოთება

უნდა გამოეწვია. ეკლესიის სათანადო დაწესებულების წარმომადგენლები ცდილობდნენ ჯერ საქმე დარბაზის კარზე გაერიგებინათ, რომ გაცემული ბრძანება გაუქმებული ყოფილიყო. მაგრამ მათი ცდა ამაო გამოდგა.

როდესაც ეკლესიის მესვეურნი დარწმუნდნენ, რომ ზემოაღნიშნული გზით არაფრის გაკეთება არ შეიძლებოდა, მაშინ მათ უკვე თავიანთ საკუთარ იარაღს, საეკლესიო სასჯელს, მიჰმართეს. ამ სასჯელთა შორის ყველაზე ძლიერი შეჩვენება იყო. ვისაც ეს სასჯელი თავს დაატყდებოდა, მას ზიარების, ქორწინების და გვირგვინთა კურთხევის უფლება არ ჰქონდა, ხოლო, თუ გადაიცვლებოდა, ქრისტიანული წესით არც ანდერძის აგება და არც მისი დასაფლავება არ შეიძლებოდა. მაგრამ ეს შეჩვენების მხოლოდ საეკლესიო სფეროთი შემოფარგლული გავლენა იყო. მაშინდელი წესით შეჩვენებულზე თავისი სასჯელი სახელმწიფო ხელისუფლებასაც უნდა დაედო და დაკრულვილი უნდა აუცილებლად შერისხულიყო ყოფილიყო. შერისხევა-კი იმას ნიშნავდა, რომ იმ პირს უნდა მამული ჩამოპრთმეოდა და „ლაშქართა შიგა“ ყოფნის უფლება აღარ ჰქონოდა, ის უნდა სამშობლოთგან განედენათ. ასეთი სასჯელი, გაწილების გარდა, ადამიანის სამოქალაქო სიკდილსაც უდრიდა და ცხადია, რომ ამაზე მძიმე სასჯელის გამოძებნა ეკლესიის მესვეურთ არ შეეძლოთ.

ამ სასჯელის გამოყენება ეკლესიას დასახული მიზნის მიღწევას უქადდა, რათგან, მღვდელმთავართა აზრით, რამდენსამე კაცზე დამტყდარი ასეთი უბედურება სხვებს ყოველგვარ ხალისს დაუქარგავდა ეკლესიისათვის შეწირული მამულები თავიანთთვის აეღოთ.

ამ სასჯელის იარაღად ხმარების დროს ეპისკოპოზები წინდახედულად და ფრთხილად იქცეოდნენ: მთავრობისათვის რომ საბუთი არ მიეცათ, ეფიქრა, ანდა ეთქვა, რომ ის პირები სწორედ ჩამორთმეული მიწებისათვის დაისაჯნენ, მათი დაკრულის მიზეზად ყოველთვის ამ პირთაგან-ვითომცდა ჩადენილი რომელიმე ცოდვა და დანაშაული ჰქონდათ ხოლმე გამოცხადებული.

მაგრამ ეკლესიისაგან შეჩვენებულთ კარგად ესმოდათ, თუ ნამდვილად რისთვის დაატყდათ თავს ეკლესიის ასეთი მრისხანება და არც ერთი მათგანი ასეთ სასჯელს არ შეპრიგებია. პირიქით, ისინი მიდიოდნენ სახელმწიფო დარბაზის კარზე და მთავრობის წინაშე ეკლესიის განაჩენის განსაჩივრებით ცდილობდნენ მოსალოდნელი განსაცდელი თავითგან აეცილებინათ. მირთმეულს საჩივარში მათ ეკლესიის მრისხანების ნამდვილი მიზეზი გამომჟღავნებული ჰქონდათ და ამის გამო მეფესა და მთავრობას სთხოვდნენ, უსამართლოდ დადებული სასჯელი, ვითარცა უკანონო, გაუქმებული ყოფილიყო. მთავრობამ საქმის ასეთი ვითარება თითონაც კარგად იცოდა, ამიტომ ყოველ ასეთს შემთხვევაში სათანადო განკარგულება გაუცია კიდევ.

ამრიგად, ეკლესიის მესვეურთა მოლოდინი, რომ შეაკრი საეკლესიო სასჯელის მარჯვე საბრძოლველ იარაღად გამოყენებით თავიანთ მიზანს მიაღწევდნენ, არ გამართლდა. პირიქით, ამან მთავრობასთანაც და მრევლთან, მთელ მოსახლეობასთანაც დამოკიდებულება წინანდელზე უფრო მეტად გაუმწვავა: ხალხს ეკლესიის ასეთი წინააღმდეგობა მისი ანგარებისა

და გულქავობის ნიშნად მიაჩნდა. ის რწმუნდებოდა, რომ სამწყსოს გაკირვებაზე მზრუნველობისა და კაცთმოყვარეობის მაგიერ, ეკლესიის მესვეურთ ერთდერით მიზნადა და საზრუნავად მხოლოდ პირადი და თავიანთ დაწესებულებათა ქონებრივი კეთილდღეობა ჰქონდათ დასახული. ამის გამო ხალხი მათ დაუნდობლად ჰგმობდა და გესლით აღსაესე დაცინვითაც-კი ცდილობდა მათ გაწილებას.

5. მკაცრი განხეთქილება ქართული ეკლესიის მესვეურთა
და აღმ. საქართველოს მთავრობას შორის. საეკლესიო
კრების შექარა

ასეთ გამწვანებულს მდგომარეობას ეკლესიის მესვეურნი თითქოს უნდა გამოეფხიზლებინა და მათთვის თვალები აეხილა, მაგრამ ენებათა ლეღვით წონასწორობა-დაკარგულთა მოგონიერებისათვის იმ დროს გიორგი მთაწმინდელით გაშვებული და პირში მამხილებელი მქადაგებელ-დამრიგებელიც-კი ველარაფერს გააწყობდა. ეკლესიის საქეთმპყრობელმა 1263 წ. საქართველოს საეკლესიო კრება მოიწვია. რომელზედაც გადაწყვიტეს მეფისა და მთავრობისათვის მიემართათ და ეცნობებინათ, რომ, თუ ეკლესიისათვის შეწირული მამულების გაცემა არ შეჩერდებოდა და ჩამორთმეულიც ეკლესიას უკანვე არ დაუბრუნდებოდა. კრებას გადაწყვეტილი ჰქონდა უკიდურესი საშუალებისათვის მიემართა: ეკლესიები დაეკეტა და ყველა საეკლესიო წესების ასრულება შეეჩერებინა.

კრების მონაწილეთა საერთო სახელით დაწერილი მიმართვა მეფე დავით გიორგი-ლავას ძეს წარედგინა. ამ მოსახსენებელში საეკლესიო კრების წევრთ ყველაფერი აქვთ გამოყენებული: თხროვნა-ვედრებაც, პირადი ხასიათის ჩაგონება და დარიგებაც, იურიდიული და ეკონომიური საბუთიანობაც, დასასრულ ზუქარაც-კი. მაგრამ ასე ოსტატურად დაწერილმა მოხსენება-გაფრთხილებამაც საქართველოს მაშინდელი მთავრობა მაინც ვერ შეაშინა და ეკლესიის ეს უკანასკნელი ცდაც სრულებით უნაყოფო გამოდგა: საქმე წაგებული იყო და ამან ეკლესიას, შველის მაგიერ, უფრო ზიანი მოუტანა, რათგან ეკლესიამ თავისი ზუქარის განხორციელება ვერ გაბედა. ამით უკვე მისი სრული უძლურებაც გამოჩვენდა და ზუქარა ბაქიობად-ლა იქცა.

ეკლესიის ასე დამარცხებულ მესვეურთ და მსახურებს ვერც ამნაირმა დასასრულმა აგრძნობინა, რომ საერთო საქვეყნო გაკირვებისა და განსაცდელის დროს მსხვერპლის გაწირვა მათაც უნდა ეყისრათ და ხალხის კეთილდღეობაზე ზრუნვის მოვალეობა არც მათთვის უნდა ყოფილიყო გაუგებარი. გულდაგულ წარმოებულ ბრძოლაში დამარცხებულთ, რასაკვირველია, საომარი ფარხმალი უნდა უნებლიედ დაეყარათ. მაგრამ იმ პირთათვის, რომელთაც ეკლესია თავის უბედურებისა და დამარცხების ბრალსა სდებდა, პატიება მაინც არ შეეძლოთ. უკვე მეფისადმი წარდგენილს მოხსენება-ზუქარაში მთელი ამ გეგმის პასუხისმგებლობა მწიგნობართუხუცესსა და ვაზირთა უპირველესს ჰქონდა დაკისრებული. მეფისათვის ბრალის თავზე მოხვევას ვერც გაბედავდნენ და ისედაც უფლამ იცოდა, რომ სახელმწიფო საქმეებისათვის მისი მთავარი და

განუსაზღვრელი ნდობით მოსილი მრჩეველი სწორედ ბასილ უჯარმელ-ჰყონდიდელი იყო. ამიტომ ეკლესიის მსახურთათვის საქართველოში ყველაზე საძულველ პიროვნებად ეს, იმ დროს ყოვლად-შემძლე, მწიგნობართუხუცესი იქცა. მისდამი მტრულ გრძნობას ისიც აორკეცებდა, რომ ვაზირთა უპირველესი იმავე დროს ხომ ჰყონდიდელ ეპისკოპოზად ითვლებოდა და, მათი აზრით, განა თუნდაც ამის გამო მას სწორედ ეკლესიისათვის არ უნდა დაეჭირა მხარი? ამის მაგიერ-კი ეკლესიის ქონებრივი ძლიერების შემრყეველი საშუალების პირველი გამომგონებელი და მრჩეველი სწორედ ეს ადამიანი აღმოჩნდა. ეკლესიის თვალსაზრისით მწიგნობართუხუცესი უჯარმელ-ჰყონდიდელი შინათგამცემელი მოღალატე გამოდიოდა და განა ამას აპატიებდნენ?!

6. დამარცხებული ეკლესიის მესვეურთა შურისძიება და ბასილ მწიგნობართუხუცესის ტრაგიკული დასასრული

აქი არც უპატიებიათ! რაკი ბასილ უჯარმელ-ჰყონდიდელს სხვაფრივ ვერა დააკლეს რა, მის წინააღმდეგ უკვე ფარული და უხილავი ბრძოლა დაიწყო, რომლისგან თავის დაცვა ყველაზე უფრო ძნელია. გაერცელდა ერთიმეორეზე უფრო მძიმე, სახელის გაძრეხი და ჩირქის მომცხები ბრალდება და ბასილ მწიგნობართუხუცესის პიროვნება ჰორების ქსელში გააბეს. დაიწყეს ლაპარაკი, რომ, როდესაც მონღოლების წინააღმდეგ აჯანყებული დავით-ულუ დას. საქართველოში იყო შეხიზნული. ვითომც ბასილი სამეფო მამულებით ისევე სარგებლობდა, როგორც თავის პირადი საკუთრებით. და ამიტომ მეფე ვითომც დიდად ეზარალებინოს.

ვაზირთა უპირველესს იმის ბრალსაც სდებდნენ, რომ იგი სახელმწიფო საქმეებს საქართველოში იმდენად თვითნებურად აწარმოებდა, რომ მეფეს ნამდვილად აღარას ეკითხებოდა და „მთაერობაც მიიტაცა“-ო. ეს ხომ მაინც ყველამ იცოდა, რომ ბასილ მწიგნობართუხუცესი და ჰყონდიდელი თავის დამოუკიდებელი და თავისუფალი ქცევით იმდენად გაკადნიერდა, რომ „ჩოხანიცა აღიქაღნა“, ე. ი. სამღვდელმთავრო სამოსელი, რომელიც მას, ვითარცა ჰყონდიდელ მთავარეპისკოპოსს, ეცვა და უნდა სცმოდა, გაიხადა და საერო ტანისამოსი ჩაიცვა!

მაგრამ ბასილ უჯარმელ-ჰყონდიდელის მტრებს კარგად ესმოდათ, რომ მართო ზემოხსენებული ჰორების გაერცელებით მას მაინც ბოლოს ვერ მოუღებდნენ და ამით მაინც ჯავრს ვერ იყრიდნენ. მართლაც, განა მეფე დავით გიორგი-ლაშას ძეს მათზე უკეთესად არ უნდა სცოდნოდა, მოუვიდა, თუ არა. ზიანი მის საკუთარ მამულებს? ან რა მოსავლენებელი იყო ასეთი ამბავი ეხლა. როდესაც მაშინ, როგორც ჩანს, მეფეს არავითარი ზარალი არ უგრძნია და აღმ. საქართველოში დაბრუნებისას ბასილ მწიგნობართუხუცესი წინანდელზე უფრო მეტი ნდობით აღუქურავს.

ვაზირთა უპირველესისაგან „ჩოხის- აღწდის“, ანუ გახდის ბრალდება, უეჭველია, ნამდვილი ამბავი უნდა იყოს, მაგრამ შესაძლებელია ეს მისი ნაბიჯი

იმ დაუსრულებელი საყვედურის შედეგიც ყოფილიყო, რომლითაც ბასილ უჯარმელ-ჰყონდიდელს მაშინ ეკლესიის წარმომადგენელნი აესებდნენ: სამღვდლო პირია, მაგრამ მაინც ეკლესიას მხარი არ დაუჭირა და უღალატაო.

მწიგნობართუხუცესს, როგორც გამოჩვეული მაქვს, საქართველოში პირველად დავით აღმაშენებელმა მისცა ჰყონდიდლობა. ამ საშუალებით აზღოდა პოლიტიკოსმა ეკლესია სახელმწიფოს დაუქვემდებარა: სხვა მიზანი ამ ღონისძიებას არ ჰქონია და მწიგნობართუხუცესსა და ვაზირთა უპირველესს ნამდვილად ეპისკოპოზობის მოვალეობისათვის არას დროს მოცლა არც ჰქონია. ამიტომ მწიგნობართუხუცესისათვის მღვდელმსახურის „ჩოხა“ მხოლოდ გარეგნულ სამოსელს წარმოადგენდა: ის სახელმწიფო მოღვაწე იყო, რომელსაც მთელი ქვეყნის კეთილდღეობაზე მზრუნველობა ჰქონდა მოვალეობად დაკისრებული. როდესაც ეკლესიის წარმომადგენელთ საშუალება ჰქონდათ ბასილი უჯარმელ-ჰყონდიდელისა და ვაზირთა უპირველესისათვის ზემოაღნიშნულის მსგავსი საყვედურითაც სიცოცხლე გაემწარებინათ, მობეზრებულს მას შეეძლო ეთქვა, მე სახელმწიფოს სათავეში მდგომი ხელისუფალი ვარ და არა ეკლესიის მონაშრომელი მსახური,—და სამღვდლო სამოსელი, რომელიც, როგორც აღნიშნული გვქონდა, დიდი ხანია უკვე გარეგნობას წარმოადგენდა, გაეხადნა კიდეც.

ისევე, როგორც წინათ განდიდებული მესტუმრე ჯიქურის დასამბობად და დასალუჰავად აღმოჩნდა საშუალება, ამნაირადვე ყოვლად-შემძლე ბასილ მწიგნობართუხუცესის გასანადგურებლადაც გამონახეს. დაიწყო მითქმა-მოთქმა, ვითომც თავებდმა უჯარმელ-ჰყონდიდელმა ისეთი კადნიერება-კი გამოიჩინა, რომ „არა ჰრიდა საწოლსა პატრიოსანსა მეფისასა“ და „თანა-ეყო ბასილი ესუქნი“ დედოფალს: სქესობრივი კავშირი ჰქონდაო! ეს კორიცი, რასაკვირველია, მეფეს ყურში ჩაუწვეთეს და ამ საშუალებამ ბასილ მწიგნობართუხუცესს უკვე ბოლო მოუღო. ჩვეულებრივი აჩქარებით დავითულუმ ბრალდებული „სწრაფლ მოიყუანა“ და ისევე გამოუძიებლივ და გაუსამართლებლივ დასაჯა: „ბრძანა ძელსა (ე. ი. ხეზე) დამოკიდება“. ეს ბრძანებაც ასრულებულ იქნა: „დამოჰკიდეს ძელსა შუა ქალაქსა“-ო, დასძენს ქართ. ეამთაღმწერელი.

ბასილ მწიგნობართუხუცესი რომ ამ შემთხვევაშიც პოლიტიკური მტრებისა და, საფიქრებელია, უმთავრესად ეკლესიის წრეებისაგან გაერცლებული უსაფუძვლო კორების მსხვერპლი შეიქნა, ეს მონღოლთა-დროინდელი თვით ქართველი ეამთაღმწერელის იმ სიტყვებითგანაც ჩანს ცხადად, რომელიც ბასილ უჯარმელის ტრაგიკული დასასრულის მოთხრობისათვის ზედ დართული აქვს: ასე დასჯილ იქმნა „რამეთუ იყო მეფე მალემორწმუნე და ლიტონიცა“-ო...

დავით V ულუს მალმერჟენობის შედეგი აღმ. საქართველოს მთლიანობისათვის

მეხმართის ულუსიანად ძეგა

არა ერთი მწარე გამოცდილებისდა მიუხედავად, დავით-ულუ მალმერჟენობას ვერ გადაეჩვია, ვერც ბოროტი ჩამგონებლების ჩურჩულის ყურისგდებისაგან მოახერხა მან თავის დაღწევა. კარგად ვიცით, თუ რაოდენი ერთგულებისა და თავგანწირულების დამამტკიცებელი მაგალითი უნახავს თავის სიცოცხლეში მეფეს სარგის ჯაყელისაგან, მაგრამ მის იქვიანობასა და უმადურობას ვერც სარგის ჯაყელი გადაურჩა. 1266 წ. შემოდგომას, რომ სიბაზე წასვლის დრო დადგა და „მოუწოდა მეფემან სპათა თჯსთა და სარგის ჯაყელსა“, ჩამოვიდა თუ არა „სარგის დავით მეფესა წინაშე ტფილისს“, საქმარისი იყო ვილაც ულირს მესაიდუმლეებს მის ყურში ჩაეწვეთებინათ, რომ მასაც „სარგისის განდგომილება“ დაეჯერებინა. აქაც ამას მისთვის ჩვეულებრივი შედეგი მოჰყვა და, მიწოდებული ცნობის შეუმოწმებლივ, მან ადვილად „დაიფიწყნა მსახურებანი მისნი, განზრახვითა უკეთურთა კაცთათა მოუწოდა პალატად და შეიპყრა შინა და ტყუე ყო“.

ეს რომ გაიგეს „აზნაურთა თანამეყოლთა სარგისისთა“, მაშინვე გაიქცნენ და „წარვიდეს ყაანს წინაშე“ საჩივლელად და სათხოვნელადაც, რომ ყაანს უმადური მეფისაგან დატყვევებული სარგის ჯაყელი გამოეთხოვა. ერანის მონღოლთა მბრძანებელი სარგის ჯაყელს კარგად იცნობდა და მან ეს ვედრება, რასაკვირველია, შეასრულა: ჯაყელის აზნაურებს მაშინვე „მოსცა ელჩი“ დავით-ულუსთვის ყაანის ბრძანების შესატყობინებლად. ელჩი „მოიწია ტფილისს და წარიყუანა სარგის“ საქართველოთგან ერანში ყაანის კარზე წარსადგენად.

ამრიგად, უმადური მეფე და მისი უკეთური თანაგამზრახნი და მრჩეველები ხელცარიელნი დარჩნენ.

მთელი ეს საქმე რომ მარტო ამით დამთავრებულიყო, ამაზე მეტი სათქმელი კიდევ არა იქნებოდა რა, მაგრამ ნანდილად დავით გიორგი-ლავას ძის ამ უკანასკნელ საქციელს მთელი საქართველოსთვის ფრიად სამწუხარო შედეგი მოჰყვა. ასეთი შემადრწუნებელი ვერაგობის შემდეგ, როგორ-ღა შეეძლო სამცხის მმართველს, რომ მეფეს ჰნდობოდა, ამიტომაც ჯაყელმა გადაწყვიტა. რომ, ან თავისი თავი უნდა მეფის მოსალოდნელი შურისძიებისაგან უზრუნველყო, ან და სამშობლოში დაბრუნების იმედი გადაეწვეცა სამუდამოდ. მას არავითარი სურვილი არ ჰქონდა უკანასკნელ შესაძლებლობას შეპირებოდა, ამიტომ მას სხვა აღარავითარი გზა აღარ ჰქონდა დარჩენილი იმას გარდა, რომ რაიმენაირად თავისი სიცოცხლე განსაცდელის შესაძლებლობისაგან დაეცვა.

მონღოლთა ბატონობის ხანაში ზემოაღნიშნული მიზნის მიღწევა მხოლოდ იმ საშუალებით შეიძლებოდა, თუ ვინმე თავისი თავისა და სამფლობელოსთვის პირდაპირ ყაანის მფარველობა-ყმობის მოპოვებას მოახერხებდა და ყაანის საკუთარ ყმად იქცეოდა. მაშინ ასეთი სახასო საყმოცა და თვით ყმაც

უშუალოდ ყაანის საკუთარი მამულების სამმართველოს დაექვემდებარებოდა და სხვას არავის-ღა, არც მეფესა და მით უმეტეს არც რომელსამე დიდ საქვეყნოდ გაბრიგეს. გინდ დარბაზის კარს მყოფს ხელისუფელს, არ შეეძლო შეჭებოდა. ამას მონღოლურ-სპარსულად ხასინჯუ ეწოდებოდა, ქართველები-კი ულოსისას ეძახდნენ, რათგან ისინი ყაანის ულუსის კუთვნილებად ითვლებოდნენ. სარგის ჯაყელმა სწორედ ამ გზით გადასწყვიტა თავისი თავი დავით-ულუს შურისძიებისაგან უზრუნველყო და სამშობლოში უშიშრად დაბრუნება მოეხერხებინა. ასეც მოიქცა: ყაანს თავისი მფარველობის ქვეშ მიღება და ყმობა სთხოვა მთელი თავისი სამფლობელოთურთ, გადასდგა ნაბიჯი, რომელიც საქართველოს მთლიანობისა და ძლიერებისათვის საბედისწერო შეიქმნა. ყაანმა ეს თხოვნა, რასაკვირველია, დიდი სიამოვნებით აუსრულა. ან-კი რატომ უნდა ეთქვა უარი, როდესაც მას მოუსვენარი და მუდამ აჯანყებაზე მეოცნებე საქართველოს მთელი მესამედი და თანაც პოლიტიკურად, ეკონომიურად და კულტურულად ისეთი მნიშვნელოვანი ნაწილი, როგორიც მესხეთი იყო, ასე ადვილად ხელში უფარდებოდა!

რასაკვირველია, ეს ნაბიჯი ქართული სახელმწიფოებრივი და ეროვნული თვალსაზრისით სრულ უგუნურებას წარმოადგენდა და საქართველოს ღალატს მიაგავდა. იგი უაღრესად სახიფათო იყო, მით უმეტეს, რომ საქართველო იმავე მონღოლთა ბატონობით შექმნილი მდგომარეობის გამო ისედაც უკვე ორად იყო განცალკევებული. მაგრამ ლიხთ-იმერეთმა მაინც თავისუფლება შეინარჩუნა, ეხლა-კი საქართველოს სახელმწიფოს გამოეყო მისი უმნიშვნელოვანესი ნაწილი, მესხეთი, უშუალოდ დამპყრობელ ძალას დაექვემდებარა და ამით საქართველოს სახელმწიფოებრიობისაგან გამოეყო. ამით, ჩვენი ქვეყნის საერთო სამხედრო დასუსტებას გარდა, თემურს განეკრძოებასა და პოლიტიკურ დანაწილებასაც გაეხსნა ფართო გზა. იმ ხანისათვის დამახასიათებელია, რომ არ ჩანს ქართველი ჟამთააღმწერელი ამით მაინცდამაინც აღშფოთებული ყოფილიყოს: მას დამშვიდებით მხოლოდ ამ საქმის ვითარება და მისი ხანგრძლივობა აქვს აღნიშნული: „მოიერი თგან იქმნეს ჯაყელნი ულუსისანი ვიდრე ჟამთამდე მეფეთა შორის ბრწყინვალისა და საჩინოსისა დიდისა გიორგისთა“-ო.

ოქროს ულუსსა და ყაანის ილხანებს შორის ბრძოლის განახლება და მისი დამლუჯველი შედეგი აღმ. საქართველოს მოსახლემოგბისათვის

მოკრული სმნის მოღება და დავით V სიკვდილი

თუმცა იმ დიდი დამარცხების შემდგომ, რომელიც ოქროს ულუსის ჯარისაგან იგემა, ჰულაგუ ყაანს შურისძიების ილუმალი ზრახვა ჰქონდა, მაგრამ არ დასცალდა. ამ ხნის განმავლობაში თავის მოპოვებული გამარჯვების გაფართოება არც ბერქას უცდია, მაგრამ მაინც მშვიდობიანობა ხანგრძლივი არ გაბოღდა. თუმცა ულუ-დავითს, ჰულაგუ ყაანის 1265 წ. 8 თებერვალს გარდაცვალების შემდეგ, საშუალება ჰქონდა გაზაფხულზე სიბითგან პირდაპირ საქარ-

თველოში დაბრუნებულიყო, მაგრამ, 1265 წ. 19 ივნისს მამის მაგიერ აბალა გაყაანდა თუ არა, ბერქამ გადასწყვიტა ერანის ილხანების წინააღმდეგ ბრძოლა განეხლებინა და მთელი თავისი სამხედრო ძალით დარუბანდისაკენ გამოეშურა კიდეც. აბალამაც უმალ თავის ლაშქარს მოუყარა თავი და საქართველოთგანაც ულუ-დავითი აღმ. საქართველოს ჯარითურთ ისევ გაიწვია. 1265 წ. 20 ნოემბერს მოწინააღმდეგეთა შორის უკვე ომიც დაიწყო.

ბერქა ყაანისაგან დასახული მიზნის განხორციელების მთელ საშეშროებას ის გარემოებაც კარგად ამელავებდა, რომ მისი ლაშქარი 300.000 მეომრისაგან შესდგებოდა. მტრის ასეთი უზარმაზარი სამხედრო ძალის მოზღვაების გამო, აბალა ყაანმა თავის ლაშქარს მტკვრის გამოღმა სანაპირო დააკავებინა. პირველივე მისი საზრუნავი ყველგან ხიდების ჩაშლა იყო. რაკი მაშინ წყალდიდობა იყო და ხიდებიც ჩაშლილი დახვდა, ბერქას ამ მრავალრიცხოვანმა მხედრობამ მტკვრის გამოღმა გადმოსვლა ვერ მოახერხა და ამიტომ იძულებული გახდა ტფილისისაკენ დაძრულიყო იმ იმედით, რომ იქ ხიდზე გადმოსულიყო და აბალას ლაშქარს უკვე ზურგიდან დასცემოდა.

ადილი წარმოსადგენია, თუ ჰერეთისა და კახეთის მტკვრის, ალაზნისა და იორის სანაპიროებს რა ხერი დაეყრებოდა მტრის ამდენი მოლაშქრის მოძრაობისა და დგომის გამო: მთელი ეს მკიდროდ დასახლებული და აყვავებული მხარე ისე განადგურდა და ოხრდა, რომ მას შემდგომ გაუკაცრიელდა და გაპარტახდა. უეჭველია ამაზე ბევრად უკეთესი ბედი არ მოელოდა საქართველოს დანარჩენ ნაწილს და, რა თქმა უნდა, ერანის ილხანის საბრძანებელსაც, რომ ტფილისზე მიმავალი ბერქა ყაანი 1265 წ. მოულოდნელად არ გარდაცვლილიყო და მის სიკვდილს ქვეყანა აუცილებელი საშინელი განსაცდელისაგან არ ეხსნა.

ცხადია, რომ, ბერქას სიკვდილის შემდგომაც, აბალა ყაანს არ შეეძლო დამშვიდებული ყოფილიყო. ამიტომაც მტრის შესაძლებელი შემოსევის მოსაგერიებლად აბალა ყოველ წლივ დიდძალი სამხედრო ძალის სიზაზე გზავნას განაგრძობდა. ყველაზე მეტად ამ სამხედრო ბეგრის სიმძიმე აღმ. საქართველოს აწევბოდა, რათგან თე თ რ ი წ ყ ა ლ ი, ანუ ჩ ა ლ ა ნ - უ ს უ ნ ი, იზავე დროს საქართველოს სახელმწიფო საზღვარი იყო, რომლის დაცვაც ბუნებრივია, რომ უპირველესად მისი მოვალეობა ყოფილიყო. ამის გამო ყოველ შემოდგომაზე საქართველოს ჯარი ყველა მხედართმთავრებითა და თვით მეფითურთ უნდა სიზაზე წასულიყო და გაზაფხულამდე იქ მდგარიყო. მერმე, რაკი ზაფხულში მთელს ამ არეში აუტანელი სიცხისა და დამცდელი ჰაერის გამო გაძლება შეუძლებელი ხდებოდა, მტრის შემოსევის საშეშროებაც ნაკლებ იყო მოსალოდნელი და სიზასაც დაცვა უკვე აღარ სჭირდებოდა ხოლმე.

ამრიგად, სიბის დასაცავად აღმ. საქართველოთგან ყოველწლიურად დიდძალი ჯანსაღი ხალხი უნდა გასულიყო და მონღოლთა მტრის შემოსევის ლოდინში თავის საქმიანობას ტყუილბრალად მოსცდნოდა. ცხადია, თუ რამდენად საზარალო უნდა ყოფილიყო ეს საქართველოსთვის პოლიტიკურად, ეკონომიურად და ხალხის ჯანმრთელობისათვისაც.

ცნობილია, რომ ყოველთვის, როდესაც მრავალრიცხოვანი ჯარი იყრიდა ერთ ადგილას თავს, ძველად სხედასხვა გადამდები მოარული, მეტადრე მუც-

ლის ავადმყოფობა ჩნდებოდა და მძვინვარებდა ხოლმე. სიბაზეც ასევე მოხდა და საქართველოს ჯარს, როგორც ჩანს, სისხას მაგვარი მუცლის დაავადება ისე მოსდებია. რომ შოარულად ქცეულა და თვით მეფე დავითსა და მის უფროს ვაჟიშვილს გიორგი უფლისწულსაც-კი ამ გადამდები შოარულისაგან თავის დაცვა ვერ მოუხერხებიათ. ადვილი წარმოსადგენელია, მაშასადამე, თუ რამდენად მოდებული უნდა ყოფილიყო ეს შოარული მოსახლეობის უფრო დაბალ ფენებში, მეტადრე ხალხში. ცხადია, ამ შოარულის მსხვერპლი საქართველოში ფრიალ საგრძნობი იქმნებოდა.

მუცლის შოარულით გიორგი უფლისწული პირველად 1266 წ. შემოდგომას გახდა ავად და ძალიან მძიმე ავადმყოფი იყო, მაგრამ მაინც გამოკეთდა. 1267 წ. სიბაზე ღვთისმოსა დროს, გაზაფხულზე, უკვე მეფე დავით-ულუს ასევე დაავადდა, მაგრამ შემდეგ ისიც დროებით გამოკეთდა. ამავსე წელს შემოდგომაზე სიბაზე ღვთისმოსა დროს გიორგი უფლისწულს ეს ავადმყოფობა ხელშეორედ შეეყარა. საქართველოში მოყვანამა და ყოველნაირმა მკურნალობამ ვეღარ არგო რა და 1268 წ. გაზაფხულზე გარდაიცვალა კიდევაც. მის მამას, დავით გიორგი-ლამას ძეს, ეს შოარული ქრონიკულ სნეულებად გადაექცა: მეფე ხან უკეთ შეიკმნებოდა, ხან ავადმყოფობა ისევ აეშლებოდა ხოლმე. ბოლოს, ერთი ასეთი მომჯობინების დროს, 1271 წ. სიბაზე ყოფნაში გაზაფხულზე მუცლის შოარული ისევ შეეყარა, რომელმაც შეილივით მამაც იმსხვერპლა.

დასავლეთ საქართველოს განთავისუფლება მონღოლთა დამოკიდებულებისაგან

დავით-ნარინი და მისი პოლიტიკა

1. დავით IV-ის საგარეო პოლიტიკის გეზი

დავით-ნარინის აჯანყებისა და დას. საქართველოში გადასვლის შემდეგ, ლიხთ-იმერეთის ის პოლიტიკური დამოკიდებულებაც, რომელიც მონღოლთა საყაანოსთან რუსუდანის დროს დადებული ზავის დროს დამყარდა, შესწყდა. მონღოლებმა დას. საქართველოში ვერც მაშინ და ვერც მერმე გადასვლა ვერ გაბედეს და ამრიგად დას. საქართველო მონღოლთა ყმადნაფიცობისაგან განთავისუფლდა. მაგრამ ლიხთ-იმერეთში დამკვიდრებული დავით-ნარინი, რასაკვირველია, შეუძლებელია მთლად დამშვიდებული ყოფილიყო, რათგან მონღოლთა შურისძიების ამბავი კარგად იცოდა და უნდა გათვალისწინებული ჰქონოდა, რომ ისინი შემდეგში მაინც შეეცდებოდნენ, აჯანყების გაბედვა დაუსჯელად არც მისთვის შეენარჩუნებინათ.

ეგვიპტის სულტნის სამფლობელოს წინააღმდეგ დაწყებული ფართო სამხედრო გეგმის განხორციელების გამო, მონღოლებს ჯერ დავით-ნარინისათვის არ ეცალათ. ამ გარემოებას დავით რუსუდანის ძისათვის საშუალება უნდა მიეცა, რომ დას. საქართველოში შესაფერისად მოწყობილიყო.

ბერქა ყაანის ერანის ილხანების წინააღმდეგ მტრული მოქმედების დაწყების შემდეგ, ჰულაგუ ყაანს წინანდელზე უფრო ნაკლებ შეეძლო დავით-ნარინის შურისძიებაზე ეფიქრა. მაგრამ, შორსგამჭვრეტელ პოლიტიკოსს მაინც არ უნდა დაჰეიწყებოდა, რომ მომავალში შესაძლებელი იყო ერანის ილხანს თავისი მრისხანე განზრახვისათვის მარჯვე დროცა და შესაფერისი ძალაც ეშოვა. ამიტომაც მოსალოდნელი განსაცდელისათვის წინასწარი სამზადისი იყო საჭირო. დავით რუსუდანის ძესაც სწორედ ასე უმსჯელია და თავისი საგარეო პოლიტიკაც ამისდამიხედვით წარუშმართავს.

დავით-ნარინს გადაუწყვეტია, რომ ერანის ილხანების მძლავრებისა და თავდასხმისაგან უზრუნველსაყოფად საქართველოს უნდა მათ პოლიტიკურ მეტოქეებთანა და მოწინააღმდეგეებთან შეეკრა კავშირი. უეჭველია, სწორედ ამ მიზნით უნდა გაეგზავნა დავით-ნარინს 1264 წ. 24 ოქტ.—1266 წ. 14 სექტ. შუა თავისი საჩუქრებით დარტირებული დესპანი ეგვიპტის სულთან ბეიბარსთან. ამ უქანასკნელს ეს გარემოება, უეჭველია, გაახარებდა, რათგან მისთვისაც სასურველი იყო, რომ ჰულაგუ ყაანის მოწინააღმდეგე მისი მოკავშირე ყოფილიყო, რამდენადაც ერანის ილხანი მის სამფლობელოს დაპყრობა-დაპატრონებასაც ლაშობდა.

თუ გავითვალისწინებთ, რომ ჩრდილოეთის, ანუ ოქროს ულუსის ყაანებსაც ილხანებთან ბრძოლის დროს სწორედ ეგვიპტის სულტნებთან ჰქონდათ გაცხოველებული მიწერ-მოწერა, ზემოაღნიშნულ გარემოებას უფრო მეტი პოლიტიკური მნიშვნელობა მიენიჭება.

საქართველოს მეფის, დავით რუსუდანის ძისა და ეგვიპტის სულტნის მეგობრული ურთიერთობა ზემოდასახელებული დესპანობის შემდგომაც არ შეწყვეტილა. სამი წლის შემდეგ, 1268 წ. 17 თებ.—17 მარტს შუა, ბეიბარს სულტანს აქითგან კვლავ წერილები მიუვიდა.

მაგრამ, ცხადია, რომ ერანის ყაანების მართო შორეულ მტრებთან დაკავშირებით ბევრი არაფერი გაკეთდებოდა, და აქი დავით-ნარინი მართო ამით არც დაკმაყოფილებულა: მას გადაუწყვეტია, რომ საქართველოსთვის მონღოლებს შორის შინაური ბრძოლის გაღვივება-გაძლიერება იქნებოდა ფრიად ხელსაყრელი. ამიტომაც ცდილობდა მათ წიაღში ამტყდარი უთანხმოებებიც ესარგებლა, რომ შინაურს ბრძოლას მონღოლები დაესუსტებინა. ამ მიზნით დავით რუსუდანის ძე ცდილობდა, ერანის ილხანების წინააღმდეგ მონღოლთა აჯანყებული მეთაურებისათვის დახმარება გაეწია და მათთვის ზურგი გაემაგრებინა. სწორედ ერთ ასეთ შემთხვევათაგანს გვისურათებს თევუდარ ნოინის განდგომილების ამბავი.

მონღოლთა ჩრდილოეთის, ოქროს, ულუსსა და სამხრეთის, ერანის, ილხანების ყაანებს შორის არსებული მეტოქეობა შემდეგში, როგორც დაერწმუნდით, დაუტხრომელ მტრობად ქცეული, მართო სამხედრო ძალის საშუალებით არ ხორციელდებოდა. შეთქმულების მოწყობაც ურიგო იარაღად არ ჰქონდათ მიჩნეული. სწორედ ამ გზით უნდოდა ოქროს ულუსს აბალა ყაანისათვის მოელო ბოლო.

2. თევუდარის შეთქმულების გამოჩვენება აბალა ყაანის წინააღმდეგ და მისი შეფარება დას. საქართველოში

ჩრდილოეთის ულუსის ერთ მეტომეთაგანს, თევუდარ ბატონიშვილს, რომელიც, ვითარცა ოქროს ულუსის წარმომადგენელი, მთელი თავისი ურდოთი, ტომითა და ლაშქრითურთ, ერანში იმყოფებოდა, სწორედ ასეთი საქმე ჰქონდა დავალებული: საიდუმლო შეთანხმების მიხედვით, აბალა ყაანი უნდა ჩამოეგდოთ. მაგრამ ეს საიდუმლოება შემთხვევით ნაადრევად გამოჰქადაგდა და თევუდარს აუცილებელი განსაცდელისაგან გაქცევით უნდა დაეღწია თავი. თევუდარმა მთელი თავისი ურდოთი დას. საქართველოში გადასწყვიტა შეხიზვნა იმ იმედით, რომ იქითგან ქედს იქით გადასულიყო. ცხადია, რომ თევუდარს ამ ამბავამდეც უნდა ჰქონოდა დავით-ნარინთან კავშირი, თუ-კი იგი მისი დამარებით ასე დაიმედებული ყოფილა.

გაიგო თუ არა აბალამ, რომ თევუდარი დას. საქართველოში გასაქცევად გაემგზავრა, მაშინვე გზების შესაქრავად და დასაქერად თავისი ლაშქარი დაადევნა. მაგრამ მრავალგან დიდ გაქირვებაში ჩაყარდნილმა და ძალზე დაზარალებულმა, მაინც ბრძოლით, არტაან-შავშეთ-აქარის გზით, თევუდარმა, როგორც იყო, ქუთაისს მიღწია და ამრიგად აბალას მდევარს ლაშქარს ხელითგან გაუსხლტა.

დას. საქართველოს დედაქალაქში მეფე დავით-ნარინმა თევუდარსა და მის ამაღას ისევე, როგორც მის ლაშქარს, ქართველური გულუხვი მასპინძლობა გაუწია და დიდი წვეულება გაუმართა. ქართ. ისტორიკოსის ცნობით, იმ დღეს მონღოლთა ბატონიშვილისა და მის ამაღასათვის მისართმევად, ღორსა და ცხვარს გარდა, მარტო ძროხა 500 ყოფილა დაკლული, ხოლო ლაშქრისათვის 600 ცხენი, 2000 ცხვარი და ამდენივე ღორი! ღვინოს ხომ ანგარიში არ ჰქონია: ქურობით ხდიდნენ და ურმებით მოჰქონდათ თურმე. ცხადია, რომ თევუდარის ასეთი დახვედრა მარტო სტუმართმოყვარეობის წესით არ შეიძლება ნაკარნახევი ყოფილიყო, მით უმეტეს, რომ ამ მონღოლ ბატონიშვილს დავით-ნარინი იმდენად დაუახლოვდა, რომ თევუდარის გაშინაურებამდე-კი მისულა.

ასეთი მზრუნველობის წყალობით, თევუდარს მძიმე ლაშქრობის შემდეგ, რასაკვირველია, კარგადაც შეეძლო დაესვენა და გზაში მიყენებული ზიანისაგანაც უკვე საკმაოდ მომჯობინებულად ეგრძნო თავი. თუმცა მას ოქროს ულუსის ყაანისაგან შემოთვლილი ჰქონდა, რომ მთავარ სამხედრო ძალასთან შესაერთებლად ის ჩრდილოეთში უნდა გადასულიყო, მაგრამ თევუდარმა იქ გამგზავრებამდე მაინც გადასწყვიტა, აბალა ყაანისათვის რაიმე გზით სამაგიერო გადაეხადა და ზიანი მიეყენებინა. რაკი ერანში შექრას შესაძლებელია მისთვის საბედისწერო შედეგი მოჰყოლოდა, ამიტომ მან ერანის ილხანების ყმადნაფიც საქართველოში მონღოლთა ლაშქარზე თავდასხმა და დარბევა იმჯობინა და ამას მიჰყო კედევაც ხელი. ჯერ თევუდარი თავის თანამეტომე მოლაშქრეებ-თურთ მესხეთში შეიჭრა და ცარცვა-გლეჯა დაიწყო, შემდეგ ქართლშიც და სომხეთში-კი გადავიდა და ყველგან თავაშვებულს მეკობრობასა და ავაზაკობას ეწეოდა.

3. თეგუდარის მტრობის მავნე შედეგი აღმ. საქართველოსთვის და მისი ვერაგობის გამომჟღავნებასთან დაკავშირებული ღონისძიება

ცხადია, რომ თეგუდარის აღმ. საქართველოში ასეთი ნავარდის დროს მართო აბალას მონღოლთა ლაშქარს არ მოუვიდოდა ზიანი, არამედ უფრო მეტად ქვეყანა და ხალხი, ადგილობრივი მოსახლეობა დაზარალებოდა. მართლაც ქართლი და სომხეთის ჩრდილო თემები ამ თარეშმა ძალზე შეაწუხა. ამან, რასაკვირველია, ქართველნიცა და სომხებიც მეტად აღაშფოთა, რათგან მონღოლთა ძმათა შორის მტრობასა და შულის მსხვერპლად ისინი უნდა შესწიროდნენ. ამრიგად, საქმე ისე დატრიალდა, რომ თეგუდარის წინააღმდეგ ბრძოლაში მთელს აღმ. საქართველოს უნებლიედ და გულწრფელადაცკი უნდა ერანის ილხანის აბალა ყაანის მხარე დაეჭირა და მხურვალე მონაწილეობა მიეღო.

ამისდა მიუხედავად, აბალა ყაანის ლაშქარმა თეგუდარი მაინც ხელთ ვერ იგდო, რათგან გაქირების დროს მას დას. საქართველოში დასახევი გზა ჰქონდა და თავის შეფარებას იქ ახერხებდა. ამიტომ, რაკი სხვა გაქოსავალი ვერ გამონახა, აბალა ყაანმა ისევ დავით-ნარინს მიუგზავნა თავისი ელჩი და დიდის საჩუქრების შეპირებით სთხოვა, არამც თუ თეგუდარის დახმარებაზე ხელი აეღო, არამედ მისთვის უკან დასახევი გზაცკი შეეკრა.

შესაძლებელია და თითქმის უეჭველიცკი, რომ სხვა პირობებში დავით-ნარინს აბალა ყაანისათვის ცივი უარი შეეთვალა, მაგრამ სწორედ ამ დროს გამომჟღავნდა, რომ თეგუდარი თურმე დას. საქართველოშიც შეთქმულების მოწყობასა და ღალატს აპირებდა. ამ გარემოებამ დავით-ნარინი, რასაკვირველია, აბალა ყაანის თხოვნისა და წინადადების დაქაყოფილების გუნებაზე დააყენა და ილხანის ელჩის პირით თანხმობა შეუთვალა.

თეგუდარმა ამის შესახებ, რა თქმა უნდა, არა იცოდა რა, რომ ჩვეულებისანებრ სათარეშოდ ისევ აღმ. საქართველოში გადმოვიდა. აქ, დიდი ბრძოლის შემდგომ, დასახევი გზა შეკრული დახვდა და განწირული მოთარეშე თეგუდარი თავის შვილითურთ 1269 წ. 3 ივნ. (ერთი ცნობით), ან და 1270 წ. (მეორე ცნობით) აბალას მღევარ ლაშქარს ჩაუვარდა ტყვედ.

4. ერანის ყაანის მემამბოხის ღალატის დას. საქართველოში შეფარება. მისი ვერაგობა და რაკის ერისთვის კახაბერიძის შინათ-გამცემლობა

ამ პირველი ცდის სამწუხარო შედეგისდა მიუხედავად, დავით-ნარინი ერანის ილხანის წინააღმდეგ შემდეგშიც ამავე მოქმედების გეზს იცავდა და ყაანის განდგომილს დიდ ხელისუფალს ეხმარებოდა ხოლმე. სწორედ ამავე მოსაზრებით აბალა ყაანის გამდგარი ვინმე ღალატური თავისთან შეიფარა და ბრძოლის წარმოებაშიცკი შეეწია. მაგრამ მერმე დავით-ნარინი დარწმუნდა, რომ ეს ღალატურიც ვერაგი და უმადური კაცი იყო.

დავით-ულუს მომხრე და დავით-ნარინის ძველი ორგული კახაბერ კახაბერისძე და ლალლური შეიზრახნენ, რომ აბალა ყაანს შეპრიგებოდნენ და დავით-ნარინი გაეცათ. ამ მიზნით ორივენი გაიპარნენ და ერანის ილხანს წაურდნენ. რა თქმა უნდა, აბალას ეს ძალზე უნდა გაჰხარებოდა, რათგან მას საშუალება ეძლეოდა ხელში ჩაეგდო ის მეფე, რომელიც ყველა მის მოლაღატეებს თავშესაფარს აძლევდა და ეხმარებოდა. როგორც იყო ასეთ მარჯვე შემთხვევას მოესწრო, როდესაც მას დავით-ნარინზე ჯავრის ამოყრა შეეძლო. და, რასაკვირველია, ამისთვის ლალლურს ძველ დანაშაულს ადვილად შეუნდობდა!

წინასწარი შეთანხმებით აბალა ყაანს უნდა ლალლურისა და კახაბერ კახაბერიძისათვის მეფეზე მოულოდნელი თავდასხმისათვის და მის შესაპყრობად ერანიდან საკმაო ლაშქარი გაეტანებინა, დანარჩენს ყველაფერს-კი თითონ ისინი კისრულობდნენ. აბალა ყაანმა ამ ვერაგსა და მოლაღატეს სიხარულით 30000 მონღოლი მხედარი გამოატანა თან. ამ ძალით მათ თრიალეთზე გადაიარეს, ლიხის მთაც გადალახეს და შინათგამცემლობით ისე მოახერხეს, რომ სრულეზბით მოულოდნელად დას. საქართველოს დედაქალაქს ქუთაისს დაესხნენ.

ამ დროს მეფე დავით-ნარინი აბანოში იყო, ამიტომ იქითგან გასვლა და თავდამსხმელთაგან გასწრება ძლივს მოასწრო. მოლაღატე რაქის ერისთავსა და მის უმაღლეს თანაგამზრახ მონღოლს ამრიგად იმედი გაუცრუვდათ და დასახული მიზანი განუხორციელებელი დარჩათ. უკან დახევის გარდა, ამიტომ სხვა აღარაფერი დარჩენოდათ, მაგრამ საქართველოთგან გაცლის წინ ცარცვა-გლეჯით მაინც მოიხიეს გული. ხელცალიერებს უნებლიედ ისევე აბალა ყაანთან მოუხდათ დაბრუნება.

შინათგამცემლთა საშუალებით საქართველოს მეფის დავით-ნარინის ხელში ჩაგდება ერანის ილხანისათვის იმდენად მომხიბლავი გეგმა იყო, რომ, ერთხელ წამოკრილს, აბალა ყაანი მას ისე ადვილად თავს ვერ მიანებებდა. ამიტომ არც გასაკვირველია, რომ ორი წლის შემდგომ იმავე პირების საშუალებით მან ხელმეორედ სცადა ეს ვერაგული ხერხი გამოეყენებინა. მაგრამ ამ შემთხვევაში კახაბერისძისა და ლალლურის ცდა პირველზე უფრო უნაყოფო აღმოჩნდა.

ეხლა უკვე აბალა ყაანსაც შეეძლო დარწმუნებულებიყო, რომ რაქის ერისთავი მისთვის უკვე გამოსადეგი აღარ იყო და ერანის ილხანის კარზე მის ყოფნასაც აღარავითარი აზრი არ ჰქონდა. ეს კახაბერ კახაბერისძემაც იგრძნო: მოლაღატე რაქის ერისთავი იძულებული იყო ერანიდან აღმ. საქართველოში მოსულიყო და აქ, ყველასაგან მოძულეულს, ატენის ხეობაში ეძია ბინა.

ატენის ხეობითგან კახაბერ კახაბერისძემ დავით-ნარინს ხვეწნა-ვედრება დაუწყო, რომ მისთვის დანაშაულება ეპატიებინა და, უვნებლობის ფიცის მიცემის შემდგომ, სამშობლოში დაბრუნების უფლება დაერთო. მეფემ ხასიათის იმდენი სისუსტე გამოიჩინა, რომ ასეთს უღირს პიროვნებას, სამჯერ უკვე ლაღატის მომწყობს, აპატია და მე-13 ს. ოთხმოციანი წლების პირველ ნახევარში დაბრუნების ნება დაჰართო, თანამდებობაც-კი დაუბრუნა. მაგრამ ამ ვერაგ აღამიანს თავისი ზნეწვეულება არც შემდეგში მოუშლია. რამდენიმე წლის შემდგომ კვლავ გამომეღაენდა, რომ მას აღმოს. საქართველოს მონღოლთა მმარ-

თველს აღინაჟთან ისევ საიდუმლო მიწერ-მოწერა ჰქონდა დავით-ნარინის გაცემის მოსაწყობად. ამ ამბავმა გულკეთილ მეფე დავით-ნარინსაც-კი მოთმინება დაუქარგა და ეს უმაგალითო უმადური ადამიანი და ოთხგზის მოლაღატე სისხლის სამართლის ძველი კანონის თანახმად იქმნა დასჯილი: მას თვალთ დაწვა, ერთი ხელისა და ფეხის მოკვეთა მიუსაჯეს, მისი შვილი-კი საქართველოთგან გააძევეს და კოსტანტინეპოლში ექსორია ყვეს.

5. დავით IV ღონისძიება ტრაპიზონის საკეისროში საქართველოს პოლიტიკური გავლენის აღსადგენად

მონღოლების წინააღმდეგ ბრძოლას გარდა, დავით რუსუდანის ძე ცდილობდა საქართველოსათვის შეენარჩუნებინა პოლიტიკური გავლენის ის სფეროც, რომელიც მას მე-13 ს. დამდეგისათვის სამხრეთ-დასავლეთით მოპოებული ჰქონდა.

ცნობილია, რომ იმპერიად წოდებული ტრაპიზონის სამეფო საქართველოს წყალობით დაარსდა. თამარ მეფის უშუალო ხელმძღვანელობით შეიქმნა მისი სახელმწიფოებრივობაც, რამდენადაც, საქართველოს ჯარისაგან ბიზანტიის სამხედრო ძალის დამარცხების შემდგომ, ბიზანტიისაგან შავი ზღვის სამხრეთ-აღმოსავლეთ სანაპიროს წართმეულ ნაწილში კეისარიც თამარმა დასვა. ცხადია, რომ ისევე, როგორც ტრაპიზონის სამეფო საქართველოს წყალობით შეიქმნა, შემდეგშიც საქართველოს სამხედრო ძალის დახმარებას მისთვის ფრიად დიდი მნიშვნელობა უნდა ჰქონოდა. ამიტომ ტრაპიზონის სამეფოს სახელმწიფო მართვა-გამგეობაშიც და სამხედრო ორგანიზაციაშიც ქართულ გავლენას უპირატესობა უნდა შერჩენოდა.

მონღოლთაგან აღმ. საქართველოს დაპყრობას, ყმადნაფიც სამეფოდ ქცევასა და ამასთან დაკავშირებულს საქართველოს სამხედრო ძლიერების შესუსტებას, რასაკვირველია, არ შეიძლება საქართველოს საგარეო გავლენიანობაზეც კვალი არ დაეჩნია. როგორც უკვე დავრწმუნდით, საქართველოს აღმოსავლეთ-სამხრეთ სანაპიროზე მდებარე ყმადნაფიც სამფლობელოებში სწორედ ასეც მოხდა.

ბოლოსდაბოლოს საქართველოს ძლიერების დასუსტებას სამხრეთ-დასავლეთით მდებარე მის გავლენის ქვეშე მყოფს ტრაპიზონის იმპერიაშიც უნდა საგრძნობი შედეგი მოჰყოლოდა. მონღოლთა ძლევაშისილების ტალღამ უკვე ტრაპიზონის საზღვრამდე მიაღწია; როდესაც იკონიის სულტანი ლიასედინ ქაიხოსრო II ყველა თავის მოკავშირეებითურთ 1244 წ. მონღოლთა ლაშქრისაგან დამარცხებულ იქმნა, ისე რომ ყველანი იძულებული გახდნენ მონღოლებისათვის ხარკის ძლევა ეკისრათ. მონღოლთა მეხარკეობა ვერც ამ სელჩუკიან სულტნის ერთმა მოკავშირეთაგანმა, ტრაპიზონის მეორე კეისარ მანუელ პირველმა, აიცდინა თავითგან და, დას. ევროპელ დესპანის 1253 წ. ცნობით, მანუელი მონღოლებს ხარკს უხდიდა კიდევც.

ამრიგად დამყარებული პოლიტიკური ვითარების გამო, საქართველოს გავლენის ქვეშ მყოფი ტრაპიზონის საკეისროსათვის მას სამხედრო დახმარება.

და მიწველება აღარ შეეძლო, რათგან თვით მისი ნთელი აღმოსავლეთი ნაწილიც მონღოლთ ჩაუვარდათ ხელში. მართალია, ლიხთ-იმერეთში მონღოლებმა ვერც გაბატონება და ვერც გადასვლა ვერ მოახერხეს, დავით-ნარინის მონღოლების წინააღმდეგ აჯანყების და დას. საქართველოში გამაგრების შემდგომ ხომ საქართველოს ამ ნაწილმა სრული დამოუკიდებლობაც მოიპოვა, მაგრამ მისი სამხედრო ძალა იმდენად შემცირებული იყო, რომ სხვას ველარავის მიეშველებოდა.

რასაკვირველია. საქართველოს პოლიტიკურ დასუსტებასთან ერთად, ტრაპიზონში მისი გავლენაც უნდა შემცირებულიყო. საქართველოს მეტოქე ბიზანტიური დასისათვის, ცხადია, ეს მეტად ხელსაყრელი გარემოება იყო, რომ ასეთი მარჯვე შემთხვევით არ ესარგებლა. ასეც მოხდა: ტრაპიზონის სამეფოს შინაურ პოლიტიკას ამ ხანაში დიდი ცვლილება დაეტყო. საქართველოს მომხრე ხელისუფლები თანდათანობით თავიანთ თანამდებობას ჩამოაშორეს და მათ მაგიერ ბიზანტიის მომხრე დასის წარმომადგენელნი იქმნენ დაწინაურებულნი. რა თქმა უნდა. ეს უბრძოლველად არ მომხდარა და საკმაოდ დიდი მსხვერპლიც შეეწირა, მაგრამ რაკი საქართველოს მომხრე დასს წინანდებურად არც ზურგი ჰქონდა გარეთგან გამაგრებული და არც მასთან კავშირის მნიშვნელობით შეიძლებოდა ოდინდელი უპირატესობის გამართლება, ამიტომ ეს დასი განადგურდა.

6. საქართველოს და ბიზანტიის შორის გაცხარებული ბრძოლა ტრაპიზონის საციისროში პოლიტიკური გავლენის გამო

ბიზანტიის კეისარმა და მთავრობამ სცადეს ტრაპიზონის სამეფო ჯერ თავისი უშუალო გავლენის ქვეშ მოექციათ. რომ ამით იმპერიის ოდინდელ მთლიანობის აღდგენა დაეწყათ. გულის მოსაგებად კოსტანტინეპოლის პატრიარქმა 1260 წ. ტრაპიზონის მიტროპოლიტს თავისი სამწყსოს სამღვდლოების ხელდასხნის უფლებაც-კი დაუთმო. ბიზანტიასთან კავშირის განსამტკიცებლად ტრაპიზონის კეისარს მანუელ I-ს თითქოს. ბიზანტიის კეისართან დამოუკრებაც-კი უთხოვნი. მაგრამ მართლა ასე იყო, თუ ეს უფრო კოსტანტინეპოლის მთავრობის ნატერას წარმოადგენდა, ძნელი სათქმელია, მანუელის იმ სამ თანამეცხედრეთაგან-კი, რომელნიც ერთი მეორის შემდგომ შეურთავეს, არც ერთი კოსტანტინეპოლელი უფლისწული არ ყოფილა. მანამდე ტრაპიზონის კეისარი საქართველოს სამეფო საგვარეულოს ენათესავებოდა და, როგორც ჩანს. ბიზანტიის მომხრე დასის წადილი, მომავლისათვის ამნაირი კავშირის საშუალებით ქართული პოლიტიკური გავლენის შესაძლებლობა ჩაეშალა, იმ დროს განუხორციელებელი დარჩენილა.

კოსტანტინეპოლის გავლენას ტრაპიზონელები იმიტომ გაურბოდნენ, რომ ბიზანტიის კეისარსა და მთავრობას თავი მედიდურად ეპირათ და ისინი ტრაპიზონის მეფის დაჯაბნასა და დამცირებას ყოველნაირად ცდილობდნენ: მათი წარმოდგენით, ტრაპიზონელებს უფლება არ ჰქონდათ თავიანთ თავისათვის არც კეისარი ეწოდებინათ, არც კეისრისათვის განკუთვნილი პორფირი და ტარსიკონის (წითელი ტყავის) ფეხსაცმელი ჩაეცვათ. კოსტანტინეპოლელი პოლიტიკოსები ტრაპიზონის კეისრებს დაცივით ხან ლაზთა მფლობელს, ან

მთავარს, ხან ტრაპიზონის მპყრობელს უწოდებდნენ. რასაკვირველია, ასეთს დამოკიდებულებას არ შეეძლო ტრაპიზონელთა მმართველი წრეების გული მოეგო და კოსტანტინეპოლელებთან დაახლოების მხურვალე მომზრედ გაეხადა.

მანუელ I-ის მესამე თანამეცხედრეს რუსუდანი ერქვა და ეს გარემოება ცხად-ჰყოფს, რომ მასაც საქართველოსთან კეთილმოყვრობა უმჯობინებია. სამხედრო დასს, რომელიც საქართველოსთან იყო დაკავშირებული, ჯერ კიდევ იმდენი ძალა ჰქონდა, რომ კოსტანტინეპოლის გაბატონებისათვის წინააღმდეგობა გაეწია.

პირველმა მარცხმა ბიზანტიის კეისარსა და მის კარისკაცებს გული ვერ გაუტეხა და შემდეგშიც, როდესაც ტრაპიზონის ტახტზე 1266 წ. იოანე II ავიდა, ბიზანტიის კეისარმა მიხეილ პალეოლოგოსმა ყოველი ღონე იხმარა, რომ ტრაპიზონის კეისარი თავისი პოლიტიკური გავლენის ქვეშ მოექცია. ჯერ იგი შეეცადა დესპანების ხშირხშირად გზავნით იოანე II-სათვის ჩაეგონებინა, რომ მას უფლება არა აქვს, თავის თავს კეისარი უწოდოს, სამეფო ტანისამოსით შეიმოსოს და კეისრის ნიშნები იხმაროს, რომ კოსტანტინეპოლში მჯდომ მზრძანებელს გარდა, კეისრობა არავის ეკუთვნის.

იოანე II უპასუხებდა, რომ არც ეს წოდებულება და არც სამეფო სამოსელ-ნიშნების ხმარება პირადად მას არ შემოუღია, არამედ მისი წინაპრებისაგან იყო დაწესებული და ამიტომ თითონ მას არც შეუძლია და ამის უფლებას არც ქვეშევრდომები მისცემენ, რომ წინათ განმტკიცებული წესი და-არღვიოს.

როდესაც მიხეილ პალეოლოგოსი დარწმუნდა, რომ ამ გზით ვერაფერს გააწყობდა, თავისი პოლიტიკური მიზნის მისაღწევად სხვა საშუალებას მიჰმართა. იოანე II უცოლო ქაბუკი იყო და ბიზანტიის კეისარმა გადასწყვიტა, რომ, რასაც დესპანების მკერმეტყველური დარიგება-შთაგონებით ვერ ეღირსა, ის მისი გასიძებით მოეხერხებინა. მან ტრაპიზონის კეისარს თავისი ქალიშვილი შესთავაზა თანამეცხედრედ, ამისთვის მიხეილ პალეოლოგოსი იოანე II-ეს კოსტანტინეპოლში ჰპატიჟობდა. თუმცა თვით ტრაპიზონის მზრძანებელი თანხმდებოდა, მაგრამ მისი დიდებულნი კოსტანტინეპოლში წასვლას იმასაც უშლიდნენ და არც თითონ უნდოდათ იქ გამგზავრება. მათ სამართლიანად სწორედ იმას შიში ჰქონდათ, რაც შემდეგში მოხდა კიდევაც.

ამ მეორე მარცხის მიუხედავად, ბიზანტიის კეისარმა მესამედაც სცადა დაერწმუნებინა, რომ, მისი სიძობის გარდა, სხვა არავითარი ბოროტი განზრახვა მას არა აქვს. მიხეილ კეისრის ხელახლად წარგზავნილმა დესპანმა და სამღვდლო პირმა იოანე II-ეს შეჰძიკეს, რომ, კეისრის ასულზე გვიარის დაწერის უმაღლეს, მას დიდი პატივისცემით უკანვე გამოისტუმრებდნენ. იოანე II-ეც დათანხმდა და კოსტანტინეპოლში გაემგზავრა; მაგრამ საკმარისი იყო ის ბიზანტიის სახელმწიფო საზღვარს მიახლოებოდა, რომ ტრაპიზონის ქაბუკი კეისარი დარწმუნებულიყო, რამდენად ბავშვურად მოტყუვდა: მას გამოუცხადეს, რომ კეისრის წითელი წულები გაეხადა და შავი ჩაეცვა, რომ კეისრისათვის განკუთვნილი შესამოსელ-ნიშნების ხმარებაც არ შეიძლებოდა. მაშინ-კი იოანე II-ეს თავისი მალემრწმენობა სანანურად გაუხდა, მაგრამ რალას გააწყობდა:

ბიზანტიის მოხელეებისა და კეისრის ხელში იყო მთლად. ადვილი წარმოსადგენია, რა გუნებაზე უნდა ყოფილიყო ასე სულელურად მოტყუებული ტრაპიზონის კეისარი, მაგრამ იძულებული იყო ყველაფერი აესრულებინა. მას ბიზანტიელი ქალი-შვილი მინც ცოლად შერთეს და უკან დაბრუნებითაც არ აუჩქარებიათ.

ტრაპიზონის კეისრის ბიზანტიელთაგან ასე მოტყუებით ხელში ჩაგდებისა და დამცირების, მეტადრე დასიძების ამბავი საქართველოში ისევე კარგად ექმნებოდათ გაგებული, როგორც თვით ტრაპიზონშიც: ეს ბიზანტიის კეისრისაგან შავი ზღვის ამ სანაპიროზე კვლავ გაბატონების დასაწყისი იყო. ამის არაერთი სურვილი, არც ტრაპიზონელთა საქართველოს მომხრეთა დასსა და არც მით უმეტეს თვით საქართველოს მთავრობას არ შეიძლება ჰქონოდა. უკანასკნელისათვის საქმის ასე დატრიალება სამხრეთ-დასავლეთითაც მტრულად განწყობილი, შულის დამთესი ბიზანტიის დამეზობლებას მოასწავებდა. ამიტომ მას არ შეეძლო ტრაპიზონის სამეფოში პოლიტიკური ვითარების ასეთი ცვლილების გულხელდაკრებით გარეშე მაყურებლად დარჩენილიყო.

უბრძოლველად პოლიტიკური გავლენის ასეთი მნიშვნელოვანი სფეროს ბიზანტიისათვის დათმობა უფუხრება იქმნებოდა და, უეჭველია, სწორედ ამიტომ უნდა იყოს, რომ დავით-ნარინი 1282 წ. აპრილში ტრაპიზონის საკეისროში შეიჭრა და ქ. ტრაპიზონი გარემოცვა, მაგრამ უშედეგოდ. უკანასკნელი გამონათქვამი ტრაპიზონის აღებას ეხება მხოლოდ, ტრაპიზონამდე-კი მიწაწყალი დავით-ნარინს დაპყრობილი ჰქონდა. თუ იმ გარემოებას გაეთვალისწინებთ, რომ იოანე II თავის თანამეცხედრითურთ ტრაპიზონში მხოლოდ 1284 წ. 25 აპრილს დაბრუნდა, შესაძლებელია ეპკი დაიბადოს, რომ ასეთი განსაცდელის დროს, კოსტანტინეპოლში მისი ესოდენ ხანგრძლივი დაყოვნება მარტო ბიზანტიის მთავრობის ბრალი არ იყო, არამედ ამაზე უფრო მეტად ტრაპიზონის სამეფოში დატრიალებული ამბისაც, რათგან უკვე 1282 წ. ბიზანტიის ენერგიული კეისარი მიხაელ VIII პალეოლოგოსი გარდაიცვალა და მის მაგიერ მისი შვილი ანდრონიკე II გამეფდა, რომელიც მეტად სუსტი მმართველი და უბედო მომხრე გამოდგა.

რა გარემოებაში მოუხდა იოანე II-ს 24 აპრილს 1284 წელს თავის სატახტო ქალაქს ტრაპიზონში დაბრუნება, დანამდვილებით ცნობილი არ არის, მაგრამ ამ შემთხვევაში მისი კეისრობა ხანგრძლივი არ გამოდგა: 1285 წ. იოანე II-ის დამ თეოდორამ, რომელიც საქართველოში იყო გათხოვილი, შეჰყარა ჯარი, შეიჭრა ტრაპიზონის საკეისროში და, ტრაპიზონის აღების შემდეგ, თითონ დაჯდა ტახტზე. ცხადია, რომ მისი ჯარი მთლიანად საქართველოს ჯარი უნდა ყოფილიყო და თითონ თეოდორასაც იმავე დროს, საქართველოს სახელმწიფოს პოლიტიკისა და ქართველთა მომხრე ტრაპიზონელ სამხედრო დასის წყალობით შეეძლო გაემარჯვნა. სამწუხაროდ საქმეთა მერმინდელ მიმდინარეობაზე წყაროებში ცნობები არ მოიპოვება და ამიტომ არა ჩანს, თუ როდის და როგორ მოახერხა 1297 წ. გარდაცვლილმა იოანე II-ემ თავისი ხელისუფლების დაბრუნება და კვლავ გაკეისრება. ამრიგად, ზემოთაყვანილი ამბებიდან ნათლად ჩანს, რომ საქართველო მე-13 ს. მეორე ნახევრითგან მოყოლებული ტრაპიზონის საკეისროს, რომელიც მისი წყალობით იყო შექმნილი

და რომლის მოსახლეობაც უმთავრესად ქართველთა მომე ტომის, ლაზების ანუ ქანებისაგან, შესდგებოდა და ამიტომ მის ბედილბალს მისთვის განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა, ფხიზლად აღევნებდა თვალყურს და იქ თავისი წინანდელი უპირატესი უფლების დაცვას ცდილობდა.

აღმ. საქართველო დემეტრე II თავდადებულის დროს

1. აღმ. საქართველო მცირეწლოვანი მეფისა და ძლიერი მედროვის ხელში

1259 წ. დაბადებული დემეტრე II დედის, გეანცა დედოფლის, სიკვდილად დასჯის ჟამს სამი წლის ბავშვი იყო. მისმა მამამ, დავით-ულუმ, რომ მესამედ შეირთო ცოლი, დემეტრე გასაზრდელად ტარსაიქ ორბელს მიაბარა. მამის სიკვდილის დროს ამრიგად დემეტრე 11—12 წლის ყმაწვილი იყო.

ჩვეულებრივი მონღოლური წესის თანახმად, მცირეწლოვანი დემეტრე II ილხანის ურდოში წაიყვანეს მეფედ დასამტკიცებლად. ყანმა დაამტკიცა საქართველოს მეფედ და მთელი სახელმწიფო მისცა და დაუმორჩილა, „თვინიერ სარგის ჯაყელი ს“ სამფლობელოს მესხეთისა, რომელიც, როგორც ვიცით, ულუ-დავითის უმადურობისა და სარგის ჯაყელის პოლიტიკური სიბეცის გამოისობით, ყანის სახასო სამმართველოს კუთვნილებად, ე. წ. ხასინჯუდ იქმნა გამოცხადებული.

თეორიულად უფრო, ვიდრე რეალურად, საქართველოში მაშინ სთვლიდნენ, რომ დემეტრე II-ემ წინანდებურად სრულიადი საქართველოს სახელმწიფო მიიღო „ნიკოფსით დარუბანდამდე“, ე. ი. ორ ზღვას შუა მდებარე კავკასია მთლიანად, მაგრამ ნამდვილად რომ უკვე ასე აღარ იყო, ეს ზემოთყვანილითგან ჩანს, რათგან არც ლიხთ-იმერეთი და არც მესხეთი დემეტრე II-ეს აღარ ექვემდებარებოდა. ამას გარდა საქართველოს საზღვარი აღმოსავლეთითაც არც კასპიის ზღვამდის და მით უმეტეს აღარც დარუბანდამდის-ლა აღწევდა. საქართველოს აღმოსავლეთის საზღვარი შამახის თემამდე, თეთრი წყლის, ანუ აღსუს, მონღოლურად ჩალან-უსუნის გაყოლებით მიიმართებოდა. სამხრეთით ანისი და კარი თავიანთი მთელი სანახებითურთ კლავინდებურად საქართველოს ეკუთვნოდა. ხლატი, ვალაშყრტი, ალატალი, მანასყრტი, ანუ მელაზგერდი და ვანიკი უკვე საქართველოს ყმადნაფიც სამფლობელოდ აღარ ითვლებოდა. თუმცა ეს მიწაწყალი სომხეთის ვილაიეტად იწოდებოდა, მაგრამ მისი მმართველი მაჰმადიანი იყო.

ცხოვრებისა და პოლიტიკური ვითარების მიმდინარეობა ულმობელად ამსხვრევდა საქართველოს ახლო წარსულის სახელმწიფოებრივს უძლეველობასა და ძლიერებას, მაგრამ ისტორიულად განმტკიცებული იმდროინდელი გამოანთქვამი და წოდებულებანი ენასა და მე-13 ს. ქართულ მოღვაწეებს მაინც შერჩათ. ამდენად ძნელი იყო ხალხისათვის დამყარებული მღვდმარეობის სინამდვილესთან შეგუება! აი მაგ. როგორ მტყველებს დემეტრე II-ზე აბრაჰამ ჯვარის მტვირთელი გუდარების სამრეკლოს 1278 წ. კედლის წარწერაში: „ადიდენ ღწ ძლიერი და უძლეველი მეფედ-მეფე დემეტრე“.

მე მიწაჲ მეფობისა მათისაჲ უღირსი მღდელი და ჯუარის მტვრითველი აბრაჰამ ღირს-ეიქმენ აღშენებად სამრეკლოთა ამათ სადიდებელად მეფობისა მათისა“-ო.

მცირეწლოვან მეფეს, ცხადია, თავისი შოვალეობის პირადად ასრულება არ შეეძლო და მას ამიტომ მზრუნველი უნდა ჰყოლოდა. რა თქმა უნდა, მზრუნველის ამომრჩევენიც ისინი იქნებოდნენ, რომელთაც დემეტრეს მეფობა დაუმტკიცეს. მონღოლთა ყანნი-კი, უეჭველია, ამისთვის მონღოლთა ნდობით აღჭურვილი პირის შერჩევას ამჯობინებდა. ილხანის კარზე დაწინაურებული ასეთი პიროვნება იმ დროს სადუნ მანკაბერდელი იყო და დემეტრე II-საც მზრუნველად სწორედ ის მიუჩინეს. ჯერ კიდევ ყანის კარზე ყოფნის დროს, მცირეწლოვანმა დემეტრე მეფემ 1272 წ. სადუნს ათაბაგობა უბოძა. ცხადია, რომ ესეც ზეშთაგონებით იქმნებოდა მომხდარი.

ისტორიკოსის დახასიათებით, დემეტრე II ლამაზი, ტანშალალი და ბეჭებ-ბრტყელი, საუცხოვოდ ჩამონაცვთილი, ფერად თეთრწითელი და ქერა, მომუქო, გვრემან-თვალა ქაბუკი იყო. საუცხოვოდ სცოდნია ცხენოსნობა და შვილდოსნობა. თანაც სათნო ხასიათისა და გულშემატკივარი ადამიანი ყოფილა.

14—15 წ. ყმაწვილი იყო დემეტრე II, რომ ტრაპიზონის კეისრის ასულზე დააქორწინეს. ამ გზით ნათესაური კავშირი საქართველოს სამეფო საგვარეულოსა და ტრაპიზონის მეფეთა ოჯახს შორის კვლავ აღდგენილ იქმნა. ტრაპიზონელი უფლისწულისაგან დემეტრე II-ეს ოთხი ვაჟიშვილი მიეცა: ჯერ დავითი შესძენია, შემდეგ კიდევ სამი ვაჟი—გახტანგი, მანოელი და ლაშა და ერთი ასულიც, რუსუდანი, ჰყავდა.

დემეტრე II-ემ მეორე ცოლად მონღოლი შეირთო, სოლღარ თათრის ასული, რომლისგანაც აგრეთვე სამი შვილი შეეძინა: ორი ვაჟი—ბაადურ და იადგარ,—და ერთი ქალიშვილი ჯიგდაბათუნად სახელდებული.

დემეტრემ მესამე ცოლიც მოიყვანა, რომელსაც ნათელა ეწოდებოდა. იგი ბექა ჯაყელის ასული და გიორგი ბრწყინვალის დედა იყო.

2. სადუნ მანკაბერდელი, მედროვე ქვეყნის მმართველი და მისი მოღვაწეობა აღმ. საქართველოში

მონღოლთა შესახებ საუბრის დროს უკვე აღნიშნული გვექონდა, რომ თვით ყანიცა და საყაანოს დიდი ხელისუფლებიც, მათი ხელქვეშეით ერების ენების უცოდინარობის გამო, მთლიანად იმ მოენე თარჯიმანებზე იყვნენ დამოკიდებულნი, რომელთაც მონღოლური იცოდნენ. უმეტეს შემთხვევაში მონღოლურის მცოდნე პირები ვაქრები და სხვადასხვა ბედის მაძიებელნი იყვნენ, რომელნიც უცხო ქვეყნებში სიარულსა და უცხო ხალხში ტრიალსა და შეგუებას კარგად ახერხებდნენ. თავიანთს მოქმედებაში მიზნად მათ, რასაკვირველია, უპირველესად ადვილად და სწრაფად გამდიდრება და დაწინაურება ჰქონდათ დასახული, ამისთვის გამოსადეგი საშუალების თვისებისა და განურჩევლად. თარჯიმნობის დროს, როგორც გადასაწყვეტი საქმისათვის გარკვეული მიმართულების მიცემა, ისევე და უფრო მეტადაც ბრალდებულის სვებედი, ბევრნაირად იმათზე იყო დამოკიდებული, რათგან,

გარემოების ვითარების გასაგებად, მათ მოენებოს, მათ თარგმანს მთავარი მნიშვნელობა ჰქონდა. თარჯიმანს ყოველთვის შეეძლო ზოგი რამე შეერბილებინა, ან და გაეძლიერებინა, ან, მკვერპრული ვეპილის მსგავსად, წარმოთქმული შეელამაზებინა, ან და წინაუქმო უგულოდ და უფერულად, არაერთხელ, ბრალდებულის მოწინააღმდეგე მხრისაგან წაქეზებულსა და მოქრთამულს, დაეზახინჯებინა კიდევ. საკუთარ კეთილდღეობასა და გამორჩენაზე მზრუნველს, ასეთ თარჯიმანს თავის მიზნის მისაღწევად უნდა თავისი ძლევამოსილი ბატონ მონღოლებისათვისაც ეამებინა, მათი მოწყალებაც დაემსახურებინა და საქმეც ისე წაეყვანა, რომ უხვი ქონებრივი გამორჩენაც ჰქონოდა, რაც მკერთამეობით იყო მხოლოდ შესაძლებელი.

ჩინგიზ-ხანის ძლევამოსილმა ლაშქრობამ რომ მონღოლები მრავალი მანამდე მათთვის უცნობი ქვეყნისა და ერის მფლობელად გახადა, ასეთ მოენე ხალხს, როგორც სახელმწიფო ასპარეზზე, ისევე სასამართლო დაწესებულებაში ფართო სარბიელი გაუჩნდა და ამ ხელსაყრელმა გარემოებამ მათ სწრაფს აღზევებასა და ზღაპრულს გამდიდრებას კარგად შეუმზადა ნიადაგი.

ეკონომიური და ზემოაღნიშნული მიზეზების წყალობით, მონღოლთა ბატონობის ხანაში მათგან დაპყრობილსა და უმადნაფიც ქვეყნებშიც მოსახლეობის სოციალური ფენების შედგენილობაში, როგორც შემდეგში დავრწმუნდებით, დიდი და საგრძნობი ცვლილება მოხდა.

სადუნ მანკაბერდელი სწორედ ერთი ასეთ პიროვნებათაგანი გახლდათ. შთამომავლობით გასომხებული ქურთი, სომხურს გარდა, ქართულის, სპარსულისა და მონღოლურის კარგი მცოდნე, სწორედ ასეთი ხანისა და ასეთი პოლიტიკური ვითარებისათვის იყო გამოსადეგი ეს მხნე და შეუდრეკელი ნებისყოფით აღკურვილი, თანაც ნიჭიერი ადამიანი. დაწინაურება-გამდიდრებისათვის მისთვის გამოსადეგი საშუალების ზნეობრივი ღირებულების განრჩევით თავს ის მაინც-და-მაინც არ იწუხებდა. მისი ეროვნებაც თითქმის საპირობისამებრ იცვლებოდა და მონღოლს ის თანამომე მონღოლი ეჩვენებოდა, სომეხთან სომეხი, ქართველთან ქართველი იყო: სადაც რა უჯობდა, იმის გამოყენება იცოდა. იმ ხანისათვის დამახასიათებელი უეროვნებო, საკუთარ აღზევება-გამდიდრების წადილით შეპყრობილი, პიროვნებათაგანი გახლდათ.

უკვე ამ ადამიანის სახელია საყურადღებო: მას სადუნე ეწოდებოდა. ს ა ბ ა ო რ ბ ე ლ ი ა ნ ი ს განმარტებით, „სადუნი სხუა და სხუა ენის მცოდნარე კაცი“-ს აღმნიშვნელი იყო, მაგრამ ნამდვილად სადუნი მონღოლური სიტყვაა და მეგობარსა და დაახლოებულ კაცსა ნიშნავს. ცხადია, ასეთი მონღოლური სახელი მისთვის მონღოლებს უნდა დაერქმიათ და ესეც უკვე მონღოლებთან მის მკიდრო დამოკიდებულებასა და ერთგულებას კარგად გვიმჟღავნებს: მათთვის ის მართლაც დაახლოვებული და სანდო პიროვნება, მეგობარი ყოფილა. მეორე მხრით, საგულისხმოა, რომ ქართველებს ეს მისი სახელი მოენის აღმნიშვნელ სიტყვად მოსჩვენებიათ, რაც, უკველია, იმაზე იყო დამყარებული, რომ სადუნის აღზევების ერთ მთავარ მიზეზთაგანს სწორედ მისი ამნაირი მოღვაწეობა შეადგენდა.

სადუნ მანკაბერდელმა თავისი მოენეობის ნიჭი უკვე დავით-ულუს დროს გამოიჩინა: ულაგუ ყაანი რომ ამ მეფის განდგომილების ბრალდებას არკვევდა და ასამართლებდა, თარჯიმნად სწორედ სადუნ მანკაბერდელი იყო და მაშინ მის თარჯიმანობას, მის მოხდენილს თარგმანს, ქართველი ქაშთაღმწერელის მოწმობით, ყაანის სულიერ განწყობილებაზე ვითომც დამაწყნარებელი გავლენა უნდა მოეხდინოს. იგი დავით-ულუსათვისაც სანდო პირი იყო. ჯერ კიდევ დიდი თამარ მეფისაგან წამოწეული წინაპრის შთამომავალს, ამ სადუნ მანკაბერდელს დავით-ულუმ გვანცას ასულის ხეაშაქის მზრუნველობა მიანდო, როდესაც მან გვანცას დედა შეირთო და თანამეცხედრედ მოიყვანა.

მაგრამ თავისი სწრაფი აღზევება სადუნმა მონღოლთა ყაანის შექება-ხოტბითა და ფალაენობით დაიწყო: ყველა მტრებზე ძლევაშისილობა ღმერთმა თქვენ მოგანიჭათ და მანვე კაცთა უმჯობესად გამოგაჩინათო: მის დაწინაურებას-კი ყველაზე მეტად ულაგუ ყაანის პირველი: ვაზირის საჰიბ დივანის დახმარებამ შეუწყო ხელი, რომელსაც მისი ყოფილი პატრონის, ავაგ ათაბაგის, ასული ხეაშაქი ჰყავდა ცოლად და რომლის მზრუნველობაც, როგორც აღნიშნული იყო, დავით-ულუსაგან სწორედ მას ჰქონდა მინდობილი, ხეაშაქის დედის, გვანცას, მეფის თანამეცხედრედ მოყვანისა და დედოფლად დასმის შემდგომ. ხეაშაქმა სადუნს თავისი ეჯიბობა მისცა, ხოლო, როცა ხეაშაქი აბაღა ყაანის ამ ყოვლად გავლენიანი დიდი ვაზირის, საჰიბ-დივანის, ხოჯაშემსედიინ ჯუჟეინის ცოლი გახდა, სადუნს, ვითარცა მის დაახლოვებულ პირს, საქართველოს საკითხების განხილვის დროს მთავარი მნიშვნელობა მიენიჭა და მის ნამდვილ მესაქედ იქცა.

ამიტომაც, როდესაც, მამის სიკვდილის შემდგომ, მცირეწლოვანი დემეტრე II ჰულაგუ ყაანმა მეფედ დაამტკიცა, ურდოშივე გაათაბაგებულს სადუნ მანკაბერდელს აღმ. საქართველოს ნორჩი მეფეც მთლიანად ხელში ჩაუვარდა. აბაღა ყაანმაც „საქართველოს ლაშქართა საქმე და განგებაც“ მას მიანდო. ამრიგად საქართველოს ათაბაგის ყოფილი ყმა, არამცთუ თითონ გაათაბაგდა, არამედ მცირეწლოვანი მეფის მზრუნველად და, მაშასადამე, თვით სამეფოს ბატონ-პატრონადაც-კი იქცა:

სამოხელეო ასპარეზზე სწრაფად აღზევებასთან ერთად, სადუნ მანკაბერდელი ყოველნაირი შემთხვევით სარგებლობდა, რომ თავისი ქონებრივი ავლადიდებაც გაემრავლებინა და გაედიდებინა. ამის მისაღწევად ის ჰაბუჟი მეფის გაჭირვებით სარგებლობასაც არ მოჰრიდებია. 1278 წ. ახ. ხ. სადუნმა დემეტრე II-ისაგან თელავისა, ბელაქნისა და ბევრი სხვა ადგილების მიღება მოახერხა. მამვე დროს, როდესაც დემეტრე მეფეს ყაანის ურდოში წასვლა მოუხდა და მას თურმე „ურიცხვი საფასე“ მოსთხოვეს, რომლის გადახდა იქვე მეფემ ვერ შესძლო, ამ საფასის ვადახდა სადუნ მანკაბერდელმა იკისრა, მაგრამ სამაგიეროდ თავისთვის ისეთი მნიშვნელოვანი ადგილის დათმობა მოითხოვა, როგორიც ქალაქი დმანისი და მისი მიმდგომი სანახები იყო. დემეტრე II-ეს მონღოლთაგან მოთხოვნილი დიდი საფასურის გაღებისათვის ასეთი მნიშვნელოვანი ქალაქისა და სანახების გაცემა მეტად ეძნელებოდა, მაგრამ, გაჭირვებულ მდგო-

მარეობაში ჩავარდნილს, სხვა გზა აღარ ჰქონდა და იძულებული იყო, ამ თავ-
გასული და ხარბი ხელისუფლის მოთხოვნა დაემყაფილებინა.

მალე გამოირკვა, რომ საღუნ მანკაბერდელის მადიანობას მარტო ესეც
ვერ გააძღობდა: მას დმანისზე გაცილებით უფრო მნიშვნელოვანი ციხე-ქალა-
ქის ჩაგდება ჰქონდა მოწადინებული. ის იმდენი ეცადა, რომ დემეტრე II-საგან
საქართველოს სამხრეთ-დასავლეთის დასაცავად ისეთი მნიშვნელოვანი ადგილის
ხელში ჩაგდება-კი მოახერხა, როგორც ქ. კარი (ყარსი) იყო. ამ ციხის მი-
ლებისთანავე, საღუნმა ქ. კარი თავის საჯდომად აქცია.

საქართველოს ლაშქრის გამგებლობაში და ყოველი მარჯვე გარემოების
თავის სასარგებლოდ გამოყენების უნარმა საღუნს დიდი სიმდიდრე, ოქრო,
ვერცხლი და ძვირფასი ქვებიც ჩაუგდო ხელში. მისი საქონლის ჯოგების სიმ-
რავლე ხომ გასაოცარი გახდა. მრავლად დაგროვილი ქონებრივი შეძლება მას
საშუალებას აძლევდა იქ, სადაც სხვა გზით სასურველი უძრავი ქონების ხელ-
ში ჩაგდება შეუძლებელი ზღებოდა, ფულად შეეძინა: ამნაირადაც, ქართველი
ისტორიკოსის სიტყვით, საღუნმა „იყიდნა მრავალნი ქვეყანანი“.

სადაც ვერც ამით ხერხდებოდა საქმე, იქ ამ მარჯვე ადამიანს მოყვრო-
ბის გზაც ჰქონდა გამოყენებული. კარის მახლობელი სანახები, მაგ. საღუნმა იმ
საშუალებით მიიღო, რომ ახალციხელის ასული ითხოვა ცოლად და ამით კა-
რის „მიმდგომი ქვეყანა მოივერაგა ახალციხელთაგან“.

საღუნ მანკაბერდელი მონღოლთა ყოფაცხოვრებასა და აზროვნებას ისე
შეეგუა, რომ მათი ზნეობაც შეითვისა და საოჯახო წესშიც მას მოჰპარებული
მადიანობა დაეტყო. მონღოლთა წაბაძულობით, მან სამი ცოლი შეირთო. ამას-
თანავე დამახასიათებელია, რომ საცოლის მოსაპოვებლად საღუნს ისევე მოქმე-
დებდა, როგორც მონღოლური ზნეეულებით იყო დაწესებული.

დემეტრე II-ეს და, თამარი, თავისი და ძმის სურვილის წინააღმდეგ, იძუ-
ლებული იყო ოიჩად არღუნის შვილს მისთხოვებოდა და ერანში გაჰყოლოდა.
როდესაც არღუნი გარდაიცვალა, მისი შვილის უნებლიეთი მეუღლე თამარი
ქმარმა დროებით ტფილისში მოიყვანა, მაგრამ ქმარს იქითგან გაეპარა და
მთიულეთში დაიმალა. საღუნ მანკაბერდელი თამარ ბატონიშვილის მონღოლ
ქმარ-ყოფილს შეევაჰრა, რომ თავისი ნაცოლარი მისთვის დაეთმო და მიეყიდ-
ნა, და მისგან სათანადო თანხმობაც მიიღო. საღუნმა რომ თამარ ბატონიშვი-
ლის ქმარ-ყოფილთან თავისი საქმე ზემოაღნიშნული წესით გაირიგა, ძმის, დე-
მეტრე II-ის თანხმობით, თამარი შეირთო. შესაძლებელია, ამ უკანასკნელისა-
თვის ერანში, უცხო ქვეყანაში და უკულტურო ადამიანთან დაბრუნებასა და
უნებურ ცოლქმარობაზე მაინც უმჯობესი იყო საღუნ მანკაბერდელზე გათხოვე-
ლით უზრუნველყოფილი სამშობლოში დარჩენილიყო და ისევ თავისიანებთან
ახლო ყოფილიყო, მაგრამ, რამდენად სასიამოვნო იყო და ნებაყოფლობითი ეს
ნაბიჯი, ან თამარისათვის, ან მისი ძმის დემეტრე II-ისთვის, ძნელი სათქმელია.
საღუნისათვის-კი ამას, რასაკვირველია, ფრიად დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა,
რათგან ამ ქორწინებით, რაც უნდა იყოს, მაინც საქართველოს მეფის სიძე
ზღებოდა და ეს გარემოება მის აღზევნას უფრო მეტ ბრწყინვალეობას ანიჭებდა!

ქართველი ეპითაღმწერელის ცნობით, სადუნ მანკაბერდელის ქცევამ მეტადრე მისმა მრავალცოლიანობამ, საქართველოს ეკლესიის კათალიკოზის, მოხუცი ნიკოლოზის, უკაყოფილება და წყრომა გამოიწვია. ეს არც გასაკვირ-
ველია, რამდენადაც მრავალცოლიანობა უწესოება იყო. ნიკოლოზი ბევრს ეცა-
და, სადუნ მანკაბერდელის ასეთი სიხარბე ჯერ დარიგება-ჩაგონებით, მერმე
შეჩვენებითაც-ი აელაგმა და მრავალცოლიანობა დაუშლევინებინა, მაგრამ კა-
თალიკოზის ყოველი ცდა ამოა გამოდგა: სადუნთან მან ვერა გააწყო რა. ის-
ტორიკოსი უზენაესი მწყემსმთავრის სრულს უძღურებას არ მალავს: „მძღა-
რე ბისაგან სადუნისა ვერ უძლო განყენებად“-ო. ასეთ პირობებ-
ში კათალიკოზისაგან მისი შეჩვენებაც ცარიელ სიტყვად უნდა დარჩენილიყო..

საქართველოს ეკლესიის მწყემსმთავრის მარცხი შემთხვევითი არ იყო:
ისევე, როგორც სადუნ მანკაბერდელმა ძლევამოსილი მბრძანებელი მონღოლე-
ბის გულის მოგება და წყალობის დამსახურება კარგად იცოდა, მას, როგორც
ეტყობა, აგრეთვე ისიც ნათლად ჰქონდა გათვალისწინებული, რომ მარტო ამით
დაკმაყოფილება არ შეიძლებოდა და მას მეორე გავლენიანი წრის კეთილი გან-
წყობილების დამსახურებაც, არამცთუ არ ავნებდა, არამედ სახელსაც-ი მოუ-
ხვედა.

სადუნ მანკაბერდელს, მართალია, არაერთი ისეთი ცოდვა და დანაშაული
ჰქონდა ჩადენილი, რომლისთვის ეკლესიას იგი უნდა გაეძევებინა და მძიმე
სასჯელიც დაედო, მაგრამ, თავისი ოსტატურად გამოყენებული საშუალებით,
მან ისე მოახერხა, რომ არამცთუ ასეთი უსიამოვნება აიცილინა თავითგან,
არამედ გავლენიანი სასულიერო წრე მოიმადლიერა და თავის შემასმენლადაც-ი
აქცია. ქართული და სომხური საეკლესიო წრეების წარმომადგენელნი ერთ-
მხრივ მის დიდ ღირსებას აღაჩნებენ და მართვა-გამგეობის მის ნიჰს აქებენ. ქართ-
ველი ეპითაღმწერელის მოწმობით, სადუნ მანკაბერდელი „ქეთილად
განაგებდა საქმეთა საქართველოსათა, რამეთუ დღეთა
მისთა არა იქმნებოდა ძალე თათართაგან და უსამართლო,
არცა დიდთა ნოინთაგან და არცა ელჩთაგან“-ო.

ჩვენ უკვე კარგად ვიცით, თუ რა საშინელებას წარმოადგენდა მონღოლთა
მოხელეების ბოროტმოქმედება გადასახადების აკრების დროს და ელჩების
თვითნებობა მოგზაურობის დროს: ორივე მცარცველთა ბრბოს მოქმედებას
უფრო მიაგავდა, ვიდრე სახელმწიფო დაწესებულებათა წარმომადგენელთაგან
თავიანთი მოვალეობის ასრულებას. მონღოლთა ბატონობის ყველა ისტორი-
კოსებისა და მოგზაურების თხზულებები სავისეა ამის შესახები ცნობებით. შესა-
ძლებელია, რომ ამ სფეროში სადუნის ღვაწლის შემომოყვანილი დახასიათება.
მთლად უსაფუძვლო არც იყოს, რათგან სადუნ მანკაბერდელს, როგორც მონ-
ღოლთა ყანის კარზე ფრიალ გავლენიან პირს, სხვებზე უფრო ადვილად შეეძ-
ლო ასეთ დამნაშავე მოხელეების დასჯეივნება მოეხერხებინა და ამით საქართ-
ველოში, წინანდელთან შედარებით, უფრო მეტი წესიერებაც დამყარებულიყო..
მაგრამ ეპითაღმწერელის დახასიათებაცა და მისდროინდელი მდგო-
მარეობის დასურათებაც რომ ძალზე გაზვიადებული უნდა იყოს, შეუძლებელია
ამის შესახებ რაიმე ეჭვი არსებობდეს.

ამ ხანის ქართველი და სომეხი ისტორიკოსებისაგან სადღუნის მაღალი ღირსების ქება-დიდება, უეჭველია; ბევრნაირად იმ მაღლობის გრძნობით არის გამოწვეული, რომელიც ამ საეკლესიო წრეების ყველა წარმომადგენლებს მისდამი ჰქონდათ. მათ თხზულებებითგან ისიც კარგად ჩანს, თუ რით მოახერხა სამცოლიანმა სადღუნ მანკაბერდელმა ეკლესიის გულის ასე მოგება. ქართველი ჟამთააღმწერელი თითონვე ამბობს: „იქმნა კეთილიცა საქმე მონასტერთა და გლახაკთა (ე. ი. ბერმონაზონთა) მიმართ, რამეთუ დღეთა ცხოვრებისა მისისათა მან მისცა ყალანი და მალი ათორმეტთა უდაბნოთა გარეჯისათა და განათავისუფლნა ქუეყანანი გარეჯისანი“-ო. განა ასეთი დახმარებისათვის მათი გული სადღუნისადმი მაღლობის გრძნობით არ უნდა აღესილიყო?!

მაგრამ ერისკაცთა, მეტადრე ქართველ და სომეხ დიდებულთა შორის, საქართველოს სახელმწიფოში სადღუნ მანკაბერდელს მოწინააღმდეგეობა და მისი სწრაფი აღზევება-გამდიდრების შურით შემაჯავრობებელიც ბლომად ჰყავდა. მისდამი მტრული გრძნობა და განწყობილება, რასაკვირველია, იმიტაც იყო გამოწვეული, რომ ეს კაცი უცხო, დამპყრობელ მონღოლთა ძალასთან დაახლოვებულებითა და მათდამი ერთგული სამსახურით დაწინაურდა, მაგრამ ეგებებს ამაზე მეტად უფრო იმიტაც, რომ უკვე კარგა ხანია დაწინაურებული, წინანდელ საგვარეულოებითგან გამოსულს ხელისუფლებს, საშუალებათა განურჩევლობით, ნიადაგსაც ფეხითგან აცლიდა და დიდი თანამდებობისაცა და უამრავი მოძრავ-უძრავი ქონების ხელში ჩაგდებასაც ახერხებდა.

სადღუნ მანკაბერდელმა, როგორც უკვე ვიცით, ერანის ილხანის გულის მოგება და ნდობის დამსახურება იმდენად ოსტატურად მოახერხა, რომ ამ თავის ერთგულსა და ხელმარჯვე კარისკაცს „საქართველოსა ლაშქართა საქმე და განგება ჯელთ უდვა ყაანმან“. რასაკვირველია, ეს საქართველოს სამეფოს შინაურ საქმეებში ჩარევას უდრიდა და დანარჩენი მოხელეების უფლების შელახვას წარმოადგენდა. ამიტომაც სადღუნის ამ გზითა და ასეთი საშუალებით განდიდებას შეუძლებელია მეფე დემეტრესა და საქართველოს სხვა ხელისუფლების უმეცურობა არ გამოეწვია. სადღუნი ამრიგად ცალკე იდგა, დანარჩენი დიდებულები კიდევ ცალკე იყვნენ დაჯგუფებულნი, თუმცა მათ წრეშიც ზოგიერთ წევრთა შორის მეტოქეობა და მტრობაც-კი არსებობდა, მაგრამ სადღუნ მანკაბერდელისადმი უმეცურობა მათ მიანიჭა აერთებდათ. ამავე მიზეზის გამო ისინი მეფის გარშემო იყვნენ შემოკრებილნი: „დარბაისელნი ქართველნი და სომხთარნი და ჰერკახნი მეფეს წინაშე იყუნენ“-ო, ჟამთააღმწერელი გვიამბობს.

3. მეტოქეობა დიდ საგვარეულოთა წარმომადგენლებს შორის ხელისუფლების გამო

1281 წ. რომ ათაბაგი სადღუნ მანკაბერდელი გარდაიცვალა, დემეტრე II-ემ ათაბაგობა მის ძეს ხუტლუბუღას-კი არ მისცა, როგორც ის მოელოდა, არამედ ტარსაიკ ორბელს, ხუტლუბუღას-კი მარტო ამირსპასალარობით მოუხდა

დაკმაყოფილება. მაგრამ დემეტრე II-ემ ხუტლუბუღას მისი მამის მამული მიანიჭ შეუნარჩუნა. ამრიგად, ორბელთა გვარის განადგურებას გადაარჩენილი და გახიზნული წარმომადგენელის შთამომავლობამ დიდი ხნის წინათ დაკარგული გავლენის აღდგენა და საქვეყნოდ გამრიგეთა შორის პირველი ადგილის დაკავება კვლავ მოახერხა. ეს მხოლოდ იმიტომ გახდა შესაძლებელი, რომ მხარგრძელთა საგვარეულოს წარმომადგენელს უკვე მანამდე სადღუნ მანკაბერდელმა სძლია, რა თქმა უნდა, მონღოლთა მფარველობის წყალობით. ეხლა-კი თვით სადღუნის შვილს მოუვიდა მარცხი და მასზე მეტად ტარსაიკ ორბელი დაწინაურდა.

საქმის ამნაირად დატრიალებას შეუძლებელია მხარგრძელთა საგვარეულოს უფროსი შტოისა და სადღუნ მანკაბერდელის შვილის ხუტლუბუღას უკმაყოფილება არ გამოეწვია. მხარგრძელთა გულისწყრომა სხვა დიდგვარიან აზნაურებისათვის უფრო ადვილი გასაგები იყო, რათგან, რაც არ უნდა ყოფილიყო, მხარგრძელნი სადღუნივით ახლად დაწინაურებულნი არ იყვნენ და არც მის მსგავსად მონღოლთა სამსახურისათვის და მათი დახმარება-მფარველობით აღზევდნენ, არამედ საქართველოს სახელმწიფოსადმი ერთგულებით. ტარსაიკ ორბელის გაათაბაგება-კი ხომ იმ გვარის შთამომავლობის დაწინაურებას ნიშნავდა, რომელიც სახელმწიფოს ლალატისათვის საქართველოში განადგურებულ იქმნა. სტ. ორბელიანის ცნობით, ტარსაიკ ორბელს დემეტრე II-ემ სომხეთის ათაბაგობა მისცა, მაშასადამე, სრული ვაზირობა-კი არა, არამედ გარკვეულ თემის საქვეყნოდ გამრიგეთა უფროსობა, მაგრამ მხარგრძელთათვის და ხუტლუბუღასათვის სწორედ ეს გარემოება იყო უსიამოვნო, რათგან ამ გზით ტარსაიკ ორბელი მხარგრძელთა და ხუტლუბუღას ხელში მყოფი სომხეთის თემების უზენაეს გამგედ და მეთვალყურედ ხდებოდა.

მეტოქეობისა და სიძულვილისა მიუხედავად, ერანის ილხანების კარზე სადღუნ მანკაბერდელის ყოვლადშემძლებლობისა და მისი არაჩვეულებრივი გამჭირიანობის გამო, მის მოწინააღმდეგეებს კარგად ესმოდათ, რომ ასეთ კაცთან ბრძოლა ადვილი არ იყო. ამიტომ, თუ ვინმე მასთან შებრძოლებას მოისურვებდა, უნდა კიდევაც დაუნდობელი ბრძოლისათვის ყოფილიყო მზად: ან უნდა გამარჯვება მოეხერხებინა და ის მოესპო, ან, თუ ჯობნას ვერ შესძლებდა, უნდა დაჰმორჩილებოდა, არა და საქართველოთგან ნებაყოფლობით გასცლოდა ისევე, როგორც მაგ. „ო რ ნ ი ძ მ ა ნ ი ა ბ უ ლ ე თ ი ს ძ ე ნ ი ს ა დ უ ნ ი ს ა გ ა ნ ლ ტ ო ლ ვ ი ლ ნ ი“ რუმში იყვნენ შეხიზნულნი, რუმის მმართველ მონღოლთა ბატონი-შვილ ყონღურატაქსთან (1277 წ. ივლ.—1284 წ. 17 იანვ.), აბალა ყაანის ძმასთან, რომელთანაც იძულებული იყვნენ სიკვდილამდე დარჩენილიყვნენ.

4. აღმ. საქართველოს ჯარის ერანის ყაანთა ყველა ლაშქრობაში აუცილებელი მონაწილეობის დამლუპველი შედეგი

აღმ. საქართველოს სამეფოს ჯარს მეფითურთ წინანდებურად უხდებოდა მონღოლთა ყოველს დიდ ლაშქრობაში მონაწილეობის მიღება და, რაკი თანდათანობით მათმა ბედმა უკუღმა დაიწყო ტრიალი, არაერთხელ დიდად დამარცხებულან და ძალზე დაზარალებულნიც დაბრუნებულან უკან. ასე იყო მაგ.

გილანელების წინააღმდეგ ომის დროს, როდესაც აბალა ყანის შეერთებულ ლაშქარს საკმაო შემთხვევა ჰქონდა დარწმუნებულიყო, თუ რამდენად ძნელი ასალები იყო გილანში „სიმაგრენი ქვეყანისანი“, რომ ისინი „უბრძოლველ იყო“ და ამის გამო „არა ეგებოდა დაპყრობა“ ამ ქვეყნისა.

1278 წ. ახ. ხ. დემეტრე II რომ სრულწლოვანი შეიქმნა, სახელმწიფოს მართვა-გამგეობას უკვე თითონ შეუდგა. მაგრამ მონღოლთა მძლავრობის გამო, საქართველოს ამ მეფესაც ისევე, როგორც მათ სხვა ყმადნაფიცებსაც, თავისი ქვეყნის საქმეებისათვის საკმაო მოცლა არ ჰქონდა: მასაც ხომ მონღოლთა ყოველ დიდ ლაშქრობაში უნდა მიეღო თავის ჯართან ერთად პირადადაც მონაწილეობა. ამიტომ დემეტრე II-ესაც აღმ. საქართველოს ჯარითურთ შორეულ ქვეყნებში გამგზავრება და ისეთ ომებშიც გარევა უხდებოდა, რომელშიც პირადად არავეთარი მოსაზრება არ შეიძლება ჰქონოდა გარეუღლიყო. მაგ., რა ჰქონდა საქართველოს ეგვიპტის სულტანთან საბრძოლველი? პირიქით, ბუნებრივია, რომ საქართველო მისი მოკავშირე ყოფილიყო, რათგან მათი საერთო მტერი სწორედ მონღოლები იყვნენ. როგორც ვიცით, დას. საქართველოში, სადაც დაეთ-ნარინს მონღოლებისაგან დამოუკიდებელი პოლიტიკის წარმოების საშუალება ჰქონდა, ეგვიპტისთან სწორედ მეგობრული ურთიერთობაც არსებობდა. აღმ. საქართველო და დემეტრე II-კი უნდა მონღოლებს გაჰყოლოდა მათ წინააღმდეგ საბრძოლველად.

ეგვიპტის სულტნის ფუნდუყდარ ბეიბარსის სამტროდ კვლავ დაწყებულს ლაშქრობაში აღმ. საქართველოს მხედრობაც იღებდა მონაწილეობას. ამ ომში მონღოლები დამარცხდნენ: 1277 წ. 16 აპრილის ბრძოლაში, რუმის სულტნის ფარვანას გამცემლობის გამო, ერანის ილხანის ძალა საშინლად დაზარალდა და უკუქცეულ იქმნა. აქ ქართველთაგანაც ბევრი დაიღუპა, ისე რომ 3000 მეომართგან სიკვდილს ცოტანი-ლა გადაურჩნენ.

დიდი დამარცხებით დამთავრდა 1280 წ. ასურეთში ერანის ილხანისაგან დაწყებული ლაშქრობა მანგუღდემურის მეთაურობით ეგვიპტის სასულტნოს წინააღმდეგ, რომელშიც 50000 მონღოლი და 30000 ქართველი, სომეხი და ბერძენი მეომარი იღებდა მონაწილეობას. ქ. ჰამასთან მომხდარს ბრძოლაში მონღოლთა შეერთებული მხედრობა ძალზე დამარცხებული უკუქცეულ იქმნა. ამ ბრძოლაშიც „უმრავლესნი ქართველნი მოისრნეს“.

ასეთი მარცხისდა მიუხედავად, ერანის ილხანმა ერთი წლის შემდეგ, 1281 წ., ისევ დაიწყო ეგვიპტისთან ომი, რომელშიც დემეტრე II-ეს პირველად მოუხდა პირადად მონაწილეობის მიღება. მონღოლთა მოლაშქრეების რიცხვი 25000 აღწევდა, საქართველოთგან 5000 ჯარისკაცი. იყო გამოყვანილი. პირველი მნიშვნელოვანი ბრძოლა ქ. ღურბაზთან მოხდა, მეორე-კი ქ. ამა-სიის (ჰემსს) მახლობლად 1281 წ. 30 ოქტომბერს. ამ ქალაქს მანსურ სულტანი იცავდა ეგვიპტის ჯარითურთ. მონღოლთა სარდლის მანგუღდემურის დაქარის გამო, მონღოლები შედრკნენ და საშინლად დამარცხდნენ. ამ ბრძოლასაც დიდძალი მსხვერპლი შეეწირა და ქართველთაგან უმრავლესობა დაიღუპა. თვით მეფე დემეტრე II-ეს-კი ძლიეს გადაურჩა სიკვდილს.

ბ. დიდი ქონებრივი გაჭირვება და ხალხის გაღარიბება

მონღოლთა ბატონობის იმ ხანაშიც, რომელიც დემეტრე თავდადებული-სა და მომდევნო დროს შეიცავს, ყველა ზემოაღნიშნული მიზეზების გამო, რასაკვირველია, მოსახლეობის ყველა ფენის დიდი ქონებრივი გაჭირვება და სიღატაკე არამცთუ არ შენელებულა, არამედ თანდათან უფრო ძლიერდებოდა. ამის ცხადყოფელი არაერთი იმდროინდელი უტყუარი ცნობა მოგვეპოვება.

დემეტრე II-ის დროს აღმ. საქართველოს ეკონომიური მდგომარეობის წინანდელზე უფრო გამწვავება იმ სიღარიბითაც მტკიცდება, რომელიც უფრო მეტად ქალაქებში, უპირველესად ტფილისში, იყო საგრძნობი. ესაა აღმწერელს მოთხრობილი აქვს, რომ მეფეს ჩვეულებად ჰქონია ღამით ქალაქის შემოვლა, რომ გლახაკთა, დავრდომილთა და ობლებისათვის ფულადი დახმარება აღმოეჩინა. ისინიც, რაკი დემეტრე II-ის ეს ჩვეულება იცოდნენ, იმ დროსათვის ქალაქის ქუჩებში გამოდიოდნენ, რომ მეფის ქველმოქმედებით თავიანთი გაჭირვება ოდნავად მაინც შეეშლუბუქებინათ. ისტორიკოსს ეს ცნობა მეფის სათნო ხასიათისა და გულკეთილობის წარმოსადგენად აქვს მოყვანილი და ამის უარყოფა არც შეიძლება, მაგრამ ეგვეც ცნობა საყურადღებოა, როგორც მოსახლეობის გაღარიბების გამომჟღავნებელი გარემოება.

ქობერის, ანუ ქობაირის ეკლესიის 1292 წ. კედლის წარწერაშიც იმ ხანის მდგომარეობა კარგად არის დახასიათებული. იქ სხვათა შორის ნათქვამია: „შაჰანშე მან დატურთ-უხუცესისა ძე ბერი გიორგი ღირს ვიქმენ დიდსა იწროებასა შინა ჟამთა და ნაკლულეფანებასა საკმართასა და დაეფიქლე ეკლესია ესე ყოვლით კარისბქითურთ და დაღეწილნი ზედათ ქვისაგან მეფე შეეკაზმენ“-ო.

ქობერის 1295 წ. წარწერიდან ირკვევა, რომ ხალხის საერთო სიღატაკე შემდეგშიც შეუნელებლივ მძვინვარებდა და მის საქმიანობას ძალზე აფერხებდა კიდევ. ეს კარგადა ჩანს ამ წარწერის მთელი შინაარსითგან:

„მე უღირსი შაჰანშა მან დატურთ-უხუცესისა ძე მქარგრძელი და თანამეცხედრე ჩემი ათაბაქისა და ამირსპასალარისა სადუნიისა ასული ვანანე ღირს ვიქმენით აღშენებად სამრეკლო-სამარხისა ამის ჩუენისა იწროებასა შინა დიდსა ჟამთასა“-ო. ისინი ბოდიშს იხდიან, რომ, ქონებრივი გაჭირვების გამო, მათი ანაგები შესაფერისი მასალისაგან ვერ არის აშენებული და ღვთაებას სთხოვენ: „ნუ ქვათა უნდოებასა მიხედავთ, არამედ სასოებისა გულს-მოდგინებასა“-ო.

აღმ. საქართველოს და თვით სამცხე-ჯავახეთის არც ერთი თემი არ იყო, სადაც ამ საშინელს ეკონომიურ კრიზისს თავისი მსახვერელი ხელი არ დაედო: დაწყებული საქმე და შენობა უსახსრობის გამო დაუმთავრებელი რჩებოდა, დაზიანებულ ნაგებობათა შეკეთებას ვეღარ ახერხებდა ადამიანი. ასეთი სურათი გვეშლება ჩვენ მაგ. ხორენის ეკლესიის წარწერაში, რომელშიც ვინმე ჩოგა მოგვითხრობს: „ოღეს თათართა ყოველი ქუეყანაჲ წაგვართო,

მისგან დაუშთავრებელნი კარიბჭენი მე ჩოგა გავათავენ“ და ისიც მხოლოდ იმის წყალობით, რომ „ოცდაჩვიდმეტი ათასი თეთრი კათალიკოზისა (sic!) და მეფისა ვახშარე“-ო.

ქონებრივი სილატაჟე, უკიდურესი გაჭირვება და დიდი ეკონომიური კრიზისი, რომელსაც დასასრული არ უჩანდა, მონღოლთა იმავე აუტანელი საგადასახადო-საბეგრო ტვირთისა და ხშირი ლაშქრობის შედეგი იყო, რომელიც უკანასკნელ ხანებში ჩვეულებრივ მარცხით თავდებოდა და რომელსაც ამიტომაც აღმ. საქართველოს მოსახლეობის სიცოცხლის შეწირვისა და სხვაფრივაც ზარალის გარდა შედეგად სხვა აღარაფერი ჰქონდა.

მონღოლთა ყოფაცხოვრებისა და მოძრაობა-მოგზაურობის წესიც ისეთი იყო, რომ, თუნდაც ბოროტი განზრახვა-კი არ ჰქონოდათ, მაინც მათი მისეულა-კი მათი ნახვით „გაბედნიერებულისათვის“ საზიანო ხდებოდა ისევე, როგორც ქართულს ხალხურ ანდაზაშია ნათქვამი: „აზნაურის სტუმრობაო, ნუ გგონია ხუმრობაო“. მონღოლთა თვით სტუმრობა და დარბაზობა-კი უნებლიეთს მასპინძელს არაფერს სასიხარულოს არ უქადდა და შეტად საზარალო იყო, რათგან მონღოლთა დიდი მოხელეები მარტოდ-მარტო არსად დადიოდნენ, არამედ თავიანთ რაზმებითურთ და მათ შესანახად გასაწევი ხარჯიც საკმარისი იყო, რომ მასპინძელი გატყავებულიყო.

ასევე დამართა სამცხის სპასალარს სარგის ჯაყელსა და მის სამფლობელოს. როგორც უკვე ვიცით, ის მონღოლთა ყაანის მფარველობის ქვეშ იმყოფებოდა და ამის გამო მას ერანის ილხანების მაღალი თანამდებობის პირებიც, რასაკვირველია, პატივისცემით ეპყრობოდნენ. არლუნ-ალამ რომ სარგის ჯაყელის სიბერისაგან დავრდომილობის ამბავი შეიტყო და გაიგო, რომ „დაბერებულ იყო სენთაგან სიბერისათა და დაქსნილ იყო ყოვლითა ასოთა“, მის სანახად სამცხეში გაემგზავრა. მან მესხეთში მისვლამდე, რასაკვირველია, „შემოვლო სომხითი, ტფილისი და ქართლი მტედრითა ორი ბევრითა“, ე. ი. 20000 მოლაშქრითურთ. რათქმაუნდა, ეს არც აღმ. საქართველოს და არც თვით სამცხეს ხეირს არ დააყრიდა და ისტორიკოსსაც აღნიშნული აქვს: არლუნის სტუმრობა „დიდად ავნებდა ქვეყანასა, დაღათუ არა ბოროტისმყოფელი, არამედ საზრდელისა ძალითა დიდად დასჭირდა ქვეყანა“-ო.

6. დიდი სტიქიური უბედურება კატასტროფული მიწისძვრის გამო

მონღოლთა ბატონობისაგან მიყენებულს ზარალს მოულოდნელად ზედ ამ ხანაში დიდი სტიქიური უბედურებაც დაერთო. სწორედ ამ დროს საქართველოში კატასტროფული მიწისძვრა მოხდა, რომელიც რამდენჯერმე გამეორდა და რომელმაც ხალხიც დიდძალი იმსხვერპლა და ქონებაც გაანადგურა. „ვენების კვრიაკე“ იყო, რომ „დიდსა ოთხშაბათსა შეიძრა მძაფრად ქვეყანა“, ე. ი. მიწა.

შემდეგ „ქუალად ხუთშაბათსა მცირედ შეიძრა“, ხოლო, როდესაც „მოიწია პარასკევი...“, ქუალადცა შეიძრა ქვეყანა და დაუდღა. მაგრამ როცა „მოიწია შაბათი და იქმნა სამ ჟამად დღე და ხვალისა დღე ჯერ-იყო სიხარულისა აღდგომისათჳს უფლისა და ყოველნი მოელოდეს სიხარულსა“, საშინელი აშხაფი დატრიალდა: „საფუძვლითურთ შეიძრა ქვეყანა და შეძრწუნდა“ იმდენად ძლიერად, რომ „დაიქცეს საყდარნი და მონასტერნი. ეკლესიანი და ციხენი, სახლნი და ნაშენებნი მოოჭრდეს, მთანი და ბორცენი დაიზვინნეს, კლდენი სახედ მტვერისა დაიგალნეს“. ამავე დროს „მიწა განიპო და შავი წყალი, მსგავსად კუპრისა, აღმოიქრა“ ქვეშითგან, ხოლო „ხენი დაეცნეს და ირყეოდნად ძვრასა [თანა] ქვეყანისასა“.

კატასტროფული მიწისძვრა სამცხეში კარგა ხანს გაგრძელდა: ისტორიკოსის ცნობით. „ვიდრე თთვისა ერთისა ჟამთამდე“. ამ ხნის განმავლობაში სტიქიურმა უბედურებამ ამ თემს მეტად დიდი ზიანი მიაყენა: „სამცხეს... საყდარი, ეკლესია და ციხე არსად დარჩა დაუქცევარი“ და, რასაკვირველია, თანაც „ურციცხეი სული მოსწყდა“. ამ მიწისძვრის დროს, სხვათა შორის, აწყურის საყდარიც დაიქცა, ისე-ქი, რომ ლიტანიობის გამო აწყურის ღვთისმშობლის ხატი „საშუალ საყდრისა ესვენა“ და. როცა „შენობა მიწისძვრისაგან შეირყა, ზევითგან „გუმბათი ჩამოიჭრა და, ვითარ ქუდი კაცისა, ესრეთ თავსა დაერქვა“-ო.

თუმცა ქართ. ჟამთააღმწერელი ამტკიცებს, ვითომც ასეთი მიწისძვრა მარტო სამცხის თემში იყო, მაგრამ თვით მასვე აქვს აღნიშნული, რომ მაშინვე „მცხეთის საყდარიცა დაიქცა“, და უკვე ეს ცხად-ჰყოფს, რომ ეგების ასე საბედისწერო-ქი არა, მაგრამ უფრო სუბუქად ქართლშიც ყოფილა.

მონღოლთა ბატონობის ქვეშ მყოფი ქვეყნებისა და ყმადნაფიცი სამეფოებისა და სხვა სამფლობელოების მოსახლეობისა და მეურნეობის. სავალალო მდგომარეობა იმდენად ცხადი იყო, რომ ეს გარემოება თვით ყაანებმაც იცოდნენ: სხვა არა იყოს რა, შემოსავალი რომ აკლდებოდა, ამას მაინც ხომ უნდა ეგრძნობინებინა გასაჭირი. ამიტომაც აბალა ყაანმა მოსახლეობის რაოდენობის გაგება მოინდომა. ამისათვის-ქი, რასაკვირველია, ხალხის ხელახალი აღწერა იყო საჭირო. აბალას უნდოდა გაეგო, თუ „რომელი ქვეყანა აოჭრდა, გინა აღშენდა“, და ამ მიზნით მან „აღთვალა ახლად“. მე-13 ს. ოთხმოციან წლების დამლევს მომხდარი ამ ხალხის აღწერისა და აღრიცხვის შემდგომ გამოირკვა, რომ „უმრავლესნი მოოჭრებულნი იყო“, ხოლო „უვალაზე უმეტეს ჰერეთი და კახეთი, რამეთუ კამბეჩიანის ვაკენი მოოჭრებულ-იყო გამოსვლასა მას თათართასა, ოდეს გამოვიდა ყაანი დიდი ბერქა“-ო.

აბალა ყაანის დროს განხორციელებული ხელმეორე ხალხის აღწერის აღმარულებლად ქართ. ჟამთააღმწერელი არღუნს ასახელებს, რომელიც, მისივე სიტყვით, პირველი აღწერის მომწყობი იყო, ე. ი. არღუნ-ალას: „ამათ

ემათა კუალად გამოვიდა იგივე არღუნ, რომელსაც აღერიცხნეს ყოველნი საბრძანებელნი ყოველთა ყაანთანი, რათა აღთვალოს ქვეყანა, მაგრამ, სპარსულ წყაროს მიხედვით, არღუნ-ალას ამ ხანაში იჯარით გაცემული ქონების გამგებლობა ჰქონდა ჩაბარებული, ხალხის აღწერა-კი საქართველოში შემსდინს ჰქონდა დავალებული.

7. ეკონომიური კრიზისით გამოწვეული მოძრაობა და აგარაული ბრძოლა

როგორც ყველა ზემომოყვანილი ცნობებითგან ირკვევა, ის დიდი კატასტროფული ეკონომიური კრიზისი, რომელმაც აღმ. საქართველოში მე-13 ს. უკვე შუაწლებითგან იჩინა თავი, მართლაც შეუნელებლად მიჰყვებოდა და მისი გამანადგურებელი გავლენაც ხალხის ყოფაცხოვრებასა და კეთილდღეობას სულ უფროდაუფრო ღრმად დაეტყო. ცხადია, რომ ასეთ პირობებში დავით-ულუს მეფობაში და ბასილ უჯარმელ-ჰყონდიდელის მწიგნობართუხუცესობის დროსვე დაწყებული დიდი აგარაული მოძრაობა და ბრძოლა შეუძლებელია დაწყებულიყო. პირიქით, ემათაღმწერელს დემეტრე II-ის მეფობაში სოციალური ბრძოლის გამწვავების გარემოებაზე არაერთხელ აქვს საუბარი: „იწყეს ურთიერთის მძლავრებად და მიხვეჭად“ და დიდი თვითნებობა და ძალმომრეობა გავრცელდა ისე, რომ „არაფერი იპოვებოდა სამართლის მყოფელი“-ო. ამავე ისტორიკოსის ცნობით, დემეტრე II მეფობაში „მთავართა იწყეს ჯელის შეხებად საყდართა და მონასტერთა და იწყეს შიტაცებად სოფელთა და აგარაკთა, უმეტეს მესხთა საყდარსა ზედა დიდებულსა აწყვერისასა“. მაშასადამე, ის მოძრაობა, რომელიც დავით-ულუს მეფობის დროს დაიწყო, უფრო მეტად გავრცელებულა და მესხეთსაც მოსდებია. ამას გარდა, თუ წინათ ამ მოძრაობას მეფეთა მიერ ეკლესიისათვის შეწირული მიწების ჩამორთმევა მოჰყვა შედეგად, ეხლა უკვე კრძო მესაქუთრეთა მიერ შეწირული მამულების დატაცებისათვისაც მიუყვით თვართოდ ხელი და ამ სოციალურ ბრძოლას ეკლესიასა და მრევლს შორის სტიქიური ხასიათი მიუღია.

იმისდა მიუხედავად, რომ ემათაღმწერელი თითონაც სასულიერო წრის წევრი ჩანს, მაინც ის გვითხვებს არ უშალავს, რომ მიმხვეჭელობის მაღა მაღალი თანამდებობის პირებითგან მოყოლებული ხუცესამდის საეკლესიო წრეშიც ძალიან იყო გავრცელებული: „იყო მღვდელთმთავარი და მღვდელი ლაღ, ამჰართავან, ანგაარ, ბოროტის მყოფელი“-ო.

ცნობა საეკლესიო მიწების მე-13 ს. მეორე ნახევარში დატაცების შესახებ საქართველოში, როგორც საბუთებით, ისევე წარწერებითაც დასტურდება. მაგ., ქობერის ეკლესიის 1292 წ. წარწერაში ზანშე მანდატურთუხუცესის შვილს ბერს გიორგის ნათქვამი აქვს: ქობერის ეკლესიას ისევ დაუბრუნე და „დავიჯსენ მომძლავრებით წანადები ზუარი რატისეული მეზურითა და განუსაკუთრე იმასვე ეკლესიას უცხოთესლთაგან (ე. ი. სხვა ეროვნების) წანადები“-ო.

8. ეკლესიის გავლენიანობის შერყევა-შემცირება საქართველოში

ეკლესიისა და მის მსახურთა გავლენა მოსახლეობის ყველა ფენაზე, მეფეთგან მოყოლებული გლეხამდე, ამ ხანაში აღმ. საქართველოში ძალზე შერყეული ჩანს. თვით იმდროინდელი ქართველი ისტორიკოსი არ მალავს ეკლესიის გავლენის თითქმის სრულს გაქარწყლებას. მეფესაცა და დიდებულებს „თუშცა უწესობათა დიდად ამხილებდა ნიკოლოზ კათალიკოზი ნიკოლოზ მაწყუერელი ჯუანშერის ძე“-ო, მაგრამ არც მათ დარიგებასა და არც მათ მხილებას არავინ მოურჯულებია: „არავინ ყურად იღებდა სიტყუასა მათსა“-ო, ჩივის უამთაღმწერელი.

თუნცა დემეტრე II-ის სამცოლიანობას ნიკოლოზ კათალიკოზი ხშირად ძალიან ჰგმობდა და „ამხილებდა მრავლად“, თანაც ემუდარებოდა ამ უწესო ქორწინებისათვის თავი დაენებებინა, მაგრამ მისი ყოველივე ცდა ამოუგამოდგა და ვერას გზით „ვერ არწმუნა“. რაკი ნიკოლოზ კათალიკოზმა იგრძნო, რომ მას აღარავითარი ზნეობრივი გავლენა აღარ ჰქონდა, გადასწყვიტა, რომ საქართველოს ეკლესიის მესაქეობისაგან გადადგომას გარდა, მას აღარავითარი სხვა გამოსავალი თავის გამომჟღავნებულ უმწეობისაგან არ ჰქონდა და ამიტომაც „დაუტევა კათალიკოზობა“.

ფიქრობდა, თუ არა, ნიკოლოზ კათალიკოზი, რომ მეფეზე ამ თავისი გადადგომით მოახდენდა გავლენას, არა ჩანს, მაგრამ უფრო საფიქრებელია, რომ ის პირიქით დარწმუნდა, თუ რამდენად უსაფუძვლო ოცნება იყო მაშინდელ ვითარებაში ასეთი თავაშვებულობის ალაგმვასა და შეჩერებაზე. ეს იმიტომ არის საფიქრებელი, რომ ამ გადამდგარმა მწყემსმთავარმა თითონვე „ჩველთათვისითა აკურთხა ჯვარის მტკირთველი მეფისა აბრაამ კათალიკოზად“, ისეთი პირი, რომელიც მეფესთან მანამდეც 'დაახლოებული იყო და, თუ მას რაიმე გავლენის მოხდენა შეეძლო, მისი ზნეობრივი გავლენის შედეგი, უეჭველია, უნდა უკვე გამოჩენილიყო. მაშასადამე, ამიერითგან დემეტრე II-ის შეეძლო უფრო დამშვიდებული ყოფილიყო, რათგან კათალიკოზის უსიამოვნო მხილებისაგან ეხლა მაინც უზრუნველყოფილი იქნებოდა.

მეფის მეორე მამხილებელს, ბასილ ათონელს, მონაზონსა და განთქმულ საეკლესიო მოღვაწესაც, ნიკოლოზ კათალიკოზივით იმედგაცრუებულს მოუხდა გაბრუნება. ვერც მისმა მკვერმეტყველებამა და ვერც მისმა დაშინებამ „ვერ არწმუნა მეფესა“ და დემეტრე II-ემ „შეურაცხყო სიტყუა მისი“-ო. ასევე უნაყოფო გამოდგა მისი ცდა მთავართა მოსარჯულებლადაც. მაშინ მან შეფესა და მის დიდებულებს უწესო ცხოვრებისათვის სასჯელად საშინელი მომავალი უწინასწარმეტყველა, მაგრამ ვერც ამან შეაშინა ვინმე: ეტყობა, რომ ქრისტიანული რწმენის სიმტკიცე მაშინდელს საქართველოში უკვე ძალზე იყო შერყეული.

9. მონღოლთა საყაანოში ატეხილს შინაურ ბრძოლაში დემეტრე II-ის ჩათრევეთ გამოწვეული განსაცდელი

რაც უფრო მეტი დრო გადიოდა და მონღოლთა ულუსების ყაანებს შორის ნათესაური გრძნობა უფრო და უფრო სუსტდებოდა, ინტერესთა სხვაობის ნიადაგზე აღმოცენებული მეტოქეობაც თანდათან მწვავედებოდა. ჩრდილოეთისა და სამხრეთის, ერანის ილხანების ულუსებს შორის ხომ, როგორც უკვე ვიცით, დაუცხრომელი მტრობა და ბრძოლა-კი გაჩაღდა. თვით ცალცალკეულ ულუსებს შიგნითაც მონღოლთა მალალ წრეში, ყაანსა და ბატონიშვილებს, ისევე როგორც ნოინებს შორის, უთანხმოება და შუღლი გახშირდა. ერანის მონღოლთა საყაანოში ჯგუფობრივობამ იჩინა თავი და თანდათანობით ამ უცხო ქვეყნებში გაბატონებული ხალხის მალალ წრეს შინაური ბრძოლა ისე მოედო, რომ იშვიათი შემთხვევა იყო, ყაანის წინააღმდეგ რამდენიმე შეთქმულება არ ყოფილიყო მოწყობილი. არა ერთი მათგანი სწორედ ასეთ შეთქმულებას შეეწირა კიდეც მსხვერპლად.

რამდენადაც ყმადნაფიცი სამეფოების სათავეში მყოფი პირების მდგომარეობა და ბედი მთლიანად მონღოლთა ყაანისა და მმართველი წრის განწყობილებაზე იყო დამოკიდებული, ყმადნაფიცი მეფეები, სულტნები და სხვა მეთაურები, თუნდაც რომ მათ არ ჰსურებოდათ, მაინც მონღოლთა მალალი წრეებისა და ყაანების შუღლში უნებლიედ უნდა გარეუღიყვნენ, რასაც შესაძლებელია ზოგჯერ საბედისწერო შედეგი მოჰყოლოდა.

აბალა ყაანი რომ 1 აპრილს 1282 წ. გარდაიცვალა, ერანის მონღოლთა ნოინებმა ამავე წლის 6 მაისს ყაანად აბალას ძმა აჰმადი დასვეს. აჰმადი მისი მაჰმადიანური სახელი იყო, გამაჰმადიანებამდე-კი მას მონღოლური სახელი თეგუდარი ერქვა. აჰმადისაგან მაჰმადიანული სარწმუნოების უარყოფამ მის პიროვნებას ღიღი ზიანი მიაყენა. ისედაც თავისი მალალი ხელისუფლებისათვის აჰმადი შეუფერებელი აღმოჩნდა: ქართ. *ქ ა მ თ ა დ მ წ ე რ ე ლ ი ს* დახასიათებით, „*არ არა ნიქთა საკელმწიფოთა მქონებელი*“ ყოფილა. ამიტომ მისი ყაანობაც ძალიან ხანმოკლე გამოდგა.

უკვე მისი ყაანობის მეორე წელს აჰმადის ძმამ, რუმის მმართველმა ყონღურადამ, შეთქმულება მოუწყო. მაგრამ ეს გამომჟღავნდა და აჰმად ყაანმა რუმითგან თავისი ძმა ყონღურადა მოაყვანინა და 1284 წ. იანვარში მუღანში მოაკვლევინა. მასთან ერთად სიკვდილად დასჯილ იქმნენ რუმის სულტანი ლიასედინი და „*ორნი ძმანი ძაგან აბულეთის ძენი*“. ქართ. *ქ ა მ თ ა დ მ წ ე რ ე ლ ი* ამტკიცებს, რომ უკანასკნელნი „*ხუტლუ-ბუღა, ძემან სადუნი სამან მოაკვდინა*“-ო. თუ ეს ცნობა სწორია, მაშ მამის ჯავრი შვილს მაინც ამოუყრია!

აღმ. საქართველოს მეფეც უნებლიედ ერანის ილხანებისა და მონღოლთა მალალი წრეების შინაურ ბრძოლაში იქმნა ჩათრეული. აჰმად ყაანმა თავის უნიჭობისა, გამაჰმადიანებულობის გამო და თავისი ქცევითაც თანამომემ მონღოლთა შორის ისეთი სიძულვილი დაიმსახურა, რომ ბოლოს აჰმადს უკმა-

ყოფილო ნოინები ხეარასანში აუჯანყდნენ და მის მაგიერ აბაღას შვილი არლუნი გააყაანეს.

აჯანყების ამბის შეტყობისთანავე, აჰმადმა თავისი სპაც შეჰყარა და აღმ. საქართველოთგანაც მოსაშველელად დემეტრე II დაიბარა თავისი ჯარითურთ. მეფეც მთელი თავისი სამხედრო ძალითა და სადღუნ მანკაბერდელის შვილის, ამირსპასალარ ხუტლუბუღას, მანდატურთუხუცესის ივანე მხარგრძელის, შანშას ძისა, და სხვა დიდებულების თანხლებით ერანში გაემგზავრა. აჰმადმა შეერთებული ჯარითურთ გაყაანებული არლუნი 1284 წ. ყაზმინთან დაამარცხა. მისმა სარდალმა ალინაყმა, უენებლობის ფიცის მიცემის შემდეგ, არლუნი ხელში ჩაიგდო და აჰმად ყაანს წარუდგინა. ამავე წლის 29 ივნისს აჰმადმა არლუნს ვითომც აპატია; მაგრამ ნამდვილად არლუნი ისევ ალინაყს ჩააბარა, რომ შემდეგში მოეკლევინებია. დემეტრე II თავის ჯარითურთ საქართველოში დაბრუნდა.

აჰმადის გამარჯვება მაინც ხანგრძლივი არ იყო: ნოინები მას კვლავ აუჯანყდნენ და ჯერ ალინაყს ღამით კარავში თავს დაესხნენ და იქვე მოკლეს, ხოლო დილით ისევ არლუნი გააყაანეს, შემდეგ-კი აჰმადს დაედევნენ მოსაკლავად. ამასთანავე ნოინებმა დემეტრე II-ეს შემოუთვალეს, რომ აჰმადს წინანდებურად აღარ მოჰშველებოდა. მეფემაც ნოინების ეს თხოვნა აასრულა, უმწეო მდგომარეობაში მყოფს აჰმადს ნოინები უქანში (=უჩენს) დაეწივნენ და 1284 წ. 10 აგვისტოს საბლით მოაშთვეს.

ეხლა არლუნს შეეძლო უკვე თავისი თავი საბოლოოდ გააყაანებულად ეგრძნო და დამშვიდებული ყოფილიყო, მით უმეტეს, რომ მონღოლური წესით, მან აჰმადის ყველა დაახლოებული პირებიც მოაკლევინა და ყმადნაფიც ქვეყნებშიც თავისი ახალი წარმომადგენლები გაგზავნა მმართველებად. მათ შორის აღმ. საქართველოში თავისი ბიძა, ჰულაგუ ყაანის მერვე შვილი, აჯაღ დანიშნა.

არლუნის გააყაანებისას დემეტრე II-ის მდგომარეობა წინანდელზე უფრო გაუშჯობესდა და განმტკიცდა, რათგან ერანის ამ ილხანის უმთავრესი მრჩეველი და უდიდესი ხელისუფალი ბუღა საქართველოს მეფის მახლობელი და მასთან შეიძლოდ დაკავშირებული პირი იყო.

შინაურობაში გამარჯვებამ არლუნ ყაანსაც დიდი ხნის მშვიდობიანობა მაინც ვერ მიანიჭა: მონღოლთა ულუსებს შორის ერთხელ ატეხილი მეტოქეობისა და მტრობის ჩაქრობა ვერ ხერხდებოდა, არამედ დროდადრო შუღლი ისევ მძაფრად იჩენდა ხოლმე თავს. 1286 წ. გაზაფხულზე მაგ. არლუნ ყაანს ხეარასანიდან მოსულმა შეკრიკებმა ამბავი მოუტანეს, რომ კაიღუ ყაანის ორი ნოინი, კინჯუ და ნაურუზი 30000 ცხენოსანი მოლაშქრითურთ ერანზე მოდიოდნენ და ბალხი, მარაფი და შაბურკან უკვე განადგურებული ჰქონდათ, თვით სინჯარამდისაც-კი იყვნენ მისულნი, ხოლო 1288 წ. 5 მაისს არლუნს აცნობეს, რომ ყიფჩაყთა ანუ ოქროს ურდოს ყაანის უძლიერესი ნოინი და სარდალი ნოყაღც „ხაზარეთის“ ველითგან დიდი ლაშქრითურთ აგრეთვე ერანის ილხანის საბრძანებლის სამტროდ მოეშურებოდა. დარუბანდელთა განდგომილებისა და ლალატის წყალობით, ნოყაღმ ეს მნიშვნელოვანი ციხე ქალაქი ხელ-

ში ჩაიგდო და იქითგან დაძრული სამხრეთისაკენ მოდიოდა, თან გზა და გზა ქვეყანას აოხრებდა და ვაჟრებს სცარცავდა. არლუნ ყაანმა თავისი ჯარითურთ სასწრაფოდ პირი მტრის წინააღმდეგ, დარუბანდისაკენ იბრუნა და საქართველოთგანაც დემეტრე II დაიბარა მთელი თავისი ჯარითურთ. ყაანმა და მისმა მხედრობამ მტკვარს მიაღწიეს თუ არა, ლაშქარი გაღმა გავიდა, თითონ-კი შამახისთან დაბანაკდა, ხოლო თავისი მოწინავე რაზმი ყაანმა ჩრდილოეთისაკენ გაგზავნა. რამდენიმე ხნის შემდეგ არლუნ ყაანს ახარეს, რომ მტერმა უკან დაიხია და ამის შემდეგ არლუნიც ისევ თავის ქვეყანაში დაბრუნდა.

10. ბულა ჩინგისანგის შეთქმულების გამომჟღავნება და დემეტრეს მეფობის ტრაგიკული დასასრული

მაღე ცხადი შეიქმნა, რომ სწორედ იგივე გარემოება, ერანის ილხანის ყოელად-შემძლე პირველ ვაზირ ბულასთან დემეტრე II-ის მკიდრო კავშირი, რომელმაც ამ მეფის მდგომარეობა განამტკიცა, ბოლოს მისი ტრაგიკული აღსასრულის მთავარ მიზეზად იქცა. როგორც მონღოლთა საყაანოში თითქმის ჩვეულებრივი მოვლენა იყო, არლუნ ყაანის წინააღმდეგაც შეთქმულების მზადებას შეუდგნენ. მისი მოწყობის მეთაურობა არლუნის იმ ყოელად ძლიერს ხელისუფალს ბულას დაჰბრალდა, რომელსაც, როგორც არლუნის უაღრესი ნდობით აღკურვილს, ყაანისაგან 1286 წ. მონღოლური სახელისუფლო განრიგების უმაღლესი წოდებულებმა, ჩინგისანგობაც-კი ჰქონდა მინიჭებული.

ბულა ჩინგისანგის შეთქმულების გამომჟღავნებამ, არამტოუ მის ბატონობას, არამედ მის სიცოცხლესაც ბოლო მოუღო: 1289 წ. 17 იანვარს თვით ბულა სიკვდილად იქმნა დასჯილად. მის შვილსა და ყველა ნათესავესაც იგივე ბედი ეწიათ, ისევე როგორც აგრეთვე ყველა ამ შეთქმულების მონაწილეებსაც.

უკვე იმ მკიდრო და მეგობრული დამოკიდებულების გამო, რომელიც ბულასა და დემეტრე II-ის შორის არსებობდა, მეფე, მონღოლური წესის თანახმად, უნდა განსაცდელში ჩაეარდნო იყო, მაგრამ, ამას გარდა, შეთქმულების მონაწილეობაც დასწამეს და ეს უკვე საქმარისი იყო, რომ დემეტრე II ყაანთან ყოფილიყო დაბარებული და გამძიმება დაეწყათ. თუმცა ქართ. ჟამთააღმწერელ ი გვარწმუნებს, რომ სასამართლოში ბულა ჩინგისანგის თანაგამზარაობა მეფის ვერ დაუმტკიცეს და უდანაშაულოდ სცნეს, მაგრამ, რაკი 1289 წ. 12 მარტს დემეტრე II-იც, როგორც თვით ქართ. ისტორიკოსსაც აქვს აღნიშნული, სიკვდილად დასაჯეს, ეს გარემოება მის რწმუნებას, რომ სასამართლომ უდანაშაულობა აღიარა, საეჭვოდ ხდის.

თავის დებულების გასამართლებლად ჟამთააღმწერელს ის მოსაზრება აქვს მოყვანილი, რომ, ვითომც თვით არლუნ ყაანი ყოყმანობდა და ვერ გადაეწყვიტა, მეფეც სხვებივით სიკვდილად დაესაჯა, თუ არა. და, რაკი მონღოლებმა „არგნითა სციეს მეფესა“, დემეტრე II-ეს, ამიტომაც საფიქრებელი იყო და იქ ქართველ დამსწრეთაც ასევე „ეგონა ყოველთა არღარა მოკელა მეფისა, რამეთუ წესად აქენდა, რა არგნითა სციან,

არ ღარა მოაკედინიან“-ო. მაგრამ ეს მოლოდინი არ გამართლდა და ყანის მაინც არა დამშვიდნა გულისწყრომისაგან და, უეჭველია, მისივე ბრძანებით დემეტრე II „წარიყუანეს სამსჯავროსა სახლსა, რომელსა დივანხანად უწოდეს“-ო. ამ სასამართლოშიც საქმის გარჩევის დროს, ქართ. ისტორიკოსის სიტყვით, „ვერა ბრალი პოვეს“, მაგრამ მეფე მაინც ისევ უღმრთელად იქმნა დასჯილი, როგორც შეთქმულების დანარჩენი ნამდვილი მონაწილენი.

ქართ. ჟამთააღმწერელის ცნობით, დემეტრე II-ის საქმის ასე საბედისწეროდ შებრუნების ბრალი თითქოს ორ პიროვნებას ედებოდა. მას ნათქვამი აქვს: „იტყვიან ამასცა: ხოჯა-აზიზის შვილი, რომლისა მამა მოეკლა მეფესა დავითს, ხუტლუბულა და იგი, ორნივე მტერობად შეითქვენს მეფისა“. წინააღმდეგ და მის დალუპვასაც მათ შეუწყეს ხელიო. ისტორიკოსის მოთხრობითგან ცხადი ხდება, რომ ამ შემთხვევაში მას ხელთ წერილობითი წყარო არ ჰქონია, არამედ მხოლოდ ზეპირი („იტყვიან ამასცა“-ო). ზეპირსიტყვაობის დალი ამ ცნობას მკაფიოდ აჩნევია კიდევაც. მართალია, დავით-თულუც ძალზე უკმაყოფილო იყო ხოჯა-აზიზის მცარცელობითი საგადასახადო საქმიანობით საქართველოში, მაგრამ მაინც იგი, როგორც დავრწმუნდით, ამ უკმაყოფილების მსხვერპლი-კი არ შეიქმნა, არამედ ხოჯა-აზიზი ერანის თვით ილხანის ჭულაგუს ბრძანებით იქმნა მოკლული ბერქას ულუსთან საიდუმლო კავშირისათვის, ლალატისათვის, რომელიც მას დასწამეს. ამრიგად, ხოჯა-აზიზის შვილს შესაძლებელია დემეტრე თავდადებულისადმი მტრული განწყობილება ჰქონოდა, მაგრამ თავის მამის მოკვლის გამო-კი არა, არამედ მხოლოდ ყანის წინაშე მისი მოღვაწეობის პირშავად წარმოდგენისათვის.

თანამედროვეებს, შესაძლებელია, ხუტლუბულაზე უფრო მეტი საფუძველი ჰქონოდათ, ეგვი შეეტანათ, რათგან ყველამ იცოდა, თუ რამდენად ნაწყენი იყო იგი, როცა მამის, საღუნ მანკაბერდელის, სიკვდილის შემდეგ, ათაბაგობა დემეტრე II-ემ მას-კი არა, როგორც ის მოელოდა, არამედ მის ერთ-ერთ მეტოქეთაგანს, ტარსაიკ ორბელს, უწყალობა. ამასთანავე ხუტლუბულას მტრობა და შურის მაძიებლობაც ყველამ კარგად იცოდა: ამისთვის საქმარისი იყო თუნდაც ძაგან აბულეთის ძის ორი ძმის ამბავიც, რომელნიც ხუტლუბულას მამის, საღუნ მანკაბერდელის, შურისძიებას რუმის სასულტნოში გახიზვნით „გაეცქენენ“, მაგრამ ბოლოს მაინც სწორედ მისი შვილის, ხუტლუბულას, შურისმაძიებლობის მსხვერპლნი შეიქმნენ.

ხუტლუბულა რომ დემეტრე თავდადებულის ტრაგიკულს ბედში ასეთ-თუ ისე მართლაც გარეული უნდა ყოფილიყო, ეს იქითგანაც ჩანს, რომ მისი მოკვლის გამო აღმ. საქართველოში მეფედ დასასმელად მონღოლთათვის სასურველი პირის მოძებნა არღუნ ყანამ სწორედ მას დაავალა. ჟამთააღმწერელი იმასაც კი ამტკიცებს, რომ, როდესაც თითონ არღუნს ვერ გადაეწყვიტა, დემეტრე II სიკვდილად დაესაჯა, თუ არა, რათგან მას ის გარემოება აზინებდა, მის მაგიერ საქართველოში სამეფოდ შესაფერისს ვერავის იშოვიდა, ხუტლუბულამ მოახსენა არღუნ ყანსა „ნუ იურვი (ე. ი. სწყუხარ) მაგას, რამეთუ მე მოვიყვანო შვილი აფხაზთა მეფისა დავითისა, სახე-

ლით ვახტანგ და მას უბოძე მეფობა, რომელ ორივე სამეფო ბრძანებასა შენსა მორჩილებდეს“-ო. არლუნს ეს რჩევა ძალიან მოეწონა და ამან დემეტრე II-ის საქმესაც უკვე საბოლოოდ საბედისწერო მიმართულება მისცა.

რაკი დემეტრე თავდადებულის შემდეგ საქ. სამეფო ტახტზე მართლაც სწორედ დავით-ნარინის შვილი იქმნა დასმული, ამიტომ, ცხადია, რომ ეს გეგმა უკვე წინდაწინვე შემუშავებული და არლუნ ყაანთან შეთანხმებული უნდა ყოფილიყო და, რათგან აღმ. საქართველოს დიდებულთაგან ილხანების კარზე ყველაზე გავლენიანი და თავისიანად მიჩნეული სწორედ ხუტლუბუღა იყო, ამიტომ, ცხადია, რომ ასეთი მნიშვნელოვანი პოლიტიკური საკითხი, ხუტლუბუღას დაუკითხავად და აქტიური მონაწილეობის გარეშე, ვერ გადაწყდებოდა. ყველა ამ მოსაზრებათა გამო ეამთაღმწერელის ცნობა სინამდვილეს ძალიან დაშორებული არ უნდა იყოს.

ბულა ჩინგისანგის შეპყრობისა და გასამართლების ამბის მიღებისთანავე, საქმარისი იყო დემეტრე II-ეს ყაანისაგან ურდოში დასაბარებლად მოსვლოდა ელჩი, რომ მეფე უმაღლეს მიმხედარიყო, რა განსაცდელიც მოელოდა მას. დემეტრე II-ემ კარგად იცოდა, რომ, რაკი მას შეთქმულების მონაწილეობას შესწამებდნენ, მისი ბედიც ისეთივე იქმნებოდა, როგორიც თვით ბუღასი. ამიტომ მან სახელმწიფო დარბაზი მოიწვია და შეეცა, როგორ მოქცეულიყო, ნებაყოფლობით წასულიყო, თუ არა, და, ყაანის წინაშე წარდგომის მაგიერ, საქართველოს მიუვალ ადგილებში შეხიზნით თავისი თავი აუცილებელი განსაცდელისაგან დაეცვა.

დარბაზის წევრები წაუსვლელობას და მთიულეთში გამაგრებას ურჩევდნენ. ისინი მეფეს მაგალითად თვით მისივე მამის, დავით-ულუს, მოქმედებას უსახელებდნენ, როდესაც იგი, აჯანყების შემდგომ, ყაანის მრისხანებისაგან თავის თავის გადასარჩენად, ლიხთ-იმერეთში გადავიდა და ამით მართლაც განსაცდელს თავი დააღწია. მაგრამ დემეტრე II-ემ ეს რჩევა უარჰყო იმიტომ, რომ მის მთიულეთში შეხიზვნის საპასუხოდ არლუნ ყაანი აღმ. საქართველოში ხალხს დააწიოკებდა და ქვეყანას ააოხრებდა. ის ამბობდა: „თუ არა წარვიდე ურდოსა და წარვიდე მთიულეთს სიმაგრეთა შინა და დავიცვა თავი ჩემი,—აჰა, ყოველი სამეფო ჩემი წინაშე მათსა ძეს!—იხილეთ, რავდენი სული ქრისტიანი სიკვდილსა მიეცემის და ტყუე იქმნების“-ო. სწორედ ეს აზინებდა მეფეს ან „რა სარგებელ არს ცხორება ჩემი, უკეთუ ჩემთჱს მრავალი სული მოკვდეს და მე ტვირთმძიმე განვიდე სოფლისა ამისგან“-აო. მის არ სურდა, რომ უდანაშაულო ხალხი მისთვის დასჯილიყო. დემეტრე II ეუბნებოდა დარბაზის წევრთ: მე მეცოდება, „მეწყალის უბრალო ერი“, რომელნიც, „ვიითარცა ცხოვარნი, კლვად უღონო არიან და არა სად აქეთ ნუგეშინისცემად“ ხოლმე, როდესაც მტერი ქვეყნის დარბევას დაიწყებდა. ამიტომაც „მე დავსდებ სულსა ჩემსა ერისათჱს ჩემისა და არა დავიშლი ურდოსა წასვლას“-აო. მას იმედი ჰქონდა, რომ, თუ ის მონღოლთა ყაანის სამსჯე-

როს არ დაემაღებოდა, შესაძლებელი იყო საქმე მხოლოდ მისი პირადი პასუხისმგებლობით დამთავრებულიყო: „უკეთეს მე მომკლან, ვჭგონებ, რომელ ქვეყანა უენებლად დარჩებინა“-ო.

ბოლოს დარბაზის წევრნიც დათანხმდნენ, რომ მეფე ყაანთან გამგზავრე-ბულიყო. ურდოში გამგზავრების წინ, დემეტრე II უკანასკნელი განკარგულე-ბების გაცემასა და თავისი სახლობის წევრთა უზრუნველყოფას შეუდგა, რათ-გან. მონღოლური წესით, ყველაზე მეტი განსაცდელი მათ მოელოდათ: მან „განუ-ჩინა შვილთა საყოფელი“, ხოლო „ყოველთა მთავართა, რომელნი არა თანაწაჰყუეს, შეჰვედრნა შვილნი თჳსნი და წარ-გზავნნა რომელიმე მთიულეთს და რომელიმე კახეთს, ხოლო ყრმა მცირე გიორგი წარგზავნნა ტაოს, იშხნის ციხესა ასპა-რაბეთს. ამთჳან ვახტანგი მთიულეთში გაისტუმრა, ხოლო დემეტრე II-ის მეორე ცოლი მონღოლთა ასული სოლღარ თავის მამასთან გაემგზავრა და თან თავისი ორი შვილი, ბაადური და იედეგარი, გაიყოლა.

ყველას დაბინავებაზე განკარგულების გაცემის შემდგომ, დემეტრე მეფე თითონაც გაუდგა გზას ურდოში წასასვლელად. იქ მიმავალმა მან მხო-ლოდ თავისი შვილი დავითი გაიყოლა თან, იმ მოსაზრებით და „იმისთჳს. რომელ უეჭველ იქმნას ყაანი და ჰგონოს ერთგულება მისი“-ო.. მაგრამ უკვე იმ დროს, როდესაც დემეტრე II ურდოს უახლოვდებოდა, გზაზე ყაანის წარმოგზავნილი ნოინი შეხვდა, რომელმაც „მყის აღიღო ყოველი ბარგი და სიმდიდრე მისი და მეფე პყრობილ-ყო“. არღუნ ყაანს წინაშე წარდგენის შემდეგაც, მეფე ისევ შეპყრობილი დასტოვეს.

მონღოლური სამართლის წარმოების თანახმად, დემეტრე II-ეს უთხრეს, რომ თითონვე აღნიშნოს და „აღწეროს ყოველი სიმდიდრე მისი, საქურ-კლე. ზროხა და ცხვარი და ყოველი საქონელი მისი“. ეს ცნობები მეფის მთელი ქონების ჩამოსართმევად სჭირდებოდათ. დემეტრე II-ესაც რა შეეძლო, იძულებული იყო ბრძანება აესრულებინა და, რაკი „არღარა იყო. ღონე“, ამიტომაც „აღწერა, რაცა აქვნდა, სიმდიდრე ფრიადი“-.

ყველა საქირო ცნობების მიღების შემდეგ, არღუნ ყაანმა საქართველოში უმაღ-წვარგზავნა კაცი და მონღოლებმა „წარიღეს ყოველი“ ისე, რომ მეფის ქონებითგან „არა რა დაშთა“, იმიტომ რომაო, გვისხნის ქართ. ეამთაღმწერელი, „მოქალაქეთაცა უწყოდეს საგაძურნი მე-ფისანი და შინაგამცემელ იქმნეს“ საიდუმლოებისაო.

მთელი სიმდიდრის ჩამორთმევისა და უკანასკნელი გასამართლების შემ-დეგ, დემეტრე II არღუნ ყაანის ბრძანებით 1289 წ. 12 მარტს მოვაკანში მდ. მტკვრის პირას, სიკვდილად იქმნა დასჯილი.

მამის ბედი დემეტრე თავდადებულის ეფიშვილს დავითსაც მოელოდა, ერთ გავლენიან მონღოლ ნოინს რომ არ გადაერჩინა იგი და არღუნი უდანა-შაულო ბავშვის დანდობაზე არ დაეყოლიებინა.

აღმ. საქართველო კვლავ უმეფოდ დარჩა. დემეტრე თავდადებულის მთე-ლი ოჯახი გაბნეული და მიმაღული იყო და, ასეც რომ არ ყოფილიყო, ყაანი არც ერთს მის წევრთაგანს გამეფების უფლებას არ მისცემდა.

11. დემეტრე II თავდადებულის პიროვნების ზოგადი დახასიათება

დემეტრე II-ის ზოგადი დახასიათება ადვილი არ არის, რათგან ცნობები მის შესახებ ორნაირი თვისებისა მოგვეპოვება. მის თავგანწირულებას მონღოლთა-დროინდელს ეამთაღმწერელზე ისეთი შთაბეჭდილება მოუხდენია, რომ ის უარყოფითი დამოკიდებულება, რომელიც საეკლესიო წრეებში დემეტრე II-ისადმი მანამდე სუფევდა მისი საეკლესიო უძრავი ქონების გაღარიბებულ ერისკაცთათვის გაცემისა და თავისი სამცოლიანობით ხალხისათვის ცუდი მაგალითის მიცემის გამო, თავის მოთხრობაში მას, როგორც ეტყობა, შერბილებული უნდა ჰქონდეს.

თუ თანამედროვე ისტორიკოსი მის პიროვნებას წარმოდგენს ისევე, როგორც სინამდვილეში და თავის ყოველდღიურს საქმიანობა-მოღვაწეობაში მოჩანს, უნდა ითქვას, რომ დემეტრე II-ის დამოკიდებულება ქრისტიანული მოძღვრებისადმი ძალზე შერყეული ყოფილა. მის გულში ეკლესიისა და მისი, როგორც მწყემსთმთავრისა, ისევე მოძღვართადმი, ოდნავი პატივისცემა-ც არ ჩანს. ამ მხრივ ის გიორგი-ლაშას მიაგაეს.

აღსანიშნავია აგრეთვე დემეტრე II-ის მიერ დავით-უღუსა და ბასილ უჯარმელ-ჰყონდიდელის პოლიტიკის გაზიარებაცა და მისი შეუჩერებელი განგრძობაც საეკლესიო შეწირული მამულების გამოსაყენებლად დიდი ეკონომიური კრიზისის შემსუბუქებისათვის. არ ეტყობა, რომ ამ შემთხვევაშიც მას ეკლესიის წყველა-კრულის რაიმე შიში ჰქონოდა. აქ მას მხოლოდ სახელმწიფოებრივი ინტერესით უხელმძღვანელობა: გაქირება ძლიერდებოდა, სხვა საშუალება-ც მისი ოდნავ მაინც შესანელებლად საქართველოს მაშინდელ მთავრობას არ გააჩნდა, ამიტომ წინანდელი პოლიტიკის განგრძობა აუცილებელი იყო, და მასაც ეკლესიის წინაშე უკან არ დაუხევია.

დამახასიათებელია, რომ ეს გარემოება მაშინდელ და მომდევნო ხანის საეკლესიო წრეებს იმდენად არ ესმოდათ, ან ეგების არც-ც უნდოდათ გაეგოთ, რომ ქართველი ეამთაღმწერელი გულუბრყვილოდ ამტკიცებს კიდევ, ვითომც მეფე დემეტრე II-ემა და საქართველოს დიდებულებმა ქვეყნის დაწყნარებისა და მოსავლის უხვობის გავლენით, „რაჲ მოიცალეს მცირედ ქირთაგან და განისვენებდეს“, ასეთს უწესო განცხრომასა და ძალმომრეობასაც იმიტომ მიჰყვეს ხელი, „მიდრეკის გზისაგან საღმრთოსა, იწყეს განდგომად“-ო.

თუ სამცოლიანობაზე ასე მსჯელობას, შესაძლებელია, კიდევ ასე-თუ-ისე რაიმე დამაჯერებლობა მაინც ჰქონოდა, ეს ხომ ყველამ კარგად იცოდა, რომ, არც ქვეყნისა და არც ხალხს; დემეტრე II-ის მეფობაში, თუნდაც მარტო მონღოლთა ხშირი ლაშქრობის გამო, დაწყნარება არ ჰქონებოდა, სიღარიბე ხომ არამცთუ არ შემცირებულა, არამედ წინანდელზე უფრო მეტადაც-ი გაძლიერდა. ცხადია, რომ, მაშინდელი ყოფაცხოვრების აბოზოქრებული ვითარებისა და სოციალური ბრძოლის მიზეზის ამნაირად ახსნა, სრული გულუბრყვილობა იყო.

დემეტრე II-ეს, საქართველოს იმდროინდელი პოლიტიკური მდგომარეობის გამო. შემთხვევა ჰქონდა უფრო თავისი სამხედრო სიქველე და მამაცობა გამოიჩინა, ვიდრე სახელმწიფოებრივს. მოღვაწეობაში სამოქალაქო ასპარეზზე თავისი გამკრიახობა გამოემჟღავნებინა. მონღოლთა მომხრეობით გათამამებული დიდებულისა და გადიდაცებული მებრძოვე მოხელეების გარემოცვაში, აღმ-საქართველოს მეფეს გაბედული შინაური პოლიტიკის წარმოების შესაძლებლობა სრულებით მოსპობილი ჰქონდა. ეს მთავალი მწერელი სავანე გაკვრით მოხსენებული ზოგიერთი ცნობებითგან მაინც საკმაოდ მკაფიოდ მოჩანს რომ, თუცა ფარულად მას ასეთ მებრძოვეთა წინააღმდეგ ბრძოლა უცდია, მაგრამ არაერთხელ დასახული მიზნის მისაღწევად მას გადაუღახავი დაბრკოლება დაჰხვედრია.

იმდროინდელი მძიმე ეკონომიური პირობებისდა მიუხედავად, დემეტრე II ცდილობდა აგრეთვე მონღოლთა ბატონობის წყალობით დაზარალებულ-აოხრებული ქვეყანა გაეცაკრიელებინა, ამოწყვეტილისა და გაქცეული მოსახლეობის მაგიერ სხვების დასახლებით გაპარტახებული მიწები კვლავ დაემუშავებინა და ისტორიკოსიც მოგვითხრობს, რომ მეფემ „ალაშენა ქვეყანანი მოკრებულნი“-ო.

დემეტრე II-ეს ნაგებობათა მშენებლობაშიც შეუტანია წვლილი და, თუცა ეს ცნობა მეფის ზემოაღნიშნულ დამოკიდებულებას როგორცა თითქოს ნაკლებ შეეფერება, მაგრამ, ისტორიკოსის სიტყვით, მანვე ააგო „პალატსა შინა მონასტერი ისანთა, საყოფელად მეტეხთა ღთისმშობელისა და შეამკო განგებითა დიდითა და შესწირანა სოფელნი და ზვარნი და განუჩინანა მონაზონთა საზრდელი და განაგო განგებითა კეთილითა“-ო.

მართალია, მაშინდელ საეკლესიო წრეებს შეეძლოთ ეთქვათ, ეს ადამიანი თავისი მარჯვენით ეკლესიის კეთილდღეობას ანადგურებს და ძირს უთხრის, მის მოძღვრებას არ ემორჩილება, მთელი თავისი მოქმედებით მისი გავლენის გაქარწყლებას ხელს უწყობს -და იმავე დროს მონასტერს აშენებსო! მაგრამ, როგორც ჩანს. დემეტრე II-ეს ეკლესიის მესვეურთათვის უნდოდა ეჩვენებინა, რომ, თუ ისინი მის საქმეებში არ ჩაერეოდნენ და თავიანთ ქერქში იქნებოდნენ, მასაც შეეძლო მათთვის რამე სამაგიერო გადაეხადა.

საფიქრებელია, რომ ეს მთავალი მწერელი ზემომოყვანილს ცნობაში იმ ნაგებობაზე უნდა ჰქონდეს საუბარი, რომელიც „მეტეხის“ ხელოვნების მუზეუმს ეკუთვნის. ეს ძეგლი ამჟამად ჩვენთვისაც საყურადღებოა, მაგრამ უკვე მხოლოდ როგორც მე-13 ს. მეორე ნახევრის ქართული ხუროთმოძღვრების მაღალი ღირსების უტყვი პირუთენელი მოწმე. ამის დამამტკიცებელია დღევანდლამდე შერჩენილი მისი საუცხოვოდ მოჩუქურთმებული კარიბჭე და გარეთგანაც, თუცა უღმრთელი დროისაგან ძალზე დაზიანებული, მაგრამ ამ სახითაც ძლიერი შთაბეჭდილების მომხდენი აქა-იქ ჯერ კიდევ გადარჩენილი სამკაული. ასეთ საშინელ ხანაშიც-კი ქართულ ხელოვნებას ასეთი მაღალხარისხოვანი ხუროთმოძღვრული ძეგლების შექმნის უნარი შეუნარჩუნებია და ეს გარემოება ქართველი ხალხის დიდი ნიჭისა და ენერგიის უცილობელი გამომჟღავნებელი არის.

ისტორიკოსს დემეტრე II-ის რაინდული თვისებები და გულშემატკივრობაც აქვს აღნიშნული. მას არ ავიწყდებოდა ის უბედური გალატაკებულნი, რომელნიც იძულებულნი ყოფილან ტფილისის ქუჩებში სამათხოვროდ ხელი გაეშვირათ. მაგრამ ამავე დროს ეტყობა, რომ დემეტრე მეფეს არც თავისი თავი ავიწყდებოდა. პირიქით, ქართ. ე. ა. მ. თ. ა. ლ. მ. წ. რ. ე. ლ. ის ცნობითგან ჩანს, რომ დემეტრე II-ეს, თავისი მამის მსგავსად. პირადი ქონებრივი კეთილდღეობის მოპოვების დიდი უნარიც-კი ჰქონია. ისტორიკოსს ეს გარემოება გარკვევით აქვს აღნიშნული: მეფემ „მოიგო სიმდიდრე დიდად-დიდი სიმდიდრეს ავე ზედა, რომელ დაშთომოდა მამისა მისისაგან“—აო. სამწუხაროდ ავტორს განმარტებული არა აქვს, თუ ტა გზითა და როდის შესძლეს მამა-შვილმა, იმ საერთო გაქირავების დროს, ესოდენ დიდი ქონების დაგროვება, მათი სიმდიდრის მთავარ წყაროდ სამხედრო ნადავლი უნდა ეგულისხმოდ, თუ ეგების საქართველოში მყოფი მათი უძრავ-მოძრავი ქონების შემოსავალიც. ამრიგად, ალტრუისტულიც და წმინდა ეგოისტური სულისკეთებაც მის ბუნებაში ერთსა და იმავე დროს მკაფიოდ მოჩანს. უკანასკნელი გარემოება, მისი განმაცვიფრებელი სიმდიდრე, მეტადრე იმდროინდელს საერთო საშინელ გაქირავებას თუ გავისხენებთ, უსიამოვნო შთაბეჭდილებას ახდენს ეხლაც და, ე. ა. მ. თ. ა. ლ. მ. წ. რ. ე. ლ. ის ერთი ცნობისდა მიხედვით ირკვევა, რომ ამით არც მაშინ ყოფილან კმაყოფილნი, მოსახლეობის ზოგი ფენები მაინც. დემეტრე II-კი იმდენად მდიდარი ყოფილა, რომ, ვითომც მონღოლთა ყანასაც-კი გაჰქვირვებოდეს. თუ ქართ. ე. ა. მ. თ. ა. ლ. მ. წ. რ. ე. ლ. ის ამ შემთხვევაში ძალზე გადაქარბებული არა აქვს და დაეჯერება, როდესაც არლუნს საქართველოთგან დემეტრე II-ის მთელი ჩამორთმეული განძეულობა და „საქურკლე მეფისა“ მიუვიდა, ისიც-კი თურმე „განჰკჳრდა სიმრავლისათჳს“—ო.

მაგრამ ადამიანის ნამდვილი სულიერი და ზნეობრივი თვისებები ყველაზე მკაფიოდ, უეჭველია, განსაცდელის დროს გამოჰქაფავდება ხოლმე: სწორედ მაშინ ირკვევა უცილობლად, კაცის ბუნებაში პატიოსნება და გმირული თავგანწირულება სკარბობს, თუ ცხოველურ-მხეცური მიდრეკილება მას, თავის თავის გარდა, ყველაფერს ავიწყებს და პირადი უშიშროება-სიმართელის გადასარჩენად მზად არის ყველა სხვები და ყველაფერი ინაცვლოს. ეს დაკვირვება საშუალებას აძლევს მკვლევარს დემეტრე II-ის პიროვნება საბოლოოდ უფრო შეუმტდარად შეაფასოს.

თუ ამ საკითხს ამ თვალსაზრისით მივუდგებით, ცხადი გახდება, რომ დემეტრე II-ის ქცევამ იმ საბედისწერო შემთხვევაში, როდესაც მას უნდა საბოლოოდ გადაეწყვიტა, თავისი პირადი სიცოცხლის გადარჩენაზე ეზრუნა და ამისთვის თუნდაც უდანაშაულო ქართველი ერის კეთილდღეობა და სიცოცხლეც-კი მსხვერპლად შეეწირა, თუ პირიქით, სიკვდილის აუცილებელ სასჯელს არ შეჰშინებოდა და თავისი პირადი მოქმედებისათვის პასუხისაგებად, ხალხის გადარჩენის მიზნით, რაინდული სიმამაცით მტრის წინაშე წარმდგარიყო, დემეტრე II-ის პატიოსანი ბუნება და მაღალი ადამიანური თვისებები სრული სიცხადით გამოჰქაფავდა. მის ნაბიჯს, უეჭველია, პირადი პასუხისმგებლობის ღრმა ზნეობრივი შეგნება და თავგანწირულების მომხიბლველობა ასხივოსნებს.

მართალია, ის შედარება, რომლითაც დარბაზის ერს დემეტრე II-ის დარწმუნება მოუსურვებია, რომ მას, თავისი მამის დავით-ულუს მსგავსად, ყაანის მრისხანებისაგან გადასარჩენად უფლება ჰქონდა თავი სადმე შეეფარებინა, მთლად სწორი არ არის, რათგან დავით-ნარინი და დავით-ულუ მონღოლებს თვით საქართველოს აუტანელი მდგომარეობის გამო აუჯანყდნენ და ლიხთიმერეთში მხოლოდ აჯანყების ჩაშლის შემდეგ გადავიდნენ, დემეტრე II-ეს-კი ერანის ილხანის წინააღმდეგ სხვა მონღოლ ხელისუფლებთან შეზრახებით მოწყობილს შეთქმულებაში მონაწილეობა, მაშასადამე, მხოლოდ პირადი დანაშაულება, ჰბრალდებოდა, მაგრამ, ამ შედარების მცდარობისდა მიუხედავად, განა მასაც არ შეეძლო თავისი სიცოცხლის გადასარჩენად ისე მოქცეულიყო, როგორც მას დარბაისელნი ურჩევდნენ, და, ერანის მრისხანე ყაანთან წასვლის მაგიერ, მართლაც მთიულეთში შეხიზნულიყო? ცნობილია, რომ ასე წინათაც არაერთი ქვეყნის მმართველი მოქცეულა და შემდეგშიც თვით დემეტრე II-ის საკუთარი შვილივე დავით მეფეც მოიქცა და საქართველო, როგორც მერმე დაერწმუნდებით, მტრებს უღმობელად გააოხრებინა. დემეტრე II-ემ-კი თავისი სიცოცხლის გადასარჩენად ქართველი ერის უკიდურეს განსაცდელში ჩაგდება არ მოისურვა და ამით აუცილებელი განადგურება თავითგან ააშორა. ამიტომაც არის, რომ საქართველოში უკვე იმავე ხანაში დემეტრე II-ეს თავდადება ულის სახელი მიეკუთვნა. შემდეგში, როდესაც მისი ძის, დავით VI-ის მეფობის ამბებზე გადავალთ, გამოიჩვენება, რომ დემეტრე II-ის თავგანწირულების გმირობა ყველასთვის უფრო ცხადი და უცილობელი უნდა გამხდარიყო. ისტორიამაც ხალხის ამ მსჯავრს თავისი დასტური მისცა და ერთად-ერთს მეფეს საქართველოში თავდადება უწენარჩუნა.

სრულიადი საქართველოს პოლიტიკური მთლიანობის აღდგენა

პაატაჲ II დავით-ნარინის ძე

1. გაერთიანების მიზანი და გარემოება

დემეტრე II-ის დასჯის შემდგომაც, არლუნყაანს საქართველოში მეფობის მოსპობა აზრად არ მოსვლია. პირიქით, მან საჭიროდ სცნო, რომ განთავისუფლებული სამეფო ტახტი წინანდებურად დაკავებული ყოფილიყო. ქართ. ეამთაალმწერელის ცნობით, არლუნჴა ხუტლუბულა დაიბარა თავისთან და უთხრა: „აჴა მოვსრენ ყოველნი მტერნი ჩემნი“ და მათ შორის „მტერიცა შენი მეფე დემეტრე“. ეხლა, როგორც შემპირდი, რომ დავით-ნარინის-ძის მოყვანას მოახერხებ, აასრულე კიდევ, და „მოიყუანე ძე აფხაზთა მეფისა“, რომ აღმ. საქართველოშიც „იყოს იგი მეფედ“. თუ აჴას აასრულებ, „მაშინ მოგეთვალოს საქართველო და განაგებდი, ვითარ გენებოს“-ო.

არლუნ ყაანის კარზე დასახული გეგმა მონღოლთა თვალსაზრისით კარგად მოფიქრებულს პოლიტიკურ ნაბიჯს წარმოადგენდა, რათგან შესაძლებელი იყო ამ ერთი მოქმედებით ორი მნიშვნელოვანი ამოცანა გადაწყვეტილიყო: ჯერ ერთი. დავით-ნარინის ძის აღმ. საქართველოში გამეფების შემდეგ, ცხადია, მისი მამის ერანის ილხანების სამტროდ მიმართული პოლიტიკა უნდა თავისდა-თავად მოსპობილიყო, რასაც ყაანისათვის, რასაკვირველია, ფრიად დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა. მეორე მხრით, დავით-ნარინის ძის საქართველოს დედაქალაქში მეფედ დასმა არლუნს საშუალებას აძლევდა სრულებით ადვილად მოეხერხებინა ისიც-კი, რის განხორციელებაც ერანის ილხანებმა სამხედრო მოქმედებით ვერ შესძლეს: ამის შემდგომ მონღოლთა უზენაესობა დას. საქართველოსაც ხომ ისევ უნდა ეცნო და წინანდებურად ნებაყოფლობით ყმადნაფიცობის ვალდებულება ეკისრა!

ამ გეგმას საქართველოს პოლიტიკური და ეროვნული თვალსაზრისით მართა ის მიმზიდველობა ახლავდა, რომ ამით ქვეყნის ორ სამეფოდ გაყოფილობას უნდა ბოლო მოჰღებოდა და სახელმწიფოებრივი მთლიანობაც აღდგენილი იქნებოდა. მაგრამ მეორე მხრით ეს ლიხთ-იმერეთსაც იმ ჯოჯოხეთურს პირობებში მოქცევას უქადდა, ზომელშიც ამიერი საქართველო უკვე იმყოფებოდა.

ხუტლუბულამ ნაყისრი დავალების ასრულება შესძლო: „წარვიდა ხუტლუბულა მეფესა დავითს წინაშე“ და რუსუდანის ძე დაითანხმა. სამწუხაროდ, ეს მთავარი წყაროა შეთანხმების პირობების შესახებ არაფერი აქვს ნათქვამი. დავით-ნარინმა თავისი ჯარი შეჰყარა და თავის ვაჟიშვილ ვახტანგითურთ აღმ. საქართველოში გადმოვიდა. მამა-შვილნი „დადგეს ტასისკარს, ქეიშხეთის მინდორსა აქათ“. მეფესთან, რასაკვირველია, მონღოლთა ნოინები მივიდნენ ისევე, როგორც აგრეთვე „ყოველნი დიდებულნი საქართველოსანი შემოკრბეს“.

დავით-ნარინის თავის შვილთან, ვახტანგთან, გამოყოლის მიზანი, როგორც ჩანს, ის ყოფილა, რომ დარწმუნებულიყო, თუ მონღოლთა ყაანის მიერ წამოყენებულს პოლიტიკურ გეგმას თვით აღმ. საქართველოში რამდენად თანაუგრძნობდნენ. მეფის ასეთ წადილს ის გარემოება ამჟღავნებს, რომ დავით-ნარინმა მხოლოდ მას შემდგომ „მოსცა ძე მისი“, როდესაც იქ თავმოყრილმა ყველა დიდებულებმა „ყოვეს ფიცი და სიმტკიცე ერთგულობისა“. ამით უკვე დამშვიდებული, „მეფე დავით შეიქცა ქუთაისს“ და შინ დაბრუნდა, ვახტანგ უფლისწული-კი არლუნ ყაანთან წარსადგენად და დასამტკიცებლად წაიყვანეს.

არლუნ ყაანმა „ვახტანგს მოსცა მეფობა“. ან რა გასაკვირველია, რომ მიეცა, როდესაც თითონ მისთვის ეს ფრიად სასიხარულო ამბავი იყო, რამდენადაც მას შეეძლო უკვე ეთქვა, რომ ვახტანგმა მისგან მართა ამიერი სამეფო-კი არ მიიღო, არამედ „ყოველი საქართველო“. მეფობასთან ერთად, ერანის ილხანმა, ალბათ დავით-ნარინის ვაჟიშვილის მოთვინიერებისა და თავისთან უფრო მჭიდრო დაკავშირების მიზნით, აგრეთვე „და თჳსი ოლჯათ ცოლად“ გამოაყოლაო.

ერანიტგან საქართველოში დაბრუნებულს, საეკლესიო დალოცვის წესი-
ლა აკლდა და მონღოლები ამის ნებართვის მიცემასაც, რასაკვირველია, არ
დაიშურებდნენ, მით უმეტეს, რომ ამით ხომ სრულიადი საქართველოს მათს
დაპატრონებას ეკლესიისაგანაც დასტური ეძლეოდა და ლიხთ-იმერეთის მონ-
ღოლთა ყანის ყმადნაფიცად ქცევასაც უფრო მეტი სიმტკიცე უნდა მიჰნიჭე-
ბოდა. ვახტანგის მეფედ კურთხევისათვის „შემოკარბეს კათალიკოზი,
ეფისკოპოზი და მთავარი და დაადგეს გვირგვინი მეფო-
ბისა და დასვეს ტახტისა სამეფოსა და აღასრულეს წესი კურ-
თხევისა“.

ისტორიკოსის მოწმობით, ამ ამბავმა საქართველოში ხალხი გაახარა,
რათგან მათ, მთლიანობის განახლებასთან ერთად, თავიანთი ოდინდელი ძლი-
ერების თანდთანად აღდგენის იმედიც ეძლეოდათ. ეს მთაბაღმწერელი-კი
ამ შემთხვევას ისე გაუტაცნია, რომ გვარწმუნებს კიდევ, ვითომც ვახტანგმა
„დაიბჟრა ყოველი საქართველო ნიკოფსით დარუბანდამდე,
თჳნიერ ჯაყელ-ციხისჯვარელისა“, იმ დროს, როდესაც კარგა
ხანი იყო უკვე, რაც დარუბანდი საქართველოს აღარ ეკუთვნოდა და მის
მიჯნად აღმოსავლეთით, როგორც აღნიშნული გვექნა, თეთრი წყალი,
ანუ აკ-ს, ჩაღან-უსულნი-ღა ითვლებოდა. ამდენად ძნელი ყოფილა იმ-
დროინდელი ქართველისათვის ცხოვრებაში მომხდარ ცვლილებასთან შე-
რიგება!

ქართ. ეს მთაბაღმწერელი ვახტანგ დავით-ნარინის ძეს ტანად და
მოხდენილი სახის ადამიანად გვისურათებს. იგი დინჯი და ენა-ტკბილი მოუ-
ბარი, ამასთანავე განათლებული და „ყოველისა საქმის მცოდნე“-ც
ყოფილა. თავის სახელმწიფოებრივ მოღვაწეობაში იგი თავდაბალი, მოწყალე
და გულუხვი გამოდგა, როგორც უზენაესი მართლმსაჯულებით აღჭურვილმა
პირმა-კი თავისი სამართლიანობითა და ღმობიერებით ისახელა თავი. ვახტანგის
გულსა და გონებაში მაღალი ადამიანური და ზნეობრივი თვისებებისა და დიდი
ცოდნის ჩამწერგავად მაშინ მისი განთქმული აღმზრდელი მეცნიერი ფარსმანი-
შვილი ყოფილა მიჩნეული.

2. მედროვე ხუტლუბულა ათაბაგის თავხედური ქცევა

ისევე როგორც ხუტლუბულას მამამ, სადუნ მანკაბერდელმა, დემეტრე
II-ისაგან, მეფედ დასმისთანავე, საქართველოს ათაბაგობა მიიღო და ვაზირი-
გახდა, ისიც ვახტანგმა სრულიად საქართველოს მეფედ კურთხევისთანავე „აღი-
ყვანა პატივისა ათაბაგობისასა და ამირსპასალარობისასა“
და ხუტლუბულას „უბოძა ორივე ქელი და განგება სამეფოთა“-ო..
ამრიგად, შვილიც, მამის მსგავსად, ორივე ვაზირობის, ათაბაგობისა და სამ-
ხედრო მინისტრის თანამდებობის, მქონებლადაც იქცა და იმერ-ამერი სა-
ქართველოც, როგორც ერანის ილხანის მესაიდუმლესა და მისანდობელ პირს,
ნამდვილად მასვე ჩაუვარდა ხელში. ბოლოსდაბოლოს ხუტლუბულა მანინც იმას:

ელირსა, რის მიღებაც დემეტრე თავდადებულისაგან მან ვერასგზით ვერ მოახერხა, ამიტომაც მას უფლება ჰქონდა თავისი თავი გამარჯვებულად მიეჩნია.

მაგრამ, როგორც ჩანს, თვითნება ხუტლუბულას ატანა ვახტანგ მეფისთვისაც ძნელი ყოფილა და, ორი წლის შემდგომ, მათ შორის უკვე მტრობა ჩამოეარდნილა. რაკი ხუტლუბულა დარწმუნდა, რომ ვახტანგს თავის სურვილისამებრ ვერ ათამაშებდა, მისი თავითგან მოცილება გადასწყვიტა და, რათაგან ის მიჩვეული იყო, რომ ყველაფერი სწორედ ისე უნდა მომხდარიყო, როგორც და რასაც ის მოისურვებდა, ამიტომ ისტორიკოსი ამბობს: „იწება ხუტლუბულა, რათა დაევიტ მეფე ყოს“-ო და ამ მიზნის განსახორციელებლად მეცადა ნოინთა წინაშე, რათა წარუღონ მეფობა ვახტანგს“. უეჭველია, მას იმედო ექნებოდა, რომ მცირეწლოვან დავითს უფრო ადვილად ჩაიგდებდა ხელში და თავის მორჩილად აქცევდა.

ხუტლუბულასთვის სამწუხაროდ, ამ დროს მისი მფარველი არლუნ ყაანი მძიმე ავადმყოფი იყო და განარღვეული მკვდარს უფრო მიაგავდა, ვიდრე ცოცხალს. მონღოლთა ნოინებთან-კი ხუტლუბულას ამ საქმის თავის სასარგებლოდ გაჩარხვა გაუჭირდა, თუმცა დავით დემეტრეს ძეს ორიოდვე საკმაოდ ძლიერი შემწე ჰყოლია. რაკი ხუტლუბულამ იღუმალი გზით მიზანს ვერ მიაღწია, მან ეს საქმე მონღოლთა სასამართლომდე მიიყვანა, ეგების იმავე იმედით, რომ იქ თავის კანდიდატს უფრო ადვილად მოაგებინებდა სარჩელს, ისევე, როგორც მისგან გასამეფებლად განკუთვნილი პირის პაპამ, დავით-ულუმაც, თავის დროზე დიდი ყაანის ურდოში, მონღოლური სამართლის მარჯვედ გამოყენებით, ვახტანგ მეფის მამას, დავით-ნარინს, მოუგო საქმე. ამრიგად გათავებდებულმა ხუტლუბულამ ვახტანგ II-ეს, რომელსაც სრულიადი საქართველოს მეფობა უკვე ორი წლის წინათ თვით ყაანისაგან ჰქონდა დამტკიცებული, ისევ სამეფო ტახტის მადიდებლად აქცია. ამიტომ დავით დემეტრეს ძეცა და ვახტანგ მეფეც მონღოლთა სასამართლოში „საბჰკოდცა წარდგეს“-ო რომ გადაწყვეტილიყო, „თუ რომელსა მართებს მეფობა“ საქართველოში.

ეგების სხვა გარემოებაში ხუტლუბულას თავისი განზრახვისა და გადაწყვეტილების გატანა მოეხერხებინა კიდევაც, მაგრამ ამ მედროვის წრესგადასულმა თავაშვებულებამ და პარპაშმა საქართველოს ყველა დიდებულები აღაშფოთა: მათ მედგარი წინააღმდეგობა გაუწიეს და ისინი „მტკიცედ დგეს ერთგულობასა ვახტანგისასა“. ეამთაღმწერელის მოწმობით „სხეთა მთავართა ქართველთა არასთნდა მეფობა დავითისი“, უეჭველია იმიტომ, რათგან კარგად ესმოდათ, რომ ხუტლუბულას ის თავის სათამაშო ბურთად ეყოლებოდა ქცეული. ყველა ქართველ დიდებულთა ერთსულოვანი წინააღმდეგობის გამო, ხუტლუბულამ საქმე წააგო და მონღოლთა ურდოშიც „არა მოსცეს მეფობა დავითს“.

ოთხი თვის შემდეგ, მძიმე ავადმყოფი არლუნ ყაანი 1291 წ. მარტში მოკვდა. ამის შემდეგ ხუტლუბულას, მომხრე ნოინების დახმარებით, კვლავ გამარჯვების იმედი მიეცა, მაგრამ მაინც ვერას გახდა, რათგან მის წინააღმდეგ მოწყობილი ასეთი შუღლისდა მიუხედავად, მაინც „მტკიცედ ეპყრა მეფობა ვახტანგს“. ამავე წელს გაყაანებულმა არლუნის ძმამ ქელათუმაც:

ვახტანგ მეფეს დაუჭირა მხარი და მისი მდგომარეობა ერანის ილხანის კარზეც განმტკიცდა, მაგრამ ვახტანგ II, ხანმოკლე ავადმყოფობის შემდეგ, მოულოდნელად გარდაიცვალა.

ხანმოკლე მეფობისდა მიუხედავად, ვახტანგმა, ისტორიკოსის ცნობით, პატივისცემა და სიყვარული დაიმსახურა. თვით მის მეტოქეს, დავით დემეტრეს ძესაც-კი ვახტანგ მეფის ესოდენ ხანმოკლე სიცოცხლე და ნაადრევი სიკვდილი მეტად სწყენია: „გვითარ ცნა დავით სიკუდილი ვახტანგისი, განმწარდა სიკეთისა და სიკაბუკისა მისისათვის და იგლოვა წესისაებრ და ფრიად პატივსცა და წარგზავნა გელათს, სამარხოსა მეფეთასა“-ო, ამბობს ქამთააღმწერელი.

სრულიადი საქართველოს სახელმწიფოებრივი მთლიანობის კვლავ ჩაშლა

დავით VI დემეტრე თავდადებულის ქმ და კოსტანტინე დავით ნარინის-ძე

1. დავით VI გამეფების გარემოება აღმ. საქართველოში და კოსტანტინესი დას. საქართველოში

ვახტანგის მოულოდნელმა და ნაადრევმა სიკვდილმა დიდი გავლენა მოახდინა საქართველოში. იმ დროსაც, როდესაც ხუტლუბუღამ დავით-ნარინის-ძე არღუნ ყაანს საქართველოს მეფედ გამოსადეგ პირად დაუსახელა, მას პირადად რასაკვირველია, საქართველოს პოლიტიკური და ეროვნული მიზნით არ უხელმძღვანელია, არც მისი გაერთიანების განსახორციელებლად ირჯებოდა. როგორც დავრწმუნდით, ორი წლის შემდეგ ეს ყველასთვის ცხადი უნდა შექმნილიყო. მით უმეტეს ვახტანგ მეფის სიკვდილის შემდეგ ხუტლუბუღა სრულიადი საქართველოს მთლიანობის შესანარჩუნებლად თავს აღარ შეიწუხებდა: გამოცდილებამ დაარწმუნა, რომ მისთვის და მისი თვითნებური ქცევის თავისუფლებისათვის გაერთიანებული, ძლიერი საქართველოს მეფე უფრო საზიანო იყო, დანაწილებული, დასუსტებული ქვეყნის მესაქე-კი ნამდვილად მის ხელში იქნებოდა.

ვახტანგის მოულოდნელმა სიკვდილმა ისე იმოქმედა მის მოხუცებულს მამაზე, დავით-ნარინზე, რომ „შემდგომად მცირეთა წელთა შეისვენა“-ო. 1293 წ. გარდაცვლილი დავით IV-ის მაგიერ, მისი სამი შვილითგან „მხილო მეფობა კოსტანტინე პირმშობისა ძალითა“, მაგრამ უფროს ძმას მისი მომდევნო მიქაელი აუჯანყდა და რაქა და არგვეთის თემები ხელში ჩაიგდო. ამის გამო დას. საქართველოში შუილი დაიწყო და ქვეყანაც აიშალა. ასეთი არეულობა კარგა ხანს გაგრძელდა და, თუმცა დროგამოშვებით ძმები შერიგდებოდნენ ხოლმე, მაგრამ მათი დაზავება ხანგრძლივი არ იყო და აშლილობა და შფოთი კვლავ ატყდებოდა ხოლმე. ამ ძმათა

შორისს ბრძოლასა და სისხლის ღვრას მხოლოდ მათმა სიკვდილმა მოუღო ბოლო და ქვეყანა მოასვენა.

ამნაირად, ვახტანგის ნაადრევი სიკვდილის შემდეგ, არამც თუ მარტო საქართველოს მთლიანობა ჩაიშალა, არამედ არეულობამ დას. საქართველოშიც იჩინა თავი და ქვეყნის უფრო მეტი დაქუცმაცების საშიშროება მწვავედ საგძნობი გახდა.

ქელათუ ყანის, ვახტანგ II-ის სიკვდილის შემდეგ, საქართველოს სამეფო ტახტზე ვისმე დასმას არ ჩქარობდა. ხუტლუბულა, უეჭველია, ეცდებოდა ყანის უმაღლეს დავით დემეტრეს-ძე დაემტკიცებინა, მაგრამ მას ამისთვის ვერ მოუცლია. შესაძლებელია, ამის მიზეზი გართულებული პოლიტიკური მდგომარეობაც ყოფილიყო.

ყამთაღმწერელს მოთხრობილი აქვს: „დაჯდა რა ქელათუ ტახტსა ზედა, განდგა ქალაქი საბერძნეთისა“, რათგან „რა საბერძნეთით მოსრულიყო ქელათუ, ჰგონეს უცალოება ყანისა და განდგეს“. მაგრამ ქელათუ ყანმა „მაშინ მოუწოდა ყოველთა სპათა მისთა და მეფისა დემეტრეს-ძესა დავითს [და] მთავართა ქართლისათა“ და „საბერძნეთში“ გაილაშქრა.

რაკი „საბერძნეთად“ აქ ნამდვილად რუმის სასულტნო იგულისხმებოდა და იქ ქელათუს გაყვანებისას მართლაც ტლაჯარის აჯანყება მოხდა, ამიტომ საფიქრებელია, რომ ქართველი ისტორიკოსის ზემომოყვანილი ცნობა ამ აჯანყების ერთ ეპიზოდთან უნდა ეხებოდეს.

„საბერძნეთითგან“ დაბრუნების შემდეგ, „მოუწოდა ყანმა დავითს და ჰრქვა: ვინათგან დასდევ თავი შენი მსახურებად ჩემთვის და სდგა ერთგულობასა ჩემსა ზედა, მომიცემია მეფობა და სამეფო შენთვის“-ო. რაკი ეს ამბავი ქელათუს ყანობის დასაწყისშივე არის ისტორიკოსისაგან ნაგულისხმევი, ამიტომ უნდა 1293 წ. იყოს მომხდარი. ამ თარიღის სისწორე რაშიდედინის იმ სიტყვებითაც¹ დასტურდება, რომ ქელათუმ სიკვდილის ორი წლით უწინარეს მეფობა დემეტრეს ძეს დავითს მისცა. ქელათუს მეფობის უკანასკნელი წელიწადი 1295 წ. იყო, ამიტომ ცხადი ხდება, რომ სპარსულ ისტორიკოსსაც თარიღად 1293 წ. ჰქონია ნაგულისხმევი.

2. დავით VI-ის საბრძანებლის საზღვრები და ოსთა ქართლში თარეში, ლოგორც ქვეყნის აშლილობის ერთი ნიშანთაგანი

მეფედ დაჯდომის ნებართვის მიღების შემდეგ რომ დავით დემეტრე თავდადებულის ძემ საქართველოს დედაქალაქისაყენ იბრუნა პირი, ყამთაღმწერელის სიტყვით, „თანა-წარმოატანა სპანი საქართვე-

¹ რაშიდედინის შეცდომით აქვს ნათქვამი მხოლოდ, რომ ვახტანგ მეფე აჯანყების გამო გადააყენა და მის მაგიერ დავითი გაამეფა. ვახუშტი თარიღად 1294 წ.-სდებს, ბროსეს 1292 წ. აქვს მიღებული.

ლოსანი. შანშა და ხუტლუბუღა და ყოველნი დიდებულნი“. ცხადია, რომ დავითის სამეფო უკვე სრულიად საქართველოს აღარ შეიცავდა, არამედ მხოლოდ ლიხთ-იმერეთისაგან-ღა შესდგებოდა.

მეფეს ეგონა, რომ მისი პაპის დანაშაული ჯაყელის წინაშე მის შვილს ბექას არ შეეძლო მისთვის, შვილიშვილისათვის, მოეხვია თავზე და პასუხისმგებლობა დაეკისრებია. ამიტომ დავითმა იფიქრა, რომ უკვე დრო იყო, მესხეთი პოლიტიკურად კვლავ უშუალოდ საქართველოს დაჰკავშირებოდა: ტფილისში დაბრუნებისთანავე მან „მოუწოდა სამცხით ბექასა“, რომ სხვებთან ერთად მასაც ქვეყნისა და სამეფოს საქმეებში მონაწილეობა მიეღო. მაგრამ დავით VI-ის მოლოდინი არ გამართლდა: ბექამ „არა ინება მოსვლად, რამეთუ ფრიად განდიდებულ იყო“ და „თვით არლარა წარვიდის არცა ყაანს წინაშე, არცა მეფესა თანა“-ო, განმარტებული აქვს ისტორიკოსს. სამაგიეროდ მან დავით VI-ის თავისი პირმშო შვილი „სამცხის სპასალარი სარგისი“ აახლა, რომელმაც დავითს მისი მამის დემეტრე თავდადებულისაგან მიბარებული ქონებაც მიართვაო.

საეჭვოა, რომ, თუ ერანის ილხანი დაიბარებდა, ბექას გაეებდა და არ წასულიყო, ასეთი ურჩობა რომც გაეებდა, ამას მონღოლთა ყაანები, უეჭველია, არ შეარჩენდნენ. მაგრამ დავით VI-ის მიწვევის სპასუხოდ ზრდილობიანი უარი ცხად-ჰყოფდა, რომ მის პოლიტიკურ მისწრაფებას საქართველოს კეთილდღეობა და ძლიერება-კი არა, არამედ პირადი პატივმოყვარეობა და ბატონობა შეადგენდა.

ჯერ კიდევ მაშინ, როცა დავით VI მეფედ დამტკიცებული არ იყო და საქართველოში არც-კი იმყოფებოდა, ქედს აქეთ გადმოსულ „იწყეს ოვსთა ოჭრებად, ჯოცად და რბევად და ტყუენვად ქართლისა“. ასეთი მეკობრებით გათამამებულებმა გორის ხელში ჩაგდება-კი მოახერხეს. მათი თარეშისა და ცარცვა-გლეჯის მოსასპობად ქართლის ერისთავის ბეგა სურამელის ძეს ამდას მეთაურობით ქართლებმა მოიყარეს თავი და გორს მიადგნენ. მრავალგზისი ბრძოლისა და ორთავე მხრით დიდი მსხვერპლის შემდეგ, „დასწყეს გორი სრულიად“. ოსები გორის ციხეში შეიხიზნენ და, როცა იქაც გაუჭირდათ, „ციხიდან მენ გარდმოუშვეს საბლითა კაცი და წარაველინეს მუხრანს მდგომთა თათართა-თანა“, დახმარების სათხოვნელად. იმათაც თხოვნა აუსრულეს, გაჰირყვებულ ოსებს დაეხმარნენ და ქართველებს ამ მეკობრე ოსებთან ზავი დაადებინეს. ცხადია, რომ ამნაირად მოწყობილს დაზავებას სულიერი განწყობილების დაწყნარება არ შეეძლო და, ჟამთააღმწერელის ცნობითაც, „მიერითგან შეიქმნა მტრობა შორის ქართველთა და ოვსთა“, რომელიც მე-14 ს. პირველ ათეულე-ბამდის გაგრძელდა.

დავით VI-ის გამეფების შემდეგაც, თუმცა „ფარაჯან ოვსთა მთავარი მსახურებდა კეთილად მეფესა“, როგორც საქართველოს ყმადნაფიცი, მაგრამ, რაკი დავით VI შემდეგშიც „უმეტესთა ჟამთა იყვის წინაშე ყაანისა“, ოსთა თარეში ქართლში იშვიათი შემთხვევა არ იყო. ამიტომაც „აქენდათ მტერობა ქართველთა და ოვსთა“ და ისე

იყვნენ ერთმანეთზე გაბოროტებულნი და „ესოდენ გარდაეკიდნიან ერთმანეთს“, რომ, თუ სადმე მათ შეხლა მოუხდებოდათ, „რომელიცა მძლე ექმნის, მოკლის“ მოწინააღმდეგეო.

ოსთა კანდიერება იმდენად დიდი იყო, რომ ქართლის ერისთავთ-ერისთავზე თავდასხმასაც თურმე ადვილ საქმედ სთვლიდნენ. ისტორიკოსს ერთი ასეთი შემთხვევის ამბავი აქვს მოთხრობილი: ამ ხანს „წარვიდეს ქალაქსა ორნი ოვსნი ვაჰრობად“, თითონაც მუზარად-ჯაქვით შექურვილნი და ამაღაც. უკან დაბრუნებისას, მათ გზაზე დახედრილ ერთ გლახათან ბაჰიობა დაუწყიათ და დაცინვით უთქვამთ: „ევედრე ღმერთსა, რათა დღეს ჩვენი და სურამელის ბეგას შვილის ქმალი ერთგან შეიყარნენ“-ო. შემთხვევით ამ ორ ოსს, რომელთაგან ერთს სახელად სათხისი ჰრქმევია, მეორეს უზურაბეგ, ნატერა აუსრულდათ და, პატარა მანძილის გავლის შემდეგ, მათ შეხვდათ კიდეც „ნადირობასა შინა მყოფი რატი მცირითა კაცითა და უსაქურველო“. რაკი ოსებმა ბეგა სურამელის შვილი ასეთს მდგომარეობაში ნახეს, მისი უსაქურველობით გათამამებულები „მყის ზედა მიეტევნეს“. მაგრამ რატიმ „ალილო ფარი და დაუდგა სივიწროესა წყლის გასაველსა“ და ჯერ სათხეს „უხეთქნა მუზარადსა, გაუპო და ჩამოაგდო“ მკვდარი, შემდეგ, როდესაც რატის „უზურაბეგ მოუტდა, ჰკრა მასცა ჯაქვიანსა მჭარსა, განუკუთეთა და ჩამოაგდო“ ისიც. მაშინ-კი მათ თანამყოლ „სხვათა ოვსთა“-ც თავიანთ მეთაურების ასეთი მოულოდნელი მარცხი და სიკვდილი რომ ნახეს, გაქცევა იჩიეს.

ზემომოყვანილი ამბავი საყურადღებოა, როგორც მკაფიოდ გამომჟღავნებული გარემოება, თუ რაოდენად შერყეული ყოფილა უკვე მაშინ აღმ. საქართველოს მოსახლეობის მყუდროება. ადამიანს მიმოსვლის უშიშროება-კი უზრუნველყოფილი აღარ ჰქონია და მეკობრობა იმ დროს, როგორც ჩანს, ჩვეულებრივ მოვლენად უნდა ყოფილიყო ქვეული.

3. ერანის საყაანოს მონღოლთა შინაურს ბრძოლაში აღმ. საქართველოს მეფის ჩათრევა

ერანის ილხანების ნოინებსა და ქელათუს შორის ჩამოვარდნილი მტრობის გამო რომ მონღოლთა ბატონიშვილმა ბაიდუმ გაყაანება მოიწადინა, შეთქმულების შესახებ გაფრთხილებულმა ქელათუ ყაანმა, თალაჯარის რჩევით, მისი მონაწილე ნოინები არ დახოცა, თუქალ ნოინი-კი საქართველოშიც-კი წარმოაგლინა.

საქართველოში 1295 წ. მოსვლის შემდეგ, თუქალი იიდგა მთათა აჩარატი სათა და იქითგან დავით VI-ესთან მოლაპარაკება მოიწადინა. მეფე რომ თუქალთან მივიდა, მან, უეჭველია, წინასწარ განზრახული მიზნით, დავითი დიდი პატივისცემით მიიღო და „შეიყვარა“. ამასთანავე თუქალმა „ინება, რომელ ფიცთა მიერ ქმნან ერთობა სიყუარულისა“. ეს განზრახვა განახორციელეს კიდეც: „დაამტკიცეს ერთობა“. ამ შეთან-

ხმებასა და ერთობის ხელშეკრულებას თან ქონებრივი გამორჩენაც დაერთო. სახელდობრ, თუქალმა დავით VI-ეს „მოსცა დმანისი, რომელი აქ-
ენდა ხუტლუბულას ძმასა, განძასარსა“. როგორც ვიცით, დმა-
ნისი დემეტრე II-ეს ჯერ კიდევ სადღუნ მანკაბერდელმა დასტყუა და მაშინაც
ასეთი მნიშვნელოვანი ქალაქის სხვის ხელში გადაცემა მეფეს ძალიან ეძნელე-
ბოდა. მით უმეტეს დიდ მონაპოვრად უნდა მიეჩნია მისი დაბრუნება დავით
VI-ეს, რომლისთვისაც ეს გარემოება ორი თვალსაზრისით იყო სასიამოვნო:
ერთი მხრით, როგორც ხუტლუბულას გავლენიანობის შემცირების გამომჟღავ-
ნებელი, ხოლო მეორე მხრით, როგორც სამხედრო თვალსაზრისითაც და ეკო-
ნომიურადაც მნიშვნელოვანი ქალაქის კვლავ დაპატრონება.

4. ერანში ყაზან ყაანის გამარჯვება და სახელმწიფოებრივი მოღვაწეობა

ცხადია, თუქალ ნოინის ზემოაღნიშნული მოქმედება პოლიტიკური.
მიზნით იყო ნაკარნახევი და ბაილუს გაყაანებისათვის ნიადაგის შეშზადებასა
და მომხრეთა შეგროვებასთან უნდა ყოფილიყო დაკავშირებული. მართლაც,
1295 წ. მარტის დაშლევს თუქალი საქართველოში შეკრებილი ჯარითურთ
ქელათუ ყაანის წინააღმდეგ დაიძრა. ეს საკმარისი აღმოჩნდა, რომ ერანში,
ფილსუვართან მდგომი ქელათუ ყაანი შეეპყრათ და 1295 წ. 24 მარტს მოე-
კლათ. ორი დღის შემდეგ ბაილუ ყაანად დასვეს, მაგრამ ბაილუს ერანის ილ-
ხანობა მეტად ხანმოკლე გამოდგა: შვიდი თვისა და ათი დღის შემდეგ, 1295 წ.
4 ოქტომბერს ბაილუ უკვე ყაზანმა მოაკვლევინა და თვითონ გაყაანდა.

რაკი, მონღოლური წესის მიხედვით, ბაილუს მოკვლასთან ერთად „მის-
თანა მრავალნი ნოინნი“ მის მომხრეებად ცნობილნიც დაისაჯნენ,
ამიტომ დავით VI-საც სახიფათო მდგომარეობა შეექმნა იმ კავშირის გამო,
რომელიც მას ბაილუსთვის თავგამოდებულ მომხრე თუქალ ნოინთან ჰქონდა.
მაგრამ ამ დროს განსაცდელს გადაურჩა, „დაიცვა ღთონ მეფე“-ო. სამაგიე-
როდ თავზარდაცემული თუქალი შიშით ერანითგან „ივლტოდა და მივიდა
სამცხეს ბექასასა, რომელი მთავრობდა ტასისკართგან
ვიდრე კარნუქალაქამდე“. თითონ თუქალმა დავით VI-სთან შეხიზვნა
თავისთვის სახიფათოდ მიიჩნია, მაგრამ თავისი „შვილი წარგზავნა მე-
ფისა დავითის წინაშე“.

ყაზან ყაანი, რასაკვირველია, ამას თუქალს არ შეარჩენდა და ამიტომ
„წარმოავლინა მოციქული მეფესა და ბექასა [წინაშე]“ და
მოსთხოვა, რომ „მისცენ თუქალი და შვილი“. ყაანმა ეს მოთხოვნა ორი-
ვეს „ორგზის“ შემოუთვალა, მაგრამ იმათ შეხიზნებულების გაცემა არ უნდო-
დათ და ცდილობდნენ, რომ ყაანს მათთვის ეპატიებინა და თუქალისათვის
მიეცა წინასწარ „პირი და ბექედი უცნებლობისა“. ყაზანმა ეს დასრულა.
და დავით VI-მა და ბექამ ამის შემდეგ „მისცეს თუქალი და მისი
შვილი ყაანს“.

თუმცა, თუქალისა და მისი შვილის დანებების გამო, ყაზან ყაანი დავით მეფის კმაყოფილი იყო, მაგრამ მაინც მან პირადად ყაზანთან წასვლა ვერ გაბედა: „ვერ გულის იდგინა წარსვლა ურდოსა, შიშისათჳს, რომელ აქენდა სიყუარული თუქალისი“, ვაი თუ ბოლოს ისეთივე საქმე დამემართოს, როგორც თუქალსაო.

1295 წ. გაყანებული ოცი წლის ქაბუკი ყაზანი გამაჰმადიანებული იყო და, ილხანად ქცევის შემდეგ, მან განკარგულება გასცა, რომ ყველგან მის საბრძანებელში ქრისტიანეთა ეკლესიები, მონასტრები, ცეცხლთაყვანისმცემელთა საგზებლები და ბუდდას მოძღვრების მიმდევართა სამოციქულოები დაენგრიათ, ხოლო ხატები და ქანდაკებები დაელეწათ. თავაშვებული სარწმუნოებრივი ღვენა, განადგურება და ცარცვა-გლეჯა დაიწყო ისეთივე სიმკაცრით, როგორც მაჰმადიანობის ბატონობის უსაშინელეს ხანაში იყო ხოლმე. სხვა ქვეყნებთან ერთად, რასაკვირველია, საქართველოცა და სომეხთა თემებიც დაზარალდნენ. ამ ღვენა-განადგურების თაოსნობასა და ხელმძღვანელობას ქართველი ჟამთააღმწერელი და სტ. ორბელიანი ნაურუზ ნოინს მიაწერენ. მაგრამ ქრისტიანეთა ღვენა რომ მართო ნაურუზის გავლენის შედეგად არ შეიძლება მიჩნეულ იქნეს, თუნდაც იქითგანაც ჩანს, რომ წინანდელზე მეტი სიმკაცრით სარწმუნოებრივი ღვენა 1298 წ.-საც ატყდა, როდესაც ნაურუზი უკვე მკვდარი იყო.

ყაზან ყაანის დროს. ქრისტიანეთა ღვენილობისდა მიუხედავად, ქართველი ჟამთააღმწერელი ყაზანს, როგორც მმართველს, ძალიან აქებს სამართლიანობისა და წესიერების დამყარებისათვის. მისი სიტყვით „იყო ყაზან ფრიად რამე კეთილი და უბოროტო და სიმართლისმოქმედი იყო უფროს ყოველთა უწინარესთა ყაანთა“-ო. გაქირვებული ხალხის მდგომარეობას იმდენად დიდ ყურადღებას აქცევდაო, რომ, შეიტყობდა თუ არა, „გლახაკთა და შეურაცხთა კაცთა“ რაიმე გასაჰკირს, უეჭველად „თვით განიკითხის პირისპირ“. ყაზანს იმდენად „უყუარდა სამართალი, რომელ დღეთა მისთა არა იქმნებოდა ძალი და უსამართლობა არც დიდთა და არც მცირეთა“-ო.

მის დიდ ნოინს ხუტლუშაჰს საშუალება ჰქონდა პირადად დარწმუნებულ იყო როგორ სცარცავდნენ და ჰყელფავდნენ ხალხს აღმ. საქართველოში მონღოლთა საყაანოს გადასახადების ამკრები მოხელეები. საქართველოთგან დაბრუნებულმა ხუტლუშაჰმა ყაზან ყაანის კარზე ამ სამმართველოს უფროსს სადრ-უდ-დინ ზენჯანელს აღმუთოებით უსაყვედურა კიდევაც, რომ მისი ხელქვეშეთი მოხელეები ამ ქვეყნის ფინანსიურს კეთილდღეობას ძირს უთხრიან. იმის მაგიერ, რომ ამ უფროსს თავისი უწყების ანგარი თანამშრომლების ალაგმვა ეკისრა, სადრ-უდ-დინ ზენჯანელმა იმის შიშით, რომ ყაზან ყაანი ამ გარემოებას შეიტყობდა და ამისთვის უღმობელად პასუხს აგებინებდა, დასწრება მოიწადინა: ყაზან ყაანთან წარსდგა და თავისი დანაშაულება ურცხვად თვით ხუტლუშაჰს გადააბრალა, საგადასახდო სამმართველოს ამ ვერაგმა უფროსმა ილხანს მოახსენა: ხუტლუშაჰის ხელქვეშეთმა ჯარის უფროსებმა საქართველო გაანადგურესო. ყაზან ყაანმა ამის გამო ხუტლუშაჰს აღმაცერად ცქერა დაუწ-

ყო, მაგრამ მერმე გაიგო, ვინც იყო ნამდვილი დამნაშავე და ეს უღირსი, თანაც ვერაგი ადამიანი ყაზანმა ხუტლუშას მისცა მოსაკლავად.

ყაზან ყაანს ქართველი ჟამთააღმწერელი ტყუილად არ აქებებს: ერანის ილხანებს შორის ის მართლაც საუკეთესო და ნიჭიერი, ქვეყნის კეთილდღეობის გაუმჯობესებაზე შზრუნველი მმართველი იყო. სახელმწიფოს წესწყობილებისა და სამართლის, ისევე როგორც ეკონომიური პოლიტიკის არც ერთი ძირითადი საკითხი არ ყოფილა, რომლისთვისაც ყაზან ყაანს ყურადღება არ მიექცეოს და მათ გასაუმჯობესებლად ფრიად მნიშვნელოვანი ღონისძიება არ ეხმაროს.

ყაზან ყაანმა კარგად იცოდა იმ აუწერელი უწყსოებისა და თავაშვებული ბოროტმოქმედების ამბავი, რომელსაც საყაანოს ყველა მოხელეები ურცხვად აწარმოებდნენ. ამის ძირიანად ამოსაფხვრელად, ყაზანმა თავის მთელ საბრძანებელში ხალხისა და ქონების ხელახალი აღწერა მოახდენინა, განსაზღვრა თითოეულზე შეწერილი გადასახადის ოდენობა, შეადგენინა „ხარაჯის კანონი“ და მისი დამტკიცებული დედნითგან საყაანოს ბეკლით შემკულ-შემოწმებული ამონაწერები დაარიგებინა მოსახლეობისათვის, რომ თითოეულ მათგანს სცოდნოდა, რა-და-რა გადასახადი, სახელდობრ რა ოდენობით უნდა გამოეღო ყოველ ნახევარ წელიწადს, რათგან ყაზან ყაანმა გადასახადების ასაკრები ვადა წელიწადში ორჯერ დააწესა. გადასახადების ზოგადი ნორმები ქვეზეც ამოაქრეინა და მოედნებზე და მიზგითების კედელზე დაამაგრებინა. ამასთანავე ილხანმა საყოველთაოდ გამოაცხადა, რომ ყოველი ქვეყნის საგადასახადო სამმართველოს უფროსი (ბასკაკი), მოიჯარადრეთა მთავარი გამგე (მელიქი) და მდივან-მწიგნობარი (ბიტექჩი), რომელიც დაკანონებულ ცნობებს შესცვლიდა და სიმართლეს უმტყუნებდა, სიკვდილად დაისჯებოდა, და ამ თავის განკარგულებას ყაზან ყაანი უღმობელად ასრულებდა კიდევ.

უკვე ჩინგიზ-ხანის დროითგან მოყოლებული, ყველა ყაანებმა იცოდნენ, რომ ხალხისათვის ნამდვილ რისხვას სამიმოსვლო ბეგარა, ე. წ. საიამე წარმოადგენდა. დავალებათა და საქმის სასწრაფოობისა და აუცილებლობის მომიზეზებით, მონღოლთა ყაანების ბატონიშვილები, ელჩები და სხვა მოხელეები გლეხაკებს მუშაობის დროსაც-კი ართმევდნენ ხოლმე ცხენებს. არა ერთი მათგანი წაყვანილ ცხენს, თუ მოეწონებოდა, პატრონს ალარკ უბრუნებდა. ყაზან ყაანმა შიკრიკებს გლეხებისაგან ცხენ-სახეღრების წაყვანა-წართმევაც კვლავ სასტიკად აუკრძალა.

მიწის გადასახადებით მეტისმეტი დატვირთულობისა და მაშინ გამეფებული საშინელი მეფახშეობის გამო, მისი დამუშავება ხელსაყრელი აღარ იყო. ამიტომ გლეხები თავიანთ მიწას სტოვებდნენ და გარბოდნენ: ქვეყანა გაუცაცრიელდა და გაობრდა. ყაზან ყაანმა ამ საშიში მდგომარეობის გამოსასწორებლად და მიწისმოქმედებისათვის ხელშემწყობი პირობების შესაქმნელად, რაკი ნაოსარი სოფლების კვლავ ადღგენა განიზრახა, მოახალშენეთა წასაქმებლად დააკანონა, რომ ყოველი მეკომური, რომელიც გაპარტახებულ მიწას დაამუშავებდა და კორდს გასტეხდა, პირველ წელიწადს ყოველგვარი გადასახადისაგან იქმნებოდა განთავისუფლებული, მეორე წელიწადს გადასახადის ნორ-

მის მხოლოდ ერთი მესამედი ნაწილი გამოერთმეოდა, მესამე წელიწადს-კი ნახევარი. ამისათვის მან ცალკე საახალშენო სამმართველოს მსგავსი დაწესებულებაც-კი დააარსა.

ქვეყნის ეკონომიური კეთილდღეობისათვის ფართო საფუძვლის შესაქმნელად, ყაზან ყაანმა კერძო მესაკუთრეთა ნაოხარ მიწებსაც მიაქცია ყურადღება და ბრძანება გამოსცა, რომ ყველას უფლებას აძლევდა დიდი ხნის განმავლობაში მიტოვებულ-დაუმუშავებელი, კორდგაუტეხელ მიწად ქცეული, სხვისი საკუთრება თუნდაც მესაკუთრის დაუკითხავად მოსახნავად და დასამუშავებლად აეღო. პატრონის ნებარება მხოლოდ იმ შემთხვევაში იყო საჭირო, თუ მიწა მარტო ორი წლის განმავლობაში არ იყო დამუშავებული. თუნდაც რომ ნაოხარ მიწას შემდეგში ნაკვეთის წინანდელი პატრონი გამოსჩენოდა და კორდგამტეხელსა და მოახალშენეს წამოსდავებოდა, წართმევის უფლება მას მაინც არ ჰქონდა, შეეძლო თავისთვის იმ გადასახადის მხოლოდ ერთი მესამედი მოეთხოვა, რომელსაც მოახალშენე, ან დამუშავებელი მანამდე მთავრობას აძლევდა.

ყველა ამ ღონისძიებამ ქვეყნისა და მოსახლეობის ეკონომიური მდგომარეობის ნელნელა გაუმჯობესებას შეუწყო ხელი.

ნ. ურთიერთი უნდობლობა ყაზან ყაანსა და დავით VI-ეს შორის, დავით მეფის ურჩობა და მისი ქცევისა და პოლიტიკის საბედისწერო შედეგი ქვეყნისათვის

1297 წ. ნოემბრის დამდეგს ყაზან ყაანმა დავით VI-ეს მოციქული გამოუგზავნა და თავისთან მიიწვია. მეფეც თითქოს ურდოში წასასვლელად გაემზადა, მაგრამ ამის მაგიერ კახეთში და ჰერეთში მივიდა. იქ მას მიეგებნენ „ჰერ-კახნი დიდებულნი და აზნაურნი“, მათ შორის აგრეთვე „ერი-სთავი სამადავლა, კაცი ყოვლითა საშქედროთა ზნითა შემკობილი და მოისარი რჩეული“. ჰერეთში მეფე დარბაზის კარს მყოფ უმაღლეს ხელისუფლებს შეეკითხა, „განეზრახა ვაზირთა, უკეთუ წარვიდე ურდოსა, [ანუ არა]“-ო. ეტყობოდა, რომ დავით VI-ეს, თუქალთან წინანდელი მეგობრობის გამო, მაინც ყაზანის შურისძიებისა ეშინოდა და წასვლა არ უნდოდა, მაგრამ „დაუმტკიცეს ვაზირთა წარსვლა“ და ისევ გამგზავრება ურჩიეს. მეფემ ამ რჩევას არავითარი ყურადღება არ მიაქცია: ყაზანთან გამგზავრების მაგიერ, მთიულეთში შეიხიზნა და ქინვანში გამაგრდა. აქ დავით VI-ემ „შეკრა სიბა და მცველნი დაუდგინა“, თვით მეფე-კი, სტ. ორბელიანის ცნობით მოდამნახეს ციხეში ყოფილა დაბინავებული.

დავით VI მარტო ამით არ დაკმაყოფილებულა: მან იმავე საშუალებას მიჰმართა, რომლითაც თავის დროზე დავით-ნარინი მოქმედებდა ხოლმე. მეფემ გადასწყვიტა ერანისა და ოქროს ურდოებს შორის არსებული მტრობით ესარგებლა და ილხანის წინააღმდეგ სწორედ მათი ეს მეტოქე აემხედრებინა. ამ მიზნით დავით VI-ემ „წარავლინა ძმა თვისი უმარწემესი ვახტანგ ელჩად დიდისა ბათოს შვილის შვილისა“ წინაშე და შეჰპირდა, „უქადა გზა გამოსვლად ყაანს [ყაზანს] ზედა“, რასაკვირველია, თუ იგი

მის წინააღმდეგ დაეხმარებოდა. ჩრდილოეთის ურდოს ყაანისათვის ეს იმდენად სასიხარულო ამბავი იყო, რომ ასეთი წინადადება, რასაც ირველია, „მან კეთილად შეიწყნარა“.

ერანის ილხანისათვის ეს ამბავი მეტად სახიფათო შესაძლებლობის მომასწავებელი იყო, რომ აღმ. საქართველოს მეფისა და ოქროს ურდოს ყაანებს შორის პოლიტიკური კავშირის ჩასაშლელად მას ყოველი ღონისძიება არ ეხმარა. რათგან საეპარისი იყო დავით VI-ის ჩრდილოეთის ულუსისათვის დარიალანის კარი გაეხსნა, რომ ერანის ილხანის საბრძანებელი დიდს განსაცდელში ჩაეარდნილიყო. ამის გამო ყაზან ყაანმა საქართველოში „წარმოგზავნა ხუტლუშაჰ მკედარ-თ-მთავარი... დიდი თა სპითა“, რომელმაც ტფილისში მოსვლისთანავე გაგზავნა „მოციქული მეფესა დავითს წინაშე“ და შეუთვალა, რომ მონღოლები მეფესთან ზავს დასდებდნენ, თუ იგი შეჰფიცებდა „ერთგულობასა ყაზანისასა და არა მიჰცევასა მტერთა კერძო“, ე. ი. თუ ოქროს ურდოს ყაანს არ მიემხრობოდა. ამალტჰმის ასრულების საწინდარდ მონღოლებმა მეფისაგან „ითხოვეს კაცნი სარწმუნონი მისანდობელად“.

დავით VI ამ პირობას დათანხმდა, მაგრამ თავის მხრივაც ერანის მონღოლებისაგან „ითხოვა მძევალნი“, რის თანხმობაც მიიღო. ამის შემდეგ მეფემ წარავლინა „კათალიკოზი აბრამ, ბურსელი ივანე, ტფილელი ყადი“. ყაზან ყაანის ხელისუფლებმა მეფეს „მისცეს ბეჭედი ყაანისა და სიმტკიცე უენებლობისა“, ხოლო მძევლებად გამოგზავნეს თვით „ხუტლუშას შვილი სიბუჩი (სტ. ორბელიანი თ შიპაუჩი), ყურუმჩის ძმა არფა და სხვათა ნოინთა შვილნი“. უკვე მთელ ამ გარემოებითგან ჩანს, თუ რამდენად შემფოთებული ყოფილა ერანის ილხანი იმ საშიშროებით, რომელსაც აღმოსავლეთ საქართველოსა და ჩრდილოეთის ურდოს პოლიტიკური კავშირი უქადდა.

როცა დავით VI-ემ თავისი უენებლობა ამ წესით უზრუნველყო, წავიდა ხუტლუშათან და ყაზან ყაანთან გაზაფხულზე გამგზავრებას შეჰპირდა. ამის შემდგომ მეფე თავისთან დაბრუნდა; მასთან მძევლებად დატოვებული მონღოლები უხეად დაასაჩუქრა, „მისცა ნიკი დიდი და განუტევა“. ხუტლუშაც საზამთროდ რანში წავიდა. მაგრამ გაზაფხულზე დავით VI-ემ ყაზან ყაანთან წასვლა მაინც არ მოისურვა, რათგან ილხანს არ ენდობოდა. ამის მაგიერ მეფემ ისევ ჩრდილოეთისაკენ იბრუნა თავისი პოლიტიკური გეზი და კვლავ „წარავლინა ძმა მისი ბაადურ დიდისა ყაანისა თოხთას წინაშე“ ისეთივე წინადადებით, როგორითაც პირველად. თოხთა ყაანს (1290—1312 წ.), რა თქმა უნდა, წინანდებურად გაეხარებოდა, ისევე როგორც ყაზან ყაანს უნდა ამ საკციელით განრისხებული ყოფილიყო, მაგრამ პოლიტიკური შორს-გამჰყერტელობა მაინც მას სიფრთხილეს უქარნახებდა.

1301 წ. ყაზან ყაანმა შირვანსა და ლეკეთის მთიანეთში გასწია სანადიროდ. მაგრამ ამავე დროს პოლიტიკური საქმეც მოაგვარა: აქ მას მორჩილების გამოსაცხადებლად დიდი ხნის წინათ აჯანყებული ლეგების ტომთა მეთაურები წარუდგნენ. ამას გარდა ერანის აღერბეჯანითგან კავკასიონის მთებ-

ში გაქცეულები და ყაჩაღად გავარდნილებიც, რომელნიც მეზობელ სანახებებს თავიანთი მეკობრობით მოსვენებას არ აძლევდნენ, ბლომად შეიპყრეს და დახოცეს.

საქართველოში ილხანმა ისევ ხუტლუშა გამოგზავნა, ეხლა უკვე „სპითა ურიცხეთა“ და მეფეს ისევ შემოუთვალა, რომ მას თავისი დაპირება აესრულებინა, თანაც სამაგიეროდ ბევრს რამეს ჰპირდებოდა. დავით VI-ემ ისევ „წარაელინა კათალიკოზი აბრაამ, ყადი ტფილელი და იოანე ბურსელი“. ხუტლუშამ იოანე ბურსელი შეიპყრა, ცხადია, ვითარცა მეფის შეპირების დარღვევისათვის ერთი პასუხისმგებელი მძევალთაგანი, კათალიკოზი და ყადი-კი უკან გამოისტუმრა. ამას გარდა მონღოლებმა „მოაოქრეს სომხეთი, ქართლი, თრიალეთი, ერწო“, თითონ-კი მუხრანში დაბანაკდნენ და იქითგან მოყოლებული თიანეთამდის მთელი არე დაიკავეს.

ადვილი წარმოსადგენელია, თუ რა დაემართებოდა ამ მხარეს, მაგრამ, რაკი მონღოლებმა ამითაც თავიანთს მიზანს მაინც ვერ მიაღწიეს, ამიტომ ისევ დავით VI-ესთან მოლაპარაკება დაიწყო. მეფე ამ შემთხვევაშიც წინანდებურად მოიქცა და 1302 წლამდე ყოველ შემოდგომა-გაზაფხულზე ამის მსგავსივე ამბავი მეორდებოდა. ასეთ პირობებში აღმ. საქართველოს მდგომარეობა. რა თქმა უნდა, თანდათან სულ უფროდაუფრო უნდა გაუარესებულიყო, რათა დავით VI-ისაგან მიცემული სიტყვის დარღვევისათვის პასუხისმგებლად მონღოლები ხალხსა ხდიდნენ.

ამ დროს მეფის მთიულეთში შეხიზნის გამო აოხრდა „ქართლი უბოროტესად“, მაგრამ ყანის მრისხანება ყველა სხვა თემებზე მეტად სწორედ იმ ადგილებსა და ხეობებს დაატყდათ თავს, სადაც დავით VI იმალებოდა. თუმცა უთანასწორო ბრძოლის წარმოება ამ მწირი თემის მცხოვრებთათვის მეტად ძნელი იყო, მაგრამ შალვა ქვენიფნეველს რომ არ ეღალატა და მონღოლებთან მისულს არაგვის ხეობის გზებზე გაძლოდა არ ეკისრა, ამ თემის ბუნებრივი პირობების წყალობით, მთიულეთს წინააღმდეგობის გაწევა კიდევ დიდ ხანს შეეძლო.

მაინც, რაკი დიდებულთა უმრავლესობა მეფეს მხარს უჭერდა და ადადგეს ერთგულებასა მეფისასა სურამელი აჰმადი, ამირ-ჯიბი აბაზასძე კილა და აზნაურნი ქართველნი და სომხთარინი, დავით VI-ემ ბრძოლის გაგრძელება მოახერხა და ცხაატში შესულ მონღოლებს დიდი ზიანი-კი მიაყენა: სწორედ ამ დროს „მოსწყდა თათარი“, რომელნიც-კი „შემოსრულ იყუნეს ვიწროსა გზასა კაცი მეომე ვითარ ხუთასი, რომელნი ვეღარ გამოესწრნეს გზისა სივიწროისაგან“ და ამის წყალობით „შეიპყრეს ხუთასივე“.

მაგრამ მონღოლთა ბანაკი მრავალრიცხოვანი ჯარისაგან შესდგებოდა, მათ ომის გაგრძელება დაუბრკოლებლივ შეეძლოთ: აქ ხომ მარტო მონღოლები არ იბრძოდნენ, მათ ჩვეულებრივ თვით საქართველოთგან გამოყვანილი ჯარის გამოყენებაც იცოდნენ. ხოლო ამ შემთხვევაში მონღოლებს „შემწყდა ყაყადა ივანესძე შანშა“ მხარგრძელი და „მესხნი ლაშქარნი, რომელნი

წარმოველინენ სამცხის მთავარსა ბექასა, — თორელნი, თმოგველნი და ტაოელნი“.

დავით VI-სა და მის მომხრე ზემოაღნიშნულ დიდებულებსაც კარგი და გულადი მებრძოლნი ჰყავდათ. მათ შორის ყველაზე მამაცი და მარჯვე, რასაკვირველია, თვით არაგვის ხეობის მოსახლეობა იყო, რომელიც თავის კერას იცავდა, და რომელმაც ამ კუთხის ყოველივე ბილიკი ზედმიწევნით იცოდა. საერთოდ „მთიულელნი იყუნეს ფერკით მალე“ და ქვეითად ბრძოლაც ეხერხებოდათ, მონღოლებს-კი უფრო ამხედრებულთ უყვარდათ ომის წარმოება. ბუნებრივი პირობების წყალობით, არაგვის ხეობის ვიწროებში ისე ადვილად „ცხენოსანი ვერ შეუვიდოდა საომრად“ და ამიტომ აქ უნებლიედ „ქუეითად იბრძოდეს თათარი“.

მაინც თავიანთ სიმრავლით დაიმედებულმა მონღოლებმა ყურუშში ნოინის მეთაურობით ცისკარზე იერიშის მიტანა გადასწყვიტეს, რათგან იცოდნენ, რომ დავით VI სწორედ იქ იყო შეფარებული და „სპანი მეფისანი“ იმ დროს დაბანაკებულნი იყვნენ „ქადის თავსა, გორასა რასმე, რომელ არს ცისკარეს პირისპირ“.

დაიწყო ცხარე და უალრესად სისხლისმღვრელი ბრძოლა, მაგრამ დავით VI-ის მეომარი მტერს უშიშრად უხედებოდნენ და „ქეთილად ბრძოდეს. შინაურნი მეფისანი, ქადით და ქევით მოსრულნი რჩეულნი“. მოლაშქრენი და ამიტომაც „უმეტეს მოისრვოდეს თათარი“.

რაკი მონღოლთა ჯარს დიდი ზარალი მოუვიდა, მათმა მხედართმთავარმა „იხილა სიმაგრე ქვეყნისა და ცნა, რომელ არა ეგების შესვლა ცისკარეს“. რაზან დასახული ამოცანა განუხორციელებელი რჩებოდა, ამიტომ „აიყარა ღამით გზასა ღომისთავისასა“ და გაჯაერებულ გულზე „დაესხა ქართლს“. აქ, თუ სადმე გაუნადგურებელი გადარჩენოდით, „მოაოკრეს და წარვიდეს ყაანს ყაზანს წინაშე“.

უკვე 1299 წ., როდესაც ყაზან ყაანმა გაიგო, რომ დავით VI ერთგულების ფიცის შემდგომაც, ოქროს ულუსის ყაან თოხთასთან მის წინააღმდეგ მოლაპარაკებას აწარმოებდა, განრისხებულმა გადასწყვიტა მის მაგიერ აღმ. საქართველოს სამეფო ტახტზე სხვა დაესვა. მისი არჩევანი ამ შემთხვევაში დავით VI-ის სულ უმცროსი ძმის გიორგიზე შეჩერდა, რომელიც ამ დროს ჯერ კიდევ მცირეწლოვანი იყო და მესხეთის მთავრის ბექა ციხისჯვარელ-ჯაყელის სახლში იზრდებოდა. მის მოსაყვანად ყაზან ყაანმა ალინაყის შვილი ყურუშში ნოინი, კიდევ ერთი თავისი შინაურთავანი და შანშა მხარგრძელი წარგზავნა. ბექამ თანხმობა განაცხადა და გიორგი უფლისწული თავისი ჯარითურთ მათ გამოაყოლა. რასაკვირველია, ყაანს ეს უფრო მისი უფროსი ძმის მოსაგონებრებად ჰქონდა ჩადენილი, თორემ სხვაფრივ მცირეწლოვან გიორგის თითონ მონღოლებისათვის რა სარგებლობის მოტანა შეეძლო? თუმცა იგი „დასვეს მეფედ ტფილისს“, მაგრამ, რამდენადაც ქართლსა და მის მთელს ჩრდილო თიანეთის ნაწილში დავით VI მეფობდა და „სომხთარიც“ მას მხარს უჭერდნენ, „ყრმა მცირე გიორგი“ ნამდვილად იქცა მხოლოდ „მეფედ ტფილისისა“. ამრიგად, ამითაც მონღოლებისათვის სახირო არა სჩანდა რა..

1301 წ. გაზაფხულის დადგომისთანავე ხუტლუშა ნოინი რომ ყაზან ყაანის ბრძანებით „სპითა უძლიერესითა“ ისევ საქართველოში წამოვიდა, ჯერ „მოიწია ტფილისს და ეგულებოდა შესვლად მთიულეთს“. მაშასადამე, ისევ სისხლის ღერა და ქვეყნის აოხრება უნდა დაწყებულიყო. ამდენი ხნის განმავლობაში აღმ. საქართველოს ყოველწლივმა დაწიოკებამ ისინაც შეაფიქრიანა, რომელნიც აქამდე დავით VI-ის უპერდნენ მხარს და მასთან ერთად მონღოლთა წინააღმდეგ იბრძოდნენ. მათ უკვე საკმაო შემთხვევა ჰქონდათ დარწმუნებულიყვნენ რომ, აღმ. საქართველოს ერთ პატარა თემში შემწყვდეულთ, თავიანთ თავისა და უფრო-კი მეფის დაცვის გარდა, არაფრის გაკეთება არ შეეძლოთ. ასე მონღოლების დამარცხებაზე ფიქრი მხოლოდ თავისი თავის მოტყუება იქნებოდა. ამავე დროს ხალხი იწყვიტებოდა და ქვეყანაც განადგურდა.

მხოლოდ თავზე ხელადებულ კაცს შეეძლო ამ საშინელი გარემოებისათვის ანგარიში არ გაეწია და ასეთი ბრძოლის აუცილებელს შედეგს არ შეეშინებინა. ეამთაღმწერელიც ამბობს: როდესაც მონღოლთა ამოდენა ლაშქრის მოსვლა „ცნეს დიდებულთა ამის სამეფოსათა, განკრთეს და ეძიებდეს ღონესა, რათა განერნეს პირისაგან თათართასა“ და ვინც-კი ჯერ კიდევ მონღოლთა წინაწლების ქლეტას გადურჩა, „შეკრბეს მეფესა დავითს წინაშე და მოაქსენებდეს, რათა წარვიდეს ყაზანს წინაშე“, ისე-კი, რომ წინასწარ მისგან „ფიცო და სიმტკიცე აღიღოს უვნებლობისა“.

უეჭველია, დავით VI-ის ეს საუბარი ვერაფრად მოეწონებოდა, მაგრამ მაინც გარეგნულად ვითომც დათანხმდა: „ისმინა მეფემან“-ო. მან ყაზან ყაანს „სთხოვა ზავი და ფიცო“. ერანის ილხანმაც „აღუთქვა უვნებლად ყოფა მეფისა და დაცვა ქვეყნისა“, მაგრამ მხოლოდ იმ პირობით, „უკეთუ ოდენ იხილოს ყაანი“. ამის შემდეგ მონღოლთა მბრძანებელი ჰპირდებოდა, რომ ისევ ისე „წარმოგზავნონ დაცული მშვიდობით“.

შეთანხმებისა და ყაანისაგან უვნებლობის წიგნის მოსატანად მეფისაგან იგივე ივანე ბურსელი იყო წარგზავნილი და მანაც დაეღებულები საქმის ასრულება შესძლო: „აღიღო პირი მტკიცე და მოვიდა მეფესა წინაშე“. ეს ამბავი, რასაკვირველია, ყველას გაეხარა და ეხლა უკვე დავით VI-ის დათინებით ურჩევდნენ წასულიყო, მით უმეტეს, რომ მონღოლებმა მძევლებიც კი შემოსთავაზეს. მაგრამ, როცა წასელის დრო დადგა, მეფე კვლავ შიშმა შეიპყრო და წასვლა აღარ მოიწადინა. საქართველოში ყველას საშუალება ჰქონდა დარწმუნებულიყო, თუ რაოდენი განსხვავება იყო ხალხისა და ქვეყნის უვნებლად გადარჩენისათვის მზრუნველს დემეტრე II თავდადებულსა და მის შვილს დავით VI-ეს შორის, რომელმაც თავისი თავის გადარჩენას მრავალი უდანაშაულო ხალხის სიცოცხლე ანაცვალა და ქვეყანა მონღოლების გასანადგურებლად აქცია.

რასაკვირველია, ასეთ ქცევას შეუძლებელია მეფის ის მცირე გავლენაც არ გაექარწყლებინა ხალხში, რომელიც მას აქამდე შერჩენილი ჰქონდა, და ქვეყნის დაშლისათვის უფრო მეტად არ შეეწყო ხელი. მონღოლები

რომ კვლავ მოტყუებულნი დარჩნენ, ისევ ქვეყნის აოხრებას შეუდგნენ. ხოლო, რაკი „იხილეს დიდებულთა მოოჯრება“ წინანდებურად იწყებო, დავით VI-ეს მოახსენეს, რომ საქართველოს ასეთი განადგურების მოთმენა აღარ შეუძლიათ და ნებართვა სთხოვეს, რომ, ქვეყნის განადგურებისაგან გადასარჩენად, ერანის ილხანს დაჰმორჩილებოდნენ. დავით VI-ეს როგორ შეეძლო უარი ეთქვა, ან რა გამოვიდოდა, თანხმობა რომ არ მიეცა, — სულერთია ეს უმისნებართვოდაც მოხდებოდა, — მანაც დასტური მისცა. ასეთი ფორმალური ნებართვის მიღების შემდეგ გამოირკვა, რომ დიდებულთაგან „უმრავლესნი წარვიდეს, კითხითა მეფისათა, დაცვისათვის ქვეყანისა“ ერანის ილხანის ლაშქრის მთავარსარდალთან და მანაც, რა თქმა უნდა, ყველანი სიხარულით მიიღო. ეს ზომ აღმ. საქართველოს მეფის ხელისუფლების სრული გაქრობისა და სახელმწიფოებრივობის დაშლის გამომჟღავნებელი იყო! მართალია, დავით VI მაინც ვერ ჩაიგდეს ხელში, მაგრამ მისი გავლენა უკვე გაქარწყლებული იყო და ის პირადად, ვითარცა უმრავლესობისაგან მიტოვებული, მონღოლებისათვის უკვე აღარავითარ საშიშროებას აღარ წარმოადგენდა. საქართველოდან წასვლის წინ, მონღოლთა მოლაშქრეებმა გულის მოსაფხანად და გაცარცვის მიზნით „კუალად მოოჯრეს ქვეყანა ქართლისა ზემოხსენებულს, თვინიერ მთიულეთისა“, სადაც შესვლა ვეღარ გაბედეს და ამის შემდეგ „წარვიდეს ურდოსა“.

მთიულეთში შეხიზნულმა და უმრავლესობისაგან მიტოვებულმა დავით VI-ემ შალვა ქვენიფნეველის მონღოლთა მიმხრობისათვის დასასჯელად იმაზე უკეთესი ვერ მოიგონარა, რომ იმავე 1301 წ. შემოდგომას „ჩამოდგაცხრა ზმისკეცსა და აოჯრებდა მამულსა შალვა ქვენიფნეველისასა ორგულობისათვის“, თითქოს ის, რა ზიანიც ქვეყანას მონღოლთა აოხრებისაგან მოუვიდა, საკმარისი არ იყო! ამაზე მეტი უგუნურება რაღა შეიძლებოდა ყოფილიყო, როდესაც მეფე თავისი ერთი ხელისუფლის ურჩობისათვის ქსნის საერისთაოს მთელ მოსახლეობას ხდიდა პასუხისმგებლად და თავის სახელმწიფოს თემს თითონვე ანადგურებდა!

დავით VI-ის ასეთი მოქმედების გამო, გაქირვებულ მდგომარეობაში ჩავარდნილმა შალვა ქვენიფნეველმა შუამავლებს მიჰმართა და „ევედრა სურამელსა მსახურთუხუცესსა [და] ქართლის ერისთავსა ჰამადას“, რომ მეფეს ქვეყნისა და ხალხის დაწოკებისათვის თავი დაენებებინა და მისთვისაც დანაშაული შეენდო. ჰამად სურამელმა დავით VI დაითანხმა და, შალვა ქვენიფნეველის დაქერის მაგიერ, გულუბრყვილოდ მხოლოდ ასეთი ძველი ხალხური სასჯელის დადებით დაჰმყოფილდა: მან მოსთხოვა, რომ ქვენიფნეველს საჯაროდ თავზე ნაცარი დაეყარა და თავისი დანაშაულები აღეარებინა. ისიც დათანხმდა თურმე და, „ჟამთაღმწერელის სიტყვით, შალვა ქვენიფნეველმა „გარდაიყარა თავსა ნაცარი და იტყოდა: ესეცა არს მისაგებელი ორგულთა მეფეთასა“-ო!“. თავის განდგომილი ხელისუფლის ასე გაწბილებით დაჰმყოფილებულმა დავით VI-ემ შალვას აპატია.

მაგრამ სწორედ ამ დროს მეფეს უფრო უარესი საქმე დაემართა: მოსახლეობის უმრავლესობისაგან მიტოვებულს, მას აღარავის ნდობა აღარ ჰქონდა.

ექები მას თვით საკუთარი ძმის ვახტანგის შესახებაც-კი შეეპარა და შეიპყრო. მაგრამ, ვახტანგ ბატონიშვილი მისგან „დაპატიმრებული ციხესა ეინოვანისასა, გამოიპარა და მივიდა ივანე ბურსელისასა“, რომელსაც, ვითარცა დავით VI-ისაგან განსაკუთრებული ნდობით აღკურვილ პირს, ასე შესჩივლა: თუმცა ჩემი ძმისათვის „არარა ბოროტი მიქმნიეს“, მაგრამ მან მაინც დამაპატიმრებინა. ეხლაც გამოქცეული, როგორც ხედავ, „არ წაველ ურდოსა მტერთა მისთა თანა“. ამიტომ ჩემს ძმას მეფეს, „ჩემი შენსა მოსელა“ აცნობე და მიუხადგომლე, რომ „თუ ფიცით შემაჯერებს“, რომ „არა მავნოს და არა შემიპყრას“, ისევ მასთან მივალ და საცხოვრებლად „მცირე სარჩომიცა მომცეს“-ო.

დავით VI ამაზე დათანხმდა, მიიწვი, „ფიცით მოიმტკიცა“ და თავისთან მიიყვანა. მაგრამ მათ შორის თანხმობა დიდხანს არ გაგრძელებულა. ამ ბატონიშვილმა რომ დაქორწინება მოინდომა, „შაბურის ძის ასული შეირთო ვახტანგ ცოლად“. ამ დროითგან მოყოლებული, დავით VI-ის დამოკიდებულება ძმასთან ისევ გამწვავდა. დაიწყო ამის გამო ვახტანგ ბატონიშვილის კლავ „უბატოდ ყოფა“. ამას უკვე მან ველარგაუძლო და ეხლა კი „წარვიდა ურდოს ყაზანის თანა“.

ერანის ილხანს ეს ამბავი, რა თქმა უნდა, მეტად იამა: ვახტანგი კარგად მიიღო, „ჩეთილად შეიწყნარა“, და, რაკი დარწმუნდა, რომ დავით VI-სთან არც შეთანხმება შეიძლებოდა და ვერც მისი შეპყრობა მოხერხდა, ამიტომ გადასწყვიტა, მის ზავიერ ისევ მისი ძმა ვახტანგი დაესვა და აასრულა კიდევ: „მისცა მეფობა“-ო.

მაგრამ აღმ. საქართველოში მაშინ ისეთი მდგომარეობა იყო, რომ მართო მეფობის მიცემა თითქმის აღარაფერსა ნიშნავდა: ტფილისში მცირეწლოვანი გიორგი უფლისწული იჯდა, ხოლო მთელს ჩრდილო მთიანეთში დავით VI ბატონობდა. მეფედ დასაჯდომად სამხედრო ძალა იყო საჭირო და ყაზან ყაანმა ვახტანგ III-ეს „წარმოატანა ხუტლუშა ნოინი სპითა უძლეერესითა“, რომლითაც ორივე ტფილისში მოვიდნენ. საქართველოს დედაქალაქში ვახტანგ მეფის ყოფნამ მცირეწლოვანი გიორგის მეფობას ყოველგვარი მნიშვნელობა დაუკარგა და ამიერიდან მოყოლებული გარკვეულ დრომდე მისი სახელი აღარსადა გვხვდება.

ვახტანგ III-სა და ხუტლუშა ნოინთან „შემოიყარნეს ყოველნი თათარნი და ქართველნი“, მათ შორის „სამცხის პატრონის ბექას შვილი სარგის სპასალარი, ტაოელნი, თორელნი, თმოგველნი“-ც და „სომხითარნი“ მით უმეტეს, რომ „შანშა (ზხარგრძელი) პირველვე იყო მუნ ტფილისში“. ცხადია, რომ მესხეთის მთავრის შვილი და იქაური ჯარი თვით ყაზან ყაანის ბრძანებით უნდა ყოფილიყო გამოწვეული.

ეხლა-კი დავით VI დარწმუნდა, რომ ხუმრობა საქმე აღარ იყო და, როცა გაიგო, რომ მის ძმას „ვახტანგს მეფედ ჰყოფენ“, ხუტლუშა ნოინთან მაშინვე „წარმოავლინა იგივე ბურსელი ზავისათვის“, თანაც „ურდოს წასვლა“-ც იყისრა, თუ რომ მონღოლები უწინებლობის სიმტკიცის

ფიცსა და მძევალს მისცემდნენ. ერანის ილხანი და მისი მთავრობა, დავით VI-ის ჩრდილოეთის ულუსთან პოლიტიკური კავშირის გამო, მის უვნებლად ქცევას ისევ იმდენად მნიშვნელოვან ამოცანად სცნობდნენ, რომ, ამდენი მოტყუებისდა-მოუხედავად, ხუტლუშმა ნოინმა მას მოლაპარაკება დაუწყო და მისი ყველა პირობებიც მიიღო. დავით VI-ემ თავის მხრით „წარაველინა დედოფალი ოლჯათ და კათალიკოზი აბრამ და ყადი და ბურსელი“ საქმის საბოლოოდ მოსაგვარებლად. მონღოლთა ნოინები „ბაზალეთს წინა მოეგებნეს ოლჯათს“, თითონ ხუტლუშმა ნოინი-კი მუხრანში იყო დაბანაკებული. მოსულთ დიდი პატივისცემით მიღებასთან ერთად, დავით VI-ეს გაუგზავნეს „პირი სიმტკიცისა და ბეჭედი ყაანისა და ქელის მანდილი, რამეთუ ესე აქვნდა სიმტკიცე ფიცის მინდობისა“ და ამასთანავე „აძლიეს ხუტლუშას შვილი სიბაუჩი მძევლად“, მაგრამ ოლჯათ დედოფალი უკან აღარ გამოუშვეს, არამედ მხოლოდ კათალიკოზი, ყადი და ბურსელი დააბრუნეს.

დავით VI-ემ ოლჯათ დედოფლის გამოუშვებლობა პირობის დარღვევად მიიჩნია და ბურსელის პირით ხუტლუშას დედოფლის გამოშვება მოსთხოვა. მაშინ მონღოლებმა იფიქრეს, რომ მეფე ამ შემთხვევაშიც მათ მოტყუებას უპირებდა, ამიტომ ხუტლუშმა ნოინმა ბურსელი შეიპყრო და უთხრა: თქვენ მეფეს „მე ფიცითა მტკიცითა შეეფიცე და არა მოვიდა, აწ მიიღე ტყუილისა ნაცვალის პატივი“, სასჯელი და „განარის ხებულმან მოაკედინა ბურსელი“.

ამის შემდგომ-კი დავით VI-ის ბედი საბოლოოდ გადაწყდა და მონღოლებმა ეხლა უკვე უყოყმანოდ „ვახტანგს დაუმტკიცეს მეფობა“. დავითი ისევ გველეთში შეიხიზნა. მონღოლებმა სხვადასხვა გზით მთიულეთში ლაშქრით შესვლა სცადეს, მაგრამ ძალზე დაზარალებულნი ისევ უკუიქცნენ და „წარვიდეს ყაზანს წინაშე“.

მართალია, ერანის ილხანების მთავრობისა და ლაშქრისათვის მეტად უსიამოვნო გარემოება იყო, რომ ვერას გზით ვერც აჯანყება ჩააქრეს და ვერც მისი მეთაური მეფე ჩაიგდეს ხელში, მაგრამ საქართველოს ამით მაინც ზიანის მეტი არა მოსვლია რა: რამდენი ხალხის სიცოცხლე და კეთილდღეობა შეეწირა მას მსხვერპლად!

ქამთათლმწერელი მოგვითხრობს, რომ, რაკი აღმ. საქართველოში „ხუთთა წელთა იყო ოკრება“, ამიტომაც „ამათ შფოთთა შინა რა იყო ქვეყანა ქართლისა, არა იყო მათ ქამთა შინა თესვა და არცა შენება ყოვლადე“. ამას ბუნებრივ შედეგად 1301 წ. საშინელი სიმშოილობა მოჰყვა. ნათესების უარესი შემცირების გამო, „იქმნა პურისა მოკლება“ იმდენად, რომ „ყოვლადე არა იპოვებოდა სასყიდლად დიდითა ფასითა“-ც-კი. და რაკი შიმშილობა დაიწყო, „ესოდენ განძვინდა შიმშილი“, რომ „მძოროსა არაწმინდასა ურიდად ქამდეს“ და „სავსე იყუნეს უბანნი და ფოლოცნი, გზანი და მინდორნი, ქალაქნი და სოფელნი მკუდრებითა“-ო.

კიდევ კარგი, რომ საქართველოს ბელელი, მესხეთი, ამ საშინელი აოხრებისაგან ხუთი წლის განმავლობაში არ დაზიანებულა და ამის გამო იქ, სამცხეში, „იპოვებოდა პური სასყიდლად“. ამან ოდნავ მაინც შეუმსუბუქა ხალხს თავს დამტყდარი უბედურება და ამიტომაც „უმრავლესი ერი ქართლისა წარვიდა სამცხეს“, სადაც დამშეულ ხალხს თვით ბექა მანდატურთუხუცესის მეუღლე ვახაჩი ეხმარებოდა, რომელიც, ჟამთააღმწერელის მოწმობით, „ფრიადსა და უზომოსა მოწყალებასა“ იჩენდა თურმე.

მესხეთის მდგომარეობა და მისი მმართველი

სარგის და მანდატურთუხუცესი ბეჟა ჯაყელი

1. მესხეთის სამთავროს საზღვრები და დამოკიდებულება საქართველოს სამეფოსთან

მას შემდეგ, რაც სარგის ჯაყელმა ყაანის ულუსის მფარველობა მოიპოვა და უშუალოდ ყაანის საკუთარ მამულების სამმართველოს დაექვემდებარა, მისს სამფლობელოსაც გარკვეული საზღვრები უნდა ჰქონოდა. ქართ. ჟამთააღმწერელის სიტყვით, სარგის ჯაყელმა „დაიპყრა ქვეყანა ტასის-ქართგან კარნუქალაქამდის, სამცხე, აქარა, შავშეთი, კლარჯეთი და უმრავლესი ტაო, ვაშლოვანი, ნიგალის ქვეი, არტანუჯი, ათორმეტნი უდაბნონი, კოლა, კარნი[ფორი] და ორნივე არტაანნი და მრავალნი სოფელნი ჯავახეთს“.

წინათ სარგის ჯაყელი მხოლოდ სამცხის მმართველი და სპასალარი იყო, შემდეგ-კი მან, ეტყობა, კახა გამრეკელ-თორელის მერმე, მექურქლეთუხუცესობა მიიღო და ერთსა-და-იმავე დროს დარბაზის კარსა მყოფი ვაზირიც იყო საქვეყნოდ გამრიგე ხელისუფალიცა და სამხედრო თანამდებობაც. ეჭირა. და მახასიათებელია, რომ საქ. მეფის ხელქვეშეობითგან გამოცალკევებისა და მონღოლთა ყაანთან დაკავშირების შემდგომაც, მან ეს ორივე წოდებულება შეინარჩუნა. ასე, მარტო თითონ-კი არ უწოდებდა თავის თავს, არამედ სხვებიც მას ასევე უწოდებდნენ, მაგ. ჟამთააღმწერელი ამბობს: „ამათ (დემეტრე II-ს) ჟამთა შინა განდიდნა სამცხის სპასალარი და მექურქლეთა-უხუცესი სარგის ჯაყელი და ძე მისი ბექა, რომელნი მთავრობდეს სამცხეს“-ო.

ჟამთააღმწერელსვე აღნიშნული აქვს, რომ სარგის ჯაყელი და მისი ვაჟიშვილი ბექა „მსახურებდეს ყაანს აბაღას“, რაც, მათი ახალი მდგომარეობა-დამოკიდებულების გამო, არც ვასაყირველია, მაგრამ ამასთანავე ამტკიცებს, რომ ისინი „მორჩილებდეს მეფესა დემეტრეს“-აც. სამწუხაროდ განმარტებული არა აქვს, თუ სახელდობრ რით გამოიხატებოდა მათი მორჩილება. იმდროინდელს წყაროებში ამჟამად ამის გამოსარკვევად გამოსადეგი მასალების უქონლობის გამო, ასეთი მნიშვნელოვანი საკი-

თხის გაშუქება შეუძლებელია და ეს მხოლოდ მომავლის ამოცანად უნდა იქმნეს მინიმუმ. ეხლა-კი მაინც ერთი საყურადღებო გარემოების აღნიშვნა შეიძლება. ულუსისად ქვეყნის შემდეგ არც სარგისსა და არც მის შვილს ბექას, როგორც დავრწმუნდებით, თავიანთი სამოხელეო წოდებულება არ შეუცვლიათ. ამით საქართველოს სამეფოსთან მათი კავშირ-შეუწყვეტელობაც შელავნდებოდა და ის უაღრესად მნიშვნელოვანი გარემოებაც, რომ მათ უზენაესობის პრეტენზიები არ ჰქონდათ. ეს, რასაკვირველია, ცხად-ჰყოფს, რომ ერთგვარი პოლიტიკური შეგნება მათ მაინც შენარჩუნებული ჰქონდათ და საქართველოს მთლიანობის დაცვის მნიშვნელობაც ესმოდათ. მაგრამ პრაქტიკულად როგორ მოხდა, რომ ბექამ საქართველოს სამეფოს ვაზირობა, მანდატურთუხუცესობა, მიიღო ანდა როგორ ახერხებდა იგი ამ თავისი თანამდებობისა და მოვალეობის ასრულებას, ესეც მომავალში გამოსარკვევი საკითხია. მაშინ იმ ურთიერთობასაც, რომელიც ბექათვან მოყოლებული საქართველოს სამეფოსა და მესხეთის მმართველებს შორის არსებობდა, შუქი მოეფინება.

ჯერ კიდევ მამის მოხუცებულობის დროს მესხეთის მესაქეობა მისი შვილის ბექა მანდატურთუხუცესის ხელში იყო, სარგის ჯაყელის სიკვდილის შემდეგ-კი ქვეყანა მთლიანად მას ექვემდებარებოდა.

სარგის ჯაყელმა თავის დროზე, როგორც ეცით, დავით-ულუს იკვიანობისა და მრისხანებისაგან დასაცავად, მთელი თავისი სამფლობელო ყაანს შეავედრა და მის სახასო სამმართველოს დაუქაფშირა, ხასინჯუდ აქცია, და ამით საქართველოს მეფის ხელისუფლებისაგან გამოეყო. შემდეგში, რაკი მესხეთის მთავრის პოლიტიკური მდგომარეობა განმტკიცდა, ჯაყელთათვის მათი საბრძანებლის წინანდებურად ხასინჯუდ დარჩენას უნდა უკვე მნიშვნელობა და აზრი დაჰკარგოდა. ალბათ ამით უნდა აიხსნებოდეს, რომ მერმე ამის ხსენებაც ჰქონდა და მესხეთი ერანის ილხანების მხოლოდ ყმადნაფიც სამთავროდ-ღა ჩანს. ეს ამთაღმწერელიც მარტო იმას ამბობს, რომ ბექა ციხისჯვარელი-ჯაყელი, „ხარაჯას მისცემდა ყაზანს და ლაშქართა შეეწეოდა“-ო. ეს იყო და ეს! როგორც ჩანს, ამაზე მეტი სხვა არავითარი დამოკიდებულება მესხეთის მთავარს ერანის ყაანთან აღარა ჰქონია.

ბექა ციხისჯვარელმა-ჯაყელმა მამის მთელი სამფლობელო შეინარჩუნა. ეს ამთაღმწერელის ცნობით, მას დიდი სივრცე ეძვრა: „ტასისკართ-გან ვიდრე სპერამდე, ვიდრე ზღვადმდე: სამცხე, აქარა, შავშეთი, კლარჯეთი, ნიგალის ქვეი, ხოლო ქანეთი სრულად მოსცა ბერძენმა მეფემან კომნინოსმან“-ო. ბექას საბრძანებელსევე ეკუთვნოდა: „უმრავლესი ტაო, არტაანი, კოლა, კარნიფორა და კარი“, ამოთ შორის „ქვეყანანი [და] ციხენი, არტანუჯი და უდაზნონი ათორმეტნი კლარჯეთისანი“ და, რასაკვირველია, მთელ მოსახლეობასთან ერთად, აგრეთვე „დიდებულნი აზნაურნი და მონასტერნი ყოველნი მას აქუნდეს“-ო.

სარგისისაგან პოლიტიკურად და ფინანსიურად საქართველოს სამეფოს ხელისუფლებითგან გამოყოფის მიუხედავად, მის მემკვიდრეს ბექასაც-კი თავისი წოდებულება არ შეუცვლია არც თითონ და წინანდებურად მანდატურთ-

უხუცესად იწოდებოდა. საგულისხმოა, რომ არც მისს უფრო გაძლიერებულსა და განყრდობით მეტად გატაცებულ მემკვიდრეებს ჰყავდათ ის სხვანაირად წარმოდგენილი და აღბულა ათამაგ-ამირსპასალარსაც მაგ., „კაცთა შეცოდების სამართლის წიგნში“ ბეჟა სწორედ ასევე ჰყავს მოხსენებული: „დავღვივით წინაშე პატონისა პაპისა-ჩუენისა მანდატურთ-უხუცესისა ბეჟას განაჩენი“-ო

2. ბეჟა მანდატურთუხუცესი როგორც ქვეყნის მმართველი და პოლიტიკოსი

ბეჟა მანდატურთუხუცესი მესხეთის მხნე და მარჯვე მმართველი იყო. ის თავის სამფლობელოს ფხიზლად სდარაჯობდა და მტრის შემოსევის ყოველსავე ცდას უმაღლესად შეშინებულად აღიქვამდა. მისი მთავრობის დროს ქართ. ეკლესიის მწვერვალს მოთხრობილი აქვს რუმის თურქმანთა შემოსევის ამბავი ვინმე აზატ-მოსეს მეთაურობით. თავის მოთარეშე ძალითურთ ის თურმე „მოიწია ბასიანს და ტაოს“.

თურქმანთ ისე მოულოდნელად და სწრაფად მოუხერხებიათ თავდასხმა, რომ ადგილობრივი მცხოვრებნი „არა ჰგონებდეს თურქთა გამოჩენასა“, მტრებს ამიტომაც „ყოველი სოფელი ტაოსა შეუძრავად დახვდათ“ და საშუალება ჰქონდათ იქ დაუბრკოლებლივ საშინელ ხოცვა-ჟლეტასა და ცარცვას შესდგომოდნენ.

ზემოაღნიშნული მიზეზის გამოვე, მტერმა საკმაოდ მოზრდილი ადგილი მოითარეშა ისე, რომ „გაშლოვნით წარსრულნი თურქნი შთავიდეს მურღულს და ნიგალის ქვეს“. ასეთი უცემა თავდასხმის გამო, მათი ალაგმვა მხოლოდ ზოგან, „უვალთა ადგილთა“ მოხერხდა და აქაც ისინი „მოიხრნეს კერქემელის ძეთა აზნაურთაგან“.

ამ დროს ტაოს მმართველად თაყა ფანასკერტელი იყო. მტრის შემოსევა მისთვისაც მოულოდნელი ყოფილა, რაც მაინც-და-მაინც მისი სიფხიზლის დამამტკიცებელი არ არის. ამიტომ ჯარიც ხელთ ცოტა ჰყავდა და ამ მიზეზით „მეშინერისთავი ტაოსა თაყა ფანასკერტელი უღონო იყო სიმცროსათჳს ლაშქრისა“. ასეთ მდგომარეობაში მყოფს, მას მხოლოდ პატარ-პატარა ბრძოლის წარმოების შესაძლებლობა-ლა დარჩენოდა და მანაც თურქმანებთან „მცირე წყობა ყოცისისა ძირსა და თავსა“. თუმცა აქ მან მტრის დაზარალება მოახერხა, მაგრამ ასეთი მცირედი საშხედრო მოქმედებით შემოსევის მოგერიება მაინც შეუძლებელი იყო და ტაოს ერისთავმა თაყა ფანასკერტელმაც „სიდიდისათჳს თურქთასა ქვეყანით მისით ვერ განასხნა“. ტაოს ერისთავის უღონოების გამომდევნებამ მტერი უფრო გაათამამა და გაათავებდა: „თურქნი უმეტეს განძვინდეს და მოაოჯრებდეს ტაოსა“.

მესხეთის მთავარმა ბეჟა მანდატურთუხუცესმა, თურქმანთა შემოსევა-თარეშის გაგებისთანავე, „მოუწოდა ყოველთა მის ქვეშე დაწესებულთა“ და გაემგზავრა ტაოსა და ბასიანს მტრის განსადევნად. აქ მან შე-

იტყო. რომ თურქმანნი „წარვიდეს საზამთროსა ადგილსა მათსა“. მტერთან ბრძოლის დაწყებამდე, ბექა ჯაყელმა, ქართ. ქამთაღმწერელის ცნობით, „მოუწოდა წარჩინებულთა სამცხისა, შავშ-ქლარჯთა“ და ასეთი პოლიტიკური შინაარსის სიტყვით მიჰმართა: „ისმინეთ მთავარ-ნო საქართველოსანო, ძმანო და თანამონათესავენო ჩემნო!.. დიდმან და სახელოვანმან სკიპტრისა და პორფირისა მქონებელთა შორის უმეტეს განთქმულმან მეფემან დავით დასცა და დაამკვა ძლიერება თურქთა ნათესავისა და აოტნა (ე. ი. გააქცია) სამეფოსაგან მისისა“ და იმ დროითგან მოყოლებული საქართველოში „აქამომდე არღარა ჩენილ არიან თურქნი“. ხოლო რა ცოდვა დაატრიალეს ეხლა, ან რა ზიანი მოაყენეს მათ ჩვენ ქვეყანას, თქვენც კარგად იცით. ისინი, რასაკვირველია, მარტო ამითაც არ დაჰმაყოფილებიან, არამედ „კუთლად განმზადებულ არიან ბოროტის ყოფად ქრისტიანეთა და მოოკრებად“ ჩენი სამშობლოსი. მათი ასეთი გაკადნიერების მიზეზი ის არის, რომ საქართველოს „მეფე შემცირებულ არს მძლავრებისაგან თათართასა და კუთლად პირნი და თავადნი (ე. ი. მეთაურები) საქართველოსანნი განდგომილ არიან და არავეინ არს წინააღმდეგომ თურქთა“.

ამ საუცხოო პოლიტიკურ მიმართებაში თავითგან ბოლომდის ყველაფერი მართალი იყო, მაგრამ თვით სხვების ასე ბრძნულად დამრიგებელსაცა და ყველა მის მსმენელსაც კარგად მოეხსენებოდათ, რომ საქართველოს მთავართან განკერძოების პირველი მაგალითი სწორედ მის მამას ჰქონდა მიცემული და თითონაც პირადად თავისი მამის შეცდომის გამოსასწორებლად არაფერი გაუკეთებია. ეხლა, როდესაც მტრის შემოსევისაგან განსაცდელი მის სამფლობელოსაც დაადგა, საქართველოს მთლიანობის უაღრესი მნიშვნელობა მისთვის ცხადი გამხდარა, მაგრამ დავიანებით. თვით ეს შეგნებაც მისი ნებისყოფის მხოლოდ დროებითი მფლობელი იყო და ამიტომაც საქართველოს მაშინდელი სავალალო პოლიტიკური მდგომარეობისათვის ამას არც ჰქონდა მნიშვნელობა. ბექა მანდატურთუხუცესს თავისი სიტყვის ზემომოყვანილი პოლიტიკური საბუთიანობა, ეტყობა, უფრო მკვერმეტყველებისათვის გამოყენებულ საშუალებად ჰქონდა მომარჯვებული, ვიდრე მისი მართლაც ღრმა და გულწრფელი ეროვნული შეგნება იყო.

ბექა ჯაყელი დამსწრეთ მოუწოდებდა შეერთებული ძალით მტრისათვის ღირსეული პასუხი გაეცათ და ყველამ სიხარულით თანხმობა განაცხადა.

3. შემოსეულ თურქთა დამარცხება და განდევნა

ზამთარმა და გაზაფხულმა გაიარა თუ არა და დადგა „არე ზაფხული“ ისა, იწყეს თურქთა აღმოშართ-სვლა და დიდძალ ლაშქარს მოუყარეს თავი, რათგან საქართველოს ცარცვა-გლეჯით ხელის მოთბობის მოწადინებულნი „არა თურქნი ოდენ იყუნეს, არამედ სპარსნიცა“. რასაკვირველია, ბექამაც თავისს ჯარს მოუყარა თავი. მაგრამ მისი სამხედრო

„ძალის სიმრავლე მხოლოდ იერთი ბევრი და ორი ათასი“, ე. ი. 12.000 იყო, მტერთან შედარებით ძალზე ნაკლები.

თურქმანნი უკვე „აღმოსრულ იყუნეს მათა პარხალისათა“ და იქაურობა თავიანთთვის ბანაკად ჰქონდათ არჩეული, რომ იქითგან სხვადასხვა მიმართულებით მარბიელი რაზმები ეგზავნათ. მათმა მეთაურმა ისევ „წა-რავლინა მკედრები ტყუენვად ვაშლოვნისა“, ხოლო შემდეგ „ეგულე ბოდა მოსვლად ქვეყნად ბექასა სამცხეს და ქართლს და სომხითს“-აც-ი.

ვაშლოვანთან მომხდარ ბრძოლაში ბექას ჯარის მოწინავე რაზმმა სძლია და მტერიც გაიქცა. მას თვით ბექა დაედევნა და სპერისაკენ გაეშურა. თურქ-მანთა მეთაური-კი პირიქით 30000 მოლაშქრითურთ ვაშლოვანისაკენ წავიდა „ძებნად სისხლისა“, შურის საძიებლად. თავისი ძალის მეორე ნაწილი-კი ტაოს ასაოხრებლად გაგზავნა. ბექა მანდატურთუხუცესმა გზაში შეიპყრა „ოთხნი თურქნი მიმავალნი“ და მათ მტრის რაოდენობისა და დაბანაკების შესახებ ცნობების მისაღებად გამოკითხვა დაუწყო: „ჰკითხა ამბავი, თუ სადა არიან“. მათი ნათქვამის სისწორის გამოსარკვევად მესხეთის მთავარმა „ოთხნივე ცალკე გაყო“ და თითოეულს ცალცალკე დაჰკითხა და, რაკი „ოთხნივე ერთსა იტყოდეს, წარსვლასა თურქთასა ვაშლოვანს“, ამიტომ ბექამ „იჩწმუნა სიტყვა მათი“. ამისდა გვირად მანაც „ორად განყო ლაშქარი თჳსი რჩეული“ მტრის ორივე ნაწილის წინააღმდეგ საბრძოლველად. ვაშლოვანის მთაზე მყოფ თურქმანთ ბექას ძის სარგისის მეთაურობით მომქმედი ქართველთა ჯარი შეებრძოლა, რომელმაც მტერს სძლია და გააქცია.

თვით-ბექას მეთაურობით წასული სამხედრო ძალა მტერს ქ. სპერთან დაე-წია. მისი მოლაშქრენი „შეივლტოდეს ქალაქსა და ციხესა სპერისა-სა“. მაშინ ქართველი ჯარისკაცები „მოადგეს ქალაქსა სპერსა და პირველსავე ომსა აღიღეს ქალაქი, თჳნიერ ციხისა“-ო. ამით დამთავრდა ბექა მანდატურთუხუცესის ბრძოლა შემოსეული მტრის წინააღმდეგ, რომელიც დამარცხებულ იქმნა.

ეს ამბავი საყურადღებოა, როგორც საქართველოს სამხრეთ-დასავლეთის საზღვრებთან თურქთა ტომების კლავ გაძლიერებისა და იერიშების განახლების დასაწყისი. ამ შემთხვევაში ისინი არამც თუ ძალზე დაზარალებულნი უკუ-ქცეულ იქმნენ, არამედ ქონებრივადაც ბევრი დაკარგეს, მაგრამ მაინც მცირე აზიის დასავალს ნაწილში თურქთა გაძლიერების პროცესი შემდეგშიც შეუჩერებლივ სწარმოებდა. მართო ამ გარემოებასაც უნდა გონს მოეყვანა ქართველი პოლიტიკოსები და განდიდებისა და გადიდებულების ოცნებით გაბრუებული მთავრები და უმაღლესი ხელისუფლები. მაგრამ იმ ხანად, როგორც დავრწმუნდით, საქართველოს მთლიანობა იმდენად დაშლილი იყო, რომ მეფეს თითქმის აღარაეითარი ძალა აღარ ჰქონდა, მთავრებს-კი ერთობის აუცილებლობა უფრო პირზე ეკერათ და მკვერამეტყუელების საშუალოდ ჰქონდათ ნაქცევი, ეიდრე ამის მართლაც გულწრფელად მოწადინებულნი იყვნენ. ყოველი მათგანი უპირველესად თავის განდიდებაზე და სხვის დამცირებაზე ფიქრობდა, ერთობის საჰი-

როება მას მხოლოდ მაშინ გაახსენდებოდა, როცა პირადად თითონ, ან და მისი სამფლობელო, ჩავარდებოდა განსაცდელში. ასეთ ვითარებაში ისიც კარგი იყო, თუ ეს მთავრები თავიანთ სამფლობელოს ხეირიანი და მხნე მმართველ-დამცველნი მაინც გამოდგებოდნენ.

4. ბექას მზრუნველობა მესხეთის კეთილდღეობისა და მშვიდობიანი წარმატებისათვის და ტრაპიზონის საკეისროში ქართული პოლიტიკური გავლენის დასაცავად

მარჯვე მმართველის თვისება ბექას, უეჭველია, საკმაოდ ჰქონდა: პირად გულადობასა და სამხედრო სიქველესთან ერთად, ის ქვეყნის კარგი გამრიგე გამოდგა. მესხეთში მან წესიერების დამყარებაც შესძლო და მოსახლეობის მართლმსაჯულების უზრუნველყოფისათვის, ცხოვრების ახალ ვითარებასთან შეფარდებული ახალი საკანონმდებლო ძეგლის შედგენის აუცილებლობა შეიგნო. ამ მიზნით მესხეთის ყველა თემის მოსახლეობის მაღალი წრის წარმომადგენელნი და ხელისუფალნი მოიწვია და, ზოგადად მსჯელობის შემდეგ, სამართლის წიგნიც, შეადგენინა, რომელსაც ჰქვია „წიგნი სამართლისა კაცთა შეცოდებისა ყოველთხავე“. ეს კანონები, უეჭველია, ქართული სამართლის საყურადღებო ძეგლია.

საქართველოს მეფის ხელისუფლების დასუსტების გამო, ქართული პოლიტიკური ინტერესების ტრაპიზონის საკეისროში დამცველობაც ბექა მანდატურთუხუცესს ჩაუვარდა ხელში. ბრძოლა, რომელიც იქ ქართველთა და ბიზანტიელთა მომხრე დასებსა და მიმართულება-გავლენათა შორის არსებობდა და რომელზედაც წინათ უკვე გვქონდა საუბარი, არამც თუ არ დამცხრალა, არამედ თანდათან უფროდაუფრო გაძლიერდა. ტრაპიზონზე თავისი ჰეგემონიისა და პოლიტიკური მეთურეობისათვის კანონიერების აჩრდილის შესაქმნელად ბიზანტიის მთავრობამ განზრახ შეთხზა, ვითომც 1297 წ. გარდაცვლილს ტრაპიზონის კეისარს იოანე II-ეს თავისი მცირეწლოვანი მემკვიდრის ალექსი II-ის მეთურეობა ბიზანტიის კეისრის ანდრონიკე II პალეოლოგოსისათვის ეანდერძოს, და, ვითომც ამ მოვალეობით გამსკვალულმა ანდრონიკე II-ემ და მისმა უპირველესმა კარისკაცმა ხუმნამ, გადასწყვეტეს, რომ კაბუჯი ალექსი II დაეცოლიანებინათ. ბიზანტიის ცბიერმა მოხელემ მოიწადინა ერთსადამიამვე დროს თავისი პირადი საქმეც გაერიგებინა და ბიზანტიის პოლიტიკის ტრაპიზონში განმტკიცებაც მოეხერხებინა: ამ მიზნით ტრაპიზონის კაბუჯი კეისრისათვის საცოლოდ მან თავისივე ქალიშვილის არჩევა სთხოვა ბიზანტიის მბრძანებელს. მანაც ეს გეგმა მოიწონა და უკვე ამ გადაწყვეტილების ასრულებას უნდა შესდგომოდნენ, რომ მოულოდნელად განზრახული საქმე მთლიანად ჩაიშალა,

საქართველოშიცა და ტრაპიზონშიც ბიზანტიის მთავრობის ნამდვილი ზრახვა და მთელი ამ გეგმის პოლიტიკური შედეგი კარგად ესმოდათ. არც თვით ტრაპიზონის მმართველ წრეებს ჰსურდათ კოსტანტინეპოლის დამამცირებელი ჰეგემონიის მსხვერპლნი გამხდარიყვნენ, არც საქართველოს პოლიტიკოსებს მიაჩნდათ შესაძლებლად, რომ მათგან შექმნილი და უმთავრესად მის მოძმე ლაზების მოსახლეობისაგან შემდგარი მათი მეზობელი სამეფო ბიზანტიისათვის.

დაეთმოთ, ან და ხელში მისი ჩაგდების საშუალება მიეცათ. ამიტომ საქართველოს მომხრე პოლიტიკურმა დასმა დასწრება გადასწყვიტა და ალექსი II-ეს მესხეთის მთავრის, ძლიერი ბექა მანდატურთუხუცესის, ასული შერთეს ცოლად.

ამ ამბავმა კოსტანტინეპოლში დიდი უკმაყოფილება გამოიწვია, მაგრამ ბიზანტიის კეისარი და იმედგაცრუებული მისი მრჩეველი მაინც მართა ამით დაკმაყოფილებას არ აპირებდნენ: ანდრონიკე II-ემ, ვითომც როგორც მეურვემ, გადასწყვიტა თავისი დისწულის ეს ქორწინება უკანონოდ გამოეცხადებინა და ამით ალექსი II-ისათვის ძალა დაეტანებინა ამ ქართველ ცოლს გაჰყოლა. ქორწინების უკანონოდ გამოცხადებისათვის ბიზანტიის კეისარმა კოსტანტინეპოლის პატრიარქსა და სინოდს მიჰმართა, მაგრამ პატრიარქმა და სინოდის წევრთა უმრავლესობამ ამ ქორწინების უკანონოდ ცნობისათვის ბიზანტიის კეისარს დასტური არ მისცა.

ამის შემდეგ ანდრონიკე II-ემ სცადა ესევე იმ დროს კოსტანტინეპოლში მყოფი თავისი დის, ალექსი II-ის დედის, შვილზე ზნეობრივი გავლენით მოეხერხებინა. მისი და თითქოს თანახმა იყო კიდევაც ძმის სურვილი აესრულებინა, მაგრამ იმ გარემოების მომხიზებით, რომ შორითგან და სხვების შუამავლობით ამის მოხერხება შეუძლებელი იყო, თხოულობდა, რომ ის ტრაპიზონში გაეშვათ. იმ იმედით, რომ ის თავის დაპირებას მართლაც ასრულებდა, კოსტანტინეპოლის კეისარმა დას წასვლის ნება დართო. მაგრამ მოულოდნელად არც პირადად ბიზანტიის მმართველისა და არც მისი კანცლერის მოლოდინი არ გამართლდა: დედოფალს, ალექსი II-ის დედას, არამცთუ ქორწინების ჩაშლისათვის ხელი არ შეუწყვია, არამედ პირიქით თავის ვაჟიშვილს გადადგმული ნაბიჯი და არჩევანი მოუწონა.

ამნაირად, ტრაპიზონის სამეფოში საქართველოს მომხრე პოლიტიკურმა დასმა გაიმარჯვა და ქართული პოლიტიკური გავლენაც გაძლიერდა. ამან თვით ტრაპიზონის საკეისროს საშუალება მისცა თურქთა შემოსევა-თავდასხმაც აელაგმა და მოსახლეობაც ზღვის სანაპიროზე მოთარეშე მეკობრეებისაგანაც უზრუნველ ეყო. მაგრამ ბიზანტიის მთავრობა მაინც არ ისვენებდა.

ალექსი II-ეს ბექას ასულისაგან ოთხი ვაჟიშვილი შეეძინა: ანდრონიკე, ვასილი, მანუელი-აზახტელუ და გიორგი-აღბულა. ორს უმცროსს, როგორც ვხედავთ, იმ დროს საქართველოში და მეტადრე მესხეთში, ჯაყელთა სახლობაში, გავრცელებული მონღოლური სახელები ჰქმევიათ.

ალექსი II რომ 1330 წ. გარდაიცვალა და მის უფროს შვილს, ანდრონიკეს ხანმოკლე სიცოცხლე არგუნა ბედმა, მცირეწლოვანი მანუელი იქმნა გამეფებული. ამით ბიზანტიის მთავრობამ ისარგებლა და 1333 წ. მოულოდნელად კოსტანტინეპოლითგან ტრაპიზონში ალექსი II-ის მეორე შვილი, ვასილი, მივიდა, რომელსაც კოსტანტინეპოლში ყოფნისას ცოლად ბიზანტიის კეისრის ანდრონიკე III-ის უკანონო ქალიშვილი ირინე შერთეს. ახალმოსულის გასაკეისრებლად ნიადაგი წინასწარ მომზადებული აღმოჩნდა. ჩაიგდეს თუ არა ვასილმა და ბიზანტიის მომხრეთაგან შემდგარმა პოლიტიკურმა დასმა ხელისუფლება ტრაპიზონში, მაშინვე მოწინააღმდეგე დასის ხოცვა-ჟლეტას შეუდგნენ. უპირველესად სიკვდილად დასჯილი იყო საკეისროს ორი უმაღლესი თანამდ-

ბოზის პირი, რომელთაგან ერთი დიდი ღუკა ლეკი ქანჭიძე იყო, რომელიც სამხედრო და სამოქალაქო უფლებებით აღჭურვილი საქვეყნოდ გამრიგებლად ითვლებოდა, მეორე დიდი დომესტიკოსი ჯაბა, ტრაპიზონის ჯარის უფროსი. მათი გვარები და სახელები საქართველოსთან მათ კავშირს იმდენად ცხადად აჩვენებდა, რომ არავითარი ეჭვი არ არის, თუ რა უნდა დაჰმართნოდათ საქართველოს მომხრე დასის დანარჩენ წევრებსაც: ისინიც გაწყვიტეს.

ასეთი საშინელი მარცხის შემდეგაც, არც საქართველოს და არც მის მომხრე ტრაპიზონის პოლიტიკურ დასს, როგორც შემდეგში დაერწმუნდებით, ბრძოლა მაინც არ შეუწყვეტიათ.

ვახტანგ III

1. ვახტანგ III-ის საბრძანებელი და მონღოლთა ლაშქრობაში უნებლიეთი მონაწილეობა

ვახტანგ III-ის სამეფო აღმ. საქართველოსაცკი აღარ შეიცავდა მთლიანად, რათგან მისი ჩრდილო მთიანეთი, როგორც ვიცი, წინანდებურად დავით VI-ეს ეპყრა, ხოლო მესხეთი ბექა მანდატურთუხუცესის ხელში იყო. ამრიგად, ქართ. ეამთაღმწერელის სამართლიანი ცნობით, მას ცოტა რამე-ლა რჩებოდა: „დაიპყრა ტფილისი და ყოველი სომხითი. დმანისი და სამშვილდე“-ო.

საბედნიეროდ ვახტანგ III-ეს წყნარი და სათნო ხასიათი ჰქონდა და იყო „მშვიდი და მდაბალ, არამოშურნი, მყუდრო და უშფოთველი“. მის ასეთ თვისებათა წყალობით, აღმ. საქართველო ამ დროს მშათა-შორისის სისხლის ღვრას მაინც გადაურჩა, რათგან ვახტანგი პირადად „არა წინააღმდეგებოდა მმასა თჳსსა დავითს“ და მას არ მტრობდა.

ვახტანგ III-ეს საშუალება არ ჰქონდა თავისი ნიჭი გამოეჩინა, როგორც ქვეყნის მმართველს, რადგან ისიც იძულებული იყო თავისი სამეფო საქმეების მართვა-განგების მაგიერ, ერანის მონღოლთა ლაშქრობაში ეტარებინა დრო და შეეღია ქართველთა და თავისი სამხედრო ძალა. 1299 წ. ნოემბრის დამლევითგან მოყოლებული, მას ყაზან ყაანისაგან ეგვიპტის სულტნის წინააღმდეგ დაწყებულს ომში მოუხდა მონაწილეობის მიღება, როდესაც ქ. ჰემსი იყო აღებული, იერუსალიმიცა და ქ. დამასკოც, რომლის 1300 წ. ხელში ჩაგდების დროს ქართველებსა და სომხებს, აბულფედას ცნობით, ყაზან ყაანის სასტიკი აკრძალვისდა მიუხედავად, დიდი სიმკაცრე გამოუჩენიათ, მონღოლთა შეერთებული ლაშქრის უკან გაბრუნების შემდეგ ოთხმა თვემ განელო თუ არა, დამასკოელნი აჯანყდნენ. ამიტომ 1300 წ. შუა ენკენისთვის ყაზან ყაანი იძულებული იყო ხუტლუშას მეთაურობით თავისი ლაშქარი ისევ გაეგზავნა. რა თქმა უნდა. ვახტანგ მეფესა და ქართველთა ჯარსაც მოუხდა მონაწილეობის მიღება. იმისდა მიუხედავად, რომ, ქართველებსა და სომხებს გარდა, მონღოლთა ლაშქარს ამ ომში მონღოლთა ოთხი დიდი მხედართმთავარი უწევდა ხელმძღვანელობას, მაინც ერანის ილხანის მხედრობა 1303 წ. 22 აპრილს საშინლად

დამარცხდა და ამ ბრძოლაში „მოსწყდა ურიცხვი თათარი და ქართველნი“. სარდლებმა მაინც განსაცდელს უვნებლად დააღწიეს თავი, მათ შორის „ვახტანგ და ნოინნი მშვიდობით დარჩეს და მოვიდეს ყაზანს წინაშე“, რომელმაც განრისხებულმა თავისი ნოინები 1303 წ. 19 სექტემბერს ჯოხის ცემით დასაჯა.

ყაზან ყაანს გადაწყვეტილი ჰქონდა მარცხი გამოესწორებინა, გულმოდგინედ ემზადებოდა საომრად და „ეკაზმოდა კვალად სულტანსა ზედა“, მაგრამ ავად გახდა და 1304 წ. გარდაიცვალა. ქართველი ისტორიკოსის სიტყვით, ყაზან ყაანის სიკვდილი „იგლოვა ყოველ მან კაცმან სიმაართლისათჳს“ და იმითმაც, რომ, მისი მხნე მართვა-გამგეობის წყალობით „ავისმოქმედნი და მეკობრე და უსამართლო კაცი აღარ იპოვებოდა საყაანოსა მისსა“-ო.

ყაზანის მაგიერ ერანის ილხანად მისი ძმა დასვეს, რომელსაც მონღოლურად ოლჯაითუ (ე. ი. დაღოცილი) ეწოდებოდა, ხოლო მაჰმადიანურ სახელად ხუდაბანდა (ე. ი. უფლის მონა) დაარქვეს. ხალხმა ერანში უკანასკნელი სახელი დაცინვით ხარბანდა-დ (ე. ი. მევირედ) გადაუყვათ.

ოლჯაითუ ყაანმა თავის მიზნად გილანელთა დამორჩილება დაისახა. მიუვალი მთებით დატული გილანი, ნანამდე მონღოლთა ყაანებმა ხელში ვერ ჩაიგდეს და ყაზან ყაანის ძმას ამ ქვეყნის დაპყრობა-დამორჩილებით სახელის მოხვეჭა სწადდა. ამიტომ 1306 წ. დიდი ლაშქარი შეკაარა და საქართველოთ-განაც ვახტანგ III და სამცხის მთავარი დაიბარა თავიანთ ჯარითურთ. ოლჯაითუმ მთელი თავისი მხედრობა ოთხ ნაწილად გაჰყო და გილანს ოთხი სხვადასხვა მიმართულებით შეესია. თითოეულს მათგანს დიდი ნოინი მეთაურობდა: ხუტლუშა და მისი შვილი სიბაუჩი, ჩოფანი და ჯალაირიცი იღებდნენ ამ ომში მონაწილეობას.

გილანელთა ის ნაწილი, რომელიც ჩოფანის სამხედრო მოქმედების არედ იყო ქცეული, შესეულ მტერს ნებაყოფლობით დაეპოროჩილა და შესაძლებელია ამ მაგალითისათვის სხვა გილანელებსაც მიებაძათ. მაგრამ ხუტლუშამ გადასწყვიტა თავი ესახელა და ქვეყანა ძალით აეღო. ამის გამო სასტიკი ბრძოლა ატყდა. გულადი გილანელები თავიანთ სამშობლოს თავგამოდებით იცავდნენ. აღმ. საქართველოს ჯარი ვახტანგ მეფის, ხოლო მესხეთისა ბექას ძის მეთაურობით, თვით ყაანის ლაშქრის ნაწილში იმყოფებოდა.

გილანის მთავგორიანობისა და ვიწრო ხეობის სიხშირის წყალობით, მის შამაკს მოსახლეობას საშუალება ჰქონდა ბუნებისაგან ამ ქვეყნის კარგად დაცულობა მარჯვედ გამოეყენებინა. ამრიგად თვით მონღოლებისავე მიზნით „იქმნა ომი ძლიერი“, რომელშიც ქართველებსაც უნიებლიედ მონაწილეობა უნდა მიეღოთ და რომელშიც მეფე „ვახტანგ წინამბრძოლობდა“ კიდევ. სამხედრო მოქმედების არე იერიშის მიმტანს მეტად მძიმე პირობებში ავდებდა, რათგან იქ „გზისა სივიწროვისაგან და ტყისა სივშირისაგან“ საჭირო რაოდენობით ქვეითს ჯარსაც-კი არ შეეძლო გავლა, ხოლო „სადაცა მცირე ვაკე იყოს“ და უფრო გაშლილი ადგილი მოიპოვე-

ბოდა. სამაგიეროდ მოქმედებას ის გარემოება აძნელებდა, რომ „ლამი იყვან“- რომელშიც მებრძოლი იფლებოდა.

ასეთ პირობებში ბრძოლის წარმოება მხოლოდ ფრთხილად შეიძლებოდა. ამის გამო საქმე უნდა გაქინაურებულიყო. მართლაც, „გაგარძელდა ომი“- და. თუ მოწინააღმდეგენი „პირველ ისრითა“ უმასპინძლებოდნენ ერთმანეთს, „მერმე ქმლითა იბრძოდეს. თათარნი და ქართველნი“- ოღჯათუ ყანნი ბრძოლის მიმდინარეობას შორითგან ადევნებდა თვალურს. მოწინააღმდეგენი თავს არ ზოგავდნენ და, როდესაც გახურდა და „შენივთა ომი“, უდიდესი ზარალი, რასაკვირველია, იერიშის მიმტანს ჯარს მოსდიოდა. ამიტომ ვახტანგ III-ის მეთაურობით მოქმედი საქართველოს ჯარისკაცი, „ადგილთა სივიწროვითა მოისევროდეს ესოდენ“ დიდი რაოდენობით, რომ „ათისაგან ძლივ ორნი ცოცხალ იყუნეს სომხთარნი“, რომელნიც პირადად მისი სამხედრო ძალის უმრავლესობას შეადგენდნენ და მას „ახლვიდეს“. გილანელთა დასამორჩილებლად დაწყებულს ლაშქრობას ამ ომში იმოდენა ზალხი შეეწირა მარტო საქართველოთგანაც-კი, რომ ზოგნი მთლიანად „მოსწყდეს, მრავალნი აზნაურნი უმკვდრო გაქდეს (ე. ი. უმემკვიდრედ ამოწყდნენ), რამეთუ მამა, შვილი და ძმა მუნ“ იყვნენ და ყველანი დაიხოცნენ. თვით მეფე ვახტანგიც „მცირედ დაიკოდა ბარკალსა“-ო.

ლამემ მოწინააღმდეგე მხარეებს ბრძოლა შეაწყვეტინა და ამ დროს ერანის ილხანს შეეძლო საბედისწერო მდგომარეობას კარგად ჩაჰფიქრებოდა: „იხილა ყანმან სიმაგრე ქვეყანისა, ტყითა და კლდითა“ დაცულობა და ღამითვე უკან დახევას შეუდგა. მაგრამ გილანელებმა ეს, რასაკვირველია, შეიტყეს, უკან დაედევნენ და უკუქცევის დროსაც დასახევი გზების შეკვრით შემოსეული მტრის განადგურება გადასწყვიტეს. ხუტლუშას შვილის სიბაჟის წინამძღოლობით მიმავალს ერანის ილხანის მხედრობას გზის შესაკრავად „თავადი (ე. ი. მეთაური) გილანელთა“ დაუხვდა, რომელმაც ხარხარის ხეობაში „შეაბა კარგი წროსა შესავალთასა და დაუდგა“ თავის რაზმითურთ. მაშინ-კი უკვე თვით ხუტლუშამ იკისრა მოქმედების მეთვალყურეობა: „იგი გარდაქდა ცხენისაგან და დაჯდა სკამითა და უბრძანა ბექას ლაშქართა ქვეითად. შესლვა“. გაათრებული ბრძოლა გაჩაღდა. გაცხარებული იერიშის დროს, „სტყორცა ვინმე ისარი და ეცა თავსა შიშველსა ხუტლუშა ნოინსა“. ამ მარჯვედ გამოსროლილი ისრისაგან ის „მყის მკუდარ შთაიქრა სკამისაგან“. ამის დანახვაზე ლაშქარს სილაჩრის მაგალითი პირველმა მისმა შვილმა სიბაჟიმ უჩვენა და გაიქცა. რასაკვირველია, სხვებიც ასევე მოიქცნენ. მაგრამ ამ ლტოლვის დროსაც გილანელთა იარაღისაგან ბევრი დაიღუპა იმიტომ, რომ უკან დახევის დროს ისეთი ადგილი დახედათ, „სადა ბრინჯი დგომილიყო ვაქესა შინა“. იქ თურმე „ღამით წყლი“ „აეგდოთ“ და ამის გამო „ესრეთი ღამი შექმნილიყო, რომე კარცა ცხენი და ვერცა ქვეითი ვერ გაიარდა“. ამით ისარგებლეს გილანელებმა და მონღოლთა და მესხთა რაზმებს ხოცვა დაუწყეს.

ერანის ილხანის ლაშქრის მესამე ჯგუფი. რომელშიც მხედართმთავრად ჩოფანი იყო, ხოლო შემადგენელ ნაწილად ჯავახეთის ჯარიც შედიოდა, განსაცდელს შედარებით უკეთ გადაურჩა. ჩოფანმა „ეკაცესა ადგილსა“ გილანელებს სძლია და ისინი გააქცია. მაგრამ, ბრძნული წინდამედულობით, გილანელებს „სიმაგრესა შინა არღარა შეჰყუა, არამედ წყნარად დაბრუნდა“. გილანელები, რასაკვირველია, მაინც ეცდებოდნენ დამარცხებული მტრისათვის უკან გაბრუნების დროსაც მოსვენება არ მიეცათ. ამიტომ ლაშქრის ზურგის გამაგრება ამ შემთხვევაშიც აუცილებლად საჭირო იყო.

დამახასიათებელია, რომ ისევე, როგორც იერიშის მისატანად ხუტლუშამ ქართველები გაგზავნა და თავი შეაკვლევინა, აქაც ჩოფან ნოინმაც მთელი თავისი ხელქვეშეთი ლაშქრის დაცვის მთელი სიმძიმე ქართველებსვე დააკისრა: სახელდობრ, მან დანიშნა „უკანამავლად ჯავახის შვილი გამრეკელი“. ისტორიკოსის მოწმობით, თავის თემის ჯარითურთ ისიც „მკნელი ბრძოლა ომსა მას“ და ამის წყალობით ჩოფან ნოინის ჯარის ნაწილები „გარდმოვიდეს მშვიდობით“, მაგრამ ადვილი წარმოსადგენელია, თუ რა ფასად დაუჯდებოდათ უკანამავალ რაზმად მებრძოლ ქართველებს მონღოლთა ლაშქრის ასეთი მშვიდობით დაცვა! ამრიგად, 1306 წ. 18 ივნისს ერანის ილხანის ლაშქარმა, როგორც იყო, უკანში მოიყარა თავი და ამით ლაშქრობაც დამთავრდა.

ვახტანგ III 1308 წ. გარდაიცვალა. ხოლო ამის შემდეგ, „მესამესა წელს“, ნიკრისის სენით მძიმედ დაავადებული დავით VI-ც მოკვდა. ოლჯაითუ ყაანმა, ჟამთააღმწერელის სიტყვით, მის მაგიერ დასვა „ძე მისი მცირე გიორგი ორწელ მეფე ქმნილი“. როცა „ოლჯაით სულტანმან წარმოადგინა გიორგი მეფედ“, თან თავისი ნოინებიც გამოაყოლა იმ დავალებით, რომ „ყოველი საქართველო ერთად შეკრიბონ მეფობასა შინა გიორგისსა“. მონღოლების ყმადნაფიცი საქართველოს ისეთი დაქუცმაცება, როგორც მაშინ იყო, მათ სასურველად არ მიაჩნდათ, რათგან ქვეყნის დაწვრილმანება საქმესაც და გადასახადების წინანდელი რაოდენობით აკრებასაც უშნებდნათ. ამ გეგმის განსახორციელებლად წარმოვლენილმა ნოინებმა აირჩიეს „შანშე მჭარგრძელი და ზაქარია, ავაგის ასულისა ხვაშაქისა ნაშობი“. საქართველოს სამეფოთგან ყველა უწინ გამოყოფილი ნაწილების, მათ შორის მესხეთისაც, კვლავ დაბრუნება სცადეს. ამ მიზნით „მივიდეს ჯავახეთს“ და „მიერ კობტას თავს და აწვევდეს სარგისსა და ყუარყუარეს გამოსლვად“ და ისევ საქართველოს სახელმწიფოებრივობის წიაღში დაბრუნება სთხოვეს, მაგრამ მათ თურმე ეს „არა ინებეს“. რასაკვირველია, ისინი ამას თუნდაც იმიტომ არ მოისურვებდნენ, რომ მეფის მაგიერ, რომელსაც მაშინ, ვითარცა მცირეწლოვანს, ქვეყნის მესაძეობა არ შეეძლო, მათ მხარგრძელთა ხელქვეშეთობა მოუხდებოდათ. ამას-კი ისინი თავიანთ თავს როგორ აკადრებდნენ, როდესაც „საგარეო პოლიტიკურ ურთიერთობაში მათ უკვე შეფეთა სწორი მდგომარეობა და პატივისცემა ჰქონდათ მოპოვებული.

მრანის მონღოლთა და ილხანების დაშლურებისა და მათი საყაანოს გაქრობის მიზეზები

1. შინაურებაში შუღლი და მონღოლ-დამპყრობელთა დაბალი კულტურული დონე

ოლჯათუ ყანის 1316 წ. გარდაცვალების შემდგომ, ერანის ილხანად მისი-
მცირეწლოვანი ვაჟიშვილი აბუსაიდი დასვეს, მაგრამ ნამდვილად მის მა-
გიერ საყაანოს მისი გამყანებელი ხეარასნის მმართველი ჩობანი განაგებდა.

ყაზან ყანის ერანის მონღოლთა უკანასკნელი მბრძანებელი იყო, რომელ-
მაც მონღოლთა სამფლობელოს უკუღმა დატრიალებული ბედის კვლავ წალმა
მოტრიალება მოიწადინა და შეუჩერებელი დაქვეითება-დაუძლურების შეკავება.
და საყაანოს მართვა-გამგეობის მოწესრიგება სცადა. ამ მხრით მისი ღვაწლი,
როგორც თვით მონღოლთა საბრძანებლისათვის, დიდი იყო. მაგრამ მონღოლთა
ბატონობისათვის საბედისწერო დასასრულის აცდენა ვერც მან მოახერხა. ამის
მიზეზი. რა თქმა უნდა. ის გარემოება-კი არ იყო, რომ ყაზან ყანის უფრო
კარგი მმართველი გამოდგა, ვიდრე მხედართმთავარი და თავისი ლაშქრის
ბედნიერი ხელმძღვანელი. მონღოლთა სამხედრო ძლევამოსილება უკვე მის
გაყაანებამდე კარგა ხნით უწინარეს გაქრა და გამარჯვების მოპოვება ილხა-
ნის მხედრობისათვის მანამდისაც უკვე ადვილი საქმე აღარ იყო. ამიტომაც ყვე-
ლანი დარწმუნდნენ, რომ მათი უძლეველობის წინანდელი შიში თურმე ტყუი-
ლი იყო და მათ წანაღმდეგ მარტო მოგერიებითი ბრძოლის წარმოება-კი არ
შეიძლებოდა, არამედ შეტევა და იერიშის მიტანაც. პირველად ეს მათმა მე-
ტოქეებმა, ეგვიპტის სულტნებმა, შეიგნეს და არაერთხელ ესოდენ შეცვლილი
ვითარება თავიანთ სასარგებლოდ გამოუყენებიათ კიდევ.

მონღოლთა დაუძლურება-დაქვეითებისა და შემდეგ მათი ხელისუფლების
სრულიადი გაქრობის მიზეზი ზემოაღნიშნულზე უფრო ღრმა იყო. მეტის თქმაც
შეიძლება. მონღოლთა საყაანოს თვით საფუძველი ისეთი ჰქონდა, რომ მისი
საბედისწერო დასასრული აუცილებელი იყო. უფრო ის არის გასაკვირველი,
რომ, თანდაყოლილი ძირითადი სნებიანობისდა მიუხედავად, მან ერთი საუ-
კუნის განმავლობაში მინც არსებობა შესძლო.

მონღოლთა საყაანოს დამბობისა და სრულიადი დაშლის მთავარი
მიზეზი დამპყრობელ მონღოლთა და მათგან დაპყრობილ მრავალრიც-
ხოვან ერთა სოციალ-ეკონომიური და კულტურული განვითარების სხვადა-
სხვაობა იყო. ჩინელებიც, ხეარაზმელებიც, სპარსელებიც, ქართველები და
სომხებიც, ყველას ჩამოთვლას რომ არ შევედგეთ, მონღოლებზე ამ მხრით
გაცილებით მაღლა იდგნენ. მათ იმ დროისათვის დაწინაურებული მეურ-
ნეობა და ეკონომიკაცა და კულტურული ყოფაცხოვრებაც ჰქონდათ. მა-
თი მწერლობა და მეცნიერებაც მაღალ დონეზე იყო. მონღოლებმა, თა-
ვიანთი ფართო სახელმწიფოებრივი მოღვაწეობის ასპარეზზე გამოსვლის შემ-
დეგაც, მთელი საუკუნის განმავლობაში მწიგნობრობის ფართოდ შეთვისება

და ამ ცოდნის თავიანთი არსებობის მთავარ კუთვნილებად ქცევა ვერ შესძლეს. წერაკითხვა-კი თვით მათ მაღალ წრეებს შორისაც-კი საყოველთაოდ გავრცელებული არ იყო. ეს გარემოება გასაკვირველი არც არის, რათგან კულტურის მაღალი დონის შესაქმნელად აუცილებელ პირობას შევიდრი ბინადრობა წარმოადგენს. მონღოლების დიდი უმრავლესობა-კი თითქმის ისევ მომთაბარე მესაქონლე-მონადირე ხალხად დარჩა ბოლომდე, როგორც ისინი ჩინ-გიზ-ხანისაგან ფართო პოლიტიკურ სარბიელზე გამოყვანამდე იყვნენ.

2. სწავლა-განათლებისადმი მონღოლთა სრული გულგრილობა და მათი წინანდებურად მომთაბარე ხალხად დარჩენა

მონღოლთა გონებრივი კულტურისა და ეროვნულ-პოლიტიკური შეგნების სისუსტის ცხადი გამომჟღავნებელია ის გარემოებაც, რომ თვალგადაუწვდენელ სიერცეზე და მრავალრიცხოვან კულტურულ ერებზე თავიანთი ასწლოვანი ბატონობის დროსაც, მათ საკუთარი სახელმწიფოებრივობისა და პოლიტიკური საქმიანობის მომთხრობელი ნამდვილი ისტორიის შექმნა-კი ვერ შესძლეს: ერთ თხზულებას გარდა, რომელსაც „საიდუმლო თქმულება“ ეწოდება, და რომელიც ნამდვილად ისტორია-კი არა, არამედ ეპიკური ნაწარმოებია, მონღოლურად დაწერილი საისტორიო თხზულება არ არსებობდა. სპარსელ ისტორიკოსების, ჯუვეინისა და რაშიდედინის, აგრეთვე ჩინურადაც დაწერილი საისტორიო თხზულებები რომ არ ყოფილიყო, მონღოლთა პოლიტიკური არსებობის ამ უბრწყინალესი ხანის შესახებაც კაცობრიობას, სხვადასხვა ენაზე დაწერილ წყაროებში შეტანილსა და გაბნეულს ცნობებს გარდა, ბევრი არაფერი ეცოდინებოდა. მონღოლთა პოლიტიკური ისტორიის გაბმულ-დალაგებული და ქრონოლოგიურად განსაზღვრული მოთხრობა მხოლოდ ზემოდასახელებულ წყაროებში მოიპოვება. ამრიგად, თვით მონღოლთა ყაანებმაც-კი თავიანთი ხალხისა და საყაანოს ისტორიას აღბეჭდისა და ცოდნის აუცილებლობა მხოლოდ იმ დროს შეიგნეს, როდესაც მათი ეროვნების მთავარი განმასხვავებელი კუთვნილება, მონღოლური ენა, დაპყრობილ ერთა ენამ დაჯახნა და თავისი თავი კულტურის ერთად-ერთ იარაღად აქცევინა.

ამას გარდა, ჩინგიზ-ხანის მიერ დაპყრობილი და ხელში ჩაგდებული მიწა-წყალი და ახლად დაარსებული უზარმაზარი საყაანოს მრავალრიცხოვანი მოსახლეობა, რომელსაც მონღოლებთან საერთო არაფერი ჰქონდა, დამპყრობელს მონღოლთა ურდოებს, კულტურულ უპირატესობასთან ერთად, რიცხო-ბრივადაც იმდენად სჭარბობდა, რომ მონღოლები ყველგან დიდ უმცირესობას შეადგენდნენ და ამის გამო მათ არც სიმრავლით შეეძლოთ დაპყრობილ ერებსა და ქვეყნებზე გავლენა მოეხდინათ. პირიქით, ცხადია, რომ მონღოლები, თავიანთ თანამეტომეთა შედარებითი სიმცირისა და დაბალი კულტურული დონის გამო, რიცხოვობრივად და კულტურულად მაშზე უფრო ძლიერი დაპყრობილი ერების გავლენას ვერას გზით თავითვან ვერ აიშორებდნენ.

მართალია, მკვიდრი ბინადრობის უქონლობა მონღოლებს სხვა ქვეყნების დაპყრობისას ძალიან გამოადგათ, მაგრამ ჩინგიზ-ხანმა იმოდენა ქვეყნები და იმდენი

ერები დაიპყრო, რომ ასეთ დიდ სივრცესა და ხალხის ასეთ სიმრავლეს რიც-ხოვრიად ვერც ერთი დამპყრობელი ერი, რაგინდ მრავალრიცხოვანიც არ უნდა ყოფილიყო იგი, ვერ გასწვდებოდა. ასეთ პირობებში სამხედრო მოქმედებით მოპოვებული უპირატესობის ხანგრძლივ შენარჩუნებაცა და შემდგომი წარმატების უნარის გაუნიაველად დაცვაც მხოლოდ მაღალი კულტურული დონით თუ შეიძლებოდა. მონღოლებს-კი სწორედ ეს აკლდათ. რაც უფროდა-უფრო მეტ ქვეყნებს იპყრობდნენ ისინი, ყოველ ასეთს ტერიტორიულ გაფართოებას ბოლოს აუცილებლად მათი ძალის დაქსაკსა-დასუსტება უნდა გამოეწვია, რათგან, ცხადია, რომ რიცხოვრიად დამპყრობელთა ოდენობა ამ დროს, ომიანობისაგან მოყენებული ზარალისაგან თუ არ შემცირდებოდა, მაინც-და-მაინც საგრძნობლად ვერ გადიდდებოდა. პირიქით, ყოველი ახალი ქვეყნისა და ხალხის შემოერთება დაპყრობილ ერთა ოდენობას ადიდებდა და დამპყრობელ მონღოლთა და დაპყრობილ დანარჩენ ხალხთა შორის მანამდე არსებული შეფარდებაც სულ უფროდაუფრო მონღოლთათვის უნდა გაუარესებულიყო და, უეჭველია, უარესდებოდა კიდევ.

მონღოლთა ყაანების პოლიტიკური და სამხედრო საქმიანობის ზემოაღნიშნული მიმართულებისა და დასახული ამოცანების გეზის მიხედვით, მათ იმ პირობებში, რომელშიც ისინი იმყოფებოდნენ, მოპოვებული სამხედრო გამარჯვებისა და დაპყრობილ-ყმადნაფიც ქვეყნების პოლიტიკური ბატონობის ერთი საუკუნის განმავლობაშიც შენარჩუნება მხოლოდ თავიანთი განსაკუთრებული წყობილების წყალობით შეეძლოთ.

ჰ. დამპყრობელ მონღოლთა დაპყრობილ მაღალკულტურისან ხალხთაგან განცალკევებით დაბანაკების წესი და ადგილობრივი მოსახლეობისგან განკერძოება, საოკუპაციო ჯარის მსგავსად

სადაც-კი მონღოლები მიდიოდნენ, გამარჯვებისას დაპყრობილ ქვეყანაში დარჩებოდნენ თუ არა, არც ქალაქებსა და სოფლის მოსახლეობის მკვიდრს არეში დადგომა მათ არ შეეძლოთ, რათგან თან მონღოლებს თავიანთი ოჯახები და საქონელიც დაჰყავდათ და ამიტომ თავისიანებისათვის ხარგების დასადგმელი ფართო ადგილი და საქონლისათვის საზაფხულო და ზამთრის საძოვრები სჭირდებოდათ. ამას ისინი, ცხადია, ვერც ქალაქებში და ვერც მკიდროდ დასახლებულ ადგილებში ქალაქებს გარეთაც ვერ იშოვნიდნენ. ამის გამო დამპყრობელი მონღოლები ყველგან დაპყრობილი მოსახლეობისაგან განცალკევებით იყვნენ ხოლმე დაბინავებულნი.

მონღოლთა დაბინავების ასეთი წესი ერანში და საქართველოში სპარსული, ქართული და სომხური საისტორიო თხზულებებით მტკიცდება. ხოლო ჩინეთის შესახებ ეს გარემოება მარკო პოლოს მოთხრობითაც დასტურდება. თავის ნაშრომში მას შემდეგი საყურადღებო ცნობები და უფრო საგულისხმო მსჯელობაც მოეპოვება: მთელ ჩინეთში და ყაანის დანარჩენ ყველა საშფოთლოებში ბევრნი არიან ორგულნი და გამცემნი, რომელნიც მზად არიან აჯანყდნენ. ამიტომ ყოველ ქვეყანაში და სანახებში, სადაც დიდი ქალაქები და ბევრი ხალხია, ლაშქარია საკირო, ლაშქარს ქალაქ გარეთ,

ოთხი-ხუთი კილომეტრის სიშორეზე აყენებენ ხოლმე, ქალაქებს-კი უფლებას არ აძლევენ, რომ ზღუდე-გალავანი და კარები ჰქონდეთ, რომ მათ საჭიროებისამებრ ქალაქში დაუბრკოლებლად შესვლა შეეძლოთ. ჯარები მათ სხვადასხვა ადგილას ოცდაათ-ორმოცი დღის სავალზე ერთი მეორისაგან დაშორებით ჰყავთ დაბანაკებული. დიდი ყაანი ყოველ ორ წელიწადში ერთხელ სცვლის ლაშქრის ნაწილებსაც და ჯარის უფროსებსაცაო.

იტალიელი ავტორის ზემომოყვანილი ცნობითგან ცხადი ხდება, რომ მონღოლები ჩინეთშიცა და დანარჩენ დაპყრობილ ქვეყნებშიც საოკუპაციო ჯარის ბანაკის მსგავსად იყვნენ მოწყობილ-დაბინავებულნი. ასეთი მდგომარეობა შესაძლებელია მხოლოდ დროებითი მოვლენა იყოს, მაგრამ, რაკი საყაანოში ასეთი ვითარება მუდმივ წესად იყო ქცეული, ცხადია, რომ აშნაირი მდგომარეობა მხოლოდ მონღოლთა სახელმწიფოებრივობისა და ბატონობის ანორმალური და მტკიცე ნიადაგის უქონლობის გამომწვევადებელია. მოსახლეობასა და უცხო ხელისუფლებას შორის ურთიერთ გაგებაზე დამყარებული დამოკიდებულება და წესიერი შვილობიანი სამოქალაქო ყოფაცხოვრება ასეთ პირობებში სრულებით შეუძლებელი იყო, რათგან მონღოლთა ხელისუფლება თავის სამხედრო ძალითურთ და ადგილობრივი დაპყრობილი მოსახლეობა ორ მხრად მოპირდაპირე ბანაკს წარმოადგენდნენ. დამახასიათებელია, რომ ადგილობრივი მოსახლეობის გავლენის საშიშროება მაინც იმდენად დიდი ყოფილა, რომ მონღოლთა ყაანებს თავიანთი ლაშქრის ნაწილების ერთ ალაგს დატოვება-კი სასურველად არ მიაჩნდათ. მონღოლთაგან მკვიდრი ბინადრობის უქონლობის წესის ყველა უარყოფით თვისებებს კულტურის ამაღლების შესაძლებლობის შესაქმნელად, ამრიგად, კიდევ ეს ლაშქრის საოკუპაციო ჯარის მსგავსად დაბანაკების სისტემაც ერთჟოდა ზედ და მდგომარეობას უფრო ართულებდა: წარმატებისა და მაღალკულტურისანი დაპყრობილი მოსახლეობისაგან რისმე შეთვისებისათვის ყოველივე საშუალება თითქმის განზრახ იყო მოსპობილი.

4. დაპყრობილი ქვეყნების ერებთან შედარებით მონღოლ-დამპყრობელთა მცირერიცხოვნობისა და უკულტურობის გამო ეროვნული გადაგვარება და სრულიადი გაქრობა

ყველა ზემოაღნიშნულ ხელშემშლელ და დამაბრკოლებელ გარემოებათა მიუხედავად, საბოლოოდ მაინც მონღოლებმა დაპყრობილი მოსახლეობის კულტურის გავლენა ვერ აიცილნეს: ხანგრძლივმა მეზობლობამ თავისი გაიტანა და მაღალმა კულტურამ დაბალს სძლია. მაგრამ მონღოლებისათვის ამას არც ეროვნული და არც სახელმწიფოებრივი თვალსაზრისით სარგებლობა არ მოუტანია, რათგან, რამდენადაც კულტურულად წარმატებისათვის ორი მთავარი პირობა, მკვიდრი ბინადრობის მოკიდება და მათზე მრავალრიცხოვანი და დაწინაურებული დაპყრობილი ერების ენათა შეთვისება, იყო აუცილებლად საჭირო, მონღოლთა სიმცირის გამო, ამ ორი პირობის განხორციელებას უნდა თავისთავად მა-

თი ადვილობრივ უცხო მოსახლეობაში შერევა-გათქეფისათვისა და დაპყრობილი ერების ენის შეთვისებისათვის, ე. ი. მონღოლთა ეროვნული გადაგვარებისათვის, შეეწყო ხელი. აქი სწორედ ასეც მოხდა! და არსად, საცა-კი წინათ მონღოლთა ძლიერი საყაანო იყო, მონღოლთა მოსახლეობის ნაშთი-კი აღარ წერხა და, მონღოლურად შეტყვევლი ხალხი სრულებით უკვალოდ გაქრა.

როგორც უკვე ვიცით, მონღოლთა უდიდესი უმრავლესობა სახელმწიფოს სამოქალაქო მმართველობისა და საკმეიანობისათვის სრულებით მოუშნადებელი იყო, ამიტომაც მონღოლთა დიდი სახელმწიფოს და ოთხივე საყაანოების ამ დარგის მოსახლეობა, როგორც უკვე თავის ადგილას აღნიშნული გვექონდა, არა-მონღოლთაგან უნდა ყოფილიყო შერჩეული. ერანის ილხანების საბრძანებელნიც სამოქალაქო მმართველობა თითქმის მთლიანად სპარსელებს ჩაუვარდათ ხელში. მონღოლებს-კი მხოლოდ სახმედრო ხელისუფლება-ღა შერჩათ.

ამას ზედ სარწმუნოებრივი მსოფლმხედველობის ის განსხვავებაც დაერთო, რომელიც მაშინ მონღოლებსა და დაპყრობილი ერების ამ დარგის მსოფლმხედველობათა შორის მკვეთრად საგრძნობი იყო. რა თქმა უნდა, კონფუციანობა, ბუდისტობა, ქრისტიანობა და მაჰმადიანობა შამანურობაზე მალა იდგა. შეუძლებელია ეს უპირატესობა მონღოლთა მმართველ ფენას არ ეგრძნო და მართლაც ყველგან მათ წილნი დაპყრობილი ერების სარწმუნოების ძლიერმა გავლენამაც იჩინა თავი: მათი წინანდელი ეროვნული სარწმუნოების, შამანურობის, მაგიერ, დაპყრობილი კულტურული ერების სარწმუნოებამ გაიმარჯვა. ერანშიც ილხანებს შორის, როგორც უკვე ვიცით, მაჰმადიანობა გავრცელდა. მაჰმადიანობის მონღოლთა ურდოში გამარჯვებამ, მაჰმადიან ძლიერ ერთა, თურქების ჩრდილოეთს ულუსში—და სპარსელების, სამხრეთის ულუსში, ერანის საყაანოში,—საბოლოო გაბატონებას იმდენად ფართო გზა გაუაფა, რომ მონღოლთა სრული ეროვნული გადაგვარებისა და გაქრობის პროცესის შეჩერება უკვე აღარაერთარს ძალას აღარ შეეძლო.

რაკი მკვიდრი ბინადრობის მოკიდება მონღოლთა უმრავლესობამ ვერ შესძლო და ზოლომდე მომთაბარედ დარჩა, ამიტომ მათ ეკონომიკასაც მკვიდრი და მაღალი კულტურისათვის საკუთრო საფუძველი ვერ შეექმნა. ისინი ვერც მიწისმოქმედებას შეეჩვივნენ და ინტენსიური ხელოსნობისა და მრეწველობისათვისაც მათში შესაფერისი პირობები ვერ აღმოჩნდა. მართალია, როგორც ვიცით, ჩინგიზ-ხანის დროითაგანვე მოყოლებული, მონღოლთა ყაანები ცდილობდნენ დაპყრობილი ქვეყნებითგან საუკეთესო ხელოსნების იძულებით თავიანთთან გადასახლებაზე ხელოსნობის ჩასანერგავად ხელი შეეწყობთ, მაგრამ მონღოლთაგან ეს ძველი ნაცადი ღონეობაც ხალხში ხელოსნობის გასავრცელებლად და შემდეგ ასაყვავებლადაც, სრულებით უნაყოფო გამოდგა. ხელოსნობის ცოდნის შეთვისებისათვის, მომთაბარე მესაქონლე-მონადირე-მოლაშქრე მონღოლებს არავითარი ხალისი არ გამოუჩენიათ. ამისთვის შესაფერისი პირობები იქ არც იყო: მკვიდრი ბინადრობის გარეშე და მცხოვრებთა კულტურული მოთხოვნების უქონლობის გარემოებაში, მაღალხარისხოვან ხელოსნობას არც გავრცელება და არც მით უმეტეს განვითარება არ შეეძლო. ძალით გადასახლებული უცხო ხელოსნები ამრიგად თავიანთ ქვეყანასა და ხალხსაც

მოსწყდნენ და მოაქლდნენ, რითაც. რასაკვირველია, მათი ერის კულტურასაც ზიანი უნდა მოსელოდა, და მონღოლთა ამ დარგში დაწინაურებასაც ვერაფრად გამოადგნენ.

აღმ. საქართველოში მომხდარი ცვლილება მონღოლთა ბატონობის თითქმის საუკუნოვანს ხანაში

1. ქვეყნის მდგომარეობის ზოგადი დახასიათება

საქართველოში მონღოლთა თითქმის ასწლოვანი ბატონობის საბედისწერო შედეგისა და ქვეყნისა და მოსახლეობისათვის მათი ბარბაროსობის ცხად-საყოფელად ბოლოს ბევრი საუბარი არც-კია საჭირო. იმდროინდელი სინამდვილის საშინელების წარმოსადგენად ხნიერების უღმრთელობა გამანადგურებელმა დრომატ-კი ერანის ილხანისა და მონღოლთა მთავრობისაგან გამოცემული წარსულის ძეგლთა შორის, თითქოს განგებ, ერთი ფრიად საყურადღებო ბრძანება დაგვიცვა, რომელშიც საქართველოს სამეფოში მათი ბატონობის წყალობით მე-14 ს. დამდეგისათვის დამყარებული მდგომარეობა საუცხოოდ არის დასურათებული. ამ ბრძანებას მონღოლურად იერლაცი ეწოდება. იგი აბუ-საიდ ბაჰადურ ყანისაგან იყო გამოცემული, საფიქრებელია, საქართველოში 1319 წ. ილხანის წარმომადგენელის, დიდი ნოინის ყურუმშის, აჯანყების ჩაქრობის მომდევნო წლებში. მას იმდენად დიდი მნიშვნელობა აქვს, რომ ამ ძეგლის ტექსტის აქ თითქმის მთლიანად მოყვანა აუცილებლად საჭიროა.

აბუსაიდის ეს ბრძანება ამოქრილი იყო წარწერის სახით ქ. ანისის ე. წ. მანუჩეს მიხეთის გარეთი კედლის ქვაზე სპარსულად, იმ ენაზე, რომელიც უკვე ერანის ილხანების ოფიცირ სახელმწიფო ენად იყო ქცეული. მაჰმადიანური მოკლე სარწმუნოებრივი შესავლის შემდეგ, იქ ნათქვამია:

აბუსაიდ ბაჰადურ ხან

იერლაცი. ამ ქაშად დედამიწის პირის ფადშაჰის (ხელმწიფის), მსოფლიოს სულტნისა, ქვეყნისა და სარწმუნოების ამჟღელბელის ტახტ-საჯდომითგან, როდესაც მსოფლიოს მცხოვრებნი აღმოსავლეთითგან დასავლეთამდის მისი მოწყალებისა და სამართლიანობის ჩრდილს ქვეშე იმყოფებიან, მისი განკარგულება და ბრძანება უზენაესმა ქვეშაირიტებამ (ე. ი. ღმერთმა) უმეტესად სრულყოფილ-ყოს! ხოლო ბრძანება ასეთია, რომ, რაკი ქვეყნის ზედაპირი მის ბრძანებასა და დივანის (ე. ი. საეზირის) განკარგულებაც მისი კალმის წვერზეა დამოკიდებული, მისი დაკლება, ან და გადამეტება ვერაფრად გაბედოს და, ტამდისა და სამართლიანი ბაჟის გარდა, სხვა აღარაფერი არ გამოართვან და არავის ყალანის, ნემარისა და ტარხნისა (გამოსაღებლებისა) და სხვა რამის მომიჯებით არ სთხოვონ, როგორც წინათ ქალაქს ანისში და საქართველოს სხვა ვილაიეტებში (ქვეყნებში) ყალანს, ნემარსა და უკანონო გამოსაღებლებსა და ტარხნს ძალით ჰკრებდნენ და ავიწროებდნენ

(მოსახლეობას და ამის გამო ქვეყანა) გაოხრდა, მდებრიო ხალხი გაიფანტა (და გაიქცა), ამ ქვეყნის ქალაქის მამასახლისებმა ყალანის და დერნაგირის (ე. ი. საქალაქო კარის ბაჟის) გამო თავიანთი უძრავი და მოძრავი ქონება და სახლკარი მიატოვეს და გაიქცნენ¹-ო.

ამ უალრესად საყურადღებო წარწერითგან, მაშასადამე, ცხადი ხდება, რომ ერანის მონღოლთა საყაანოში, ყაზან ყანის უკანასკნელი თავგამოდებული ცდისდა მიუხედავად, მოხელეთა ურცხვი ბოროტმოქმედებისა და ხალხის უსინიდისო ყველფის არამცთუ შეჩერება, არამედ ალაგმეაც კი ვერ მოხერხებულა. მეცამეტე საუკუნის ორმოციან წლებითგან მოყოლებული საქართველოს ისტორიის მოთხრობის დროს არაერთხელ გვქონდა შემთხვევა აღგვენიშნა, რომ მონღოლთა ხელისუფლების ასეთს თავაშეებულს მცარცველობაზე თვით ყაანების მთავრობის უმაღლეს მოხელეებსაც-კი მიუტკევათ რამდენჯერმე ყურადღება და ხალხისა და სახელმწიფოს ამნაირი გამანადგურებელი მდგომარეობის შეცლა, ამ ბოროტების ამოფხვრაც-კი უცდიათ. მაგრამ ამ მცარცველთა და ბოროტმომქმედთა ხროვის ალაგმვა, რომელსაც ხარკისა, გადასახადებისა და ბაჟების აკრება და ბეგარის მოხდევინება ჰქონდა ხელში ჩაგდებული, მხოლოდ ხანმოკლე დროის განმავლობაში თუ ხერხდებოდა, საერთო მდგომარეობა-კი, ყოველი ასეთი დროებითი გაუმჯობესების შემდგომ, სულ უფრო და უფრო უარესდებოდა.

განა ქვეყნის აკლებას არ უდრიდა, რომ საქართველოს ქალაქების მოსახლეობას, ტამდასა და ბაჟს გარდა, რომლის აკრების უფლება ჰქონდათ მხოლოდ კანონით, წლების განმავლობაში კიდევ საშს, კარგა ხანია უკვე გაუქმებულ, გადასახადსაც სრულებით უკანონოდ ართმევდნენ. დასაჯერებელია მერმე, რომ ერანის ილხანს თავისი ანგაარი მოხელეების ასეთი აღმაშფოთებული ბოროტმოქმედების შესახებ სრულებით არა სკოდნოდა რა? და თუ შეუძლებელია, რომ ამ ამბავს აბუსაიდის გაყაანებამდეცა და 1316 წ. გაყაანების შეზღომა-კი მის ყურებამდის არ მიეღწია, მაშინ ამ ყაანის ტრაბახი, ვითომც დედამიწის ზურგზე და მისი სამოხელეო დაწესებულებებში ყველაფერი მხოლოდ მისს ბრძანებასა და მისი კალმის წვერის მოსმაზე იყო დამოკიდებული, განა გაწამებული ხალხის დაცინვას არ უდრიდა?!

ცხადია, რალაც განსაკუთრებულ გარემოებას უნდა გამოეწვია აბუსაიდის წადილი, რომ საქართველოს მოსახლეობის გული თავისი ამნაირი არაჩვეულებრივი წყალობით მოეგო. საფიქრებელია, რომ მისი ასეთი ქცევა და გამოცემული ბრძანება საქართველოში აჯანყებული ყურამიში ნოინის წინააღმდეგ დაწყებულ ბრძოლასთან უნდა ყოფილიყო დაკავშირებული.

მაგრამ, რითაც არ უნდა იყოს ერანის ილხანის ზემომოყვანილი ბრძანება ნაკარნახევი, ეს ძეგლი მაინც მონღოლთა საქართველოში ბატონობისათვის წამდვილს ანდერძის აგებას წარმოადგენს. მათი მთელი ბარბაროსობის, ქვეყნისა და ხალხისათვის კალმით აუწერელი საშინელების ამაზე უკეთესად დახასიათება სწორედ რომ შეუძლებელი იყო. მონღოლთაგან შექმნილ პირობებში, საქართველოს მოსახლეობას აყრისა და გაქცევის გარდა, თურმე აღარაფერი

დარჩენილი. ქვეყანა აოხრებული და განადგურებულია, ამას ერანის ილხანი, მონღოლთა მბრძანებელი, თვითვე ადასტურებს. აქვს, თუ არა, ასეთი გამანადგურებელ-გამაწმენდელი თვითდახსიათების შემდეგ, ვისმე უფლება მონღოლთა ბატონობის ეთომც-და კულტურული მნიშვნელობისა და მშენებლობის შესახებ იმსჯელოს, როგორც ეს წინათ არაერთს პატივცემულ მკვლევარსა-ც-ი უქნია?

მართალია, რომ მონღოლთა ბატონობის ხანამ მახლობელი აღმოსავლეთისა და ევროპისათვის შესაძლებელი გახადა, შორეული აღმოსავლეთის მდიდარი და თავისებურებით საესე მაღალხარისხოვანი კულტურა გაეცნო და მისი გავლენის ნაყოფიც ეგემნა. ამის წყალობით ხელოვნების დარგში, მეტადრე მინიატურულ მხატვრობაში, განსაკუთრებული მიმართულება-ც-ი შეიქმნა. არც იმის უარყოფა შეიძლება, რომ ამავე ხანაში ევროპისა და აზიის მოსახლეობის გეოგრაფიული და მანამდე უცნობ ხალხთა ცოდნაც მეტად გაფართოვდა, მაგრამ ყველა ეს მონღოლთა ბატონობის უნებლიეთი, თავისდათავადი შედეგი იყო. ისტორიამ-ც-ი უნდა განარჩიოს პოლიტიკურ მოღვაწეთა და საისტორიო ასპარეზზე გამოსულ ერთა შეგნებულად დასახული მიზანი და მიზანშეწონილი მოღვაწეობის შედეგი მოვლენათა სტიქიურად თანამყოლისა, ან და მომდევნო, მიზანდაუსახავი და უნებლიეთი შედეგისაგან!

2. საქართველოს სოციალურს წყობილებაში მომხდარი ცვლილება.

მონღოლთა ბატონობის ხანაში ზემოაღნიშნული პოლიტიკური და ეკონომიური მიზეზების გამო, საქართველოს სოციალურ ვითარებასა და წესწყობილებაშიც დიდი ცვლილება მოხდა. აზნაურთა წოდების წიაღითგან დიდი ხელისუფლებით აღჭურვილი პირები გამოეყენენ, რომელთა ერთ წრედ, ამ ხანაში მთავრებად სახელდებულნი, სხილი საქვეყნოდ გამრიგენი იქცნენ. მეორე მხრით, აზნაურთაგან სხვა დიდი მოხელეობის მქირავი ოჯახები და საგვარეულოებიც იმდენად აღზედნენ, რომ მათ, აზნაურთაგან განსასხვავებლად, წინანდებურად ისევ აზნაურები-ც-ი არ ეწოდებოდათ, არამედ მხოლოდ დიდებულნი. ასეთი სოციალური განშრების პროცესის დასაწყისი მე-12 ს-შიც ჩანს, მაგრამ მე-13 ს. იგი უკვე მთლიანად დამთავრებულია. ამ საკითხის გასაშუქებლად ბეჟა მანდატურთუხუცესის დროის სამართლის წიგნია ფრიად საყურადღებო: იქ მოსახლეობის სოციალური დანაწილების უპირველეს ერთეულად უკვე აზნაურები აღარა ჩანან, მაგრამ ამ დროს ჯერ არც თავადები სწოდებიან ხსენება. პირველი ადგილი ამ ხანაში დიდებულებს აქვთ მიკუთვნებული. აზნაურები-ც-ი სოციალური წესწყობილების უკვე მეორე ფენად არიან მიჩნეულნი. ეს სამართლის მაშინდელს ძეგლშიც სრულებით მკაფიოდ მოჩანს, რომელშიც დანაშაულებათა შედარებითი შეფასება და მათთვის შეფარდებული სასჯელთა სისტემა-ც-ი სწორედ დიდებულთა და აზნაურთა ცალცალკე სოციალურ ერთეულებად მიჩნევაზეა დამყარებული. აი მაგ., რა დროგორ არის იქ მკვლელობაზე ნათქვამი: „თუ კაცმან კაცი მოკლას: დიდებულმან დიდებულნი“, ან „თუ დიდებულმან აზნაური

მოკლას“. ან და „აზნაურ მან აზნაური მოკლას“, ყოველ ცალკეულ შემთხვევაში ახეთი სასჯელი დაედოსო.

ამ ხნის სოციალური ვითარებისათვის მეორე დამახასიათებელ მოვლენას წოდებრივი ღირსების შენარჩუნების დიდი სიძნელე წარმოადგენს. რამდენადაც წოდებრივობა მარტო შთამომავლობითსა და მემკვიდრეობით ღირსებაზე-კი არა, არამედ ამასთანავე და ამაზე უფრო მეტად ეკონომიურ საფუძველზე იყო დამყარებული, იმდენად ქონებრივი მდგომარეობის შერყევა და ამა-თუ-იმ წოდებისათვის აუცილებელი სახსრების დროთა განმავლობაში დაკარგვა და უქონლობა, მისი სოციალ-უფლებრივი მდგომარეობის ცვლილებასაც იწვევდა ხოლმე. საპატიო აზნაური უნდა - ციხოსან-მონასტროსანი“-ც ყოფილიყო და „ტაზრეული“-ც, ე. ი. საკუთარი სახალე, ციხე, დასამარხავად მონასტერიცა და, რა თქმა უნდა, შესაფერისი სიდიდის მამულიც ჰქონოდა. ვისაც არც ასეთი შეძლება და არც ყველა ზემოაღნიშნული „ტაზრეულ-ციხოსან-მონასტროსნობა“ არ ჰქონდა, ან და უკვე ხელითგან წაუვიდოდა, მას, თუ ამ მდგომარეობის სამი თაობის განმავლობაში გამოსწორებას ვერ მოახერხებდა, თავისდა-თავად საპატიო აზნაურობაც ეკარგებოდა. ბექა მანდატურთუხუცესის დროის საკანონმდებლო ძეგლში ეს პირდაპირ არის აღნიშნული: თუ აზნაურს „ეჟამისაგან მამული დამცრობოდეს“, ამასთანავე „თუ უციხოლუმონასტრო იყოს“ და უკვე „მესამე ნათესავი (ე.ი. თაობა) იყოს, რომე მცრობად დაეწყოს“, ან და, თუ ქვეყნის მესაქე „გასწყრომოდეს მამასა და შვილსა საქმისა რაჟსმე ზედა და ჩამოემცროს“, მაშინ ის უკვე ვეღარც საპატიო აზნაურად ჩაითვლებოდა და ვეღარც მასთან თანასწორი სოციალური უფლებები შერჩებოდა: ის უკვე მცირე აზნაური იყო.

რასაკვირველია, ცხოვრების მიმდინარეობა მარტო ადამიანის ქონებრივსა და წოდებრივ დაკნინებას არ იწვევდა, არამედ ამის წინაუკმო პროცესიც სწარმოებდა: პირადი ღირსების, სამსახურისა, თუ ქონებრივი დოვლათიანობის მოპოვება-დაგროვების უნარის წყალობით, ადამიანს სოციალური წყობილების დაბალი ფენიდან აღზევებაც შეეძლო. ეს სოციალური პროცესიც ბექა მანდატურთუხუცესის დროინდელს საკანონმდებლო ძეგლში მკაფიოდ არის აღბეჭდილი. იქ, მაგ., ნათქვამია: „თუ მსახური მოიკლას ასეთი, რომე აზნაურ შვილად მის პატრონს ჰყუეს“, მკვლელობის ქონებრივ საზღაურად 12000 თეთრი (ე. ი. ვერცხლის ფული) გადაიხადოს, ხოლო, თუ მხოლოდ „მსახურად ჰყუეს“, მაშინ მარტო 1000 თეთრი მისცესო. აქეთგან ჩანს, რომ მსახურს პირადად უკვე თავის სიცოცხლეშიც შეეძლო ერთგული სამსახურითა და თავისი კეთილ-გამჭირაობით ისეთი პატივისცემა დაემსახურებინა, რომ მის პატრონს მისთვის აზნაურ შვილზე თუ მეტი არა, მისი თანასწორი ღირებულება მაინც ჰქონოდა. ის ჯერ აზნაურ შვილად აღზევებული არ იყო, რათგან ამისთვის სამი თაობის განმავლობაში აღზევებისათვის საჭირო სოციალური პირობები უნდა შეენარჩუნებინა, მაგრამ სინამდვილეშიცა და სამართლის სფეროშიც მას ასეთი უფლებები პირადად უკვე მოპოვებული ჰქონდა.

წინა ხანის ამბების განხილვის დროს, აღნიშნული გეჟონდა: თუ რამდენად დიდი მნიშვნელობა მიენიჭა სამხედრო სამსახურსა და საქმიანობას მონღოლთა ბატონობის დროს ქონებრივი კეთილდღეობის მოპოვებისა და დაუნჯებისათვისაც და სოციალურად დასაწინაურებლადაც. ამის გამო სამხედრო სამსახურში მყოფთა წრითგანაც და დაბალი სოციალური ფენითგანაც წინ წაწევა იშვიათი მოვლენა არ იყო და ეს პროცესი მეტადრე ამ ხანაში გაძლიერდა. ამ მხრივაც ამ დებულების დამადასტურებელი და მთლად დამარწმუნებელი ცნობები სამართლის იმავე წიგნში გვაქვს დაცული. იქ, მაგ., სწერია: „თუ ქოთლოსან¹ -კარეოსანი აზნაურად მსახურებდეს“, ნისი მკვლელობისათვის მკვლელს იმდენივე ქონებრივი საზღაური გადაახდევინონ, რამდენიც აზნაურის მკვლელობისათვის არის დაწესებულიო, ე. ი. 12000 თეთრი. კანონში განმარტებულიც არის, თუ რატომ: „ქოთლოსნისა და აბჯროსნისა და კარეოსნისა“, თუ-კი მათ „პატონისაგან რომე ქელი ჰქონდეს“, ქონებრივი საზღაური მკვლელობისათვის „თორმეტი ათასი თეთრი არს...“, ამაღ, რომე კარეოსნობას,—ესე ყოველთა წესია,— აზნაურული სკირსა“-ო.

მაგრამ თუ ამ დაწინაურებული ქოთლოსან-აბჯროსან-კარეოსანის „უკანით მისი ძმა, ან შვილი და ნათესავი ველარა ისრე მისის წესითა მსახურებდეს პატონთა“, მაშინ მათი მკვლელობისათვის ქონებრივი სასჯელი „ათასი თეთრი იყოს“, ე. ი. იმდენი, რამდენიც ჩვეულებრივი მსახურისათვის იყო დაწესებული.

ყველა ზემოდასახელებული მიზეზების გამო, მე-13-14 ს. განმავლობაში საქართველოს სოციალურს წესწყობილებაშიცა და შედგენილობაშიც დიდი და ღრმა ცვლილება მოხდა. ბევრი ძველი საგვარეულო ან სრულებით ამოწყდა, ან და ჩამოშრების გამო, პოლიტიკურ ცხოვრებაში და საისტორიო ასპარეზზე გაქრა, სამაგიეროდ-კი ბევრი ახალი აღზევებულ-დაწინაურებული ჯერ ცალკეული პირები, შემდეგ მთელი მათი შთამომავლობა და საგვარეულობანიც-კი იკავებდნენ განთავისუფლებულ ადგილს და პოლიტიკურსა და საისტორიო ფართო ასპარეზზე გამოდიოდნენ.

ერანის ილხანების საბრძანებელში სოფლების აოხრება-გაუჟაცარიელებას, როგორც უკვე აღნიშნული გეჟონდა, ყაზან ყაანმაც მიაქცია ყურადღება. მის დროისათვის ამ მოვლენამ იმდენად საშიში მდგომარეობა შექმნა სახელმწიფოში, რომ მოახალშენეთა მოსახიბლავად ყოველგვარ შეღავათებს გარდა, რომელზედაც უკვე გეჟონდა საუბარი, ყაზან ყაანმა საჭიროდ დაინახა მოსახლეობის სტიქიური აყრა ადმინისტრაციული და სოციალური კანონმდებლობის იძულებითი საშუალების გამოყენებით შეჩერებინა. 1303 წ. მან ბრძანება გამოსცა, რომლითაც გლეხებს თავიანთი მიწებითგან აყრა და თვითნებურად სხვაგან გადასახლება სასტიკად აიკრძალათ, ხოლო ვინც მაინც გაიქცეოდა, ისინი ყველანი უნდა ძალით აუცილებლად თავის ადგილასვე დაებრუნებინათ, თუ რომ მათი გაქცევა-გადასახლებისაგან 30 წლის ხანდაზმულობის ვადა გადასული არ იყო.

¹ გოდლის ანუ კოშკის მქონებელ-მცველი.

ამრიგად. მოსახლეობის სტიქიურმა აყრა-გადასახლებამ მონღოლთა ყაანებისაგან ნახნარ ზემაჩერებელ ერთ საშუალებათაგანად მიწისმოქმედი მოსახლეობის მიწასთან იძულებით მიმაგრების დაკანონება გამოიწვია.

ცხადია, რომ შეუძლებელია ამას მიწის დამშუშავებელ გლეხებსა და მემულეთა შორის სოციალური ურთიერთობა წინანდელზე უფრო არ გაემწეა-ვებინა და სოფლის მოსახლეობაში ამის გამო წინააღმდეგობასა და ბრძოლას არ ეჩინა-თავი.

გლეხთა უფლებრივი მდგომარეობის ამნაირს გაუარესებას ზედ კიდევ ერთი გამართლებელი გარემოებაც დაერთო: მონღოლები პირად ყმობასა და სანახლეო ხელისუფლებაზე დამყარებულ დამოკიდებულებას ყმობისაგან არ არჩევდნენ. ქართული სახელმწიფო სამართლით-კი ეს ორი სოციალ-პოლიტიკური მოვლენა ერთმანეთისაგან მკაფიოდ განსხვავდებოდა. საქართველოში მონღოლთა ბატონობის დროს, ასეთი გაიგივებისადმი მისწრაფება ქართველ საკვყუნოდ გამრიგე მოხელეებსაც გაუჩნდათ თანდათან და მათაც მოინდომეს მათი ხელქვეშეთი მოსახლეობა თავიანთ ყმებივით ემსახურებინათ და გადასახად-ბევარით დაეტვირთათ. ეს თითქოს იქ უნდა ყოფილიყო უფრო ადვილი განსახორციელებელი, სადაც პატრონყმური დამოკიდებულება, ან ნაკლებად, ან და სრულებით არ იყო გავრცელებული, სახელდობრ, საქართველოს ჩრდილო მთიანეთში. ქსნისა და არაგვის საერისთავთ-ერისთავოებში.

გიორგი ბრწყინვალის დროინდელი სამართლის წიგნიდან, „ძეგლის და-ლებითგან“, ირკვევა, რომ მე-13 ს. დამლევსა და მე-14 ს. დამდეგს საქართველოს ამ ორ თემში საკვყუნოდ გამრიგეთა, ე. ი. ადმინისტრაციულ თანამდებობის პირთა,—ერისთავების, გამგებლისა და სხვების,—მკვლელობა გახშირებულია. მხოლოდ ასეთი მკვლელობა ცალკეული პიროვნების და ერთი კაცის მიერ-კი არ ყოფილა ჩადენილი, არამედ მთელი სოფლის, ერთიანი მთელი ხეობისა და თვით მთელი კვეყნის შეზარახებითა და მონაწილეობით იყო ხოლმე თურმე მოწყობილი. ცხადია, რომ ასეთი მკვლელობა პირადი შურისძიებისა, ან და ვნებათა ღელვის შედეგი ვერ იქმნებოდა, არამედ, უეჭველია, აქ ნამდვილად უაღრესად გამწვავებული სოციალური ბრძოლის გამოხატულება უნდა გვქონდეს, თვით ბრძოლა-კი სწორედ ზემოაღნიშნულ ნიადაგზე იყო აღმოცენებული.

სრულიადი საქართველოს პოლიტიკური გაერთიანება და კვლავ ალღემა

გიორგი V ბრწყინვალე

1. გიორგი V-ის პიროვნება და გამეფების გარემოება

საქართველოს სახელმწიფოს მრავალსაუკუნოვანი არსებობის განმავლო-ბაში, ბაგრატ III-ის, დავით აღმაშენებლისა და თამარის შემდგომ, არც ერთ მეფეს თანამედროვეთა შორის და შთამომავლობაში ისეთი სახელი არ მოუხვეჭია, როგორიც გიორგი V ბრწყინვალე დაიმსახურა. მისი ქება თანა-სწორად გვხვდება, როგორც ქართულს, ისევე მეზობლების წყაროებშიც. მისი

უარყოფა ვერ შესძლებიათ ისეთ პირებსაც, რომელთა პოლიტიკა მისას მთლიანად ეწინააღმდეგებოდა. მონღოლთადროინდელ ისტორიის მომთხრობელს ქართველ ჟამთააღმწერელს ხომ ისე არსად აქვს მისი სახელი მოხსენებული, რომ მის მოღვაწეობისადმი თავისი აღტაცება არ გამოემჟღავნოს. აი, მაგ., რა აქვს მას გიორგი ბრწყინვალის დაბადებასთან დაკავშირებით ნათქვამი: დემეტრე თავდადებულს მისმა ცოლმა, ბექა მანდატურთუხუცესის ასულმა ნათელამ, შესძინა მხოლოდშობილი ძე გიორგი, „რომელ უკანასკნელ (ე. ი. შემდგომად) ძმათა მისთა მეფე იქმნა და განდიდნა უმეტეს შემდგომთა მეფეთა, რამეთუ მარტო იყო ძე დედისა. მარტო შვა დედამან, ვითარცა მარგალიტისათჳს თქმულ არს მარტოება უმჯობესისათჳს, ეგრეთვე გიორგი იპოვა უმჯობესი ყოველთა კაცთა მის ქამისათა, არაოდენ ჯელმწიფეთა. არამედ ყოველთა კაცთა“-ო. მისი მამის სიკვდილად დასჯის შემდგომ რომ გიორგი V-ის ყველა ძმების აქეთ-იქით გაქცევა-გახიზვნაზეა საუბარი, იგივე ისტორიკოსი ამბობს: „უმრწმესი (ე. ი. უმცროსი) ძე მისი გიორგი, რომელი უშვა ასულმა ბექასმან, წარიყუანა პაპამან მისმან ბექამან და აღზარდა საკვრველი და უმჯობეს ყოველთა კაცთა, ვითარცა ქვემოთ სიტყუამან (ე. ი. მოთხრობამ) ცხად-ყოს“-ო.

მე-13 ს. დამლევს აღმ. საქართველოს პოლიტიკური დასუსტების გამო ჩრდილო კავკასიიდან ოსთა ქართლში შემოჭრისა და თარეშის გახშირებაზე მოთხრობილს ამბავს იგივე ავტორი შემდეგს ცნობას ურთავს: „მიერი თგან შეიქმნა მტერობა შორის ქართველთა და ოვსთა ვიდრემდის მეფეთა შორის ბრწყინვალემან, დიდმან, სახელგანთქმულმან გიორგი განახსნა (იგინი) და აღფხურა“-ო.

იქაც, სადაც გიორგი V-ის მეფობისა და სახელმწიფოებრივი მოღვაწეობის აღწერილობა იწყებოდა, შესავალის მსგავსად, ნათქვამია: „აქა დაიწყო აღმოცისკრებად მზემან მეფისამან გიორგი, რომელი აღეზარდა პაპასა მისსა დიდსა ბექასა“-ო.

დასასრულ, შესაძლებელია კიდევ მხოლოდ იმ პირის, მესხეთის მთავრის აღბულა ათაბაგ-ამირსპასალარის, სიტყვებიც მოვიყვანოთ, რომელიც, თავისი განქერძობებითი პოლიტიკის გამო, გიორგი ბრწყინვალის, საქართველოს მთლიანობის აღმადგენელის, გულწრფელი თანამგრძნობი არ შეიძლება ყოფილიყო. მაგრამ მასაც-კი მისი განსაკუთრებული ღვაწლი ქართულ სახელმწიფოებრიობაში არ შეეძლო მაინც არ აღენიშნა: მესხეთის ხუთი თემისათვის შედგენილს სამართლის ჩვენს წიგნში ქონებრივ სასჯელად „დიდისა, წარჩინებულისა მეფისა გიორგის ქამის თეთრი (ე. ი. ვერცხლის ფული) გაეაჩინეთ“-ო.

სამწუხაროდ, გიორგი ბრწყინვალის მეფობის მომთხრობელი ნაწილი დროთა განმავლობაში ქართველი ჟამთააღმწერელის თხზულებაში დაიკარგა. უკვე მე-17 ს. დამლევს ეს ნაწილი აღარ ყოფილა და ვახტანგ მეფისაგან ახალი ქართლის ცხოვრების დასაწერად შეგროვდეს საისტორიო ძეგლებს შორისაც ეს წყარო არ აღმოჩენილა. ამრიგად, მთავარი ძეგლი, რომლის მიხედვითაც

გიორგი ბრწყინვალის მოღვაწეობის გაშუქება იყო შესაძლებელი, ალარ მოგვეპოვება. მართალია, ეს გარემოება მეკლევარს მეტად უძნელებს საქმეს, მაგრამ ამ ხანის ისტორიის ძირითადი საკითხების ზოგადად გაშუქება, როგორც დაე-რწმუნდებით, მაინც ხერხდება.

ვახუშტი გიორგი V-ის გამეფების თარიღად 1318 წ. სდებდა, მაგრამ ნამდვილად თავისი სახელმწიფოებრივი მოღვაწეობა მას ამაზე გაცილებით ადრე უნდა დაეწყო. უნდა გათვალისწინებული გვქონდეს ის გარემოება, რომ ყანის ნებართვით ის ჯერ კიდევ მცირეწლოვანი გაამეფეს. იმ დროს, რასაკვირველია, მას თავისი მოვალეობის ასრულება ჯერ არ ძალუძდა, მაგრამ, სრულწლოვანობისა და მარჯვე პირობების დამყარების შემდგომ, მას ხელმეორედ გაუმეფებლივაც შეეძლო თავისი ხელისუფლების განხორციელებას შესდგომოდა.

სანამ გიორგი V-ის მოღვაწეობის განხილვას შევუდგებოდით, წინასწარ უნდა საქართველოს იმდროინდელს მდგომარეობას ერთხელ კიდევ გადავავლოთ თვალი.

2. აღმ. საქართველოს მდგომარეობა გიორგი V-ის მეფობის ხანაში

მე-13 ს. მეორე ნახევრიდან მძვინვარე დიდი ეკონომიური კრიზისისა და დავით VI-ის დროს აღმ. საქართველოს პოლიტიკური დაქსაქსულობისა და სახელმწიფოებრიობის სრული შერყევის გამო, ამასთანავე წლების განმავლობაში ქართლისა და მთიანეთის მონღოლთა ლაშქრისაგან დაწოკება-ობრების შედეგად, აღმ. საქართველო უკიდურეს განსაცდელში იყო ჩაყარნილი. ქვეყანა აირია, წესიერი და მყუდრო ცხოვრების ხსენებაც-კი ალარ იყო, ძალმომრეობისა და ცარცვა-გლეჯის შემაკავებელი ხელისუფლება ალარსად ჩანდა. მონღოლების თარეშს, ყივჩაყთა და ოსების მეკობრეთა თავაშეებულობას საზღვარი არა ჰქონდა. ერთმანეთზე თავდასხმა და ხოცვა-ჟლეტა ჩვეულებრივ მოვლენად იქცა. თვით ქართველ ტომთა შორისაც-კი ქიშპობა და შუღლიანობა იმდენად გახშირდა და ურთიერთშორისი დამოკიდებულება ისე გამწვავდა, რომ უგუნური ძმათა შორის ბრძოლა და სისხლისღვრა, სოფლებისა და ციხე-კოშკების დაუნდობელი განადგურება გამარჯვებულ მხარეს საკებურად და საამაყოდაც-კი მიაჩნდა; თითქმის გარეშე დამპყრობელისა და მტრებისაგან ქვეყნის ობრება საკმარისი არ ყოფილიყოს, რომ ერთმანეთთან თავიანთი მხეცური ამ დამოკიდებულება-მომპყრობით ისედაც გაპარტახებულ საქართველოს საფუძველსაც-კი ძირს უთხრიდნენ.

ჩვენი ქვეყნის იმდროინდელი სავალალო მდგომარეობა თვით ხალხის წარმომადგენლების მიერაც იყო გიორგი ბრწყინვალისაგან მოწვეულს საქართველოს სახელმწიფო დარბაზის საკანონმდებლო კრებაზე აღიარებული. აი მაგ., დარბაზის ერნი და თემის წარმომადგენელნი მთიანეთში წინათ არსებულ ვითარებაზე რას იმბობენ „ძეგლის დადების“ შესივალში: ჩვენს ქვეყანაში ყველგან „დიდი უსამართლობა და მძლავრებულობა ქმნილიყო ერთმანეთისა ზედა და... ერთმანეთისა დალატად დასხმა, დაქცევა ციხეთა, სიკვდილი, ცოლის წაგურა და დაგდება უბრალოსა

და მრავალფეროვანი ულუსოზანი“ ისე იყო მოდებული, რომ „ყოლა სამართალი არად იყო-ლა“-ო!

საქართველოს სახელმწიფო დარბაზის საგანგებო კრების ზემოპყვანილი დახასიათება რომ სრულებით გაზვიადებული არ არის, არამედ იმდროინდელი აბოზოქრებული ვნებათა ღელვისა და შუღლიანობის უტყუარ სურათს წარმოადგენს, ამის მრავალი დამადასტურებელი ცნობები იმ ისტორიულ ნაშრომში მოგვეპოვება, რომელიც სწორედ ამავე მთიანეთის ამბავს მოგვითხრობს და რომელსაც სახელად „ძეგლი ერისთავთა“ ეწოდება. იქ, მაგ., აღწერილია ქსნის ერისთავის ქვენიფნეველის დროს ცხატელთა თავდასხმა ჟამურელებზე. თავდასხმელები სასტიკად იქმნენ დამარცხებულნი, ისე რომ ბრძოლისა და მათი ღვენის დროს „მოამკედარ იყო გარეშე წვრილისა ერისთავრამეტი თავადი, (ე. ი. მთავარი) კევისბერი ცხატელი“-ო.

ერთი წლის შემდეგ ჟამურელთა უკვე დვალნი დაესხნენ, მაგრამ იმ დროს იქ მყოფნი „ბეგარის მკრეფელნი ცხრაზმელნი“-ც დაეხმარნენ ჟამურელებს, ამიტომ შეზინებული დვალნი გაიქცნენ და ქნოლოს ციხეში შეიხიზნენ. მაშინ ჟამურელებმა ქნოლოელებს მათთან შეფარებული თავდასხმელი დვალეზის გაცემა მოსთხოვეს, მაგრამ უარი მიიღეს. ჟამურელებმა რომ ეს გარემოება ქვენიფნეველს მოახსენეს, მეკობრეთა შემფარებლების დასასჯელად მან მაშინვე ქნოლოს წინააღმდეგ გაილაშქრა და ისტორიკოსის სიტყვით „დაარღვივნა ციხენი მათნი და მოსწვა ქუეყანა მათი“.

ასეთი მკაცრი სასჯელის შემდგომაც, დვალებმა თავიანთი თავდასხმელობა ვერ მოიშალეს და ჟამურელებს ერთი წლის შემდეგ კვლავ თავს დაეცნენ და ყაჩაღურად „წაასხეს ხვასტაგი (საქონელი) ჟამურით“. მაშინ კი ქსნის ერისთავმა დვალთა სამაგალითოდ დასჯა გადასწვეიტა: „დაარღვივნა ციხენი მათნი და მოსწვა ქუეყანა მათი“. ადამიანთა სიცოცხლეს გარდა, იქ, რასაკვირველია, დვალთა მთელი ქონებაც უნდა განადგურებული-განიაყვებულიყო. უკანასკნელი გარემოება თვით მემკთიანის სიტყვითაც მტკიცდება. მას აღნიშნული აქვს, რომ როგორც ერისთავი „წარმოვიდა დიდად გამარჯვებულნი“, ისევე მისი „ლაშქარნიც ყოველნი ალაფითა“ ყოფილან დატვირთულნი.

მე-13 ს. განმავლობაში საქართველოში ხალხის კულტურულად დაქვეითების გამო, ეროვნული თვითშემეცნება და ნათესაობის შეგნება ისე დაკნინდა, რომ თემთა და ტომთა შორის შუღლისა და მტრობის ჩამოსაგდებად ზოგჯერ მათი თავმოყვარეობის მცირეოდენი შელახვა-კი საკმარისი იყო ხოლმე. თუ იმ შემთხვევაშიც-კი, როცა საქართველოს სამეფოს საქვეითპყრობელად ისეთი ენერგიული და ძლიერი მმართველი იყო, გიორგი ბრწყინვალე, შესაძლებელი ყოფილა ისეთი სამწუხარო შემთხვევა მომხდარიყო, რომ ორ მოძმე ქართველ ტომს შორის, როგორც შემდეგში დავრწმუნდებით, შურიტ გამოწვეული მტრობა დაიწყო და ერთმანეთის დაუნდობელი ხოცვა-ჟლეტი დამთავრდა, ადვილი წარმოსადგენელია, თუ რა საშინელება უნდა ყოფილიყო იმაზე უწინარეს ხანაში, როდესაც სახელმწიფო ხელისუფლება უძლური იყო და ქვეყნის აშლილობას ბოლო არ უჩანდა.

საუბედუროდ ასეთი სავალალო მდგომარეობა მარტო ისეთს მიყრუებულ ადგილებში არ იყო, როგორიც ქსნისა და არაგვის მთიანეთია, არამედ სხვა-თემებშიც. რამდენად დაქვეითებული იყო კულტურულად საქართველოს სხვა ნაწილებიც მონღოლთაგან შემოღებული ველური პირობების გავლენით, ეს ქართული სამართლის ძეგლებითგანაც ჩანს მკაფიოდ. ეფთვიმე მთაწმინდელის „მცირე ზეულის კანონი“-თგან ჩანს, რომ უკვე მე-11 ს. დამიდგისათვის ქართული სამართლის ზოგადი მოძღვრება, ნებსითა და უნებლიეთს მკვლელობას ერთმანეთისაგან მკვეთრად არჩევდა, ხოლო შემთხვევით მომხდარს დანაშაულებადაც არ სთვლიდა. მე-14 ს. პირველ ნახევარში აღმ. საქართველოს მთიანეთისათვის შედგენილს „ძეგლის დადება“-ში-კი მკვლელობა დანაშაულებრივ მოქმედებად არის უკვე მიჩნეული იმ შემთხვევაშიც, თუნდაც ასეთი საქმე ვისმე უბრალოდ დაემართოს, ე. ი. უნებლიეთ ჰქონდა ჩადენილი და მაშინაც-კი, როცა მკვლელობა უცაბედად მოხდებოდა: ამგვარად იქ ფაქტობრივად იმისაა, რომ ბექა მანდატურთუხუცესის დროს შედგენილს საკანონმდებლო ძეგლშიც მოკლული დიდებულის ოჯახის წევრთა მხრივ დიდებულ მკვლელის წინააღმდეგ თვითნებური მტრობა და მისი ქონების გადაწყვეტილი მართებულ და არადანაშაულებრივ მოქმედებად ითვლება. ვიდრე ქვეყნის უზენაესი გამგისაგან გამოგზავნილი სათანადო მოხელე და მაწყვერელისაგან წარმოვლენილი ხატი ჯერ ამ მკვლელობის საქმეში ჩარეული არ იყო, „მანამდის დაწუხა და თუ რასაცა ემტეროს“ მოკლულის ნათესაობა მკვლელს -იგი სისხლსაშიგან (ე. ი. დანაშაულებისათვის დაწესებულ სასჯელში) არა მიეფასოს“-ო. ამრიგად, სამართალი ადამიანის ვნებათა ღელვით გამოწვეული ძალადობისა და შურისძიების მთლიანად აღკვეთას უკვე მიზნად ველარ ისახავდა, არამედ მისი მხოლოდ შეძლებისამებრ შეზღუდვა და ალაგმვა-ლა სწადდა.

მონღოლთადროინდელს ქართველ ქაშთაღმწერელს მონღოლთა მართლმსაჯულების ასეთი ველური წესიც-კი, როგორიც დანაშაულზე წასწრებულის გამოუძიებელი და გაუსამართლებელი იქვე მოკლა, უკვე მოსწონდა და საქებურადაც-კი მიაჩნდა.

ადამიანთა შორის ურთიერთობაში დამოკიდებულება მესხეთშიც-კი, სადაც შედარებით მაინც უკეთესი პირობები იყო, იმდენად გაუარესებული იყო, რომ კანონმდებელს საჭიროდ უყენია საკმაოდ მკაცრი სასჯელი დაეწესებინა ისეთი დანაშაულისათვის, როდესაც ორი თანასწორი და ერთი წრის კაცი „ცოტასა სამდურაეისა“-თვისაც-კი მხეცობას იჩენდა: მომდურავი ათვალწუნებულს პირს თურმე თავისსავე მამულში მიუფარდებოდა, დაიჭერდა, შეჭკრაედა და აბჯროთ, ან და რითმე სხვით სცემდა, რამეს დაუზიანებდა, გაათრევდა და.. ზერცხვენა-გაწილების მიზნით, სახლში დაამწყვდეოდა კიდევ.

ხალხის კულტურული დაქვეითება და გავლულების ნიშანი იმაშიც მოჩანს, რომ საქართველოს იმავე თემში პირადი მტრობის მიზნითა და ჯავრის ამოსაყრელად ზოგნი თურმე მოწინააღმდეგის მიცვალებულებსაც-კი ალარზნობდნენ: კანონმდებელნი იძულებულნი გამხდარან იმაზეც ემსჯელათ, რომ

„თუ სწორი სწორხა ხასაფლაოხა ზედა დაეხზას“ და მოწინააღმდეგის გარდაცვლილი ნათესავების „საფლავისა ქელი მიეყოს“, მსაჯულს სახელდობრ რა სასჯელი უნდა დაედო.

რა თქმა უნდა, მაშინდელი ცხოვრების პირობებსა და ამ ღუბჟირ ხანაში, „ციხისა და საჯდომის ღალატი“ ვისგანმე უკვე გასაკვირველსა და არაჩვეულებრივს აღარაფერს წარმოადგენდა. სამაგიეროდ ფრიად საყურადღებოა ბეჭა მანდატურთუხუცესის-დროინდელი სამართლის წიგნის ის მუხლები, რომელნიც წოდებითა ურთიერთობას გვიხატავენ.

„თუ აზნაური გლეხმან, ანუ დიდებულმან გააუჰბატოს და წაუღოს რაჟმე“-ო, ნათქვამია „კაცთა შეცოდების სამართლის წიგნში“. დიდებულნი ამ ხანაში იმდენად ძლიერნი იყვნენ, რომ ცალკეულ აზნაურთა დაჩაგვრა მათ, თუ მოიწადინებდნენ, არ გაუძნელდებოდათ, მაგრამ მეტად საგულისხმოა ის გარემოება, რომ ამ ხანაში თურმე ისეთი რამეც-კი შესაძლებელი ყოფილა, როდესაც აზნაურს გლეხი მიუვარდებოდა და არამცთუ უპატივცემოდ მოეპყრობოდა, არამედ ქონებასაც-კი „წაუღებდა“ და წაართმევდა კიდევ რასმე. ცხადია, რომ ასეთი შესაძლებლობა უპირველესად სოციალური ბრძოლის ნიადაგზე უნდა ყოფილიყო აღმოცენებული. აზნაურთა და გლეხთა შორის ურთიერთობა მესხეთში, როგორც ჩანს, ამ ხანაში საკმაოდ გამწვავებული ყოფილა.

დამოკიდებულებათა გაუარესების მთავარი მიზეზთაგანი ყმათა უფლებების შეზღუდვისა და მდგომარეობის გაუარესების შედეგი იყო. ჩვენ უკვე ვიცით, თუ ყაზან ყაანის კანონმდებლობამ გლეხობა რა უფლებრივ მდგომარეობაში ჩააყენა, როგორ მიამაგრა იგი მიწას და სხვაგან გადასახლება აუკრძალა. ქართული სამართლის იმდროინდელმა კანონმაც მიწის მესაკუთრე ყმასაც-კი თავისი უძრავი ქონების პატრონის დაუკითხავად და ნებადაურთველად გაყიდვის უფლება წაართვა: „მამულისა განსყიდვა ცუდია (ე. ი. ავადმადებელი“, გაბათილებულია) ბატონისა დაუმოწმებლად“-ო. თუ ვინმე ასეთ პირობებში მესაკუთრე ყმის მამულს მაინც იყიდდა, საკანონმდებლო კრებას ეს იმას გარდა, რომ სირეგვნედ მიუჩნევია, ამნაირი მიწების გაყიდვა-შეძენის ხალისის დასაქარგავად, სამართლის წიგნში ქონებრივი სასჯელიც-კი დაუწესებია: თუ იმისდა მიუხედავად იყიდდა ვინმე, „ნახევარი ფასი მსყიდველსა სარეგუნოდ დაუშავდეს“, წაერთვისო. მართალია, თითქოს ეს სამართლიანი არ უნდა იყოსო, „მაგრამ“ ასეთი სასჯელი იმიტომ შემოვიღეთ, რომ ყველამ იცოდეს და მომავალში ბატონის დაუმოწმებლად ყმის მამულს „ნუფინ დაეზმის სყიდვასა“-ო.

მიწის მესაკუთრე პატრონის მადიანობასაც ამ ხანაში საგრძნობლად უმატნია: მას მოუწადინებია, რომ უკაცრიელი, ნაოხარი ადგილის მომშენებლისათვის კანონით კუთვნილი სამაგიეროს მიცემაც თავის სასარგებლოდ გამოეყენებინა. წესად იყო მიღებული, რომ სხვის მიწაზე ბაღის, ან და ვენახის, გაშენებელს გაშენებულის ნახევარი საკუთრებად ერგებოდა. თავისი ნახევრის მაგიერ მას, რასაკვირველია, მისი ღირებულების ალბა ფულადაც შეეძლო. მაგრამ, თუ ის თვით გაშენებული ნახევრის მიღებას ირჩევდა, მიწის მესაკუთ-

რეს მისი დაქერა არ შეეძლო, უნდა უუქველად მიეცა. ამ ხანაში გამშენებლის ეს უფლებაც საცილობლად გაუხდიათ. ამიტომ საკანონმდებლო კრებამ დაადგინა: „თუ კაცმან კაცისა მამული გააკაცრიელოს რგვითა, ანუ ნაგებითა“, მამულის პატრონი გამშენებელს მისი კუთვნილის „დაჭირვას არას ემართლებს: ნახევარის ფასი მისცეს“-ო. მაგრამ მეორე მხრით, თუ გამშენებელმა გაშენებული „ადგილი მემამულისა გამოითხოოს, არ ემართლებს არცა სასყიდლად ბატონისაგან“-ო. ცხადი ხდება, რომ მამულის პატრონები, როდესაც მათთვის ხელსაყრელი იყო, რჩებოდნენ ფასის მიცემით გაშენებული მიწა მთლიანად თითონ ჩაედნოთ ხელში, ხოლო, როდესაც მათთვის უმჯობესი იყო ნახევარი მიეცათ, მაშინ-კი გამშენებლისათვის ფასის მიცემის უარზე იდგნენ. ამრიგად, მათ სდომებიათ. რომ სასყიდლის მიღების არჩევანი, რომელიც კანონით გამშენებელს ჰქონდა უპირატესობად მინიჭებული, წაერთვათ და ამ უპირატესობას თითონ დაჰპატრონებოდნენ.

დასასრულ, აგრარულ ნიადაგზე აღმოცენებულ ურთიერთ დამოკიდებულებათა გამწვავების ასეთი გამომჟღავნებული გარემოებაც გვაქვს იმდროინდელს კანონმდებლობაში აღბეჭდილი, როგორიცაა მტრობის მიზნით „ყანასა, ეენაცსა, ბოსტანსა პირუტყვის“ მოსაძოვებლად განზრახ შეშვება.

ასეთს მდგომარეობაში ჩაყარდნის იყო საქართველო, რომელსაც პოლიტიკური მთლიანობაც უკვე კარგა ხანია დაკარგული ჰქონდა და დანაწილებული იყო, სახელმწიფო წესწყობილებაც გაბატონებული უცხო ხალხის ძალმომრეობისა და თვით ქართველ მთავართა და დიდგვარიან მოხელეთა თვითნებობის ურჩობისაგან ძალზე შერყა, ქვეყანაც აუოხრდა და გაუკაცრიელდა. ამის გამო ეკონომიურადაც იგი იმდენად გაჭირვებული და გაღარიბებული იყო, რომ ერანის ილხანებს საქართველოთგან ხარკისა და ყოველგვარი გადასახადის სახით იმის მხოლოდ ერთი მეოთხედი ნაწილის აკრება-ლა შეეძლოთ, რასაც საქართველოს სახელმწიფო საღარო დამოუკიდებლობის ხანაში ყოველწლიურად იღებდა ხოლმე. ასეთ საშინელებაში მყოფ საქართველოს ფრთხილი და შორსგამეჭვრეტელი პოლიტიკოსი, მხნე და შეუდრეკელი ნებისყოფის მქონებული მმართველი თუ გამოიყვანდა განსაცდელითგან. ამრიგად, გიორგი V-ის მძიმე და მეტად პასუხისაგები მოვალეობა დააწვა, რათგან მემკვიდრეობა, რომელიც მას ბედმა არგუნა, უკიდურესად განადგურებული იყო.

3. გიორგი ბრწყინვალის პოლიტიკის ზოგადი გეზი

ამნაირ რთულ პირობებში აღვილი გადასაწყვეტი არ იყო, თუ გიორგი V-ეს თავისი პოლიტიკური და სახელმწიფოებრივი მოღვაწეობა საითგან და რით დაეწყო: ჯერ შინაური მტრების, გამდგარი მთავრებისა და ურჩი დიდებული მოხელეების ალაგმვასა და დამორჩილებას შესდგომოდა და ამ გზით ქვეყანა დაეწყნარებინა, საქართველოს მთლიანობა აღედგინა და ამით ძალა მოეკრიბა, ხოლო შემდეგ საქართველოს საგარეო მდგომარეობის გამოსწორე-

ბაზე დაეწყო ზრუნვა, თუ წინაუკმო მოქცეულიყო, უპირველესად დამპყრობელ მონღოლებთან დაეწყო ბრძოლა და საქართველო მათი ბატონობა-მტარვალობისაგან გაენთავისუფლებინა.

გიორგი V-ეს, როგორც ჩანს, ბრძნულად გადაუწყვეტია, რომ დაქუცმაცებული და გაოხრებული საქართველოსთვის თუნდაც უკვე დასუსტებულ ერანის ილხანების საყაანოსთან ბრძოლის გაგრძელება, ან და კვლავ ატეხა, არამც თუ მიზანშეწონილი პოლიტიკა არ იქნებოდა, არამედ რომ ასეთი სამოქმედო გეზის არჩევას შესაძლებელი იყო საბედისწერო შედეგიც-კი მოჰყოლოდა. ამიტომ, მონღოლებთან ბრძოლას, მან ფრთხილი და მშვიდობიანი პოლიტიკის წარმოება ამჯობინა.

როდესაც ჩობან ნოინმა ერანის ილხანად აბუსაიდი დასვა, ახალი მბრძანებელი იმდენად მცირეწლოვანი იყო (12 წლის), რომ თავისი სახელმწიფოს მართვა-გამგეობა პირადად, რასაკვირველია, არ შეეძლო. ამიტომ 1316 წ. ერანში გაყაანებულს აბუსაიდს მთავარ ვაზირადა და საყაანოს ნამდვილ მესაქედ ჩობანი ჰყავდა. საქართველოს მეფეს გიორგი ბრწყინვალეს სწორედ ილხანების ამ ყოვლადშემძლე ხელისუფალ ჩობანთან დაახლოვებაზე დაუწყარებია თავისი პოლიტიკა: მათ დიდი მეგობრობაც ჰქონდათ ერთმანეთში. იმდროინდელი არაბული ცნობით, ჩობანი საქართველოს მეფის გულითადი მეგობარი იყო: იგიც გიორგი ბრწყინვალეს აფასებდა და ყოველთვის, როდესაც-კი საჭირო იყო, მას მხარსაც უჭერდა და კიდევ ეხმარებოდა ხოლმე.

მეორე მხრით, გიორგი ბრწყინვალეც თავის პოლიტიკურ მოქმედებაში ჩობანს უწევდა ანგარიშს, სახელმწიფო საქმეებზე ილხანის დიდ ვაზირს ეთათბირებოდა ხოლმე და დარწმუნებულიც იყო, რომ, როცა გაუჭირდებოდა, მისთვის ჩობანის დახმარება ყოველთვის უზრუნველყოფილი იქნებოდა. მართლაც, ჩობანს გიორგი ბრწყინვალის იმედი არასდროს არ გაუტრუებია და განსაცდელში მრავალჯერ დაჰხმარებია ხოლმე.

არც გიორგი ბრწყინვალისა და არც ჩობანის მხრით ის გულითადი მეგობრული დამოკიდებულება. რომელიც მათ შორის არსებობდა, მარტო პირადი გრძნობითა და განწყობილებით არ იყო გამოწყვეული, არამედ კარგად შეგნებულს პოლიტიკურს ანგარიშზეც იყო დამყარებული. ჩობანი გიორგი ბრწყინვალის სახელმწიფოებრივს ნიჭსა და შორსგამჭერეტელობას ძალიან აფასებდა, ამიტომაც იყო, რომ ერანის ყაანების საბრძანებლის საქმეებზე რჩევას მას ექითხებოდა ხოლმე. ამრიგად, ჩობანისათვის საქართველოს მეფე მარტო როგორც პირადი მეგობარი-კი არ იყო ძვირფასი, არამედ როგორც მისი საუკეთესო თანაგამზრახიც.

ამას გარდა, ერანის ილხანებმა საქართველოს ჯარის გულადობა და ბრძოლაში თავდაუზოგავობა კარგად იცოდნენ. მე-14 ს. დამდეგს, როდესაც პირადად მონღოლთა ძლიერებაც ძალზე შემცირდა და ისინი წინანდელი სიმამაცითაც უკვე ვეღარ ომობდნენ, თანაც, მათ წიაღში პოლიტიკურ შეთქმულებათა გახშირების გამო, მათი თანამოძმენი მათთვის სანდო მხედრობად მისაჩნვეიც-კი აღარ იყვნენ, ქართველი ჯარი უკვე მარტო მეშველ ძალას კი აღარ წარმოადგენდა, როგორც ეს წინათ იყო, არამედ იგი მთავარ საყრდ-

ნობად იქცა. რომელსაც ისინი ენდობოდნენ და რომლის სიმამაცის იმედი მათ ჰქონდათ.

სწორედ საქართველოსთვის ასე ხელსაყრელად ქცეული ვითარებით ისარგებლა, როგორც ჩანს, გიორგი ბრწყინვალემ და თავისი ქვეყნის საკეთილდღეოდ გამოიყენა. ამრიგად, გიორგი ბრწყინვალის მეფობის პირველ ნახევარში საქართველოს სამეფო ისევ ერანის იმდროინდელს ილხანთან იყო პოლიტიკურად დაკავშირებული და ყმადნაფიცობა მაშინ ჯერ კიდევ არსებობდა. ამიტომაც იერლავად წოდებული ყანის ბრძანებანი საქართველოშიც მოდიოდა ხოლმე, მაგრამ, მაშინდელი არაბული ცნობით, მონღოლთა ყანის ბრძანებათა ძალა და ხელისუფლება საქართველოზე უშუალოდ უკვე აღარ ვრცელდებოდა.

ერანის ილხანს ლაშქარიც მცირერიცხოვანი ეყენა და მთელ საქართველოს სამეფოში 10000 მოლაშქარზე მეტი არ იყო, ისიც თურმე მხოლოდ საქართველოს საზღვრების დასაცავად ჰყოლია განკუთვნილი.

სანამ დასახული პოლიტიკური და ეროვნული ამოცანების განსახორციელებლად საჭირო იყო, გიორგი ბრწყინვალეს ასეთი დამოკიდებულება ჰქონდა მონღოლებთან, მერმე, როდესაც მიზანი უკვე მიღწეული იყო, მათი მოშორება გაერთიანებული საქართველოს მეფემ ადვილად მოახერხა. ამ შემთხვევაში გიორგი ბრწყინვალეს თვით ერანის ილხანის აბუსაიდის მოქმედებამაც გაუადვილა საქმე, რათგან საყანოს ისედაც შერყეულ მდგომარეობას მალე უკანასკნელმა აღსასრულმაც მოუსწრო: საკმარისი იყო 1327 წ. სრულწლოვანად ქცეულს აბუსაიდს, თავისი მეურვისა და მზრუნველის ჩობან ნოინის თავითგან მოშორების მიზნით, ერანის მონღოლების ეს ერთადერთი ძლიერი და ქვეყნის შემკავებელი ხელისუფალი, თითონაც და მისი ორი ვაჟიშვილიც მოეკლევინებინა, რომ მაშინვე საყანოში არეულობა დაწყებულიყო და ილხანების საბრძანებელსაც ბოლო მოჰდებოდა. ამის შემდეგ გიორგი ბრწყინვალეს საქარაველოში მყოფი მონღოლთა ლაშქრისა და ყველა მათი მოხელეების განდევნა-ქოსპობა, რასაკვირველია, არ გაუძნელდებოდა.

4. გიორგი ბრწყინვალის შინაური პოლიტიკა

საქართველოში შინაური მყუდროების დასამყარებლად, ყველაზე საშერს ამოცანას მისი შუა თემის, ქართლის, უშიშროებისა და მშვიდობიანი საქმიანობის უზრუნველყოფა შეადგენდა. იმისდა მიუხედავად, რომ ოსთა თარეშს ქართლში არაერთხელ შეჭბრძოლებიან, მაინც მონღოლთა დახმარებითა და უფრო-კი ქვეყნის სრული აშლილობის წყალობით, მათი მეკობრული თავდასხმა არც შემდეგში შეწყვეტილა. ისინი გორშიც-კი მძლავრობდნენ წინანდებურად. ამიტომ გიორგი ბრწყინვალემ თავის უპირველეს მიზნად საქართველოს ოსთა თარეშისაგან განთავისუფლება დაისახა. ამისთვის ჯერ ქ. გორითგან მათი განდევნა იყო საჭირო, სადაც მათ უკვე საკმაოდ კარგად მოასწრეს გამაგრება. ამიტომაც, როდესაც გიორგი ბრწყინვალე „მოადგა ოვსთა გორსა მყოფთა“, მას იქითგან მთლიანად განსაღდენად „სამ წელ“ მოუხდა ბრძოლა.

ამ ბრძოლაში ქსნისა და არაგვის საერისთავოების ჯარიც იღებდა მონაწილეობას. მას შემდგომ, რაც ოსები გორითგან უკვე განდევნილები იყვნენ, ქსნისა და არაგვისხეველთა შორის ცილობამ იჩინა თავი იმის გამო, თუ ამ ორი ხეობის მოსახლეობის რომელმა ჯარმა ბრძოლაში უფრო მეტი ქველობა გამოიჩინა. ეს ცილობა იმდენად გამწვავდა, რომ მტრობადაც-კი გადაიქცა და ამით აღელვებული ამ ორი მოძმე ტომის წარმომადგენლები ერთმანეთის წინააღმდეგ საბრძოლველად მზადებას შეუდგნენ.

ასეთი უგუნური ძმათაშორისი სისხლისღვრის შესაძლებლობის მოსასპობად, „მოვიდა დავით, ძე გიორგისი და არლარა აუშენა საომრად, არამედ განყარნა ყოველნი ქვეისთავნი და წარგზავნეს ყოველნი აზნაურნი“ ქართლელნი. გიორგი ბრწყინვალის შვილის ამ ბრძანებას, არაგვის ხეობის სამთემს გარდა, ყველანი დაემორჩილნენ. ამ სამი ხეობის მებრძოლთა ეგონათ, რომ მათი ასეთი ვითომცდა დამცირების შერჩენა ქსნისხეველებისათვის არასგზით არ შეიძლებოდა, და ამიტომ ქსნის ერისთავის ქვენიფნეველის ჯარს უკან დაედევნენ.

ამ უაზრო სისხლისღვრის თავითგან ასაცილებლად, გიორგი ბრწყინვალის შვილმა ყოველი ღონე იხმარა და იმდენი ეცადა, რომ შურისძიებით გახელეუბლს არაგვის ხეობის ამ სამს თემს „დავით, ძე მეფისა, მუჟლთა და უყრიდა, ღომისასა მყოფთა ხატთა და უსვენებდეს და ევედრებოდეს, რათა არასდევდენ“, მაგრამ მაინც „მათ არისმინეს“.

რაკი საქმე ასე დატრიალდა, ჭაშინ ქსნისხეველთაც პასუხის გაუცემლობა იუკადრისეს და საზიზღარი ძმათაშორისი ბრძოლა და ქლეტა გაჩაღდა, რომელიც ბოლოს მაინც არაგვისხეველთა დამარცხებით დამთავრდა. რა თქმა უნდა, ამ უგუნურ ბრძოლას დიდი მსხვერპლი შეეწირა.

რაკი ოსები განდევნილები და თავიანთი კადნიერი თავაშვებულობისათვის მკაცრად დასჯილნი იქმნენ, გიორგი ბრწყინვალეს. რასაკვირველია, საქართველოს მთიანეთის მცხოვრებთა შორის წესიერებისა და მყუდროების დამყარებაზეც ზრუნვა უნდა დაეწყო. ამას-კი წინასწარი საშუალისი და მოფიქრებაც სჭირდებოდა და ეს თავისი მოვალეობაც მეფემ, როგორც შემდეგში დავრწმუნდებით, პირნათლად აასრულა კიდევ.

საქართველოს ისტორიის მე-13 ს. ხანის სახელმწიფოებრივობის თავისებურებას მთავართა წოდებულების გაჩენა და მათი უაღრესი გაძლიერება შეადგენს. წინათ ამის მსგავსი ვითარება საქართველოში არ ყოფილა და ეს ცვლილება, უეჭველია, ბევრნაირად, ერთი მხრით საქართველოს პოლიტიკური დასუსტებისა და მეფის ხელისუფლების დაქანების ბუნებრივი შედეგი უნდა ყოფილიყო, მეორე მხრით მონღოლთა სახელმწიფოებრივობისა და პოლიტიკის გავლენითაც უნდა აიხსნებოდეს. მეფეებს საქართველოში, ურჩი ხელისუფლების მონღოლთაგან მთარეველობისა და მათი წაქეზების შიშით, მათი ალაგმვის საშუალება ხშირად სრულებით მოსპობილი ჰქონდათ.

რაკი საქვეყნოდ გამრიგე დიდი ხელისუფლები, მეტადრე-კი მთავრები, ხშირად მონღოლთა მომხრეობას კარდულობდნენ და ამით საქართვე-

ლოს პოლიტიკური მდგომარეობა, რა თქმა უნდა, რთულდებოდა, ამიტომაც გიორგი ბრწყინვალეს კარგად ესმოდა, რომ ვერც დაშლილი სახელმწიფოებრივობის განმტკიცება და ვერც საქართველოს მთლიანობის აღდგენა ვერ მოხერხდებოდა, სანამ გათამამებული საქვეყნოდ გამრიგენი ისევ თავიანთ ქერქში არ იქნებოდნენ ჩაწყვედულნი.

ამ სახელმწიფო ამოცანის განსახორციელებლად გიორგი ბრწყინვალემ, გარემოებისა და მიხედვით, სხვადასხვა საშუალებას მიჰმართა. უპირველესად მან ერანის მონღოლთა შორის ატეხილი შინაური ბრძოლით ისარგებლა და, რაკი მათ საქართველოს საქმეებისათვის წინანდებურად აღარ ეცალათ, გიორგი ბრწყინვალემ გადასწყვიტა, რომ, დიდგვარიან ხელისუფალთა მტრული მოქმედების ყოველივე შესაძლებლობის საბოლოოდ მოსასპობად, მხოლოდ გადამწყვეტი საშუალება იქმნებოდა გამოსადეგი. ამიტომ მან „ქერკახთა და სომხთის ერისთავნი, რომელნიც ჩინგიზთ (ე. ი. მონღოლებს) მიუდგენ, კახეთს ცივხედ მოიწყია და ამოსწყვიტა“.

გიორგი ბრწყინვალე საქართველოს გაერთიანების გეგმის განხორციელების დროს ცდილობდა უფრო ფრთხილად ემოქმედნა. მართალია, ის ფხიზლად აღევნებდა თვალყურს ყველაფერს, რაც-კი ლიხთ-იმერეთში ხდებოდა, მაგრამ საქმეში ნაადრევად ჩარევა მაინც მიზანშეწონილად არ მიუჩნევია.

როგორც უკვე ვიცით, დავით-ნარინის სიკვდილის შემდეგ გამეფებულს კოსტანტინეს მისივე ძმა მიქაელი აუჯანყდა. ძმათა შორის ბრძოლა ხან შესწყდებოდა, ხან შერიგების შემდეგ, ისევ ატყდებოდა* ხოლმე. 1327 წ., ეახუშტის აგან მოყვანილი ცნობის მიხედვით, კოსტანტინე მეფე გარდაიცვალა და მის მაგიერ მეფობას ბოლოს მიქელიც ელირსა. მაგრამ მას ორ წელიწადს მეტს არ დასცლია და, იმავე წყაროს ცნობით, მიქელ მეფეც 1329 წ. გარდაცვლილა. მას მცირეწლოვანი ვაჟიშვილი ბაგრატი დარჩა. გიორგი ბრწყინვალემ ამით ისარგებლა, ლიხის მთა გადალახა, ქუთაისი აიღო და ბაგრატი თან წამოიყვანა. ამრიგად ორმეფობა მოისპო და საქართველოს სახელმწიფოებრივი მთლიანობაც აღდგენილ იქმნა.

იმავე დასახული პოლიტიკური მიზნის მისაღწევად, გიორგი ბრწყინვალემ მესხეთის მთავარის სახლობის, როგორც თავის დედის კერისა და თავის აღმზრდელი ოჯახის, მიმართ სხვა საშუალება გამოიყენა. ძალის და ხელისუფლების ჩამორთმევის მაგიერ, 1334 წ., როდესაც მესხეთის მთავარი სარგისი გარდაიცვალა, მისი შვილი ყუარყუარე მეფემ უკვე თითონ დასვა. ამრიგად, საქართველოს სამეფოსაგან განცალკევებულს მესხეთის პოლიტიკურ არსებობასაც ბოლო მოეღო და საქართველოს სახელმწიფოებრივობას პოლიტიკური, სამხედრო და ეკონომიური თვალსაზრისით ესოდენ მნიშვნელოვანი და ერმრავალი ნაწილიც კვლავ დაუბრუნდა. სრულიადი საქართველო ამიერითგან მთლიანად აღდგენილი იყო.

როგორც უკვე აღნიშნული გვქონდა, გიორგი ბრწყინვალე მარტო სახელმწიფოს პოლიტიკური გაერთიანებითა და ქვეყანაში მყუდროების დამყარებით არ დაკმაყოფილებულა, არამედ ამის შემდეგ სახელმწიფოს მშვიდობიანი განვითარების თვით შერყეული საფუძვლის, მოსახლეობაში კანონიერების, ჩანერგვასაც შეუდგა. ამრიგად, მისი მოღვაწეობის ასპარეზი ქართული სამარ-

თლის სფეროსაც შეეხო. მომდევნო ხანაში, თემურ-ლენგის შემოსევის დროს მომხდარმა საქართველოს აოხრებამ, წინა და იმ საუკუნეების მრავალი ძეგლი იმსხვერპლა და ამიტომ მე-14 ს. ამბების გასაშუქებლად მცირეოდენი, ისიც შემთხვევითი გადარჩენილი, მასალა-ლა მოგვეპოვება. ამავე მიზეზის გამო გიორგი ბრწყინვალის ქართული სამართლის სფეროში მოღვაწეობის მთელი სისრულით გათვალისწინების საშუალება უკვე აღარა გვაქვს. ვახტანგ VI-ის სამართლის კოდიკომ მისი დროითგან მხოლოდ „ძეგლის დადება“ გადავიჩინა. ეს სამართლის წიგნი გიორგი ბრწყინვალისაგან მოწვეული სახელმწიფო დარბაზის საკანონმდებლო კრებისაგან არის შედგენილი და არაგვისა და ქსნის ხეობის მთიულთა თემისათვის იყო გაჩენილი.

ამ ძეგლის შესავალში აღნიშნულ გარემოებათა მიხედვით ირკვევა, რომ გიორგი ბრწყინვალე ამ საქმეს მაშინ შესდგომა, როდესაც საქართველოს პოლიტიკური სიმტკიცე უკვე მთლიანად განხორციელებული ყოფილა: „ყოველგნით უცილებლად ქონებასა შინა სამეფოსა ჩუენისასა და უცილებლად ჰყრობასა ტახტისა და სკიპტრისასა“ ვიმყოფებითო, ნათქვამი აქვს თვით გიორგი ბრწყინვალეს.

სანამ ტფილისში სახელმწიფო დარბაზის საგანგებო კრებას მოიწვევდა, მეფეს ჯერ ორივე ზემოაღნიშნული ხეობა ადგილობრივ პირადად მოუვლია და მოსახლეობისაგან მოუსმენია, თუ რა შეადგენდა მისთვის ყველაზე საჭირობოროტო და დაუყოვნებლივ მოსაწესრიგებელ საქმეს. ამ მოგზაურობის დროს ტფილისიდან ჯერ ქინვანში, თავის სასახლეში, მისულა, იქიდან ხადასა და ცხაოტს ასულა, „მუნებურნი ჭევისბერნი და ჰეროვანნი“ დაუბარებია და მათი მოხსენება მოუსმენია. ასე აღმა მოგზაურობით გიორგი ბრწყინვალეს დარიელამდის მიუღწევია. შემდეგ „დარიელით მობრუნებულთ“ და ლომისაზე გავლით, მეფესა და მის ვაზირებს ცხრაზმის ხეივც დაუთვალაიერებიათ და იქაურების გასაქირიც მოუსმენიათ.

მუხრანზე გავლით გიორგი ბრწყინვალე ტფილისში დაბრუნდა, მაგრამ ამასთანავე აგრეთვე „თემისა და თემისა ერისთავნი და ჭევისთავნი და ჭევისბერნი და ჰეროვანნი“-ც თან ჩამოიყვანა. სახელმწიფო დარბაზის საკანონმდებლო კრებაში, ზემოდასახელებულთ საგანგებოდ მოწვეულებს გარდა, რასაკვირველია, ვაზირნი და მოურავნიც ერთი მხრით და ეკლესიის უმაღლესი წარმომადგენელიც ილებდნენ მონაწილეობას. დარბაზმა მთიულთათვის განკუთვნილი სამართლის წიგნი შეადგინა, რომელსაც „ძეგლის დადება“ ეწოდება.

ამ ძეგლის მნიშვნელობა, რა თქმა უნდა, ვერ შეედრება მთელი სამეფოსათვის შედგენილს კანონმდებლობას და ამ ძეგლის მიხედვითაც არავითარ შემთხვევაში არ შეიძლება ქართული სამართლის განვითარების იმდროინდელს დონეზე მსჯელობა, მაგრამ, რამდენადაც იგი საქართველოს ერის თემში არსებულს უფლებრივს ვითარებას გვითვალისწინებს, ქართული სამართლისა და სოციალური ისტორიისათვის მაინც საყურადღებო და ძვირფასი წყაროა. გიორგი ბრწყინვალეს მთელი იმ ღვაწლის შეფასება-კი, რომელიც მას ზოგადს ქართულს სამართალში მიუძღვის, მხოლოდ მომავალში იქნება შესაძლებელი,

ისიც მარტო იმ შემთხვევაში, თუ რაიმე ამისთვის გამოსადეგი ახალი მასალები და ძეგლები აღმოჩნდა.

საქართველოს პოლიტიკური მთლიანობისა და სახელმწიფოში მტკიცე წესწყობილებისა და კულტურული ყოფაცხოვრების აღდგენაზე მზრუნველს გიორგი ბრწყინვალეს, ცხადია, შეუძლებელია, რომ ჩვენი ქვეყნის ეკონომიური მდგომარეობის გაუმჯობესებაც არ ელონა. მის გამეფებამდე უკვე ყაზან ყანის ფულის რეფორმას საქართველოსათვისაც ჰქონდა მნიშვნელობა და ყაზანაური თეთრი, როგორც სამაგალითო და სრულფასიანი ვერცხლის ფულის ერთეული, საქართველოშიც გაბატონდა. ბექა მანდატურთუცისის დროის საკანონმდებლო ძეგლში, მაგ., ყოველგვარი ქონებრივი საზღაურის გადახდა ამ ფულის ერთეულით იყო ნაგარაუდები და სწორედ „ყაზანაური თეთრი იყო“ დაწესებული.

მაგრამ ერანის ილხანების საყანოს დასუსტებასა და შემდეგ სრულიად მოსპობასთან ერთად, ისეთი ჯანსაღი და სრულფასიანი ფულის ერთეულიც-კი, როგორაც ყაზანაური თეთრი იყო, სწრაფად გაქრა და უკვე აღბულა ათაბაგ-ამირსპასალარის დროს „ყაზანაურობაჲ არღარაჲ იყო“.

გიორგი V ბრწყინვალემ საქართველოს ფინანსებშიც თავის მხრით ცვლილება შეიტანა და ახალი ფული მოაქრევინა, რომელიც სწრაფად გაბატონდა. მას შემდგომ ხანაშიც-კი შერჩა ძალა. ამ დროითგან მოყოლებული ფულადი ანგარიში სწორედ ამით სწარმოებდა ხოლმე. აღბულა ათაბაგ-ამირსპასალარსაც-კი, რომელიც თავისი სამთავროს საქართველოს მეფისაგან აღმინისტრაციულს დამოუკიდებლობას იცავდა, გულმოდგინედ არ შეეძლო მაინც თავისი სამფლობელოში მყოფი ცხოვრების ეკონომიურ-ფინანსიური ვითარებისათვის ანგარიში არ გაეწია და ამიტომაც ისიც იძულებული იყო მის დროს შედგენილს საკანონმდებლო ძეგლში დანაშაულებათათვის დაწესებული ფულადი საზღაური, გიორგი ბრწყინვალის თეთრის ერთეულით დაეკანონებინა, რათგან წინანდელი მონღოლური ყაზანაური თეთრის მაგიერ, მესხეთშიც, თვით აღბულა ათაბაგ-ამირსპასალარის მთავრობის ხანაშიც-კი, სწორედ ეს ქართული ფული იყო ცხოვრებაში გაბატონებული. „კაცთა შეცოდების სამართლის წიგნის“ შესავალში მას თითონვე აქვს ეს გარემოება აღიარებული: „ამაჲ ეამთა შინა ყაზანაურობაჲ არღარაჲ იყო“ და ამიტომ „დიდისა, წარჩინებულისა მეფისა გიორგის ეამის თეთრი გავაჩინეთ“-ო.

ამრიგად, გიორგი ბრწყინვალის ბრძნული პოლიტიკის წყალობით, საქართველო მარტო პოლიტიკურად-კი არ გაჯანსაღდა და სახელმწიფოებრივადაც გამაგრდა, არამედ ეკონომიურადაც მოღონიერება დაიწყო და ქონებრივადაც დოვლათიანობა დაეტყო. ეს გარემოება უკვე საქართველოს დედაქალაქსაც დასჩნევია.

რომის პაპის იოანე XXII-ის 1328 წ. და 1329 წ. დაწერილი ეპისტოლეებითგან ჩანს, რომ ტფილისი იმ დროსაც საუკეთესო, ერმარავალი და მდიდარი, თანაც შესანიშნავი ქალაქი იყო. მის ასეთ თვისებათა მნიშვნელობის გამო, დას. ევროპის ქრისტიანეთა მწყემსთავარმა და კარდინალების საბჭომ გადასწყვიტა, თავისი მოქალაქეობითი მოღვაწეობის ცენტრი ქ. სმირნითგან ტფილისში გადმოეტანათ, რაც ასრულებულ იქმნა კიდეც. მაგრამ გიორგი

ბრწყინვალის დროინდელი საქართველოს ყოველმხრივი დიდი წარმატება და კულტურის მაღალი დონე, თვალსაჩინო ეკონომიური მოღონიერება, საკმაო სიკბადითა და სიძლიერით „ხელმწიფის კარის გარეგების“ შერჩენილი ნაწილითგანაც ჩანს.

5. გიორგი ბრწყინვალის საჯარეო პოლიტიკა და საქართველოს დიდი ხვედრითი წონა მახლობელი აღმოსავლეთის საერთაშორისო ცხოვრებაში

საქართველომ გიორგი ბრწყინვალის სამხედრო ნიჭითა და ბრძნული სახელმწიფოებრივი პოლიტიკის წყალობით თავისი პოლიტიკური ძლიერება მე-14 ს. მეორე მეოთხედისათვის უკვე იმდენად აღიდიგინა და შინაურობაშიც სრული მშვიდობიანობის დამყარება შესძლო, რომ მისი ძლიერების ხმაგანთქმულობამ ეგვიპტემდისაჲ-კი მიადწია. იქაური იმდროინდელი არაბული წყაროების ცნობით, საქართველო მაშინ დიდ და ვრცელ ქვეყნად და ძლიერ სახელმწიფოდ ითვლებოდა. რომის პაპსაც მოეხსენებოდა, რომ საქართველოს სახელმწიფოში ბევრი სხვა ხალხიც იყო. შორეულს ეგვიპტეში ისიც კარგად იცოდნენ, რომ მაშინდელს საქართველოში მტკიცე ხელისუფლება არსებობდა და მას თავისი საკუთარი მეფე ჰყავდა და რომ მის სატახტო ქალაქად ტფილისი იყო.

საქართველოს ჯარის მამაცობისა და ქრისტიანობის მტკიცედ დამცველის სახელიც შორეულ ქვეყნებში, მათ შორის ეგვიპტეშიც, კარგად იყო ცნობილი.

ჩვენი ქვეყნის განახლებასა და მოღონიერებასთან ერთად, ცხადია, რომ საქართველოს ხვედრითს წონასა და მნიშვნელობას საერთაშორისო ასპარეზზე უნდა კვლავ ემატნა. საქართველოს მეფისაგან იმ დროისათვის საერთაშორისო პოლიტიკურ სფეროში მოპოვებულს გავლენასა და მნიშვნელობას ის მიმართვა-შესხმის წესიც გვიხატავს კარგად, რომლითაც მაშინ ეგვიპტის სულტნები საქართველოს მეფეებისადმი წარმოგზავნილ თავიანთ ეპისტოლეებს სწერდნენ ხოლმე. ელ-ომაჰარის ცნობით ეპისტოლეები ასე იწყებოდა: „დღეგრძელჰყოს ალლაჰმა ბრწყინვალემა მისი უდიდებულესობისა, ხელმწიფისა სახელოვნისა და სახელგანთქმულისა, მამაციისა, უშიშარისა, ძლიერისა, დაუცხრომელად მებრძოლისა, ღმრისა, ტახტ-გვირგვინის მპყრობელისა, თავის სარწმუნოების მფლობელისა, თავის ქვეშევრდომთათვის სამართლიანისა ბერძენთა (იგულისხმება: „მართლმადიდებელთა“) მეფეთა შორის საუკეთესოსა, ქართველთა სულტნისა, ზღვათა და სრუტეების სამფლობელოების განძისა, რაინდთა დამცველისა, თავის წინაპართაგან ტახტ-სკიპტრის დამამკვიდრებელისა, რუმისა და ერანის ქვეყნების დამცველისა, იონთა (ე. ი. ძველი საბერძნეთის მეფეთა) მემკვიდრისა, ასურეთის მეფეთა, გვირგვინოსანთა შორის ურჩეულესისა, ქრისტიანთა განმადიდებელისა, იესოს სარწმუნოების საყრდნობისა, ქრისტიან გმირთა ცხებულისა, თავის ბრძანებით წმი-

და ადგილთა (ე. ი. პალესტინა-იერუსალიმის) განმადიდებელისა, ნათელღებულთა მისაყრდნობისა, რომის პაპის მეშველისა, მუსლიმანთა მეგობრისა, დაახლოებულ მეგობართა შორის უმშვენიერესისა, მეფეთა და სულტანთა უგულითადესი მეგობრისა"-ო.

მე-14 ს. პირველი ნახევრის არაბ მწერლის ელ-ომარის ამ მოწმობით, გიორგი ბრწყინვალე ქრისტიან მეფეთა შორის უსახელოვანესად ითვლებოდა. იმისდა მიუხედავად, რომ მას გულმოდგინე ქრისტიანის სახელი ჰქონდა მოხვეჭილი, ეს გარემოება და მისი რწმენა მას არ უშლიდა სხვა რწმენის წარმომადგენლებთან კარგი დამოკიდებულება ჰქონოდა. ეგვიპტის სულტნები გიორგი ბრწყინვალისადმი წარმოგზავნილს თავიანთს ეპისტოლეებში მას მუსლიმანთა მეგობარსაც-კი უწოდებდნენ. ეს ფრიად საგულისხმო გარემოებაა, რომელიც ამ მეფეს ფართო და თავისუფალი აზროვნების მქონებელ პოლიტიკოსად გვაგულისხმებინებს.

თავის სახელმწიფოში პოლიტიკურად კარგად განმტკიცების შემდეგ, გიორგი ბრწყინვალე საქართველოს საგარეო და საერთაშორისო მდგომარეობის. რომელიც მე-13 ს. განმავლობაში თითქმის სრულებით შერყეული იყო, გამოსწორებასაც შეუდგა. მას მიზნად დასახული ჰქონდა საქართველოსათვის საერთაშორისო სფეროში კვლავ დაებრუნებინა ის გავლენიანობა, რომელიც მას წინათ ძლიერების ხანაში, მე-12 ს., მოპოვებული ჰქონდა.

წარსულში ქრისტიანეთა მთავარ სალოცავ ადგილებში ქართველებს ყველგან საპატიო ადგილი ეკავათ და თავიანთი ეკლესია-მონასტრები ჰქონდათ. უკვე მე-12 ს. ქართველებმა, პროხორეს თაოსნობით, ჯვარის მონასტერი ააგეს. დავით აღმაშენებელმა სინას მთის ის მწვერვალიც დაიკავა, სადაც, ებრაელთა გადმოცემით, ვითომც ღმერთი მოსე წინასწარმეტყველს ესაუბრებოდა და ათი მცნება მისცა. სინას ნახევარკუნძულის ამ ყველაზე უმაღლეს მწვერვალზე მან საუცხოო ქართული ეკლესია ააგებინა და ქართული წირვალ-ოცვითურთ მოაწყო. ყველა ამას და ამის მსგავსს, რა თქმა უნდა, მარტო წმინდა სარწმუნოებრივი მნიშვნელობა არ ჰქონდა, არამედ ამავე დროს ეს მთელ მახლობელ აღმოსავლეთში და დასავლეთის ქრისტიანე ხალხთა შორის საქართველოს პოლიტიკურ სახელგანთქმულობასაც უწყობდა ხელს.

საქართველოს პოლიტიკური ძლიერების შერყევისთანავე, ქართველების მდგომარეობა პალესტინაშიც ძალზე გაუარესდა. ქრისტიანეთათვის ისეთი მნიშვნელოვანი სალოცავი, როგორადაც მაშინ ჯვარის მონასტერი იყო მიჩნეული, ჩამოართვეს. ქართველების გულის მოსაკლავადა და თავმოყვარეობის შესაღახავად, ჩამორთმეული მიზგითადაც-კი აქციეს.

გიორგი ბრწყინვალემ ქართველთა ამ შეღახული უფლებისა და თავმოყვარეობის აღდგენასაც მიაქცია ყურადღება. ამ მიზნით მან ეგვიპტის სულტანს თავისი ღესპანები გაუგზავნა და წართმეული ჯვარის მონასტრის ქართველებისათვის დაბრუნება სთხოვა. საქართველოს მეფეს მარტო ზემოაღნიშნული მიზანი არ ჰქონდა დასახული, არამედ მას უნდოდა, რომ საერთოდ პალესტინაში ქრისტიანეთათვის მაჰმადიანთაგან დაწყესებული დამამცირებელი წესები და ყოველნაირი შევიწროებაც მოსპობილიყო და მათი მდგომარეობა გაუმჯო-

ბესებულებით. ამიტომ გიორგი ბრწყინვალემ თავის ღესპანებს დაავალა ჯერ კოსტანტინეპოლში შეეარნათ და მისი წადილი და ცდა ეცნობებინათ. ეტყობა, მას უნდოდა, რომ ქრისტიანეთა ზოგადი მდგომარეობის გაუმჯობესების მისს ასეთ ცდაში ბიზანტიის კეისარსაც მიეღო მონაწილეობა. ამ ამბის გაგების-თანავე, საქართველოს ღესპანებთან ერთად კეისარს თავისი ღესპანებიც გაუ-ყოლებია თან.

საქართველოსა და ბიზანტიის ღესპანები მართლაც ზღვით ჯერ ალექ-სანდრიაში მივიდნენ, იქითგან-კი ხმელეთით ქაირომდის მიაღწიეს კიდეც. იქ საქართველოს ღესპანებმა ეგვიპტის მთავრობას გიორგი ბრწყინვალის ეპის-ტოლე მიაართვეს, რომელშიც იგი ძალმომრეობით ჩამორთმეული და მაჰმა-დიანთაგან მიზგითად გადაქცეული ჯვარის მონასტრის ისევ ქართველებისათვის დაბრუნებას თხოულობდა. ამასთანავე საქართველოს მეფე ეგვიპტის სულტანს სთხოვდა, რომ ის განკარგულება და წესიც გაუქმებული ყოფილიყო, რომლი-თაც ქრისტიანებს ცხენსა და სახედრებზე აქეთ-იქით ორივე ფეხ-ჩამოშვებული ჯდომა აკრძალული ჰქონდათ. ასე მოგზაურობა მხოლოდ მაჰმადიანების უპი-რატეს უფლებად ითვლებოდა, ქრისტიანები-კი ცხენ-სახედრებზე უნდა ორივე ფეხის ერთი მხრივ გვერდზე ჩამოშვებულნი მჯდარიყვნენ. რაჟი ასეთი ბრძანება ქრისტიანეთა დამცირება-გაწილების წადილით იყო ნაკარანხევი, გიორგი ბრწყინვალემ, ეტყობა, აუცილებლად საჭიროდ დაინახა, რომ თავმოყვარეობის ასეთი შეურაცხყოფელი წესი მოსპობილიყო და ამით ქრისტიანეთა სწორუფ-ლებიანობა აღდგენილი ყოფილიყო.

საქართველოს მეფის არც ერთი ამ ორ თხოვნათაგანის ასრულება მაჰმა-დიანთა მბრძანებლის, ეგვიპტის სულტნისათვის, ადვილი არ იყო, მაგრამ მაინც, უფრო მეტად პირველ თხოვნას უნდა ჩაეგდო იგი დიდ საგონებელში. ჯვარის მონასტრის ისევ ქართველებისათვის დაბრუნება ხომ მიზგითის კლავ ქრისტიანეთა სალოცავ ეკლესიად ქცევით დამთავრდებოდა, მართლმორწმუნე მაჰმადიანთა შეხედულება-მოძღვრებით-კი ასეთი საქციელი მძიმე დანაშაულე-ბასა და დიდ ცოდვას წარმოადგენდა. ამნაირი ნაბიჯის გადასადგმელად ეგვიპტის სულტნის გაუღენიანი სასულიერო წირეები თავიანთ მბრძანებელს დასტურს ისე ადვილად ვერ მისცემდნენ.

ესოდენ ძნელად გადასალახავი დაბრკოლებისდა მიუხედავად, ეგვიპტის სულტანმა საქართველოს მეფის ორივე თხოვნა დააკმაყოფილა: ქართველებმა წართმეული ჯვარის მონასტერიც დაიბრუნეს, დანარჩენ ყველა ქრისტიანებთან ერთად ცხენსა და სახედარზე ჯდომის ჩვეულებრივი წესის სწორუფლებიანო-ბაც მოიპოვეს.

უეჭველია, საქართველოს მეფის ორი ზემოაღნიშნული ძნელად ასასრულებე-ლი სათხოვარის დაკმაყოფილება ეგვიპტის სულტნისათვის იმ პოლიტიკურ დაპი-რებას უნდა ეყარნახა, რომელიც საქართველოს მეფეს თავის სათხოვართან ერთად დაუერთავს: ის ჰპირდებოდა, რომ საჭიროებისამებრ ეგვიპტის სულ-ტანს დახმარებას გაუწევდა და მიეშველებოდა.

ამრიგად, საქართველომ თავისი საერთაშორისო გავლენის აღდგენა ამ მხრივ მოახერხა და როგორც დანარჩენ ქრისტიანე ერთა სწორუფლებიანო-

ბაზეც მზრუნველმა სახელმწიფომ, თავისი უფრო ფართო პოლიტიკური გეგმაც საყოველთაოდ გამოამჟღავნა. ქართველებმა, წართმეული ჯვარის მონასტრის დაბრუნებასთან ერთად, ჩაიბარეს აგრეთვე „კლიტენი იერუსალემისა-ნი“ და საქართველოს გამარჯვებული დესპანები მივიდნენ „საფლავსა ქრისტესსა“. ქართველ მემკვიდრეს გამოანათქვამი აქ, რა თქმა უნდა, გადა-ქარებული აქვს, რათგან, როგორც ეს დასავლეთ ევროპის იმდროინდელი ლათინური წყაროებითგან ირკვევა, ქართველებს კლიტე-გასაღები მართლაც მიუღიათ, მაგრამ მთელი იერუსალემის-კი არა, არამედ მხოლოდ იესოს საფ-ლადად მიჩნეული სალოცავისა. ეს პალესტინის ერთ ძველს აღწერილობაშიც არის აღნიშნული: ამ საფლავის კლიტე-გასაღები ქართველებს აქვთ და ისინი ამ საფლავს ისე იცავენ, რომ იქითგან დიდძალი ოქროს საფასურადაც-კი ერთ მარცვალსაც არავეს დაანებებენო.

ცხადია, რომ ამ ორ დიპლომატურს გამარჯვებას საქართველოს სახელ-მწიფოსა და ქართველობისათვის მთელს მაშინდელ საქრისტიანო ქვეყნებში, აღმოსავლეთსა და დასავლეთშიც, დიდი სახელი უნდა მოეხვეჭა. ამიტომაც სრულებით ბუნებრივია, რომ, როდესაც მისმა დესპანებმა მეფის დავალების ასრულების შესახებ მოახსენეს, „ფრიად განიხარა გიორგი მეფემან, რამეთუ მოეცეს კლიტენი ქართველთა“-ო.

6. ტრაპიზონის საკეისროში საქართველოს პოლიტიკური გავლენის აღსადგენად ბრძოლის განახლება

საქართველოს წინანდელი საგარეო გავლენიანობისა და შეღახული უფ-ლების მთლიანად აღსადგენად და ხელითგან გამოგლეჯილი ოდინდელი მნიშ-ველოვანი სფეროს უკან დასაბრუნებლად, ტრაპიზონის სამეფოში-ლა იყო ჯილდო საქმე მოსაგვარებელი. ბიზანტიის მთავრობა, როგორც ვიცით, საქარ-ველოს გავლენის ამ სფეროს ისევ დაეპატრონა და ქართველთა მომხრე დასი ტრაპიზონის სამეფოში გაანადგურა. ასეთი მარცხის გამოსასწორებლად სა-ქართველოშიცა და თვით ტრაპიზონშიც, როგორც ირკვევა, საიდუმლო სამზა-ლისი ჰქონიათ. 1341 წ. 4 ივლისს რომ ტრაპიზონის სამეფოს თურქები შეე-სიენენ, ქალაქი გაანადგურეს და გადასწვეს, დიდძალი ხალხიც დაიღუპა, ალექსი კომნენის ასულმა და ვასილ I-ის დამ, მოლოზნად შემდგარმა. ანამ, ჩვეულებრივ ანა-ხუტულ-დ წოდებულმა, მოლოზნის სამოსელი გაიხადა და „ლაზიკა“-ში, ე. ი. საქართველოში გამოიქცა. უეჭველია, ბატონიშვილი ანა-ხუტულ საქართველოში თურქთაგან თავის დაცვად არ უნდა ყოფილიყო გამოქცეული. მას სულ სხვა მიზანი ჰქონია. მისი მოქმედებაც წინასწარ მოფიქრ-ებული ყოფილა და, რასაკვირველია, საქართველოს მთავრობასთან შეთანხმებული გეგმით იქნებოდა ნაკარნახევი.

ამავე 1341 წლის ივლისის პირველ ნახევარშივე, როდესაც თურქები ტრაპიზონის სამეფოთგან უკვე გასულნი და შინ დაბრუნებულნი იყვნენ, ანა-ხუტულ „ლაზთა“, ანუ ქართველთა ჯარითურთ თავის ქვეყანაში მივიდა და უკვე 17 ივლისს ამ სამხედრო ძალის დახმარებით მეფობა ხელში ჩაიგდო.

ცხადია, რომ ორ კვირაში ასეთი დიდი საქმის მოგვარებას ტრაპიზონის ბატონის ქალი, ნამოლოზნარი ანა-ხუტლუ, საქართველოში ვერ შესძლებდა, წინასწარი შეთანხმებითა და სამზადისით რომ ყველაფერი უკვე მოწყობილი არ ჰქონოდა.

უეჭველია, ყველა ეს ტრაპიზონის კეისრის ბასილის თანამეცხედრის, დედოფალ ირინეს, წინააღმდეგ მიმართული შეთქმულება იყო, რათგან ის, ვითარცა ბიზანტიის კეისრის ასული, ტრაპიზონის სამეფოში ბიზანტიის პოლიტიკური გავლენის გამამტკიცებელი ბრძანდებოდა. საქართველოს მომხრე ტრაპიზონელთა დასმა და საქართველოს ჯარმა ირინე დედოფალი ტახტიდან ჩამოაგდეს და ტრაპიზონის კეისრად ანა-ხუტლუ დასვეს. ეს, უეჭველია, საქართველოს მთავრობის თანხმობით უნდა მომხდარიყო.

დასახული მიზნის მიღწევისა და საქართველოს ორიენტაციისა და გავლენის ტრაპიზონში ამ გზით განმტკიცების შემდგომაც, საქართველოთგან მოსული ჯარი მთლიანად უკან არ დაბრუნებულა, არამედ ნაწილი იქვე დარჩა.

რა თქმა უნდა, ბიზანტიის მთავრობა მომხდარს პოლიტიკურ ცვლილებას ადვილად ვერ შეურიგდებოდა და უკვე 30 ივლისს კოსტანტინეპოლითგან ტრაპიზონის ნავთსადგურს სამი გემი მოადგა. ერთს ამ კატარლათაგანზე ტრაპიზონის კეისრის ბასილის ძმა, მიხეილ კომნენი, იმყოფებოდა და აქვე და დანარჩენ ორ კატარლაზე ბიზანტიის კეისრის ჯარიც იყო. მათ უნდა ტრაპიზონში დატრიალებული ამბისა და მომხდარი ცვლილების ყოველი კვალი მოესპოთ, ბიზანტიის ჰეგემონია კლავ განემტკიცებინათ, და მიხეილი, რასაკვირველია, ტრაპიზონის მეფედ დაესვათ.

ხელისუფლების მქონებელ საქართველოს მომხრე ტრაპიზონელთა დასსა და ჯარს იმ წუთს კოსტანტინეპოლითგან მოსული უფლისწულისათვის არამცთუ არავითარი წინააღმდეგობა არ გაუწევია, არამედ პირიქით, ტრაპიზონის მიტროპოლიტი და სხვანი, მიხეილს, როგორც თავიანთ მზრდამეზღველს, ისე დაუხედნენ. მაგრამ მალე გამოირკვა, რომ ეს ყველაფერი განზრახ იყო მოწყობილი.

გასაკეისრებლად გამზადებული მიხეილი რომ კატარლითგან ტრაპიზონში ავიდბა, სასახლეში ერთი ღამის ვატარების გარდა, მეტი დრო მას არ დასცალდა: დილითვე ბიზანტიის გავლენის განსამტკიცებლად ჩამოყვანილი უფლისწული ტახტიდან ჩამოაგდეს, ხოლო კატარლებში მყოფ ბიზანტიის სამხედრო ძალას „ლაზებმა“, ე. ი. საქართველოთგან მოსულმა ჯარმა, შეილდისრით აუტეხეს სროლა, ბევრი მათგანი დახოცეს, გემები-კი ხელში ჩაიგდეს.

ტახტიდან ჩამოგდებული მიხეილ კომნენი 7 აგვისტოს ჯერ ოინაონში, შემდეგ ლიზნიაში ექსორია ჰყევს, ხოლო 10 აგვისტოს გადაყენებული ირინე დედოფალიც თავის სამშობლოში კოსტანტინეპოლში გაისტუმრეს. ამრიგად, ტრაპიზონში საქართველოს პოლიტიკური გავლენა აღდგენილ იქმნა და ბიზანტიის კეისრის ცდა გაქარწყლდა, მაგრამ მალევე საქმე ისევ აირია და საცმოდ ხანგრძლივი დროის განმავლობაში მოწინააღმდეგეთა შორის ტრაპიზონში გამწვავებული ბრძოლა და ელცა გაჩაღდა. კოსტანტინეპოლში გაქცეულები ისევ ტრაპიზონში დაბრუნდნენ ლიზნიაში დამწყვდეული მიხეილის შვილით იოანეთურთ,

რომელიც 1342 წ. ტრაპიზონის კეისრად დასვეს. რასაკვირველია, ეს შესაძლებელი იყო მხოლოდ საქართველოს მომხრე დასის დამარცხების შემდეგ, როდესაც მისი მეთაურები ულმობელად იქმნენ გაწყვეტილები, მათ შორის დედოფალი ანა-ხუტლუტ, რომელიც დაახრჩვეს. კონსტანტინეპოლისა და საქართველოს მომხრეთა შორის ბრძოლა, როგორც აღნიშნული გეჟონდა, არც ამით დამთავრებულა, არამედ დაუნდობელი ბრძოლა და ხოცვა-ჟლეტა წლების განმავლობაში გრძელდებოდა.

დავით VII, გიორგი ბრწყინვალის ძე

1346 წ. რომ გიორგი ბრწყინვალე გარდაიცვალა, მის მაგიერ მისი შვილი დავითი გამეფდა, რომლის შესახებ თითქმის არაერთი ცნობები არ მოგვეპოვება: მისდროინდელი არც საისტორიო თხზულება და არც სანდო და შინაარსიანი საბუთი გადაჩენილი არ არის. ვახუშტის ცნობით, ამ დავით მეფის მეუღლეს სინდუხტარი ჰქმევია.

ქართლის ცხოვრების შემავსებელთ დავითის მეფობაში საქართველოში სრულს მშვიდობასა და კეთილდღეობაზე აქვთ საუბარი, მაგრამ იმ ნაწყვეტ-ნაწყვეტი ცნობებითაც-კი. რომელნიც შერჩენილი გვაქვს იმ დროითგან, ეს არ მტკიცდება. მაგ., ირკვევა, რომ უკვე 1348 წ. საქართველოში დიდი ქონებრივი გაჭირვება ჩამოვარდნილა, რომელსაც ზედ დიდი სიკვდილობაც დაერთო. ამას ხუცესი ავგაროზ ბანდაის ძე მოგვითხრობს თავის გადაწერილ ეტრატის პარაკლიტონში. შევუდექი მე „მწერალი ავგაროზ ბანდაისძე აღწერად ... ამის წიგნისა... დიდსა სიგლახაკესა და ეტრატისა სიძვრესა და შფოთსა და უცალობასა შინა წელსა მას, რომელსა იყო სიკვდილობა, ქორონიკონი იყო ლე“ (36). ე. ი. 1348 წ.

ამ ცნობაში ორი მნიშვნელოვანი გარემოებაა აღბეჭდილი, რომელთაგან ერთი პოლიტიკური და ეკონომიურია, მეორე კიდეც ხალხის ჯანმრთელობას ეხება. გამონათქვამი შფოთი გვაფიქრებინებს, რომ აქ შინაური შუღლის ანბავი უნდა იგულისხმებოდეს, ეგების სწორედ იმ თემში, სადაც ამ ცნობის ავტორი პირადად იმყოფებოდა. თუმცა ავგაროზ ბანდაისძეს მძლავრი ეკონომიური გაჭირვება, „დიდი სიგლახაკე და ეტრატის სიძვრე“, როგორც უფრო ყველასთვის საგრძნობი, პირველად აქვს დასახელებული, მაგრამ საფიქრებელია, რომ ამ თავდამტყდარს უბედურებას უნდა „შფოთსა და უცალობას“-თანაც ჰქონოდა უმჭიდროესი კავშირი.

კონკრეტულად რა შფოთს გულისხმობდა ავგაროზი, იმეამად ძნელი სათქმელია, „დიდი სიკვდილობა“-კი, რომელსაც 1348 წ. საქართველოში თავი უჩენია, უეჭველია. შავი ქირის მძინეარების შედეგი უნდა ყოფილიყო. ოქროს ურდოში ჯანბიგვის ყაანობის დროს უკვე 1346 წ. გაჩნდა შავი ქირი, რომელიც ხალხს მუსრს ავლებდა. იქითგან ეს მოარული ყირიმსაც მოედო. რაკი შემდეგ შავი ქირი ჯერ რუმში, ხოლო 1348 წ. ასურეთსა და ეგვიპტეშიც ძალზე გავრცელდა ხალხში ისე, რომ მოსახლეობის ნახევარი ამ მოარუ-

ლის მსხვერპლი შეიქმნა, ამიტომ ცხადია, რომ რუმსა და ყირიმს შუა მდებარე საქართველოში 1348 წ. გავრცელებული „დიდი სიკვდილობაც“ ამავე შავი ქირის მოარულის მძვინვარების შედეგი უნდა ყოფილიყო.

რამდენ ხანს გაგრძელდა საქართველოში შავი ქირი, ამაზე ცნობები არ მოგვეპოვება. მაგრამ, როგორც შემდეგში დაერწმუნდებით, 1366 წ. ბაგრატ V-ის თანამეცხედრე ელენე დედოფალი სწორედ ამ ავადმყოფობამ იმსხვერპლა და ეს გვაფიქრებინებს, რომ მოარული ჩვენშიც დიდხანს ყოფილა დაბუდებული. საქართველო შემდეგში სხვათრიაც არ იყო კარგს მდგომარეობაში. აქ უკვე გარეშე მტრისაგან მოყენებული ზიანი ყოფილა უბედურების მთავარი მიზეზი. ერანის ილხანების დაქუცმაცებული მეგვდიროების მმართველთა შორის ატეხილს ბრძოლაში ყველაზე ძლიერი ჩობან ნოინის შთამომავლობის მოწინააღმდეგე ჰასან ჯელიაირის ძმა აშრაფი გამოდგა. მან თავრეყის ჩაგდება და თავის საჯდომ ქალაქად ქცევა მოახერხა და მთელი ამ სანახების მართვა-გამგეობას დაეპატრონა. აშრაფი ნამდვილი მტარვალის აღმოჩნდა. ბიჯნისის 1358 წ. ორი სომხური წარწერიტგან ირკვევა, რომ მელიქ აშრაფი საქართველოს სამეფოსაც შემოჰსევია, კრძოლ ქ. ბიჯნისი დაუნგრევია და ხალხიც ბლომად დაუხოცია. ეს ამბავი, უეჭველია, 1356 წ.-მდე უნდა მომხდარიყო, რათგან ამ წელს აშრაფის მტარვალობით აღშფოთებულმა ერანის ადერბეჯანის ემირებმა ჩრდილოეთის ულუსის ყაანი ჯანებიგე მოიწვიეს. ის მოვიდა კიდევ და დამარცხებული აშრაფი მოკლა.

შევსებული ქართლის ცხოვრების ცნობით, დავით VII-ე 1460 წ. გეგუთ-ში გარდაიცვალა, ხოლო დასაფლავებულია გელათში. სინდუხტარისაგან მას ვაჟიშვილი ბაგრატი ჰყავდა.

თემურ-ლენგის შემოსევა და საქართველოს თავანაწირული ბრძოლა მებრტან დამოუჩიდებლობის შესანარჩუნებლად ბაგრატ V

ბაგრატ V 1360 წ. გამეფებულა. მისი მეფედ კურთხევის წესი ქუთაისში შეუსრულებიათ, ალბათ ძველი წესის მიხედვით, რათგან, როგორც ქართული, ისევე ტრაპიზონელი ისტორიკოსის ცნობების მიხედვით, სრულე-ბით უცილებელია, რომ ბაგრატი გავრთიანებული, სრულიადი საქართველოს მეფე იყო. მიხეილ პანარეტი 1367 წ. ცნობაში მას უკვე „ქართველთა და აზხაზთა“ მეფეს უწოდებს, რაც მისგან ლიხთ-იმერეთისაცა და ამერეთისაცა სრული მფლობელობის მაუწყებელია.

მაშინდელი საქართველოს სახელმწიფოს საზღვარი სამხრეთ-დასავლეთით მაკრიალის ხეობის იქით ყოფილა. პარხალი ტრაპიზონის საყისროს ხელში იყო, მაშასადამე გონია და მაკრიალის ხეობა, აჭარა, შავშეთი და კლარჯეთი-კი საქართველოს ეკუთვნოდა. ბათომი აჭართურთ იმ დროს გურიელის საგამგეოში შედიოდა. ბაგრატ მეფის დროს მთელი მესხეთიც საქართველოს სახელმწიფოს ეკუთვნოდა, ქ. ანისიც წინანდებურად საქართველოს ხელში იყო. ეს თემურ-ლენგის ისტორიკოსის შერეფედდინ ალი-მუხდის ისტორიკოსიტა მტკიცდება უცილობლად. მაგრამ ამავე დროს იგივე შერეფედდინ

ალ-ი-ე-ზ-დი არც ნახკავანს, არც გარნისის ციხესა და არც კარის ციხე-ქალაქს საქართველოს კუთვნილებად აღარა სთვლიდა, არამედ ამ სამივე ადგილის ალების ამბავი მას იმ თავში აქვს მოთავსებული, რომელშიც ერანის ადერბეჯანის დაპყრობაა მოთხრობილი. შერეფედდინის თხზულებაში მოხსენებული ამ ციხე-ქალაქების მმართველთა სახელებიც, როგორც, მაგ., გარნისისა შეიხ-ჰასანი და კარისა ფირუზ-ბახტი, გვაფიქრებინებს, რომ ისინი მაჰმადიანები უნდა ყოფილიყვნენ.

მაინც ამ ხანაშიც თავის წინანდელ ყმადნაფიც სამფლობელოებთან, ეტყობა, კავშირი არც საქართველოს ჰქონია შეწყვეტილი და არც იმათ, არამედ მტრისაგან დასაცავად დახმარებისათვის მათ საქართველოსთვის მოუმართიათ ხოლმე. საქართველოსაც მათთვის შეძლებისამებრ თავი გამოუდვია.

საქართველოს სახელმწიფოს საზღვარი ბაგრატ V-ის დროს ჩრდილოეთით კავკასიონის ქედის იქითაცკი გადადიოდა და, როგორც თომა მეწოფელი ცნობითგან ჩანს, დეაღეთი და ჩრდილოეთით ოსეთიც საქართველოს ჰკუთნებია.

ბაგრატ V-ის პირველი თანამეცხედრე ელენე დედოფალი ყოფილა, რომლისგანაც მეფეს ორი ვაჟიშვილი, გიორგი და კოსტანტინე, ჰყოლია. 1366 წ. საქართველოში მძევნივარე შავი ჭირისაგან ელენე დედოფალი გარდაცვლილა და ბაგრატ V-ეს მეორე თანამეცხედრედ ტრაპიზონის კეისრის ასული ანა კომნენოსი ჰყავდა, რომელიც მეფემ 1367 წ. იენისში შეირთო და რომლისაგანაც ვაჟიშვილი დავით შეეძინა.

ბაგრატ V-ეს ასულიც ჰყავდა, რომელიც ამირეჯიბის კახაბერ ჩიჯავაძეზე იყო გათხოვილი. მისგან საზვერელად წოდებული ერთი ვაჟიშვილი შესძენია. დაქვრივების შემდგომ ბაგრატ V-ის ქალიშვილი მოლოზნად შემდგარა და ულუპიად ყოფილა სახელდებული.

ბაგრატ V-მშენიერად ჩამონაქეთილი და ახოვანი ვაჟაკიც ყოფილა, მხნობით აღსავსეც. მას უცდომელი მოისრის სახელიც ჰქონია მოხვეჭილი. ბაგრატ V გულად მეომარდაც ითვლებოდა. მისი მალაღი სამხედრო თვისებები დანიჭი ტრაპიზონელი ისტორიკოსის მ. პანარეტის მოწმობითაც მტკიცდება, რომელიც ბაგრატ მეფეს „უსახელოვანეს მხედართმთავარს“ უწოდებს. მე-14 ს. მეორე ნახევრის ერთი სანაპინელი სომეხი მწერალიც ბაგრატ მეფეს „მძლედ და ძლიერად“ იხსენიებს. ცხადია, რომ ქართველნი და უცხონი, თანამედროვენი და შთამომავლობა უმიჯნოდ და უსაფუძვლოდ არ მიანიჭებდნენ მას ასეთ სახელგანთქმულობას. ამიტომ უფლება გვაქვს ვიფიქროთ, რომ ამ საკებური წოდებულების მიხედვით მას, საქართველოს წინაშე არაერთი მნიშვნელოვანი სამხედრო ღვაწლი უნდა მიუძღოდეს, მაგრამ, იმ ხანის საისტორიო ძეგლების დაღუპვის გამო, ამჟამად არაფრის თქმა არ შეგვიძლია, თუ კონკრეტულად, სად და რა გამარჯვება ჰქონდა ბაგრატ V-ეს, როგორც ეტყობა, ჯერ კიდევ თემურ-ლენგის შემოსევამდე, თავის მეფობის დასაწყისშივე მოპოვებული, რომელთაც სამშობლოშიცა და უცხოეთშიც მას ასეთი სახელი მოუხვეჭეს. ეგების ძველი ქართული ხელნაწერების ანდერძ-მინაწერებში შემდეგში ამის შესახებ რაიმე ცნობები აღმოჩნდეს.

მე-14—15 სს. ქართული საისტორიო ძეგლების მთლიანად დაღუპვამ საქართველოს ისტორიის ამ ხანის მკვლევარი ისეთ უცნაურ მდგომარეობაში

ჩააგდო, რომ საქართველოს მაშინდელი ამბებისა და საერთო ვითარების გაშოსარკვევად უცხო, თანაც სწორედ მტრისაგან დაწერილი, წყაროს გამოყენების გარდა, თითქმის აღარავითარი სხვა საშუალება აღარ მოეპოვება. როგორც „ქართული საისტორიო მწერლობის მიმოხილვა“-ში გამორკვეული მაქვს, არც ვახტანგ მეფის დროს ეგნატაშვილის ბერის მეთაურობით შედგენილ „ახალ ქართლის ცხოვრება“-ში და არც ფარსადან გორგიჯანიძის საისტორიო თხზულებაში იმ ხანის ამბების მოთხრობა დამოუკიდებელ ძველ ქართულ წყაროებზე არ არის დამყარებული. „ერისთავთა ძველში“ შეტანილი ცნობები-კი მეტად მოკლე და ზოგადად არის გამოთქმული, ამიტომაც მხოლოდ მათი გამოყენება არ შეიძლება. ასეთ პირობებში მკვლევარს, ან უნდა საქართველოს იმდროინდელი მდგომარეობის გაშუქებაზე სრულებით უარი ეთქვას, ანდა უცხო წყაროები გამოეყენებინა და, რასაკვირველია, მათი კრიტიკულად განხილვით, მაშინდელი სინამდვილის გამორკვევა ეცადნა. წინამდებარე წიგნში სწორედ ეს ამოცანაა დასახული და საშუალებაც ასეთივეა გამოყენებული.

თემურ-ლენგის ხანის საისტორიო თხზულებითგან, რომელნიც მახლობელ აღმოსავლეთს ეხება, ჯერჯერობით მხოლოდ შერეფედდინ ალ-ი-ფეზდის ნაშრომია გამოცემული სპარსულად და სომხურად კიდევ თომა მეწოფელის „ლანგ-თემურის ისტორია“.

თემურ-ლენგის ისტორიკოსის თხზულება დაწერილია მისი მზრდნებელის გარდაცვალების 15 წლის შემდეგ, მაგრამ იგი დამყარებულია თანამედროვე ჩანაწერებზე, სომეხთა ისტორიკოსის ნაწარმოები-კი 1441 წ. ახ. ხანს. ამრიგად, თემურის ხანის შესახებ პირველის ცნობები მეორისას ღირსებით სჯობია.

კონკრეტული ისტორიული ცნობების უქონლობა საშუალებას არ გვაძლევს გამოვარკვიოთ რაც ბაგრატ V-ის მეფობის პირველი ორნახევარი ათეული წლის განმავლობაში მოხდა და რამაც მას ძლევაშისილების სახელი-კი მოუხვეჭა. ამიტომ მკვლევარი იძულებულია საქართველოს პოლიტიკური თავგადასავლის განხილვა პირდაპირ იმ ხანით დაიწყოს, როდესაც იგი უკვე თემურის შემოსევის მსხვერპლად იქცა.

1. თემურ-ლენგის პოლიტიკურ ასპარეზზე გამოჩენა და საქართველოში მისი პირველი შემოსევის მიზეზი და გარემოება

1336 წ. დაბადებული თემური თავდაპირველად ყაჩაღების ბრბოს მეთაური იყო. ერთერთ ასეთი ნავარდის დროს თემური დაკოქლდა და მის სახელს ამის შემდეგ კოქლის გამომხატველი სიტყვაც, ლენგი, დაერთო. 1360 წ. თავისი პირველი ლაშქრობის შემდეგ თემურ-ლენგმა, ათი წლის განმავლობაში იშვიათი სამხედრო ნიჭის წყალობით, დიდი გამარჯვება მოიპოვა: მან მთელი მავერიანაჰრის დაპყრობა შესძლო და თავის სატახტო ქალაქად სამარყანდი აქცია. ამის შემდეგაც მისი პიტივმოყვარეობა და ბატონობის წყურვილი დაკმაყოფილებული არ იყო. მართალია, მლიქვნელობას მიჩვეულს თემურ-ლენგის სპარსელ ისტორიკოსს შერეფედდინ ალ-ი-ფეზდის თავისი მზრდნებელი მაჰმადიანობის გამაჟრცელებელ მოციქულთა-სწორ ხელწიფედ

ჰყავს წარმოდგენილი, მაგრამ ნამდვილად ამ პრისხანე ადამიანის გულისხმადებს. უმთავრესად განუსაზღვრელი ბატონობა ზეადგენდა. აზის დასარწმუნებლად თვით მისი ის ნათქვამიც კმარა, რომ მთელ ქვეყანას ორი მეფეც კარგად გასწვდებოდა და ეყოფოდაო. ყოველი მისი ლაშქრობა მიზნად უპირველესად სწორედ ახალ-ახალი ქვეყნების ხელში ჩაგდებას ისახავდა, ხოლო შემდეგ იმ ხალხის განადგურებასაც, რომელიც-კი არ მოისურვებდა მისი მონა-მორჩილი გამხდარიყო, ანდა მის მტარავლობისაგან განთავისუფლების ცდას განიზრახავდა და გაბედავდა კიდეც. ასეთ შემთხვევაში ის არავის არ ინდობდა, არც მეგობარსა და არც თავისიანს.

მას შემდგომ, რაც თემურ-ლენგმა 1384 წ. ავღანისტანის დაპყრობა დაამთავრა, ის ლაშქრის შესავსებად თავის სატახტო ქალაქს სამარყანდში დაბრუნდა. რამდენიმე თვის განმავლობაში დასვენების მერმე, ერანის ილხანების ყოფილი საბრძანებლის ნაშხვერეების ხელში ჩასაგდებად დაიძრა და გურგანისა და მაზანდერანის დაპატრონება მოისურვა. თუმცა ამ ქვეყნის მოსახლეობა მას ყველგან მედგარს წინააღმდეგობას უწივდა, მაგრამ თემურმა თავისი ლაშქრის მრავალრიცხოვანობით მაინც სძლია.

შემდეგ ჯერ ერანის ილხანების სატახტო ქალაქს თავრეზვეც მიდგა. 1385 წ. შემოდგომამდე თემურ-ლენგმა ჯელაირელთა შთამომავლებს რეი და სულტანია გამოჰგლიჯა ხელითგან. აქეთგან ტაბარისტანისაკენ იბრუნა პირი, რომ მისი დაპყრობით თავისი თავი მომავალში ყოვლნაირი განსაცდელისა და თავდასხმისაგან დაეცვა. როცა იქაური ქალაქების უბრძოლველად დამორჩილება მოახერხა, ისევ სამარყანდში დაბრუნდა თავისი სამხედრო ძალის კვლავ შესავსებად.

თემურ-ლენგის ესოდენი ძლევამოსილება და მისი ასეთი დამპყრობელობითი წინსვლა არც მეზობლებსა და არც შორეულებს არაფერს სახეიროს, რასაკვირველია, არ უქადდა. ამიტომ წინათ თემურ-ლენგის მეგობრად ნამყოფი ოქროს ულუსის მბრძანებელი თოხთამიშყაანი, რომელიც, 1382 წ. მოსკოვის განადგურების შემდეგ, თავის თავს უალრესად ძლევამოსილად სთელიდა, მის მეტოქედ და შემდეგ მტერადაც იქცა. ვითარცა თეთრი ურდოს პატრონს, თოხთამიშს თემურ-ლენგის მისწრაფება ერანის ხელში ჩასაგდებად, რა თქმა უნდა, ვერაფრად მოსწონდა და სწორედ პოლიტიკური ინტერესების შეხლამ ისინი ერთმანეთის მტრებად აქცია.

1385 წ. მაზანდარანისა და რეის დაპყრობის შემდეგ რომ თემური სამარყანდში დაბრუნდა, ამ წლის ზამთარში თოხთამიშ-ხანმა 90.000 ჯარის კაციტურთ დარიალანისა და დარუბანდის გზით თავისი სარდლები ქ. თავრეყის დასაპყრობად გაგზავნა. ჩრდილოეთის ულუსის ამ ლაშქარში, მონღოლებს გარდა, „ურწმუნონი“ც, ე. ი. არა მაჰმადიანნიც მრავლად ერივნენ. თოხთამიშის წარმოგზავნილმა ლაშქარმა შირვანზე გაიარა და იქითგან უკვე ერანის ადერბეჯანს შეესია. თუმცა თავრეყის მმართველმა ამ ქალაქის დაცვა ვერ მოახერხა, მაგრამ მცხოვრებლები ერთი კვირის განმავლობაში მტერს მაინც იგერიებდნენ. მერმე მოზღვავებულმა თოხთამიშელებმა თავრეყი აიღეს და, მონღოლური ჩვეულებრივი წესით, დაპყრობილი ქალაქი საშინელი სიმკაცრით დააწიოკეს

და გააოხრეს. დიდძალი განაცარცვით დატვირთულებმა უკანმიმავალმა მოლაშქრეებმა ნახჭევანისა და სივნიეთის თორმეტსავე თემშიც კარგად მოითბეს ხელი და ისევ თავიანთს ულუსში დაბრუნდნენ.

თემურ-ლენგმა რომ ეს ამბავი შეიტყო, რასაკვირველია, ძალიან გაბრაზდა ვითომც იმიტომ, რომ ეს მაჰმადიანთა წინააღმდეგ ჩადენილი მძიმე და მიუტევებელი დანაშაულება იყო, მაგრამ, ნამდვილად იმით უფრო, რომ მისი თავმოყვარეობა იყო შელახული. ცივმა პოლიტიკურმა ანგარიშმა და სამხედრო მოსაზრებამ მისი მღელვარება დაამშვიდა და თემურ-ლენგმა გადასწყვიტა, სანამ ერანს მთლად არ დაიპყრობდა, იქ მტკიცე მართვა-გამგეობას არ მოაწყობდა და ამ ქვეყანაში წესიერებას არ აღადგენდა, ჰანამდის თოხთამიშისათვის სამაგიერო არ გადაეხადა და მიჩუმებულიყო, ცხადია, მხოლოდ გარეგნულად.

1386 წ. თემურ-ლენგმა თავრეცი აიღო და ამრიგად ერანის აღებრებჯანში ფეხი ჩადგა, მაგრამ ჩრდილოეთის ულუსის წინააღმდეგ ამხედრების მაგიერ, თემურ-ლენგმა საქართველოს წინააღმდეგ გამოილაშქრა. მონღოლთა მბრძანებელის ასეთი მოქმედების მიზეზი თითქოს გაუგებარია, მაგრამ მის ისტორიკოსს თემურ-ლენგისაგან დასახული მიზანი მაინც განმარტებული აქვს: მაჰმადიანობის გასაყრცელებლად გაილაშქრა მან საქართველოში!

უკვე აკად. მ. ბროსემ თემურის ისტორიკოსისაგან თავის მბრძანებლის ზრახვის ასეთი განმარტება სარწმუნოდ არ მიიჩნია. განსვენებული მეცნიერის აზრით, თემურ-ლენგი ამ შემთხვევაში პოლიტიკური მიზნითაც ხელმძღვანელობდა: მაშინდელი საქართველო, თუმცა წინანდელთან შედარებით უფრო დასუსტებული და ფართობითაც შემცირებული იყო, მაგრამ მაინც საკმაოდ დიდ სახელმწიფოებრივს ერთეულს წარმოადგენდა და ამასთანავე რანი, ყარაბაღი და ლეკეთის მთავრებიც ხომ მის ჰეგემონიის ქვეშ იმყოფებოდნენ და მონღოლთა ბატონობისათვის ასეთი სამეფოს ხელში ჩაგდება, რასაკვირველია, სასახელო იქნებოდა და ამიტაც უნდა ყოფილიყო საქართველოში მისი გამოლაშქრებაც გამოწვეული.

უეკველია, აკად. ბროსეს ზემოთყვანილი მოსაზრება სწორიცა და, რა თქმა უნდა, თემურის ზრახვის უფრო უკეთესად გამომხატველიც უნდა იყოს, მაგრამ მაინც თავრეცის თოხთამიშ-ხანის ლაშქრისაგან აღების უმაღლეს სწორედ თავრეცზე და შემდეგ საქართველოს წინააღმდეგ ამხედრებისათვის მას, უეკველია, ამაზე უფრო უშუალო და ასაჩქარებელი მიზეზი უნდა ჰქონოდა. თუ იმ პოლიტიკას გაეიხსენებთ, რომელსაც საქართველოში მე-13 ს. განმავლობაში ჩრდილოეთის ულუსისადმი აწარმოებდნენ, სახელდობრ, რომ საქართველოს მთავრობას ერანის ილხანების საწინააღმდეგოდ ჩრდილოეთის ულუსი გამოეყენებინა და ამ მიზნით ამ უკანასკნელთან კეთილ-მეგობრული განწყობილება და არაერთხელ კავშირიც ჰქონდა ხოლმე დამყარებული, მაშინ თემურ-ლენგის დროინდელი ზემოაღნიშნული ამბის გაგებაც უფრო გავეიადვილდება.

თემურის მოქმედების მოულოდნელობა და სისწრაფე ამჟღავნებს, რომ მას საქართველოში შემოსევით მნიშვნელოვანი ამოცანის გადაჭრა უნდა ჰქონოდა დასახული. მისი მთავარი მოწინააღმდეგე, რასაკვირველია, თოხთამიში იყო, მაგრამ, როგორ შეეძლო მას ჩრდილოეთ ერანს ასე აღვილად შეჰყოლია,

კავკასიონის ორივე კარის მფლობელთან რომ კარგი დამოკიდებულება არ ჰქონოდა. სწორედ ამის გამო გვებადება მოსაზრება, რომ, თემურ-ლენგის ერანის ასპარეზზე გამოჩენისთანავე, საქართველოს პოლიტიკოსებს, როგორც ჩანს, თავიანთი თავის გასამაგრებლად და დასაცავად წინანდებურად ისევ ჩრდილოეთის ულუსის გამოყენება გადაუწყვეტიათ. ეს რომ სწორედ ასეც მომხდარა, ამას თოხთამიშ-ხანის ლაშქრის ერანში შეჭრისათვის არჩეული მიზართულებაც ამჟღავნებს: დარუბანდისა და მეტადრე დარიალანის გადმოსავლების დაუბრკოლებლივ გადმოლაზება მის სამხედრო ძალას, დაღისტანის ლეგების ტომებსა და საქართველოსთან რაიმე სახით შეუთანხმებლივ, არ შეეძლო და, ამიტომაც, საფიქრებელია, რომ ოქროს ურდოს მტრული მოქმედებისათვის ხელისშეწყობაში თემურ-ლენგისაგან დაპყრობილი თავრეის წინააღმდეგ, თუ ცხადად არა, საიდუმლოდ მაინც საქართველოს მაშინდელი მთავრობა გარეული უნდა ყოფილიყო. ასეთი რამის შემდეგში შესაძლებლობის მოსასპობად და თოხთამიშ-ხანის ლაშქრისათვის სამხრეთით კავკასიაზე მომავალი ყველა გზების შესაკრავიდაც, თემურ-ლენგის პოლიტიკური და სამხედრო გეგმისათვის საქართველოს ხელში ჩაგდებას, უეჭველია, ფრიალ დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა. საფიქრებელია, რომ სწორედ ეს უნდა ყოფილიყო ის მთავარი მიზეზი, რომელმაც მას საქართველოში გამოლაშქრება სასწრაფო ამოცანად მიაჩნევინა.

თემურ-ლენგმა რომ თავრეი აიღო, მერმე ნახჭევანში, ხალხის საშინელი ჯლეტისა და სანახების აოხრების შემდეგ და ერანის აღებრებჯანის მთლიანად ხელში ჩაგდების უმალ, მთელი ზაფხული თავრეისა და მის მიდამოებში გაატარა. აქეთგან მონღოლთა მბრძანებელმა ყველა დარგის საუკეთესო ხელოსნები აჰყარა და თავის სატახტო ქალაქს სამარყანდში გადაასახლა.

შემოდგომის დამდეგს თემურმა თავრეის მართვა-გამგეობა მუჰამედ სულტან შაჰს ჩააბარა, თითონ-კი ნახჭევანისაკენ გაემართა, ხოლო მისი ლაშქარი მარანდში მივიდა და აქ არეზზე მყოფ ქვითკირის ხილზე გაიარა. აქეთგან დაძრული ლაშქარი ციხე გარნისს მიაღდა და ბრძოლით მისი აღება შესძლო. შემდეგ უკვე არეზზე მდებარე სურმალუს აღებაც მოახერხეს, რის შემდგომაც ეს ადგილი და ციხე დაანგრეს და გააოხრეს. აქეთგან-კი თემურ-ლენგმა თავის ჯარს ჩრდილო-დასავლეთით უბრუნა პირი და კარის (ყარისის) ციხე-ქალაქის ასაღებად წარგზავნა.

კარის ციხის გამგე ფირუზ-ბახტი იყო. მაღალ მთაზე აგებული და მთლიანად ქვითკირით ნაშენები და კარგად მოზღუდვით ეს ციხე-ქალაქი მიუვალად ითვლებოდა და ამიტომაც, თემურ-ლენგის ისტორიკოსი მოგვითხრობს, კარის მეციხოვნეებს არაფრის შიში არ ჰქონდათ. მაგრამ მონღოლთა მბრძანებელმა ყველა საბრძოლველი მანქანები მოამზადებინა და თავის ლაშქარს ყოველი მხრივითგან მდგარი იერიშის მიტანა უბრძანა. კარის მეციხოვნეთა დიდი წინააღმდეგობისა და გულადობის გამო, მსხვერპლი თუმცა დიდი იყო, მაგრამ თემურის ლაშქრის სიმრავლემ მაინც სძლია.

როცა კარის ციხე-ქალაქის გამგემ იგრძნო, რომ გამარჯვება მტრისაკენ გადაიხარა, ბრძოლას თავი დაანება და თემურ-ლენგს დაემორჩილა. მაგრამ

თვით ციხე-ქალაქი ვერც ამ ნაბიჯზე იხსნა მონღოლთა მბრძანებლის სრულიადი გაცარცვისა და შემდეგ მთლიანად განადგურებისაგან: მისი კედელ-ზღუდეები ძირამდე დანგრეული და მიწასთან გასწორებული იყო.

საქმარისია, თემურ-ლენგის მიერ საქართველოში შემოსასევად დაწყებული ლაშქრობის მარტო მისგან დაპყრობილს მთავარ ადგილებსაც დაუუყვრდეთ, რომ ადვილად დავრწმუნდეთ, თუ რამდენად კარგი სამხედრო გეგმა ჰქონდა მონღოლთა მბრძანებელს ამისთვის შედგენილი. ნახევენი, გარნისი და კარი ამიერ-კავკასიისა და საქართველოს ხელში ჩასაგდებად პირველხარისხიანი მნიშვნელობის ციხე-ქალაქები იყო, რომელთა დაუფლება შემსევს ზურგსაც უმაგრებდა და იქითგან თავდასხმის საშიშროებისაგანაც უზრუნველყოფდა, თანაც მას საშუალებას აძლევდა ამ მაღლობითგან მოკლე გზით შიგ შუაგულ საქართველოში შემოჭრილიყო. მხოლოდ ამიერ-კავკასიის ბუნებრივი ტოპოგრაფიული პირობებისა და სტრატეგიული თვალსაზრისით მნიშვნელოვანი ადგილების კარგს მცოდნეს შეეძლო ასეთი სამხედრო გეგმა შეედგინა. რაკი თემურ-ლენგი წინათ არასდროს ამ ქვეყნებში არ ყოფილა, შეუძლებელია ყველა ეს მას პირადად სცოდნოდა, ამიტომაც საფიქრებელია, რომ ამ ლაშქრობის გეგმის შედგენისას თემურს საქართველოს რომელიღაც კარგი მცოდნე უნდა ჰყოლოდა მრჩეველად.

კარის დაპყრობის შემდეგ, თემურ-ლენგი, იმისდა მიუხედავად, რომ უკვე ზამთარი დამდგარი იყო და ძალზე აცივდა, მთელი თავისი ლაშქრითურთ პირდაპირ საქართველოს დედაქალაქის ტფილისის ხელში ჩასაგდებად გამოემგზავრა. დასახული მიზნის მისაღწევად, მან აღბუღას სამფლობელოზე გაელა გადასწვდითა და სწორედ ასეც მოიქცა: სპარსელი ისტორიკოსის სიტყვით, ის ამ მაღლობს თემში, უეჭველია, სამცხეში, ისეთ დროს შეიჭრა, როდესაც უკიდურესი სიცივის სიმკაცრემ თურმე ყველაფერი ყინულით მოჰფინა. ჰავის ასეთი საშინელი სუსხისდა მიუხედავად, მონღოლთა მბრძანებელი ქაითუს¹ გზით ქ. ტფილისის მიადგა. საყურადღებო გარემოებაა, რომ მას, ტაშის კარისა და ქართლის გზის მაგიერ, სამხრეთითგან მიმავალი გზა უმჯობინებია.

საქართველოს დედაქალაქს, შერეუდ დინის ალი-ეზის სიტყვით, ხომ ისედაც მაგარი ზღუდეები ჰქონდა, მაგრამ საგანგებოდ კიდევ უფრო გამაგრებული იყო. თავიანთი დედაქალაქის ასეთი სიმტკიცით დაიმედებული ქართველები მედგარი ბრძოლისა და სასტიკი წინააღმდეგობის გასაწევად მომზადდნენ. მაგრამ ტფილისის აღებას არც თემურ-ლენგი სთვლიდა ადვილ საქმედ და ამიტომ გადამწყვეტი ბრძოლა მხოლოდ წინასწარი კარგი მომზადების შემდეგ დაიწყო. უპირველესად იგი ტფილისის გარემოცვასა და გზების შეკერას შეუდგა. შემდეგ საომარი იარაღისა და საბრძოლველი მანქანების გამართვას მიჰყევს ხელი. თემურ-ლენგი თავის ლაშქარს პირადად უწევდა სარდლობას და

¹ ქაითუს მთა იხსენიება მე-14 ს. ერთი უსახელო სომეხი ავტორის მატეანეში. იქვე განმარტებულია, რომ ეს მთა ანისის საზღვარზე მდებარეობდა: იქ აბაღა ყანას საქართველოში შესვლისას ჯალალ თორელი და რატი პუჟუნა მოუკლავს.

ყველა განკარგულებაც მისგან იყო გაცემული, თავის ჯარისკაცებს მან ტფილისზე იერიშის მიტანის დროს თავის დასაფარავად დიდი ჩელტების¹ ალება უბრძანა.

ლაშქრის განაწილებისა და თითოეული რაზმისათვის გარკვეული ადგილის მიჩენის შემდეგ, თემურ-ლენგმა სპალი იშიშვლა და მთელს თავის ჩელტებ-ამოფარებულს სამხედრო ძალას ტფილისზე ძლიერი იერიში მიიტანინა. მღვდარი წინააღმდეგობისა და მიუხედავად, თემურ-ლენგის ლაშქარმა თავგანწირული ბრძოლის წყალობით 21 ნოემბერს 1386 წ. ტფილისი აიღო. საქართველოს დედაქალაქის დაპყრობის დროს მონღოლთა ძლევამოსილს მბრძანებელს თვით ბაგრატ მეფეცა და მისი თანამეცხედრე დედოფალი ანა და ვაჟიშვილი დავითიც ტყვედ ჩაუვარდნენ.

საკულისხმოა, რომ შერეფედდინი ტფილისის ალების ამპავეში საქაროველოს დედაქალაქის განადგურებაზე არაფერს მოგვითხრობს. ეს გარემოება გვაფიქრებინებს, რომ საქართველოს დედაქალაქს თემურისაგან დაპყრობილი თითქმის ყველა ქალაქებისათვის ჩვეულებრივი ბედი არ სწევია. უეჭველია, შემთხვევითი არ უნდა იყოს მონღოლთა ამ მრისხანე მბრძანებლისაგან ასეთი სრულებით მოულოდნელი ლმობიერება. საფიქრებელია, რომ მისი ამგვარი თავდაპირილობა პოლიტიკური მიზნით იყო ნაკარნახევი.

ტფილისის ალების უმაღლესი, თემურ-ლენგს აქ დგომით დიდხანს არ დაუყოვნებია: მან თავისი ლაშქარი დასძრა და აღმოსავლეთისაკენ წარგზავნა. ამასთანავე მოპოვებული ძლევამოსილებით გახარებულმა, ეტყობა, ყარაიას ველზე და მახლობლად მდებარე საქართველოს სანახებში მან დიდი ნადირობა გამართა ჯერაგით, როდესაც იმოდენა ნადირი, ირმები და არჩეები იქმნა დახოცილი, რომ, ნანადირევის სიმრავლის გამო, ყველას ვერ მოერივნენ და ამიტომაც იძულებული იყვნენ ბევრი ნანადირევი მფრინველებისა და მხეცების შესაქმნელად მიეტოვებინათ. გაუმადლარი სიხარბე მონღოლთა მბრძანებელს ამ ნადირობაშიც კი უჩანს.

თემურ-ლენგმა თავისი ლაშქრის მთავარი ნაწილი შაქში წარგზავნა და გზა-და-გზა ციხე-ქალაქების ალება და განადგურება დაეავალა. როგორც შერეფედდინის სიტყვებითგან ირკვევა, შაქის მოსახლეობა მაშინ ლეგების მოდგმას ეკუთვნოდა. მათ შორის მაჰმადიანობა ჯერ გავრცელებული არ ყოფილა. ამიტომ თემურ-ლენგმა ამ სანახების, მეტადრე მისი მთიანეთის, დასაპყრობად, ასაწიკებლად და გასაცარცვავად მოთარეშენი წარგზავნა, რაც, რასაკვირველია, სიამოვნებით იქმნა ასრულებული.

შემდეგ თემურმა რამდენიმე რაზმი ყუბისა და შუშის სანახებში სათარეშოდ გაიშალა, თითონ-კი უფრო ჩრდილოეთით გაემგზავრა კავკასიონის ქედის აღმოსავლეთ-სამხრეთის ფერდობის „უსჯულ“ მოსახლეობის დასამორჩილებლად. წარუღნელი რაზმებისაგან ქალაქებისა და ციხეების ალებისა და გაციარცვის შემდგომ, ყველამ, მონღოლთა მბრძანებელთან ქ. კაბალაში მოიყარა თავი. მერმე ყარაბაღის სურხაბთან თემური მტკვარს გაჰოლმა გადმო-

¹ ჩელტი დიდი ფარია.

ვიდა და ქ. ბარდაეს მიადგა, რომლის მოსახლეობაც თემურ-ლენგს უბრძოლველად დაემორჩილა.

ყარაბაღში მისვლისთანავე თემურ-ლენგმა დატყვევებულ-შეპყრობილი ბაგრატი მეფე თავისთან დაიბარა და მოსთხოვა, რომ გამაჰმადიანებულიყო. ისტორიკოსის შერეფედდინის სიტყვით, თემურის მქადაგებლობითს მკვერ-მეტყველებასა და საბუთიანობას ბაგრატ V ვითომც-და ისე დაერწმუნებინოს, რომ ბოლოს გამაჰმადიანებაზე თანხმობა მიუტია და გამაჰმადიანებულია. ამასთანავე მონღოლთა მბრძანებლისათვის მას ძვირფასი საჩუქრებიც მიუერთმევია, მათ შორის ერთი ჯაჰკის ჯვართიც, რომელიც ვითომც თვით დავით ებრაელთა მეფისა და წინასწარმეტყველის სახელოსნოში ყოფილიყოს შემზადებული. თემურ-ლენგს ეს საჩუქრები ისე მოსწონებია, რომ თავის მხრივაც უხვად დასაჩუქრებული ბაგრატ V ისევ საქართველოში დაუბრუნებია, სადაც მისი გავლენით ვითომც ხალხის უმრავლესობაც გამაჰმადიანებულიყოს.

თომა მეწოფელს-კი ნათქვამი აქვს, რომ ბაგრატ მეფემ მაჰმადიანობა თითონაც მოჩვენებით მიიღო და ხალხის საქართველოში გამაჰმადიანებასაც იგი განზრახ შეჰპირდა, მხოლოდ იმ მოწინით, რომ თემურ-ლენგის ხელითგან გამოსხლტომა მოეხერხებინა და თავის სამეფოში დაბრუნება შესძლებოდა. რასაკვირველია, ეს სრული კეშმარიტებაა. ამიტომ სპარსელი ისტორიკოსის ცნობა, ვითომც საქართველოში მოსახლეობის უმრავლესობას მაჰმადიანობა მიეღოს, მლიქვნელობითს შენათხზს წარმოადგენს. ეს თვით მისივე შემდეგი მოთხრობითგანაც ჩანს, რათგან, როგორც დარწმუნდებით, თვით მასვე მერმე აღნიშნული აქვს, რომ თემურ-ლენგს მაჰმადიანობის საქართველოში გასავრცელებლად მეორეჯერ და მესამედაც-კი მოუხდა გამოლაშქრება.

ისევე, როგორც თანამედროვე სპარსელ ისტორიკოსს განზრახ შეთხულებული ზემომოყვანილი ტენდენციური ცნობა აქვს თავის თხზულებაში ჩართული, ასევე უცილობლად ტენდენციურივე და მთლიანად შეთხულებული ამბავია თომა მეწოფელის საისტორიო ნაშრომში მოყვანილი შემდეგი ცნობა, ვითომცდა ბაგრატ V-ისაგან გამოყენებული ცბიერების შესახებაც. მისს აქ გამოვრებას არც კი ექნებოდა მნიშვნელობა, იგი რომ ამ უძეცროსი თანამედროვის მიერ არ იყოს დაწერილი და ამის მსგავსივე ცნობა ქართული საისტორიო მწერლობაში, სახელდობრ, ეგნატაშვილის ბერიის „ახალს ქართლის ცხოვრებაშიც“, არ გვხვდებოდეს და საქართველოს ისტორიაშიც დღევანდლამდე სრულ კეშმარიტებად არ ითვლებოდეს.

თომა მეწოფელი ამბობს: როდესაც თემურ-ლენგმა ბაგრატ მეფეს გამაჰმადიანება მოსთხოვა, სულის წმინდით აღსაყეს ქართველთა მეფემ გააბრწყვა იგი და ასე უთხრა (თემურს): „მომეცი მრავალნი ლაშქარნი, რომ საქართველოში შევიდე, მთელი ქვეყანა ავიღო და თქვენ სარწმუნოებაზე მოვაქციო,—რათგან ეს ერი ხუთი ტომისაგან (სომხურად ნათქვამია „ენისაგან“) შესდგება,—ყველა მათ დაგიმორჩილებ და თქვენ მორწმუნედ ვაქცევ“-ო. ეს (ტომები) არიან: დვალის, ოსეთის, იმერელის, მეგრელის, აფხაზის, სვანის, ქართველის, მესხის. მას (ე. ი. თემურ-ლენგს) გაეხარა, (ბაგრატს) დიდი საჩუქრებით პატივი სცა და ბევრი ჯარიც მისცა. იგიც აიყარა და ურიცხვი ლაშქრითურთ

საქართველოში შევიდა. ხოლო ამავე ბაგრატიმ თავის შვილებს, გიორგის, კოსტანტინესა და დავითს საიდუმლოდ შემოუთვალა, მშობელს საშველად მოკვებოდნენ, რომ მათ (ე. ი. მტრების) ხელითგან გამოსხლტომა შეეძლოს. თითონ მან-კი (ბაგრატი) ჯალათაელთა ლაშქარი ვიწროებასა და გაუვლად ადგილებში მიიყვანა. მეფის შვილებმაც გასაყალი გზა დაიკავეს, ხმლები იშიშვლეს და ბევრი მათგანი, როგორც ამბობენ, 12000-ზე მეტი, გაწყვეიტეს. (ამის შემდეგ) თავიანთი მამა წაიყვანეს და თავიანთ სამკვიდრებელში დაბრუნდნენ. ხოლო ბილწმა მტარვალმა თემურმა გახატულზე თავისი ლაშქარი წაასხა და ფარულად ყარა-შაჰად თურქმანის წინააღმდეგ გაემართა“-ო. დაახლოებით ასევეა არსებითად ეგნატაშვილი ბერის თხზულებაშიც.

ინისდა მიუხედავად, რომ თომა მეწოფელი ბაგრატ V-ის უმცროსი თანამედროვე იყო, მაინც მთელი ზემომოთხრობილი ამბავი თავითგან ბოლომდე შეთხზულია და არაფერი ამის მსგავსი არც შეიძლება მომხდარიყო და არც მომხდარა. თემურ-ლენგი ისეთი ცბიერი და იქვიანი კაცი იყო, რომ მისი ასე სულელურად მოტყუება არავის შეეძლო. სრულებით დაუჯერებელია მით უმეტეს, რომ ბაგრატ V-ისათვის, ამ გუშინდელი მოწინააღმდეგისთვის, თავისი მრავალრიცხოვანი ლაშქარი მიეცა და სარდლობაც მისთვისვე ჩაებარებინა. ამას გარდა თემურ-ლენგს თავის ბანაკში, როგორც მისი სამხედრო მოქმედებითგანაც ცხადად ჩანს, საქართველოს გზების კარგი მცოდნენი საქმად ჰყოლია და თავის ლაშქარს რომელსაზე მათგანს, რა თქმა უნდა, მაინც გააყოლებდა. ასეთ პირობებში, ცხადია, ბაგრატ V-ის მონღოლთა მბრძანებელის ლაშქრის მისი ნებით ვიწროებასა და გაუვლად ადგილებში შემწყვდევის არც უფლებას და არც საშუალებას არავინ მისცემდა.

არაფერი ამის მსგავსის კვალიც-კი შერეფედ დინის თხზულებაში არ მოიპოვება. რასაკვირველია, მარტო ეს თავისდა-თავად თომა მეწოფელის ცნობის უსაფუძვლობის დამამტკიცებელ საბუთად ვერ გამოდგება, რათგან ეს სპარსელი ისტორიკოსი თემურის მაქებელ-მადიდებელია და სხვაგანაც არაერთგან ყველაფერი ისე არა აქვს აწერილ-გაშუქებული, როგორც ნამდვილად მომხდარა, ზოგი რამე სრულებით მოხსენებულიც-კი არ არის. ამიტომ შესაძლებელია გვეფიქრა, რომ აქაც შერეფედ დინმა, უსიამოვნო ამბავის მოთხრობას, დადუმება არჩია. მაგრამ მაინც თომა მეწოფელის მონათხრობი რომ დაუჯერებელია, ამის თვით თემურ-ლენგის მოქმედებაც ცხად-ჰყოფს: 1387 წ. შემდეგ, როდესაც მან ბაგრატ V განათავისუფლა და ისევე საქართველოში დაბრუნების საშუალება მისცა, 1393 წლამდე მას საქართველოს წინააღმდეგ აღარ უომნია. განა დასაჯერებელია, რომ თემურ-ლენგს, რომლის მრისხანე ხასიათი და შურისმაძიებლობა კარგად არის ცნობილი, ან ბაგრატ V-ისა და მისი შვილებისათვის, ან და თვით საქართველოსთვის თავისი მრავალრიცხოვანი ლაშქრის ასე ვერაგულად გაწყვეტა ეპატიებინოს და ამის ოდნავ მაინც მიგვარი თავისი მარცხი ქართველებისათვის შეენარჩუნებინოს?¹

¹ ამიტომაც ეგნატაშვილი ბერის „ახალ ქართლას ცხოვრება“-ში ისე არის მოთხრობილი, ვითომც, ბაგრატიანთან ზემომოთხრობილი ამბის ჩადენის შესახებ ცნო-

თემურ-ლენგი-კი, როგორც ცნობილია, საქართველოთგან სხვაგან მიდის სამორად, შვიდი წლის განმავლობაში ყველგან ომობს, არაგვის ინდობს, თვით თავისიანებსაც, მონღოლებსაც-კი, ისე გამოდის, რომ ქართველებს გარდა. ცხადია, რომ მარტო ეს გარემოებაც საკმარისია იმის დასაარწმუნებლად, თუ რამდენად დაუჯერებელი უნდა იყოს თომა მეწოფელის მონათხრობი. ბაგრატ V-ესა და ქართველებს რომ ამის მსგავსი რამე ჩაედინათ, თემურ-ლენგი, უეჭველია, უმალ მრისხანებით საესე თავის ჩვეულებრივს შურისძიებას შეუდგებოდა და არას-გზით საქართველოთგან ისე არ წავიდოდა, რომ სამაგიეროს გადახდა არ ეცადნა მაინც. ამიტომ თომა მეწოფელის მონათხრობი ნახევარი საუკუნის შემდეგ სახელოვანი მებრძოლის ბაგრატ V-ის მოულოდნელი, ხალხისათვის ძნელად დასაჯერებელი და თავმოყვარეობისთვისაც უსიამოვნო მარცხის შესაფერადებლად გაჩენილი თქმულებაა.

იმ დროს, როდესაც ეს ამბავი ვითომცდა უნდა იყოს მომხდარი, თომა მეწოფელი 11 წლის ბავშვი თუ იქნებოდა, ამიტომ, თემურ-ლენგის ამბების ნახევარ საუკუნის შემდეგ აღწერის დროს, მას ზემომოთხრობილი შემთხვევა, უეჭველია, ზეპირი გარდმოცემით ექმნებოდა გაგონილი. ამ მონათხრობს ზეპირსიტყვაობის კვალი ემჩნევა კიდევ, თუნდაც იქ, სადაც ქართველებისაგან თემურის 12000 მოლაშქრის ვითომცდა გაწყვეტაზე აქვს საუბარი. იქ ხომ თვით ავტორსვე აქვს დამატებული: „როგორც იტყვიან“, ამბობენო. ამრიგად, ზოგჯერ თვით უმცროს თანამედროვეთა ზეპირი გარდმოცემა-კი ისტორიკოსისათვის ასე საფრთხილია ხოლმე!

მაშასადამე, თემურ-ლენგმა რომ ბაგრატ V საქართველოში დააბრუნა, მონღოლთა ბრძანებელმა ჩვენი ქვეყნის დამორჩილება უკვე დამთავრებულად მიიჩნია და კავკასიითგან დამშვიდებული წივიდა. მას ამავე 1387 წ. სხვა საზღრუნავი გაუჩნდა, რათგან თოხთამიში კვლავ მის სამფლობელოს შეესია და იმ დროს, როდესაც ის საქართველოს და აღმ. კავკასიის სამხედრო საქმეებით იყო გართული, უკვე მის სამფლობელოს შუაგულში-კი შეიჭრა. ამიტომ თემური იძულებული იყო, ერანის დაპყრობისათვის თავი დაენებებინა და 1387—8 წ. ზამთარში განსაცდელში ჩაეარდნო იმიერ-ოქსანიისაკენ გაეშურა. 1388 წ. ზაფხულში მან ხეარაზში ააოხრა, რათგან გაგონილი ჰქონდა, რომ მის მეთაურებს თოხთამიშთან ურთიერთობა ჰქონდათ და ეს ღალატად ჩაუთვალა. ამის

ბის მიღების შემდეგ, განრისხებული თემურ-ლენგი ყარაბაღშივე დარჩა, რათგან ზამთარი იყო და გაზაფხულის პირას შემოესია საქართველოს და ბაგრატ მეფე და მისი ჯარი სასტიკად დაამარცხა და ქვეყანა გაანადგურაო. მართლაც ასე რომ მომხდარიყო, ამის მიუხედავად კიდევ შესაძლებელი იყო, თომა მეწოფელის ცნობა სიმაბოღლე გვეცნა, მაგრამ არც შეგუ-ფედ დინი და არც თვით თომა მეწოფელი თემურისა და ბაგრატის ასეთი ვითონე მომხდარი მეორე ბრძოლის შესახებ არაფერს არ ამბობენ. საერთოდ ასეთი საშინელი მარცხისა და დამცირების შემდეგ ბაგრატ V-ის სახელი საისტორიო თხზულებებში ჰქრება და, როგორც ჩანს, თავისივე ნაბიჯით შეძრწუნებულს ბაგრატ V-ის პოლიტიკური მოღვაწეობისათვის თავი დაუწებებდა და გადამდგარა. ახალ ქართლის ცხოვრება“-ში მოთხრობილი თემურის მეორე შემოსევა ნამდვილად მერმინდელ ამბავს წარმოადგენს. აკად. მ. ბროსის სჯეროდა თომა ცნობა, მაგრამ ის ამ ამბავს 1393 წ. შემოსევის უკავშირებდა, რაც აგრეთვე სწორი არ არის.

შენდეგ თემური თვით თოხთამიშის წინააღმდეგ გალაშქრებისათვის და შურის საძიებლად მზადებას შეუდგა, მაგრამ ჩრდილოეთის ულუსის ყაანმა დაასწრო და იმავე 1338 წ. ზამთარში კოკანდს შეესია. თემურ-ლენგი ყივჩაყთა ულუსის ყაანს დაუხვდა, 1389 წ. გაზაფხულზე მომხდარს ბრძოლაში დაამარცხა და თავისი საბრძანებლითგან განდევნა. ამავე და მომდევნო 1390 წ. თემურმა შორეული აღმოსავლეთის საქმეების მოგვარებას მოაწოდო.

რაკი იქ ყველაფრის მოწესრიგება შესძლო, თემური 1391 წ. უკვე თოხთამიშის გასანადგურებლად დაიძრა. მართალია, გზაზე, ტაშკენტის ჩრდილოეთით, მას დასახვევებლად წარმოგზავნილი ოქროს ულუსის ელჩები დახვდნენ, მაგრამ თემურმა მათ არავითარი ყურადღება არ მიაქცია და წინსვლა განაგრძო. 18—19 ივნისის 1391 წ. კანდურჩასთან მომხდარს ბრძოლაში თოხთამიშის ლაშქარი იმარჯვებდა, მაგრამ თემურ-ლენგმა ისეთ საშუალებას მიჰპარათა, რომ ძლევამოსილება მაინც საბოლოოდ მას შერჩა: თემურმა თოხთამიშის მედროშე მოისყიდა, რომ გაცხარებული ბრძოლის დროს მას თოხთამიშ ხანის დროშა განზრახ ძირს დაეშვა, რაც ყოველთვის ბრძანებლის სიკვდილის მაუწყებელი ნიშანი იყო ხოლმე. მოსყიდული მედროშე სწორედ ასეც მოიქცა. ამან თოხთამიშის ლაშქარი შეაციდინა: თავისი მეთაურის ვითომც-და სიკვდილით თავზარდაცემული ოქროს ულუსის მხედრობა გაიფანტა. ამ მოღალატის წყალობით ცბიერს თემურ-ლენგს ადვილად შეეძლო გაემარჯვა და მოწინააღმდეგე გაენადგურებინა. მისი ველური ურდოები გაბნეულ მტერს ხოცვა-ჟლეტითა და ქვეყნის ცარცვა-გლეჯით კვალ-და-კვალ სდევდნენ.

რასაკვირველია, თემური ცდილობდა ასე ადვილად მოპოვებული გამარჯვება რაც შეიძლება უფრო მეტად თავის სასარგებლოდ გამოეყენებინა და სამხედრო მოქმედებაც სწრაფად გაეგრეცლებინა და ფართოდ გაეშალა. ამიტომ მან ყივჩაყთა, ანუ ოქროს ულუსის ხანის საბრძანებლის ყველა მიმართულებით სამხედრო ძალა წარგზავნა და მისი ჩრდილოცა და სამხრეთი ნაწილიც აზოვამდე ააოხრებინა. დატყვევებულთა სიმრავლეს ვერ ასლიოდნენ: მარტო თვით თემურ-ლენგისათვის 5000 კაბუჯი და ლამაზი ქალიშვილი იყო ტყვედ გადაჩეხული. 1391 წ. დამლევს მონღოლთა მბრძანებელს ჩრდილოეთის ულუსიც თითქმის მთლიანად ხელში ჰქონდა ჩაგდებული.

1392 წ.-ი თემური ისევ ერანს მიაღდა და შირაზში ომობდა, იქითგან ბაღდადისაკენ გაემართა, სადაც თავრეყითგან გაქცეული ახმედ იბნ ოვეისი-ი ჯელაირი იყო შეფარებული. მან თემურთან შერიგება სცადა, მაგრამ ამოდ: მონღოლთა მბრძანებელმა მისი შემორიგება არ მოისურვა. მაშინ ის ევვიპრეში გაიქცა და მთელი თავისი ქონებით მამულუჟ ჩერკეზ სულთან ბარკუქთან შეიხიზნა. ეხლა თემურ-ლენგს უკვე შეეძლო 1393 წ. ბაღდადიც უბრძოლველად ჩაეგდო ხელში.

თემურ-ლენგის პირველი 1386—7 წ. შემოსევის შემდეგ, საქართველოს რამდენიმე წლის განმავლობაში შეეძლო მშვიდობიანად ეცხოვრა და საშუალება ჰქონდა მტრისაგან განადგურებული ადგილების აღდგენასა და მოყვებული ზიანის გამოსწორებას შესდგომოდა. ქვეყანა უკვე იმდენად დაწყნარდა, რომ სანაპიისის მონასტერში იმ დროს მყოფს ერთ სომეხ გადამწერს ნათქვამი აქვს კიდევ,

რომ თავისი ხელნაწერი მან დასწერა ბაგრატ მძლევლისა და ძლიერი მეფის ძის ქართველთა მეფის გიორგის მეფობაში, როდესაც საქართველოში სრული („ღრმა“) მშვიდობიანობა დამყარდაო. მაგრამ ეს მშვიდობიანი წლებიც გაწამებულ ქვეყანას მხოლოდ „ცოტა ხნით მოეწვინა“. თუ სიწყნარის დასაწყისად ბაგრატ V-ის 1387 წ. თემურ-ლენგისაგან განთავისუფლების თარიღს ვიანგარიშებთ, მშვიდობიანობის ხანგრძლივობა მაშინდელ საქართველოს ექვს წელიწადზე მეტი არ ჰღირსებია, რათგან უკვე 1393 წ. საქართველო კვლავ თემურ-ლენგის ურდოების თარეშის მსხვერპლად უნდა ქცეულიყო.

2. გიორგი VI, ბაგრატ V-ის ძე და თემურ-ლენგის მეორე შემოსევა საქართველოში

საქართველოში თემურ-ლენგის მეორე შემოსევის დროს მეფედ ბაგრატ V-ი არ იყო, არამედ სამეფო ტახტზე მის მაგიერ უკვე მისი შვილი გიორგი იჯდა. ეს ვაჟანის მონასტრის ტიბიკონის ერთი მინაწერითაც მტკიცდება უცილობლად: „და ი წ ე რ ა ქ რ ო ნ ი კ ო ნ ს ა: პ ა: (= 1393 წ.) მეფობასა გიორგისა“-ო¹.

უეჭველია, რომ, რაიმე განსაკუთრებული გარემოება უნდა ყოფილიყო, რომ 1387 წ. შემდეგ დამშვიდებულს საქართველოს კვლავ მონღოლთა მბრძანებლის რისხვა დაატყდა თავს. თემურ-ლენგის განრისხებისა და საქართველოში გამოლაშქრების მიზეზის შესახებ საისტორიო წყაროებში არამცთუ თანხმობა არ სუფევს, არამედ სულ სხვადასხვა განმარტება მოგვეპოვება.

შერეფედ დინალო-ი-ეზდი, მაგ., გაიძახის, ვითომც მისი მბრძანებლის საქართველოში მეორე შემოსევის მთავარი მიზანიც მაჰმადიანობის გავრცელება ყოფილიყოს, მაგრამ შემდეგ, სამხედრო მოქმედების მიმდინარეობის აღწერის დროს, ეს გარემოება მას თითონაც თითქმის სრულებით ავიწყდება და არსად არც გამაჰმადიანებაზე და არც მაჰმადიანთა სამოღკეპლოს, მიზეზთის, აშენებაზე, ან გინდა მიზეზთად ქცევაზე არაფერი აქვს ნათქვამი. ცხადია, რომ მეორე შემოსევის ნამდვილი მიზანი ეს არ უნდა ყოფილიყო და, თუნდაც თემურ-ლენგს გულში სხვათაშორის ასეთი პოლიტიკურ-სარწმუნოებრივი წადილიც ჰქონოდა, ეს მისი განზრახვა და გეგმა მაინც ოცნებად დარჩენილა: ცხადი ხდება, რომ ამ მხრივ საქებული მაინც-და-მაინც ვერა გაურიგებია რა.

შერეფედ დინი ზემომოყვანილს თავის განმარტებაში თემურის მეორე შემოსევის ნამდვილ მიზეზს, უეჭველია, არ ასახელებს. ეს გარემოება თვით მისივე მომდევნო მოთხრობითაც სრულებით მკაფიოდ მქლავდება.

თუ აღამიანი მონღოლთა მბრძანებლის ისტორიკოსის თხზულებას ჩაუკვირდება, შეამჩნევს რომ თემურ-ლენგის შემოსევის ნამდვილი მიზეზი საქარ-

¹ გიორგის გამეფების პირველი წელიწადი ჯერ დანამდვილებით ვერ ირკვევა. „ახალ ქართლის ცხოვრება“-ში იგი მაშის, ბაგრატ V-ის, გარდაცვალების შემდეგ არის სამეფო ტახტზე ასული (§ 28), შევსებული ქართლის ცხოვრებით, — ვითომც 1393 წ., რაც ზემომოყვანილს უტიკლებელს ცნობას, რომლითაც გიორგი უკვე 1393 წ. მეფეა, სრულებით ეწინააღმდეგება. კინკლესებშიც სხვადასხვა თარიღია დასახელებული.

თველოში იმ დროს მის წინააღმდეგ მომხდარი აჯანყება უნდა ყოფილიყო. აჯანყების მთავარ ბუდედ თემურ-ლენგს მესხეთის თემი, სამცხე, მიუჩნევია. ამიტომ, რომ 1393 წ. საქართველოში წარგზავნილს მთელ თავის ლაშქარს მან უპირველესად ახალციხისაკენ აბრუნებინა პირი. მონღოლთა მბრძანებელის ამ თემში შეჭრილი ლაშქარი რომ ქვეყანას მოედო, შეეცადნენ დინი სიტყვით, ყელანი, ვინც-იქ აჯანყებულები იყვნენ, გაანადგურესო. უსიამოვნო ამბისა და ცნობის მიჩქმალვას მიჩვეული სპარსელი პანეგირისტი ისტორიკოსის მხოლოდ ამ სამიოდე სიტყვითგან ჩანს და ირკვევა, რომ მისი მბრძანებელის საქართველოში ამდროინდელი შემოსევის ნამდვილი მიზეზი მაჰმადიანობის გავრცელება-კი არაა, არამედ აჯანყების ჩაქრობა ყოფილა.

შეეცადნენ დინი. გაკვრით ნათქვამისა და უფრო უნებლიედ წამოცდნენი ზემომოყვანილი წინადადებითგან მაინც ვერ ირკვევა, თუ რით გამოიხატებოდა ქართველთა მაშინდელი აჯანყება მონღოლთა მრისხანე მტარვალის წინააღმდეგ. მაინც მართო ის გარემოება, რომ თემურ-ლენგმა საქიროდ სცნო ამ ლაშქრობაში პირადად მიეღო მონაწილეობა, საქართველოში მომხდარი აჯანყების სერიოზულობის გამამჟღავნებელია.

ოთხი სარდლის მეთაურობით ლაშქრის საქართველოში წარვლენის შემდეგ, თემურ-ლენგი თითონაც იქითკენ გაეშურა. მხოლოდ თავისთვის საქართველოში შემოსაქრელად მან ალატაის ტყიანეთის გზა ამჯობინა.

მტრის მრავალრიცხოვანს ლაშქარს საქართველოში ყველგან მედგარს წინააღმდეგობას უწყევდნენ და გზის გაკაფვა მათ ბრძოლით უხდებოდათ. შემოსული მონღოლები გზა-და-გზა ყველას ხოცავდნენ შეუბრალებლად და, რაც-კი სადმე შეხედებოდათ, ანადგურებდნენ.

სამცხის ახალციხეში მისვლამდე, თემურ-ლენგმა, მონღოლური ჩვეულები-სამებრ, თავის ლაშქრის გასართობად დიდი ნადირობა გამართა, ალბათ ჯაფახეთში. რაკი თემურის ისტორიკოსი, ზოგად ცნობებს გარდა მონღოლთაგან ურწმუნო ხალხის ელეტისა და ქვეყნის აოხრების შესახებ, არც ერთს კონკრეტულს ამბავს არ მოგვითხრობს და არც ერთს გეოგრაფიულს, ან პირთა სახელს არ იხსენიებს, ეს გარემოება გვაფიქრებინებს, რომ ამ შემთხვევაში უფრო ბრაზითა და შურისძიებით ნაკარნახევი დაწოკება იყო, ვიდრე გარკვეულად დასახული სახელმწიფოებრივი, ან სამხედრო გეგმის განხორციელების ცდა.

სამცხითგან მონღოლთა მბრძანებელი პირადად ყარსისაკენ გაემართა და იქ ქალაქს გარეთ დაბანაკდა, სადაც საუცხოვო სამოვრებით, მშვენიერი ჰაერითა და წყლით სტკებოდა. შემდეგ კოლის მთიანეთზე გადავიდა და იქ დადგა. ამ დროს საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში სათარეშოდ მისი გაგზავნილი რაზმებიც დაბრუნდნენ. სპარსელი ისტორიკოსის ცნობით, საქართველოში მათ ციხეებიც ბევრი აუღიათ და, რასაკვირველია, გაციარტული მოსახლეობის ოქრო და ძვირფასი ქვებიც ბლომად ჰქონდათ თან მოტანილი. მოსულმა ლაშქარმა თემურ-ლენგს შვილიშვილის შეძენაც მიულოცა და ნიდავლის სახით მოტანილი განძეულობაც მრავლად მიუძღვნა. დარბეულ ადგილებში მთებიც ციკაბო და ციხეებიც ძალზედ მტკიცე იყო და ამის წყალობით ქართველები კარგად იყვნენ გამაგრებულნი, მაგრამ ზეციერის დახმარებით ყაანისა

მხედრობამ მაინც მათი სიმაგრეების აღება შესძლო, ხალხი გაწყვიტა და ქვე-
ჟანა გაცარცვაო, ამბობს *შერეფედინი*.

რამდენიმე ხნის განმავლობაში თემურ-ლენგი თავისი ლაშქრითურთ იქ
იმყოფებოდა, შემდეგ-კი მოლაშქრეთა დასასვენებლად ბარად ჩავიდა. მერმე
იქითგანაც აიყარა და საქართველოს სატახტო ქალაქს ტფილისში მოვიდა.
მაგრამ შემდეგ შაქის ველისაკენ გაემართა, სადაც რამდენსამე დღეს დარჩა,
ხოლო მერმე მის აღმოსავლეთით მდებარე მთიანეთის მოსახლეობის დაწო-
კებას შუღდა.

მ. თემურ-ლენგის მესამე შემოსევა საქართველოში

მონღოლთა ყაანის მადიდებელი ისტორიკოსის ცნობით, თემურ-ლენგი
ერთი წლის შემდგომვე, 1394 წ., ვითომც იმავე სარწმუნოებრივი მიზნით,
მაჰმადიანობის გავრცელების შესაძლებლობით აღფრთოვანებული, ისევ საქარ-
თველოს შემოესია. ამ შემთხვევაში მან არაგვის ხეობის მთიანეთის წინააღმდეგ
გამოილაშქრა.

უპიკველია, სპარსელი ისტორიკოსის არც ზემომოყვანილს ცნობებში უნდა
გეჰონდეს აღმ. საქართველოს ამ მხარეზე თავდამტყდარი თემურ-ლენგის მრის-
ხანების ნამდვილი მიზეზი და ლაშქრობისათვის დასახული მიზანი სისწორით
აღნიშნული. დაუჯერებელია, რომ მას საქართველოს ეს თემი სრულებით შემ-
თხვევით აერჩია. ანდა, განა აზრად მოსასვლელია, რომ არაგვის ხეობამ თემური
მხოლოდ იმიტომ დააინტერესა, თითქოს მას რაიმე საფუძველი ჰქონოდად ეფიქ-
რა, რომ მუჰამედის სარწმუნოების გავრცელებას საქართველოს დანარჩენ
თემებზე უფრო ადვილად სწორედ ამ მთიანეთში მოახერხებდა. *შერეფედინი*
შემდეგში ერთი სიტყვა-კი არა აქვს ნათქვამი, რომ მონღოლთა მბრძანებელს
მოსახლეობისათვის ასეთი წინადადება მიეცეს და არც ლაშქრობის ამბის და-
სასრულს არის აღნიშნული, რომ თემურ-ლენგის ეს ვითომცდა ოცნება, არაგვის
ხეობაში მისი შესევა-თარეშის შემდგომ, განზოციელებულიყოს და მაჰმა-
დიანობას იქ სადმე მოეკიდოს ფეხი.

ამავე დროს ისეთი რამე მოხდა, რომლის გამოც უფრო შესაძლებელია,
რომ თემურ-ლენგი საქართველოს მესამედ შემოსევოდა და სწორედ არაგვის ხე-
ობაში შეტრილიყო. *შერეფედინი* ნაშრომში ამ შემოსევის აღწერილო-
ბას უშუალოდ ერთი საყურადღებო ცნობა მისდევს: თემურ-ლენგს შირვანი-
გან ამბავი მოუვიდა, რომ თოხთამიშ-ხანი, რომელმაც წინანდელი დამარცხე-
ბის შემდეგ თავის საბრძანებელში მაინც კვლავ განმტკიცება შესძლო, დარუ-
ბანდის გზით ოთხი ნოინის მეთაურობით ყივჩაყთა ულუსის ლაშქრითურთ
შირვანში შეიჭრა და ზოგიერთი ადგილები ააოხრა.

ცხადია, რომ თოხთამიშ-ხანს, საქართველოსა და დაღისტნის მეთაურებ-
თან წინასწარ შეუთანხმებელი, ასეთი საქმის დაწყება არ შეეძლო. საფიქრე-
ბელია, რომ თემურ-ლენგმა თავისი ჯაშუშებისაგან ამ საიდუმლო მოლაპარა-
კების შესახებ შეიტყო და სწორედ ამიტომაც გადასწყვიტა, დაესწრო და და-
რიალანის გადმოსავალის, ყველაზე უმოკლესი და საშიში გზის, ხელში ჩაგდე-

ბით თოხთამიშის ლაშქრისათვის გზა შეეკრა. მაგრამ იმ დროს, როდესაც ის არაგვის ხეობაში იბრძოდა, თოხთამიშ-ხანმა თავისი სამხედრო ძალა, როგორც შემდეგში დავრწმუნდებით, მეორე, მართალია უფრო გრძელი, სამაგიეროდ უფრო ადვილი გადმოსალახავი გზით წარმოგზავნა.

რასაკვირველია, არაგვის ხეობაში თემურ-ლენგის ჯარს არაერთი ციხე და სიმაგრე ექმნება მაშინ აღებულ-დანგრეული, როგორც ეს შეჩვენებულ-დინს თავის ისტორიაში მოთხრობილიც აქვს. მაგრამ, რაკი ამ სპარსელ ავტორს არცერთი კონკრეტული გეოგრაფიული და პიროვნებათა შესახები ცნობა ნოყენილი არა აქვს, საეკო ზდება, რომ მისი გაზებირებული გამონათქვამი მონღოლთა მბრძანებლის ლაშქრის არაგვის ხეობაში გამარჯვებაზე სრულ სიმართლეს წარმოადგენდეს: ჩვეულებრივი ცარცვა-გლეჯის და თარეშის გარდა, ამ შემოსევის, როგორც ეტყობა, არავითარი მნიშვნელოვანი შედეგი არ უნდა ჰქონოდა.

ამრიგად, თუ თოხთამიშ-ხანის ზემოაღნიშნულ შემოსევისთან ერთად გავიხსენებთ, რომ არაგვის ხეობა საქართველოს ის კარი იყო, რომლითაც უმოკლესი გზით აქეთგან ჩრდილოეთში და იქითგან სამხრეთში, საქართველოსა და შემდეგ მთელს ერანსა და მცირე აზიაში შესევა შეიძლებოდა, ბუნებრივად დაიბადება აზრი, რომ თემურ-ლენგის გამოლაშქრება არაგვის ხეობაში მაჰმადიანობის გასაერცელებლად-კი არაა, არამედ სწორედ საქართველოს ამ უაღრესად მნიშვნელოვანი თემისა და გარდასავალის ხელში ჩაგდება-დაპატრონების ზრახვით უნდა ყოფილიყო ნაკარნახევი.

თემურმა დარუბანდის გზით ოქროს ულუსის შემოსეული ჯარის შესახებ ცნობის მიღებისთანავე, ამ მოუსვენარი მტრისა და მეტოქის წინააღმდეგ საჩქაროდ ლაშქარი გაგზავნა, მაგრამ გამოირკვა, რომ მოწინააღმდეგე მხედრობა უკვე უკან წასულიყო. მონღოლთა მბრძანებელმა მიინც გადასწყვიტა თოხთამიშ-ხანი საბოლოოდ დამარცხებინა და ამით თავისი საბრძანებელი მისი შემოსევებისაგან სამუდამოდ უზრუნველყო. 1395 წ. თერგის პირას თემურ-ლენგმა დასახულ მიზანს მიაღწია: თოხთამიში საშინლად დამარცხდა. ეხლა-კი მას საშუალება ჰქონდა ოქროს ურდოს თვით დედაქალაქ სარა-ბერქემდისაკენ მისულიყო, აელო, ჯერ მთლიანად გაეცარცვა, ხოლო შემდეგ გადაეწვა კიდევც.

4. თემურ-ლენგის მეოთხე შემოსევა საქართველოში

1396 წ. ზამთარში რომ თემურ-ლენგი თავის სატახტო ქალაქს სამარყანდში დაბრუნდა, მან თავის შვილს მირანშაჰს დასავლეთზე ზრუნვა და მეტაღყურება ჩააბარა, პირადად მას-კი უკვე ინდოეთის დაპყრობისა და შთანთქმის წადილიც გაუჩნდა. შეკრებილი ცნობების მიხედვით, ინდოეთი პოლიტიკურად დაქუცმაცებულსა და მოქიშპე სამფლობელოებისაგან შესდგებოდა. შეწესენათვის ეს ფრიად ხელსაყრელი გარემოება იყო. ამასთანავე უძველესი დროითგანვე მოყოლებული, ინდოეთი ყველგან თავისი ზღაპრული სიმდიდრითაც იყო განთქმული. ეს ხომ თემურ-ლენგისა და მისი ლაშქრისათვის სწორედ

საღერღელის ამშლელი და ნერწყვის მომგვრელი ამბავი უნდა ყოფილიყო: კარგად იცოდნენ, თუ ინდოეთში გალაშქრება და მისი დაპატრონება, რა სიმდიდრის ხელში ჩაგდებასაც უქალდა მათ. ამისთვის მისი მოლაშქრენი, უმკველია, თავს არ დაიზოგავდნენ. 1398 წ. თემურ-ლენგი მრავალრიცხოვანი ჯარითურთ დაიძრა და ინდოეთს შეესია. ამ წლის დამლევამდის მან იქ დაჰყო და ინდოეთი ხელში ჩაიგდო. 1398 წ. 19 დეკემბერს მას უკვე ქ. დელიც აღებული ჰქონდა.

საქმარისი იყო მსოფლიო მონარქიის შექმნით გატაცებული მონღოლთა მბრძანებელი თავის დედაქალაქსა და დასავლეთ ნაწილს ხანგრძლივ მოჰშორებოდა, რომ მისი მტარვალობის უღელქვეშ მოქცეულ მრავალრიცხოვან ქვეყნებსა და ერებს ამით ესარგებლათ და განთავისუფლებისათვის მზადებას შესდგომოდნენ. ამას ის გარემოებაც უწყობდა ხელს, რომ მალე დასავლეთის მმართველად დანიშნული თემურის შვილის მირანშაჰის სრული უმწყობაც გამოვლავლდა.

სპარსელი ისტორიკოსი ამბობს: თემურ-ლენგმა „რომ აღდგებულისა და მახლობელი თემების მართვა-გამგეობა თავის შვილს მირანშაჰს ჩააბარა, ცხენითგან ჩამოვარდნისა და თავზე დაცემის გამო, გაგიჟდაო. ამითა და თემურის ინდოეთში ყოფნით გათამამებულებმა ცხადად მტრობა დაიწყესო.

თემურ-ლენგის სამგზისი შემოსევისდა მიუხედავად, მონღოლთა მბრძანებლის წინაშე ქედის მოხრას არც საქართველო აპირებდა, არამედ ყოველთვის, როცა-კი ემარჯვებოდა ხოლმე, ცდილობდა აქტიური პოლიტიკის წარმოება დაეწყო და თვით შერტყავო-კი გადასულიყო. „ერისთავთა ძეგლის“ ავტორს სწორედ ამ გარემოების გამომჟღავნებელი შემდეგი ამბავი აქვს მოთხრობილი: „გიორგი მეფემ განილაშქრა ალინჯას ყოელითა სპითა“ ქართლ-კახელთა, ლიხთ-იმერელთა, „მესხითა და შირვანელითა“-ო. ცხადია, „სომხთარნი“-ც მის ჯარში იქმნებოდნენ, — „მივიდა ალინჯას და დატოვა ლაშქარი და გამოიყუანა ძე სულტანისა, შეყენებული ციხესა ალინჯასსა“ და ამის გარდა — „აღტოცნა მკედარნი თემურ ყაანისა და მოვიდა გამარჯვებულნი“ საქართველოშიო.

ქართველი ისტორიკოსის ცნობის სისწორე თემურ-ლენგის მადიდებელი სპარსელი ისტორიკოსის მოთხრობითაც მტკიცდება. მას ამასთანავე არაერთი საყურადღებო წერილმანი გარემოებაც აქვს აღწუსებული, რომელიც საშუალებას გვაძლევს საქმის ვითარება უფრო მკაფიოდ გავითვალისწინოთ.

უკვე კარგი ხანი იყო, რაც სულთან ახმედ ჯელაირის შვილი ტაჰერიო, გვიამბობს შერეფედინი, ალინჯაჰის ციხეში სულთან სინჯარ ჰაჯი სეფედინის მიერ, მისთვის მიცემული ბრძანების თანახმად, გარემოცული იყო. აღების გასაადვილებლად ამ ციხეს მრავალმხრივგან ქვითკირის კედლები მოაუღეს ისე, რომ არც ციხითგან შეეძლო ვისმე გარეთ გამოსვლა და არც გარეთგან უშვებდნენ ვისმე ციხეში. ამის გამო მომწყვდეულნი შეწუხდნენ. მაგრამ ქართველებმა მის დასახმარებლად ჯარი შეჰყარეს და გადასარჩენად გაემგზავრნენ. სეიდ ალი შაჰისელიც, რომელიც თუმცა მაჰმადიანი იყო, მაგრამ მაინც,

მისი საგამგეოს მონღოლთაგან აოხრების გამო, შურისძიების გრძნობით იყო გამსჭვალული, აგრეთვე ქართველებს მიემხრო. ქართველები და ის ტაჰერის მისაშველებლად ერთად აღინჯაკსაც მიაღწენ და აღერბეჯანის ვილაიეტის მაჰმადიანების დარბევასაც კი მიჰყევს ხელიო.

სულტან სინჯარმა რომ ეს ამბავი შეიტყო, თავრეში წავიდა და ბატონი-შვილს მირან-შაჰს საქმის ვითარება მოახსენა. იმანაც თავისი შვილი აბუბექრ ბატონიშვილი და ნოინები ლაშქრითურთ აღინჯაკის ციხისაკენ გაგზავნა. მაგრამ ქართველებმა აღინჯაკის ციხის აღება და ტაჰერის განთავისუფლება მაინც შესძლეს. დაპყრობის შემდგომ, აღინჯაკის ციხე ჰაჯი სალესს, სეიდ ახმედსა და საშს ქართველ აზნაურს, შეეკვლია, მეციხოვნე ჯარის უფროსებს, ჩააბარეს.

დასახული სამხედრო და პოლიტიკური მიზნის მიღწევის გამო, ქართველები უკვე შინ დასაბრუნებლად გაემართნენ, რომ თავრეეთიდან გამოგზავნილმა მონღოლთა ლაშქარმა მოუსწროთ და ბრძოლა ატყდა. ქართველებმა ძლიერი იერიში მიიტანეს და, თუმცა სეიდ ალი შაქისელი მოიკლა, მაგრამ მონღოლთა ლაშქარი ქართველებმა მაინც სასტიკად დაამარცხეს ისე, რომ აბუბექრ ბატონიშვილმა და მისმა მხედრობამ ისევ თავრეში შეაფარეს თავი.

ცხადია, რომ აღინჯისა და მახლობელი სანახების მაჰმადიან მფლობელებს დახმარების თხოვნა-ვედრებით თითონ მიუშართავთ საქართველოსთვის და მასაც წინანდებურად მფარველობა და დახმარება გაუწევია.

ინდოეთის ლაშქრობითგან სამარყანდში დაბრუნების შემდგომ რომ თემურ-ლენგმა მის საბრძანებელში სხვადასხვა ადგილას მომხდარი ამბები შეიტყო, სათანადო განკარგულებათა გაცემის მერმე, არდაველის გზით ჯერ ყარაბაღისაკენ წამოვიდა, მულანსა და აღდამში ინადირა, შემდეგ მდ. არგზზე ნაფები-საგან გაკეთებულ ხიდზე გადმოვიდა და არანის ყარაბაღში საზამთროდ ჩამოხტა. აქ მას სეიდ ალი შაქისელის შვილი შეიხ იბრაჰიმი ეახლა მორჩილებით თაყვანისმცემელი, და მდიდარი საჩუქრებისა და ყოველნაირი უხვი ძღვენის მომართმევი. ეს უკვე მონღოლთა მბრძანებელს ისედაც მარჯვედ არჩეულ გზაზე მოქმედებას ძალზე უადვილებდა. ამიტომ საფიქრებელია, რომ იბრაჰიმ შეიხის ეს ნაბიჯი თემურის წინამავალი აგენტების დახმარებით უნდა იყოს მოწყობილი. თემურ-ლენგმა შეიხ იბრაჰიმს შირვაშაჰობა უწყალობა და შინ გაისტუმრა. თითონ-კი 1399 წ. ზამთარში თავისი მძიმე მარცხი ყარაბაღში დასტოვა და ნარჩევი ლაშქარითურთ საქართველოში შემოსასვლად გამოემართა. მისი ბრძანებით, ყოველი ადგილითგან სამი მხედარი უნდა გამოეყოთ და 10 დღის საგძალიც წამოეღოთ თან.

დამაჯანჯლებელია, რომ ასეთი სრულებით ადვილად მისახვედრი მიზეზისა მიუხედავად, თემურის მადიდებელი ისტორიკოსი თითქოს განზრახ რეეს საქმეს და აცდუნეს თავის მკითხველებს: მისი სიტყვით თემურის საქართველოში ამ შემოსევის დროსაც ვითომც ერთადერთ წადილს სარწმუნოებრივი აღფრთოვანება, ხოლო მიზანს მარტო მაჰმადიანობის გავრცელება შეადგენდა.

თავისი სამხედრო მიზნის განსახორციელებლად თემურ-ლენგს ამ შემთხვევისათვის ყველაზე უმარჯვესი და უადვილესი მიმართულება ჰქონდა არჩეული, რათაგან ცნობილია, რომ საქართველოს აღმოსავლეთით ისეთი ბუნებრივად

გამაგრებული საზღვარი არა აქვს, როგორც ჩრდილოეთითა და სამხრეთით, სადაც მალალი, ძნელად გადასალახავი მთები მტრისათვის გზის ადვილად შეკერის საშუალებას აძლევდა. ვაჟე გაშლილი ადგილი, კარგი საძოვრები და სურსათის დიდი სიუხვე მოწინააღმდეგის სამხედრო მოქმედებას ძალზე უწყობდა ხელს. ამ შემთხვევაში-კი მით უმეტეს იყო ეს გაადვილებული, რომ თემურ-ლენგი, უეჭველია, მოსახლეობის თვალების ასახვევად, თავის სამხედრო ამოცანად საჯაროდ „ურწმუნო“ ქრისტიან ქართველების გამაჰმადიანებას აცხადებდა და ამ თანდს აქაურ ფანატიკოსთა გულუბრყვილო წრეებში შესაძლებელი იყო მონღოლთა მბრძანებლისათვის გული მოეგო.

ყარაბალითგან აყრილი თემური რომ მტკვარს მიადგა, აქ ნაგებისაგან შეკრულ ხიდზე გაიარა თითონაცა და მთელმა მისმა ლაშქარმაც. ამ ადგილას თემურ-ლენგს საქართველოს წინანდელი ყმადნაფიცი და მოკავშირენი, შაქისა და შირვანის მმართველები-კი, შეიხ იბრაჰიმ შირვანისა და სიედ ახმედი შაქის ლაშქართურთ მეშველად ეახლნენ. ეს გარემოება საქართველოს მდგომარეობას სამხედრო თვალსაზრისით ძალზე აუარესებდა და თითქმის უიმედოდაც-კი ხდიდა, რათგან ისედაც ძნელი დასაცავი მისი აღმოსავლეთის საზღვარი ეხლა უკვე მთლიანად მტრის მომხრე სამფლობელოების მეზობლად აღმოჩნდა და მათი მთელი სამხედრო ძალაც, რომელიც წინათ მის მხარეზე იყო, უამართლადც მრავალრიცხოვან მოწინააღმდეგეს უფრო აძლიერებდა.

საქმის ასე კარგად მოგვარების შემდგომ, მრისხანე მტარვალ საქართველოს შემოესია. მის სპარსელ ისტორიკოსს თემურის ამ შემოსევის მსხვერპლად ქცეულ ქართველთა თემის სახელი აღნიშნული არა აქვს, არამედ ნათქვამია მხოლოდ. რომ ეს სანახები ხიმშიას საგამგეოს წარმოადგენდა. გეოგრაფიული მდებარეობის მიხედვით მაინც ცხადია. რომ თემი, რომელსაც მტრის ამ შემოსევი ის მთელი საშინელება უნდა ეგემნა პირველად, უეჭველად ჰერეთი უნდა ყოფილ იყო. ამიტომ ფ. გო რ გ ი ჯ ა ნ ი ძ ე სიმაართეზე ძალიან დაშორებული არ იყო, როდესაც ამ თემად კახეთს სთვლიდა¹, რომელიც, როგორც ცნობილია, ძველად სწორედ ჰერეთის მომიჯნავე სანახები იყო.

თუმცა ჰერეთის ტყით დაბურვილობა ქართველებს მტერთან ბრძოლას უადვილებდა, მაგრამ თემურ-ლენგი არც ამას შეუშინდა: მან ბრძანება გასცა, რომ ათი დღის განმავლობაში მის ლაშქარს ხეები ეჭრა და ტყეში გზა გაეკაფა.

იმისდა მიუხედავად, რომ ამ დროს ოცი დღის განმავლობაში განუწყვეტელივ თოვდა, მონღოლთა მბრძანებელს ვერც ამან შეუქმნა გადაულახავი დაბრკოლება დაქათვის ლაშქარს შეუნელებლივ აომებდა. ორთავე მხრით თავგანწირული ბრძოლა სწარმოებდა. მოწინააღმდეგეთა ამ თავგანწირულების მოწმე იყო მთელი იმ ბრძოლის ასპარეზი, რომელიც, 20 დღეში დადებული დიდი თოვლისდა მიუხედავად, დაქრილ-დახოცილთა სისხლისაგან, შე რ ე ფ ე დ ღ ი ნ ა ლ ი -ფ ე ზ ღ ი ს სიტყვით, ლალისა და ბროწყულის ყვავილის ფერად იყო შეღებილი.

ქართველთა თავგამომეტებული წინააღმდეგობისდა მიუხედავად, მტრის მრავალრიცხოვანობის გამო, ამ სანახების მმართველი იძულებული გახდა აუ-

¹ ფ. გო რ გ ი ჯ ა ნ ი ძ ე ს მხოლოდ ეს შემოსევა შეცდომით თემურის პირველ შემოსევად ჰქონდა მიჩნეული.

სუმდე, ანუ თეთრ-წყალამდე, დაეხია, რომელიც, როგორც ვიცით, უკვე მონ-
ლოლთა გაბატონების ხანიდან მე-13 საუკუნეში საქართველოს უკიდურეს აღ-
მოსავლეთის საზღვრად იქცა.

ჭერეთის მმართველი ხიმშია თავისი ჯარითა და აყრილი მოსახლეობითურთ
ამ სანაპირო ადგილის ტყეებში შეიხიზნენ. მიტოვებული ქვეყნის მთელი ავლადი-
დება, ხალხის დიდძალი ქონება, სხვილფეხა რქოსანი საქონელი, ცხვარი და
სხვა პირუტყვი გამარჯვებულ დამპყრობელთ მრავლად ჩაუვარდათ ხელში.
ამავე დროს მონღოლთა მბრძანებლის ლაშქარი, მცხოვრებთაგან მიტოვებული
სოფლებისა და სახლების ავაზაკურად გაცარცვის შემდგომ, ყველაფერს სწვა-
და და ანადგურებდა.

თემურ-ლენგის მრისხანება ვერც ამან დააცხრო. საქართველოს დასამორ-
ჩილებლად მან ეკონომიური ბრძოლის წარმოებას მოჰყო ხელი. შე რ ე ფ ე დ-
დ ი ნ ი ს სიტყვებითგან ირკვევა, რომ თემურ-ლენგმა გადასწყვიტა, რომ მის-
გან დასახული მიზნის მიღწევა მას იმდენად სამხედრო მოქმედებით არ შეეძლე-
ბოდა, რამდენადაც ის ამას ქართველი ხალხის თვით ქონებრივი კეთილ-
დღეობისათვის ნიადაგის გამოცლით მოახერხებდა და ამით ამაჲ ქედს უნებ-
ლიედ მოახრევენებდა. სპარსელი ისტორიკოსის ნაამბობითგან ჩანს, რომ თე-
მურ-ლენგს ქართველთა ქამა-სმის წესისათვისაც-კი მიუქცევია ყურადღება: ამ
ქვეყნის კაცი, თუ ქალი, თვით ბავშვებიც-კი უღვინოდ და უხილ-შწვანილოთ
პურს არ სქამენ და ცხოვრების სიამოვნებას ვერ გრძნობენო. ქართველები-
სათვის რომ კვების საშუალებაა და ეს სიამოვნებაც მოესპო, მონღოლთა
მბრძანებელმა შემადრწუნებელ-გამანადგურებელ საშუალებას მიჰმართა და თა-
ვის ლაშქარს უბრძანა, რომ ყველგან ბაღ-ბოსტნები გაეკაფათ და გაენადგუ-
რებინათ. ეს ველური ბრძანება, რასაკვირველია, დაუყოვნებლივ ასრულე-
ბულ იქმნა.

ამის შემდეგ ჯერი მკვიდრ ხუროთმოძღვრულ ნაგებობათა განადგურე-
ბაზეც მიდგა: მისივე ბრძანებით ეკლესიებისა და სამლოცველოების, შექველია,
სასახლეების დანგრევასაც მიჰყვეს ხელი. შე რ ე ფ ე დ დ ი ნ ი კვებულობს კი-
დეც, რომ, როგორც ინდოეთის ლაშქრობაში ყველა იქაური სამლოცველოები
დაანგრევინაო, ისევე აქაც, საქართველოში, სუყველაფერი გაანადგურა და მი-
წასთან გაასწორაო.

ბრძოლა მაინც მთელი თვის განმავლობაში გრძელდებოდა. შე რ ე-
ფ ე დ დ ი ნ ი ს სიტყვით, ამ ხნის განმავლობაში თემურ-ლენგის ლაშქარმა იქ აზ-
ნაურებიცა და ხალხიც ბევრი დახოცა, რაც ადვილი დასაჯერებელიც არის,
მაგრამ, იმისდა მიუხედავად, რომ სპარსელი ისტორიკოსი იყვების, ამ ქვეყა-
ნაში აღექსანდრე მაკედონელმა-ც-კი სირცხვილი ქამა, მისმა მბრძანებელმა-კი
ძლევამოსილება მოიპოვა, მაინც საქმის ნამდვილი ვითარება მას მთლად სწო-
რად არ უნდა ჰქონდეს წარმოდგენილი. თითონ მასვე აქვს აღნიშნული, რომ,
რაკი დიდი ყინვა იყო და დიდი თოვლისაგან გზებიც შეიკრა, თემურ-ლენგის
ლაშქარს ძალზე გაუჭირდა, ცხენებსაც, ხის ქერქის გარდა, საკვები არ ჰქონ-
დათ, ამის გამო მის მხედრობას ბევრი საქონელიც დაეხოცა და რომ ყველა-
ამან თემურ-ლენგი იძულება საქართველოთგან უკან დაეხია. ამრიგად, ყაანმა

მთელი თავისი ლაშქრითურთ მტკვარი ისევ გადალახა და ყარაბაღში დაბრუნდა.

მაშასადამე, თემურ-ლენგის მიზანი არსებითად მიუღწეველი დარჩა: მან ვერც ქვეყნის დამორჩილება შესძლო, ვერც საქართველოს სამეფოს პოლიტიკის მესაქე, ან გინდა დიდი სამხედრო ხელისუფალი ჩაეგდო ხელში, რომ მისთვის სასურველი ზავის პირობები ეკარნახა და დაედებინა. პერეთის მმართველი ხიმშიაძე-კი გაუსხლტა ხელითგან.

მართალია, თემურ-ლენგმა საქართველოს აღმოსავლეთის ამ სანაპირო თემს აუნაზღაურებელი ზიანი და გამანადგურებელი ეკონომიური ენება მიიყენა, ქონებრივადაც მთლად გატარებული დასტოვა, მაგრამ თითონაც რომ ძალზე დაზარალებულიცა და შეგერტყილი ბრძანდებოდა, ეს ზემომოყვანილი ცნობითგანაც ჩანს და მიზანმიუღწევლიც მის უკან დახვედრაც. ხომ უცილობლად მტყიცდება. ამასვე ის გარემოებაც ადასტურებს, რომ ალინჯაყის ქართველთაგან ციხის აღებასა და ბრძოლასთან დაკავშირებული საქმის გამოსაძიებლად და დამნაშავეთა დასასჯელად სასამართლოსთვის გადაცემის აზრი თემურ-ლენგს მხოლოდ ასეთ მდგომარეობაში ყარაბაღში დაბრუნებულს მოუვიდა ფიქრად. ცხადია, რომ მტარვალისათვის ყველა ეს სწორედ განზრახული საქმისა და გეგმის ჩაშლის. ბოლმას გაუხსენებია და ჯავრის ამოყრის სურველი კვლავ ამასვე აღუძრავს.

წ. მონღოლთა მბრძანებელის მეხუთე შემოსევა საქართველოში

ზემოაღნიშნული დასახული მიზნის მიუღწევლობის გამო თემურ-ლენგმა მომდევნო 1400 წ.-ვე თავისი ლაშქარი ისევ აამხედრა და ყარაბაღითგან საქართველოს სამეფოს შიგ შუაგულში, გიორგი მეფის წინააღმდეგ წარგზავნა. ათ დღეში მისი მოლაშქრენი ყარაბაღითგან ბარდავში მივიდნენ და მერმე საქართველოს საზღვარსაც მიაღწიეს. იქითგან თემურ-ლენგმა გიორგი მეფეს თავისი ელჩის პირით საქართველოში შეხიზნული სულტან ახმედ ჯალაირის შეილის ტაპერის გაცემა მოსთხოვა. გიორგი მეფემ თემურ-ლენგს მისი ელჩის პირითვე ამაზე მკვახე პასუხი და ცივი უარი შეუთვალა.

მოციქულისაგან მოტანილმა პასუხმა და ამავემ მონღოლთა მბრძანებელი, რა თქმა უნდა, საშინლად განარისხა. თემურმა უმაღლ ბრძანება გასცა, რომ მისი ლაშქარი საქართველოს შეჰყოდა და ქვეყნის აოხრება დაეწყო.

რაკი საქართველოში თავის წინანდელ ლაშქრობათა დროს საკმაოდ მოპოვებული გამოცდილებით მან უკვე იცოდა, რომ სამხედრო ღონისძიებით ამ ქვეყნისა და ხალხის დამორჩილება ვერ ხერხდებოდა, ამიტომ მსოფლიოს ბატონობის ბორჯნეულობით (მანიით) შეპყრობილმა ამ მტარვალმა აქაც ბრძოლის იმავე დღუნდობელ საშუალებას მიჰმართა, რომელიც მან პირველად პერეთში ყოფნისას უკიდურეს საშუალებად გამოიყენა: თავის წარგზავნილ ლაშქარს მან განკარგულება მისცა და დაავალა, რომ საქართველოში მარტო ხალხი-კი არ დაეხრკათ, არამედ მათი სახლები, ნათესები, მოსავალი და ხეხილიც გაენადგურებინათ. ეს ბრძანება, რასაკვირველია, მთლიანად

შესრულებულ იქმნა. ამრიგად, თემურ-ლენგმა, სამხედრო მოქმედებასთან ერთად, ქართლშიც ეკონომიური და კულტურული განადგურების საშუალებით წარმოებული ბრძოლა დაიწყო და დაუნდობელი, ქართველი ხალხის გაწყვეტისა და სრული განადგურების დამსახველი, ომი გააჩაღა.

რაკი ქართველებს მტრისათვის ბარად წინააღმდეგობის გაწევა გაუჭირდათ, მთებში, მაღლობს გამოქვაბულებსა და სახიზნარებში ავიდნენ და იქითგან განაგრძობდნენ სისხლისმსმელი მოწინააღმდეგის ძლიერი იერიშების მოგერიებას. მაგრამ თემურ-ლენგი ვერც ამ დაბრკოლებამ შეაფიქრია: თავისი მოლაშქრეები ზანდუებში ჩასხა და იმ გამოქვაბულების გასწვრივ საბლით ჩაწაშვებინა, საითგანაც შეხიზნული ქართველი ჯარისკაცი მონღოლთა მბრძანებლის ლაშქარს ისრის სროლით სიცოცხლეს უმწარებდნენ. გამოქვაბულებსა და სახიზნარებთან ამრიგად დაპირისპირების შემდეგ, მტერმა შიგ თავშეფარებულ ქართველებს შეილდისრით სროლა აუტეხა, ხოლო შემდეგ, სადაც-კი მოახერხა, შიგ გამოქვაბულებში შეიჭრა. აქ უკვე ხმლითა და ხელშუბით წარმოებული სამკვდრო-სასიცოცხლო ბრძოლა გაჩაღდა. სადაც ასეთი საბედისწერო პირობებშიცა და ამ საშუალებითაც მტრის ლაშქარმა ქართველ მებრძოლთა წინააღმდეგობის დაძლევა ვერ შესძლო, იქ თემურ-ლენგმა ზანდუებით ჩაშვებულებს უკვე ნაძენდ-შემოხვეული, ნავთში ამოვლებული და ცეცხლმოკიდებული ისრის შეტყვარცნა დააწყებინა, რომ გამოქვაბულებში თავგანწირულად მებრძოლი ქართველებისათვის, ან ცეცხლი მოეკიდებინათ, ანდა შიგ კვამლით ჩაეხრჩოთ.

ყველა ამგვარი საშუალებით მონღოლთა მბრძანებელმა დიდძალი ხალხიც დაახოცინა და, როგორც მისი ისტორიკოსი იყვების, ვითომც 15 საუკეთესო ციხეც-კი ააღებინა. მაგრამ შერეფედლინს აქაც არცერთი ამ ციხეთაგანის სახელი აღნიშნული არა აქვს, რაც უფლებას გვაძლევს ვიფიქროთ, რომ მისი უკანასკნელი ცნობა, ვითომც ციხეები სწორედ საუკეთესოები იყო, გადაჭარბებული უნდა იყოს. თემურ-ლენგის ბრძანებით ქართლის ამ შუა ნაწილში ასეთი შურისძიების დროს ხელში ჩაგდებულთაგან მხოლოდ იმას ინდობდნენ, ვინც გამაჰმადიანებას იკისრებდა, დანარჩენთ ყველას უწყალოდ ზოცავდნენ.

მაინც, აქ წარმოებულმა სამხედრო მოქმედებამაც მონღოლთა მბრძანებელს საშუალება არ მისცა გადამწყვეტი გამარჯვება მოეპოვა საქართველოში, ამიტომ აქეთგან დაიძრა და თავისი ლაშქარი მუხრანისაკენ დასძრა იმ იმედით, რომ გიორგი მეფეს როგორმე იქ მაინც ჩაივდებდა ხელში, ხოლო თავისი ზურგის უზრუნველსაყოფად ხვარასნელთა ლაშქრისაგან გამოყოფილი მრავალრიცხოვანი საუკეთესო ნაწილი თემურმა ტფილისში წარგზავნა. უკვე ეს გარემოება აძლავნებს, თუ რამდენად გართულებული ჰქონდა თემურ-ლენგს მდგომარეობა საქართველოში. მუხრანში მონღოლთა დიდძალი ლაშქრის მისვლის შემდგომ, მრისხანე მბრძანებელს ამბავი მოუტანეს, რომ გიორგი მეფე დასავლეთს საქართველოში გადავიდა. ამნაირად, თემურ-ლენგს მის ხელში ჩაგდების მოლოდინი აქაც გაუტრუვდა. შერეფედლინის სიტყვით, ქართლის უდიდესი აზნაურები მაინც იძულებული იყვნენ ყაიხს მორჩილებით

წარსდგომოდნენ. ამ ხელში ჩაგდებულს თემშიც თემურ-ლენგმა, თავის წესისამებრ, ყველა ეკლესიები დაანგრევინა.

ალინჯის ქართველთაგან ალებისა და ამის შედეგად თემურ-ლენგის საშინელი შემოსევის მოკლე, დათარიღებული ცნობა დატული გვაქვს ლარგვისის 1365 წ. გადაწერილი ეტრატის პარაკლიტონის 1400 წ. მინაწერში, რომელიც თვით ამ ძეგლის დამწერს ავგაროზ ბანდაიძის შვილს გრიგოლს ეკუთვნის. ბროსეს, შემდეგ შესწორებითურთ თ. ჟორდანიასაც ჰქონდათ ეს მინაწერი გამოქვეყნებული. აი რას მოგვითხრობს ავგაროზი: „მეფობასა შინა მეფეთ-მეფისა გიორგი ბაგრატის ძისასა და ერისთაობასა შინა ერისთავისა ქვენიფნეველისა ვირაშედისა, ოდეს იგი დიდთა ომთაგან გამარჯვებული ალინჯით მოვიდა, მოქცევასა: იღ: (14) ქორონიკონსა: პო: (88) მაისსა: ზ: (7) მოვიდა თემურზე სულტანი სამარყანელი და მოიტანნა ყაანნი სინჩისა, ჩინეთისა, ქომავეთისა, ხუარაზმისაჲ, ნაროეტისა, საყალბისაჲ, ჩალანისაჲ, სინდეთისაჲ, ალაბისაჲ, ხატაეთისაჲ, ერაყისაჲ, თურქეთისაჲ და სიმრავლისა მათისაჲ არა იყო რიცხვი და მოვლეს ყოველი ქუეყანაჲ და წარტყუნეს და დააქცივნეს საყდარნი, მონასტერნი და ეკლესიანი და აღიხუნეს ყოველნი ციხენი და მოსრეს, ტყუე-ქმნეს და მოაოქრეს ყოველი ქუეყანაჲ დასაფლეთამდის“-ო.

თემურ-ლენგის მთავარ მიზანს ვითომცდა დასაფლეთს საქართველოში გადასული გიორგი მეფის ხელში ჩაგდება შეადგენდა. მას, უეჭველია, იმედი ექნებოდა, რომ, ან მამასავით მასაც ქედს მოახრევინებდა, ან და დაუნდობლად შურს იძიებდა და საქართველოს საბოლოოდ დაიმორჩილებდა. მაგრამ მოლოდინი არ გაუმართლდა და გიორგი მეფე მტარვალს ეხლაც ხელითგან გაუსხლტა.

თემურ-ლენგს რომ საქართველოს მეფე ხელითგან წაუვიდა და ვერც არაგვის ხეობაში შესძლო მან მთლიანად გზის კაფუა, იძულებული იყო უკან დაეხია. მუხრანის ველზე ბრძოლის გადატანისა და იქაურობის აოხრების შემდეგაც მონღოლთა მბრძანებელი საქმეთა მიმდინარეობით კმაყოფილი არ იყო. ამიტომ ომის შეუნელებლივ გაგრძელება გადასწყვიტა და, შერეფედ-დინის სიტყვით, მუხრანის ველითგან აყრილი თავის ლაშქრითურთ ჯანიბეგ ქართველის ხეობაში შეიჭრა. სპარსელ ისტორიკოსს ჯანიბეგ ქართველის ენაობაზე ამაზე მეტი არაფერი ნათქვამი არა აქვს. ეტყობა მხოლოდ, რომ ის ამ ხეობის საკვეყნოდ გამრიგე მოხელე, ერისთავი, უნდა ყოფილიყო. ეგნატაშვილი ბერი, რომლის ამ ხანის ამბების მოთხრობა უმთავრესად სპარსულსა და სომხურ საისტორიო წყაროებზეა დამყარებული, ჯანიბეგი ქართლის მთავრად ჰყავს მიჩნეული, მაგრამ თემურ-ლენგის ისტორიკოსის სიტყვებითგან ნათლად ჩანს, რომ მას ასეთი დიდი თანამდებობა არა ჰქონია და მისი საგამგეო არამცთუ მთელ ქართლს არ შეიცავდა. არამედ ის მხოლოდ ერთი ხეობის უფროსი ყოფილა. ფარსადან გორგიჯანიძე-კი ამ მოხელეს რატომღაც „ჯანოზ“ და მის სახელისუფლოს „ჯანოს მამულს“ უწოდებს.

არც ერთი ამათვანის არც ვინაობა და არც ადგილმდებარეობა განმარტებული არა აქვს. ვახუშტმა იგივე პიროვნება რატომღაც ჯანდიერად აქცია.

თემურ-ლენგის კარის ისტორიკოსის სიტყვებითგან ჩანს, რომ ჯანიბეგის საგამგეო მუხრანის ველის მეზობლად მდებარე და მოსაზღვრე ხეობა უნდა ყოფილიყო. რაკი თემურს საქართველოში ამ შემოსევის დროს საომარი მოქმედება აღმოსავლეთითგან დაწყებული თანდათან დასავლეთისაკენ გადაჰქონდა, მაგრამ ჯერ კიდევ ქართლის ველამდე მისული არ იყო, ამასთანავე ბრძოლის ასპარეზადაც ამ შემთხვევაში უმთავრესად მტკვრის ჩრდილოეთით მდებარე ქართლის ნაწილი ჰქონდა არჩეული, ამიტომაც უეჭველია, რომ ჯანიბეგის საგამგეოდ უნდა ქსნის დასავლეთით მდებარე ხეობა იგულისხმებოდეს და საფიქრებელია, რომ ეს ჯანიბეგი ზეგდვინიძე უნდა ყოფილიყო.

თემურ-ლენგისაგან წარვლენილმა რაზმებმა იქაც მათთვის ჩვეულებრივი თარეში დაიწყეს და დიდძალი ჯონება და ვითომც უთვალავი სიმდიდრეც-კი ჩაუგდიათ ხელში. მონღოლთა აოხრებით ილაგჯაწყვეტილი და უღონოქმნილი ჯანიბეგ ქართველი თემურს მორჩილების გამოსაცხადებლად ეახლა და ციხეები, სახიზნარ-გამოქვაბულებიც გადასცაო, ამბობს შერეფედინი, მაგრამ მისი ამ ცნობის სისწორე სათუო ხდება ამის შემდეგაც მონღოლთა მბრძანებლისაგან გაცემული განკარგულებისა და მთელი მოქმედების გამო.

შერეფედინი მოგვითხრობს, რომ ჯანიბეგ ქართველი თემურს დაემორჩილა თუ არა, მონღოლთა მბრძანებლის ლაშქარმა მის საგამგეოს მოსახლეობის გაცარცვისა და გაწყვეტას, სახლ-ნაგებობათა ცეცხლით გადაწვასა და აოხრებას მოჰყო ხელიო. ჯანიბეგ ქართველი რომ მართლაც ისე მოქცეულიყო, როგორც კარის ისტორიკოსს აქვს მოთხრობილი, ძნელი დასაჯერებელია, რომ თემურ-ლენგს განადგურება განეგრძო. ასე ის თუნდაც იმიტომ არ მოიქცეოდა, რომ დანარჩენი ქართველებისათვის ეჩვენებინა, თუ რამდენად უფრო უმჯობესი იქნებოდა მათთვის ნებაყოფლობით დამორჩილება, ვიდრე ომისა და წინააღმდეგობის გაგრძელება. თემურ-ლენგი მარტო ნიჭიერი სარდალი არ იყო, არამედ ცბიერი პოლიტიკოსიც და ჩვეულებრივ სხვა ამისთანა შემთხვევაში ის ასე არც მოქცეულა. ამიტომაც საფიქრებელია, რომ ჯანიბეგი მონღოლთა მბრძანებელს ან სრულებით არ დაჰმორჩილებია, ან და ეგების პირადად მორჩილება განუცხადა, მაგრამ მოსახლეობას მისი მაგალითისათვის არ მიუბძნია.

ამის შემდეგ თავისი მარბიელი ლაშქარი აქეთგან თემურმა უფრო დასავლეთითაც გაუსია და ჯარს იქ უფრო მეტი სიმკაცრით ბრძოლის წარმოებაც უბრძანა, ისე რომ, ხალხის ღლეტას, სხვილფეხა და წვრილფეხა საქონლის, ცხენებისა და ცხვრის წასხმასა და ციხე-ნაგებობათა განადგურებას გარდა, ამ სანახევშიც ბრძოლის ეკონომიურს საშუალებას, მოსავლის მოსპობისაც, მიჰყვეს ხელი.

თემურ-ლენგის ამ გამანადგურებელი შემოსევის შესახებ პატარა იმდროინდელი თარიღიანი ცნობა ჯერ კიდევ ამ საუკუნის. დამდეგს თემის ხეობაში მდებარე რკონის მონასტრის პატარა ეკლესიის შესავალი კარების მარჯვენა ქვაზე ამოჭრილ წარწერაშიც იყო დაცული, რომელშიც ნათქვამია: „ქ. აქა

მოვიდა ლ[ა]ნგ დემორ და და[ა]ქციენ[ა] ეკლეს[ი]ანი[ი] და რკონი-
ცა და[ა]ქცია, ქ[ორონი]ქ[ო]ნი იყო 30^ა (88). ამრიგად, ამ დიდი
შემოსების თარიღი 1400 წ. იმდროინდელი ყველა ცნობებით უცილობლად
მტკიცდება. ამ წარწერაში ის გარემოებაა საყურადღებო, რომ თემურ-ლენგის
მოთარეშე ლაშქრის გამანადგურებელი სამხედრო საქმიანობის მიმართულება
და სივრცეც ირკვევა. ეტყობა, რომ, ქართლის მტკვრის ჩრდილოეთით მდებ-
არე ნაწილში ნავარდის შემდეგ, მას თავისი მარბიელი ლაშქრისათვის საომარი
მოქმედების მტკვარ-გამოღმა გადმოტანაც უბრძანებია და მისი მოლაშქრენიც
ამ განკარგულების თანახმად, ყველა ისეთ ადგილებში, სადაც, რკონიით
შეძლებულს მონასტერში, სახარბიელო სიმდიდრის ხელში ჩაგდება მოსალოდ-
ნელი იყო, შექრილან და თავიანთი მსახერელი ხელი დაუდევით კიდევ.

მაინც უნდა ითქვას, რომ სწორედ რკონის მონასტრის ნაგებობათა
მდგომარეობა ცხად-ჰყოფს, რომ არც შერეფედ დინისა და არც თვით
ქართული და სომხური იმდროინდელი ცნობები შენობა-ციხეების ძირამდე
დანგრევის შესახებ იმდროინდელს ნამდვილ ვითარებას მთლად არ შეეფერება:
არამცთუ საძირკვლამდისა და მიწასთან გასწორებით, არამედ ნაგებობათა
სიფუძვლიანად დანგრევაც არ ჩანს. უნდა ითქვას, რომ თითონ მრისხანე
მტარვალს ასეც რომ სდომებოდა და მისი მარბიელი ურდოებიც ამგვარი
განკარგულების ასრულების ძალიან მოწადინებულნიც რომ ყოფილიყვნენ, ასეთი-
მიზნის განხორციელება მაინც არ შეეძლოთ: იმდროინდელს საქართველოში
ქვეითიკრის მკვიდრი შენობები იყო გავრცელებული და ასეთ ნაგებობათა სა-
ფუძვლიანად დანგრევას მოკლე ხანში მტრის დაუნდობელი ლაშქარიც, რა-
საკვირველია, ვერც მოასწრებდა და ვერც მოახერხებდა. ამიტომ თემურ-
ლენგიცა და მისი თავზებელაღებული თანამებრძოლნიც უნდა უნებლიედ
შენობათა გაოხრება-გავერანებით, უმთავრესად-კი ვაცარცით დაქმავიფილე-
ბულიყვნენ და, როგორც ჩანს, სწორედ ასეც მოქცეულან.

თემურ-ლენგმა თავისი ლაშქარი შემდეგ უკვე ქართლის ველს, შიდა
ქართლსაც, შეუსია. იმავე დროს თავის ჯარის ერთი ნაწილი სხედასხვა მი-
მართულებითაც დაგზავნა გიორგი მეფის ხელში ჩასაგდებად. ამ მღევარ
რაზმებს ჯერ მისი სადმყოფოების გამოსარკვევად დაზეერვა და გამორკვევა
ჰქონდა დავალებული, ხოლო შემდეგ შეპყრობაც. მონღოლთა მბრძანებლისაგან
წარგზავნილი მოლაშქრენი საქართველოს მეფის კვალს ყველგან დაეძებდნენ,
მათ გადაიარეს ხეობები და ტყეები, მაგრამ მისი მიგნება მაინც ვერსად
შესძლეს. ამ ძიების დროს გიორგი მეფის მხლებლები და ხელისუფლებიც-კი
ჩაივდეს ხელში, მაგრამ ვერც იმათი გამოტეხა მოახერხეს და მეფის სადმო-
ფოების ამბავი მათგანაც ვერ გაიგეს. ამით გაბრაზებულმა მღევარმა ლაშქარმა
სხვა რომ ვერაფერი გაარიგა-რა, სადაც-კი შეეძლო, ყველაფერი გაანადგურა
და ვაცარცვა, მტკვარ-გალმა-კი გაეიდა, მაგრამ იძულებული იყო თავის
მრისხანე მბრძანებელს ისევ ხელცარიელი წარსდგომოდა. ამრიგად, დავალებული
მიზანი აუსრულებელი და მიუღწეველი დარჩა.

ამ დროს აცნობეს, რომ ერთს მალაღ მთის მწვერვალზე აგებულს
მიუვალს ციხეში ქართველ აზნაურთა დიდი ჯგუფი იყო შეთარებული. ამის

გაგებისთანავე, თემურმა თავისი საუკეთესო მოლაშქრენი ამ ციხის ასაღებად გაგზავნა და თითონაც იქითკენვე გაემურა. დიდი ცდის, თავგანწირულებისა და ქაზრაკ-მანქანების გამოყენების შემდეგ, ეს მიუვალად მიჩნეული ციხე აიღეს და ყველა იქ შეხიზნულები გაწყვიტეს.

ამის შემდეგ თემურის მარბიელმა რაზმებმა სხვადასხვა ადგილის მოსახლეობის ხოცვა-ჟლეტას მიჰყვეს ხელი და იმოდენა ხალხი გამოსაღმეს წუთისათვის, რომ, შერეულდინის კვებით, მათი სისხლისაგან მიწა ლალის ფერი გახდა.

ბოლოს მონღოლთა მზრანებელს აცნობეს, სადაც გიორგი მეფე იმყოფებოდა. თემურმა მაშინვე ბრძანება გასცა, რომ ყველა გზები შეეკრათ, და უმაღლესი მრავალრიცხოვანი ჯარის ნახევარი მეფის შესაპყრობად გაგზავნა. მაგრამ მონღოლნი არც ამ შემთხვევაში გაუმართლდა: გიორგი მეფე იმის ლაშქარს ისე გაუსხლტა ხელითგან, რომ მისს გზასა და კვალს ვერაფრითღა მიაგნეს: ეხლა-კი გიორგი მართლაც დას. საქართველოში გადავიდა. ამ გარემოებას „ერისთავთა ძეგლის“ ავტორიც ადასტურებს. მას აღნიშნული აქვს, რომ, როდესაც „მოვიდა თემურ სამარყანელი ყოვლითა სპითა“ და საქართველოს აოხრებას შეუდგა „დიდითა რისხვითა და გულისწყრომითა... გიორგი მეფე წარვიდა ლიხთ-იმერიით“-ო.

თუმცა შერეულდინის მოთხრობაში ისეა ნათქვამი, ვითომც, გიორგი მეფის დას. საქართველოში გადასვლის შემდგომ, ქართლში მტრის წინააღმდეგ ბრძოლა შეწყვეტილიყოს, მაგრამ „ერისთავთა ძეგლის“ ავტორის ცნობითგან ირკვევა, რომ ნამდვილად საქმე ასე არ ყოფილა. ის პირიქით ამბობს: „მაშინ ერისთავი ვირშელი უკუდგა ციხესა ბეხშვისასა დედაწულთა და ჯოგითა, და თანა ჰყუა კათალიკოზი ელიოზ ყოვლითა საყდრისშვილითურთ და ხიზნითა დიდითა და ჯოგითა და ცხვრითა“-ო.

რა თქმა უნდა, თემურ-ლენგის ლაშქრის ბრძოლა სრულებით ისე დაუბრკოლებლივ და ყველგანაც ისე ძლევამოსილებით არ მიმდინარეობდა, როგორც მისი მადიდებელი ისტორიკოსის მოთხრობითგან გვეხატება. ეს-კი მართალია, რომ უთანასწორო ბრძოლით შეძრწუნებულ-შეშინებულთ და მარჯვე შემთხვევის გამოყენების შესაძლებლობით გახარებულმა პირადი შურისმაძიებლებმაც წამოაწყვეს თავი და თავიანთი უკუღმართი საქმიანობით საქმეს ართულებდნენ. ეხლა საქართველოში უკვე ისეთი მოლაღატენიც-კი აღმოჩნდნენ, რომელნიც მათი საწმებლოს გასანადგურებლად მომავალ მტერს წინ მიუძღოდნენ და გზებს უჩვენებდნენ კიდეც. ერთი ასეთი შემთხვევა „ერისთავთა ძეგლის“ მენატიანეს აქვს აღწერილი. ის ამბობს: „მოვიდა თემურ და მოუძღვა წინა ბურდისშვილი ვირშელი“ და სწორედ მისით განბრძნობილმა მონღოლთა მზრანებელმა „შემუსრნა ყოველნი ციხენი და დააქცივნა ყოველნი საყდარნი, მინდორნი, მთანი და ტყენი, კლდენი და ქეენი და, ვითარცა ზღვაჲმან, დაფარა ყოველი ესე ქუეყანა“-ო. მაგრამ მრისხანე მტრის წინააღმდეგ ბრძოლა ამისდა მიუხედავად მაინც არ შეწყვეტილა და ქართველი ხალხის წინააღმდეგობა არ დაშრეტილა.

ასეთ გარდუღებულ მდგომარეობაში ქართველებს მხოლოდ ბრძოლის წესი უნდა შეეცვალათ, რათა მრავალრიცხოვანი მტრისაგან დაბლობი, გაშლილი ადგილებითგან გაცლა, მთაში შეხიზვნა და გამაგრება, თანაც იქაური ბუნებრივი პირობების მარჯვედ გამოყენებითა და ვიწროებში მისი შეტყუებით განადგურება-ლა იყო შესაძლებელი ბრძოლის ერთ-ერთ მიზანშეწონილ გეგმად ყოფილიყო მიჩნეული. სწორედ ასე მოქმედობდა მაგ. ქსნის ერისთავი: „მაშინ ვირ შელმან უკუაყენა (ე. ი. გადაიყვანა) ხიზანი დედაწულნი ქნოლოს და თვით დადგა ბეხშეეს გარეშე ციხისაჲ, ხოლო, როცა „მოვიდა მარბიელი ლაშქარი“ თემურ-ლენგისა, ერისთავმა უმაღ „მიავებნა წინა შეილდოსანნი“. რომელთაც „იწყეს სროლა“ და „გამოიხსნეს“ (ე. ი. განდევნეს) მარბიელნი. მაგრამ მტრებმაც კვლავ „მოირთვეს (ე. ი. მოიშველიეს) ძალი და კვალად შემოვიდეს უუმრავლესნი და მოვიდეს ციხესა“ ასაღებად. თავიანთ მხრით მათ წინააღმდეგაც „ჩამოეგებნეს აზნაურ შეილები და იწყეს სროლად ისართა და დაუხოცეს ცხენები და დაკოდეს მრავალი ისრითა და კვალად გამოიხსნეს (ე. ი. გაასხნეს, უკუაქციეს) ომითა“-ო.

ასეთი ორგანიზაციის უკუქცევისდა მიუხედავად, თემურ-ლენგის მოლაშქრენიც თავისას არ იშლიდნენ, არამედ მარბიელად „კვალად გამოვიდეს და ჰკრეს ქოსსა და შეკრბეს სიმრავლითა დიდითა და წარმოემართნეს ჭეცთა, ტყეთა, კლდეთა, მთათა და მომართნეს ციხესა ბეხშეისასა“. მტრის ამ მესამე იერიშის დროს „დგა ერისთავი (ვირშელი) ზემოსა ციხესა“. როდესაც ამ სიმარცხეს მოწინააღმდეგის იმდენი ლაშქარი მოაწყდა, რამდენსაც „დაიტევდა სივიწროვე ჭეცისა“, მაშინ მათი მოლაშქრენი „დაქვეითდეს“, ცხენებითგან ჩამოშორდნის მტრის უმაღ „ჩამოეგებნეს ვირშელი და მოახლენი“ (ე. ი. მახლობელნი) მისნი და იწყეს სროლად, შემდეგ-კი უკვე „ამოიწვადეს (ე. ი. ამოიღეს) ჯრმლები“-ც და ხელჩართული ბრძოლა გაჩაღდა. თემურ-ლენგის მარბიელი ჯარი დიდი იყო, ამ ვიწრო ხეობაში-კი „ვერ დაეტეოდა ლაშქარი მრავალი“-და, რაკი ხელჩართულ ბრძოლაში „მრავალი მოკვდა მათგანი“, ამიტომ ძალზე შეთხულებულნი უკან „მიბრუნდნენ წინანი მებრძოლნი“. წინამბრძოლთა უკუქცევის შემდგომ, რასაკვირველია, მტრის მოლაშქრეთა დანარჩენმა რაზმებმაც ყველამ უკან დაიხიეს და „წარვიდა ყოველი სპა“ მათიო. მხოლოდ ამის შემდგომ შეეძლო ვირშელს თავისიანებზეც ეზრუნა და „ერისთავი გამარჯვებული მივიდა ქნოლოს (ციხეში) ხილვად დედაწულთა“.

6. თემურ-ლენგის უკანასკნელი შემოსევის შედეგი და საქართველოს შუაგულის მდგომარეობა

ისევე, როგორც ზოგიერთმა ცალკეულმა პირებმა მტრის შემოსევა თავიანთი პირადი ანგარიშის გასასწორებლად გამოიყენეს, თემობრივს შულზე დაწყარბებულმა შორისძიებამაც გამოსადევნი ნიადაგი ჰპოვა თავისი მიზნისათვის.

და თავი წამოყო. „ერისთავთა ძეგლის“ აღმწერელს მოთხრობილი აქვს მაგალითად, რომ, როდესაც ქსნის ერისთავმა და ქსნისხევლებმა თემურ-ლენგის მარბიელი ლაშქრის მოგერიება და უკუქცევა შესძლეს და მათი მეთაური ამის შეძღვამ ციხე ქნოლოში მდგომ თავისიანებთან მივიდა, ქსნისხევლებზე გადაკიდებულ დვალთა მოკავშირე ერთმა ქნოლოელმა, ხარებამ, „აუწყა ყოველთა დვალთა, ვითარმედ მტერი თქუენი ყოველთა [დედაწულთა] სახლსა შინა ჩემსა არს, აწ მოვედით და მოკაღთ ესე, რამეთუ ჯელთა შინა ჩუენთა არს“-ო. დვალებს ეს შემოთვლილობა ძალიან მოეწონათ: მაშინვე „შეკრბეს ყოველნი დვალნი სიხარულითა და წარმოვიდეს“ დასასხმელად.

თუმცა ქსნის ერისთავს ხარებას შინათგამცემლობის ექვიც-კი არ შეჰპარვია, მაგრამ, რაკი დვალთა სამზადისის ამბავი ვირშელმა მაინც დროზე შეიტყო. რათგან „აუწყა კაცმან კეთილმან განზრახვა მათი“, მან ქნოლოთგან აყრა გადასწყვიტა და „წარმოვიდა ვირშელი ყოველთურთ- თავის სახლეულებითურთ. დვალთა მომხრეს ხარებას, რასაკვირველია, ეს ვერათრად მოეწონა, ამიტომ ყოველნაირად ცდილობდა ქსნის ერისთავი ქნოლოში დარჩენაზე დაეთანხმებინა: ხარებამ „დიდად იხარკა არა წასვლა მათი“-ო. მაგრამ, ხარებისადმი სრული ნდობისდა მიუხედავად, მან მაინც წასვლა არ დაიშალა. გამგზავრების წინ, ვერაგობის არა რის მცოდნემ „ერისთავმან შემოსა ჯარება სამოსლითა თჳსითა“, მაგრამ მაინც „დადგომაჲ არა უსმინა“. ქსნის ერისთავი თავისიანებით ქნოლოთგან წავიდა თუ არა, „მასვე ღამეს მოვიდა ყოველი ლაშქარი დვალთა“. მაგრამ უკვე დაგვიანებული იყო. ხარება ბრალს დაგვიანებისათვის დვალებს სდებდა. რაკი ვირშელი ხელითგან წაუვიდა და დვალებიც ჯერ მოსულნი არ იყვნენ, თითონ ყოფილმა მასპინძელმა თავი ველარ შეიკავა და დამწვიდებით შინ მიმავალს ქსნის ერისთავსა და მისიანებს „მოეწივა ჯარება და ზოგი რაიმე საღარო წაუღო“-ო.

ქსნის ერისთავს არც ხარებასთვისა და არც მისი მომხრეებისათვის ჩადენილი ვერაგობა არ უპატიებია, არამედ, როცა მტრის საშიშროების აცილებამ ამის საშუალება მისცა, „ვირშელმან შეკრიბა ლაშქარი, რომელი დარჩომოდა, მივიდა ქნოლოს“. შემდეგ „ხარება და მიმდგომნი მისნი შეამწყვდივნა ციხესა შინა და დაჯოცნა ყოველნივე და დააქცივნა ციხენი მათნი და დაწვა ქუეყანა მათი და აღავსნა ლაშქარნი ალაფითა“.

ამ მრისხანე შურისძიების დროსაც, ქსნის ერისთავმა ვირშელმა ოდნავი ღმობიერება მაინც გამოიჩინა და ხარებას ცოლი, მისი მცირეწლოვანი ვაჟი და ძმა დაინდო: „განუტევა შვილი ხარებასი, სამისა წლისა ყრმა და მისცა დედასა მისსა და ერთი ძმა ხარებასი“, რომელიც, როგორც ჩანს, ხარებას ღალატში გარეული არ ყოფილა.

ხარებას თავზე დატრიალებული უბედურების ამბავი შეიტყეს თუ არა, მაშინვე ქსნის ერისთავსა და მის ჯარს „მოუტდეს დვალნი ბრძოლად, არამედ ვერ შეუძღეს“ რაიმე გნების მიყენება. მაგრამ იმ დროს დვალე-

ბისათვის სამაგიეროს გადახდა და დასჯა არც ვირშელმა მოისურვა. მან მხოლოდ შეუთვალა: თუ ჩემი ნახვა გწადიანთ, მე თითონ „მოვალ თქვენად ქუეყანად და თქვენ, რაჲცა გნებავსთ, იგი მიყავით“-ო.

უკანასკნელი ლაშქრობის დროს აღმ. საქართველოს მოსახლეობისათვის თემურ-ლენგისაგან მიყენებული ზიანის გასათვალისწინებლად გრიგოლ ავგაროზის ძის ბანდაისძის შემდეგი 1400 წ. ცნობაა საყურადღებო: „შემდგომ მცირედისა ჟამისაჲ დაერჩი ობოლი ხუთთა ძმათაგან და ესტიროდი თავსა ჩემსა მე. გრიგოლ ბანდაისძე ავგაროზის შვილი“. მაგრამ ამ საბრალო ადამიანის უბედურება არც ამით დამთავრებულა, არამედ მალე „მისსა შემდგომად... ღმერთმან... მიმიხუნა (ე. ი. წამართვა) ექუსნი შვილნი, სამნი ვაჟნი და სამნი ქალნი დედით მათითურთ“-ო. ეს მწუხარება-კი ველარ აუტანია და ამ ქვეყნად ყოფნის ყოველივე წადილი დაჰკარგვია: „მაშინ უღირსმან შევიმოსე სახე მონაზონებისაჲ“ და ჩემთვის ამ ძვირფას არსებათა „საფლავსა ზედა აღვაშენე კარიბჱე და დავხატე კელითა ჩემითა“-ო.

რამდენად აოხრებული იყო აღმ. საქართველო მონღოლთა მტარვალის მოთარეშეებისაგან ავგაროზ ბანდაისძის შვილის გრიგოლის იმ სიტყვებითგანაც ჩანს, რომ, თემურ-ლენგის ურდოების საქართველოთგან გაცლის შემდგომ „დაწვისაგან მოკრებული აღვაშენე ხუთი სახლი“-ო. რამდენი სხვა იქმნებოდა კიდევ მაშინდელ ქართლში ასევე და ეგების ამაზე უფრო მეტიც დაზარალებული ოჯახები!

როგორც-ი მრისხანე მტერი შეაგულ საქართველოს განზორდა, გადაჩენილ ხალხს, თუმცა სატირალიც ბევრნი ჰყავდა და ქონებრივადც განადგურების შემდეგი ყველასათვის მეტად საგრძნობი იყო, მაინც აოხრებული ქვეყნის აღდგენის ხალისი არ დაჰკარგვია და ყველა მხნედ მოყენებული ზიანისა და ქონებრივი ზარალის აღდგენას შეუდგა. გადაბუჯული სახლების შეკეთება დაიწყო, დანგრეულ სამეურნეო ნაგებობათა ხელახლად აშენებასაც მიჰყვეს ხელი და ამის წყალობით ნელნელა ხალხის სავალალო მდგომარეობასაც ცოტაოდნად გამოკეთება დაეტყო.

ასეთ შემთხვევებში ყველაფერი უმთავრესად ადამიანის გამჭირაზობასა და უნარზე იყო დამოკიდებული, ამიტომ ზოგი ამას უფრო მალე ახერხებდა, ზოგს უკიდურესი ხელმოკლეობა უძნელებდა საქმეს. ყველაზე უფრო ადვილად გამოკეთება მაინც იმათ შეეძლოთ, ვისაც სამსახური ჰქონდა და რომელსაც მიღებული სარგო გარკვეული სახსრით უზრუნველყოფდა. აი, მაგ., რას მოგვითხრობს ავგაროზ ბანდაისძის შვილი გრიგოლი თავის ასეთს განმარტებულ საქმიანობაზე: მტრისაგან გადაბუჯული ხუთი სახლი რომ განვაახლე, შემდეგ „ავაგე მარანი და ჩავდგი ორი ქური, ავაგე ზედა სამყოფი სახლი, ბელელი, საწოლი, დერეფანი, სამრეკლო და ბოსელი და დავბურე ყოველი სიპითა“-ო. ამასთანავე დასამარხავად რომ კარიბჱე ავაშენე, „დავხატე კელითა ჩემითა“ და ყოველნაირი სამსახურებე-

ლითა და წიგნებითაც უზრუნველ ვყავიო. მაგრამ, თუ ყველა ეს მოვხერხე, მხოლოდ მეფეთა და პატრონთა სამსახურისაგან ეს ოდენ შეეძლებოდა.

7. გიორგი მეფისაგან თემურ-ლენგთან დაზავების უშედეგო ცდა და მტრის მეექვსე შემოსევა მესხეთსა და არაგვის ხეობაში

ლიხთ-იმერეთში გადასვლის შემდეგ, გიორგი მეფეს საშუალება ჰქონდა ქვეყნის მაშინდელ საშინელ მდგომარეობას ჩაჰყვირებოდა. მისთვისაც ცხადი იყო, რომ აღმოსავლეთ საქართველოს უდიდესი ნაწილის განადგურებისა და ხალხის გაწყვეტის უკანასკნელ მიზეზად თემურ-ლენგის მრისხანებისაგან თავის დასაცავად საქართველოში შემოხიზნული ტაჰერის გაუცემლობა გახდა. გიორგი მეფემ გადაწყვიტა, რომ მტრისათვის ასეთი საბაბის შემდეგშიც მიცემა აღარ შეიძლებოდა და რაკი თავშეფარებულის გაცემა მან მაინც იუკადრისა და არ მოისურვა. ტაჰერს ურჩია რუმში წასულიყო, სადაც, საქართველოში მოსული ცნობების მიხედვით, მისი მამაც იმყოფებოდა. ამის მერმე გიორგი მეფემ თავისი მოციქულის პირით თემურ-ლენგს შეუთვალა, რომ ის თანახმაა მას დაემორჩილოს და ბაქსა და ხარაჯსაც ყოველწლივ მის ხაზინაში შეიტანს.

თუმცა შერეფედდინი ამბობს, რომ თემურ-ლენგმა გიორგი მეფის თხოვნა შეისმინა და დანაშაულებათა სიმრავლე მიუტევაო, მაგრამ თვით ყანის ამის უშუალოდ მომდევნო მოქმედებითგან, რომელიც თითონ ამავე ისტორიკოსს აქვს მოთხრობილი, ეს არა მტკიცდება. შესაძლებელია, მონღოლთა მბრძანებელი შეჰპირდა კიდევაც, მაგრამ, როგორც ჩანს, მხოლოდ ცარიელი სიტყვით, ნაშვილად-კი, მან თავისი ლაშქრითურთ მაშინვე საქართველოს ერთი უძლიერესი მთავართაგანის ივანე ჯაყელის საგამგეოში გაეშურა, სადაც ჩვეულებისამებრ ციხეები და სახლები დაანგრევინაო, ამბობს შერეფედდინი. რაკი ისტორიკოსი ამ შემთხვევაშიც ნიშანდობლივად არცერთს გეოგრაფიულ ადგილს არ ასახელებს, საფიქრებელია, რომ მნიშვნელოვანი რამის მიღწევა მისმა ჯარმა იქაც ვერა მოახერხა რა. ამასვე მისი მოქმედებაც ამჟღავნებს, რათგან, სამხრეთ საქართველოში წინსვლის მაგიერ, თემურ-ლენგმა თავის ლაშქარს მოულოდნელად უკან დაახევინა და არაგვის ხეობისაკენ უბრუნა პირი. მისი ასეთი მოქმედება შესაძლებელი იყო, ან იმ გარემოებით ყოფილიყო გამოწვეული. რომ სამცხეში მან გზის გაკაფვა ამ დროს ვერ მოახერხა, ან და იმით, რომ მის ზურგთ უკან, არაგვის ხეობაში, დაწყებული აჯანყების შესახებ მოუვიდა ცნობა და ამან იძულება მესხეთში დაწყებული სამხედრო მოქმედება შეწყვიტა.

არაგვის ხეობის მთიელები, როგორც თემურ-ლენგმაც კარგად იცოდა, ბრძოლას მიჩვეული გულადი მებრძოლები იყვნენ, მაგრამ მძინც მისმა ლაშქარმა ციხეების აღება და სახლების გადაბუგვა-განადგურება მოახერხა.

მონღოლთა მბრძანებელმა ამის შემდგომ საქართველო მთლად დაპყრობილად მიიჩნია და დასასვენებლად კოლის საზაფხულო საძოვრებისაკენ გაემგზავრა. მაგრამ იქ ცნობა მოუვიდა. რომ ქართველებს ფანასკერტის ციხეში მრავლად მოეყარათ თავი. ამიტომ ჯერ იქითკენ შეიხნურ-ელდინ ნოინი გაგ-

ზენა ლაშქრითურთ, ზოლო შემდეგ თითონ. თემურ-ლენგიც მივიდა ფანასკერტში. ხუთი დღის განმავლობაში ბრძოლის დროს მისმა ჯარმა, შერეულდინის სიტყვით, შეიდი ციხის აღება, იქ შეხიზნულ ქართველების დახოცვა და სიმაგრეთა განადგურება შესძლო, რის მერმე მონღოლთა მბრძანებელი ისევ კოლის მთიანეთში დაბრუნდა და აქ, თავისი ცხენოსანი ჯარის მოსამჯობინებლად, ორ თვეს დარჩა.

თემურ-ლენგი შუაგულ საქართველოთგან წავიდა თუ არა, ქვეყანამ ოდნავ დაწყნარება დაიწყო და „მოვიდა მეფე გიორგი ღიბთიშეთით“—გან. რაკი მას „ესმა დვალთაგან ღალატი ერისთავისა, განრისხნა“ და მათი სამაგალითოდ დასჯა გადასწყვიტა.

მტრის შემოსევის დროს დვალთაგან ჩადენილი ღალატისათვის დასასჯელად გეგმა წინასწარ შეუმუშავებიათ, რომლის მიხედვითაც სამხედრო მოქმედება დვალეთის წინააღმდეგ ერთსა-და-იმავე დროს სამი მხრივ უნდა დაეწყოთ. თვით გიორგი მეფე „შემოვიდა გზასა აჩაბეთისასა დაიწყო ტყუენვა და აოხრება“ დვლების, „ხოლო ვირშელ განილაშქრა ზემოსა მხარესა და ჩავიდა სოსხოს და აღიღო მას ღღესა რვა ციხე და სოფელნი, და ყოველი მოსწყა და მოაოქრა, თჯიერ კაცთა მათა, რომელთა აუწყეს ღალატი დვალთაგან. მათი ყოველი უვნებლად დაიცივა“.

ქსნის ერისთავის მეთაურობით მომქმედმა ჯარმა უფრო შორს წაწევაც შესძლო და ისინი უკვე „გეორგისა ღღესა მივიღეს ყორს და დაწვეს ციხე და სოფელი ხუთი“. თუმცა დვალებს ამ ადგილებითგან აყრილი „ხიზანი მათი შეეყენა ღღესა მთისასა, ადგილსა მაღალსა, ნაპრალსა კლდეთასა შეუვალსა ყოველითურთ“, მაგრამ მაინც ქსნის საერისთოს მარბეველმა ჯარმა იქამდისაც მიაღწია და „შეუდგა ლაშქარი სიტყვითა დაუჯერებელსა მას სიმაგრესა“, და „აღიღეს ყოველი ალაფი მათი“—ო.

დვალეთის წინააღმდეგ მომქმედი მესამე ჯარი მთიულთაგან შესდგებოდა და არაგვის ხეობითგან დაიძრა. „მაშინ მთიულნი არაგვით ზედაზნით დარიელამდისინ ყოველნი ერთად შეკრებით იყვნეს და უძლოდა მათ ერისთავი მათი სურამელი“. არაგვის ხეობის მთიულებს თავიანთ მხრითაც ჰქონდათ დვალეთთან სამტრო, რათგან ისინი მათაც თავს დასხმოდნენ. მაშინ მათ მთიულნი ზოგი მოუკლათ, ზოგი დაუჭრიათ და ქონებაც გაუტაცნიათ. სწორედ ამის სამაგიეროს გადასახდელად გაეშურნენ მთიულები დვალეთის წინააღმდეგ, მიაღწენ მათ თემსა და ებრძოდნენ „კლდესა ზოჯისასა ორ-ღღე“, მაგრამ გზის გააფუვა მაინც ვერ შესძლეს, იმისდა მიუხედავად, რომ ისინი თავგანწირულად იბრძოდნენ და ამ იერიშის მიტანაში მათ „დაჰკლებოდა ხუთი კაცი საჩინო“ დაამას გარდა აგრეთვე „მოიკლა გამზრდელი ერისთავისა“ მათისა. რაკი არაგვისხეველ მთიულებს პირდაპირი ძლიერი შეტყევითაც „ვერა ევნო მის სოფლისა დვალთა თჯს“, მათ მშვიდობიანი მოლაპარაკებით სცადეს საქმის მოგვარება და მათ წინააღმდეგ ქსნისხეველთა გამოლაშქრებასა და მათგან განადგურებასაც

დაემუქრნენ. ამით შეშინებულმა ამ სოფლის დეალებმა დაზავება ირჩიეს და ახორებას ისევ საზღაურის მიცემა ამჯობინეს: „მაშინ დვალთა მისცეს კაცნი მას ომსა შინა შეპყრობილნი და ზროხანი ოთხასნი“.

მაგრამ ამით მხოლოდ დვალთა ერთმა სოფელმა იხსნა თავი, რათგან ამის შემდეგ ქსნისა და არაგვის ხეობათა ჯარი შეერთდა და ამიერითგან დვალეთის წინააღმდეგ უკვე საერთო სამხედრო მოქმედება დაიწყო: ერთად „აიყარნეს ორნივე ერისთავნი და ჩაიარეს მალრან-დვალეთი. მივიდა ვირშელი და დადგა როკას“. მეფე გიორგის ჯარი აქ უკვე ნამყოფი იყო და, თუმცა მას დვალთაგან მიწაში ჩაფლული განძი ეძებნა. მაგრამ მაინც ვერსად მიეგნო.

როდესაც ქსნისხეველნი როკაში მივიდნენ, „ადგილსა მას ლაშქართა ვირშელისათა შეიპყრეს კაცი ივ (16) და მათ ასწავლეს დაფლული მრავალი განძი, რომელი ლაშქართა მეფისათა ვერა ეპოვნა“. ამრიგად, ქსნისა და არაგვის ხეობების ჯარს იმოდენა განძეულობა ჩაუვარდა ხელში, რომ იქითგან უფრო შორს წასვლა კელარ მოხერხდა. „რამეთუ ვერ ეძლო სვლად ლაშქარსა სიმძიმისაგან აღაფისა“, და უკან დაბრუნება მოუხდათ. ამაზე უწინარეს „ქუეშოთა მთიულთა მიმართეს კარად მეფისა“, ხოლო ქსნის ერისთავიც ვირშელი თავის ჯარითურთ „მეოცესა“ დღესა მივიდა... წინაშე მეფისა“, რომელმაც გამარჯვებულნი სიხარულით მიიღო.

8. თემურ-ლენგის მეშვიდე შემოსევა საქართველოში

თუმცა გიორგი მეფე თემურ-ლენგს სიტყვიერად მორჩილებასა და ხარკის ძლევას შეჰპირდა, მაგრამ ნამდვილად არც ერთი ამოტანის მას არ აუსრულებია. შესაძლებელია ეს იმიტაც ყოფილიყო გამოწვეული, რომ თვით თემურ-ლენგმაც თავისი სიტყვა არ ასრულა და დაზავებაზე თანხმობის გამოცხადების შემდეგაც მესხეთსა და არაგვის ხეობას შეესია, მაგრამ მონღოლთა მბრძანებელმა გადასწყვიტა, რომ სწორედ გიორგი მეფემ პირობა დაარღვია და მოატყუა. ამიტომ თემურ-ლენგმა ამავე 1400 წ. მერდინითგან აყრილს თავის ლაშქარს უბრძანა აღენჯაკისა და საქართველოს წინააღმდეგ ამხედრებულიყო. უკვე ათი წელიწადი იყო რაც ალინჯა თემურის მეომრებს გარემოცული ჰქონდათ, მაგრამ მისი ალება მაინც ვერ მოეხერხებინათ. ამიტომ იყო, რომ მონღოლთა მბრძანებელმა მას თავისი ნოინები მიუსია მრავალრიცხოვანი მხედრობითურთ. მტრისაგან გარშემორტყმული ალინჯის მცხოვრებნი უკიდურეს გაჰირვებაში იყვნენ ჩაღვიწილნი. შერეულ დინის ცნობით, იქ ისეთი შიმშილობა ყოფილა, რომ ხალხი ვითომც კერქითა და ტყავითაც-კი იკვებებოდა და ამის გამო ზევრიც დახოცილა. დანარჩენნიც სრულებით ღონემიხდილნი ყოფილან. ასეთ მდგომარეობაში მყოფს მოსახლეობას, დამორჩილებოს გარდა, სხვა აღარავითარი საშუალება აღარ ჰქონდა და მოქალაქეებმა ქედი მოიხარეს კიდევ.

ალინჯას ხელში ჩაგდების შემდეგ, თემურ-ლენგის ლაშქარი პირდაპირ საქართველოსაკენ გამოეშურა და ქვეყნის განადგურებას კვლავ მიჰყო ხელი. გიორგი მეფემ რომ გაითვალისწინა, რაც-კი საქართველოს მტრის ასეთი გამუდმებული თარეშისაგან მოელოდა, თემურისაგან წარმოვლენილ სარდლებთან მოციქულები მიგზავნა და მათი პირით თემურ-ლენგს დამორჩილება შეუთვალა. შიკრიკის საშუალებით სარდლებმა ეს ამბავი თავიანთ მბრძანებელს ახარეს, თითონ ლაშქარი-კი ზოგი კოლის საზაფხულო მთიანეთზე გაემგზავრა. ნაწილი-კი, განკარგულების თანახმად, ბაღდადის წინააღმდეგ წავიდა. მაგრამ დაზავება ვერც ამ შემთხვევაში მოხერხდა, რათგან, 1400 წ. 21 ივლისში, ბაღდადის დაპყრობის შემდეგ, თემურ-ლენგმა თავრეეში დაბრუნებისთანავე საქართველოში ელჩები წარმოგზავნა და გიორგი მეფეს ხარაჯა, ხარკი და ბაჟი მოსთხოვა. მაგრამ საქართველოს მთავრობა არ ჩქარობდა და არც ეტყობოდა, რომ ამ მოთხოვნის ასრულებას აპირებდა. მხოლოდ მას შემდგომ, როცა ყაანის ურდომ შამქორს მიაღწია, საქართველოში წარვლენილი ელჩები საქართველოთგან დაბრუნდნენ და თან გიორგი მეფის ძმაც მიიყვანეს, რომელმაც გიორგი მეფისაგან თემურ-ლენგისათვის მიძღვნილი საჩუქრები,—დიდძალი განძეულობა, ძვირფასი ქვები, იშვიათი ნივთები და სანადირო ცხოველები,—მიართვა. ასეთ ძღვენთან ერთად, ღესპანად წარმოგზავნილმა გიორგი მეფის ძმამ მოახსენა, რომ, თუ თემური მას წინანდელ დანაშაულს შეუნდობდა, ის ამიერითგან თემურ-ლენგის განკარგულებას დაემორჩილებოდა, ყოველწლიურად მის ხაზინაში ხარაჯასა და ხარკსაც შეიტანდა და თავისი ჯარითაც, რამდენიც საჭირო იქნებოდა, მის მოსაშველელად გამოვიდოდა.

თემურ-ლენგს ეს ამბავი ძალიან იამა და გიორგი მეფეს თხოვნა შეუსრულა: წარსულის პასუხი არ მოუთხოვნია და უხვად დასაჩუქრებული მისი ძმადღესპანიც უკან გამოისტუმრა. შინ მიმავალს საქართველოს ღესპანს თემურ-ლენგმა დაავალა გიორგი მეფისათვის გადაეცა: შენ ძმას უთხარი, რომ შევუნდობ კიდევცა და მის ქვეყანას ძალადობასაც თავითგან აეცდენ, მაგრამ მხოლოდ იმ პირობით, თუ თავისას აასრულებს და მაჰმადიანებსაც კარგად მოეპყრობა და საქართველოთგან მეშველ ჯარსაც მომაშველებს ხოლმეო.

დადებული ზავისდამიუხედავად, 1401 წ. აპრილში თემურ-ლენგმა სამხედრო მოქმედება კვლავ განაახლა. რანის (არანის) ყარაბაღითგან წამოსული, ის შამქორისაკენ გამოემგზავრა, შემდეგ ალატალში მივიდა და იქითგან საქართველოს საზღვარს მოადგა. კოლის მთიანეთითგან მონღოლთა მბრძანებელს ამბავი მოუვიდა, რომ 200 კაცამდე „აჯანყებული ქართველი თორთუმის ციხეში გამაგრებული იყო და არც ხარკს იხდიდნენ და თანაც მაჰმადიანებსა და გამვლელ-გამომვლულებსაც ავიწროებდნენ და იწუხებდნენ. ამ სანახების მმართელს თავის მაგიერ ეს აღვილი ვინმე გურჯიბეგისათვის ჰქონია ჩაბარებულიო.

თემურ-ლენგმა რომ ეს შეიტყო, შეიხნურდლინი და სხვა ნოინები ლაშქართურთ თორთუმისაკენ წარგზავნა. იქ მისვლისთანავე, ამ სარდლებმა თორთუმის სიმაგრეში მყოფ ქართველებს წინადადება მისცეს, ნებაყოფლობით დამორჩილებოდნენ, ამ შემთხვევაში მეციხოვნეთ უვნებლობასაც-კი შეჰპირდნენ, მაგრამ დამორჩილებაზე მათ მედიდურად უარი შემოუთვალეს. ამის შემდეგ

ხუთი დღის განმავლობაში ორთავე მხრით გაცხარებული ბრძოლა სწარმოებდა. ალყაშემორტყმული ქართველები მედგრად უწევდნენ წინააღმდეგობას, მაგრამ მეექვსე დღეს თემურ-ლენგის ლაშქარმა, ძლიერი იერიშის მიტანის შემდეგ, თორთუმის ციხის აღებაც მოახერხა. ყველა ორასივე იქ მყოფი „აჯანყებული“ ქართველი მეომარი დახოცეს. სიკვდილს მხოლოდ ამ თემის მმართველი გადაურჩა, ისიც მხოლოდ იმიტომ, რომ თავის მობოდიშება იქ არ-მყოფობით შეეძლო და მორჩილების მოსახსენებლადაც მათთან თვითვე გამოცხადდა.

9. თემურ-ლენგის მერვე შემოსევა და ბრძოლის ასპარეზად დასავლეთ საქართველოს ქცევა

გიორგი მეფემ 1402 წ.-აც დადებული ზავის პირობების ასრულება აღარ მოისურვა. ამის გაგებისთანავე, თემურ-ლენგმა გადასწყვიტა ისევ საქართველოს შემოჰსეოდა. ამ მიზნით ის ჯერ კოლის მთიანეთში მივიდა. ამ დროისათვის საქართველოში უკვე შინაურმა განხეთქილებამ იჩინა თავი: გიორგი მეფეს მესხეთის მთავარი ივანე აღბუღას ძე და თვით გიორგი მეფის ძმა კოსტანტინე ბატონიშვილიც გადაუდგნენ. თუ გაეცხენებოდა, რომ ერთი წლის წინათ სწორედ ეს კოსტანტინე საქართველოს ის დესპანი იყო, რომელმაც მეფის სახელით თემურ-ლენგთან დამორჩილებისა და ზავის პირობები დასდო, შესაძლებელია აზრი დაგვებადოს, რომ შინაური უთანხმოებისა და ჩამოვარდნილი განხეთქილების ერთ მიზეზთაგანად სწორედ გიორგი მეფისაგან ამ შეთანხმების დარღვევა იყო, რათგან ამას აუცილებლად თემურ-ლენგის წინანდელზე უფრო მრისხანე შურისძიება და ისედაც საშინლად დაზარალებულ-გაოხრებული ქვეყნის განადგურება უნდა მოჰყოლოდა.

მეფესა და მის ძმასა და ივანე აღბუღას ძეს შორის განხეთქილება უკვე იმდენად გამწვავებული ყოფილა, რომ, როდესაც თემურ-ლენგი კოლის მთიანეთში მივიდა, ისინი მასთან სადარბაზოდ და საჩუქრებით წარსდგნენ. მესხეთის მთავარმა სანადირო ცხოველები, ცხენები და ზოგი რამე სხვაიც ძღვნად მიართვა და, რასაკვირველია, თავის მხრით მონოლთა მბრძანებელს კოსტანტინეცაც უფეშქაშა. თემურ-ლენგს, უეჭველია, იმდენად მათი საჩუქრებისა არ უნდა გაჰხარებოდა, რამდენადაც საქართველოში უკვე ჩამოვარდნილი შუღლისა: მისთვის სწორედ ეს იყო სასიამოვნო და ხელსაყრელი, რათგან საქართველოს წინააღმდეგ ბრძოლა ეხლა უკვე გაადვილებული ჰქონდა.

კოლის მთიანეთითგან თემურ-ლენგი ჯერ ყარსში მივიდა, იქითგან-კი საქართველოში. მაგრამ ასეთ ხელსაყრელ პირობებშიც მონოლთა მბრძანებელმა, სამხედრო მოქმედების გასაადვილებლად, მაინც შირვანის მმართველს შეიხ იბრაჰიმს, როგორც მისი ერთგული მორჩილი იყო, უბრძანა საქართველოს აღმოსავლეთითგან შეჰსეოდა. განკარგულება ასრულებულ იქმნა კიდევ.

ასეთ მდგომარეობაში ჩავარდნილმა გიორგი მეფემ, მოსალოდნელი აოხრებით შეშინებულმა, თემურ-ლენგს დიდი საჩუქრებით დატვირთული დეშანები აახლა ისევე მორჩილების გამოსაცხადებლად, მაგრამ განრისხებულ-

მონღოლთა მბრძანებელმა ალარც ელჩების განცხადებას მაქცია ყურადღება და არც საჩუქრები მიიღო. თემურმა საქართველოს მეფის დესპანებს დაიბარა მხოლოდ, გიორგისათვის მოესხენებინათ, რომ, თუ მას შერიგება და გადარჩენა ჰსურს, უნდა თითონ გამოცხადდეს და ყველა ნაყისრი ვალდებულება აასრულოს. მაშინ შენც იმედინაღ დაგაბრუნებ შინ, შენი ქვეყნის მოსახლეობასაც ხოცვისა და ტყვევნა-ნაჯარისაგან ეიხსნი და შენთანაც მომავალში ისეთივე დამოკიდებულება შექნება, როგორიც კოსტანტინეპოლის კეისართან მაქეს, რომელიც როგორც იცი, შენი თანამორწმუნევე არისო.

გიორგი მეფის დესპანები რომ ამ დავალებით გააბრუნა, მაინც, რაკი იმ დროს მოსავალი უკვე შემოსული იყო, თემურ-ლენგმა გადასწყვიტა ქართველებისათვის მოსავლის მომკა-წალების საშუალება მოესპო, რომ ამის შემდეგ ისინი, კვლავ წინააღმდეგობის გაწევასა და ბრძოლას არ შესდგომოდნენ. ამიტომ მან ბრძანება გასცა, რომ შეიხ იბრაჰიმისა და სხვა ნოინების ლაშქარი აყრილიყო და საქართველოში მოსავლის აკრებას შესდგომოდა. ბრძანება ასრულებულ იქმნა და ამნაირად მის ჯარს დიდძალი სურსათ-სანოვავე ჩაუვარდა ხელში.

ცხადია, რომ, ამის გაგებისთანავე, გიორგი მეფეს, თუნდაც რომ მანამდე თემურ-ლენგთან მისელა და შეთანხმება სდომებოდა, ყოველგვარი სურვილი უნდა დაჰკარგვოდა მონღოლთა მტარვალთან მოლაპარაკება განეგრძო. შესაძლებელია, საქართველოს მეფე თემურთან უამისოდაც არ მისულიყო, მაგრამ საქართველოში მთელი მოსავლის თემურის ლაშქრისაგან ხელში ჩაგდების მარტო განზრახვასაც-კი გიორგი მეფისათვის უნდა დაენახებინა, რომ თემურის გულში საქართველოსადმი ისეთი დაუშრეტელი მტრობა იყო დაგუბებული, რომელიც მასთან შვიდობიანი შეთანხმების შესაძლებლობას სრულებით უნიადაგო ოცნებად ხდიდა. თემურის შელახულს თავმოყვარეობას, ცხადია, მხოლოდ შურისძიება სწყუროდა. ამრიგად, გიორგი მეფე არც თემურთან მისულა და არც ხარკი გაუგზავნია მისთვის.

რაკი მიზანი ისევ მიუღწეველი დარჩა, ამის შემდეგ თემურ-ლენგმა 1403 წ. ივლისში თავის ლაშქარს უბრძანა საქართველოს ერთი ყველაზე გამაგრებული და მიუვალად მიჩნეული ციხე აეღო. იგი ორ ღრმა ხეობას შუა მდებარეს, 75 მეტრიანს, მაღალ მთაზე იყო აგებული, რომელსაც მხოლოდ ერთის მხრით. ისიც ვიწრო და ციცაბო ბილიკით, ჰქონდა ასასვლელი. ქართველებს ეს ციხე ხელოვნურადაც ძალიან ჰქონდათ გამაგრებული. შიგნითაც ის წყლით, სურსათითა და საკმელ-სასმელითაც საუცხოვოდ იყო უზრუნველყოფილი ისე, რომ ცხერებიც ჰყოფდათ და ღვინოც-კი ბლომად მოეპოვებოდათ. ამ ციხეს განსაკუთრებული ციხისთავი განაგებდა, რომელსაც ამაღლად 30 დიდი აზნაური და მოზრდილი მეციხოვნე ჯარი ექვემდებარებოდა. ეს ციხე იმდენად მიუვალ და აუღებელ სიმაგრედ ითვლებოდა, რომ მისი თანაგამზრახნი ამ ციხეზე იერიშის მიტანას თემურ-ლენგს არ ურჩევდნენ, მაგრამ მონღოლთა მბრძანებელმა გადასწყვიტა, რომ, რადაც ეს არ უნდა დასჯდომოდა, მაინც უეჭველად აეღო.

მართლაც, 8 ივლისს 1403 წ. თემურ-ლენგი სამხედრო მოქმედებას შეუდგა. მან თავისი ლაშქრის სამსავე ნაწილს უბრძანა ასაღები ციხის პირდაპირ

ზღუდეები აეგო, შიგ იმ შემთხვევისათვის თავის შესათვარავად, თუ ვინცობაა ციხეს დიდხანს დასკირდებოდა გარემოცვა. თემურმა საბრძოლველი მანქანებიც დაამზადებინა, მაგრამ გამარჯვება მაინც სულ სხვა ხელშემწყობი გარემოებითა და სხვა საშუალებით იქმნა მოპოვებული.

თემურ-ლენგის ჯარში ოთხი მეკრიტელი მოლაშქრე აღმოჩნდა, რომელნიც ფრიალო კლდეებზე დახელოვნებული ამსვლელები იყვნენ. მათი რჩევით აბრეშუმისა და სელისაგან გრძელი საბელები დააგრესინეს და ერთმა ამ მეკრიტთაგანმა ამ ციხეში ღამე შეუმჩნეველად ასვლა მოახერხა. ის ასევე უჩუმრივ ქვევით ჩამოვიდა და მეორე დღეს თემურ-ლენგს იმ ციხის ვითარებაზე ყველაფერი დაწვრილებით მოახსენა. მან იმავე ღამესაც იქვე კვლავ ასვლა იკისრა და მართლაც, ღამე, იმ დროს, როდესაც ციხის მიუვალობის მოიმედე მეციხოვნეებს არხებიდან ეძინათ, ის ამ თოკითურთ კლდეზე ისევე შეუმჩნეველად ავიდა და ციხის გაღრმავანთან მდგომ ხეზე თან ატანილი გრძელი საბელი გამოაბა. რაკი თოკი ძირს ჩაუშვა, ამ საბელზე დანარჩენი გულადი მეომარნიც ციხეში ავიდნენ და უდარდელად მძინარე მეციხოვნეთ ყოინა დასცეს. ისინი თავზარდაცემულნი წამოვარდნენ და უმაღ იარაღს სტაცეს ხელი, მაგრამ, რასაკვირველია, მაინც ველარაფერი გააწყეს: თემურ-ლენგის მოლაშქრეებმა დაუდევარ ქართველ მეციხოვნეთ ზუსრი გაავლეს. ამრიგად, მიუვალად მიჩნეული ეს სიმაგრეც მონღოლთა მბრძანებელმა აგვისტოში უკვე ხელში ჩაიგდო და სრული უფლება ჰქონდა კიდევ ამით ეამყა.

რა თქმა უნდა, რომ თემურ-ლენგმა ციხისთავი და მისი ხელქვეშეთი 30-ივე აზნაური ყველანი დაახოცინა. ციხისთავის უბედური ცოლი მონღოლთა მბრძანებელმა შირვანის მმართველს შეიხ იბრაჰიმს. აჩუქა, ხოლო დანარჩენთა ცოლები და ბავშვები მისმა მოლაშქრეებმა ჩაიგდეს ტყვედ. თვით ციხე თემურმა ხვარასნელთა ერთ სარდალთაგანს მუჰამედ თურანსა და ხვარასნელს მოლაშქრეებს ჩააბარა, მთელი ეს სანახებიც მათ უწყალობა. მონღოლთა მბრძანებელმა ხვარასნელებს ამასთანავე დააეალა, რომ იქაურობა ქართველ ქრისტიანე მოსახლეობისაგან გაეწმინდათ და მომავალშიც აღარც ერთი ქართველი იქ არ შეეშვათ, ხოლო ეკლესიები მიზგივებდად გადაექციათ.

საქართველოს განთქმული სიმაგრის ასე ადვილად აღების შემდეგ, თემურ-ლენგმა ამ გამარჯვების სადღესასწაულოდ მონღოლურად უურუღტაად წოდებული საზეიმო შეკრებილობა — დარბაზობა გამართა, რომელზედაც მისი დიდი ნოინები და მხედართმთავრები იქმნენ მოწვეულნი.

მონღოლთა მბრძანებელი ეხლა უკვე დასავლეთ საქართველოშიც („ახაზაზეთში“) შეიქრა და იქაც კოცონის გაჩაღება გადასწყვიტა, რისთვისაც თავის მხედრობას ამის შესაფერისი ბრძანებაც მისცა. დავალების თანახმად, მის ლაშქარს უნდა ლიხთ-იმერეთის უკიდურეს საზღვრამდე ყველაფერი გაენადგურებინა. ამრიგად, აქამდე მონღოლთა მბრძანებლის მტარვლობისა და შურისძიებისაგან გადარჩენილი საქართველოს ეს ერთად-ერთი ნაწილიც უნდა თემურ-ლენგის ურდოების სათარეშოდ ქცეულიყო.

შეიხ ნურედდინის, შაჰმელიქისა და სხვა ნოინების მეთაურობით თემურ-ლენგის მრავალრიცხოვანი ლაშქარი ამ ბრძანების შესრულებას შეუდგა. რაკი დას. საქართველოში შესაქრელიცა და მიმოსვლის გზებიც ტყეებით იყო მოცული, ესოდენ დიდი მხედრობისათვის წინასწარ გზების გაკაფვა გახდა აუცილებელი და მონღოლთა მბრძანებლის ლაშქარსაც წინსვლა მხოლოდ ხეების მოჭრისა და გზების მოსუფთავების შემდგომ შეეძლო. ამას, უეჭველია, მათი მოქმედება უნდა დაეყვანებინა, ეს-კი ქართველთა თავდაცვისათვის ხელსაყრელი გარემოება იყო, რამდენადაც შემომსივეი მტრისათვის წინააღმდეგობის გაწევისა და მოულოდნელი თავდასხმისათვის ბეერს მარჯვე შემთხვევასა და საშუალებას მისცემდა. მაგრამ საქართველოს უდიდესი ნაწილი უკვე იმდენად განადგურებული და ხალხიც ამ უთანასწორო ბრძოლისაგან იმდენად შეშინებული და მოქანცული იყო, რომ წინანდელი აღფრთოვანებითა და მხნეობით წინააღმდეგობის გაწევა ქვეყანას, რასაკვირველია, უკვე აღარ შეეძლო: მტერზე შეტევის მისატანად ძალა აღარ შესწევდა, ამიტომაც უნებლიედ მოგერიებითი წინააღმდეგობითა და თავდაცვით უნდა დაქმაყოფილებულიყო.

პირიქით, თემურ-ლენგის ლაშქარი დიდი სისწრაფით იკაფავდა გზას. შეჩვეულად იმის სიტყვით, რამდენსამე დღეში მას ვითომც ლიხთ-იმერეთის შიგ შუაგულშიც-კი მოხერხებინოს შეკრა. მიღებული განკარგულების თანახმად, მტერი ყველგან ყველაფერსა და ყველას ანადგურებდა ისე, რომ, სპარსელი ისტორიკოსის სიტყვით, ამ დროს შეიდასი მარტო სოფელი ყოფილა აოხრებული, დაწოკებულ მაზრებს გარდა. ქეთიკირის ნაშენი ეკლესიები და მონასტრებიც, სადაც-კი მათ ხელი მიუწვდათ, ყველგან დაანგრიეს და მიწასთან გაასწორეს.

თავზარდაცემული მოსახლეობა გარბოდა და ცდილობდა მტრის ამ საშინელი მრისხანებისაგან საქართველოს ამ ნაწილშიც მრავალგან არსებულს გამოქვამულებში, მაღალ მთებსა და მიუვალს ხეობებში შეეფარებინა თავი. მაგრამ თემურ-ლენგი აქაც ისევე მოიქცა და იმავე საშუალებას მიჰმართა, როგორც ის უსგავსავე შემთხვევაში აღმ. საქართველოში უკვე მოქმედებდა და რა ბრძოლის ღონისძიებაც მას უკვე კარგად ჰქონდა გამოცდილი: ზანდუკებში ჩასხმული თავის მოლაშქრენი გამოქვამულების გასწვრივ ჩამოაშვებინა და გამოქვამულებში შეხიზნულსა და იქითგან მებრძოლ ქართველებს ასე ახოცვინებდა.

„ერისთავთა ძეგლის“ ავტორის ცნობით, „მოიწია ლაშქარი მათი (ე. ი. თემურ-ლენგის) ქუთაისის“. ამ მტარვალის ჯარის მოთარეშებმა მრავალგზისი შემოსევის დროს, „მდწვეს და მოაოხრეს ყოველი საქართველო და დაყარნეს მძოვრნი მკედრისა, ვითარცა მქელი თივისა“-ო.

10. თემურ-ლენგისაგან ომის შეწყვეტა საქართველოში და ზავის ჩამოგდება

1403 წ. დეკემბრის 12-ს, თემურ-ლენგმა მოულოდნელად ბრძოლა შეაჩერა. შესაძლებელია გვეფიქრა, იმიტომ, რომ გადასწყვეტა, დას. საქარ-

თველო ეხლა უკვე იმდენად აოხრებულია, რომ ქედმოუხრელი და ამაყი გიორგი მეფეცა და მისი მრჩეველებიც ალბათ გონს მოვიდოდნენ და დამორჩილების გუნებაზე დადებოდნენო. მაგრამ ამასთანავე ერთი უცნაური ამბავიც მოხდა: ტყვედ ჩაივარდნილმა და თემურ-ლენგის ბანაკში მყოფმა ქართველმა სარდლებმა, შერეულად დინის ცნობით, გიორგი მეფეს შეუთვალეს, რომ, თუ დაზავება არ მოხდა, თემურ-ლენგი თავის მტრულს სამხედრო მოქმედებას შემდეგშიც განაგრძობს, მაშინ სომხეთსაც დაუწყებს აოხრებასა და იქ ამის შემდეგ აღარც სომხეთი და აღარც სომხები-ღა დარჩებიანო.

ძნელი დასაჯერებელია, რომ ყველაფერი, რაც ამ შემთხვევაში შერეულად დინს მოთხრობილი აქვს, მართლაც ასე მომხდარიყოს და თემურ-ლენგისაგან საომარი მოქმედების შეჩერებასა და დატყვევებული ქართველი სარდლებისაგან მიწერილ წერილსა და რჩევას ერთმანეთთან არავითარი კავშირი არა ჰქონდეს. რა საფიქრებელია, რომ თემურ-ლენგის უცნობელად და მასთან შეუთანხმებლად, მით უმეტეს მისი სურვილის წინააღმდეგ, ქართველ ტყვე სარდლებს ვინმე ასეთ უფლებას მისცემდა და ასეთი გამბედაობისათვის უმაღლეს თავს არ გაავდებინებდნენ? ამიტომ ვგონებ სრული უფლება უნდა გვქონდეს ვიფიქროთ, რომ დატყვევებული ქართველი სარდლების მიმართაცა და რჩევაც თვით თემურ-ლენგისავე პოლიტიკური ოსტატობით მოწყობილი საიდუმლო შთაგონების შედეგი უნდა ყოფილიყო. საფიქრებელია, რომ ეს ამბავი დას. საქართველოში მისგანვე სამხედრო მოქმედების შეჩერებასთან უნდა ყოფილიყო დაკავშირებული. უკვე მარტო ის მუქარა რად ღირს, რომლითაც თემურ-ლენგს ქართველი სარდლების პირით გიორგი მეფე ვითომც უნდა შეეშინებინა: სომხეთსაც ააოხრებს და სომხებს მთლიანად გასწყვეტსო! განა ამ სარდლებმა და გიორგი მეფემ არ იცოდნენ, რომ დიდი ხანი იყო, რაც თემურმა სომხეთი უკვე ააოხრა? ცხადია, რომ ასეთ რამეს ქართველი სარდლები ვერ მისწერდნენ! ეს სპარსელი ისტორიკოსის საკუთარ შენათხზს წარმოადგენს. საქმის ასეთს მოულოდნელ დასასრულს სულ სხვა მიზეზი უნდა ჰქონოდა.

შეველია. დაბურულ ტყეებსა და ვიწრო ხეობებში ომის დროს, მაღალ მწვერვალზე მდებარე ციხეების აღებისა და მიუდგომელ გამოქვაბულ-სახიზნარების თავგანწირულებით ხელში ჩაგდებისას, მრავლად ხალხი მარტო ქართველებს არ დაეკუთვნოდათ, არამედ, თუ იმაზე მეტი არა, დიდძალი მსხვერპლის განწირვი თემურ-ლენგის ლაშქარსაც მოუხდებოდა. ამას, შეუძლებელია, მისი მრავალრიცხოვანი მხედრობაც ძალზე არ შეეთხელებინა და არ მოექანცა. თუ ამ გარემოებას გავითვალისწინებთ, მაშინ თემურ-ლენგისაგან საომარი მოქმედების შეჩერების ნამდვილი მიზეზი ძნელი მისახედრი არ იქნება: დაზარალებულ ლაშქარს დასვენება და შეესება-გამხნელება სჭირდებოდა, რათგან გიორგი მეფის ხელში ჩაგდება ვერ მოხერხდა და ომს დასასრული არ უჩანდა. ასეთ პირობებში ურიგო არ იქნებოდა, რომ ტყვედ მყოფ სარდლებს, რომელთაც სხვა შემთხვევებში ის შეუბრალებლად თავებს გააყდებინებდა ხოლმე, მიწერმოწერის საშუალება-ც მისცემოდათ. რა თქმა უნდა, თუ ისინი თავიანთ მეფეს იმასვე ურჩევდნენ, რაც თემურ-ლენგსა და მის თანაგამზრახთ ჰსურდათ.

საქართველოც ამ ხანგრძლივი ომით ძალზე იყო დასუსტებული და, რა-
'საკვირველია, დას. საქართველოშიაც დატრიალებული ცოდვის მნახველი გიორგი
მეფისათვისაც. ტყვეობაში მყოფი ქართველი სარდლების ურჩევალადაც, ცხადი
უნდა ყოფილიყო, რომ ქვეყნის მპყრობელად ქცეული უძლეველი მტარავალი-
სათვის შემდეგშიც წინააღმდეგობის გაწევა უკვე სრული უგუნურება იქნებოდა.

ამიტომ გიორგი მეფემ თემურ-ლენგის ნოინებს, სარდლებსა და მისი კა-
რის სხვა გავლენიან პირებს საჩუქრებით დატვირთული თავისი მოციქულები
მიუგზავნა, რომ მათ მონღოლთა მბრძანებელის წინაშე მის შესარიგებლად და
დასაზავებლად შუამდგომლობა ეკისრათ. ის უთელიდა, რომ თუ თემური მას
შეუნდობდა და საქართველოს აოხრებას თავს დაანებებდა, ის მზად იყო ხა-
რაჯაც, ხარკიცა და ყველა სხვა გადასახადებიც ყოველწლივ მის საღაროში
შეეტანა, მეშველ ჯარსაც, როდესაც და რამდენიც დასჭირდებოდა, მისი მო-
თხოვნისამებრ გამოუყვანდა.

თემურ-ლენგის ზემოაღნიშნულმა სარდლებმა და კარისკაცებმა გიორგი
მეფის დაგალების ასრულება იკისრეს და თავიანთ მბრძანებელს მონღოლური
წესით მუხლმოყრილებმა საქართველოს მეფის შემოთვლილობა დაწერილებით
მოახსენეს. უკვე ასეთი შუამდგომლობა მათ მომხრეობასა და თანხმობას ამ-
ქლავნებდა, მაგრამ ისინი, შერეფედდინის ცნობით, თურმე პირდაპირაც
ყოველნაირად ცდილობდნენ თავიანთი მბრძანებელი შერიგებაზე დაეთანხმე-
ბინათ. თემურ-ლენგმა, იმავე ისტორიკოსის სიტყვით, მაინც ნოინებს დაავალა
ეს გადასაწყვეტი საკითხი და საქმე ულუმებისა და მუფთიებისათვის, ე. ი. მაჰ-
მადიანთა სჯულის მეცნიერთა და უმაღლეს სასულიერო პირებისათვის, გა-
დაეცათ დასკვნისათვის და გადასაწყველად.

მაჰმადიანთა სჯულის-მეცნიერებმა და სასულიერო მთავარმა პირებმა.
მსჯელობის შემდეგ, ყაანს ასეთი დასკვნა მოახსენეს: რაიც საქართველოს მეფე
ხარკის გადახდის თანახმაა და მაჰმადიანთაც აღარ ეპტრობა, საღმრთო სჯულ-
ში ნაბრძანებია, რომ ასეთნი უნდა დანდობილნი იყვნენ და მათი ზოცვა და
ცარცვაც უნდა შესწყდესო. ამას თემურ-ლენგის დაახლოვებულმა შეიხ იბრაჰიმ
შირვანელმაც დაუქირა მხარი. ამის შემდეგ თემურ-ლენგიც გიორგი მეფის პი-
რობებზე დათანხმდა და მისი დესპანები მშვიდობიანად დააბრუნა.

ისევე, როგორც გიორგი მეფესთან გაგზავნილი დატყვევებული ქართველი
სარდლების წერილი და თემურ-ლენგისათვის დამორჩილების რჩევა თვით მონ-
ღოლთა მბრძანებელის მოწყობილი საქმე უნდა ყოფილიყო, თავის ცნობაში
საქართველოს დესპანების თემურის ბანაკში მოსვლისა და მოლაპარაკების მთელი
ზემომოყვანილი მიმდინარეობის შესახებაც თემურის მადიდებელ სპარსელ ის-
ტორიკოსს მთავარი მაინც ნათქვამი არა აქვს. საქმის ვითარება შერეფედ-
დინის მოთხრობაში ისეა წარმოდგენილი, რომ მისი დაჯერება გულუბრყვი-
ლობა იქნებოდა.

ამ მოთხრობაში უკვე თემურ-ლენგის სარდლებისა და კარისკაცების ქცე-
ვაა მეტად საეჭვო. განა დასაჯერებელია, რომ თემურ-ლენგს, რომელმაც, რა
თქმა უნდა, იცოდა, თუ საჩუქრების მირთმევით საქართველოს მეფის დესპანებმა
წინასწარ როგორ მოიგეს თავიანთთვის მისი მრჩეველების გული, მათთვის

ამის შემდგომ არამცთუ შეამდგომლობის უფლება მიეცა, არამედ ამაზე კრინტიც-ი დაეძრინებინა, პირადად მასაც რომ დაზავება ასევე არ ჰსურებოდა. ანდა მით უმეტეს თითონ ის რომ მართლაც ამის წინააღმდეგი ყოფილიყო? ასეთ საქციელს თემური, უეჭველია, მათ ღალატად ჩათვლიდა და არც ერთს მათგანს ამას არ აპატიებდა. მონღოლთა მბრძანებელი-კი, რომელსაც, რასაკვირველია, მათთვის უხვად საჩუქრების მიცემის ამბავი ზედმიწევნით ეცოდინება, ქართველებისაგან ამ მოქრთამულ პირებს არამცთუ საუბარს უსმენს, არამედ მათ ვითომცდა ჩაიციებასა და დაჟინებითს რჩევას მოთმინებითა და ყურადღებითაც-კი იხილავს.

დასასრულ, მთლად დაუჯერებელი ამბავია, რომ ან თემურ-ლენგს პირადად, რომელსაც მთელი თავისი სამხედრო მოღვაწეობის დროს ქრისტიანებთან მრავალგან და ბევრჯელ უომნია, ან და გინდა მის სარდლებს, ყურანისა და მაჰმადიანთა სჯულის ძირითადი მოძღვრება, თუ როგორ უნდა მოეპყრონ. ქრისტიანებს, როდესაც ისინი მაჰმადიანებს მორჩილებას გამოუცხადებდნენ, მანამდე არც გაგონილი ჰქონოდათ, არც სცოდნოდათ და ამის გამო მონღოლთა მბრძანებელს ამის გადასაწყვეტად ვითომცდა მართლაც უღემებისა და მუფტიების შეწუხებაც-კი დასპირებოდეს და ვითომც მათ შეუკითხავად შიშით თანხმობის გამოცხადება ვერც-კი გაებედნოს. რაკი ასეთი რამე სრულებით დაუჯერებელია, ცხადი ხდება, რომ ყველა ეს თვით თემურ-ლენგისავე მოწყობილი უნდა ყოფილიყო, რომ ერთი მხრით ქართველებისათვის ეჩვენებინა, რომ პირადად მას არამცთუ სრულებით არ სწადიან დაზავება, არამედ, რომ ამაზე ის თავის სურვილის წინააღმდეგაც-კი ძლივს-ძლივობით დაითანხმეს,—მეორე მხრით, რომ თავისი ლაშქრისათვისაც ის კმუნვა დაეფარა, რომელიც მას საქართველოსთან ომში ასე შეტოპვისა და ამოდენა მსხვერპლის განწირვის გამო გულში ჰქონდა, რასაკვირველია, თემურ-ლენგის ეს იღუმალი მოქმედება შესაძლებელია მხოლოდ რამდენიმე მასთან უმკიდროესად დაახლოვებულ პირს სცოდნოდა, დანარჩენს უმრავლესობას, მათ შორის სარდლებსაც, შესაძლებელია, გულუბრყვიოდ სჯეროდათ კიდევ ის, რაც საჯაროდ კეთდებოდა და რაც შერეფედდინს აქვს მოთხრობილი.

მაინც-და-მაინც რომ თემურ-ლენგი საქართველოს შეფეს გიორგის პირობების თანახმად ზავის შეკერის არამცთუ წინააღმდეგი არ იყო, არამედ გულით მოწადინებული ყოფილა, ამდენი წლების განმავლობაში საქართველოში ძალთა დიდი დაძაბულობით ნაწარმოებს ომს როგორმე ბოლო მოჰყებოდა, იქითგანაც კარგად ჩანს, რომ საქართველოში ელჩების გასტუმრებისთანავე და ზავის დადების უკვე უეჭველს მოლოდინში თემურ-ლენგმა, როგორც შერეფედდინი გვიამბობს, რამდენიმე დღის განმავლობაში ლხინსა და ნადირობაში გაატარა.

11. ზავის პირობები, დაზავება და თემურ-ლენგის გაცლა საქართველოთგან

ეხლა დაზავების პირობებსაც ჩაუთვლირდეთ. მაშინ ზემოგამოთქმული დებულების დამაჯერებლობის კიდევ ერთი გარკვეული გამაძლიერებელი გარემოებაა შეგვემატება. თავის ადგილას მოყვანილი ცნობითგან უკვე ვიცით.

რომ დაზავების აუცილებელ პირობად თემურ-ლენგმა საქართველოს მეფეს გადაჭრით მოსთხოვა, რომ მისთვის მას დესპანები-კი არ ეგზავნა, არამედ დამორჩილების გამოსაცხადებლად პირადად თითონ წარსდგომოდა. თემურ-ლენგს, რომელიც თავის თავს მსოფლიოს მბრძანებლად სთვლიდა და რომლის წინაშე უკვე ბევრს ზღმწიფეს, მეფეს, კისარს, სულტანსა და სხვა ქვეყნის მფლობელებს ჰქონდათ ქელი მოხრილი, ბრახსა ჰგვრიდა, რომ ვერას გზით საქართველოს მეფეს ქელი ვერ მოახრევინა და თავის წინაშე დამორჩილების აღთქმა ვერ დაადებინა. იმისად მიუხედავად, რომ მას შემდგომ თემურმა დას. საქართველოც ააოხრა და უფრო მეტი სიმკაცრეც გამოიჩინა, თავისი გადაჭრით წამოყენებულისა და უცილობლად ასასრულებელი ამ პირობის საქართველოს მეფის გიორგისაგან ასრულებას მაინც ვერ ელირსა: გიორგი მასთან არ გამოცხადებულა. თემურ-ლენგი იძულებული იყო მხოლოდ მისი უკვე ნანახი დესპანების მზერითა და მათგან მოხსენებული მორჩილების განცხადებით დაკმაყოფილებულიყო. ეს, რა თქმა უნდა, მისი სიამაყისათვის ისეთი უსიამოვნო გარემოება იყო, რომ თავის პირობის აუსრულებლობას, ცხადია, არას გზით არ დათანხმდებოდა, საქართველოში ზავის ჩამოგდება რომ მისთვისაც ძალზე საჭირო არ ყოფილიყო. სწორედ ყველა ამ უსიამოვნო გარემოებათა დასაფარავად უნდა ჰქონოდა თემურ-ლენგს სამხედრო მოქმედების დასასრული საქართველოში ისე მოწყობილი, როგორც ზევით მოთხრობილი გვექონდა.

განცხრომა-მხიარულებაში მყოფს თემურ-ლენგს საქართველოდან გიორგი მეფის დესპანები მოუვიდნენ, რომელთაც წარდგომისთანავე მონღოლთა მბრძანებელს ძვირფასი და იშვიათი საჩუქრები მიაართვეს: ათასი ოქროს თანგა (ფული) მისი სახელით შემკული ზედწერილითურთ, ათასი ცხენი, ბევრი ძვირფასი ქსოვილი, ძვირფასი სხვა ძღვენი, მათ შორის ოქროს, ვერცხლისა და ბროლის ფიალები, თვრამეტ-მისხლიანი ლამაზი და მანათობელი ლალი, რომელზედაც, შერეულდ ინის სიტყვით, მნახელთ უთქვამთ თურმე, რომ ამოდენა და ამისთანა თვალი იშვიათად თუ სადმე კიდევ აღმოჩნდესო.

საქართველოს დამორჩილებით გახარებული და ძვირფასი და იშვიათი საჩუქრებით ნასიამოვნები თემურ-ლენგი თავისი ლაშქრითურთ აიყარა და ტფილისში მოვიდა. მაჰმადიანთა სჯულის მეცნიერთა ზემოხსენებული მკაფიო განმარტებისა და დადებული ზავის პირობებისა მიუხედავად, მონღოლთა მბრძანებელმა მაინც თავი ვერ შეიკავა და ტფილისის სანახევში ყველა მონასტრებისა და ეკლესიების დანგრევა უბრძანა, შემდეგ მტკვარს გაღმა გავიდა, ხოლო მერმე ყარაბაღის გზით საქართველოს სრულებითაც მოეცალა.

12. თემურ-ლენგის ზოგადი დახასიათება

თემურ-ლენგი რომ საქართველოდან წავიდა, ამის შემდეგ მას დიდხანს აღარც უტოცხლია: 18 თებერვალს 1405 წ. ოტარარში ის ცხელებისაგან გარდაიცვალა. გაწამებულს აზიასა და აღმ. ევროპას ეხლა-კი შეეძლო ცოტა მაინც დამშვიდებით ამოესუნთქა და ამ მტარავალისაგან გაოხრებული ქვეყნების აღდგენას შესდგომოდა.

რასაკვირველია, თემურ-ლენგის არაჩვეულებრივი სამხედრო ნიჭი და ორგანიზაციის უნარი ცხადზე-უცხადესია. მართალია, ყველა მისი გამარჯვება მართა მისი სტრატეგიული გენიოსობისა და მისი ლაშქარის თავგანწირული გულადობის შედეგი არ იყო: არაერთხელ მას მხოლოდ ცბიერებით, მოქრთამვითა და მოლაღატეთა გამოყენებითაც ჰქონდა ძლევამოსილება მოპოვებული. მოწინააღმდეგის შინაური შუღლი და დაქსაქსულობაც უწყობდა მას ბევრჯელ ზღეს. მაგრამ მაინც მისი დიდი ძლიერების საფუძველს იმ დროისათვის სამავალითო სანხედრო ორგანიზაცია და უცილობლად დიდი მისი ბუნებრივი სტრატეგიული ნიჭი წარმოადგენდა. უძლეველობის სახელი თემურ-ლენგს ამან მოუხვეჭა, ამანვე შეაძლებინა მას სივრცით უმაგალითო, მაგრამ მეტად დღემოკლე საბრძანებელი შეექმნა.

თემურ-ლენგის სამხედრო ძალის მთავარ ბირთვს ჩალატაიები შეადგენდნენ. ჩალატაი, ანუ ჯალატაი თავდაპირველად მხოლოდ ჯალატაის ხანის შთამომავლობასა და ტომს ეწოდებოდა. მაგრამ შემდეგ მას უკვე მნიშვნელობა შეეცვალა და მე-14 საუკუნეში ეს სახელი უკვე უბინადრო მომთაბარის გამოსახატავად იხმარებოდა. თემურ-ლენგმა თავისი ლაშქრის თავდაპირველი ნაწილი სწორედ ასეთი ჩალატაებისაგან შეადგინა, რომელთაც მონღოლური ლაშქრის ყოფაცხოვრებისა და სამხედრო წესწყობილების წინანდელი წესები შენარჩუნებული ჰქონდათ. როგორც თავის ადგილას დავრწმუნდით, მონღოლთა სამხედრო ძალის ასეთმა თვისებამ ჩინგიზ-ხანსაცა და მის მემკვიდრეებსაც, მოწინააღმდეგეებთან შედარებით, დიდი უპირატესობა მიანიჭა.

ისევე, როგორც მე-13 ს. ჩინგიზ-ხანის საყაანოს მესვეურთ განკარგულებაში. მათი ლაშქრის უბინადრობისა და მთელი სახლობით გადასვლ-გადმოსვლის წყალობით, უღრესად მოძრავი და დანაკლისის ადვილად შემგები ჯარი იმყოფებოდა, თემურ-ლენგის ჩალატაიებსაც, თავიანთ წინაპრებივით, ყველგან. სადაც-კი მიდიოდნენ, ცოლშვილიც თან მისდევდნენ. ამრიგად, თემურ-ლენგს სრული საშუალება ჰქონდა ჩინგიზ-ხანსავით თავისი სამხედრო ძალის ეს ორი თვისება მთლიანად თავის სასარგებლოდ გამოეყენებინა.

რაკი ჩალატაიები თავის მბრძანებელს ყველა ლაშქრობაში ახლდნენ ხოლმე და თანაც მომთაბარნი იყვნენ, მათ, რასაკვირველია, თავიანთი მოთხოვნილების ოდნავად მაინც დაჰმაკყოფილებელი მეურნეობა შეუძლებელია რომ ჰქონოდათ. მართალია, თემურ-ლენგმა ბრძნული წინდახედულობით თავის ლაშქრის ძირითად ნაწილზე დიდი ზრუნველობა გამოიჩინა და ჩალატაიებს განსაკუთრებული უფლებები მანიჭა. ისე რომ მათ შეეძლოთ თავიანთი საქონელი ყველგან ეძოვებინათ, სადაც მოისურვებდნენ. ამასთანავე ისინი თარხან-ებათ იყვნენ გამოცხადებულნი და ამატომ ყოველგვარი გადასახადისაგანაც განთავისუფლებულად ითვლებოდნენ. მაგრამ ჩალატაიების მადას, რასაკვირველია, მართა ეს ვერ დაჰმაკყოფილებდა. ეს გარემოება მათ მუდამ ომის მონატრულად ხდიდა, რათგან მათი გამორჩენა-გამდიდრების მთავარ წყაროს სწორედ ბრძოლით მოპოვებული ნადავლ-ნაცარცი წარმოადგენდა. თემურ-ლენგის დამპყრობე-

ლობითი პოლიტიკისათვის ეს ფრიად ხელსაყრელი იყო: მას და მის ჩალატაიებს ერთიდაიგივე მიზანი ჰქონდათ და ამის გამოც ომის დროს თავგამომეტებით იბრძოდნენ ხოლმე.

თემურ-ლენგს, უსწავლელობისა და გაუნათლებლობისდა მიუხედავად, სარდლის თანდაყოლილი დიდი ნიჭი ჰქონდა, რომელიც თავისი ლაშქრის ორგანიზაციაშიც გამოიჩინა და სამხედრო მოქმედების დროს მარჯვედ მოფიქრებული და შეუღრეკელი ნებისყოფით განხორციელებული საომარი გეგმითაც გამოიხატებოდა. თავის მოლაშქრეების უფრო მკიდროდ შესაკავშირებლად, თემურ-ლენგმა მათ განსხვავებული თავსაბურავი მოუგონა, რომლითაც ერთმანეთის ცნობა ადვილად შეეძლოთ. ციხეებზე იერიშის მიტანის დროს, დიდრონ ფარებით აღჭურვილთ აბრძოლებდა ხოლმე. თოხთამიშ-ხანის ულუსის მრავალრიცხოვან ლაშქართან ბრძოლაში თემურ-ლენგმა მანამდე უცნობი დიდი შვიდნაწილოვანი სამხედრო წყობილება გამოიყენა. მტრის შესაცდენად გამოსადეგ საომარ ცბიერებაში ხომ მას ბადალი იშვიათად თუ მოეძებნებოდა: გზების განზრახ აბნევისა და მოულოდნელი თავდასხმის ხერხი ისევე, როგორც მოწინააღმდეგის მოსყიდული თანამდებობის პირების, მაგალითად მთავარსარდლის მედროშისაც-კი, გამოყენებით გამარჯვების მოპოვებას ის ისევე ხალისიანად მისდევდა, როგორც მტრის წინააღმდეგ პირისპირ უშიშრად შებმას.

მაგრამ, რამდენადაც თემურ-ლენგი იშვიათი ნიჭის მხედართ-მთავარი იყო, იმდენადვე იგი ბეცი გამოდგა, როგორც ქვეყნის მმართველი და მხეცი იყო თავის ბუნების თვისებებით. სახელმწიფოებრივი შემოქმედებითი ნიჭი მას თითქმის არ გამოუჩენია, რათგან თავისთვისა და თავისიანებისათვის საუცხოო სასახლეების, ბალ-წალკოტებისა და მიზგითის აგება, რა თქმა უნდა, სახელმწიფოებრივი აღმშენებლობა არ არის. ორგან, გინდა ოთხგან აღდგენილი, თუ გაყვანილი არხის წყალიც ვერ წალეკავს იმ ცოდვას, რომელიც მან ყველგან, სადაც-კი თავის ლაშქრითურთ ფეხი შეუდგამს, დაატრიალა და ვერც იმ ბარბაროსობას წარმოცაქვს, რომელიც მას მთელი თავისი სიცოცხლისა და მოღვაწეობის დროს აზიასა და აღმ. ევროპაში ჩადენილი ჰქონდა და იმ ქვეყნებში მისი იქ ყოფნის ერთადერთ სახსოვრად-ღა დარჩა.

თემურ-ლენგის ძლევამოსილებას მაშინაც მისი პირადი უარყოფითი თვისებები ამცირებდა და მისი სრულებით მხეცური მრისხანება და გარეული ნადირისათვისაც-კი გასაოცარი გაუმადლობა ადამიანის სისხლის ღვრაში ეხლაც უნებლიედ მისდამი ზიზღს იწვევს. საკმარისია გავიხსენოთ, რომ ქვეყნის დამპყრობელობის ბორჯენულობით (მანიით) გატაცებულმა ამ ხანმა ისფიზარის აღების შემდეგ 2000 ტყვედ ჩაგდებულ ცოცხალ მოწინააღმდეგეთა ერთმანეთზე დაღებითა და თიხისა და აგურის ნაჭრების შუა-და-შუა ჩატყორცნით კოშკი ააგებინა, ხოლო სივასის აღებისას თემურ-ლენგმა 4000 ტყვე ჯარის კაცი ცოცხლივ დაამარხვინა, რომ ამ უმაგალითო მტარეულის მთელი საშინელება, მისგან ჩადენილი სხვა მსგავსი სიმხეცის მოუხსენებლიედაც, ნათლად წარმოგვიდგეს თვალებ წინ. უეჭველია, ყველა ეს თემურ-ლენგის ბუნებაში ანორმალური, შესაძლებელია ითქვას პათოლოგიური ნიშნების გამომჟღავნებლად უნდა ჩაითვალოს. ეს რომ სწორედ ასეც უნდა ყოფილიყო, მისი შვილის მირანშაჰის მაგალითით-

განაც ჩანს. რომელსაც განადგურების ასეთივე ბორგნეულობა, უეჭველია, მამისაგან დამკვიდრებული. იმდენად ძლიერად ჰქონდა მორეული, რომ ბოლოს მისმა მახლობლებმაც-კი გიჟად მიიჩნიეს და ეს სიგიჟე, გულწრფელად, თუ თემურ-ლენგის შიშით, ძნელი სათქმელია, ცხენითგან ჩამოვარდნისა და თავზე დაცემის შედეგად აღიარეს. ესპანიის დესპანის კლავიხოს სიტყვით-კი, მას პირადად მირანშაჰის სიგიჟე არ შეუშინებია. ამისდა მიუხედავად ამირანშაჰის მხეცური ბუნების გასათვალისწინებლად ყველა მისგან ჩადენილი საშინელებების ჩამოთვლა საკირო არც-კია. საკმარისია მხოლოდ გაეხსენოთ, რომ ნამ ჰერატის მთავრის შვილს ფირ-მუჰამედს ნადიმის დროს სიცილით თავი გააგდებინა, ნერმე-კი თავისი საზოგადოებრივი დანაშაულები სიმთვრალით მოიბოდიშა.

თემურ-ლენგს იმიტაც-კი არ შეეძლო დაეკეხნა, რასაც ჩინგიზ-ხანს და მისი მემკვიდრე მონღოლთა ყაანებს ზოგიერთი მკვლევარი დამსახურებად უთვლიდნენ, რომ თავიანთ უზარმაზარ სახელმწიფოს შექმნით მათ შორეული აღმოსავლეთის კულტურა მახლობელი აღმოსავლეთისა და ევროპის ერებს გააცნეს: განადგურების მეტი, კაცობრიობას თემურ-ლენგისაგან არც უნახავს და არც რამე სხვა შერჩენია.

თემურს იმდენი სახელმწიფოებრივი აღმშენებლობის უნარიც-კი ვერ აღმოაჩნდა, რომ მისგან შექმნილი თვალგადაუწყვედნელი საბრძანებლო მისი სიკვდილისთანავე არ დაშლილიყო. თვით თემურისავე მოქმედება ისეთი იყო, რომ მისი სახელმწიფოს რღვევას ევრაფერი შეაჩერებდა: მთელი მოსახლეობის სიძულვილისა და წყევლა-კრულის დამსახურებით და დაპყრობილი ქვეყნების თავის შვილების, შვილისშვილებისა და სხვებისათვისაც დარიგებით, თავისავე შექმნილ საბრძანებელს ის თითონვე აცლიდა ნიადაგს. სწორედ ამიტომაც იყო, რომ თემურ-ლენგის სიკვდილი იმავე დროს მისი სახელმწიფოს აღსასრულადაც იქცა.

მართალია, თემურ-ლენგის 1386 წ. საქართველოში პირველად შემოსევითგან მოყოლებული 1403 წლამდე, როდესაც გიორგი მეფემ მასთან ზავი დასდო, ბრძოლა განუწყვეტლივ არ სწარმოებდა, მაგრამ ამ ჩვიდმეტი წლის მანძილზე მანც საქართველოს მხოლოდ ორჯერ ჰქონდა საშუალება რამდენიმე წლის განმავლობაში ომის საშინელებისაგან დაეღწია თავი. კარგად არის ცნობილი, რომ უბედურება, რომელიც მაშინ საქართველოს თავს დაატყდა, მარტო მისი ხეივანი არ იყო, არამედ ასეთი ბედი, როგორც ვიცით, ვერც აზიის უდიდესმა ნაწილმა, მთელმა მახლობელმა აღმოსავლეთმა და აღმ. ევროპის მოზრდილმა ნაწილმაც აიცდინა თავითგან. სტიქიური უბედურებისა და ზორბალქარის გრიგალის მსგავსად, მოველინა ამ ქვეყნებს ეს თემურ-ლენგის ლაშქრობა და მათი მოსახლეობის მრავალი სულის სიცოცხლე, ქონებრივი კეთილდღეობა და კულტურის მონაპოვარი იმსხვერპლა, მანამდე აყვავებული და მკიდროდ დასახლებული ადგილებიც უკაცრიელად და ნაოხრად აქცია.

13. ბაგრატ V და გიორგი VI, როგორც პოლიტიკოსები

მომხდარი ისტორიული ამბის სისწორით შესაფასებლად. მკვლევარი ვალდებულია პირუთენელად გამოარკვიოს ყველაფერი, რაც მასთან არის დაკავშირებული. თემურ-ლენგზე უკვე გვქონდა ზოგადად საუბარი, ამიტომ ეხლა უკვე თვით საქართველოსა და მის შესაქევებზეც არის მსჯელობა საჭირო.

ბაგრატ V-ეს გულადი მეომრის სახელი ხომ საქართველოს გარეშეც ჰქონდა მოხვეჭილი, მისი შვილი გიორგიც უცილობლად მხნედ და მამაც მებრძოლად მოჩანს, ეროვნული და პოლიტიკური თავმოყვარეობითაც ის საკმაოდ ყოფილა გამსჭვალული, მაგრამ, რამდენადაც სპარსელი ისტორიკოსის მოთხრობის მიხედვით მსჯელობა შეიძლება, გიორგი მეფეს, როგორც პოლიტიკოსსა და როგორც სამხედრო საქმის ხელმძღვანელს, თუნდაც, მაგ., თავდაცვის მოწყობისათვის, ზოგიერთი აუცილებლად საჭირო თვისება ჰქონებოდა. მართალია, იმ რაოდენობით მებრძოლი ძალის გამოყენება. რამდენიც თემურ-ლენგს ჰყავდა, საქართველოს არ შეეძლო, მაგრამ სამაგიეროდ მას თვით ბუნება უწყობდა ბევრნაირად ხელს.

მტრის მადიდებელ ისტორიკოსის თხზულებაში აღბეჭდილი მოთხრობით-განაც ჩანს, რომ საქართველო თემურ-ლენგს ყველგან მელდარს წინააღმდეგობას უწევდა და თავგანწირულადაც იბრძოდა, სამხედრო ნაგებობათა სიკეთითაც იმ დროისათვის საუცხოვოდ ყოფილა უზრუნველყოფილი. ასეთ პირობებში, მაღალი და ძნელად გასაავალი მთებითაც ბუნებით კარგად მოზღუდვილობასთან დაკავშირებით, მაშინდელ საქართველოს მტრის იერიშების მოგერიებაცა და თავის დაცვაც, უეჭველია, გაცილებით უფრო ხანგრძლივაც და უკეთესადაც შეეძლო, ერთი დიდი ნაკლი. გაუფრთხილებლობა და უდარდულობის მსგავსად გადაქარბებული მოიმედება რომ არ ჰქონდა. შერეფედ დინის სიტყვებითგანაც ირკვევა, რომ საქართველოს ყველა აულებლად ცნობილი და იმ დროისათვის მართლაც გასაოცრად გამაგრებულ-უზრუნველყოფილი ციხეები თემურ-ლენგის ლაშქარს მხოლოდ ქართველ მეციხოვნეთა ასეთი მიუტევებელი დაუდევრობით ჰქონია აღებული!... ცხადია, ეს სამხედრო ორგანიზაციის დიდი და საბედისწერო ნაკლი იყო, რომლის გამოყენებაც მტერმა საუკეთესოდ მოახერხა.

იგივე უნდა ითქვას გიორგი მეფეზე, როგორც პოლიტიკოსზეც. თავის ადგილას უკვე გვქონდა აღნიშნული, რომ თემურ-ლენგის პირველი შემოსევა საქართველოში უნდა ჩრდილოეთის ულუსის მტრობასთან ყოფილიყო დაკავშირებული. მაგრამ, უეჭველია, მონღოლთა მბრძანებელი საქართველოს ადრეთუფგვიან ხელში ჩაგდებას უამისოდაც ეცდებოდა. სრულებით დაუჯერებელია, რომ მსოფლიოს დაპყრობის წადილით გატაცებულს თემურ-ლენგს პოლიტიკურად ისეთი მნიშვნელოვანი და მდიდარი სამეფო და ქვეყანა, როგორიც დარიალანის კარის პატრონი და სამოთხის მსგავსად მშვენიერი საქართველო იყო, ხელუხლებელი დაეტოვებინა!

თემურ-ლენგის მეორე და მომდევნო შემოსევა საქართველოში მონღოლთა ბატონობის წინააღმდეგ ამტყდარმა აჯანყებამ გამოიწვია. არც საქართველოს. არც სხვა დაპყრობილ ქვეყნებს მონღოლთა მტარვალის მონობის ქვეშ ყოფნა არ ჰსურდათ და ასეთი სულისკვეთება ბუნებრივიც იყო. მაგრამ საქართველოს

საგარეო პოლიტიკის მესვეურნი და უპირველესად გიორგი მეფე ფიქრობდნენ, რომ მათ აქტიური საგარეო პოლიტიკის წარმოების ძალაც შესწევდათ და გარემოებაც ხელს უწყობდა ამისათვის.

რა თქმა უნდა, ოქროს, ანუ ყივჩაყთა ულუსთან და თოხთამიშ-ხანთან პოლიტიკური კავშირის გაბმისა და მათი თემურ-ლენგთან მტრობის თავის სასარგებლოდ გამოყენების ცდაც ადვილი გასაგებია, მაგრამ მხოლოდ გარკვეულ დრომდე და ამისთვის ხელშემწყობს პირობებში. ამაზე იმედის დამყარება მარტო მანამდე შეიძლებოდა, სანამ თემურ-ლენგის ძლევამოსილება ცხადი არ შეიქნებოდა და ვიდრე თოხთამიშ-ხანის სისუსტე თემურთან შედარებით ჯერ გამოუმჟღავნებული არ იყო. მაგრამ მას შემდეგ, რაც იგი არა ერთი დიდი და ერწრავალი ქვეყნის მპყრობელად იქცა, მათ შორის ინდოეთისა-ც-ი და ისეთი ძლიერისა და ვრცელი საყაანოს მპრძანებელსაც, როგორიც თოხთამიშ-იყო, ნარცხი მოუვიდა; საქართველოს მთავრობისათვის თუნდაც მარტო უბრალო პოლიტიკურ შორსგამქვერტელობასაც-ი უაღრესი სიფრთხილე უნდა ეყარანა.

ზემოაღნიშნულ პირობებში აქტიური საგარეო პოლიტიკის წარმოება შეუძლებელია მიზანშეწონილი ყოფილიყო. მით უმეტეს ქართველთაგან ალინჯის ციხის ხელში ჩაგდება და ნახჭევანის სანახების დარბევა, იმ ქვეყნის, რომელშიც თემურ-ლენგს თავისი ხელისუფლება ჰყავდა ჩაყენებული. მხოლოდ მრისხანე მტარვალის განზრახ გალიზიანებას უდრიდა და მისი თავმოყვარეობის ამგვარს შელახვას მართლაც ასეთი შედეგიც მოჰყვა: 1399 წლის შემოსევა საქართველოში სწორედ ქართველთაგან ალინჯის ალების შურისსაძიებლად იყო მოწყობილი და თემურ-ლენგმა დაუდნობელი და ყოველნაირი საშუალებით გამანადგურებელი ბრძოლაც ხომ სწორედ ამის შემდეგ გააჩაღა. თვით ქართველებიც კარგად გრძნობდნენ მაშინ, რომ საქართველოზე თავსდამტყდარი უბედურების გამწვავება ალინჯის ციხის აღებისა იქითგან გამოქცეული. ტაჰერის დაფარვის შედეგი იყო. მდგომარეობის ესოდენი გაუარესების ბრალიც რომ გიორგი მეფესა და მის პოლიტიკურ მრჩეველებს ედებოდათ; ესეც ყველამ კარგად იცოდა. აქი გიორგი მეფის პოლიტიკას შინაურობაში განხეთქილებაც-ი გამოუწვევია, ხოლო იმდროინდელს ერთს ძეგლში დაცული ანდერძი გიორგი მეფეს ამის გამო წყველა-კრულვითაც იხსენიებს.

თუ ადამიანი თემურ-ლენგის მოქმედებას საქართველოში ჩაუკვირდება, შეამჩნევს, რომ თავშეუკავებელი მრისხანების შემოტევის შემდგომ, მას არაერთხელ, საქმის მოგვარება მისთვის არაჩვეულებრივი შეთანხმების გზითაც, უცდია. შერეულ დინამიკის მოთხრობა-ი ისეთ შეთხვეტილებას ახდენს. რომ თემურ-ლენგი არავის ხეობაში მიზან-მიუღწევლად ლაშქრის მრავლად ჩახოცვის შემდეგ ზავს შეჰკრავდა, საქართველოს რომ შეთანხმება და ხარკის ძლევა ეკისრა. რა თქმა უნდა, თემურ-ლენგს ამ შემთხვევაში ლმობიერებით არ უხელმძღვანელია, არამედ მხოლოდ იმ დიდი მსხვერპლით, რომლის განწირვაც ყოველი შესევის დროს მთავარიანსა და ტყით დაბურულს საქართველოში გულად ქართველ მეომრებთან საბრძოლველად უხდებოდა. დაზავების აუცილებლობა ბოლოსდაბოლოს ხომ გიორგი მეფემაც შეიგნო, მაგრამ გვიან, როდესაც უკვე ხალხიც ძალზე გაწყვეტილი იყო და სწრაფად უკიდურესად აოხრდა, ამ დროს მოყენებული ზიანი-ი იმდენად საბედისწეროა

მოჩნდა, რომ მისგან გამოკეთება საქართველომ მომდევნო ორი საუკუნის განმავლობაშიც-კი ვეღარ შესძლო. თემურ-ლენგის სიკვდილის შემდეგ მისი საბრძანებლის სწრაფმა დაშლამ-კი ცხად-ჰყო, რომ მონღოლთა ამ მტარვალობისაგან განთავისუფლება უამსაშინელმსხვერპლოდაც მოხერხდებოდა.

საქართველოსთვის მარტო ის-კი არ იყო საბედისწერო, რომ თემურ-ლენგის შემოსევამ ამოდენი ხალხის სოცოცხლე და კეთილდღეობა შეიწირა მსხვერპლად, რომ ერი სისხლით დაიწრიტა და აყვავებული ქვეყანა უდაბნოს დაემსგავსა, არამედ ამაზე უფრო მეტს საშიშროებას მისთვის ის გარემოება წარმოადგენდა, რომ საქართველოს ჩრდილოეთითაც, ქედს იქით, დიდი ცვლილება მოხდა. წინათ ქართველთა მონათესავე ჩრდილო-კავკასიელი ტომები, როგორც უკვე დავით აღმაშენებლის დროითგანვე საქართველოს ყმადნაფიცნი, სახელმწიფოებრივად ქართველობასთან იყვნენ დაკავშირებულნი და კულტურულად და სარწმუნოებრივადაც მათი ქვეყანა უცილობლად ქართული გავლენის სფეროსვე ეკუთვნოდა. ამის წყალობით საქართველოს ზურგი ჩრდილოეთითგან მაინც მაგარი ჰქონდა და სამხრეთითგან მომავალი მტრის წინააღმდეგ მოსაშველებლადაც იქ სამხედრო ძალის საკმაო მარაგსაც ყოველთვის დაუბრკოლებლივ შოულობდა. თემურ-ლენგმა იმდენი ქნა, რომ, მანამდე ჩრდილო კავკასიაში გავრცელებული საქართველოსთან დამაკავშირებელი ქრისტიანობის მაგიერ, მაჰმადიანობა ჩაათესლა. ამის შედეგად იქაურობასა და საქართველოს შორის წინანდელი კავშირი შესწყდა, მათ შორის განეკრძოება დაიწყო და, მაჰმადიანობის იქ გაძლიერებისდა გვარად საქართველოს ზურგთ უკან უკვე სარწმუნოებრივად მოწინააღმდეგე დი მტრულად განწყობილი სამყარო მოექცა. საქართველოს ამ გარემოებამ საბედისწერო პოლიტიკური პირობები შეუქმნა. შესაძლებელია, იმ დროს ზემოაღნიშნული მოვლენის მთელი საშიშროება საქართველოში ჯერ გათვალისწინებული არ-კი ჰქონდათ, მაგრამ მერმე თანდათანობით ეს სულ უფროდაუფრო საგრძნობი შეიქმნა.

4. საქართველოს მდგომარეობა თემურ-ლენგთან უთანასწორო ომის შემდეგ და გიორგი VI-ის მეფობის უკანასკნელი წლები

თემურ-ლენგის სიკვდილის ამბავი საქართველოსთვის, ისევე როგორც სხვა მსგავსსავე მდგომარეობაში მყოფი ქვეყნებისათვისაც, იმდენად სასიხარულო იყო, რომ ხალხს უმაღლეს მტრისაგან დადებული უღლისაგან განთავისუფლების იმედი უნდა კვლავ მისცემოდა. უეჭველია ყველანი მაშინვე ეცდებოდნენ, მისგან აქა-იქ დატოვებული მეციხოვნე ლაშქარი საქართველოთგან ან განედევნათ, ანდა გაეწყვიტათ. მართლაც, ვახუშტის ცნობითაც, გიორგი VII საქართველოს მტრის ნაშთებისაგან განთავისუფლებას მხნედ შესდგომია: „გ ა ნ ა ს ხ მ ი დ ა თ ა თ ა რ თ ა ს ა ზ დ ე ა რ თ ა თ ე ი ს თ ა გ ა ნ დ ა მ ო ს რ ვ ი დ ა დ ა ა ლ ი ლ ე ბ დ ა ა ლ ა ფ თ ა მ ა თ თ ა დ ი ლ ძ ა ლ თ ა“-ო.

მტრის ხანგრძლივი ყოფნისა და თარეშის დროს ყველაზე დიდი ხიფათი ყოველთვის ქვეყნის პოლიტიკურ მდგომარეობას, მეტადრე მის მთლიანობას მოელის ხოლმე: იმას გარდა, რომ სანაპირო, შესევისათვის მნიშვნელოვანი თემები, თუ ცალკეული ადგილები, ხშირად ძლევამოსილ მოწინააღმდეგესა და მის მხარეზე გადასულ მოსახლურ მეზობლებს უფარდებოდათ ხოლმე ხელში, სამეფოს თვით შინაგანი განხეთქილების შედეგადაც, ასეთ პირობებში შესაძლებელია პოლიტიკური და ეროვნული მთლიანობაც დაირღვეს. ამიტომ საქართველოს ისტორიკოსმაც უნდა გამოარკვეოს, თუ თემურ-ლენგის შემოსევის დროსა და მეტადრე მის შემდგომ რა ვითარება იყო ამ მხრივ საქართველოში.

შერეფედ დინის საისტორიო თხზულებითგან ნათლად ჩანს, რომ ისევე, როგორც თემურის პირველი შემოსევისას საქართველოს მეფედ ბაგრატ V-ის გარდა სხვა არავინა ჩანს, ასევე მომდევნო შემოსევათა აღწერილობაშიც საქართველოში მეფედ მხოლოდ გიორგია დასახელებული და სხვა არავინ არსად იხსენიება: როგორც აღმ. საქართველო ისევე ლიხთ-იმერეთიც, რომელსაც სპარსელი ისტორიკოსი წარსულითგან შერჩენილს სახელს, „აზხაზ“-ს უწოდებს, გიორგი მეფეს ეკუთვნოდა. იქ გადადიოდა იგი განსაცდელის დროს, იქითგანვე ბრუნდებოდა კვლავ, როცა-კი საჭიროდ დაინახავდა, ამერეთში. აღმ. საქართველოს ხელისუფალნიც ლიხთ-იმერეთში გადასულსა და მყოფ გიორგი მეფეს ეკითხებოდნენ და მის გადაწყვეტილებაზე იყო დამოკიდებული ამერეთ-იმერეთის დაზავების საკითხიც.

მაგრამ საქართველოს პოლიტიკური მთლიანობის დაშლა ყველაზე უფრო ადვილად, რა თქმა უნდა, მაშინ იყო მოსალოდნელი, როდესაც გიორგი მეფესა და კოსტანტინეს შორის პოლიტიკურ ნიადაგზე განხეთქილებამ იჩინა თავი და კოსტანტინე თემურ-ლენგს წარუდგა, მისი ძმა მეფე გიორგი-კი ლიხთ-იმერეთში იყო გადასული. ამისდა მიუხედავად შერეფედ დინის არსად ერთი სიტყვაც-კი ნათქვამი არა აქვს, რომ კოსტანტინეს საქართველოს რომელსამე ნაწილში თავის ძმის წინააღმდეგ პოლიტიკური ხელისუფლების დაპატრონება, მით უმეტეს გამეფება ეცადოს. ასეთი რამე რომ მომხდარიყო-კი, ამის აღნიშვნა სპარსელ ისტორიკოსს, შეეველია, არ დაავიწყდებოდა. დასასრულ, თემურ-ლენგიც ხომ საქართველოსთან ზავის დადებას მხოლოდ გიორგი მეფესთან თხოულობდა. ამრიგად, მე-15 ს. დამდეგსაც იმიერ-ამიერ საქართველოს სამეფოს მხოლოდ ერთადერთი საკეთმპყრობელი ჰყავდა.

ამავე დროს მცირე აზიასა და საქართველოში ნამყოფი გერმანელი მეომარი ჰანს შილტბერგერ-იც ამ ქვეყნებში ერთადერთ სამეფოდ (Chrnigreich) საქართველოს (Gursy) ასახელებს. თუმცა ის აფხაზეთსა და სამეგრელოსაც იხსენიებს, მაგრამ მათ მხოლოდ ქვეყანას (Land) უწოდებს, ე. ი. თემად სთვლის და მათ პოლიტიკურ დამოუკიდებლობაზე არაფერი აქვს ნათქვამი. ცხადია, რომ დას. საქართველო („აფხაზეთი“ და „სამეგრელო“) პოლიტიკურად წინანდებურად ამერეთთანვე ყოფილა დაკავშირებული.

თემურ-ლენგის ურდოების საქართველოს სამეფოში ხანგრძლივმა თარეშმა თვით მონღოლთა საბრძანებლის პოლიტიკური ასპარეზითგან სრულიადი დაშლის შემდგომაც, ჩვენ ქვეყანას მძიმე მემკიდრეობა დაუტოვა. ყოფილი აღ-

ბანეთის გათურქების პროცესი, მართალია, უკვე დიდი ხანია დაწყებული იყო, ჯერ დარუბანდის გზით ხაზართა შემოსევა-ჩათესლების გამო, შემდეგ კიდევ სამხრეთითგან არაბებისა და მერმე სელჩუკიან თურქთა ტალღა-ტალღაზე მოწოლილი წამლეკავი ელების იქაურ საძოვრებზე დამკვიდრების წყალობით. მაგრამ რაკი თვით სელჩუკიანთა მალალი ფენა, ძლიერი სპარსული კულტურის გავლენით, სახელმწიფო და სამწერლობო ენად სპარსულს ხმარობდა, ძალით გამაჰმადიანებული ალბანელებისა და თურქთა შემონარჩევი მოსახლეობისაგან შემდგარს შირვანისა და შაქის პოლიტიკურს სამფლობელოებში, შირვანშაჰებისა და არრანის საბრძანებლებში, როგორც ადგილობრივი მკვიდრი ტომების დედაენა, ალბანური სახელმწიფო დაწესებულებებსა და საზოგადოებრივს ისე არეზზე უკვე მე-10 ს-ითგან აღარ ისმოდა, ასევე თურქულიც ამავე ხანაში სპარსულისაგან მთლიანად დაჩაგრული და განდევნილი იყო. მონღოლთა ბატონობამ პირველ ხანებში სპარსული პოლიტიკური გავლენა მოსპო, მაგრამ ერანის ილ-ხანების ურდოს მონღოლ ყაანებს შორის მაჰმადიანობის გავრცელების შემდეგ, სპარსულის გავლენამ წინანდებურად ფართო გზა გაიკაფა.

იმისდა მიუხედავად, რომ თვით თემურ-ლენგისა და მისი ლაშქრის ძირითადი ნაწილის დედაენა მონღოლური იყო, მის ბატონობის ხანაში მაინც სპარსული, ვითარცა კულტურის ენა, ყველა სხვას სპარბობდა. მაგრამ, რაკი სამშობლოს გარეშე მყოფ მონღოლთა გათურქების უკვე მე-13 ს. დამლევს დაწყებული პროცესი მეტად სწრაფად მიმდინარეობდა, მაჰმადიან მონღოლ თემურ-ლენგის ბატონობას მონღოლური ენის გავრცელება-გავლენისათვის არა შეუძენია რა, თურქული ელემენტი-კი სტიქიურად გაძლიერდა. იგი საქართველოს მეზობლად აღმოსავლეთით მდებარე, მე-12 ს. მის ყმადნაფიცი შაქისა და შირვანშაჰების სამფლობელოებში ძალზე საგრძნობი გახდა. ადგილობრივი მოსახლეობის თურქულ-სპარსულ-მაჰმადიანური წამლეკავი გავლენა აღმოსავლეთითგან დასავლეთისაკენ თანდათან ვრცელდებოდა და თავის სფეროდ სულ ახალ-ახალ ადგილებს ხდიდა.

ეროვნული გადაგვარების ასეთივე პროცესი, მძლავრი ნიალვარის მსგავსად, საქართველოს სამხრეთით მდებარე წინანდელი სომხეთის სამეფოებშიც მიმდინარეობდა, მაგრამ ქართულმა სახელმწიფოებრივობამ სომხეთის ასეთი ძალდატანებითი ეროვნულ-სარწმუნოებრივი შეცვლის პროცესი შეაჩერა და სომხობას თავის სამშობლოში მშვიდობიანად თავის მოყრისა და გაძლიერების საშუალება მისცა. თემურ-ლენგის ხანამ მდგომარეობა აქაც მეტად გააუარესა და, საქართველოს პოლიტიკურ დასუსტებასთან ერთად, სომხური თემებიც თანდათან თურქული მოდემის-მმართველთ ჩაუვარდათ ხელში: ვინც გამაჰმადიანება-გათურქებას ვერ ურიგდებოდა, მისი მდგომარეობა თანდათან საშინელი ხდებოდა და ასეთი მკვიდრი სომხური მოსახლეობის დაწოკება-აოხრებისა და აყრა-გადასახლების შეჩერება უკვე აღარავითარ ძალას აღარ შეეძლო.

ზემოსხენებული თვალსაზრისით აღსანიშნავია, რომ წინანდელი ალბანეთის, შემდეგ-კი საქართველოს აღმოსავლეთის ერთი თემთაგანი, გაჩიან-ხაჩენი, რომლის გამგეობად საქართველოს მეფისაგან დანიშნული ხაჩინელები იყვნენ,

მოსახლეობა-კი შერეული ალბანურ-ქართულ-სომხური იყო, საქართველოს ხელითგან სწორედ თემურ-ლენგის ხანაში გამოეცალა. სომეხთა მონაზონის მათგან განძასარელის 1417 წ. ანდერძითგან ირკვევა, რომ სუმბატ ბირთველი, რომელიც ხაჩენის მერმინდელ მმართველთა შთამომავალი იყო, იძულებულიყოფილა საქართველოში გაქცეულიყო და იქ ისე გარდაიცვალა, რომ თავის სიცოცხლეში საკუთარ საგვარეულოს სამფლობელოში დაბრუნება ვეღარ ელირსა. მართალია, მე-15 ს. დამდეგს მისი ორი შვილი საშობლო თემში დაბრუნდნენ, მაგრამ უკვე მხოლოდ როგორც კერძო პირები: მათ იქ აღარავითარი თანამდებობა აღარ ჰქონდათ და ეს ქვეყანაც ამ დროს უკვე მაჰმადიან მმართველთა ხელში იყო. ზაზა და ჯალალ ხაჩინელების შვილებიცა და ძმებიც ამავე მაჰმადიანი ხელისუფლების ქვეშ იმყოფებოდნენ.

ამრიგად, საქართველოს აღმოსავლეთის სახელმწიფო საზღვრის სანაპირო: თემად არამცთუ უკვე შამქორი აღარ იყო, არამედ მას ხაჩენიც წაუვიდა ხელითგან. სამეფოს ფართობის შემცირებასთან ერთად, ეს გარემოება, რა თქმა უნდა, ქვეყნის თავდაცვასაც წინანდელზე უფრო აძნელებდა. ამავე დროს-კი გარეშე მტრის შემოსევის საშიშროება კვლავ საგრძნობი გახდა.

თემურის მეგვიდრეთა შორის ატეხილ ურთიერთსშორისი ბრძოლა შავბატკნიანთა (ყარა ყოილუ) ტომების მეთაურებმა ყარა-იუსუფმა და აჰმედ იბნ ოვეის ჯელაირმა თავიანთი პოლიტიკური მიზნების განსახორციელებლად გამოიყენეს. მაგრამ ამ ორ მეთაურს შორისაც, პოლიტიკური ინტერესების წინააღმდეგობის გამო, სასტიკი ბრძოლა გაჩაღდა. დიარბეჟირსა და სომხეთის დასავლეთ-სამხრეთის თემებში ყარა-იუსუფი გაძლიერდა და იქაურობა თემურ-ლენგის შთამომავლობისაგან გასწმინდა. აჰმედ იბნ ოვეის ჯელაირმა-კი 1406 წ. ბაღდადი ჩაიგდო ხელში და იქითგან დაძრულმა ერანის ადერბეჯანის დედაქალაქის ალბატ-კი მოახერხა. მაგრამ ხანგრძლივ მისი შენარჩუნება აჰმედმა მაინც ვერ შესძლო, რათგან რამდენიმე თვის შემდეგ თემურ-ლენგის შვილიშვილისა და მირანშაჰის ძის აბუ-ბეჟრ მირზას მიერ განდევნილ იქმნა და იძულებული იყო თავიოიზითგან ისევ ბაღდადში დაეხია. ბედმა არც თემურ-ლენგის მეგვიდრეებს გაუღიმა: მათ წინააღმდეგ ეხლა უკვე შავბატკნიანთა ტომების მეთაურმა ყარა-იუსუფმა გამოილაშქრა და მდ. არეზის პირას მოეხდარს სასტიკს ბრძოლაში იმას გარდა, რომ მირანშაჰი მოკლულ იქმნა, მისი შვილი აბუ-ბეჟრ მირზაც მთლად დამარცხდა ისე, რომ ერანის ადერბეჯანი უკვე ყარა-იუსუფმა ჩაიგდო ხელში.

ზემოაღნიშნული გარემოება მარტო ერანისათვის არ იყო საყურადღებო, არამედ საქართველოსა და მის მეზობლებისათვისაც. შავბატკნიანთა თურქმანების გაძლიერება და ასე ახლო გაბატონება მათთვის არაფერს არც ხელსაყრელსა და არც სასიამოვნოს არ წარმოადგენდა, რათგან ყარა-იუსუფის დამპყრობელობითი ზრახვა, რასაკვირველია, მარტო მიღწეული გამარჯვებით არ შემოიფარგლებოდა. ამიტომ შემთხვევითი არ უნდა იყოს, რომ სწორედ 1407 წელს, ვახუშტის მიერ დაცული მატიანისებური ცნობით, „დიდი ომი იყო“, რომელშიც „მეფე გიორგი მოკლეს თურქთა“ და ამასთანავე თვით საქართველოს „სრულიად ლაშქარნი მოსწყვიდნეს“.

სამწუხაროდ, ამ ბრძოლის ატეხის არც მიზეზისა და არც გარემოებათა შესახებ, ჯერ-ჯერობით არავითარი ცნობები არ მოგვეპოვება, მაგრამ ქრონოლოგიურ და გეოგრაფიულ მოსაზრებათა გამო, საფიქრებელია, რომ ზემოდასახელებული საბედისწერო ბრძოლა შაებატკნიანთა ტომების მეთაურთან უნდა იყოს დაკავშირებული.

კოსტანტინე მეფე

ბრძოლაში მოკლული გიორგი მეფის მაგიერ, საქართველოში „ძმა მისი კოსტანტინე მეფედ დაჯდა“, რომელსაც თანამეცხედრედ ქუცნა და რუსა ამირეჯიბის ასული ნათია ჰყავდა.

როგორც თემურ-ლენგის საქართველოში შემოსევათ მომსწრე და ძმის თანაგამზრახი, იგი, როგორც ვიცით, გიორგი მეფის მიერ დესპანადატ-კი იყო წარგზავნილი თემურ-ლენგთან დასახვედლად. მაგრამ შემდეგში მისა და მის ძმას, მეფე გიორგის, შორის, როგორც ეტყობა საგარეო პოლიტიკის გამო, იმდენად ძლიერი განხეთქილება ჩამოვარდნილა, რომ თემურ-ლენგის მომდევნო შემოსევის დროს კოსტანტინე, ივანე ათაბაგთან ერთად, თემურ-ლენგთან მივიდა საჩუქრებითურთ. რასაკვირველია, ამით მათ თემურისადმი თავიანთი მორჩილება, გიორგი მეფისა-კი ურჩობა გამოამჟღავნეს. საფიქრებელია, რომ ძმათა შორის უთანხმოებაც სწორედ ამის გამო უნდა ყოფილიყო ამტყდარი. კოსტანტინეს მაინც თავისი თავი საქართველოს მეფის წინააღმდეგ მტრის ხელში გამოსაყენებელ იარაღად არ უქცევია: შერეფედ დინსატ-კი არსად არა აქვს აღნიშნული, რომ მას რაიმე ამის შესავსი, ან ეკისროს, ანდა დავალებული ჰქონოდეს. თემურის ისტორიკოსს ამის შემდგომ მისი ხსენება აღარსად არც-კი მოეპოვება და ეს გარემოება იმის მომასწავებელი მაინც უნდა იყოს, რომ მას შემდგომ კოსტანტინე ალარაფერში გარეულა.

ცნობების უქონლობის გამო, ჯერ არაფერი ვიცით, თუ რა დამოკიდებულება ჰქონდათ ძმებს თემურ-ლენგის საქართველოთგან წასვლის შემდგომ. კოსტანტინეს, საქართველოში გაშეფების უმალ, რასაკვირველია, იგივე საზრუნავი უნდა ჰქონოდა, რაც მის განსვენებულ ძმას, გიორგი მეფეს: აოხრებული საქართველოს აღდგენა და მტრის ნაშთების ქვეყნიდან განდევნა. ორივე ეს ამოცანა ისეთი ადვილი საქმე არ იყო: პირველისათვის შინაური მყუდროება და მშვიდობიანი ყოფაცხოვრების შესაძლებლობა იყო საჭირო. მეორისათვის კიდევ ხელშემწყობი საერთაშორისო მდგომარეობა შეადგენდა აუცილებელ პირობას.

მაშინდელს საქართველოში შინაური მყუდროების შესახებ საუბარი ჯერ-ჯერობით მაინც ძნელია, საჭირო ცნობების უქონლობის გამო. ვიცით მხოლოდ, რომ კოსტანტინე მეფეს თავის საკუთარ ოჯახშიც-კი ამ მხრით ბევრი რამ ჰქონდა სანატრელი. უკვე 1407 წ. მისა და მის შვილს ალექსანდრეს შორის უთანხმოება ჩამოვარდნილა. ატეხილი უსიამოვნება იმდენად გამწვავებულა, რომ მისი ვაჟი ალექსანდრე მშობლების კრასატ-კი გასცლია. იგი აიყარა და „ათაბაგსა ივანეს თანა წავიდა“, იმ პირთან, რომელთანაც, როგორც

ვიციტ. თემურ-ლენგის შემოსევის დროს, მის მამას, კოსტანტინეს, კარგი დამოკიდებულება ჰქონდა. ცხადია, რომ 1407 წ-ისათვის კოსტანტინე მეფეს ივანე ათაბაგთანაც ურთიერთობა უკვე გაუარესებული უნდა ჰქონოდა: უამისოდ ძნელი დასაჯერებელია, რომ ივანე ათაბაგს შვილზე გამწყრალი კოსტანტინეს ხათრითა და მორიდებით, მისი ძე ალექსანდრე თავისთან შეეფარებინა. საფიქრებელია, რომ არც თითონ ალექსანდრე მივიდოდა მესხეთის მთავართან შესახიზნავად, ამ შემთხვევაში ივანე ათაბაგი რომ თავის თანამგრძნობადა და მისი მამის მოწინააღმდეგედ არ ჰყოლოდა მიჩნეული.

მამა-შვილს შორის ჩამოვარდნილი უთანხმოება რომ ფრიალ სერიოზული ყოფილა იქითგანაც ჩანს, რომ ისინი კარგა ხანს ყოფილან მწყრალად და მას შემდეგ, რაც ალექსანდრე თავის მამას, კოსტანტინე მეფეს, გაეცალა, ის შინ უკვე აღარ დაბრუნებულა. ზევდგინიძის მოწმობით, ალექსანდრემ მესხეთში „ხუთსა წელიწადსა დარიბობასა“ დაჰყო. განხეთქილების სიღრმეს ის გარემოებაც ამჟღავნებს, რომ მამის ომში გამგზავრების წინააღ-კი, შვილი მამის სანახავად არ დაბრუნებულა და მამას შვილი არ უნახავს. ცხადია, რომ სამეფო ოჯახში ჩამოვარდნილი ასეთი უთანხმოება იმ მდგომარეობაში, რომელშიც მაშინ საქართველო იმყოფებოდა, მისი პოლიტიკური სიმტკიცისათვის კარგს არაფერს წარმოადგენდა.

ამავე დროს, საქართველოს მეზობლად, მეტადრე სამხრეთით, საგარეო მდგომარეობა მეტად გაართულებული იყო: ბრძოლა, რომელსაც შავბატკანიანთა ტომების მეთაური და ჯელაირი აწარმოებდნენ ერთი-ერთმანეთის წინააღმდეგ. ერანსა და მცირე აზიაში თემურის ყოფილი სამფლობელოების ხელში ჩასაგდებად, ჯერ დამთავრებული არ იყო და არც იცოდა ვინმემ, როგორ წავიდოდა საქმე. უკვე ეს გარემოება საქართველოს სიფრთხილესა და წინასწარ საშუადისზე მზრუნველობას უქარანახებდა.

მართლაც, ყარა-იუსუფსა და ჯელაირს შორის მტრობამ მალე ისევე იფეთქა და საქართველოც კვლავ განსაცდელში ჩავარდა. აჰმედ იბნ ოგეის ჯელაირს შავბატკანიანთა მეთაურის ყარა-იუსუფის ესოდენი გაძლიერება, რომელიც მან 1406 წ. მოიპოვა, რასაკვირველია, არაფრად ეკაშნიკებოდა და, როდესაც 1410 წ. ყარა-იუსუფს თეთრბატკანიანთა (ალჟონღუ) ტომების მეთაურთან ერზინგანის გამო ბრძოლა ჰქონდა, აჰმედ ჯელაირმა ამით ისარგებლა: ერანის აღდგენაში შეიჭრა და თავერიზისაკენ გაეშურა. მაგრამ, ვიდრე აჰმედი თავერიზამდე მიღწევდა, ყარა-იუსუფმა მოუსწრო და მოქიშვე მოწინააღმდეგეთა შორის გააფთვრებული ბრძოლა ატყდა. აჰმედმა სცადა ყოველნაირად თავისი გაეტანა, მაგრამ, დიდი პირადი გულადობისდა მიუხედავად, მაინც დამარცხდა. მას ლტოლვის დროსაც-კი უღალატეს და მოწინააღმდეგეს ტყვედ ჩაუგდეს. ამით ყარა-იუსუფმა, რასაკვირველია, უმალ ისარგებლა და მის ხელთ მყოფი აჰმედ იბნ ოგეისიცა და მისი შვილებიც დაახოცინა. იმრიგად, შავბატკანიანთა თურქმანების მეთაურს ძლიერი მოწინააღმდეგე უკვე აღარა ჰყავდა.

გამარჯვებამ ყარა-იუსუფს, რა თქმა უნდა, მაღა უფრო გაუხსნა, მისთვის ერანის აღდგენიდანაც საკმარისი აღარ იყო. მას უკვე შირვანისა და აღმ-

კავკასიის ხელში ჩაგდება მოუნდა. მაგრამ შირვანის მფლობელს არავითარი სურვილი არ ჰქონდა შეებატნიანთა მეთაურის მონა-მორჩილად ქვეუღიყო. გასაქირში მყოფმა შირვანის ამირამ საქართველოს მეფეს სთხოვა დახმარება და მანაც, ძველი წესის მიხედვით, დახმარება გაუწია. მაინც ყარა-იუსუფი თავისას არ იშლიდა და შირვანზე იერიში იერიშზე მიჰქონდა. მისი ორი იერი-ში მოგერიებულ იქმნა. მესამედ-კი, თუ სპარსელ ისტორიკოსს მიჰქონდეს დაუჯერებთ, ბრძოლა ვითომ თვით შირვან-შაჰისა და საქართველოს პოლი-ტიკის მესვეურთა თაოსნობით დაწყებულ იყოს.

ამ შემთხვევაში რომ შემტევი ვითომც საქართველოს მეფე და მისი მოკავშირეები იყვნენ, ეს თითქმის ქართული წყაროთი, ზევდგინიძისაგან დარბაზისათვის მირთმეული აჯა-მოხსენებითაც, მტკიცდება. იქ, სახელდობრ, აღნიშნულია: „კონსტანტინე მეფემან ჩალაღანს გაილაშქრა და იქი მოკლეს“-ო. მაგრამ საქმარისია იმ ადგილის მდებარეობის გარემოება გავითვალისწინოთ, სადაც შეერთებულს მხედრობასა და ყარა-იუსუფის ლაშ-ქარს შორის ბრძოლა მოხდა, რომ საქმის ნამდვილი ვითარება სულ სხვანაირად წარმოგვიდგეს.

ჩალაღანი ველსაც ჰქვია და მდინარესაც. უკანასკნელს ჩალაღან-ჩაი ეწოდება. ჩალაღანის გელი საქართველოში იყო და ელდარის ველის სამხრეთ-აღმოსავლეთისაკენ გადაჰქონულსა და მტკვარსა და ყანუხის მდინარეებს შორის მოქცეულს ფართობს ეწოდება. ამ ადგილს ეხლაც ასეთივე სახელი შერჩა. მისი უკიდურესი აღმოსავლეთის საზღვარი განჯის სანახებამდის აღწევ-და, მდ. ჩალაღან-ჩაი-კი ნუხის სანახებში იყო და არის ეხლაც.

სამწუხაროდ, ქართულ წყაროებში აღნიშნული არ არის, ჩალაღანი, სადაც ბრძოლა მომხდარა, ველი იყო, თუ მდინარის სანაპირო ადგილი იგულისხმება. ის გარემოება, რომ კონსტანტინე მეფე შედარებით მცირერიცხოვანი ჯარი-თურთ იყო საბრძოლველად გამოსული, გვაფიქრებინებს, რომ ჩალაღანი ამ შემთხვევაში ნუხის სანახების მდინარის სანაპიროდ არის უფრო მისაჩნევი და ბრძოლაც იქ უნდა იყოს მომხდარი. მაგრამ, რომელი ამ ორ ჩალაღანთაგანიც არ უნდა იგულისხმებოდეს, მაინც ცხადია, რომ ნამდვილად სწორედ მტერი, ყარა-იუსუფი, ყოფილა თავის ლაშქრითურთ შემოქრილი საქართველოში, ანდა შაჰ-შირვანში, საქართველო და მისი მოკავშირენი, შაჰისა და შირვანის მფლო-ბელნი-კი თავიანთ მიწაწყალს იცავდნენ და მხოლოდ შემოსეული მტრის უკუ-საქცევად ამხედრებულან.

მოკავშირეთა შემადგენლობის ვინაობასა და ქართველ მეზობლთა რიცხვ-ზე რამდენიმე უფრო ვრცელი ცნობა სპარსელ ისტორიკოსს მოეპოვება. მისი სიტყვით, 1411 წ. შირვანის ვალიმ შეიბ იბრაჰიმმა, შაჰის მფლობელმა სილი ალიმ შვილებითურთ და საქართველოს მეფემ კონსტანტინემ თავიანთი შეერთებული მხედრობითურთ ყარა-იუსუფის წინააღმდეგ გაილაშქრეს. ეს ცნობა მთლად სწორი იქნება, თუ დავუმატებთ: „შემოსეული“ ყარა-იუსუფის წინააღმდეგ. კონსტანტინე მეფეს 2000 ცხენოსანი ჯარისკაცი ჰყავდა თან. მხნე ყარა-იუსუფს, რასაკვირველია, ომისათვის თავი არ აურიდებია და იმავე წლის ზამთარშივე იგი მოკავშირეებს შეებრძოლა. თუმცა მიჰქონდეს ბრძო-

ლის ველის ადგილმდებარეობა მოხსენებული არა აქვს, მაინც სასტიკი ბრძოლა, როგორც ქართული წყაროებითგან უკვე ვიცით, ჩალალანს მოხდა. იმისდა მიუხედავად, რომ საქართველოს მეფემა და მხედრობამ, აზნაურმა სარდლებმა, სპარსელი ისტორიკოსის სიტყვით, გულადობით ისახელეს თავი, გამარჯვება მაინც შავბატანიანთა მეთაურს ყარა-იუსუფს ხედა, მოკავშირენი-კი დამარცხდნენ. ეს ბრძოლა იმდენად სისხლისმღვრელი იყო, რომ თვით მეფე კოსტანტინე-კი შეეწირა მას მსხვერპლად.

ქართულ წყაროში ეს გარემოება მოკლედ არის აღბეჭდილი: „ქრონიკონსა პ[ი]თ (99=1411 წ.) მეფე კონსტანტინე მოკლეს ჩალალანს“-ო. სპარსელი ისტორიკოსის შირაზის ცნობაში და მათეოს განძასარელის 1417 წ. დაწერილი წიგნის ანდერძში ეს ამბავი ცოტა უფრო დაწვრილებით არის მოთხრობილი: შირვანის მმართველი შეიხ იბრაჰიმი და კოსტანტინე მეფე თავის თანამებრძოლ აზნაურებითურთ ყარა-იუსუფს ტყვედ ჩაუგდია ხელში. ტყვეობაშიც ქართველთა ამაყმა ქცევამ თურმე ამ დამარცხებულთა ბედი გადასწყვიტა: შირვანის ვალი შეიხ იბრაჰიმი, მეფე კოსტანტინე და ქართველი მებრძოლი ტყვე აზნაურები დახოცეს. საქართველოს მეფე, თურმე, პირადად ყარა-იუსუფმა და ამირ ფირ-ბუღალმა მოკლეს.

გამარჯვებულმა ყარა-იუსუფმა, რასაკვირველია, ჯაგრი შექსა და შირვან-ზეც ამოიყარა. ამ თურქმან ჯუღოების რბევასა და ცარცვა-გლეჯას ვერც გაჩიანის, ანუ ხაჩენის თემი გადაურჩა, სადაც, მათეოს განძასარელის ცნობით, ამ ბრძოლის შემდეგაც კარგა ხანს, 1417 წლამდე-კი დროგამოშვებით, თავიანთ ერთმორწმუნეთა დაუზოგავადაც-კი, ხალხს აწიოებდნენ და ჰყუღებდნენ.

ს ა ძ ი ე ბ ლ ე ბ ი

I. გეოგრაფიული და ტოპოგრაფიული სახელების საძიებელი

ა

- აბხაზეთი—იხ. აფხაზეთი.
 აბელისი ეკლესია—53, 69.
 ადარბადაგანი—4, იხ. აგრ. აღერბეჯანი.
 აღერბეჯანი—9, 10, 11, 15, 17, 195, 196.
 ავაგ მხარგრძელის საგამგეო—44.
 ავლანისტანი—182.
 აზია—157, 219, 221, 222.
 აზნაურნი ქართლელნი, ყოველნი აზნაურნი ქართლელნი—169.
 აზოვი. კ.—190.
 ათორმეტნი უდაბნონი გარეჯისანი—103.
 ათორმეტნი უდაბნონი კლარჯეთისანი—139, 140.
 ალაბი—201.
 ალაზანი, მდ.—87.
 ალაზნის სანაპიროები—87.
 ალამუტი, მოჭლიდების დედაციხე—59.
 ალატალი—76, 97, 211.
 ალატალის ტყიანეთის გზა—192.
 ალბანელები—227.
 ალბანური სახელმწიფო—227.
 ალბანურ-ქართულ-სომხური მოსახლეობა—228.
 ალექსანდრია, კ.—175.
 ალინჯა, ალინჯაკი, ალენჯაკი, ციხე-ქალაქი—195, 196, 199, 201, 210, 211, 224.
 ალინჯის მცხოვრებნი—210.
 ალტაის მთები—25.
 ამასია (ჰემსი), კ.—105, 146.
 ამერეთი—78, 226, იხ. აგრ. ლიხთ-ამერეთი.
 ამერეთ-იმერეთი—226, იხ. აგრ. ამერეთი და იმერეთი.
 ამიერ-კავკასია—185.
 ამიერი საქართველო—121, იხ. აგრ. საქართველო.
 ანელები—20.
 ანისი, ქ.—7, 8, 13, 20, 21, 67, 97, 155, 179, 185.
 ანისის ციხე-ქალაქი—20.
 არაბები—42, 227.
 არაბეთი—41.
 არაბეთის გზა—209.
 არაბთა სახელმწიფო—42, 58.
 არაგვის საერისთაო—160, 169.
 არაგვისხეველნი—169.
 არაგვის ხეობა—194, 201, 208, 209, 210, 224.
 არაგვის ხეობის გზები—132, 133.
 არაგვის ხეობის ვიწროები—134.
 არაგვის ხეობის მთიანეთი—164, 193.
 არაგვის ხეობის მთიელები—208, 209.
 არაგვის ხეობის მთიელთა თემები—171.
 არაგვის ხეობის მოსახლეობა—134.
 არაგვის ხეობის სავი თემი—169.
 არანი—იხ. რანი.
 არანის ყარაბაღი—იხ. რანის ყარაბაღი.
 არარატის მთა—127.
 არგვეთის თემები—124.
 არდაველის გზა—196.
 არეზი, მდ.—184, 196, 228.
 არზრუმი—9.
 არტანი—90, 140.
 არტან-შავეშთ-აჭარის გზა—90, იხ. აგრ. არტანი, შავეშთი, აჭარა.
 არტანუჯი—139, 140.
 ასპარაბეთი—116.
 ასურეთი—105, 178.
 ასურელი, ასურელები—41, 53.
 ატენის ხეობა—92.
 აფხაზეთი, აზხაზეთი—53, 214, 226.
 აფხაზი, აფხაზები—179, 187.

ალბუღას სამფლობელო—185, იხ. აგრ. სამ-
ცხე.

ალდამი—196.

ალმოსავლეთი ევროპა—219, 221, 222, იხ. აგრ.
ევროპა.

ალმოსავლეთი კავკასია—189, 231, იხ. აგრ.
კავკასია.

ალმოსავლეთ-სამხრეთი სანაპირო (საქ.)—93.

ალმოსავლეთის სანაპირო (საქ.)—18.

ალმოსავლეთი საქართველო—16, 18, 21, 22,
23, 45, 46, 49, 56, 69, 70, 71, 72, 73, 75, 77,
78, 79, 82, 83, 84, 86, 87, 91, 92, 93,
97, 98, 100, 104, 105, 106, 107, 109, 110,
111, 112, 114, 115, 116, 118, 120, 121,
124, 127, 128, 132, 133, 134, 135, 136,
137, 138, 146, 147, 155, 161, 162, 193, 207,
208, 215, 226.

ალმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთი—164.

ალმოსავლეთ საქართველოს მოსახლეობა—
107.

ალმოსავლეთის ქვეყნები—176.

ალსუ—იხ. თეთრი წყალი.

ალყოინლუ—იხ. თეთრბატქინიანთ ტომები.

აწყურის, აწყურის საყდარი—108, 109.

აქარა—19, 90, 139, 140, 179.

აზალდაბა—72.

აზალკალაქის თავნი—71.

აზალციხე—192.

ბ

ბაგაენი—5.

ბაზალეთი—138.

ბათომი—179.

ბაიკალის ტბა—25.

ბალზი—112.

ბარდავი, ქ.—17, 187, 199.

ბასიანი—141.

ბასიანის მთები—15.

ბალდადი—58, 59, 190, 211, 228.

ბალდადის სახალიფო—59.

ბელაქანი—100.

ბეზშის ციხე—204, 205.

ბერძენი—105.

ბიზანტია—93, 94, 96, 175, 176, 177.

ბიზანტიელები—144.

ბიზანტიის სახელმწიფო საზღვარი—95.

ბიჯნისი—70, 179.

ბოლნისი—15.

გ

განძა, ქ.—1, 2, 11, 17.

განძელები—2, 17.

განძის ზღუდე—2.

განძის სანახები—11, იხ. აგრ. განძა.

განჯის სანახები—231.

გარდაბანი, ქ.—18.

გარდაბანელები—18.

გარეჯის ათორმეტნი უდაბნონი—103.

გარნისი—10, 11.

გარნისის დაბლობები—11.

გარნისის მიდამოები—11.

გარნისის ციხე—180, 184, 185.

გაჩიან-ხაჩენი—227, 232, იხ. ხაჩენი.

გაჩიანის ანუ ხაჩენის თემი—232.

გეჯუთი—179.

გელათი—124, 179.

გეველეთი—138.

გილანი—105, 147.

გილანელები—105, 147, 148, 149.

გინი—34.

გინის ხალზი—34.

გონია—179.

გორი—126, 168, 169.

გორის შინდარა—72.

გორის ციხე—126.

გუდარეხის სამრეკლო—97.

გურგანი (ქვეყ.)—182.

გურიკა—45.

დ

დამასკო, ქ.—146.

დამასკოელნი—146.

დარიალანის გადმოსავალი—193.

დარიალანის გზა—182, 184.

დარიალანის კარი—132, 171, 223.

დარიელი (დარიელამდისინი)—209.

დარუბანდელნი—112.

დარუბანდი—7, 75, 76, 87, 97, 113, 122.

დარუბანდის გზა—4, 182, 184, 193, 194, 227.

დარუბანდის ციხე-ქალაქი—112.

დასავლეთი ევროპა—იხ. ევროპა.

დასავლეთი საქართველო—11, 22, 23, 24, 45.

53, 73, 74, 78, 83, 88, 90, 91, 92, 94,

105, 121, 124, 125, 200, 201, 204, 212.

214, 215, 216, 217, 219, 226.

დასავლეთ საქართველოს თემები—45.

დასაგლეთვის ქვეყნები—176.
დალისტანი—4, 193.
დალისტანის ლეგების ტომები—184, იხ. აგრ.
ლეგების ტომები.
დელი, ქ. ინდოეთში—195.
დვალეთი—180, 209, 210.
დვალნი—163, 187, 206, 209, 210.
დვინი, ქ.—10, 11.
დიარბექირი—228.
დიარბექირის თემები—228.
დიდი ყანის ურდო—47, 48, 53, 123, იხ. აგრ.
ყანის ურდო.
დმანისი, ქ.—18, 19, 53, 68, 100, 128, 146.
დმანისის მიმდგომი სანახები—100.
დმანისის საყდარი—68.
დმანისის ციხე-ქალაქი—101.
ღურბაზაკი, ქ.—105.

ე

ებრაელები—174.
ეგვიპტე—59, 70, 89, 105, 173, 175, 178, 190.
ეგვიპტის სასულტნო—105.
ეგვიპტის სულტნის სამფლობელო—88.
ეგრისი—45.
ეგროზა—3, 22, 23, 25, 26, 31, 39, 50, 157.
172, 219, 221, 222.
ელდარის ველი—231.
ელეები—227.
ენისეი, მდ.—25.
ერანი—3, 4, 9, 10, 16, 17, 32, 41, 42, 53,
54, 57, 58, 59, 70, 75, 76, 77, 85, 86, 89,
90, 91, 92, 101, 103, 104, 107, 111,
112, 113, 114, 120, 121, 122, 124, 126,
127, 128, 130, 132, 135, 136, 137, 138,
140, 146, 147, 148, 149, 150, 152, 154,
155, 156, 157, 166, 167, 168, 179, 182,
183, 184, 189, 190, 194, 227, 228, 230.
ერანის ადერბუჯანი—132, 179, 180, 182, 183,
184, 228, 230.
ერანის ადერბუჯანიდან კავკასიონის - მთებამ-
დე—132.
ერანის მონღოლები—57, 85, 132, 146, 150,
168, 170.
ერანის მონღოლთა საყანო—111, 127, 130,
147, 154, 156, 159, 167, 172, 182.
ერანის მონღოლთა ურდო—129, 131, 137.
ერანის ქვეყნები—173.
ერაყი—13, 70, 72, 201.
ერაყის დუმანი—72.

ერზინგანი—230.
ერზინცი—58.
ერი კართლისა—იხ. კართლისა ერი.
ერწო—133.

ვ

ვალაშკერტი—97.
ვანდალები—42.
ვანი—97.
ვაშლოვანი—139, 141, 142.
ვაშლოვანის მთა—143.
ვახანის მონასტერი—191.
ველი (ციხე)—18.
ველისციხე—6.

ზ

ზაბული—3.
ზედაზენი—209.

თ

თავრევი, თავრიზი—11, 76, 179, 182, 183,
184, 190, 196, 211, 230.
თათარი, თათრები—20, 56, 58, 69, 102,
106, 108, 134, 135, 137, 142, 147, 148, 225-
თათარნი ყოველნი—137.
თეთრბატკნიანთა (ალყონილუ) ტომები—230-
თეთრი ურდო—იხ. ოკროს ურდო.
თეთრი წყალი ანუ ალსუ, მონღ. ჩალან
უსუნი—77, 87, 122, 198.
თელავი—100.
თერგი, მდ.—194.
თერგის აქეთი—76.
თეძის ხეობა—202.
თიანეთის ჩრდილო ნაწილი—134.
თმოგველნი—134, 137.
თორელნი—134, 137.
თორთუმის ციხე—211, 212.
თოხთამიშელები—182.
თრიალეთი—92, 132.
თურქები—25, 126, 141, 143, 145, 154, 176,
227, 228.
თურქეთი—201.
თურქთა ნათესავნი—142.
თურქთა ტომები—143.
თურქმანები—იხ. თურქები.

ი

იერუსალიმი, იერუსალემი—146, 174, 176.
ივანე ჯაყელის საგამგეო—208.

ილხანების ყაანის ურდო—75, 97.
იმერ-ამერი, იმიერ-ამიერი საქართველო—
122, 226.
იმერეთი—78, 226, იხ. აგრ. ლიხთ-იმერეთი.
იმერელი—187, 195.
იმერ-ოქსანია—189.
ინდოეთი—194, 195, 196, 198, 224.
იორის სანაპიროები—87.
ირტიში, მდ.—25.
ისანთა პალატი—62, 64.
ისნის მონასტერი—118.
ისნის ციხე—12.
იასიზისი—221.
იშანის ციხე—116.

კ

კაბლა, კ.—14, 186.
კაენის ციხე—19, 20, 21.
კავკასია—16, 97, 189, 231.
კავკასიაზე მომავალი გზები—184.
კავკასიონის კარი—184.
კავკასიონის მთები—132.
კავკასიონის ქედი—76, 180.
კავკასიონის ქედის აღმოსავლეთ-სამხრეთის
ფერდობი—186.
კამბეჩიანის ვაკენი—108.
კამბეჩიანის თემი—44.
კანდურჩა—190.
კარი (ყარსი), კ.—97, 101, 140.
კარის (ყარსის) მიმდგომი ქვეყნები—101.
კარის (ყარსის) სანახები—:01.
კარის (ყარსის) ციხე-ქალაქი—13, 20, 180,
184, 185.
კარნიფორი—139, 140.
კარნუქალაქელი—3.
კარნუქალაქი—44, 128, 139.
კასპის ზღვა—97.
კახეთი—21, 61, 62, 87, 108, 116, 131, 170, 197.
კახეთის თემი—44.
კახელი, კახნი—71, 103, 131, 170, 195.
კლარჯეთი—71, 72, 139, 140, 142, 179.
კლარჯეთის უდაბნო (მონასტერი)—6.
კლდეკარი—63.
კოკანდი—190.
კოლა—139, 140.
კოლის მთიანეთი—192, 209, 211, 212.
კონსტანტინეპოლი—93, 94, 95, 144, 145, 175,
177, 178.
კობტას თავი (სამცხეში)—149.

ლ

ლაზები—97, 144, 176, 177.
ლაზიკა—176.
ლარგვეთი—201.
ლეგების ტომი, ტომები—132, 184, 186.
ლეგეთის მთიანეთი—132.
ლიზნია—177.
ლიხთ-ამერეთი—24, 43, 74, 78, 126, 179, 226.
ლიხთ-იმერეთი—45, 70, 72, 73, 74, 75, 78,
86, 88, 94, 97, 115, 120, 121, 122, 170,
179, 204, 208, 209, 214, 215, 226.
ლიხთ-იმერეთის თემები—45, 49.
ლიხთ-იმერელი—195.
ლიხის მთა—22, 92, 170.
ლომისა—169,
ლომისთავის გზა—134.
ლომისი—171.
ლორე, ციხე-ქალაქი—18, 19.

მ

მავერანაჰრი (ქვეყ.)—181.
მახანდურანი—182.
მაკრიალის ხეობა—179.
მანასკრტი ანუ მელახგერდი—97.
მანურეს მიხეთი (ქ. ანისში)—155.
მარავი—112.
მარანდი—184.
მარალა—15.
მალნარ-დვალეთი—210, იხ. აგრ. დვალეთი.
მახლობელი აღმოსავლეთი—1, 3, 10, 12, 13,
14, 16, 17, 25, 41, 42, 58, 157, 173, 174,
181, 222.
მეგრელი—187.
მელახგერდი—იხ. მანასკრტი.
მესხეთი—44, 85, 86, 90, 97, 107, 109, 126, 134,
139, 140, 141, 143, 144, 145, 146, 147,
149, 161, 164, 165, 170, 172, 179, 208, 210,
212, 230.
მესხეთის თემი—44, 192.
მესხეთის ყველა თემი—144.
მესხეთის ზუთი თემი—161.
მესხნი—133, 148, 187, 195.
მეტეხი—118.
მთიანეთი—162, 163.
მთიანეთი ჩრდილო—137.

მთიულეთი—101, 115, 116, 120, 131, 133, 135, 136, 138.

მთიულნი, მთიულელნი—134, 209, 210.

მოღაშნაშეს ციხე—131.

მოვკანი—116.

მონასტერი ისანთა—იხ. ისნის მონასტერი.

მონღოლეთი—26, 30, 39, 41, 42.

მონღოლი, მონღოლები—3, 4, 5, 9, 10, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 77, 78, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 104, 105, 106, 107, 108, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 126, 127, 130, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 159, 160, 162, 164, 167, 168, 169, 170, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 217, 218, 219, 220, 222, 223, 225, 226, 227.

მონღოლთა საბრძანებელი—37, 39, 58, 150, 226.

მონღოლთა სამეფოებო—150.

მონღოლთა სამშობლო—იხ. ტიშბირი.

მონღოლთა საყაანო—23, 24, 44, 55, 56, 79, 88, 111, 113, 129, 150.

მონღოლთა ტომები—25, 26, 33, 40.

მონღოლთა ურდო, —ურდოები—16, 43, 47, 151, 154.

მონღოლთა ყაანის ურდო—24, 51, 52, 61, იხ. აგრ. ყაანის ურდო.

მონღოლური მოდგმა—25.

მოსკოვი—182.

მოჰლიდები—59.

მოჰლიდების დედაციხე—იხ. ალამუტი.

მტკვარი—2, 64, 65, 87, 113, 116, 186, 197, 199, 231.

მტკვრის გამოღმა სანაპირო—87, 203.

მტკვრის გაღმა—203, 219.

მტკვრის სამხრეთი—44.

მტკვრის ჩრდილოეთი—44, 202, 203.

მურლული—141.

მულანი—111, 196.

მუხრანი—126, 133, 138, 171, 200.

მუხრანის ველი—201, 202.

მცირე აზია—16, 194, 226, 230.

მცირე აზიის დასავ. ნაწილი—143.

მცხეთის საყდარი—108.

ნ

ნაროეტი (ქვეყ.)—201.

ნახჭევანის თემი—183.

ნახჭევანის სანახები—224.

ნახჭევანის ციხე—180, 184, 185.

ნივალის ქვეი—140, 141.

ნიკოფსით დარუბანდამდე—97, 122.

ნუხის სანახები—231.

ო

ოინაონი—177.

ოირადი—101.

ორ ზღვას შუა მდებარე კავკასია—97, იხ. აგრ. კავკასია.

ოროტნი—3.

ოსეთი—180, 187.

ოსნი, ოსნი—125, 126, 127, 161, 162, 168, 169, 187.

ოტრატ—219.

ოჭროს ურდო, ოჭროს ულუსი—75, 76, 77, 86, 89, 90, 112, 131, 132, 134, 154, 178, 179, 182, 183, 184, 190, 194, 223, 224.

ოქსანია—იხ. იმიერ-ოქსანია.

პ

პალესტინა—3, 22, 174, 176.

პანკისის ციხე—62.

პარზალი—179.

პარზალის თემები—145.

ჟ

ჯამურელები—163.

ჯინჯანი—171.

ჯინჯანის ციხე—137.

რ

რანი—1, 132, 133.

რანის (არანის) ყარაბაღი—196, 211, იხ. აგრ. ყარაბაღი.

რაჰის თემი—124.

რეი—182.

ჩოქონის მონასტერი—67, 68, 202, 203.
 ჩოქა (დეაღეთში)—210.
 ჩუმი—104, 111, 178, 179, 209.
 ჩუმის თუტკანები—141.
 ჩუმის სამფლობელო—15.
 ჩუმის სასულტო—17, 114, 125.
 ჩუმის ქვეყანა—173.

ბ

ბაბრმეთი—125, 173.
 ბამოყანდი (თემურ-ლენგის სატახტო ქალაქი)—181, 182, 184, 194, 196.
 ბამგარელო—226.
 ბამგილდე, ციხე-ქალაქი—19.
 ბამგილდე, ციხე—146.
 ბამცხე—21, 22, 44, 71, 72, 73, 85, 107, 108, 126, 128, 137, 139, 140, 142, 143, 147, 185, 192, 208.
 ბამცხის თემი—44, 108.
 ბამცხე-შეშეთ-კლარჯეთი—72.
 ბამცხე-ჯავახეთის თემი—106.
 ბამხრეთი ადერბეჯანი—10, 11, 15, იხ. აგრ. ადერბეჯანი.
 ბამხრეთ-ალმოსავლეთის სანაპირო (საქ.)—21, 93.
 ბამხრეთ-დასავლეთი (საქ.)—101, 143.
 ბამხრეთ-დასავლეთის სანაპირო (საქ.)—3.
 ბამხრეთი საქართველო—208, იხ. აგრ. ბამცხე, მესხეთი.
 ბამხრეთ საქართველოს სანაპირო—3, 21.
 ბანაპინის მონასტერი—190.
 სარაბ-ბერქე, ოქროს ურდოს დედაქალაქი—194.
 სარაგის ჯაყელის სამფლობელო—97, 107.
 საქართველო—I, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 32, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 100, 101, 102, 103, 105, 107, 109, 110, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 132, 133, 135, 136, 138, 139, 140, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 152, 155, 156, 157, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175,

176, 177, 178, 179, 180, 181, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 217, 218, 219, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232.
 საქართველოს აღმოსავლეთის სანაპირო თემი—149, იხ. აგრ. ჰერეთი.
 საქართველოს დედაქალაქი—იხ. ტფილისი.
 საქართველოს დედაქალაქის მოსახლეობა—65.
 საქართველოს მთიანეთი—169.
 საქართველოს პატარა თემი—73.
 საქართველოს ჩრდილო მთიანეთი—146, 160.
 საქრისტიანო ქვეყნები—176.
 საყაღბი (ქვეყ.)—201.
 სელჩუკიანი (თურქი)—227.
 სვანი—187.
 სივასი—221.
 სივნიეთის თემი—183.
 სინას მთა (პალესტინაში)—174.
 სინას ნახევარკუნძული—174.
 სინდეთი—201.
 სინჩი (ქვეყ.)—201.
 სინჯარა—112.
 სმირნა, ქ.—172.
 სომეხთა თემები, სომეხეთის თემები—44, 104, 129.
 სომეხი, სომეხები—12, 45, 90, 91, 99, 103, 105, 146, 150, 216, 227.
 სომეხეთი—7, 104, 133, 216, 227, 228.
 სომეხეთის ვილაიეტი—97.
 სომეხეთის სამეფო—227.
 სომეხეთის ჩრდილო თემები—91.
 სომხითი—107, 143, 146.
 სომხითარნი—103, 134, 137, 148, 195.
 სომხური ეროვნების მოსახლეობა—56.
 სომხური თემები—227, 228.
 სომხური მოსახლეობა—227.
 სოსხო (დეაღეთში)—209.
 სპარსეთი—15.
 სპარსელი, სპარსელები—9, 11, 32, 53, 142, 150, 154.
 სპერი, ქ. 143.
 სპერის ციხე-ქალაქი—143.
 სრულიად(ი) საქართველო—1, 24, 51, 97, 120, 121, 122, 123, 124, 126, 149, 160, 170, 179, 215, იხ. აგრ. საქართველო.
 სულტანია—182.
 სურმაღუ, ციხე (არეზზე)—184.

ტ

ტაბარისტანი—182.
 ტაბახშელა—63.
 ტაო—116, 139, 140, 141, 143.
 ტასისკარი—121, 128, 139.
 ტასისკარითგან ვიდრე ზღუდამდე—140.
 ტასისკარითგან ვიდრე კარნუქალაქამდე—128, 139.
 ტასისკარითგან ვიდრე სპერამდე—140.
 ტაშის-კარის გზა—185.
 ტაშის-კარის იწროვები—72.
 ტაშენტი—190.
 ტრაპიზონელები—94, 95, 177.
 ტრაპიზონი, ქ.—93, 94, 95, 96, 144, 145, 146, 176, 177, 178.
 ტრაპიზონის იმპერია—93.
 ტრაპიზონის ნავთსადგური—177.
 ტრაპიზონის საეპისკოპოსო—93, 94, 96, 98, 144, 145, 176, 179.
 ტრაპიზონის სამეფო—93, 94, 96, 145, 176, 177.
 ტფილისელები—64.
 ტფილისელი მაჰმადიანები—11.
 ტფილისი—7, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 18, 19, 23, 24, 44, 51, 53, 61, 63, 70, 72, 78, 85, 87, 101, 106, 107, 119, 121, 125, 126, 132, 134, 135, 137, 146, 171, 172, 173, 185, 186, 193, 200, 219.
 ტფილისის სანახები—219.

უ

უდაბნონი გარეუყისანი—იხ. ათორმეტნი უდაბნონი გარეუყისანი.
 უდაბნონი კლარჯეთისანი—იხ. ათორმეტნი უდაბნონი კლარჯეთისანი.
 უილური, უილურები—40, 41, 53, 54.
 უმრაგულესი ტაო—139, 140.
 უმრაგულესნი ჰერ-კახნი—71, იხ. აგრ. ჰერ-კახნი.
 უტანი, უტენი—112, 149.
 უქედეს ულუსი—58.
 უზენი—იხ. უტანი.

ფ

ფამბაკის ქედი—18.
 ფანასკერტის ციხე—208, 209.
 ფილსუვარი—128.
 ფხოველნი—62.

ძ

ძაბული—3.
 ძაითუს გზა—185.
 ძაითუს მთა—185.
 ძაირი, ქ.—175.

ძართველები, ძართველი—2, 4, 7, 10, 11, 12, 31, 34, 45, 50, 58, 63, 71, 73, 75, 79, 86, 91, 96, 97, 99, 103, 105, 122, 123, 125, 126, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 161, 174, 176, 179, 180, 185, 187, 189, 191, 192, 195, 196, 197, 198, 200, 202, 205, 209, 211, 212, 213, 215, 218.

ძართველი ვრი—119.
 ძართველთათფი—197.
 ძართველთა ტომები—162.
 ძართველი ხალხი—69, 74, 113, 118, 129, 130, 160, 166, 167, 198, 200, 204, 211, 214, 216, 217, 224, 225.

ძართველნი ყოველნი—137.
 ძართველობა—71, 73, იხ. აგრ. ძართველები.
 ძართველები—126, 195.
 ძართლი, შუა თემი—21, 44, 71, 72, 90, 91, 107, 108, 125, 126, 127, 133, 134, 138, 143, 161, 162, 168, 178, 200, 201, 203, 204, 207.

ძართლისა ვრი—139.
 ძართლის გზა—185.
 ძართლის ველი—72, 202, 203.
 ძართლის ქვეყანა—136.
 ძართლ-კახლნი—195.
 ძართველ-სოუმუხ-ქალკიდონიანი მრევლი, მოსახლეობა—7, 8.

ქედს აქეთ—126.
 ქვემო მთიულნი—210, იხ. აგრ. მთიულნი.
 ქვეყანა ტასისკარითგან კარნუ-ქალაქამდის—139.

ქვიშეთის მინდორს აქეთ—121.
 ქობაირის ანუ კობაირის ცკლესია—106.
 ქობავეთი—201.
 ქნოლველები—163.
 ქნოლს ციხე—163, 205, 206.
 ქსნის დასავლეთი—202.
 ქსნის მთიანეთი—164.
 ქსნის საერისთაო—136, 160, 169.
 ქსნისხვევლები—169, 206, 209, 210.
 ქსნის ხეობა—210.
 ქსნის ხეობის მთიულთა თემები—171.
 ქუთაისი—11, 12, 16, 18, 23, 90, 92, 121, 170, 179, 215.
 ქურთი—15.

ლ

ლაზნა—3.
 ლარჯისტანი—3.

ჟ

ჟანის ურდო—4, 24, 47, 48, 51, 52, 53, 61, 123.
 ჟანზინი—112.
 ჟანუხის მდინარე—231.
 ჟარაბალი—185, 187, 189, 196, 197, 199, 211.
 ჟარაბალის გზა—219.
 ჟარაბალის სურაბაბი—186.
 ჟარაბას ველი—186.
 ჟარა ყოინლუ—იხ. შავბატკნიანთა ტომები.
 ჟარსი—192, 212, იხ. აგრ. კარი, კარის
 ციხე.
 ჟივჩაყთა ურდო, ჟივჩაყთა ულუსი—იხ. ოქროს
 ულუსი, —ურდო.
 ჟივჩაყნი—162, 190, 193.
 ჟირიჩი—178, 179.
 ჟოველნი ახნაურნი კართლელნი—იხ. ახნაურ-
 ნი კართლელნი.
 ჟოველნი დვალნი—206, იხ. აგრ. დვალნი.
 ჟოვლი საქართველო—121, 149, 215, იხ. აგრ.
 სრულიადი საქართველო.
 ჟოველი სომხითი—146, იხ. აგრ. სომხითი.
 ჟორის ციხე (დვალთში)—209.
 ჟუბის სანახები—186.
 ჟულუნ-ბუიროს ტბა—25.

შ

შაბურანი, ქ.—76.
 შაბურკანი—112.
 შავბატკნიანთა თურქმანები—230.
 შავბატკნიანთა (ჟარა ყოინლუ) ტომები—
 228, 229, 230.
 შავი ზღვა—93, 96.
 შავი ზღვის სამხრეთ-აღმოსავლეთის სანაპი-
 რო—93, 96.
 შავშეთი—71, 72, 90, 139, 140, 179.
 შავშეთ-კლარჯეთი—71, 72, 142.
 შამახია—76, 113.
 შამახიის თემი—97.
 შამახიის მთებიდან მოყოლებული—44.
 შამის სამფლობელო—13.
 შანქორო, შამქორო—17, 18, 211, 228.
 შანქორელები—18.
 შაქი—14, 186, 197, 227, 231, 232.
 შაქის ველი—193.
 შაქის მთიანეთი—186.
 შაქის სამფლობელო—227.
 შაქ-შირვანი—251.
 შაჰარმენის სამფლობელო—15.

შიდა ქართლი—203, იხ. აგრ. ქართლი.
 შირაბი—190.
 შირვანელნი—195.
 შირვანი—4, 76, 77, 132, 182, 193, 197, 212,
 213, 214, 227, 230, 231, 232.
 შირვან-შაქი—231.
 შირვანშაჰების სამფლობელო—227.
 შორეული აღმოსავლეთი—157, 222.
 შუაგული ქართლი—71, იხ. აგრ. ქართლი.
 შუაგული საქართველო—67, 185, 205, 207,
 209, იხ. აგრ. საქართველო.
 შუა თემი—იხ. ქართლი.
 შუშის სანახები—186.

ჩ

ჩალღანი—231, 232.
 ჩალღანის ველი—231.
 ჩალღან-ჩაი—231.
 ჩალან უსუნი—იხ. თეთრი წყალი.
 ჩალანი—201.
 ჩალატი, ჩალატები, ჯალატი—220, 221.
 ჩინგიზი (მონღოლები)—170, იხ. აგრ. მონ-
 ლოლები.
 ჩინეთი—34, 38, 152, 153, 201.
 ჩინელები—41, 150.
 ჩრდილოეთი ვრანი—4, 17, 183, იხ. აგრ.
 ვრანი.
 ჩრდილოეთის გზა—10.
 ჩრდილოეთის მთიანეთი (აღმ. საქ.)—146,
 160.
 ჩრდილოეთის ულუსი, ურდო—77, 89, 111,
 132, 154, 179, 182, 183, 184, 190, 223, იხ.
 აგრ. ოქროს ულუსი.
 ჩრდილოეთის ულუსის საყანო—53, 57.
 ჩრდილო კავკასია—161, 225.
 ჩრდილო-კავკასიელი ტომები—225.
 ჩრდილო ჩინეთი—34, იხ. აგრ. ჩინეთი.

ც

ცივი (მთა)—170.
 ციმბირი—25.
 ცისკარე (გორა)—134.
 ცხავატი, ცხაოტი—133, 171.
 ცხაოტელნი—163.
 ცხაოტი—იხ. ცხავატი.
 ცხრაზმელნი—163.
 ცრაზმის კეგი—136, 171.

წმიდა ადგილები (პალესტინა—იერუსალიმი)—
174.

ზ

კანები—97.
კანეთი—140.

ს

ზადა—იხ. ჯადა.
ზაზარები—227.
ზაზარეთი—112.
ზაზარეთის ველი—112.
ზარზარის ხეობა, გილანელთა ქვეყ.—148.
ზატაეთი—201.
ზაჩენელები—227.
ზაჩენი—227, 228.
ზაჩენის თემი—იხ. გაჩიანის თემი.
ზვარაზმელი, ზვარაზმელები, ზვარასნელები—
14, 16, 18, 53, 65, 150, 200, 214.
ზვარაზნი—41, 189, 201.
ზვარასანი—112, იხ. აგრ. ზვარაზნი.
ზვარაზმშაბების საბრძანებელი—15.
ზიმშიას საგამგეო—197, იხ. აგრ. ზერეთი.
ზლათელები—13, 14.
ზლათი—3, 13, 14, 15, 97.
ზოღე, სოფ.—67.
ზორენიის ეკლესია—106.
ზორნაბუჯელი—63.
ზოჯისა კლდე (დვალეთში)—206.

ჯადა—134, 171.
ჯადის თავი—134.
ჯევი—134.

ჯ

ჯავახეთი—21, 44, 70, 139, 149, 192.
ჯანიბეგ ქართველის ხეობა—201.
ჯანოს მამული—201.
ჯალათელი—188.
ჯალათი—იხ. ჩალათი.
ჯალათის ტომი—220.
ჯალათის შთამომავლობა—220.
ჯალათის ულუსი—58.
ჯაყელთა სახლობა—145.
ჯაყელთა საჯდომი—73.
ჯგლირელთა შთამომავალი—182.
ჯვარის მონასტერი (სინას მთაზე, პალეს-
ტინაში)—174, 175, 176.

ჭ

ჭამა, ქ.—105.
ჭემსი—იხ. ამასია ქ.
ჭერეთი—21, 62, 87, 108, 131, 149, 197, 198,
199.
ჭერეთის თემი—44.
ჭერეთ-კახეთი—21.
ჭერ(ნ)-კახნი—71, 103, 131, 170.
ჭენები—42.

II. პირთა საძიებელი

ა

აბაზას ძე—იხ. ჭილა აბაზას ძე ამირეჯიბი.
აბალა ყანი, ძე ჭულაგუ ყანისა—76, 87, 89,
91, 92, 100, 104, 105, 108, 111, 112, 139,
185.
აბრაამ, აბრაჰამ ჯვარის-მტვირთველი, შემდეგ
კათალიკოზი—97, 98, 110, 132, 133, 138.
აბუბეკრ ბატონიშვილი, შვილი მირან-შაჰისა,
შვილიშვილი თემურ-ლენგისა—196, 228.
აბულეთის ძენი—იხ. ძაგან აბულეთის ძენი.
აბულფედა—146.
აბულსაიდი, ერანის ყანი, შვილი ოლჯაითუ
ყანისა—150, 155, 156, 167, 168.
აგაგ მზარგარძელი, ათაბაგი და ამირსპასალა-
16. ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, წიგნი III.

არი—18, 19, 20, 21, 23, 44, 52, 64, 100,
149.
აგგაროზ ბანდაის ძე, ზუცესი—178, 201.
აზატ-მოსე, რუმის თურქმანთა მეთაური—
141.
აზახუტლუ—იხ. მანუელ-აზახუტლუ.
ალაბის ყანი—201.
ალექსანდრე მაკედონელი—41, 198.
ალექსანდრე, ძე კოსტანტინე მეფისა—229,
230.
ალექსანდრე, ძე მეფე დავით IV-ისა—52.
ალექსი II, ტრაპიზონის კეისარი, ძე იოანე
II-ისა—144, 145, 176.
ალთუნი, მეფე დავით V-ის ცოლი—52.

ალინაყი, აღმ. საქართველოს მონღოლთა მმართველი—93.

ალინაყი, აჰმად ყაანის სარდალი—112.

ამადა, აჰმად, ჰამადა სურამელი, მსახურთუხუცესი და ქართლის ერისთავი, ძე ბეგა სურამელისა—126, 133, 136.

ამაწელის ძეთა ასული—იხ. თამარი, დავით IV-ის ცოლი.

ამირ ფირ-ბუღალი—232.

ანა, ანა-ხუტლუ, ალექსი კომნენის ასული, ტრაპიზონის კეისრის ვასილ I-ის და—176, 177, 178.

ანა კომნენოსი, ტრაპიზონის კეისრის ასული, მეფე ბაგრატ V-ის მეორე ცოლი—180, 186.

ანდრონიკე II, ძე მიხეილ VIII პალეოლოგოსისა, ბიზანტიის კეისარი—96, 144, 145.

ანდრონიკე III, ბიზანტიის კეისარი—145.

ანდრონიკე, ძე ტრაპიზონის კეისრის ალექსი II-ისა—145.

არხრუშელი ბატონიშვილი, არხრუშის მფლობელი—იხ. მოლის-ვადი.

არსენ შვეფდაის ძე, მანგლელი მთავარეპისკოპოსი—53, 69.

არსენი მწიგნობართუხუცესი—33.

არფა, ძე გურუშჩი ნოინისა—132.

არღუნ-ალა—107, 108, 109.

არღუნ ნოინი—54, 64, 69, 70, 71, 72, 73, 101.

არღუნ ყაანი, ძე აბალა ყაანისა—112, 113, 115, 116, 119, 120, 121, 123, 124.

აფხაზთა მეფე დავითი—იხ. დავით IV ნარინი.

ალბულა, ათაბაგი და ამირსპასალარი—141, 161, 172.

ალბულა, შვილი ვარამ გაგელისა—21, 48.

აშრაფ მელიქი, ძმა ჰასან ჯელაირისა—179.

ახმედ იბნ ოვეისი ჯელაირი—190, 195, 199, 228, 230.

აჯა, შვილი ჭელაგუ ყაანისა, საქართველოს მმართველად წარმოგზავნილი—112.

აჰმედ ყაანი ანუ თეგუდარი, ძმა აბალა ყაანისა—111, 112.

აჰმად იბნ ოვეისი ჯელაირი—იხ. ახმედ იბნ ოვეისი ჯელაირი.

ბ

ბადურ, ძე დემეტრე II-ისა—98, 116, 132.

ბაგრატ მეფე III—160.

ბაგრატ მეფე, V, ძე მეფე დავით VII-ისა—179, 180, 181, 186, 187, 188, 189, 191, 223, 226.

ბაგრატ, ძე მიქაელისა, დავით IV-ის ძისა—170.

ბათო ყაანი—23, 24, 53, 60, 62, 131.

ბაიდუ, მონღოლთა ბატონიშვილი—127, 128.

ბაკურციხელი—იხ. გეარსლან ბაკურციხელი ბანდაის ძე—იხ. ავგაროზ ბანდაის ძე.

ბარკუკი, სულტანი, მამულუკი, ჩერკეზი—190.

ბასილი, ათონელი მონაზონი—110.

ბასილი, ტრაპიზონის კეისარი—იხ. ვასილი, ტრაპიზონის კეისარი.

ბასილი უჯარმელ-ჰყონდიდელი, მწიგნობართუხუცესი—77, 78, 80, 82, 83, 84, 109, 117.

ბეგა სურამელი, ქართლის ერისთავი—126, 127.

ბედიანი ჯუანშერის ძე—74.

ბეიბარსი, ვეგიპტის სულტანი—89.

ბერკა ყაანი, ოქროს ულუსის მბრძანებელი—75, 76, 77, 78, 86, 87, 89, 108, 114.

ბერი ეგნატაშვილი—181, 187, 188, 201.

ბეკა ციხისჯვარელ-ჯაყელი, მანდატურთუხუცესი—126, 128, 134, 137, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 148, 157, 158, 161, 164, 165, 172.

ბიზანტიის კეისარი—94, 175.

ბიორჩი, ჩინგიზ-ხანის მახლობელი—34.

ბოცო ბოცოს ძე—11, 12.

ბოცოს ძენი—იხ. ბოცო ბოცოს ძე, მემნა ბოცოს ძე.

ბროზე მარი—125, 183, 189, 201.

ბურღისშვილი ვირშელი—იხ. ვირშელ ქე-ნიფეველი.

ბურსელი ივანე—იხ. ივანე ბურსელი.

ბულა თურქი—12.

ბულა ჩინგსანი, არღუნ ყაანის პირველი ვახირი—112, 113, 115.

გ

გამრეკელ თორელი—44, 47, იხ. აგრ. კახა გამრეკელ თორელი.

განძასარი, შვილი სადუნ მანკაბერდელისა, ძმა ხუტლუბულასი, დმანისის მფლობელი—128.

განძასარელი—იხ. კირაკოზ განძასარელი; მათვის განძასარელი.

განძის ათაბაგი—1, 2.

გვარცა დედოფალი, მეფე დავით V-ის ცოლი, რაჭის ერისთავის კახაბერძის ასული ავაგ ათაბაგის ქვრივი—52, 63, 64, 70, 72, 73, 97, 100.

გინის მულობელი—34.

გიორგი-ალბულა, ძე ტრაპიზონის კეისრის
ალექსი II-ისა—145.

გიორგი ბერი, ძე შანშუ მანდატურთუხუცესი-
სა—106, 109.

გიორგი IV, ლაშა გიორგი—1, 2, 3, 4, 5, 6,
7, 8, 9, 22, 42, 67, 117.

გიორგი VI, ძე ბაგრატ V-ისა—180, 188,
191, 195, 199, 200, 201, 203, 204, 208, 209,
210, 211, 212, 213, 216, 217, 219, 222,
223, 224, 225, 226, 228, 229.

გიორგი მეფე, ბრწყინვალე, ძე დემეტრე თავ-
დადებულისა—86, 98, 116, 134, 137, 160,
161, 162, 166, 167, 168, 169, 170, 171,
172, 173, 174, 175, 176, 178.

გიორგი, ძე დავით V-ისა—52, 88.

გიორგი მეფე, ძე დავით VI-ისა—149.

გიორგი მთაწმინდელი—82.

გორგიჯანიძე ფ.—იხ. ფარსადან გორგიჯანიძე.
გრიგოლ სურამელი, კართლის ერისთავთ-
ერისთავი—44, 47, 71.

გრიგოლ IX, რომის პაპი—22.

გრიგოლ, შვილი აფხაზოზ ბანდაის-ძისა—201,
207.

გრიგოლ ხანძთელი—6.

გუაჟუქ, მონღოლთა დიდი ყვანი—50, 51, 54.

გურიელი—179.

გურჯიბეგი—211.

ღ

დადიანი—იხ. ცოტნე დადიანი.

დავით აღმაშენებელი—1, 10, 84, 160, 174,
225.

დავით, ებრაელთა მეფე—187.

დავით IV, ძე რუსუდან მეფისა—9, 16, 24,
43, 45, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 58, 69,
70, 71, 72, 73, 74, 75, 88, 89, 90, 91, 92,
93, 94, 96, 105, 114, 115, 120, 121, 122,
123, 124, 131, 170.

დავით V, ძე გიორგი-ლაშისა—6, 8, 47, 48,
49, 50, 51, 52, 53, 57, 58, 60, 61, 62, 63,
64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74,
75, 76, 77, 78, 79, 82, 83, 84, 85, 86, 87,
88, 92, 97, 100, 109, 114, 115, 117, 120,
123, 140.

დავით VI, ძე დემეტრე II-ისა—98, 116, 120,
122, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 131,
132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 146,
149, 162.

დავით VII, ძე გიორგი V ბრწყინვალისა—
169, 178, 179.

დავით-ნარინი—იხ. დავით IV ძე რუსუდან
მეფისა.

დავით-ულუ—იხ. დავით V ძე გიორგი ლა-
შისა.

დავით, ძე ბაგრატ V-ისა—180, 186, 188.

დემეტრე II თავდადებული, ძე დავით V-ისა—
52, 70, 97, 98, 100, 101, 103, 104, 105,
106, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115,
116, 117, 118, 119, 120, 123, 126, 128,
135, 139, 161.

დიდი ყვანი—იხ. ჩინგიზ-ხანი.

დმანისის ეპისკოპოზი—68.

0

ეგარსლან ბაქურციხელი—44, 46, 47, 48.

ეკვიპტის სულტანი—70, 71, 105, 146, 150,
174, 175—იხ. აგრ. ბეიბარსი; ფუნდუყდარ
ბეიბარსი.

ენატაშვილი ბერი—იხ. ბერი ენატაშვილი.
ელენე, ბაგრატ V-ის ცოლი—179, 180.

ელიოზ კათალიკოზი—204.

ელ-ოზარი, არაბი მწერალი—173, 174.

ერაყის ყვანი—201.

ესუქნი დედოფალი, დავით V-ის მეოთხე ცო-
ლი, კორმანდ და სირმონ ნოინების და—
52, 84.

ეტიფანე კათალიკოზი, საქართველოს კათა-
თალიკოზ-პატრიარქი—7, 8.

ეფთვიმე მთაწმინდელი—164.

3

ვანანე, ასული სადუნ ათაბაგ-ამირსპასალარი-
სა—106.

ვარამ გაგელი—18, 21, 23, 44, 47.

ვასილი, ბასილი, ძე ტრაპიზონის კეისრის
ალექსი II-ისა—145, 176.

ვახაბი, ბექა ციხისჯვარელ-ჯაყელის ცოლი—
139.

ვახტანგ II, ძე დავით-ნარინისა—52, 115,
121, 122, 123, 124, 125.

ვახტანგ III, ძე დემეტრე II-ისა—98, 116,
131, 137, 146, 147, 148, 149.

ვახტანგ VI, სჯულმდებელი—161, 171, 181.

ვახუშტი ბატონიშვილი—125, 162, 170, 178,
202, 225, 228.

გიორგელ ქვენიფნევილი, ქსნის ერისთავი—
201, 204, 205, 206, 207, 209, 210.

ზ

ზაზა ბაჩინელი—228.

ზაქარია შანშას ძე მხარგრძელი, ამირსპასა-
ლარი—48, 73, 149.

ზევდგინიძე—230, 231, იხ. აგრ. ჯანბიძე
ქართველი.

ზენჯანელი—იხ. სადრ-უდ-დინ ზენჯანელი.

თ

თამარი, დავით IV-ის ცოლი, ამანელის ძეთა
ასული—52.

თამარი, დავით V-ის ასული—52, 101.

თამარ მეფე [დიდი]—1, 5, 8, 9, 10, 62, 93,
100, 160.

თამარი, რუსუდან მეფის ასული—9.

თამაჯარი, ქელათუ ყაანის მრჩეველი—127.

თაყა ფანასკერტელი, ტაოს ერისთავი—141.

თეგუდარ—იხ. აჰმად ყაანი.

თეგუდარ ნოინი, ბატონიშვილი—89, 90, 91.

თემურ-ლენგი—171, 179, 180, 181, 182, 183,

184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192,

193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201,

202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209,

210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217,

218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225,

226, 227, 228, 229, 230.

თოღაღარა, და იოანე II ტრაპიზონის კეის-
რისა—96.

თომა მეწოფელი—180, 181, 187, 188, 189.

თორელი—იხ. გამრეკელ თორელი.

თორელუ პანკელი—61, 62, 63.

თოღრილ-შაჰი, რუჰის სულტანი—9, 58.

თახთამიშ ყაანი, ოქროს ულუსის მხრძანებე-
ლი—182, 183, 184, 189, 190, 193, 194, 221,
224.

თოხთა ყაანი—132, 134.

თურქეთის ყაანი—201.

თუქალ ნოინი—127, 128, 129, 131.

ი

იადგარი, ძე დემეტრე II-ისა—98, 116.

იბრაჰიმ შეიხი—იხ. შეიხ იბრაჰიმი.

ივანე აღბულას ძე, ჯაყელი, მესხეთის მთავა-
რი—208, 212, 229, 230.

ივანე, იოანე, ბურსელი—132, 133, 135, 137
138.

ივანე შანშას ძე მხარგრძელი, მანდატურთ-
უხუცესი—71, 112.

იკონიის სულტანი, რუჰის სულტანი—იხ.
თოღრილ-შაჰი; ფარვანა; ღიასედინ ქაი-
ხოსრო II.

იოანე ათაბაგი, მხარგრძელი—4, 10, 13.

იოანე II, ტრაპიზონის იმპერიის კეისარი—
95, 96, 144.

იოანე, ტრაპიზონის კეისარი, ძე მიხეილ
კეისრისა—177.

იოანე XXII, რომის პაპი—172, 173.

იოანე-ფუარყუარა ციხისჯვარელ-ჯაყელი,
ერისთავთ-ერისთავი—21, 22, 44, 47.

იონთა მეფენი—173.

ირინე, ასული ბიზანტიის კეისრის ანდრონი-
კე III-ისა, ცოლი ტრაპიზონის კეისრის
ვისილისა—145, 177.

ქ

კაიდუ ყაანი—112.

კახა გამრეკელ თორელი, მეჭურჭლეთუხუ-
ცესი—67, 68, 79, 139.

კახაბერიძე, რაჭის ერისთავი, გვანცა დე-
დოფლის შამა—52.

კახაბერ კახაბერის ძე, რაჭის ერისთავი—74,
91, 92.

კახაბერ ჩიჯავაძე, ამირეჯიბი—180.

კინჯუ, კაიდუ ყაანის ნოინი—112.

კირაკოზ განძასარელი—66, 67.

კლაკიზო, ესპანიის დესპანი, თემურ-ლენგის
თანამედროვე—222.

კომენი—იხ. ანა, ანა-ხუტლუ; ალექსი II; ანა

კომნენოსი; მიხეილ კომნენი.

კომნინოსი ბერძენი მეფე—140.

კოსტანტინე მეფე, ძე ბაგრატ V-ისა—180,
183, 211, 212, 229, 230, 231, 232,

კოსტანტინე, ძე დავით IV-ისა—52, 124, 170.

კოსტანტინეპოლის კეისარი—213.

კოსტანტინეპოლის პატრიარქი—94, 145.

ლ

ლახთა მფლობელი—64.

ლაშა-გიორგი—იხ. გიორგი IV ლაშა.

ლაშა, ძე დემეტრე II-ისა—98.

ლევითის მთავრები—183.

ლუკი კანკიძე—იხ. კანკიძე ლუკი, ლუკა.

მ

მათეოს განძასარელი—228, 232.
მალაქია—55.
მანგლელი მთავარეპისკოპოსი—იხ. არსენ მშვიდაის ძე.
მანგლდემური, მონღოლთა სარდალი—105.
მანკაბერდელი—იხ. სადუნ მანკაბერდელი.
მანსურ სულტანი—105.
მანუელ-აზაბუტლუ, ტრაპიზონის იმპერიის კეისარი, ძე ალექსი II-ისა—145.
მანუელ I, ტრაპიზონის იმპერიის კეისარი—93, 94, 95.
მარკო პოლო—152.
მაწუყერელი—164, იხ. აგრ. ნიკოლოზ მაწუყერელი, ჯუანშერის ძე.
მელიქ-აშრაფი—იხ. აშრაფ-მელიქი.
მემნა ბოცოს ძე—11, 12.
მეწოფელი—იხ. თომა მეწოფელი.
მთაწმინდელი—იხ. გიორგი მთაწმინდელი; ეფთვიმე მთაწმინდელი.
მიქაელ, ძე დავით IV-ისა—52, 124, 170.
მიხეილ კომნენი, ძე ტრაპიზ. კეისრის ალექსი II-ისა, ძმა ვასილ კეისრისა—177.
მიხეილ VIII პალეოლოგისი, ბიზანტიის კეისარი—52, 95.
მიხეილ პანარეტი, ისტორიკოსი—179, 180.
მირან-შაჰი, შვილი თემურ-ლენგისა—194, 195, 196, 221, 222, 228.
მირაჰონდი, სპარსელი ისტორიკოსი—231, 232.
მოსე წინასწარმეტყვილი—174.
მოლის-ედინი, რუმის სულტნის, არზრუმის მფლობელის თოღრილ-შაჰის ძე—9, 12, 14.
მუხალი, ჩინგიზ-ხანის მახლოდელი თანამშრომელი—34.
მუხასძე, ტფილისის ციხისთავი—18.
მუჰამედ სულტან შაჰი, თავრეცის მმართველი თემურ-ლენგის დროს—184.
მუჰამედ თურანი, ხვარასნელთა სარდალი—214.
მუჰამედ ხვარაზმშაჰი—3, 9.
მშვიდაის ძე არსენ—იხ. არსენ მშვიდაის ძე.
მზარგრძელი—იხ. ავაგ მზარგრძელი; ზაქარია მზარგრძელი; ივანე შანშას ძე მზარგრძელი; იოანე ათაბაგი; შანშე მზარგრძელი.

ნ

ნათელა, ასული ბექა ჯაყელისა, ცოლი დემეტრე II თავდადებულისა—98, 161.

ნათია, ასული ჭუნა და რუსა ამირეჯიბისა, ცოლი კონსტანტინე მეფისა—229.
ნარინ-დავითი—იხ. დავით IV რუსუდანის ძე.
ნაროეტის ყაანი—201.
ნიკოლოზი, ჯუანშერის ძე, კათალიკოზი, მაწუყერელი—102, 110.
ნურედინ ნოინი—იხ. შეიხ ნურ-ედინ ნოინი.

ო

ოგედუზანი, ჩინგიზ-ხანის მემკვიდრე—38.
ოღჯათ დედოფალი, ცოლი დავით VI-ისა—138.
ოღჯათ, ცოლი ვახტანგ მეფისა (დავით ნარინის ძისა) არლუნ ყაანის და—121.
ოღჯათი, ზუდაბანდა, ყაზან-ყაანის ძმა, ერანის ილხანი—147, 148, 149, 150.
ორბელთა გვარი—104.
ორბელი—იხ. სუმბატ ორბელი; ტარსაიკ ორბელი.
ორბელიანი—იხ. საბა ორბელიანი, სტეფანოს ორბელიანი.
ორბელი—47.

პ

პანკელი—იხ. თორღლა პანკელი.
პროხორე—174.
პუტუნა—იხ. რატი პუტუნა.

ჟ

ჟორდანია თ.—201.

რ

რატი პუტუნა—185.
რატი, ძე ქართლის ერისთავის ბეგა სურამელისა—127.
რამიდ-ედ-დინი, სპარსელი ისტორიკოსი—39, 125, 151.
რაჰის ერისთავთა საგვარეულო კაზაბერძენი—64, იხ. აგრ. კაზაბერ კაზაბერძენის ძე.
რაჰის ერისთავი—45.
რომის პაპი—იხ. მონოროუსი.
რუმბუკეისი—26.
რუმის სულტანი, იკონიის სულტანი—იხ. თოღრილ-შაჰი; ლიასედინ ქაიხოსრო II; ფარვანა.
რუსა ამირეჯიბი—229.

რუსულდანი, ასული დემეტრე II-ისა—98.
რუსულდანი, ცოლი ტრაპიზონის კეისრის მანუელ I-ისა—95.
რუსულდან მეფე, ასული თამარ მეფისა—1, 4, 5, 8, 9, 11, 12, 16, 17, 18, 22, 23, 24, 42, 43, 88, 121.

ბ

საბა ორბელიანი—99.
სადრუდ-დინ ზენჯანელი, გადასახადების ამკრები სამმართველოს უფროსი ყაზან-ყანის დროს—129.
სადუნ მანკაბერდელი, ათაბაგი—98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 111, 112, 114, 122, 128.
სახვერელი, ძე კახაბერ ჩიჯავაძე-ამირეჯიბისა—180.
სათხისი, ოსი—127.
სამადელა ერისთავი—131.
სამარყანდელი სულტანი—იხ. თემურ-ლენგი.
სარგის ბექას ძე ჯაყელი, სამცხის სასალარი—126, 137, 143, 149, 170.
სარგის თმოგველი—47, 48, 49.
სარგის ჯაყელ-ციბისჯვარელი, მეჭურჭლეთუხუცესი, მთავარი სამცხისა—71, 72, 73, 75, 76, 85, 86, 97, 107, 139, 140.
საყალბის ყანი—201.
სეიდ ალი, სიდი ალი შაქისელი, სეიდ ანმედი—195, 196, 197, 231.
სეიდ ანმედი—იხ. სეიდ ალი შაქისელი.
სეიდელინი, ჭულაგუ-ყანის დიდი ვაზირი—76.
სიბაუჩი, სიბაუჩი (შიბაუჩი), შვილი ხუტლუშა ნოინისა—132, 138, 147, 148.
სინდეთის ყანი—201.
სიდი ალი—იხ. სეიდ ალი შაქისელი.
სინდუხტარი, ცოლი დავით VII-ისა—178, 179.
სინის ყანი—201.
სინჯარ ჰაჯი სეიდელინი, სულტანი—195, 196.
სირმონ ნოინი—52.
სოლღარ, ცოლი დემეტრე II-ისა—98, 116.
სომხითი ერისთავი—170.
სტეფანოს ორბელიანი—104, 129, 131, 132.
სუბუღა ანუ სუბუღა, ჩინგიზ-ხანის მხედართმთავარი—3, 4, 34, 35.
სულტან სინჯარი—იხ. სინჯარ ჰაჯი სეიდელინი.
სუბბატ ორბელი—64.

სუბბატ ბირთველი, ხანის მმართველთა შთამომავალი—228.
სურამელი—იხ. ამადა სურამელი; ბეგა სურამელი; გრიგოლ სურამელი.

ტ

ტარსიკი ორბელი, ათაბაგი, გამზრდელი დემეტრე II-ისა—97, 103, 104, 114.
ტალაჯარი—125.
ტაჭერი, შვილი ანმედ ჯელაირისა—195, 196, 199, 208, 224.
ტრაპიზონის მიტროპოლიტი—94, 147.
ტრაპიზონის მსჯობელი—95.
ტფილელი ყადი—132, 133, 138.

უ

უზურაბე, ოსი—127.
ულუ დავითი—იხ. დავით V, გიორგი ლაშას ძე.
ულუ, ულაგუ ყანი—იხ. ჭულაგუ ყანი.
ულუპია, ასული ბაგრატ V-ისა, ცოლი კახაბერ ჩიჯავაძისა—180.
უქედე—58.
უჯარმელ-კჳონდიდელი—იხ. ბასილი, უჯარმელ-კჳონდიდელი.

ფ

ფანასკერტელი—იხ. თაყა ფანასკერტელი.
ფარაჯანი, ოვსთა მთავარი—126.
ფარაჯანიანი—74.
ფარვანა, რუმის სულტანი—105.
ფარსადან გორგჯანიძე—181, 197, 201.
ფარსმანიშვილი, აღმზრდელი ვახტანგ დავით-ნარინის ძისა—122.
ფირ-მუშამედი, შვილი ჭერატის მთავრისა—222.
ფიროუნ-ბაბტი, კარის ციხე-კალაქის მმართველი—180, 184.
ფუნდუქდარ ბეიბარსი, ეგვიპტის სულტანი—105.

ძ

ქეთალე ყანი, ძმა არღუნ ყანისა—123, 125, 127, 128.
ქვენიფენეელი, ქსნის ერისთავი—163, 169.
ქომავეთის ყანი—201.
ქუაბულის ძენი—74.
ქუცა ამირეჯიბი—229.

ლ

ლაღლური, ერანის ყანის მემბოზე—91, 92.
ლიასედინ ქიხოსრო II, იკონიის (რუმის)
სულტანი—93, 111.

ჟ

ყაზან ყანი—128, 129, 130, 131, 132, 134,
135, 137, 138, 140, 146, 147, 150, 156,
159, 165, 172.
ყარა იუსუფი, შავბატკნიანთა ტომების მეთაუ-
რი—228, 230, 231, 232.
ყარა-მამადი—188,
ყონღურატაჲ, ყონღურადა, რუმის მმართვე-
ლი, მონღოლთა ბატონიშვილი—104, 111.
ყუარყუარა—იხ. იოანე ყუარყუარა.
ყუარყუარე, ძე ბეჰა მანდატურთუხუცესისა—
149.
ყუარყუარე, ძე სარგის სამცხისა სპასალარი-
სა—170.
ყუბილაჲ, ჩინგიზ-ხანის მხედართმთავარი—34,
35.
ყურმიში, ყურუმში ნოინი, ალინაყის შვილი—
134, 155, 156.

შ

შაბურის ძე—137.
შადნი, მონღოლების მიერ დავით-ულუს
განდგომის დროს აღმ. საქართველოს გამ-
გედ დანიშნული—72, 74, 78.
შალვა ქვენიფნეველი—133, 136.
შანშე, შანშა მზარგრძელი, მანდატურთუხუცე-
სი—18, 19, 21, 23, 44, 47, 106, 109, 112,
126, 133, 134, 137, 147.
შარვან-შაჰი—5, 9.
შაქისელი—იხ. სეიდ ალი შაქისელი.
შაჰმელიქ ნოინი—215.
შეიხ იბრაჰიმი, შირვანის მმართველი, შვილი
სეიდ ალი შაქისელისა—196, 197, 212, 213,
214, 217, 231, 232.
შეიხ ნურედინ ნოინი—208, 211, 215.
შეიხ ჰასანი, გარნისის ციხე-ქალაქის მმართვე-
ლი—180.
შემსედინი—109.
შერეფედდინ ალი-მეხდი, თემურ-ლენგის ის-
ტორიკოსი—179, 180, 181, 185, 186, 187,
188, 189, 191, 192, 193, 194, 195; 197,
198, 200, 201, 202, 203, 204, 208,
209, 210, 215, 216, 217, 218, 219, 223,
224, 226, 229.

შერეფედდინი (ხვარაზმელი), არლუნ ნოინის
თანაშემწე, ულუგ-ბიტეჰჩი ანუ დიდი მდი-
ვანი—54.
შიბაუჩი—იხ. სიბაუჩი, სიბუჩი.
შირაზუნ ნოინი, ჰულაგუ ყანის ლაშქრის
მეთაური—76.
შოთა კუბრი—23.

ჩ

ჩალანის ყანი—201.
ჩალატაი—იხ. ჯალატაი.
ჩინგიზ-ხანი—3, 4, 26, 27, 33, 34, 35, 36,
37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 50, 99, 123, 130,
151, 154, 220, 222.
ჩინეთის ყანი—201.
ჩიჯავაძე—იხ. კახაბერ ჩიჯავაძე ამირეჯიბი.
ჩობანი, ხვარასნის მმართველი—150, 167,
168.
ჩოგა—106, 107.
ჩორმალან ნოინი—20, 21.
ჩოფანი, ოლჯათუ ყანის დიდი ნოინი—
147, 149, 179.

ც

ციხისჯვარელ-ჯაყელი—იხ. ბეჰა ციხის-
ჯვარელ-ჯაყელი; იოანე-ყუარყუარა.
ცოტნე დადიანი—45.

ძ

ძაგან აბულეთის ძენი (ორნი ძმანი)—104,
111, 114.

პ

პანჭიძე ლეკი, დუჟა—146.
პილა აბაზას ძე ამირეჯიბი—133.
პორმალან ნოინი—52.
პყანდიდელი—იხ. ბასილი, უჯარმელ-კყონ-
დიდელი.

ხ

ხანძთელი—იხ. გრიგოლ ხანძთელი.
ხარება ქოროელი—206.
ხატაეთის ყანი—201.
ხაჩინელი—იხ. ხახა ხაჩინელი; ჯალალ ხაჩი-
ნელი; ჰასან ჯალალ ხაჩიელი.
ხვარაზმელი შერეფედდინი—იხ. შერეფედ-
დინი.

ბელმოწერილია დასაბეჭდ. უკ. ფ. 28.7.41
ბეჭდურ ფორმათა რაოდენობა 16¹/₂ ფორ.
ბეჭდურ ფორმაში 52 ათასი სასტ. ნიშ.
შეცვ. № 5; უფ 35336; ტირაჟი 4000

მაქართველოს სსრ მეცნ. აკადემიის სტამბა
ა. წერეთლის ქ. № 7